

МСС

БЕОГРАД
НОВИ САД
ТРШИЋ
12 — 16. IX 1979.

НАУЧНИ
САСТАНАК
СЛАВИСТА
У ВУКОВЕ
ДАНЕ

9

МСС

**БЕОГРАД
НОВИ САД
ТРСИБ
12 — 16. IX 1979.**

**НАУЧНИ
САСТАНАК
СЛБИСТА
У ВУКОВЕ
ДАНЕ**

РЕФЕРАТИ И САОПШТЕЊА

Београд 1980.

МЕЂУНАРОДНИ СЛАВИСТИЧКИ ЦЕНТАР
Филолошки факултет, 11000 Београд, Студ. трг 3/1

У П Р А В А

Међународног славистичког центра

Директор: проф. др Слободан Ж. Марковић. *Помоћници директора:* проф. др Светозар Николић, доц. др Злата Бојовић и доц. др Богољуб Станковић.

Секретари: Драгутин Миленковић и Светислав Спасић.

С А В Е Т

Међународног славистичког центра

Председник: проф. др Драгутин Мирковић. *Чланови:* проф. др Милосав Бабовић, проф. др Радмила Пешић, проф. др Јован Деретић, проф. др Асим Пецо, доц. др Љубомир Поповић.

**МЕТОДОЛОШКИ И ТЕОРИЈСКИ ОСНОВИ НАШЕ НАУКЕ
О ЈЕЗИКУ И КЊИЖЕВНОСТИ**

(Наука о српскохрватском језику и књижевностима
на српскохрватском језику)

Dr LÁSZLO DEZSŐ (Debrecen)

КОНТРАСТИВНА ГРАМАТИКА И ТИПОЛОШКА КАРАКТЕРИСТИКА СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА: ТЕОРИЈСКИ И МЕТОДОЛОШКИ ОСНОВИ

Увод

Говорити о проблемима истраживања у Југославији и поглавито у вези са српскохрватским језиком — значи бавити се испитивањем у светским размерама најактуалнијих питања теорије и примене контрастивних проучавања. Ствар је у томе што контрастивно упоређивање српскохрватског с другим језицима у форми пројеката који су окупили многе истраживаче у Југославији покренуто је већ тада када сличних иницијатива једва да је било у свету, и Југословени у томе и данас предњаче. Резултати на том пољу, особито они што се односе на српскохрватско-енглески пројекат као најзначајнији потхват, познати су широм света. Осим тога, Југославија је вишејезична земља, па међусобно компарирање тих језика као и њихова конфронтација са светским језицима који се уче у школи створили су толику разноликост истраживачког рада да је Југославија постала лабораторијом контрастивних истраживања у будућности, где постоје врло добри услови за проучавање теоријских и методолошких питања.

Не могу да поставим себи задатак да дам макар кратку карактеристику истраживања у Југославији, управо због њихове богате садржине и разноликости. Ограничићу се само на нека начелна методолошка питања, као један од учесника српскохрватско-мађарских истраживања те у својству стручњака који се истовремено бави контрастивном лингвистиком и типологијом.

Бавићу се следећим питањима:

1. Дихотомија контрастивних истраживања теоријског и примењеног карактера.
2. Контрастивна истраживања у аспекту наставе другог језика у истој земљи и наставе страних језика.

1. Дихотомија контрастивних истраживања теоријског и примењеног карактера

Допуштам поделу контрастивних истраживања на два типа: теоријско и примењено, премда сам свестан да та подела означује само два типа, а претежна већина истраживача налази се негде између та два пола. Оваква подела важна је из два разлога: с једне стране на овај начин може се обележити карактер истраживања, с друге пак стране скреће се пажња на важност спреге између теорије и њезине примене у пракси. Истицање тих двеју страна важно је с разлога што се тиме наглашава аспект теорије и, поглавито, аспект примене.

Формулацију двочланости ових двеју врста контрастивних истраживања цитираћемо из енглеско-пољске контрастивне граматике: „Контрастивна изучавања језика у теоретском плану пружају исцрпна обавештења о разликама или сличностима између два или више језика, дајући адекватан модел за њихово употређивање и одређујући који се њихови елементи и како могу употређивати, па на тај начин дефинира такве појмове као што су конгруенција, еквиваленција, могућност подударана, итд. Семантичко-синтаксичке студије на теоријско-контрастивном плану оперишу универзалијама, то јест констатују како се дата универзална категорија остварује у језицима који се међусобно упоређују.“ (Фисиак и др. 10). У основи слажем се са цитираном дефиницијом.

Али, позивати се на универзалије није довољно; њих треба допунити типолошким правилима. Уз ову допуну сагласан сам са следећом констатацијом: „Другим речима теоријска контрастивна истраживања независна су од другог језика. Не испитују како је нека категорија која егзистира у језику А заступљена у језику Б. Уместо тога посматра како се нека универзална категорија остварује како у језику А, тако и у језику Б. На тај начин теоријске контрастивне студије нису усмерене од језика А у правцу језика Б или обрнуто.“ (Фисиак и др. 10)

Према томе дефиниција теоријских контрастивних истраживања у основи је правилна, али је с гледишта типологије ваља прецизирати. У томе се огледа чињеница да у оно време питања примене типологије још нису била рашчишћена (с томе ће бити речи у наредној тачки).

Примењено контрастивно истраживање у поменутом раду дефинисано је овако: „Примењено контрастивно-лингвистичко испитивање концентрише се на изучавање проблема како се одређена универзална категорија, која се у језику А остварује као у може исказати у језику Б и какве могу да буду последице тога на датом пољу примене. Други задатак контрастивног истраживања састоји се у томе да одреди оне веројатне тешкоће, које на пример проистичу отуда што дата категорија коју има

језик А није заступљена у површинској структури језика Б, па ће веројатно изазвати појаву интерференције.“ (Фисиак и др. 10)

Мањи део контрастивних проучавања спада у домен теоријских истраживања утолико што има за циљ подједнако или приближно подједнако упоређивање два дата језика. Добрим делом она не удовољавају горњим захтевима зато што не узимају у обзир универзална и типолошка правила и начела, или их не респектују у довољној мери. Од југословенских контрастивних пројеката овамо спадају досад објављене свеске српскохрватско-мађарске контрастивне граматике. Али у њима се на особит начин очитује аспект типологије: од два језика у први план доспева анализа оног језика у којем је дати тип представљен јасније и изразитије. Тако је на пример одређеност именица у мађарском у већој мери експлицитна, па је зато она дошла у први план у другом свеску наше граматике (В. Микеш-Деже-Вукотић). Насупрот томе глаголски аспект у српскохрватском представља јасан тип, док се у мађарском примећује једна мање развијена варијанта тог типа, јер у мађарском улога Акционсарта је велика. Систем падежа у два језика представља два различита типа. Систем такозваних адвербијалних падежа у мађарском је развијенији, стога је при анализи те материје целесходно да се у први план стави мађарски језик (В. Вајда). Међутим тзв. објекатски падежи у српскохрватском омогућују подробнију анализу, те је зато српскохрватски прикладнији за демонстрацију универзалних односа.

Већина контрастивних студија у Југославији има карактер примењених или теоретско-примењених истраживања. Због недостатка одговарајућих типолошких истраживања радови из те области често нису могли да удовоље постављеним теоријско-типолошким захтевима, нпр. у питању како се дата универзална категорија одражава у језику А. Насупрот томе, опћенито су добро, каткад и примерно показали како се за једну категорију у језику А може пронаћи еквивалент у језику Б, односно што је у том језику подударно с њоме. Нпр. проналажење подударности између категорија енглеског, руског или немачког с одговарајућим категоријама и појавама у српскохрватском језику.

Широм света један од основних проблема примењене контрастивне граматике састоји се у томе што се у датом облику може користити само на врло високом нивоу, углавном у факултетском образовању педагога. Да би резултати истраживања постали применљиви у школској настави, у састављању наставних програма и приликом израде уџбеника, потребна су даље, специфична истраживања примењеног карактера. Обадвоје се не може извршити паралелно, наједном.

Не схваћа се довољно да су такође потребна конкретна истраживања примењеног смера у школске сврхе, па ако се томе не доскочи, томови контрастивних студија, чији се број лепо умножио, чамиће неискориштени на полицама библиотека, а школска

ће се настава одвијати на стари начин. Да би се то отклонило, планомерно организована истраживања и школски систем социјалистичких земаља пружају добре могућности, и у Југославији је на том пољу постигнут значајан напредак.

2. Контрастивна истраживања са становишта наставе другог језика у истој земљи и наставе страних језика

Видели смо да је у дефиницији теоријских као и примењених истраживања обухваћена и типологија: познавање универзалија и типова; што више, њихова је улога од битног значаја. У склопу теоријских контрастивних истраживања језици А и Б треба да се карактеришу независно један од другог, док у проучавањима с циљем примене треба описати језик А и то супроставити с појавама језика Б. Не само теоријско него и примењено контрастивно истраживање моћи ће оптимално да искористи резултате опште типологије једино у случају ако се заснива на типолошкој карактеристици језика који подлежу упоређивању. И примењено контрастивно истраживање биће успешније ако систем језика А конфронтирамо с типолошким описом језика Б, дакле са системом који је типолошки окарактерисан, јер су на тај начин обе основе упоређивања поуздане. То је врло важно јер се данас често дешава да истраживач, успркос томе што при описивању језика А тежи ка систематичности, у односу на језик Б он се ослања само на несистематске и непрецизне информације.

Настојање да се неки језици типолошки окарактеришу није новог датума. За тим се тежило још од Хумболдтових времена. Хумболдт је наглашавао важност поимања индивидуалних обележја појединих језика, и улогу типологије у томе. Међутим у 19. столећу те почетком 20. века у средишту типолошких истраживања стајали су језички типови, премда су, опћенито, били окарактерисани посредством једног од језика чистог типа, нпр. аглутинирајуће језике представљао је турски. У прашкој школи доспева у први план типолошка карактеризација појединих језика, нпр. енглеског (исп. Mathesius) или мађарског (исп. Скаличка...). У другој половини 20. века општа типологија поставила је и данас поставља толико питања да је типолошка карактеризација потиснута у задњи план. Међутим, контрастивним лингвистима и проучаваоцима појединих језика управо би то било нужно. Наиме, не можемо очекивати да ће они сами моћи да употребе резултате опште типологије, који се, уосталом, налазе расути на сијасет места, у мноштву чланака.

Примену контрастивне лингвистике не смемо посматрати изоловано, као што се то обично догађа. У једној земљи не предаје се само један други, односно страни језик, већ више језика. Већ у скоро једнојезичним земљама потребно је да се упореди језик те земље с језиком који се учи у школи. У вишејезичним

земљама као што је Југославија потребно је да се међусобно конфронтирају основни национални језици те земље и сваки од њих са страним језицима. Српскохрватски ваља упоредити са словеначким, македонским, албанским и мађарским и све њих са светским језицима. У обзир треба узети и такве околности када нпр. ђак мађарске народности који учи руски већ прилично добро познаје српскохрватски, што изазива позитивну интерференцију. На тај начин може да се у сплету контрастивних истраживања створи права вавилонска кула, уколико не дође до одговарајуће координације истраживања. Сама по себи истраживања ће увек бити корисна, међутим, могуће је да ће се она, с једне стране, бавити анализом онога што је у другој релацији већ откривено и изучено, с друге пак стране без рашчишћавања принципијелних и методолошких основа резултати неће постићи оптимални ниво, неће се моћи пренети из једне сфере истраживања у другу.

Све то међутим претпоставља и захтева високи теоријски и методолошки ниво и заједничка исходишта типолошких и контрастивних истраживања. Типологија ће све то — у будућности — моћи да обезбеди. Тренутно није у монументности, али је спремна да пружи помоћ. Џунгла разноликих, свих могућих контрастивних истраживања постаће проходна када буду сачињене типолошке карактеристике свих језика који се упоређују. То ће служити као подлога за разна теоријска и примењена контрастивна испитивања. У Југославији требало би пре свега написати типолошку карактеристику српскохрватскога језика. Многи детаљи већ су готови у типолошким студијама (нпр. у зборнику реферата МСЦ на ову тему), у контрастивним истраживањима, но, с једне стране, још нису довољно рашчишћена сва парцијална питања, с друге пак стране од тих мозаика биће целина тек онда, буду ли се они у теоријском и типолошком аспекту базирали на јединственој концепцији која узима у обзир систем српскохрватског језика. Такву концепцију пружају радови Милке Ивић.

Систем контрастивних истраживања који се заснива на типолошкој карактеристици језика о којима је реч пружа поузданост и прегледност у теоријском и методолошком аспекту, омогућује да му се прикључе нова истраживања. Тако ће нпр. постати јаснији узроци тешкоћа ђака мађарске народности у Југославији који уче руски или енглески језик.

Наравно, и даље остаје проблем у коликој мери битне принципијелно-методолошке значајке српскохрватске типолошке карактеризације треба да буду истоветне нпр. с онима које се односе на мађарски или руски, како би се систем двају, односно трију језика могао конфронтирати. Али такав проблем постоји у свим контрастивним истраживањима.

Може се створити утисак да премда сам у праву у погледу систематизације контрастивних истраживања, ипак су моји захтеви преоштри и неостварљиви. Морам признати да су захтеви одиста велики: написати типолошку карактеристику једног је-

зика збиља није лак посао. Међутим типолошка карактеризација, успркос њезина теоретског карактера, осврће се и на питања примене, као што је то случај и са теоретским контрастивним студијама. Сада се бавим израдом типолошке карактеристике руског језика за мађарске студенте и професоре. У том раду типолошка карактеризација руског језика треба да буде целовита и пуновредна, а о другим типовима који нису карактеристични за руски говорим само онда ако се налазе у мађарском. Једна нова, потпунија варијанта, која се припрема за међународну читалачку публику, садржаће осврте и на друге важније језике. И у типолошкој карактеристици српскохрватскога треба узети у обзир с којим језицима је корисно вршити упоређивања. То ће, свакако, бити тежи задатак неголи поменута карактеризација рускога, где се само мађарски узима у обзир, и једва да ће бити могуће одједаред, у првом залету сачинити је тако да се узму у обзир сви југословенски и светски језици. Али то је могуће и лингвисти Југославије могу да то учине.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Fisiak, J., Lipińska-Grzegorek, M., Zabrocki, T., *An introductory English-Polish contrastive grammar*. Warszawa 1978.
- Mathesius, V., *A functional analysis of present-day English on a general linguistic basis*. Prague 1975.
- Микеш, М., Деже, Л., Вуковић, Г., *Основна питања номиналних група — Констрактивна граматика српскохрватског и мађарског језика 2*. Нови Сад 1972.
- Skalička, V., *Zur ungarischen Grammatik*, Praha, 1935.
- Вајда, Ј., *Падежне, месне и временске конструкције*, Конструктивна граматика српскохрватског и мађарског језика 4. Нови Сад 1976.

Др ЛУБОМИР МИХАИЛОВИЋ (Београд)

БЕЛИЋЕВИ ПОГЛЕДИ НА ПРИРОДУ И УЛОГУ ЈЕЗИЧКОГ ОСЕЋАЊА

У лингвистичким радовима Александра Белића (1876—1960)¹ говори се на више места о језичком осећању. Покушаћу да укратко изложим како Белић види природу језичког осећања и какву му улогу додељује у језику и у лингвистици.

Пре свега, Белић не сумња у то да језичко осећање заиста постоји. Стога он не сматра потребним да постојање језичког осећања посебно доказује. За њега је довољан доказ то што се многе језичке појаве могу лепо објаснити „реализацијом“ језичког осећања. Тако, Белић пише:

[...] при свакој анализи језичких факата треба водити рачуна како људско језичко осећање тумачи поједине елементе — речи, реченице итд. Тако напр. једино на основу анализе језичких осећања можемо да утврдимо суштинску разлику између флексије и аглутинације [...]²

И мало даље:

Постоје и други многобројни примери из којих се види са колико прецизности поступа језичко осећање при појединим својим реализацијама.³

У светлости оваквог доказивања, језичко осећање добија карактер једног „активног принципа“ који прожима све делове и слојеве језичког састава. Уосталом, Белић то изричито каже:

Језичко осећање је несумњиво једна од главних моторних снага која не само држи у целини особине нашег језика него их и унапред креће.⁴

Међутим, Белић се не труди да дефинише језичко осећање, мада је уверен у његову реалност. Уместо дефиниције, налазимо

¹ Видети: Ирена Грицкат, *Библиографија радова професора Александра Белића*, Јужнословенски филолог, књ. XXIV (1959—60), стр. 49—84.

² А. Белић, *О значају језичког осећања за вршење синхроничне језичке анализе*, Гласник САН, књ. IV, св. 2 (1952), стр. 323.

³ *Ibid.*

⁴ А. Белић, *О језичком осећању*, Књижевност и језик у школи, год. II, бр. 6 (1955), стр. 415.

раздвојена тврђења о томе шта језичко осећање јесте, а шта није. Тако читамо да је језичко осећање „једна синтеза и апстракција у исто време“,⁵ да је „врховно мерило и регулатор“,⁶ да је „апстракција развитка“,⁷ да је „део целокупног културног развитка човекова“,⁸ и слично. С друге стране, читамо да језичко осећање није „тумачење порекла каквог облика“,⁹ нити је „иманентна особина човечијег духа“. ¹⁰ Налазимо, затим, и примедбу да се језичко осећање „блиско додирује [...] са значењем, тако да их је каткада тешко одвојити“. ¹¹ Све то може бити тачно, али не прелази оквире несистематског набрајања обележја језичког осећања.

На плоднијем смо тлу када Белић говори о језичком осећању у вези са конкретним језичким појавама. Већ смо поменули разликовање флексије и аглутинације. Ево шта Белић даље каже у истом одељку:

Док се у аглутинативним језицима падежни наставак осећа [подвукао Љ. М.] као носилац падежног значења, у флексивним језицима падежни облик као готова реч носи нерашчлањено и значење саме речи и значење падежа; цео тај облик ступа у односе са другим падежним облицима, тако да парадигме нису никакве вештачке системе граматичара већ израз онога што стварно и постоји у нашој свести.¹²

Даље, у флективним језицима језичко осећање има важну улогу у одређивању и издвајању општег дела речи:

Иако у реализованом језику, тј. у реченици, нема општег дела град — (ном. град — значи реализовану именицу) — као засебне речи, он постоји у нашој свести или потсвести и јавља се увек када је потребно да се од те именице саграде друге.¹³

А затим:

Ми напр. знамо да код придева имамо само реализоване облике добар, добра, добро, добри, добре, добра итд., па ипак наше језичко осећање гради од општег дела +добр- који постоји у нашој потсвести — именице доброта, подобрити се, одобрити итд.¹⁴

⁵ А. Белић, *О језичкој природи и језичком развитку*, I књига, друго издање, Београд 1958, стр. 5.

⁶ А. Белић, *О лингвистици проф. А. Белића*, Јужнословенски филолог, књ. XVIII (1949—50), стр. 36.

⁷ *Ibid.*

⁸ *Ibid.*

⁹ А. Белић, *О језичкој природи и језичком развитку*, књига II, Београд 1959, стр. 67.

¹⁰ А. Белић, *О лингвистици проф. А. Белића*, Јужнословенски филолог, књ. XVIII (1949—50), стр. 36.

¹¹ А. Белић, *О језичкој природи и језичком развитку*, књига II, Београд 1959, стр. 66.

¹² А. Белић, *О значају језичког осећања за вршење синхроничне језичке анализе*, Гласник САН, књ. IV, св. 2 (1952), стр. 323.

¹³ А. Белић, *О језичком осећању*, Књижевност и језик у школи, год. II, бр. 6 (1955), стр. 411.

¹⁴ *Ibid.*, стр. 412.

Језичким осећањем одређују се такође корени и основе у речима. О томе Белић каже следеће:

Једно је од најбитнијих питања које се с тим у вези поставља — питање корена и основе, за које се анализом утврђује да су творевине нашег језичког осећања. Нпр.: од именице *пут* направљен је придев *путни*; постоји општи део од тог придева и као такав улази у реч *путник*, где *-ик* обележава име радника. Затим *путник* постаје општи део, па кад се он употребом и структурно претвори у придев, добива се реч *путнички*. Овакво издвајање општих делова врши наше језичко осећање и ниуколико га не треба схватити као ствар кабинетских апстракција.¹⁵

Осим тога, језичко осећање је критеријум за разликовање изведених и сложених речи:

Питање је, када је за данашњи језик наш која реч изведена или сложена: одговор може бити само један — када се осећа да је реч изведена од каквог општег дела и наставка, она је и заиста таква, и само дотле докле се у сложеници осећају као посебне целине два саставна дела или више њих, и поред тога што се помоћу њих обележава један појам, оне су сложенице [...]¹⁶

За Белића је језичко осећање одлучујући чинилац и приликом обликовања субјекатско-предикатског односа. У том погледу карактеристично је његово тумачење облика *носим*:

Али какав је овде однос значења према облику? Реченично значење „ја носим“ и сл. тумачи глобални облик глагола, тј. однос предиката према субјекту који се крије у једном облику, што значи да је тумачење значењске или психолошке природе коју је добила у нашем сазнању вредност једног нерашчлањеног облика дато у језичком осећању. Да је тако, показују језици у којима се пошло још даље. Некадашњи лат. облик *porto, portas, portat* и сл. француски је језик претворио у *je porte, tu portes, il porte* и сл., дакле управо у оно што је првобитни облик значио и што значи у нашем језику. Шта све то показује? Да наше језичко осећање често даје друкчије значењско тумачење првобитног облика везујући за облик такав смисао који доцније може постати покретач нових појава.¹⁷

У језичком осећању Белић гледа и критеријум за разликовање традиционалних и живих црта у датом тренутку језичког развитка. Само ове друге црте имају основе у језичком осећању. Пошто се језичко осећање може временом мењати, то је могуће померање границе између традиционалних и живих црта. Белић то овако каже:

Одатле видимо да различитим епохама језичког развитка морамо приписивати могућност промене језичког осећања. То је врло значајна околност јер нам то показује колико је потребно тачно

¹⁵ А. Белић, *О значају језичког осећања за вршење синхроничне језичке анализе*, Гласник САН, књ. IV, св. 2 (1952), стр. 323.

¹⁶ А. Белић, *О језичком осећању*, Књижевност и језик у школи, год. II, бр. 6 (1955), стр. 413.

¹⁷ *Ibid.*, стр. 414.

одредити како се у појединим случајевима карактерише то осећање, и шта се мора одредити као традиционална црта у језику која се лексички преноси од једног поколења на друго, а шта је жива језичка особина дане епохе заснована на језичком осећању.¹⁸

Напоследку, не треба занемарити улогу језичког осећања у прихватању, одн. одбацавању страних речи или речи које садрже стране елементе.

[...] када се против нечега наше језичко осећање буни, онда се такве речи одбацују у крилу саме језичке заједнице.¹⁹

Као што се види, Белић сматра да језичко осећање има важну улогу у обликовању и функционисању језика. За Белића је то природна последица чињенице што је језичко осећање најтешње везано за човека као „творца језика“:

У науци нашој још није утврђено колико ће се места и које ће се место дати језичком осећању, али да је његов значај у том правцу врло велики, — то је несумњиво, јер је човек творац језика и од онога што он и како он у појединим случајевима осећа — зависи како ће он ићи у даљем стварању језичких особина.²⁰

Штавише, у једном другом тексту он готово изједначава човека са његовим језичким осећањем:

Мени је било главно да покажем везу језичке данашњице са живим носиоцем и ствараоцем језика, самим човеком или, *што је исто* [подвукао Љ. М.], његовим данашњим језичким осећањем.²¹

Доследан схватању да језичко осећање има важну улогу у језику, Белић се залаже за то да језичко осећање добије важности и при проучавању језика, тј. у лингвистици. Ту важност језичко осећање може добити тиме што ће бити укључено у граматику, односно у лингвистички опис. О томе Белић говори на неколико места:

[...] стављам питање: можемо ли се ми оглушити о данашње језичко осећање кад испитујемо и градио граматику савременог језика? Истина, све што је у данашњем језику — налази своје оправдање у језику ранијих епоха, али овде се не пита порекло појава, него како је савремени човек чињенице савременог језика прелио савременим језичким осећањем. Јер савремени човек ствара ново у језику према ономе што се и како се то претставља његовом савременом осећању, тако да само то, тј. савремено језичко осећање, може дати полазну тачку за разумевање даљег развоја тих појава.²²

¹⁸ *Ibid.*, стр. 413.

¹⁹ А. Белић, *О лингвистици проф. А. Белића*, Јужнословенски филолог, књ. XVIII (1949—50), стр. 35.

²⁰ А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*, књига II, Београд 1959, стр. 67.

²¹ А. Белић, *О језичком осећању*, Књижевност и језик у школи, год. II, бр. 6 (1955), стр. 416.

²² *Ibid.*, стр. 412.

Мислим да се не сме занемарити и језичко осећање при анализи језичких појава. Стварно је напр. сложена реч само дотле сложена док се осећа тако [...] ²³

Без обраћања довољно пажње на језичко осећање, нема добра разумевања језичке граматике једног времена. ²⁴

Несумњиво је потребно да се језичко осећање, нарочито у синхроничном разматрању језичком, строго дели од тумачења порекла каквог облика, што претставља дијахроничну страну језичку. Јер само су дотле речи извесне категорије или извесног значења или функције док се тако осећају. Без уношења тога момента у језичка тумачења владаће у њима велика пометеност. ²⁵

Белић је, дакле, мишљења да се без анализе језичког осећања не може написати потпуна, разумљива и сређена граматика савременог језика. Чини ми се да је ово Белићево уверење нашло најбољи израз у следећем одломку:

Потребно је *чињенично стање* изнесено добрим лингвистичким методом без непосредне примене какве лингвистичке теорије и адаптирања унапред језичких факата каквој савременој теорији. Када кажем лингвистички опис језичких чињеница, то под тим разумем не само шта оне значе, изнесено на каквом приступачном језику, него и како сами *урођеници осећају свој језик* [подвукао Љ. М.]. То нам се даје доста ретко, а то је врло важно. ²⁶

Ове Белићеве речи не би требало разумети као искључење теорије из лингвистичког описа, већ као предострожност којом се избегава могући раскорак између чињеница и теорије. О таквом раскораку, који се иначе тиче и језичког осећања, говори Белић у једном ранијем тексту:

Ми смо већ чешће износили да оне црте језичке које потичу из дубине чистог језичког осећања претставника једног језика или народа *морају имати оправдања и у језичкој теорији*. Ако то није, или те особине не потичу из чистог врела једног језика или *језичка теорија* која се износи као мерило за ту црту *није исправна*. *Tertium non datur*. Зато у случају сваког оваквог неслагања треба потражити где је узрок: или у неисправности саме језичке црте или у неисправности теорије, а не решавати на основу једностраног тумачења једне од ових двеју страна о неисправности друге. ²⁷

Поред тога што треба да буде укључено у лингвистички опис као предмет проучавања, језичко осећање, према Белићу, треба да буде употребљено и као метод лингвистичке анализе:

Све нас ово упућује да је главно у језику како се та средства употребљавају: помоћу каквог механизма постижемо да их ставимо

²³ А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*, књига II, Београд 1959, стр. 66.

²⁴ А. Белић, *О језичком осећању*, Књижевност и језик у школи, год. II, бр. 6 (1955), стр. 416.

²⁵ А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*, књига II, Београд 1959, стр. 67.

²⁶ А. Белић, *О природи језичког испитивања*, Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад, књ. I (1957), стр. 10.

²⁷ А. Белић, *Језичко осећање и граматичка анализа*, Наш језик, год. V, св. 9—10 (1937), стр. 257.

у покрет да бисмо своју мисао обележили. То нас упућује пре свега на себе саме, да од себе пођемо, свој језик подвргнемо анализи и резултате до којих смо дошли сами проверимо на другим језицима или изнесемо да то други учине.²⁸

Тај метод применио је и сам Белић у својим лингвистичким истраживањима:

Ја сам се старао да то учиним са свом опрезношћу коју такав метод језичке „интроспекције“ изискује.²⁹

Белић сматра да је грешка што се „у данашњој науци нашој занемарује [...] значај посматрања властитог језика као једног од врло важних елемената лингвистичке анализе уопште“,³⁰ и позива се на мишљење Хуга Шухарта:

Истина има научника који су тај значај и врло јако истицали. Такав је познати романиста Хуго Шухарт (Schuchardt) од којег је остало и у другим правцима оштроумних запажања и тачних закључака. Тако он вели: „Свако мора да посматра цео језички свет са висине свога властитог језика; то је релативно највећа висина, јер је то увек језик, а језичко се осећање ту јавља у најодређенијем облику. Језичко је осећање драгоценије од познавања граматичких категорија. Прво се задобија у раном детињству, готово је урођено, а до другог се долази тек доцније, каткада је и несигурно, а опет каткада погрешно, ако га уопште и има“. (Hugo Schuchardt-Brevier, 1922, 239). И поред овако значајних изјава једног од вођа лингвистике до пре извесног времена, ипак до данашњег дана значају властитог језика у лингвистичким испитивањима није давано достојно место.³¹

Колико је Белић веровао у снагу језичког осећања као метода лингвистичке анализе, види се и из једне белешке у његовој студији о вези између границе слога и састава речи:

[...] ја сам се ограничио у одређивању границе слога — осећањем те границе, и старао сам се — колико ми је год могуће више — да је одредим што објективније. Тек доцније, пошто је та граница била одређена помоћу тог критеријума, ја сам покушао да је сврстам у систему према гласовима [...] Друга је ствар — одређивање те границе експерименталним или фонетско-филолошким путем [...] Било да полазимо ма од које теорије ове врсте (релативнога отвора фонеме, било од ступња сонорности фонета или од чега другог), она ће се, ако представља тачно појаве ове врсте, морати поклапати у одређивању границе слога са одређивањем њеним на основу језичкога осећања те границе.³²

²⁸ А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*, I књига, друго издање, Београд 1958, стр. 5.

²⁹ *Ibid.*

³⁰ А. Белић, *О значају посматрања властитог језика за познавање језика уопште*, Наш језик н. с., књ. VI, св. 7—10 (1955), стр. 197.

³¹ *Ibid.* — Видети такође: А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*, I књига, друго издање, Београд 1958, стр. 5, белешка 1.

³² А. Белић, *Граница слога и састав речи у српскохрватском језику*, Глас СКА, књ. CLVI (1933), стр. 104, белешка.

На крају овог кратког излагања о Белићевим погледима на природу и улогу језичког осећања треба подвући да Белићеве текстови не пружају довољно података о могућим изворима његових схватања о језичком осећању, нити је било простора да се та схватања доведу у везу са другим теоријским погледима Белићевим. Стога ћу се зауставити на следећим закључцима:

Прво, Белић није пружио ни доказ ни дефиницију језичког осећања, нити је описао његову структуру.

Друго, Белић је показао да се дејство језичког осећања (ма шта се под тиме разумело) испољава у готово свим деловима и слојевима језика.

Треће, Белић је дејство језичког осећања видео и као фактор интеграције и као фактор диференцијације језичких појава.

И четврто, Белић је тражио да језичко осећање буде предмет и метод лингвистичког испитивања, и сам је за то дао пример.

Dr Ljubomir Mihailović

ALEKSANDAR BELIĆ'S VIEWS ON THE NATURE
AND FUNCTION OF LINGUISTIC FEELING

S u m m a r y

The aim of the present paper is to show the nature and function of linguistic feeling as seen by Aleksandar Belić (1876—1960).

In Belić's opinion, "linguistic feeling is undoubtedly one of the most important driving forces which not only keeps together the features of our language but also makes them move ahead". Thus, he makes use of the concept of linguistic feeling when talking about agglutination and inflection, roots and stems, derivation and composition, subjects and predicate, tradition and innovation, borrowing and purism, etc.

Furthermore, Belić regards linguistic feeling as part of the analytic and descriptive procedures in linguistics, and suggests that linguistic feeling should be included in grammar.

Although Belić does not try to define or describe the structure of linguistic feeling, he firmly believes in its effects at all linguistic levels, and in its integrating and differentiating power. These views are partially applied in a number of Belić's linguistic studies.

Др МИРОСЛАВ КРАВАР (Задар)

АУГУСТ МУСИЋ КАО ИСТРАЖИВАЧ ГЛАГОЛСКЕ СИНТАКСЕ ХРВАТСКО-СРПСКОГА ЈЕЗИКА

У овом ће реферату, у складу с тематским оквиром састанка, бити ријеч о сербокroatистичком дијелу лингвистичкога опуса Аугуста Мусића, нашега истакнутог синтактичара двају последњих десетљећа прошлога и првих четирију десетљећа нашега стољећа, и то посебно с обзиром на његове радове с подручја глаголске синтаксе. Ти се његови радови, сад један сад други, сусрећу често у цитатима специјалних синтактичких студија многих стручњака у земљи и иноземству, али је његов прилог синтакси хрватско-српскога језика, напосе глаголској, остао као цјелина до данас непотпуно приказан, колико год у појединостима стручно уважаван.¹ Чини ми се да је ово добра прилика да се та празнина покуша испунити на овом мјесту, макар и у облику информативна али, по могућности, потпуна и прегледна приказа.

Аугуст Мусић (1856—1938), хрватски лингвист словенскога подријетла, бивши дугогодишњи професор грчкога језика и књижевности на Филозофском факултету Свеучилишта у Загребу, редовни члан Југославенске академије у Загребу, прави члан Знанственога друштва за хуманистичне веле у Љубљани и дописни члан Српске академије у Београду, ушао је знатним дијелом свога зnanственог рада у ред најистакнутијих синтактичара хрватскога или српскога језика.² У богатој оставштини његових лингвистичких радова, што расправа што већих студија, о питањима грчкога, латинскога, готскога и хрватско-српскога језика, у којима се третирају претежно проблеми глаголске син-

¹ Исп. штошта од тога у Н. Мајнарића: „Др Аугуст Мусић“ (некролог), *ЈФ* 17 (1938/39), стр. 228 и д. или, то исто, *Alma mater Croatica* 3 (1939), стр. 260 и д., а такођер „Аугуст Мусић“, *Biographisches Jahrbuch für Altertumskunde: Jahresbericht für Altertumswissenschaft* 275/3 (1941), стр. 211 и д. Више о радовима, али само с обзиром на видска питања, даје Ђ. Грубор, *Аспектна значења* (=Раd ЈАЗУ 193 и 295), Загреб 1953, стр. 263 и д.

² Више података о ранијим годинама Мусићева живота и рада даје Мајнарић у наведеним некролозима, особито у споменутом *Jahrbuch*, а такођер у чланку „Аугуст Мусић“, *Жива антика* 6 (1956), стр. 3 и д.

таксе, налази се и петнаестак расправа посвећених спорним питањима хрватско-српскога глагола. У том кругу његових радова главно мјесто заузимају три подручја учења о глаголу: глаголски вид, глаголско вријеме и глаголски начин. Ако се ту и тамо ради о другим подручјима, нпр. о партиципима, обрађују се углавном са становишта реченичне синтаксе.

Знанствено школован у ери живе дјелатности њемачких младограматичара, напосе Карла Бругмана, Бертолда Делбрика, Хермана Паула и Аугуста Лескина, млади се Мусић веома рано, већ у својим првим синтактичким прилозима с почетка осамдесетих година прошлога стољећа, оријентира према водећим њемачким лингвистичким центрима. У љетном семестру 1886/87. и борави најприје неко вријеме у Берлину, а затим у Лајпцигу, гдје уз остало слуша Бругманова предавања из индоевропске и Лескинова из славенске лингвистике. Међу његовим учитељима на Свеучилишту у Загребу, иначе знанствено активним стручњацима, није било изразито лингвистички утјецајне личности, поготову такве која би могла директно дјеловати на знанствену оријентацију младога стручњака као будућега синтактичара, чак ни на подручју хрватско-српскога језика.³ Тако је он као млад знанствени радник, који је веома рано почео објављивати лингвистичке расправе, био упућен углавном на индиректне контакте са свјетском знаношћу о језику, која је у то доба била, према ријечима Мартинеовим, право „њемачко подужеће“.⁴ Од наших домаћих учењака у иностранству утјецао је на њ особито Ватрослав Јагић, у оно вријеме професор славенске филологије на свеучилиштима у Берлину, Петрограду и Бечу, понајвише, вјеројатно, својим дјелом *Beiträge zur slavischen Syntax* (Беч 1889).⁵ У његову је *Archiv* објавио Мусић, како ћемо видјети, један од својих најранијих и најважнијих радова.

Писац је овога приказа имао прилике похађати Мусићева предавања и вјежбе тек у последња два семестра његове свеучилишне каријере, кад је он акад. год. 1932/33. као 76-годишњи хонорарни професор држао свој посљедњи колегиј о грчким дијалектима и водио грчки и латински просеминар за слушаће прве године класичке филологије. Али тих су година, а и неко вријеме после тога, била још у употреби гдјекоја његова скрипта, особито она из грчке глаголске синтаксе изложене компаративно уз осврт на аналогне хрватско-српске синтактичке појаве, потичући жив интерес међу слушаћима који су имали склоности према знанственим подручјима на којима је он дјеловао. Осим тога, у

³ То су били: Franjo Maixner, виђени књижевни хисторичар и филолог, па Lavoslav Geitler, најприје балтист, а затим славенски филолог, Фрањо Петрачић, преводилац с грчкога и писац приручника класичке филологије, и Армин Павић, познати књижевни хисторичар. Што се тиче Томе Маретића, он је Мусићу био вршњак и колега.

⁴ A. Martinet, *The Unity of Linguistics*, Word 10, 1954, стр. 122.

⁵ Упадна је сличност наслова каснијега Мусићева дјела *Beiträge zur griechischen Satzlehre*, Загреб 1927, с насловом тога Јагићева списа.

то су вријеме објављивани један за другим важни његови научствени радови, који су заинтересиранима стајали на дохват руке. Вриједно је споменути да угледни професор, вјеројатно из научствене скромности, није обичавао за катедром подсјећати слушаће на овај или онај од својих радова; за њих се сазнавало најчешће од других наставника, прије свега од пок. Николе Мајнарића, који је једним дијелом своје научствене дјелатности такођер ишао стопама свога претходника, а упућивао је на њих и пок. Стјепан Ившић, првак хрватске славистике.

*

У својим бројним синтактичким радовима, у којима је доминирала младограматичарска метода извођења синтактичких функција облика изравно из њихова „осовнога“, морфолошки одређена „значења“, било да је као такво дано, како би се данас рекло, у „површинским“ или га треба тражити у „дубинским“ структурама исказа, приступао је Мусић проблемима глаголске синтаксе на тада актуалној историјско-психолошкој осовни, на коју се у то вријеме, као на опћи теоретски темељ, ослањао голем корпус компаративно-лингвистичке грађе сабране у кругу индоевропских језика и језичних скупина.⁶ У том су смислу били особито актуални погледи класичних, у многоне ни данас не застарјелих Паулових *Prinzipien der Sprachgeschichte* (Freiburg i. B. 1880, 9. издање Tübingen 1975), на које се наш учењак више пута позивље.

Да би се могао што боље прегледати Мусићев научствени интерес за питања хрватско-српске глаголске синтаксе, наводим овдје попис његових радова с тога подручја, и то хронолошким редом:⁷

1. *Перфективни и имперфективни глаголи у грчком и хрватском језику*, Извјешће Кр. гимназије у Загребу 1879/80 (домаћа радња за учитељски испит).

2. *Имперфект и аорист с партикулама κεν и ἄν код Хомера и хрватски кондиционал*, Извјешће Кр. гимназије у Загребу 1883/84 (докторска дисертација 1885).

3. *Гномички апарат у грчком и хрватском језику*, Рад ЈАЗУ 112 (1892), стр. 1—40.

⁶ Та се „историјско-психолошка“ метода подудара више или мање с оним што би се данас рекло: дијагностичко-синхронички приступ језичним чињеницама.

⁷ Потпун попис Мусићевих научствених радова, укључујући и оне о којима је овдје ријеч, даје Мајнарић у напријед наведеном *Jahrbuch*, стр. 32 и д., али их потање не приказује. Треба имати на уму да су ти радови, особито сербохрватистички, писани већином компаративно са становишта грчко-славенских, а кадшто и грчко-латинско-славенских синтактичких паралела, у чему ће и бити главни разлог што су, чак и у нас, недовољно познати.

4. *Кондиционал у хрватском језику*, Рад ЈАЗУ 127 (1896), стр. 141—209.
5. *Реченице с партиципом прет. акт. II. у хрватском језику*, Рад ЈАЗУ 140 (1899), стр. 59—130.
6. *Zum Gebrauche des Praesens verbi perf. im Slavischen*, *AslPh* 24 (1902), стр. 479—514.
7. *Значење перф. презента у негативним питањима у хрватском или српском језику*, *ЈФ* 1 (1913), стр. 27—34.
8. *Аорист имперф. глагола у српско-хрватском језику*, *ЈФ* 5 (1925/26), стр. 27—41.
9. *Прилози науци о употреби времена у српско-хрватском језику*:
 - а) *Времена у народним пјесмама*, *Глас СКА* 121 (1926), стр. 111—176.
 - б) *Времена у Вукову и Даничићеву пријеводу Св. писма*, *Глас СКА* 123 (1927), стр. 69—119.
 - в) *Времена у народним приповијеткама па у Вуковим и Даничићевим истор. дјелима*, *Глас СКА* 126 (1927), стр. 1—55.
10. *Претерит футура у индоевропским језицима*, Рад ЈАЗУ 243 (1932), стр. 91—127.
11. *Грчки итеративни претерити с ѿν и славенски итеративни кондиционал*, Рад ЈАЗУ 245 (1933), стр. 73—87.
12. *Значење и употреба партиципа у српско-хрватском језику*, Рад ЈАЗУ 250 (1935), стр. 127—157.
13. *Словенски ефективни презент*, Рад ЈАЗУ 253 (1935), стр. 165—180.

Овдје, дакако, није ни мјесто ни прилика да се улази у дубљу анализу наведених Мусићевих радова, што се може урадити само појединачно, у вези с овим или оним синтактичким питањем. За нашу ће сврху бити доста ако из тих радова покушам извући неколико знанствених рјешења која ми се као вриједни резултати његова истраживања чине најважнија и за његов рад најзначајнија.

Напомињем да се и у Мусићевим расправама с подручја реченичне синтаксе, којих има седам-осам, налази такођер низ вриједних појединости о питањима наше глаголске синтаксе. Овдје те радове мимоилазим јер не иду у ужи оквир нашега предмета, али сматрам да би их било вриједно приказати посебно.

Будући да се Мусић у свом истраживању синтаксе нашега глагола бавио највише, како сам споменуо, трима глаголским категоријама — видом, временом и начином — овдје ћу и покушати изложити његове погледе у три раздјела према споменути категоријама, иако се оне у самим радовима не третирају одвојено, него се, особито вид и вријеме или вријеме и начин, преплећу једна с другом, али — рекао бих — ипак тако да је главни акценат сад на једној сад на другој.

Први је на реду у дугом низу Мусићевих радова био глаголски вид као такав, којем он приступа већ у својој радњи за тзв. „учитељски испит“ под насловом *Перфективни и имперфективни глаголи у грчком и хрватском језику* (в. попис, бр. 1), да би се на њ вратио нешто касније у својим предавањима *Избор из грчке синтаксе* из 1891/92.

У свом схваћању глаголскога вида Мусић полази прије свега од властите дефиниције видске супротности, која се своди на однос између значења трајања или развоја имперфективних и значења „успјеха“ перфективних глагола, што је, дакако, само једно од могућих уочавања основне видске семантике. Вриједна је пажње у његову тумачењу вида предодџба о перфективном презенту као чистом перфективу лишено временскога значења, која ће се преко Белића и неких других стручњака одржати до данас. Али на то ће се питање Мусић вратити и у другим својим радовима.

Овдје треба посебно истакнути да је Мусић, послвије Франа Миклошича и Georga Curtiusa, био међу првим славенским учењацима који су инсистирали на знанственој вриједности видске аналогije између грчкога и славенскога глагола у смислу односа $\lambda\omicron\epsilon\tau\upsilon : \lambda\omicron\iota\eta\sigma\alpha\iota = \text{чинити} : \text{учинити}$, од чега је он начинио школско правило што га читамо и данас на своме мјесту његове *Грчке граматике*: „Облике презентске основе треба преводити облицима хрватско-српских имперфективних глагола, а облике аорисне основе облицима перфективних глагола.“⁸ Тек ће за њим ту аналогiju доказивати други: Уљанов⁹, Меје¹⁰, нешто мање увјерено фан Вејк¹¹ и многи други. Та је грчко-славенска видска аналогija и данас важна точка сувремене аспектологije, а има и присташа, као што су Кошмидер¹², Достал¹³, Маслов¹⁴, Грубор¹⁵ и неки други, али и скептика, какав је, на примјер, Safarewicz¹⁶. Треба признати да читаво питање, у ти-

⁸ А. Мусић, *Грчка граматика*, Загреб 1970¹⁰, стр. 213 (при чему се слабо види што би имали значити називи „имперфективни“ и „перфективни“ глаголи мјесто „имперфективни“ и „перфективни“ пријашњих издања уџбеника).

⁹ Г. Уљанов, *Значения глагольных основ в литовско-славянском языке*, Варшава 1895, стр. 284 и д.

¹⁰ А. Meillet, *Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux-slave I*, Paris 1902, стр. 99 и д.

¹¹ N. van Wijk, *Sur l'origine des aspects du verbe slave*, RÉS 9 (1929), стр. 237 и д.

¹² Е. Koschmieder, *Aspekt und Zeit (Opera Slavica 4)*, Göttingen 1963, стр. 19 и д.

¹³ А. Dostál, *Studie o vidovém systému v staroslověnině*, Praha 1954, *passim*.

¹⁴ Ю. С. Маслов, *К основания сопоставительной аспектологии*, Вопросы сопоставительной аспектологии, Ленинград 1978, стр. 31 и д.

¹⁵ Грубор, о.с., стр. 139 и д. и 299.

¹⁶ J. Safarewicz, *Note sur l'aspect verbal en slave et en indo-européen*, Балканско езиковознание 7/2 (1963), стр. 25 и д.; сада и у његовим *Linguistic Studies*, The Hague—Paris 1974.

полошко-компаративном смислу, није проучено до краја ни данас. У сваком случају, глобални паралелизам, како га је доказивао, макар и понешто ригорозно, Мусић, остаје углавном непољуљан.¹⁷

Знатно више него самим глаголским видом као таквим бавио се Мусић проблемима глаголска времена, који су, бар у славенским језицима, а исто тако и у грчкоме, уско повезани с проблемима вида, тако да се ту може с правом говорити о видско-временском подручју глаголске синтаксе.

Овамо иде, прије свега, његова позната расправа *Гномички аорист у грчком и хрватском језику* (бр. 3), у којој на оригиналан начин приступа спорном питању гномскога аориста двају језика, и овдје на компаративном плану. Ту полази, с једне стране, од Паулове дистинкције између тзв. „конкретне“ реченице, тј. такве које се радња врши у реално вријеме, дакле у садашњости, прошлости или будућности, и „апстрактне“ или такве које се радња врши у апстрактно вријеме, тј. у безвремености или свевремености, што су данас два назива за исти појам;¹⁸ затим, с друге стране, истиче своју властиту видску формулу, која гласи: имперфективна је радња за вријеме у које се врши садашња, а перфективна за вријеме у које се изврши прошла. У случају пословица или гнома, какве су, на примјер, *Рука руку пере* или *Чудо паса у једоше вука*, имамо посла с апстрактним реченицама, а у којима радње презента *пере* и аориста *уједоше* вриједи са становишта времена у које се врше односно изврше прва као садашња, а друга као прошла; али са становишта времена говора, које једино одлучује, обје су временски неозначене, дакле безвременске. Као што се презент *пере* своди на сам имперфектни вид, тако се и аорист *уједоше*, губећи претеритално значење, своди на сам перфективни вид и састаје по смислу с перфективним презентом *уједу*. Аналогно се тумачи и грчки гномски аорист. То је Мусићево схваћање гномскога аориста доживјело знатан успјех у широком знанственом кругу, особито међу индоевропеистима, да се о грецистима овдје и не говори, док га слависти већином наводе не улазећи у бит питања. Тако га је у основи прихватио већ Делбрик у својој *Синтакси*¹⁹, прешутно Бругман²⁰, па Хирт²¹, а за њима и многи други, уз остале у новије вријеме Wa-

¹⁷ Исп. о томе М. Кравар, *Approche syntaxique en matière d'aspect verbal*, Actes du Xe Congrès international des linguistes II, Bucarest 1970, стр. 961 и д. Треба ипак знати да Мусићево правило, како показује и наша пријеводна пракса, нема апсолутне вриједности, јер је подударане између два видска система, како ћу показати на другом мјесту, опће природе.

¹⁸ Н. Paul, *Principien der Sprachgeschichte*, Freiburg, и. Б. 1886², стр. 103. То је издање којим се Мусић служио.

¹⁹ К. Brugmann и В. Delbrück, *Grundriss IV 2*, Strassburg 1904, стр. 286, посебно 302.

²⁰ Исп. К. Brugmann, *Kurze vergleichende Grammatik*, Strassburg 1904, стр. 574 и д., и *Grundriss II 3/2*, стр. 766 и д., гдје се Мусићево мишљење не спомиње.

²¹ Н. Hirt, *Indogermanische Grammatik VI*, Heidelberg 1934, стр. 222.

skernagel²². Ријетки су који се у том питању нису сложили с Мусићем, као на примјер Сараув.²³

Унаточ широком признању Мусићева тумачења, које се темељи на принципу видске безвремености, неке су појединости у оквиру гномскога аориста остале и даље отворене, како сам истакао у посебну раду.²⁴ Такав је, на примјер, случај гномскога аориста од имперфективних глагола, а напосе дјелимична могућност „емпиријско-меморијалнога“ подријетла таква аориста (у смислу учења Gottfrieda Hermannа: „unum factum tamquam exemplum pro pluribus“), поготову у примјерима као *Два лоша* и *збише Милоша*, гдје се очито алудира на погибију Милоша Обилића у Муратову шатору.

На питање видско-временских односа, али у оквиру самога презента, ради Мусић и у свом надалеко познатом и често цитираном прилогу *Zum Gebrauche des Prasens verbi perf. im Slavischen* (бр. 6), а на њ ће се вратити и знатно касније у расправи *Словенски ефективни презент* (бр. 13), гдје говори о хрватско-српским чињеницама.

Приступати проблему славенскога презента, напосе перфективнога, на грађи старославенскога, а са становишта хрватско-српскога језика било је у најмању руку рискантно, поготову ако се има на уму опће футурско значење перфективнога презента како у старославенском тако и у већини славенских језика, напосе у источнима и западнима, а од јужних у словенском и у хрватском кајкавском нарјечју. Мусић је у свом првом раду стао на правилно становиште да се перфективни презент, као безвременски видски облик, у својим различитим употребама, тј. као генерални презент или као презент *pro praeterio* и *pro futuro*, јавља свуда као видски пандан имперфективнога презента долазећи механички, како он каже, у свим употребама у којима овај не значи „праву“ или актуалну садашњост, с којом је перфективност неспојива. Другим ријечима, футурска употреба перфективнога презента у већини славенских језика не може бити „основно“ значење тога облика, иако обилно потврђена већ

²² J. Wackernagel, *Vorlesungen über Syntax I*, Basel 1926², стр. 180 и д.

²³ Chr. Sarauw, *Syntaktisches III: Zum Gnomischen Aorist*, KZ 38 (1905), стр. 153 и д.

Иначе слависти остају већином при старом, „емпиријско-меморијалном“ схватању (в. даље) уопћујући га; исп. W. Vondrák и O. Grünenthal, *Verleichende slavische Grammatik II*, Göttingen 1928², стр. 391 и д., па у нас А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*, Београд 1958², стр. 212, и М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Београд 1970, стр. 626, док Т. Маретић, *Граматика и стилистика*, Загреб 1931², стр. 532 и д., није ни покушавао било какво тумачење. Једино Грубор, о.с., стр. 265 и д., прилази нешто ближе Мусићеву тумачењу, али без довољно критике.

²⁴ Исп. М. Кравар, *Autour de l'aoriste intemporel en grec*, Жива антика 17 (1967), стр. 33 и д., гдје је ријеч и о нашем гномском аористу. У вези с тиме упућујем на још два своја рада: *Une analogie russe de l'aoriste intemporel grec*, *ibid.* 22 (1972), стр. 111 и д., и *Opposizioni sintattiche sul piano del tempo virtuale*, *Proceeding of the XIth International Congress of Linguists I*, Bologna 1974, стр. 841 и д.

у старославенском. То је Мусићево схваћање, с којим се сложио већ Сарув²⁵, а онда и неки други, наишло на трајан Бругманов отпор²⁶, па га је наш учењак, којем је очевидно било много стало до мишљења угледнога њемачког лингвиста, с временом, у своје другом споменутом раду, повукао, тумачећи сада перфективни презент као футур. А очито је, како истиче и Грубор²⁷, да је у праву био Мусић, а не Бругман. Јер генерална употреба перфективнога презента или она *pro praeterito*, тј. као историјскога презента, у старославенском и другим славенским језицима не дају се извести из футурске као тобоже првобитне, него се, напротив, и сама футурска употреба тога облика, колико год појединачно-језично раширена, објашњује природно из његова перфективно-презентскога смисла.²⁸

Осим тога, Мусић је, попустивши у том питању Бругману, угрозио и неке своје пријашње ставове, напосе на подручју гномскога аориста.

На сличан начин, тј. у смислу старијег схваћања, тумачи Мусић и перфективни презент негативних питања, и то у раду *Значење перф. презента у негативним питањима у хрватском или српском језику* (бр. 7). Тако би се у питањима као *Зашто не дођеш?* презент *дођеш* имао, по њему, схватити такођер као безвременски у апстрактној реченици.²⁹

У оквиру својих видско-временских студија Мусић се позабавио и трновитим, у нас и даље спорним питањем аориста имперфективнога вида у нашем језику у раду „*Аорист имперф. глагола у српско-хрватском језику*“ (бр. 8).

По Мусићу би у примјерима као *Збор зборише Божји апостоли* имперфективни аорист *зборише* значио прошлу имперфективну радњу, тј. вршену и свршену, дакле извршену. Али све је то већ на граници перфективности, па га је Белић у том смислу и схватио и побијао.³⁰ Обојицу је у наше вријеме настојао исправити Грубор³¹, али се ни у њега не види у чему је ствар, поготову с обзиром на његов знак једнакости између таква аори-

²⁵ Chr. Sarauw, *Syntaktisches I: Kritik des Begriffes „punktuall“*, KZ 38, стр. 145 и д.

²⁶ Исп. Brugmann, *Kurze vergleichende Grammatik*, стр. 577 и д., гдје се Мусићево мишљење одбија као „abweichend“, тј. од његова, и *Grundriss II 3/2*, стр. 797 и д., гдје се оно заобилази; исп. такођер стр. 795. Бругман најприје изводи футурско значење перфективнога презента из његова видскога смисла, а онда тумачи историјски и безвременски презент као футур!

²⁷ О.с., стр. 275.

²⁸ Исп. за чешки Е. Seidel, *Zur Futurbedeutung des Praesens perfectivum im Slavischen*, Slavia 17 (1939), стр. 1 и д., а за руски А. Б. Бондарко, *Вид и время русского глагола*, Москва 1971, стр. 102 и д., 163 и д. и 198 и д., гдје се перфективни презент и тумач као јјнастоящее-будущее совершенное“.

²⁹ Исп. такођер Грубор, о.с., стр. 268.

³⁰ А. Белић, *Аорист имперфективних глагола*, ЈФ 5 (1925/26), стр. 171 и д.

³¹ О.с., стр. 268 и д. и 294 и д.

ста и имперфекта, у чему без сумње гријеши. То је питање наше глаголске синтаксе остало спорно до данас, како сам управо и рекао. Сматрам да се у аористу имперфективнога глагола очи-тује крижање, готово сукоб двају видско-семантичких слојева: индоевропскога „правида“ тј. односа између презентских и аорисних облика као супротности између неограничене и ограничене радње и славенскога новог вида, тј. парних глаголских творба као супротности између вршења и извршења радње. У том би смислу аорист имперфективнога вида значео ограничено вршење прошле радње насупрот имперфекту као изразу за њезино неограничено вршење.³² То је оно исто што и грчки аорист дуративних глагола, који су у нас по правилу имперфективни: ἐβασιλευσε тј. „краљева“ толико и толико времена. Чини се да је Мусић добро осјећао смисао тога облика, али му није нашао адекватна тумачења.

Чистом временском синтаксом нашега глагола бавио се Мусић у три расправе под опћим насловом *Прилози науци о употреби времена у српско-хрватском језику* (бр. 9), гдје је обрадио употребу времена на три стилска подручја: у народним пјесмама, у Вук-Даничићеву пријеводу св. Писма и у народним приповијеткама и Вук-Даничићевим историјским списима. Како се на те радове у своје вријеме осврнуо опширно Белић³³, и то критички, а за њим такођер, али непотпуно, и Грубор³⁴, мислим да овдје нема потребе да дуљим о том дијелу Мусићева рада, него ће бити доста да подцртам оно што је у њему ново.

Мусић је у тим расправама, прије свега, свео Маретићеву готово емпиријску тетрахомију приповиједање-приопћивање-јављање-спомињање³⁵ на строго логичку дихотомију приповиједање-разговор, с којом се *grosso modo* подудара и Белићево учење о дистинкцији између синтактичкога „индикатива“ и „релатива“ (осим што је овај последњи појам шири, јер обухваћа и начинске употребе).³⁶ Тиме је Мусић пошао далеко у сусрет сувременом схваћању улоге временскога „deiksisа“, напосе како га данас излажу Курилович³⁷ или Вајнрих³⁸ и неки други. Ради се у бити о двојакном временско-деиктичком одређивању глаголске радње, тј. са становишта момента *time* у приповиједању.³⁹

³² Исп. М. Кравар, *Имперфект и аорист у хрватско-српском језику*, Научни састанак МСЦ: Саопштења и реферати 7 (у тиску).

³³ А. Белић, *О употреби времена у српскохрватском језику*, ЈФ 6 (1926/27), стр. 102 и д.

³⁴ О.с., стр. 270 и д.

³⁵ Маретић, *Грамматика и стилистика*², стр. 598.

³⁶ А. Белић, *О синтаксичком „индикативу“ и „релативу“*, *Symbolae grammaticae Rozwadowski II, Cracoviae* 1928, стр. 47 и д.

³⁷ J. Kuryłowicz, *The Inflectional Categories of Indo-European*, Heidelberg 1964, стр. 39 и д.

³⁸ H. Weinrich, *Tempus: Besprochene und erzählte Welt*, Stuttgart 1971², стр. 28 и д.

³⁹ Кравар, Научни састанак МСЦ 7 (у тиску).

Друго, Мусић је међу првима уочио и разлучио типове видско-временске корелације на различитим разнама књижев-но-говорне употребе глаголских облика. Тако према видско-вре-менској супротности између имперфективнога презента и аори-ста народне пјесме стоји супротност између двају видских обли-ка народне приповијетке односно супротност између имперфек-та и аориста библијскога језика.

Треће што је Мусић у вези с тиме истакао у тој скупини радова јест стилска карактеристика временских средстава при-повиједања с обзиром на управо наведене типове видско-вре-менске корелације, све то, дакако, у смислу претежности упот-ребе дотичних облика у стиловима о којима је ријеч. Тиме је учињен покушај да се утврди, тако рећи, стилски „*etos*” разли-читих наративних средстава у оквиру наших глаголских об-лика.⁴⁰

Белић је у наведеном критичком осврту на Мусићево уче-ње о употреби времена у низу точака допунио његова схваћања, особито тамо гдје дистинкције нису биле довољно оштре. Напо-се ваља истакнути високо мишљење што га је Белић на страни-цама своје критике изрекао о многим Мусићевим резултатима. Али, истини за вољу, не треба прешутјети ни то да га је год. 1941, дакле у пресудном часу, и затајио не споменувши му име-на у својој књизи *О језичкој природи и језичком развиту* (Београд 1941), гдје је, поготову у дијелу о синтакси, било сто-тину прилика да се то учини. Је ли по сриједи био пуки случај или какви други разлози, тешко је рећи.

Што се тиче категорије глаголскога начина, Му-сић је и на том одсјеку наше глаголске синтаксе био веома акти-ван, остајући и ту већином у грчко-славенском компаративном оквиру. Док је на подручју грчкога глагола израдио читав мо-дални систем, у којем главну улогу игра супротност између два ступња модалности, конјунктива као начина воље и оптатива као начина жеље и могућности⁴¹, у оквиру хрватско-српскога глагола занима га првенствено проблем кондиционала, којим се бави већ у неким раним радовима, као што су његова докторска дисертација *Имперфект и аорист с партикулама $\kappa\acute{\epsilon}\upsilon$ и $\acute{\alpha}\upsilon$ код Хомера и хрватски кондиционал* (бр. 2) и, особито, расправа *Кон-диционал у хрватском језику* (бр. 4), а послије и у другима, као што су *Грчки итеративни претерити с $\acute{\alpha}\upsilon$ и славенски итеративни кондиционал* (бр. 11) и *Претерит футура у индоевропским језици-ма* (бр. 10). Ту је развио своје схваћање да је славенски кондицио-нал, како по творби тако и по значењу, управо нека врста пре-терита футура: према футуру *будем чинио/учинио* имамо ње-

⁴⁰ *Ibnd.*

⁴¹ Н. Мајнарић, *Мусићев модални систем*, Жива антика 1 (1950), стр. 161 и д.

гов претерит *бих чинио/учинио*, који из сфере времена прелази у сферу начина. Одатле се, у наведеним радовима, изводе све различите употребе те начинске творбе у ствари временскога подријетла. У посљедњем од четири рада налази цио низ аналогија тако насталих начинских облика у различитим индоевропским језицима, старим и модерним.⁴²

Напокон, Мусић је у различитим радовима рјешавао и нека друга, ситнија питања наше глаголске синтаксе; тако, на примјер, разлику између *ако будем чинио/учиним* и *ако ћу чинити/учинити*, гдје се у првом случају узимље у претпоставку глаголска радња (тзв. „евентуални“ случај), а у другоме начински став, овдје очекивања, према („реални“ случај); или, такођер, разлику између *ако дођем* и *ако будем дошао*, гдје се ради о разлици између футура и претерито-футура, која ни данас није у нас довољно нормирана.⁴³

Већ сам напријед споменуо да се Мусић бавио и употребом партиципа, којима приступа са становишта реченичне синтаксе, разликујући три њихове употребе: атрибутивну, предикативну и апозитивну, тј. полазећи од њихове придјевске природе. Тим је питањима посветио два рада: први, старији, *Реченице с партиципом прет. акт. II. у хрватском језику* (бр. 5), гдје се л-партицип у жељном значењу, нпр. *Добро дошао!* своди на предикативни атрибут, при чему је акцелат на временском значењу партиципа, и други, новији, *Значење и употреба партиципа у српско-хрватском језику* (бр. 12), гдје се узимљу у обзир сви партиципи укључујући и герунде. Сада се она предикативно-атрибутивна функција партиципа означаје као „апозитивна“. Ту се, уз веома прегледну класификацију, разлучује цио низ типова зависне употребе партиципа — као и придјева — у предикативном положају.

Ти се радови о партиципима, стојећи негдје на пријелазу између глаголске и реченичне синтаксе, могу лакше прегледати у оквиру ове друге скупине.

*

У овом сам сажетом приказу рада Аугуста Мусића на подручју хрватско-српске глаголске синтаксе настојао изложити и истакнути оно што је у том његову раду најважније. Опширнији, па и темељитији увид у ту богату знанствену дјелатност могућ је, како је природно, или у ширем монографском оквиру или,

⁴² Исп., уз остало, однос кондиционала према футуру у енглеском: *should do* према *shall do*, па и у њемачком: *würde tun* према *werde tun*, или у романском, нпр. у француском: *ferais* према *ferai* (<*facere habebat* према *facere habeo*), или, такођер, наше дијалекатско *шћах чинити/учинити*

⁴³ Исп. М. Кравар, *Футур II. у нашем глаголском систему*, Филозофски факултет у Задру: Радови 1 (1960), стр. 30 и д.

како сам већ рекао, у саставу посебних радова о појединим синтактичким питањима. Видјели смо ипак како је Мусић зашао у читав низ важних и спорних проблема наше глаголске синтаксе, времена и начина, нудећи рјешења која су у своје вријеме била нова и оригинална, више пута и понешто особна, а и данас привлаче пажњу компетентних стручњака. Он је, штавише, повезао три функционално-синтактичке категорије глаголскога значења — видску, временску и начинску — у ширу проблематску цјелину, која се онда на компаративно-лингвистичком плану своди на опћи хисторијско-психолошки комплекс.

Унаточ великом дугу у којем је Мусић, особито у опћетеоретском погледу, стајао према њемачком младограматизму, његова се истраживачка метода одликује и цртама особна оштроумља и акрибије, које су вјеројатно имале коријен у његову духовном склопу. Међу њима се истиче посебно његов начин аргументирања, у којем у току анализе преовлађује дубоко психолошко понирање у бит елемената предмета, а у току синтезе наглашена тежња за логичким сажимањем закључака, одакле резултира чврст мисаони конструкт, који — ако га сам аутор у истом или у какву другом раду не модифицира — и остаје већином такав. Том је оштрином ума надилазио многе од својих младограматичарских узора.

У том погледу његов истраживачки приступ, који полази од унапријед утврђених премиса опће знанствене теорије, подсјећа у којечему на сувремене поступке структуралиста, особито оних копенхагенске школе.

Напосе треба истакнути Мусићеву вјештину у класифицирању грађе којом се служи у обради овога или онога питања, у чему је био риједак мајстор. У својим бројним радовима обилно је црпао готово искључиво из богатих збирки народних умотворина, прије свега Вукових, остављајући по страни, кадшто и на штету властитих закључака, како дјела сувремене књижевности тако и податке говорнога језика.

Такав квалитет знанственога рада на подручју језичких питања какав је био Мусићев није могао остати у ужим границама наше домаће знаности, него је већ за ауторова живота допирао и до главних точка лингвистичке дјелатности у свијету. Штавише, многи се резултати његова рада, који више који мање, узимају у обзир и данас, након темељитога заокрета у лингвистици којим су отворени сасвим нови путеви и пружене сасвим нове методе у трагању за језичним спознајама. То ће бити зато што Мусићеви радови, иако чврсто урасли у тзв. „традиционалну“ знаност о језику, обично садржавају у себи некакву здраву рационалну језгру, која је и уз примјену нових метода више или мање употребљива.

Dr Miroslav Kravar

AUGUSTE MUSIC COMME CHERCHEUR EN SYNTAXE VERBALE DU SERBO-CROATE

L'article précédent veut être un exposé succinct de l'activité scientifique d'Auguste Musić (1856—1938), éminent linguiste croate, dans le domaine de la syntaxe verbale serbo-croate.

Formé scientifiquement à l'école néogrammairienne allemande lors du plus grand essort de celle-ci, Musić évolua avec le temps en un des syntacticiens yougoslaves les plus renommés. Dans le grand nombre de ses études, où il examine divers problèmes de syntaxe grecque, latine, gotique et serbo-croate, ces dernières — une quinzaine au nombre — occupent une place à part. Ce sont des recherches syntaxiques portant surtout sur trois catégories du verbe serbo-croate, celles d'aspect, de temps et de mode, formant chez lui un ensemble de problèmes dans une approche historico-psychologique de questions syntaxiques sur un plan comparatif.

Les travaux de Musić concernant la syntaxe verbale serbo-croate sont présentés ici, selon les catégories verbales dont il s'y agit, en trois groupes:

Dans le groupe de l'aspect verbal, envisagé souvent dans son rapport avec le temps, où il soutient l'analogie aspectuelle gréco-slave, c'est sa formule aspecto-temporelle sur l'opposition aspectuelle en tant que fonction temporelle relative qui occupe la place centrale.

Parmi les questions de temps il traite de préférence celles de syntaxe du présent, des prétérifs simples et des futurs, ainsi que celles d'emploi des temps de valeurs différentes dans la narration populaire, historiographie et biblique.

Dans le secteur de la syntaxe modale il développe surtout l'idée de deux degrés de modalité, où le second, p. ex. le conditionnel slave, est expliqué comme pendant prétérifal du premier, essentiellement futur.

Les études syntaxiques de Musić, écrites d'une manière sagace et originale, parfois aussi personnelle, conservent encore aujourd'hui, après le grand tournant en linguistique, quelque chose de leur actualité scientifique: leurs résultats, sinon leurs méthodes, sont considérés toujours dans de nombreux travaux des spécialistes de diverses tendances linguistiques.

Др. ЈОВАН ЈЕРКОВИЋ (Нови Сад)

ПУТЕВИ СТАБИЛИЗАЦИЈЕ КЊИЖЕВНОЈЕЗИЧКЕ НОРМЕ У КЊИЖЕВНОМ ДЕЛУ ЉУБОМИРА П. НЕНАДОВИЋА

1. У првој половини XIX века одиграле су се крупне промене у српском књижевном језику — један језички систем замењен је другим. Оно што је Вук захтевао од књижевника прве половине столећа, а што они нису могли дати, прихватили су млађи који на позорницу српске културе ступају средином века. Нова генерација писаца из Војводине и Србије усваја Вукову концепцију књижевног језика, али је не примењује у свим појединостима. У избору основице књижевног језика предност указује говорима своје средине, чиме ствара услове за две верзије књижевног језика — ијекавску и екавску.

Књижевним договором дат је конкретан нацрт физиономије заједничког књижевног језика и правописа, али је остао нерешен низ одређених фонолошких, морфолошких и лексичко-терминолошких проблема; остала су отворена питања синтаксе и стилистике. Српскохрватски књижевни језик... „лингвистички речено, био је тада више пред својим формирањем него у свом формирању.“¹ Крајем девете деценије Ст. Новаковић оцењујући напоре око нормирања језика (селекција грађе, њена дескрипција, кодификација, прихватање и разрада), истиче вредне радове самога Вука, Миклошића, Даничића, Јагића, па и Ј. Бошковића и Ј. Живановића и др. и закључује да процес нормирања није до краја спроведен и да из половичних резултата произлазе и све мањкавости у свакодневној језичкој пракси².

Треба узети у обзир и чињеницу да је књижевна критика у последњим деценијама прошлог века претежно оријентисана на језик дела („филолошки метод“). Даничић и његови сарадници и ученици будно прате развој језика захтевајући бољу писменост: уједначеност у језику, ослобађање од страног утицаја, одвајање од народног и народског језика, дакле — граматичко

¹ Р. Бошковић, *Ђура Даничић и књижевни језик наш* (Одабрани чланци и расправе, Титоград 1978), 188.

² *Српска краљевска академија и неговање језика српског*, СКА, X, Београд 1888, 34—36.

уоквиравање језика у стабилну норму. Метод филолошке критике постаће анахрон тек у последњој деценији прошлог века, у тренуцима када је књижевни језик добио свој устаљени лексички фонд, своје стилове, разрађену синтаксу, своје структуре, конструкције и типичне обрте — све оно што мора да поседује и што га одваја од народног и народског језика.

Методолошке и теоријске основе развоја српскохрватског књижевног језика не би се смеле сагледавати изван оквира његове практичне употребе. Наше излагање настоји да удовољи том задатку.

2. У широј перспективи око заснивања савременог књижевног језика у Србији Ненадовићима, Проти Матији и његовом сину Љубомиру, припада посебно место. Они су без икакве резерве прихватили народњачку оријентацију у књижевности и култури, али су се одмах одлучили за свој ваљевски говор, чиме су с једне стране проширили основицу књижевног језика, а с друге утрли пут Вуковој победи у Србији.

Прота Матија Ненадовић је први писац екавске верзије савременог књиж. језика, а његов син Љубомир зачетник урбане епохе у његовом развоју у Србији.³

3. Љубомир П. Ненадовић је пола века видно присутан у српској култури и књижевности. Припада првој генерацији србијанских интелектуалаца школованих на страни. Писао је веома много, а дела су му разноврсна (поезија, приповетке, путописи, преводи и др.). Књижевна критика је прихватила само његову путописану прозу која га је надживела (интересовање за њу постоји и у наше време). Дела Љ. П. Ненадовића имала су широк круг читалаца и вршила неоспоран утицај на њихов језик.⁴

Појединачна остварења књижевног језика у другој пол. прошлог столећа и њихово интегрисање у стандардни израз наше епохе подразумева низ прелазних фаза, језички развитак. Овај процес може се илустровати и изменама које је писац вршио у језику истог дела, уколико је оно у краћем или дужем временском размаку доживело више издања.

4. Издавачи Ненадовићевих дела скрећу пажњу на разлике у језичком поступку које је писац вршио из издања у издање.⁵ О настојањима да свој правопис и језик прилагоди норми датог тренутка потврде се могу наћи и код самог писца:

³ Исп. Св. Матић, *Два прилога о Љубомиру Ненадовићу, I — Улога Ненадовића у стварању књижевног језика*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, књ. XVIII/3, Нови Сад 1970, 473—475; М. Поповић, *Љубомир Ненадовић (Историја српске књижевности, Романтизам, II, Нолит, Београд 1972)*, 269.

⁴ Рођен у Бранковини крај Ваљева 1826. године. Школовао се у Београду, Прагу, Берлину и Хајделбергу. У Београду је био професор Лицеја и начелник Министарства просвете; секретар посланства у Цариграду. Умро је у Ваљеву 1895. године (*Југословенски књижевни лексикон*, Матица српска, Нови Сад 1971, 365).

⁵ Исп. Св. Матић, н.д.; М. Поповић, н.д.

„Ја нисам рад језик поправљати али ипак неке речи и правопис требало би по најновијем и усвојеном начину поправити, а за тај посао требало би да нађете једнога од млађих предавача, који су у томе вешти“...

...„а могао би и прве две коректуре држати, а мени да се шаље последња коректура. На сваки начин ја бих морао све поправке у језику најпре видети.“⁶

5. Ми смо се раније позабавили овим разликама у једном од путописа који је настао на почетку књижевног рада Љ. П. Ненадовића: дело настало 1846. године, први пут објављено 1850, док су наредна два ауторизована издања из 1887. и 1894. године.⁷

У различитим издањима *Писама из Графсвалда* уочили смо напоре да се језик усклади с нормом књиж. језика датог времена: ослободи одређених дијалектизама, архаизама и варваризама, као и да се постигне жељена уједначеност у њему. Тај поступак није до краја савесно спроведен. Спорадично је могућ и супротан ефекат — форма књижевног језика замењивана је некњижевном. Наша ранија анализа резултира чињеницом да и број и карактер интервенција које су вршене у издањима из 1887. и 1894. показују да је Ненадовићев језик још у петој деценији био у оквирима Вукове концепције књижевног језика.

6. Овога пута одлучили смо се за *Писма из Италије*, дело које је објављено знатно касније и које многи сматрају највреднијим Ненадовићевим путописом.⁸

Ненадовићева путописна проза *Владика црногорски у Италији, путничка писма* настала је 1851. године за време пишчевог боравка у тој земљи. Објавио ју је знатно касније — 1869. године у подлиску Србије.

Не располажемо подацима да је аутор приређујући рукопис (рукописе) овог дела за штампу интервенисао у језику, што се, с обзиром на период од скоро две деценије које деле његово настајање од објављивања, могло очекивати.

Позабавићемо се језичким разликама између првог издања: *Владика црногорски у Италији, путничка писма*, Србија, год. III, Београд, 1869 (бр. 3, стр. 8; бр. 6, 19—20; бр. 8, 25; бр. 9, 28—29; бр. 10, 32—34; бр. 11, 36; бр. 12, 40; бр. 13, 44—45; бр. 14, 48—50; бр. 25, 104—105) у даљем тексту 1869;

⁶ Из писма упућеног Љуб. Ковачевићу 15. новембра 1891. године (Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Београд; инв. бр. 3527).

⁷ Јован Јерковић, *Језичке разлике у издањима „Писама из Графсвалда“* Љубомира П. Ненадовића, Зборник за филологију и лингвистику, XXII/2, Нови Сад 1979. (у штампи).

⁸ „*Писма из Италије* — или како их је Ненадовић најпре назвао: *Владика црногорски у Италији* — најбоље су дело нашега писца. Он их је, уосталом, писао у својим четрдесетим годинама, не као она раније, која је писао кад му је било око двадесет пет година. Њих је најмање и поправљао, прештампавајући их у целокупним делима.“ И даље: „Тек у овим *Писмима* јавља се чистији стил Ненадовићев.“ (П. Поповић, *Љубомир Ненадовић као путописац*, предговор књизи: Љубомир П. Ненадовић, *Писма из Немачке*, СКЗ, књ. 165, Београд 1922, стр. XXVI).

издања из 1881. (Књиге Љубомира П. Ненадовића, друга свеска, Београд 1881, стр. 30—83) — у даљем тексту 1881;

као и издања из 1894. године (Целокупна дела Љубомира П. Ненадовића, свеска једанаеста, Београд 1894, стр. 34—96) — у даљем тексту 1894.

7. Ненадовић је усвојио фонолошки правопис, али се, као уосталом и код свих његових савременика, налазе случајеви морфофонолошког начина писања. Разумљиво је што су трагови старијег правописа нешто више присутни у делу из 1869. године; интервенције које су учињене у издањима из 1881. и 1894. године настојале су да правопис ускладе с постојећом праксом.

Исп. примере: *сладко* 1869/8: *слатко* 1881/33, 1894/38, *редко* 1869/8: *ретко* 1881/31, 1894/36, *редке* 1869/36: *ретке* 1881/62, 1894/72, *вас дан* 1869/8, *васдан* 1869/28: *ваздан* 1881/32, 54, 1894/37, 64, *обчаравају* 1869/8: *опчаравају* 1881/42, 1894/48, *напослетку* 1869/45: *напослетку* 1881/70, 1894/82, *долазка* 1869/32: *доласка* 1881/56, 1894/65, *сбог* 1869/33: *због* 1881/58, 1894/68, итд.

Следећи примери показују да је тек у последњем издању прихваћена постојећа правописна норма: *изчезле* 1869/28, 1881/51: *ишчезле* 1894/62, односно *изчезне* 1869/45: *исчезне* 1881/79: *ишчезне* 1894/82, *изчезла* 1869/32: *исчезла* 1881/56: *ишчезла* 1894/65, *подпомаган* 1869/49, 1881/72: *потпомаган* 1894/84, *одкопана* 1869/49, 1881/76: *откопана* 1894/89.

Пишчево колебање најбоље илуструју ови примери: *отсекао* 1869/104, 1881/81: *одсекао* 1894/94 и *одсекао* 1869/104, 1894/94: *отсекао* 1881/81.

У писању *не* уз глаголе присутна је недоследност: *незатрна* 1869/8, 1881/31: *не затрна* 1894/36, *невјерују* 1869/104: *не верују* 1881/82, 1894/94 али и *нећу* 1869/20: *не ћу* 1881/43, 1894/50.

Из издања у издање налазили смо и већих разлика у употреби знакова интерпункције, великог слова и др. На њима се, међутим, нећемо задржавати јер би њихово изношење захтевало знатно више простора.

8. Ф о н е т и к а

а) У речима с рефлексом старога *јата* уклањани су познати дијалектизми својствени говору пишчевог родног краја: *живити* 1869/8, 1881/32: *живети* 1894/48, *врвити* 1869/19, 1881/42: *врвети* 1894/48, *трептило* 1869/19, 1881/43: *трептело* 1894/49, *видио* 1869/32, 1881/56: *видео* 1894/65, *желио* 1869/32, 1881/56: *желео* 1894/65, *беснило је* 1869/45, 1881/68: *беснело је* 1894/81, итд.;

односно: *видио* 1869/20: *видео* 1881/44, 1894/51, *видила* 1869/25: *видела* 1881/50, 1894/58, *седила* 1869/25: *седела* 1881/49, 1894/57, *летиле* 1869/32: *летеле* 1881/56, 1894/65, итд.

У случају: *сљедовао је* 1869/45: *следовао је* 1881/71, 1881/71, 1894/83 услоњен је ијекавизам, такође спорадично присутан у ваљевском говору.

Ненадовић је с више или мање успеха преносио говор Црногораца. Већи проблем представљао му је, као и сваком рођеном екавцу, ијекавски изговор:⁹

исећи 1869/25, 1881/57: *исјећи* 1894/49, *променио* 1869/32: *промијенио* 1881/55, 1894/64, *цело* 1869/32: *цијело* 1881/57, 1894/66, *вредно* 1869/40: *вриједно* 1881/62, 1894/73, *нисам* 1869/40 (х 2): *нијесам* 1881/63 (х 2), 1894/74 (х 2), *Горски венац* 1869/40: *Горски вијенац* 1881/64, 1894/74, *препис* 1869/40: *пријепис* 1881/64, 1894/75, итд. ;

односно: *човјека* 1869/40: *човека* 1881/64, 1894/75, *невјерују* 1869/104: *не верују* 1881/82, 1894/94, *желио* 1869/40,44: *жељео* 1881/64,66, 1894/75 (х 2), итд.

б) Под утицајем говора родног краја у коме изостаје фонема *х* и Ненадовић је имао проблема с њеном употребом: *доитала* 1869/8: *дохитала* 1881/300, 1894/35, *сами кућа* 1869/8: *самих* 1881/31, 1894/35, *погођени* 1869/8: *погођених* 1881/32, 1894/37, *они* 1869/8, *оних* 1881/32, 1894/37, *одма* 1869/32: *одмах* 1881/54, 1894/64, *њиве* 1869/44: *њихове* 1881/66, 1894/77, итд. ;

односно: *ладне воде* 1869/44, 1881/67: *хладне* 1894/78, *заори се* 1869/20, 1881/43: *захори се* 1894/50, итд.

в) Нестабилна артикулација гласа *ј* условила је огрешења о књиж. норму. И овај дијалектизам Ненадовић је уклањао у наредним издањима: *своим* 1869/28: *својим* 1881/52, 1894/61, *гладнатори* 1869/49: *гладнатори* 1881/75, 1894/88, итд.

И секундарно *ј* је позната особина народних говора: *појета* 1869/19, 1881/41: *поета* 1894/48, *појезије* 1869/20, 1881/43: *поезије* 1894/50, *мозајиком* 1869/25, 1881/51: *мозаиком* 1894/59 и *мозајиком* 1869/75: *мозаиком* 1881/75, 1894/88, *мозајка* 1869/49: *мозаика* 1881/75, 1894/88, *статује* 1869/49: *статуе* 1881/75, 1894/88, *статуја* 1869/49: *статуа* 1881/76, 1894/88, итд. ;

односно: *измјерио* (д)¹⁰ 1869/8, 1881/30: *измјеријо* 1894/34, *европском* 1869/33, 1881/58: *јевропском* 1894/69, када је форма књиж. језика доцније замењена провинцијализмом.

⁹ Писац о томе и сам казује: „Једном пред вече, у шетњи, на цетињском пољу, разговарао се он нешто с Црногорцима; у томе дође перјаник и рече ми, да му кажем да је вечера готова. Кнез Данило свршио свој разговор, упита ме: што је долазио перјаник? „Зову на вјечеру“ одговорих му ја. „Е ти прећера! — одговори гласно, смејући се, — ни Црногорци не кажу вјечера; говори од сада као што си навикао.“ (Целокупна дела Љубомира П. Ненадовића, свеска деветнаеста, Београд 1895, стр. 77—78).

¹⁰ Сваки пример из говора личности означимо са (д) = дијалог; примери из пицшевог језика дају се без посебне ознаке.

г) Разједначавање консонаната у иницијалној групи *мн > мл* исправљено је у складу с нормом књиж. језика: *млогим* 1869/8: *многим* 1881/30, 1894/35, *млого* 1869/8: *многа* 1881/31, 1894/36, *млогима* 1869/8: *многими* 1881/32, 1894/36.

д) У избору основа *стајати/стојати* присутна је недоследност: *стајало* 1869/48, 1881/72: *стојало* 1894/86 односно *стојали* 1869/49, 1881/75: *стајали* 1894/88.

ђ) Замену *ф* са *в* у *кафана* 1869/33: *кавана* 1881/58, 1894/68 истичемо стога што је данас у источном делу српскохрватске језичке територије обичнија форма са *ф*.

е) Дијалектизму с упрошћеном иницијалном консонантском групом дата је касније предност: *птице* 1869/8 : *тице* 1881/30, 1894/35.

Слично је поступљено и у случају: *шестедесет* 1869/34, *шездесет* 1881/59 : *шесет* 1894/69.

ж) Облик *точка* пред крај века није више обичан на источном подручју; Ненадовић га елиминира: са те *точке* 1869/36 : са те стране 1881/62, 1894/72.

з) У случајевима: *штудије* 1869/44 : *студије* 1881/68, 1894/80, *по сата* 1869/8 : *пола сата* 1881/32, 1894/37 предност је указана облицима који су преовладали у књиж. језику.

и) Међу примере у којима је решење из претходног издања (претходних издања) у складу с нормом књиж. језика док последњи извор значи удаљавање од ње долази и *Енглеза* 1869/8, 1881/31 : *Енгелса* 1894/36.

М о р ф о л о г и ј а

9. Именице

а) Иза некадашњег палаталног *р* у вок. сг. именица муш. рода нормативне граматике у принципу дозвољавају два наставка. Ненадовић је наставак *-у* замењивао наставком *-е*: *господару* 1869/25 (×2) 40 : *господаре* 1881/49 (×2), 1849/59 (×2), 73.

б) Б. Николић истиче да су у данашњем колубарском говору „резултати друге палатализације живо присутни у дат. и лок. синг.“¹¹

Ми смо уочили следећа колебања: *владики* 1869/49 : *владици* 1881/77, 1894/89—90 односно *мајци* 1869/45, 1881/68 : *мајки* 1894/80.

в) Облик *људма* спаја прво и последње издање, док је решење у издању из 1881. године идентично с формом коју је усвојио савремени стандардни израз: *људма* 1869/25, 1894/59 : *људима* 1881/51.

¹¹ Берислав М. Николић, *Колубарски говор*. Српски дијалектолошки зборник, књ. XVIII (Београд 1969), 47 — скраћено: *Колубарски говор*.

Архаизам (дијалектизам) *речма* дат је касније у складу с нормом: *речма* 1869/32 : *речима* 1881/56, 1894/65.

г) Оба облика ген. пл. улазе и у савремени стандардни језик — *цркви* 1869/33, 1881/36 : *цркава* 1894/69.

д) Хипокористик *Ђуко* (ном. сг.) 1869/25, иако означава Црногорца, замењен је обликом који је био ближи писцу — *Ђука* 1881/48, 1894/57.

ђ) Дијалектизам је уклоњен и у ген. пл. именица на *-лац* — *пратиоца* 1869/8, 1881/32 : *пратилица* 1894/37, *гледаоца* 1869/48, 1881/75 : *гледалаца* 1894/88.

е) Истичемо и колебање у вези с обликом и родом именице *Помпеја/Помпеј*; решења дата у претходним издањима улазе у савремени стандард док нека из последњег издања нису у оквирима постојеће књиж. норме: *Помпеја* (ном. сг.) 1869/44, 1881/66 : *Помпеј* је била 1894/77, до *Помпеје* 1869/44, 1881/66 : до *Помпеја* 1894/77 (што није у складу с обликом употребљеним у претходној реченици: у *Помпеју* (акуз. сг.) 1894/77 и „*Помпеји*“ (дат. сг.) 1869/104, 1881/80 : *Помпеју* (дат. сг.) 1894/93).

ж) У издању из 1869. топоним *Цетиња* (=Цетиње) узет је као именица женског рода: на *Цетињи* 40 (×2); у наредним издањима дат је уобичајен облик: на *Цетињу* 1881/65 (×2), 1894/76 (×2).

10. Заменице и придеви

а) У колубарском говору присвојна заменица 3. л. пл. доследно гласи *њин*,¹² чиме се објашњавају и колебања у језику Љ. Ненадовића: *њина* навика 1869/8 : *њихова* 1881/32, 1894/37, *њиних* обичаја 1869/19, 1881/42 : *њених* 1894/49, под *њиним* *њивама* 1869/48: *њиховим* 1881/72, 1894/85, *њина* шетња 1869/48: *њихова* 1881/74, 1894/87.

б) Дијалектизам *так-* и архаизам *таков-* замењивани су облицима књиж. језика: *каку* . . . *красоту* 1869/19 : *какву* 1881/42, 1894/49, *каке* повластице 1869/36 : *какве* 1881/62, 1894/72, *таким* погледима 1869/28 : *таквим* 1881/53, 1894/61; *такови* 1869/49 : *таквих* 1881/76, 1894/89.

в) Придевски наставак *-ији* замењен је наставком *-ји* (оба су својствена књижевном изразу) — *човечија* 1869/19 : *човечја* 1881/41, 1894/48.

г) Задржавање *ј* испред наставка *-ски* својствено је и савременом књиж. језику — *алписко* 1869/19, 1881/42 : *алпијско* 1894/49, *алписку* 1869/19, 1881/42 : *алпијску* 1894/49.

¹² Н.д., 49—50.

д) Резултат развоја књиж. језика јесте и замена придева неодређеног вида по именичкој промени одговарајућим обликом заменичко-придевске деклинације : (мала бутеља шампања 1869/8) : мале бутеље различита пића 1881/32 : ... различитог ... 1894/36.

11. Глаголи

а) Измене у категорији глаголских речи тичу се првенствено основа:

-*метута* 1869/44 : *метнуте* 1881/66, 1894/77, *метуо је* 1869/104 : *метнуо је* 1881/80, 1894/93 (где је уклоњен познат дијалектизам);

-*размишљавао сам* 1869/45 : *размишљао сам* 1881/68, 1894/80; *обасје* (3. л. сг.) 1869/19 : *обасја* 1881/42, 1894/49; *не васкршава* 1869/20 : *не васкрсује* 1881/44, 1894/51—52 (када су неправилно грађени облици замењени правилним);

-*однешене су* 1869/48, 1881/74 (×2) : *однесене су* 1894/87 (×2); *пушћени* 1869/49 : *пуштени* 1881/75, 1894/88 (брисани су провинцијализми);

-недоследност у избору *бежа-* и *бега-* присутна је и у савр. стандардном изразу: *бежати* 1869/48, 1881/71 : *бегати* 1894/84, *бежали су* 1869/45 : *бегали су* 1881/70, 1894/83, али и *бегају* 1869/48 : *беже* 1881/71, 1894/84.

б) У случају *горући* (*песак*) 1869/45 : *горећи* 1881/71 добијен је правилан облик; наредна исправка уклонила је придевску употребу глаг. прилога, што је било у складу с развојним тенденцијама књиж. језика: *врућ* 1894/83.¹³

Исп. и интервенцију: *кога су ... пружајуће се муње цепале* 1869/45 : *по коме су се на све стране муње пружале* и *цепале* 1881/69, 1894/81.

в) Дијалектизам *би м. бисте* коригован је у последњем издању: *да би могли* 1869/44, 1881/67 : *бисте* 1894/78.

12. Непроменљиве речи

У овој категорији речи у неким случајевима уклоњени су дијалектизми (архаизми): *јоште* 1869/25, 48 : *још* 1881/51, 72, 1894/59, 84; *барем* 1869/45 : *бар* 1881/71, 1894/83; *ал* 1881/70 : *али* 1894/82; али је и књижевна форма замењивана провинцијализмом: *између* 1869/8, 28, 40 : *измеђ* 1881/31, 54, 64, 1894/36, 62, 75.

¹³ М. Стевановић, *Попридевљивање глаголских прилога на -ћи*, Јужнословенски филолог, XVIII, св. 1—4, 56—69.

С и н т а к с а

13. Ред речи

а) У реду речи старији књишки редослед (именица испред свога атрибута) напуштен је а преовладаће онај из друге половине прошлог века (атрибут испред именице коју одређује): *степени велики* 1869/25 : *велики степени* 1881/51, 1894/59, *гас угљени* 1869/28 : *угљени гас* 1881/51, 1894/60, *по архиви млетачкој* (д) 1869/40 : *по млетачкој архиви* (д) 1881/63, 1894/73, итд.

Друкчије, пак, треба посматрати измену реда речи у случају *великог Петра* 1869/33, 1881/57 : *Петра Великог* 1894/67 пошто књижевна норма препоручује само последњу солуцију.

б) У распореду енклитике постоје одређене неуједначености —некада је с друге позиције пребацивана у средину или на сам крај реченице, а понекад је поступано супротно:

... *наш је чамац ишао као стрела* 1869/8 : *Наш чамац ишао је као стрела* 1881/30, 1894/35; *Даље се ништа није друго чуло* 1869/45 : *Даље ништа се није друго чуло* 1881/69, 1894/81; *ја би га ипак давно оставио* 1869/20, 1894/50 : *ја би ипак давно оставио га* 1881/43; *Нешто мало има их у Тоскани* 1869/36, 1881/62 : *Нешто их мало има у Тоскани* 1894/72; *Мој ујак извезе се сам* 1869/44, 1881/80 : *Ујак се извезе сам* 1894/80; *млогои (односно многи у 1881) призивали су саму смрт* 1869/45, 1881/70 : *многи су призивали саму смрт* 1894/82; *могло је у њењу (њему, Ј. Ј.) сместити се* 1869:49 : *могло се у њему сместити* 1881/75, 1894/88.

в) Данас се „необележеним“ редом речи сматра онај када се субјекат налази испред предиката а објекат иза њих. Тако следеће интервенције одговарају развоју језика:

Дању нисам ни једну пратњу видео 1869/33, 1881/59 : *Дању нисам видео ни једну пратњу* 1894/69; *јер до сада само су око 500 људски скелета нашли* 1869/48, 1881/73 : *Јер до сада су нашли само око пет стотина људских скелета* 1894/86; *Они што копање надзиравају, кажу...* 1869/49, 1881/77 : *надзиравају кошање...* 1894/90; *Зачудио сам се кад сам видео прву пратњу мртваца у Неапољу* 1869/33 : ... *зачудио сам се кад сам прву пратњу мртваца овде гледао* 1881/59 : *Зачудио сам се кад сам овде гледао прву пратњу мртваца* 1894/69; *да ти услугу учине* 1869/8, 1881/32 : *да ти учини услугу* 1894/37.

14. Конгруенција

а) Проблем слагања плурала именица муш. рода са завршетком *-а*, у ном. сг. с делом предиката који разликује род не третира се јединствено у граматикама савременог књиж. језика:

многи истичу као обавезну граматичку конгруенцију; међутим, М. Стевановић се залаже да и слагање по значењу добије статус књижевне норме.¹⁴

Ненадовић се у каснијим издањима одлучио за граматичку конгруенцију, што свакако одговара развоју језика у то време: *Вође наше већ су се спремили 1869/25 : ... спремили 1881/50, 1894/58.*

б) Уз количински прилог *неколико* и сл. предикат у принципу може да дође у оба броја. Стевановић истиче и следећа ограничења за употребу плурала: „Мање је уобичајен, али уз овакве прилоге могућ и предикат у множини. Ово само кад је као њихова допуна употребљен генитив множине имена појмова чија се количина означава дотичним прилогом, и то само уз неке од тих прилога.“¹⁵

Ми бисмо данас предност дали облику из првог издања а не решењу за које се аутор одлучио у наредним издањима: *неколико ове несташне крилате деце, попело се на дрво 1869/49 : ... попели се ... 1881/77, 1894/90.*

в) У савр. књиж. језику уз збирне бројеве налазимо двојако слагање — предикат долази у сингулару или плуралу.¹⁶ Код Ненадовића је присутна недоследност чак и у истој реченици:

те десеторо њих потрчи да ти услугу учине 1869/8 : те десеторо њих потрчи да ти услугу учини 1881/32 : те десеторо њих потрче да ти учини услугу 1894/37; по осморо њих седне 1869/36, 1894/70 : ... седну 1881/60.

15. Из синтаксе падежа интервенције такође иду у складу с тенденцијама развоја књиж. језика, односно стабилизовања одређених особина у њему.

а) У језику писаца XIX века среће се честа употреба генитива личних имена у посесивном значењу. У савременом књиж. језику уколико није употребљено и презиме или нека одредба, по правилу долази присвојни придев добијен од личног имена.¹⁷ Тако треба схватити и следеће измене у последњем издању:

... гледали су у сребрне токе Ђуке и Вукала 1869/25, 1881/49 : ... Ђукине и Вукалове ... 1894/57; Походили смо ... храмове: Јупитера, Меркура, Венуси (односно: Венусе у 1881) и Фортуне 1869/49, 1881/75 : ... Јупитеров, Меркуров, Венерин и Фортунин 1894/88; Сваки носи о врату малу иконицу богородице 1869/36, 1881/60 : ... иконицу Богородичину 1894/70.

¹⁴ Граматички системи и књижевнојезичка норма, II (Београд 1969), 127 — скраћено: М. Стевановић, *Савремени II*.

¹⁵ Н.д., 141.

¹⁶ Н.д., 136—137.

¹⁷ Н.д., 174—175.

б) Посесивни генитив у конструкцији с предлогом *од* и исти овај падеж без предлога у означавању припадности дела аутора својствени су и савременом књиж. језику: драматски спев *од Симе Милутиновића* 1869/40 : драматски спев *Симе Милутиновића* 1881/67, 1894/75.

Елиминисање падежне конструкције уз давање предности слободној употреби падежа у овој категорији резултат је језичког развоја.¹⁸

в) Синонимску вредност чини генитив и датив у реченици: Без сумње вечити спомен *несреће* од које је погинуо 1869/44, 1881/67; ... *несрећи* 1894/78 (оба падежа су својствена и савременом стандардном изразу).

г) Књижевнојезичка норма дозвољава да се уз глаголе кретања по месту паралелно употребљавају слободни датив и конструкција овог падежа с предлогом *к(а)* уколико именица означава лице : Повратимо се *владици* 1869/36 : Повратимо се *к владци* 1881/62 : Да се вратимо *к владци* 1894/73.

д) У случају: да можеш причати *у Црну Гору* (д) 1869/8 аутор је дао једну од познатих особина црногорских говора — употребу акузатива м. локатива. У наредним издањима облик је дат као и у књиж. језику, али је тако пропуштена прилика да се издиференцира говор личности: да можеш причати *у Црној Гори* (д) 1881/30, 1894/34.

С друге стране с гледишта књижевнојезичке норме нема оправдања за замену локатива акузативом која је уследила у реченици: Он је седео непрестано наслоњен *у столицу* 1869/33, 1881/57 : Он је седео на непрестано наслоњен *у столицу* 1894/66.

ђ) Уз глагол *командовати* и у савременом књиж. језику допуна би дошла у инструменталу: Мој ујак је био у Мизени, где је командовао *флоту* 1869/44, 1881/67 : ... командовао *флотом* 1894/79.

Уз глагол *веровати* данас би дошао предлог *у* с акузативом, како је и писац извршио исправку у последњем издању: Кад се човек препаде он све верује и све увеличава 1869/45, 1881/68 : ... он *у* све верује ... 1894/82.

е) У неколико примера Ненадовић је уклонио познати дијалектизам — предлог *с(а)* с инструменталом: *С тим* се лазарони одликују од осталог света 1869/8, 1881/32 : *Тим* се ... 1894/37; ... већ су обале биле притиснуте *са читавим комадима од планине* 1869/45 : ... притиснуте *читавим комадима од планине* 1881/71, 1894/83; желећи *с тиме* да је ... ослободи 1869/48, 1881/71 : желећи *тим* ... 1894/84.

¹⁸ У језику Вука Караџића нпр. била је још жива конструкција генитива с предлогом *од* у исказивању посесивности; данас је овде преовладао генитив без предлога (Стевановић, *Савремени II*, 170).

ж) Уз глаголе *носити*, *водити* и сл. паралелно долази са *собом* и *собом*, што се иначе сматра и особином савременог стандардног израза:¹⁹ и ја га *собом* носим (д) 1869/33, 1894/67 : и ја га са *собом* носим 1881/57; и понеће је са *собом* 1869/104, 1881/80 : и понеће је *собом* 1894/93.

16. Употреба глаголских речи

а) Замена конструкције да + презент инфинитивом: кад му ја реко (рекох у 1881) да сам рад за ускрс *да будем* у Риму... 1869/20, 1881/44 : Кад му ја рекох да сам рад за Ускрс *бити* у Риму... 1894/51 не би се очекивала јер је пред крај века на источној подручју евидентан широки продор везе да с презентом.

б) Испуштање помоћног глагола које је уследило у последњим издањима није оправдано с гледишта књижевнојезичке норме: Ова варош... *више ме је ожалостила* него задовољила 1869/44 : ...*више ме ожалостила* него... 1881/66, 1894/77.

17. Употреба заменица и придева

а) Ненадовић је присвојену заменицу одговарајућег лица замењивао књижевним обликом заменице за свако лице: потрчим кроз *моје* мисли 1869/28 : ...*своје*... 1881/53, 1894/61; Ја сам... читао *моје* стихове 1869/32 : ...*моје* песме... 1881/66 : ...*своје* песме... 1894/65; опишем смрт *мога* ујака 1869/44, 1881/66 : ...*свога* ујака... 1894/78; То сам писао у *мојим* млађим година (д) 1869/40, 1881/64 : ...у *својим*... 1894/75; Ја нисам подигао *моје* очи од *моје* књиге 1869/45 : Ја нисам подигао очи од *моје* књиге 1881/68 : ...*своје*... 1894/80;

односно: Ми смо се ту мало одморили и исправили *наша* леђа 1869/25, 1881/50, док је у 1894/58 испуштен атрибут.

б) Измена придева одређеног вида одговарајућом формом неодређеног оправдана је с гледишта књижевне норме: На пољу је *јаки* ветар 1869/36, 1881/62 : На пољу је *јак* ветар. 1894/73.

18. Лексика

Регистровали смо неколико десетина интервенција лексичке природе. Грађу смо поредили с *Речником српскохрватскога књижевног језика*²⁰ и распоредили је у неколико група: уклањање

¹⁹ Б. Милановић, *Заменички облик собом уз глаголе носити, водити и сл.*, Наш језик, књ. I н.с., св. 7—8, 295—302.

²⁰ *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Матица српска — Матица хрватска (Нови Сад — Загреб), 1967, књ. I; 1967, књ. II; 1969, књ. III; Матица српска (Нови Сад), 1971, књ. IV; 1973, књ. V; 1976, књ. VI — скраћено: РМСМХ.

архаизама (1), провинцијализама (2); издвојене су речи место којих РМСМХ предност даје другима (3); за нешто већи број речи нисмо нашли потврда у РМСМХ и оне су по правилу замењиване речима које су у њему наведене (5); најдужи списак чисте речи које улазе у стандардни језик, и оне које су замењене и оне којима су замењиване (6).

Исп. примере:

- (1) баталијон 1869/104, 1881/81 : батаљон 1894/94;
бесмртије 1869/44, 1881/67 : бесмртност 1894/79;
величије : да падне на колена пред тим величијем природе 1869/19, 1881/42 : ... пред величанственошћу ... 1894/49;
добродетељ (РСАНУ²¹ је узима као застарелу): добродетељи 1869/44 : отличне својине 1881/76 : отличне особине 1894/89;
животно 1869/28, 1881/51 : животиња 1894/60;
житељ : житељи 1869/48, 1881/73 : становници 1894/86;
земљетрес (РСАНУ квалификује је као застарелу и уп. на земљотрес): : земљетрес 1869/44 : земљотрес 1881/68, 1894/80, земљетреси 1869/28 : земљотреси 1881/52, 1894/60;
лафовски, -а, -о, односно лафски, -а, -о (РМСМХ: лаф заст. в. лав) : на лафовској кожи 1869/49 : на лавовској ... 1881/79 (×2) , 1894/90 (×2);
надежда : у надежди 1869/8, 1881/32 : у нади 1894/37;
островчић : островчићи 1869/19, 1881/41 : острвчићи 1894/48;
позорје (РМСМХ: заст. 1. призор, сцена) : позорје 1869/45, 1881/70 : призор 1894/82;
упечатљење (РМСМХ не даје потврду) : упечатљења 1869/44, 1881/65 : упечатке 1894/65 (РМСМХ реч упечатак узима као застарелу).
- (2) измоловати (РМСМХ: молер м нем. варв. 2. заст. сликар): није ни један молер измоловао 1869/19, 1881/41 : насликао ... 1894/48;
молер : молера 1869/33, 1881/57 : сликара 1894/67;
молван, -а, -о : моловани су 1869/48, 1881/74 : измалани су 1894/87, молване 1869/49, 1881/75 : малане 1894/87;
моловати : молују 1869/66, 1881/67 : сликају 1894/78, моловао 1869/33, 1881/57 : радио 1894/67;
презентовати (РМСМХ само: презентирати = 2. представити, представљати, приказ(ив)ати) : упарађени војници опет су презентовали и музика је свирала 1869/8 : ... презентовали са оружјем ... 1881/30 : опет су одали почаст са оружјем 1894/35;
фарба : фарбе 1869/44, 1881/68 : боје 1894/80.
- (3) балкун : балкану (вероватно грешка) 1869/29 : балкону 1881/55 : балкуну 1894/64;

²¹ Речник српскохрватског књижевног и народног језика, књ. I—X (закључно са: кукутица), САНУ, Београд 1959—1978 — скраћено: РСАНУ.

друкчи, -а, -е (РМСМХ: друкчи, -а, -е односно друкши, а, -е уп. на друкчији): другче 1869/32, 1881/56 : друкше 1894/56;

здрави (РМСМХ: здраво, прил. 3. покр. јако, врло) : да смо се здраво погурити морали 1869/25, 1881/49 : ... много угнути морали 1894/57.

(4) астал (РМСМХ: астал мац. в. сто; стол = сто) : стол 1869/45 : астал 1881/71 : сто 1894/83;

драматски, -а, -о (РМСМХ уп. на драмски) : драматске поезије 1869/32 : драмске ... 1881/56, 1894/66;

лорбер (РМСМХ уп. на лавор) : грану од лорберова дрвета 1869/28 : ... од лаворике 1881/54, 1894/63;

острв односно остров (РМСМХ уп. на острово) : на острове 1869/8, 1881/30 : на острве 1894/35, острове 1869/28 : острве 1881/52, 1894/61;

развала (РМСМХ уп. на развалина) : развала 1869/48 : развалина 1881/73, 1894/86;

стрмено (РМСМХ: прил. в. стрмо; стрменито = стрмо) : стрмено 1869/8 : стрменито 1881/32, 1894/37.

(5) (у палати) Бурбонику 1869/48 : у бурбонској (палати) 1881/74, 1894/87;

бутеља : бутеље 1869/8 : бутеле 1881/32, 1894/37 (РМСМХ потврђује само облик из првог издања);

затонк: заклања га затонк морски 1869/8 : заклања га морска отока 1881/31, 1894/36;

индустриоц/индустрилац : индустриоци 1869/36 : људи од индустрије 1881/62, 1894/36;

јониски, -а, -о односно јонински, -а, -о (РМСМХ: јонски) : осам јониски(х) стубова 1869/49, 1894/87 : ... јонинских ... 1881/75;

нипут : ја нисам нипут лелекнуо 1869/45, 1881/70 : ... ниједанпут ... 1894/82;

обитатељ (РМСМХ: обиталац) : обитатеља 1869/48 : житеља 1881/74 : становника 1894/86;

оркестер 1869/50, 1881/78 : оркестар 1894/91;

престолчић 1869/36 : престолић 1881/61, 1894/71;

прибрежије (РМСМХ: прибрежје) : прибрежија 1869/45 : прибрежја 1881/69, 1894/81;

сбуњење: у сред општег сбуњења 1869/45 : ... опште забуне 1881/71, 1894/83;

Спанија : Спаније 1869/45 : Шпаније 1881/68, 1894/80;

стожер : Пред овом капијом нема стожера, у којој седе настојници 1869/48 : ... стражара ... 1881/73, 1894/86;

театор (РМСМХ: театар = позориште) : театор 1869/33, 1881/58 : позориште 1894/68, театре 1869/33, 1881/58 : позоришта 1894/68;

Тријест : из Тријеста 1869/40 : из Трста 1881/62, 1894/73.
 (6) бројити 1869/33 : бројати 1881/59, 1894/69;
 векова 1869/44 : столећа 1881/65, 1894/76;
 (у) визиту 1869/40, 1881/65 : посету 1894/74, визите 1881/80 :
 посете 1894/93;
 гвозденом путу 1869/44 : гвозденим путем 1881/66 : железницом
 гвоздени путови 1869/36, 1881/62 : железнице 1894/72, на
 1894/77;
 голф 1869/28 : залив 1881/52, 1894/61;
 историописцу 1869/44 : историчару 1881/67, 1894/78;
 калдрмисане (улице) 1869/48 : поплочане 1881/74, 1894/87;
 лармају 1869/34 : вревају 1881/59, 1894/69;
 матрози 1869/8 : морнари 1881/31, 1894/35;
 обитавала 1869/25 : живила 1881/50, 1894/58;
 почивајте (д) 1869/40, 1881/63 : одмарајте се (д) 1894/73;
 променадом 1869/28, 1881/54 : шетњом 1894/63 (РМСМХ:
 променада в. шетња, шетање);
 слазио 1869/28 : спустио се 1881/52, 1894/61;
 солдата 1869/104, 1881/81 : војника 1894/94;
 (на високом) степену 1869/33, 1881/58 : ступњу 1894/68;
 стародревности 1869/50 : старинске ствари 1881/79, 1894/92,
 трудио се да нам стародревности објасни 1869/48, 1881/74 : ... ста-
 рине ... 1894/87;
 степени 1869/104, 1881/81 : степенице 1894/94;
 (осташе на) суву 1869/45 : ... сувоти 1881/69, 1894/81;
 (других) театра 1881/44 : ... позоришта 1894/51;
 (биле су ...) урешене 1869/49 : украшене 1881/75, 1894/88.
 Иако речник (речници) савременог књижевног језика наве-
 дене речи узима као равноправне, ми бисмо данас, скоро редовно,
 предност дали онима за које се писац одлучивао у каснијим изда-
 њима, односно у последњем издању.

Др АЛЕКСАНДАР МЛАДЕНОВИЋ (Нови Сад)

ИЗ ИСТОРИЈЕ ПРОУЧАВАЊА СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА.
(ЗАБОРАВЉЕНА „ИСТОРИЈА СРПСКОГ ЈЕЗИКА“
А. А. МАЈКОВА, ШТАМПАНА У МОСКВИ 1857. ГОДИНЕ)

1. У руској и нашој сербокроатистици добро је познат податак да је 1857. године штампана у Москви књига Аполона Александровича Мајкова (1826—1902): *Исторія сербскога языка по памятникамъ, писаннымъ кирилицею, въ связи съ исторією народа* чији први део (стр. 59—306) садржи историју српског народа закључно са XV веком, а други већи део (307—845+1) — историју српског језика засновану на материјалу из старих писаних споменика (XII—XV в.).¹ Ова Мајковљева књига била је одмах запажена у српској науци: кратким текстом критички се на њу осврнуо 1857. Ђ. Даничић,² а њен први део, историју српског народа, овај наш филолог, као што је добро познато, превео је с руског на српски и тај превод је доживео два издања у Београду: 1858. и 1876.³ Други део ове књиге, историја српског језика, не само да није никада превођен него, колико се зна, никад није

¹ Детаљнији подаци о садржини књиге: [предговор] I—IV, садржање [V], введење 1—58,

Часть первая 59—306 (Глава I: Дубровникъ 59—170, Глава II: Босна 171—204, Глава III: Сербія 205—306),

Часть вторая 307—845+[1] (Памятники 307—320, Глава I: Значки 321—344, Глава II: Полугласнія 345—398, Глава III: Гласныя 399—474, Глава IV: Согласныя 475—566, Глава V: Склоненія 567—766, Глава VI: Спряженія 767—813, Заклученіе 814—823, Дополненія и поправки 825—840, Списокъ памятникамъ 841—845, Сокращенія [847]). Књига је, иначе, великог формата (тзв. велика осмина).

² Уп. *Ситнији списи Ђ. Даничића. I. Критика, полемика и историја књижевности*. — Сремски Карловци (Изд. Српске краљевске академије), 1925, 214—216.

³ Уп. детаљне библиографске податке о овим издањима у изврском раду М. Радовановића: *Библиографија радова Ђуре Даничића*. — Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1975, књ. XVIII—1, 22, 39, 57—58 (прво издање је анонимно, а друго је потписано: „с руског превео Ђ. Даничић“, чиме се исправља податак на 22. страни Радовановићевог рада). Иначе, о начину Даничићевог превођења овога дела с руског, уп. рад Милице Милидраговић: *О начину превођења Мајковљеве Историје српског народа*. — Питања књижевности и језика, Сарајево, 1954, књ. I, 139—155.

заузео оно место у нашој науци које му је морало припадати. У другој половини XIX века од те књиге готово се није полазило у проучавању прошлости нашега језика, а касније та књига није ушла честито ни у историју проучавања српскохрватског језика. Проф. А. Белић је њу помињао у својим скриптама из историје нашег језика увек истим речима које су садржавале кратку негативну оцену: „Први потпуни преглед историје српскога језика дао је Рус А. Мајков (1857) уз историју српскога народа. Историја српскога народа је лепо и корисно израђена, али историја српскога језика израђена је на тако несигурним основама филозофско-историским да није имала никакав утицај на даљи развитак проучавања нашег језика.“⁴ Не можемо, наравно, данас бити задовољни оваквом кратком оценом „првог потпуног прегледа историје српског језика“, како каже проф. Белић, те је крајње време да се колико је могуће преиспита овакав наш однос према Мајковљевом делу и да се учини све што треба да и овај аутор с овом својом књигом нађе одговарајуће стално место међу многим вредним посленицима који су у прошлом веку испитивали наш језик.

Тешко је овом приликом поуздано одговорити на питање зашто Мајковљева књига, њен део о историји српског језика, није била прихваћена у нашој научној средини. Да ли разлоге том неприхватању треба тражити у „несигурним основама филозофско-историским“ ове књиге, како каже проф. Белић, и да ли су ти разлози тада, у време кад се ова књига појавила, стварно учинили да она убрзо буде заборављена? Да ли је, с друге стране, поменута Даничићева кратка критика — објављена у *Српским новинама* с напоменама којима се указује да Мајков није у праву у објашњавању неких гласовних особина — имала одлучујући утицај у неприхватању овог Мајковљевог дела? Није лако веровати у то јер у том истом критичком тексту сам Даничић налази и лепих речи за Мајковљев рад на историји српског језика (као што је нашао и за његов рад на историји српског народа), јер он каже да „се види исти без умора труд у скупљању потребне грађе, иста необична критичка вештина у састављању једнаких ствари и одвајању различних, исти бистри ум у откривању истине, сакривене од простих очију на много начина“, да би своју критику Даничић закључио речима: „Поред свију оваких ствари, које се према целоме за све словенске језике веома знатноме послу једва могу назвати недостаци, књига ова може бити нашој књижевности од највеће користи, само ако са своје стране учинимо барем

⁴ Уп. др А. Белић, *Српски језик. I. Гласови и акценат*. — [Београд], 1919—20; 23; *Српски језик. Фонетика. Предавања д-ра А. Белића, проф. Универзитета*. — Београд (Литографија Косте М. Бојковића), без године, 32; *Српскохрватски језик. I. Фонетика. Предавања д-ра А. Белића проф. Универзитета*. — Београд (Техничка израда Драг. Т. Ђурђевића студ. машин. технике). без године, 32; *Основи историје српскохрватског језика. I. Фонетика*. — Београд (Нолит), 1960, 24; *Основи историје српскохрватског језика. I. Фонетика*. — Београд (Научна књига), 1969, 24.

толико да у напредак нико између нас не говори о српском језику док не прочита ову књигу“ (уп. *Ситнији списи . . .*, 215, 216). Узрок неприхватању ове Мајковљеве књиге треба тражити, изгледа, не толико у поменутој критици колико у самом Даничићевом ставу према поменутој књизи, који није морао бити у потпуности јавно изречен.⁵

2. У најновије време московски слависта Владимир П. Гутков, данас познати проучавалац нашег језика нарочито његове књижевнојезичке прошлости, осврнуо се у два маха на поменуто Мајковљево дело. Први пут, 1957, поводом стогодишњице изласка из штампе ове *Историје српског језика*, В. П. Гутков је, приказујући укратко ову књигу, истакао и неке њене слабости јер Мајков „допускал неточности и ошибки при објаснении отдельных языковых явлений и процессов“ да би у закључној оцени о овом Мајковљевом делу рекао: „При всем этом труд Майкова был значительным достижением русского славяноведения. Прошло сто лет с тех пор, как была создана эта талантливая книга. Славяноведение ушло далеко вперед. Но в истории русской науки труд Аполлона Александровича Майкова неоспоримо занимает почетное место“.⁶ Други пут, 1973, В. П. Гутков се шире осврће на ову Мајковљеву књигу, поред осталог, и речима: „Мада Мајковљево лингвистичко истраживање у појединостима није беспрекорно ни за своје време, писац је несумњиво тачно оцртао главне процесе фонетске и морфолошке еволуције језика Срба као и најбитније развојне токове њиховог књижевног језика“ (90); према Гуткову Мајковљево дело „по ширини захвата нема премца у славистичкој литератури“ (89), односно „А. Мајков је учинио следећи велики корак: подвргао је многобројне писане споменике стручној историјској и лингвистичкој анализи. Изнео је мноштво више-мање тачних опсервација и закључака, приказавши фонетску и морфолошку еволуцију језика и изразите квалитете књижевног језика Срба, однос црквенословенских и народних елемената у њему“ (92).⁷ Слажући се, наравно, с поменутиим Гутковљевим ставовима о Мајковљевој *Историји српског језика*, указали бисмо овом приликом само на неколико момената који с научне стране више осветљавају Мајкова и његово дело. При-

⁵ Даничићево превођење само Мајковљеве историје српског народа а не и његове историје српског језика М. Радовановић коментарише речима: „Разлоге за то тешко је погодити, али их, у сваком случају, треба тражити негде на релацији између следећих момената: потреба историјског тренутка да се широј публици учини доступна једна историја српског народа, Даничићева намера да и сам напише историју српскога језика, лоше мишљење које је Даничић имао о Мајковљевој историји језика“ (н.д., 57).

⁶ Уп. В. П. Гудков, *Столетие труда русского слависта*. — Славяне, Москва, 1957, 6, 50.

⁷ Уп. Владимир П. Гудков, *Интересовање московских слависта XIX века за народни језик Срба*. — Јужнословенски филолог, Београд, 1973, књ. XXX, св. 1—2, 85—92.

родно је да се на све делове његове књиге у овом кратком прилогу не можемо освртати.

3. Циљ Мајковљевих истраживања јесте „исторически изучить народный языкъ Сербовъ“ (54), „очертить исторію Сербскаго языка по народнымъ памятникамъ“ (56), односно „прослѣдить измѣняющееся по вѣкамъ и областямъ состояніе Дренесербскаго языка, отличить его собственные признаки отъ привнесовъ другой, Церковнославянской, стихіи, и по первымъ опредѣлить степень движенія, которое онъ совершалъ вмѣстѣ съ другими Славянскими нарѣчіями, отвѣчая общеславянскому движенію и своимъ собственнымъ личнымъ потребностямъ“ IV). Према Даничићевим речима, разлика између Шафарикове књиге *Serbische Lesekörner* (1833) и ове *Историје српског језика* А. А. Мајкова огледа се у томе „што је Шафарик хтео само доказати да су Срби од старине имале особити народни језик осим црквенога, а А. Мајков казује управо какав је био тај језик“ (уп. *Ситнији списи . . .*, 215). Уп. о томе и Мајковљеве речи: „Прослѣдитъ исторически воздѣйствіе народнаго языка на Древнебулгарскій было задачей Шафарика; нашею задачей . . . будетъ разсмотрѣніе по вѣкамъ воздѣйствія Древнебулгарскаго языка на народный въ тѣхъ памятникахъ, которыхъ только слегка и отчасти коснулся Шафарикъ и въ которыхъ народная стихія преобладаетъ. Такимъ образомъ почва, которая предлежитъ намъ для обработки, есть по преимуществу народная; но въ то же время она принадлежитъ области письменнаго языка Сербовъ“ (309). И стварно, у самом приступу споменицима Мајков се оријентисао само на оне текстове који су писани народним језиком или њим у највећој мери, док у Шафариковом списку споменика које је овај испитивао налазимо и низ српскословенских текстова (55, 56; *Serbische Lesekörner*, 9—12). Овакав циљ, унапред јасно одређен, одводио је Мајкова, наравно, ка регистровању готово свих гласовних и морфолошких особина српског језика у споменицима које је испитивао прикључујући њима и низ графијских и ортографских црта које овај аутор разматра али које не обрађује у посебним одељцима како се то данас обично чини. Мајков добро зна да има посла са *писаним споменицима* у којима говорни народни језик не може бити у потпуности регистрован, те о томе каже: „мы не должны забывать, что приступаемъ къ истории письменнаго, а не устнаго языка Сербовъ, и что на каждомъ шагу можемъ встрѣтить звуки и формы Ц.-Славянскіе рядомъ съ народными“ (310). Њему је јасно да „древній книжный языкъ Сербовъ былъ двоюкаго рода“ (45): један, редигован старословенски („древнебулгарскій“, како каже Мајков) у духу српске рецензије, и, други, „народный книжный языкъ“ (45) у текстовима у којима су писари „старались писать по-Сербски, то есть на своемъ народномъ языкѣ“ (45), при чему се, захваљујући своме образовању, нису могли никад у потпуности ослободити ни у тим текстовима одговарајућих елемената ондашњег црквеног и књижевног језика.

Ограничавање свога истраживања само на ћирилске споменике Мајков објашњава речима с којима се данас не морамо у свему саглашавати, али које су за овога аутора, у његово време, имале снагу одређеног аргумента. Одвајање ћириличких од глагољских и латиничких споменика за Мајкова је врло значајно, о чему он каже: „Случайное, по видимому, обстоятельство употребленія той, или другой азбуки тѣсно связано съ важнѣйшими основами жизни Сербскаго народа. Оно не только связано съ вѣроисповѣданіемъ Сербовъ, но и съ политической их судьбою“ (56), и наставља нешто даље: „Исторія письменности у Православныхъ и у Католиковъ представляетъ также два совершенно различные предмета, и Шафарикъ имѣлъ полное право въ своей книге *Geschichte der Slavischen Sprache und Literatur*, говорить о той и другой въ особыхъ отдѣлахъ. Такимъ образомъ различіе азбуки отвѣчаетъ распаденію Сербскаго народа въ вѣроисповѣдной, государственной и умственной дѣятельности“ (57).

4. Мајков је у пуној мери свестан и значаја историјског проучавања српског језика за општесловенска језичка истраживања. Он каже: „я избралъ предметомъ настоящаго изслѣдованія область Древнесербскаго нарѣчія, какъ одну изъ нужнѣйшихъ для современной науки. Опытъ, сдѣланный Шафарикомъ въ Древнечешскомъ нарѣчіи, показалъ всю важность ближайшаго и полнѣйшаго знакомства съ Славянскими нарѣчіями въ ихъ древнемъ состояніи“ (II), и касније додаје: „я же, имѣя въ виду одно разсматриваемое нарѣчіе, опредѣленное сверхъ того извѣстнымъ письмомъ, мѣстомъ и временемъ, долженъ былъ выставить его передъ другими, какъ главный предметъ изслѣдованія, чтобы приготовить такимъ образомъ лишнюю частицу почвы, на которой должно со временемъ возродиться общеславянское сравнительное языкоученіе“ (IV).

Филолошка истраживања старих српских ћирилских текстова имају посебан значај и за ближе осветљавање језика српске редакције старословенских споменика. То Мајков добро зна, па у вези с тим каже: „Но изслѣдованіе Древнесербскаго языка, кромѣ собственной исторической важности этого языка, имѣетъ еще особое значеніе для письменности Славянъ Грековосточнаго исповѣданія. Такъ какъ языкъ Древнебулгарскихъ рукописей, при перепискѣ ихъ въ другихъ православныхъ земляхъ, подчинялся вліянію туземнаго нарѣчія, то, когда возстановлены свойства и признаки Древнесербскаго языка съ ихъ повременнымъ движеніемъ и при томъ въ Кириловскомъ письмѣ, тогда уже легко опредѣлить степень вліянія, оказаннаго этимъ языкомъ на Древнебулгарскую письменность и ярче обозначить въ ней особенности, составляющія такъ называемый Сербскій изводъ“ (IV), завршавајући сасвим скромно: „Но сколько удачно исполнена мною предположенная задача, это рѣшитъ судъ знатоковъ, отъ которыхъ, какъ истинныхъ цѣнителей, я желалъ бы услышать правдивый приговоръ“ (IV).

5. Мајковљево проучавање историјског развоја српског језика временски је омеђено: од XII до средине, односно до краја XV века, тј. до времена када су с нестанком српске и босанске државе престали да егзистирају писма и повеље (41—43). По Мајкову, „объемъ письменности зависѣлъ отъ процвѣтанія, или упадка государственной жизни народа; но языкъ этой письменности оставлся всегда самостоятельнымъ съ своимъ произвольнымъ развитіемъ“ (317), односно „судьбы народныя, окончательно измѣнившіяся съ исходомъ XV-го в., повлекшія за собою переворотъ во всемъ народномъ составѣ и наложившія свою печать на все его нравственное существо, полагаютъ временный предѣлъ и моему изслѣдованію: оно оканчивается вмѣстѣ съ паденіемъ Сербіи“ (III), а такође и Босне с краја XV столећа јер „съ этого времени Сербія и Босна теряютъ совершенно политическую независимость и подчиняются Турецкой власти. Въ слѣдствіе того и государственная ихъ дѣятельность прекращается: дипломатика не существуетъ болѣе“ (42).

6. За своја истраживања Мајков се користио материјалом из повеља којих је у његово време било око 200 штампаних (3 — Миклошичева збирка појавила се из штампе 1858), а узимао је у обзир и податке које су му пружали текстови на печатима и старом новцу. Не може а да данашњег читаоца овога Мајковљевог дела не импресионира приступ овога аутора споменицима из којих је црпао грађу. Учинио је то, најчешће, с таквом научношћу и критичношћу које, на жалост, ни данас нису увек присутне у радовима ове врсте где се испитује језик старих споменика. За Мајкова је било јасно да „исторія языка требуетъ самыхъ вѣрныхъ изданій, которыя бы равнялись подлиннику; она отмечаетъ все то, въ чемъ есть умышленное искаженіе языка; ей нужно не столько содержаніе памятника, сколько его языкъ“ (5—6). Иако за већину повеља није имао увид у рукописне оригинале (5), Мајков се није једноставно препустио издањима ових текстова већ је и њих покушао да подвргне максималној провери. Упоређивао је међусобно различита издања једнога истога споменика и долазио до врло интересантних и често тачних реконструкција основног текста. С правом је замерао поједином претходним приређивачима издања што нису издавали споменике тако да буду верни оригиналу, што су понекад мењали језик, што су најчешће испуштали разне знакове изнад слова, што су спроводили извесне унифицирајуће поступке као што је, на пример у графији, замена *ou* словом *uk*, замена омеге словом *o*, замена *e* тзв. „широким“ *e* и сл. (11). Удубљујући се што је год могуће више у аутентичан језик старих српских споменика, Мајков је долазио до закључака да су поједина издања старих повеља толико некритички издата да се њихов публиковани текст не може користити за историјскојезичка истраживања (40).

Упознавши се добро с језиком и садржајем повеља, Мајков је доста страница у својој књизи посветио датирању недатира-

них повеља, односно исправљању времена настанка појединих старих српских споменика. Ради се о неким повељама краља Уроша I, краљице Јелене, краља Милутина и др., које су друкчије датирали претходни истраживачи ових текстова (16—25). За поједине повеље, чије место настанка није у њима поменуто, Мајков је учинио напор да одреди место или област где је могао тај докуменат настати (29—30), што има, наравно, значај за језичка истраживања а посебно за груписање повеља које овај аутор дели на посебне групе („породице“): српске са светогорским, босанске, херцеговачке или хумске и травунијске, турске, зетске, дубровачке и приморске (31).

Истичемо посебно да је Мајков у ова своја истраживања укључио и Душанов законик, тзв. Ходошки препис (који је Шафарик издао) узимајући из њега, наравно, само црте народног језика. Није без значаја Мајковљева доста детаљна текстолошка и филолошка међусобна анализа Ходошког, Раковачког и Текелијиног преписа Душановог законика, која је омогућила аутору извођење низа интересантних закључака (31—40).

Мајкову, иначе, нису непознати по језику и садржини остали наши стари споменици. Поред повеља, на којима по њему „историја народнаго языка должна опираться“ (54), Мајков зна и за богослужбене текстове, књиге духовне садржине (46), као и за духовне саставе старих српских писаца: преводе, типике, номоканоне, житија светаца, „церкованья извѣстїя“, летописе, медицинске саставе, натписе на црквама, иконама, црквеним предметима и гробовима (47), записе у књигама (53) и сл. — који нису писани народним језиком и који нису обухваћени овим испитивањима.

7. На низу места у својој књизи Мајков истиче извесна принципска становишта, повезана с методом рада, која ни данас не губе своју актуелност, што, несумњиво, позитивно осветљава њега као истраживача. Тако нпр. Мајков каже да испитивач језика не сме никако сметати с ума присуство клишираних формулација и израза у повељама, што се преписивањем из старијих текстова задржава у новијим а што, наравно, не може представљати аутентичан језички материјал. Уп. у вези с тим његове речи: „Но предварительно замѣтимъ, что точность, съ какою писцы переводили богословіе, заключеніе и вообще всѣ обычныя выраженїя изъ одной грамоты въ другую, много стѣсняетъ кругъ дѣйствїя народной стихїи. Въ образецъ брались относительно древнѣйшія грамоты, и хотя въ свое время онѣ представляли собою извѣстную степень состоянїи книжнаго языка, однако, взятыя позднѣе, являясь уже отвердѣвшими, несовременными памятниками съ остывшими формулами, которыя переходили изъ грамотъ въ грамоты въ видѣ освященной, неподвижной старины, вокругъ которой давно уже совершалось дальнѣйшее движеніе языка“ (430). А у вези с неустаљеним правописом у нашим старим споменицима, што може код истраживача изазивати дилеме

у одређивању гласовне вредности појединих слова, Мајков с правом истиче да „только твердое знаніе народнаго устнаго произношенія, съ одной стороны, и сличеніе форматъ по всѣмъ разсматриваемымъ памятникамъ, съ другой, доставляютъ средство къ истинному разумѣнію цѣли и пріемовъ писцовъ во времена неустановленнаго и поминутно колебавшагося правописанія“ (564).

8. У одељку о разним надредним знацима, знацима изнад појединих слова („значки“ 321—344), Мајков испитује њихово порекло, јављање и функцију у нашим споменицима. Њих су унели стари писари у ћирилицу јер њима, у овом погледу, „за образцами не далеко было итти. Греческое письмо съ своими сокращеніями и значками послужило для нихъ обильнымъ источникомъ“ (322). Задржавајући се кратко на лигатури рѣ (р са крстићем изнад — 332), аутор посебно говори о пајерку који се пише често као замена за испуштено танко јер (332—336). Испитавши систематски јављање пајерка а и других знакова место њ у нашим споменицима по вековима, Мајков долази до закључка о одређивању времена настанка споменика, који, свакако, није без интереса: „Въ позднѣйшихъ грамотахъ того же вѣка [XIV — А. М.] њ постоянно все болѣе и болѣе теряется; остаются на его мѣстѣ значки. По взаимному отношенію между нимъ и значками можно назначить вѣкъ возрасту памятника: опытный глаз уже по одному наружному виду памятника, представляемому значками и полугласнымъ њ, довольно приблизительно откроетъ его временное мѣстонахожденіе. Вообще, повторяю, значки какъ количествомъ, такъ и степенью правильности своего употребленія не мало способствуютъ къ распознанію возраста памятника не только по столетіямъ, но даже и по меньшимъ разстояніемъ времени“ (343). У данашње време, када се испитивању значења и функције надредних знакова поклања посебна пажња, рад А. А. Мајкова у овом правцу, остварен половином прошлог века, има несумњиво свој посебан значај.

9. У одељку о полугласнику (345—398) Мајков даје разна објашњења с којима се данас не бисмо могли сложити. Остављајући њих на страну, указујемо на онај део овог његовог поглавља који нас импресионира научношћу његовог аутора, актуелном још и данас: а) Мајков полази од Шафарикових истраживања о полугласнику, допуњује их богатим материјалом и местимично их коригује, б) испитује граfiјске варијанте бележења њ, в) обраћа пажњу ретко јављању њ, г) прати однос старословенске стихије са њ, њ према српском народном језику и уклапање њ, њ у српску народну писменост, д) испитује појаву вокала место њ, њ: најпре о, е па затим вокала а, љ) испитује испуштање знака за полугласник у писању, е) посебну пажњу обраћа удвајању -њњ у генитиву множине именица, у чему Мајков види, с једне стране, продирање народне црте (наставак с дужином у генитиву множине), и, с друге стране, присуство црквенословенске граfiје јер се поменута црта обележава и даље са њ, односно са два њњ — а из

једне и друге, из народне и црквенословенске стихије, „сложи- лась вся Д.-Сербская Кириловская письменность“ (376), ж) посебно разматра судбину вокалног р̣ь и л̣ь и полугласника уз њих, з) посвећује посебну пажњу промени -л̣ь (—) у -о (—) и сл. Сва ова његова разматрања праћена су методолошким поступком који је исправан: Мајков стално води рачуна о територијалној припадности споменика који испитује. Повеље са истока, из Србије и Свете Горе, мање садрже, по њему, народне елементе, док споменици са западних подручја (из Босне, Хума, Травуније, Дубровника), више садрже црте народног језика јер су удаљеније од јачег утицаја „православнаго духовенства“, од традиционалне нормиране ортографије и језика. Таква критичност у прилажењу споменицима, материјалу из њих, одвела је Мајкова ка исправном закључку у погледу времена вокализације полугласника у народном језику, о чему наводимо ове његове речи: „Но такъ какъ Западная семья идетъ всегда впереди Восточной въ дѣлѣ народности, то безошибочно можно положить, что въ ней, если только кроются гдѣ нибудь ея памятники отъ этого времени [XIV в. — А. М.], замѣна полугласнаго начала полногласнымъ возникла съ первыхъ годовъ XIV-го ст.“ (383). Колико сасвим приближне тачности има у овој Мајковљевој констатацији — изнесеној без позивања на стање у чакавским глагољским текстовима из поменутог века — показују и најновија испитивања у овом правцу према којима се замена полугласника са а третира као „иновациони талас који је, ширећи се лагано од запада ка истоку у току једног столећа прекрио највећи део територије српскохрватског језика“, а који је „на самом почетку XIV века“ био присутан „на кварнерској обали, деценију и по касније... у прелазним штокавско-чакавским говорима у Босни“ да би се крајем XIV столећа учврстио у Дубровнику а у рашким документима тек почетком XV века.⁸

10. Испитивању осталих самогласника у старим српским споменицима XII—XV века Мајков је посветио прилично простора (399—474). Из његових испитивања јасно се сагледава постојање петочланог вокалског система (а, е, о, у, и — 469) нашег језика поменутог времена у којем је долазило до измене њ, ѓ и вокалног л. Детаљно су описане све графијске варијанте обележавања појединих вокала, а посебно присуство знакова о и омеге за вокал о, при чему је интересантан Мајковљев закључак да „преовладаннiе ѱ можно назвати отличительнымъ свойствомъ Сербскихъ рукописей“ (463), јер позиционо јављање омете на почетку речи и после вокала, које одликује углавном наше а не црквенословенске споменике, представља правило које „устано-

⁸ Уп. П. Ивић, *Судбина полугласа у српскохрватском језику*. — Књижевност и језик, Београд, XIX/1972, бр. 2—3, 11. Уп. и П. Ивић и М. Грковић, *О почецима замене полугласа са а у ћирилским споменицима*. — Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1971, књ. XIV—1, 51—59.

лено было Сербскими писцами“ (461), односно „что правило это породилось на Сербской почвѣ“ (462).

Стално водећи рачуна о међусобном односу двеју језичких стихија у нашим споменицима, о црквенословенској и народној, Мајков је у принципу у праву када закључује да јављање е место јата у низу примера у споменицима с икавског или (и)јекавског подручја (у Босни, Дубровнику и Хуму) представља „условный способъ писанія, подчиненный восточному“ (453) а то значи утицај оног узуса који је владао у екавским повелема као и уопште у српскословенском књижевном језику где је екавизам једна од основних црта.⁹ С тим је у складу Мајковљево мишљење „что книжный языкъ, употреблявшій Кирилицу, возникъ первоначально въ восточной Сербіи, въ нѣдрахъ православія, и потомъ перешелъ въ западную“ (441), односно „историческія данныя свидѣтельствуютъ, что чистый и простой звукъ е замѣнялъ собою ѣ преимущественно въ грамотахъ Восточной семы. Это явление отвѣчаетъ естественному положенію собственной Сербіи, коей правительство и дворъ находились въ области Ресавскаго подрѣчья“ (453).

Мајков поставља и питање о гласовној вредности старосрпског јата дајући одмах и одговор: „Но такъ ли произносили древніе Сербы звукъ, выражаемый этимъ знакомъ [ѣ — А. М.], какъ произносили и древніе Булгары? Конечно нѣтъ“ (452). Полазећи од данашњег екавског, икавског и (и)јекавског рефлекса јата, Мајков констатује да „основаніемъ для видоизмѣненій звука ѣ послужило е“ (452), односно говорећи о графици ѣ, истиче „что въ основаніи ея лежалъ звукъ е“ (457). Оваквим својим тумачењем Мајков је био, наравно, сасвим близу мишљења које данас влада у овом погледу у нашој науци да је стари српскохрватски вокал јат имао вредност затвореног е.

11. Констатовавши с правом да „въ устномъ Сербскомъ языкѣ не терпится въ началѣ словъ стеченіе согласной в вмѣстѣ съ другою согласною (кромѣ л и р)“ (424—425), Мајков детаљно испитује појаву преласка *v + слаби полугласник у у* (424—432) и истиче да и у текстовима XV века народно *у, уз* (< *въ, въз*) још није сасвим истисло *въ, въз* захваљујући, наравно, присуству црквенословенског језика (425). У повелема краља Милутина, где „Ц.-Славянская стихія взяла верхъ надъ народно-стію“, срећемо често *въ, въз* док се *у, уз* јавља у оним деловима ових текстова чија тематика допушта већу употребу народног језика (423). Принциписки а и конкретно Мајков је свакако у праву када о међусобном односу црквеног и књижевног *въ, въз* и народног *у, уз* у Душановом законику констатује да овај споменик представља средину у погледу присуства поменутих црта јер је он писан „подъ вліяніемъ, съ одной стороны, православнаго духовенства, съ другой, обычнаго права народа. Въ нѣмъ, въ лицѣ

⁹ Уп. Ђорђић, Старословенски језик. — Нови Сад, 1975, 226.

разсматриваемыхъ предлоговъ, дружно сходятся обѣ стихіи; сдѣсь между ними болѣе равновѣсія, чѣмъ въ томъ, либо другомъ отдѣлѣ грамотъ; но и сдѣсь предлоги отразили на себѣ общую черту Законника — преобладаніе въ немъ Ц.-Славянской стихіи“ (429).

Мајков не забравља да помене и случајеве, иако ретке, из наших споменика као што су *въвемо*, *въготовимо*, *въгодивъ* (426, 432) — у којима почетно *въ-* долази место старијега *у-* истичући да такви примери представљају крајност (426), односно да у њима треба видети потпуно супротну ситуацију неголи што срећемо у такође ретким облицима *усега*, *усомъ* и сл., где *у-* долази место старога *въ-* (432). Овакав Мајковљев став према последњим наведеним примерима несумњиво је врло инспиративан и упућује на закључак да и постанак случајева типа *усега* и сл. треба тумачити на исти начин као и пример *въгодивъ* и сл., тј. да и једни и други представљају одлику књишког а не народног језика. Додајмо и то да питање настанка примера типа *усега* и сл. у нашим старим споменицима све доскора није било решено у науци.¹⁰

12. Консонантизму и сугласничким променама Мајков посвећује обиман одељак у својој књизи (475—566) доносећи богат материјал и коментаришући га. Овде је захватио све сугласнике нашег језика, али док, с једне стране, исправно увиђа одсуство африкате *џ* (492) и присуство сугласника *џ* (490, 491), дотле с друге стране, није у праву када неке примере с одсутним *х* у текстовима XIII и XIV века третира као одраз одговарајућег стања из народног језика сматрајући „что въ народномъ говорѣ *х* не произносилось“ (479).

Мајкова импресионира доследност означавања гласова *ћ* и *ѣ* словима *к* и *г* у старим нашим споменицима, па истиче: „въ грамотахъ всѣхъ семействъ вѣ равной мѣрѣ господствуетъ *к* и *г*“ (484) додајући да је за њега „удивительно такое упорство въ употребленіи буквѣ“ *к* и *г* иако ова слова, по Мајкову, нису сасвим адекватна одговарајућем изговору (*ћ* и *ѣ*), односно „весьма плохо отвѣчаютъ своимъ замѣняемымъ. Удивительнѣе еще то, что Сербы не писали мягкихъ сочетаній по примѣру Кириловскаго правописанія, прямо соединяя *џ* и *т* съ мягкими гласными или полугласными, какъ то дѣлали съ прочими буквами“ (560). Питање порекла означавања гласова *ћ* и *ѣ* знацима *к* и *г*, које је мучило Мајкова, остало је до данас у доброј мери неразјашњено.

Мајков се задржава и на функцији и пореклу слова „ѣрв“ у нашим старим споменицима. Истичући да „происхожденіе его не изслѣдовано учеными“ (508), он констатује да Шафарик, Копитар и Вук сматрају овај знак ћирилским, па додаје: „Но если онъ изобрѣтенъ былъ для дополненія Кирилицы, то естественно

¹⁰ Уп. А. Младеновић, Прилог тумачењу иницијалног *в-* са слабиим полугласником *у* једном делу српскохрватског језика. — Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1978, књ. XXI—2, 14 нап. 35.

долженъ былъ войти въ употребленіе только тогда когда народнѣй языкъ Сербовъ началъ вступать на поприще письменности и свои признаки соединять съ признаками Д.-Булгарскими. Знакъ ѣ стоялъ на сторонѣ народности и вмѣстѣ съ нею долженъ былъ войти въ письменность. Мы его находимъ въ XII-мъ в. въ первыхъ, дошедшихъ до насъ народныхъ памятникахъ, и по тому можемъ полагать, что изобрѣтеніе и водвореніе его относятся къ древнѣйшей порѣ. Но онъ не Древнебулгарскій, а Сербскій знакъ для Кирилицы. Съ этой точки зрѣнія можно легко объяснить всѣ явленія его дальнѣйшей судьбы“ (508—509). Овај знак, по Мајкову, „не нуженъ былъ для Д.-Булгарскаго“ језика, нити је био потребан језику српске редакције старословенског језика („Сербскаго извода“), јер у њима „жд и шт съ ихъ звукомъ и начертаніемъ сохранены изъ уваженія къ языку вѣры; сдѣсь нѣтъ мѣста построенному знаку“ (ћ) (509). Мајков зна да се „ћерв“ употребљавало у почетку „только въ иностранныхъ и почти исключительно Греческихъ словахъ“ (509), а исто тако зна да се глагољско „ћерв“ употребљавло „въ церковныхъ книгахъ Булгарской Глаголицы“ такође у речима грчког порекла (509). У складу с тим, о пореклу овога слова он каже: „Мы не ошибѣмся, если его изобрѣтеніе припишемъ западной или Римо-католической Сербіи, гдѣ потребность его была сильнѣе и гдѣ господствовала Глаголица — двойникъ цѣлой Кириловской азбуки“ (509). А како се слово „ћерв“ много употребљавало у повељама са запада и „въ книгахъ Римо-католиковъ“, то та чињеница „протягиваетъ его сюда и сдѣсь заставляетъ искать его мѣсторожденія“ (509). Овај зна „господствовалъ вѣ Приморьи и Боснѣ; въ Дубровникѣ его не любили: там держались г и к“ (509—510), а то све „указываетъ на чисто западное происхожденіе знака ѣ“ (510). Мајков не сматра да је то слово постало од глагољског „ћерв“, како неки каснији истраживачи мисле,¹¹ већ износи претпоставку да „можно думать, что образцомъ ему [слову ѣ — А. М.] послужило древнѣйшее начертаніе буквы д“ (508).

13. Посебну пажњу Мајков је посветио регистравању и разматрању низа личних имена у нашим старим споменицима (569—574), тако да се овим својим прилогом несумњиво уврстио у ред наших најстаријих ономастичара.

*

У немогућности да се детаљно осврнемо на целу *Историју српског језика* А. А. Мајкова — јер се због ограниченог обима овог прилога не могу коментарисати и одељци где су детаљно обрађене речи са деклинацијом и конјугацијом — и ово што је досад речено сматрамо да је довољно да можемо закључити следеће.

¹¹ Нпр. В. Јагић (према цитату у раду М. Павловића: *Знак (ћерв) и његове гласовне вредности*. — Слово, Загреб, 1957, књ. 6—8, 290.

Својом поменутом књигом Мајков се представља као врло способна и компетентна личност у историјскојезичким проучавањима. Импресионира научност његовог метода рада и критичност у приступу материјалу који подвргава својим испитивањима. Јасан циљ који је Мајков себи поставио: проучавање српског народног језика у писаним споменицима, значај, чега је Мајков свестан, ових испитивања за историју српског народног и књижевног (српскословенског) језика као и за упоредно проучавање словенских језика, Мајковљево ослањање на претходна Шафарикова историјскојезичка истраживања наших споменика од којих овај аутор нека прихвата, одбацује или коригује, вођење рачуна о различитој теренској припадности наших повеља, о њиховим оригиналима и копијама, о различитом времену њиховог постанка, као и о специфичности језика њиховог текста где се често срећемо с устаљеним клишираним фразама и изразима, недатираност или погрешно датирање појединих повеља и Мајковљев напор да допринесе решењу ових питања, Мајковљево незаборављање ни једног тренутка да пред собом има стари српски *писани* језик („книжний языкъ“) који не идентификује с говорним („устный языкъ“), стално вођење рачуна о већем или мањем присуству елемената српскословенског језика у повељама, који се конфронтирају с народним цртама, Мајковљево врло често улажење у графијска истраживања, илустровање, увек кад год је могуће, богатим материјалом оних особина које разматра, потпуност обухватања свих појава које заслужују коментар а које нуде споменици, напор да се готово свака појава објасни или прокоментарише, доношење закључака искључиво полазећи од материјала — све су то елементи који одликују ову Мајковљеву књигу а од којих су многи по својој важности актуелни и данас. Истина, као што је већ речено, разни Мајковљеви закључци нису прихватљиви. Таквих закључака има у овој књизи као што има и оних који ни данас нису изгубили своју важност, те бисмо били необјективни ако не бисмо ово Мајковљево дело посматрали и кроз ове друге. У свом времену Мајковљева књига представљала је, несумњиво, крупну научну појаву, што ни Даничић није негирао. А што она садржи низ тумачења, данас превазиђена и неприхватљива, узрок томе треба тражити добрим делом и у ондашњем нивоу историјскојезичких проучавања. Судбина ове *Историје српског језика* да буде запостављена а убрзо после своје појаве и заборављена у нашој научној средини,¹² може се, за сада, објашњавати само претпоставкама везаним за извесне околности у онадшњој српској филологији. Дешава се, није непознато, да

¹² Било би интересантно знати колико се ова Мајковљева књига читала код Руса и колико је, евентуално, утицала на руске слависте и сербокroatисте у другој половини XIX века а и касније. Познато је да је И. И. Срезњевски позитивно оценио ово Мајковљево дело (уп. В. П. Гудков, *Столетие труда русского слависта*, 50).

поједина вредна дела бивају у почетку заборављена да би знатно касније била поново „откривана“.¹³

Враћајући се данас, после 122 године, Мајковљевој *Историји српског језика*, не можемо а да у својој оцени не нађемо одговарајући степен објективности који нас упућује, прво, на слагање с цитираним речима В. П. Гуткова о овој књизи, и друго, који ствара у нама уверење да се ради о неоправдано заборављеном делу. У историји науке о српскохрватском језику — коју ћемо једног дана морати да напишемо, наравно колективно — у једној књизи где ће се приказати развој проучавања наше језичке прошлости, *Историја српског језика* Аполона Александровича Мајкова из 1857. године мора заузимати своје посебно место, оно које јој заслужено припада као првој књизи у којој је опширно, детаљно, документовано и први пут прегледно описан и испитан језик старих српских ћириличких споменика насталих у времену од XII—XV века.

¹³ Тако нпр. студија М. Долобка: *О языкѣ некоторых боснійскихъ грамотъ XIV в.* (1914. г.) по речима П. Ивића „на жалост није била довољно запажена и искоришћена у нашој научној литератури“ (уп. *Судбина полугласа у српскохрватском језику*, 10).

Dr HILMAR WALTER (Leipzig)

СТУДИЈЕ И ПРОМОЦИЈА АЛЕКСАНДРА БЕЛИЋА НА ЛАЈПЦИШКОМ УНИВЕРЗИТЕТУ У ОКВИРУ РАЗВОЈА СРБОКРОАТИСТИКЕ

О. Научно дело Александра Белића имало је одлучујући значај за развој науке о српскохрватском језику после таквих изузетних научника као што су били Вук Карацић, Ђура Даничић, Ватрослав Јагић и Томо Маретић. Његов значај је био такође велик за интернационалну славистику. На ову чињеницу је било указивано у различитим радовима и према томе не треба да то посебно утврђујемо.¹ 1980. године навршава се двадесетогодишњица смрти овог великог научника и то нас побуђује да се обратимо још једном његовом боравку у Лајпцигу, утолико више што се исте године навршава осамдесет година од његове промоције. Као и сви велики слависти његове генерације, млади Белић је добио веома солидно образовање у средиштима интернационалне славистике, којима су припадали у оно доба такође Москва и Лајпциг. Истакнута личност међу московским професорима код којих је слушао предавања и под утицајем којих је учинио прве кораке на подручју науке био је Ф. Ф. Фортунатов. У Лајпцигу су то били младограматичари, код којих је студирао два месеца.

Милоје Р. Николић је скупио релативно обиман материјал о студијама Белића у његовој домовини и у иностранству који се између осталог бави и његовим боравком у Лајпцигу.² Он очигледно није имао могућности да прегледа материјал који се налази у архивама Карл-Маркс-универзитета и даје веома интересантан увид у Белићев боравак у Лајпцигу. Из овог разлога је први задатак нашег кратког излагања да оно што је Николић већ написао, допуни и прецизира.

¹ Уп. Душан Јовић, *О месту Ferdinanda de Saussura, Александра Белића и Leonarda Bloomfielda у лингвистици XX века*; Југословенски филолог XXIX (1—2/1972), стр. 59 и тамо наведена литература; *Методологическије проблеме историје славистике*, ред. колегија С. Б. Бернштејн, В. А. Ђаков, В. И. Злыднев, Д. Ф. Марков, А. Б. Мьльников; Москва 1978, стр. 118, 125, 298.

² Милоје Р. Николић, *Прилози упознавању живота и рада Александра Белића*; *Наш језик*, н.с., књ. XI (1961), стр. 102 и сл., 273 и сл.

Ако пођемо — са пуним правом — од тога да су методолошка и теоријска схватања његових учитеља имала утицај на каснија Белићева дела, онда је, полазећи од наше теме, сасвим разумљиво што је питање о Белићевом односу према схватањима младограматичара за нас посебно интересантно. Душан Јовић бавио се овим питањем пре неколико година и дошао је до веома занимљивих констатација, полазећи при томе углавном од Белићевих програмских схватања у делу *О језичкој природи и језичком развоју*. У својим *Правцима...* Милка Ивић такође кратко изражава своје мишљење о томе.³ Дозволите да и ми овом ставу нешто допринесемо.

1. Како пише М. Николић, у 1899. години Белић је имао намеру „продужити самостална испитивања... у упоредној граматици хтео је да се упозна с резултатима германске и келтске филологије, а тако исто с предавањима и семинарима немачких лингвиста у Лајпцигу“.⁴ О тачном времену почетка Белићевих студија Николић не може да да никаквих података. Студентска картотека и матрикула за 1899—1900. године Лајпцишког универзитета исказује да је Белић био иматрикулиран 8. новембра 1899. године. Као доба старости навео је 23 године. Становао је на Јоханис-плацу 4/5 у центру града у близини Универзитета. 27. јула 1900. године добио је завршно сведочанство, а 17. децембра 1900. године напустио је званично Универзитет. У складу с тим, налази се његово име такође у персоналном регистру Лајпцишког универзитета за зимски семестар 1899/1900. године и за летњи семестар 1900. године.⁵ Из „Протокола о издатим сведочанствима о студијама и моралном владању студената од 1. јула до 31. децембра 1900. године“⁶, у којима је Белићево име записано под бројем 113, дознајемо да се Белић пријавио за следећа предавања:

У зимском семестру:

- Код Бругмана: 1. „Елементи лингвистике“ (Увод у научно истраживање језика), посебно за класичне филологе, германисте и романисте.
2. Увод у Хомерове песме, поред тумачења Илијаде књига Б

³ Душан Јовић, *op. cit.*, стр. 49 и сл.; исти аутор, *О општелингвистичким схватањима проф. Александра Белића*; *Књижевност и језик*, XVII (1970) бр. 2, стр. 129 и сл.; М. Ивић, *Правци у лингвистици*, Љубљана 1963, стр. 70. Индиректно се додирује ова проблематика и у: Асим Пецо, *Рад проф Белића на проучавању наших дијалеката*, *Књижевност и језик*, год. XVII (1970), бр. 2, стр. 135 и сл.

⁴ *Op. cit.*, стр. 298.

⁵ *Personalverzeichnis der Universität Leipzig 1895/96—1900*, стр. 55 и 56.

⁶ Сигнатура у архиву Карл-Маркс-Универзитета Лајпциг: *Rep. I, Kap. XVI, Litt. C, Sekt. VII, Nr. 61, Bd. 2.*

3. Лингвистичке вежбе у Индогерманском институту (грчки дијалектни списи и предавања)
- Код Лескина: Историјска граматика српскохрватског језика
- Код Виндиша: 1. Интерпретација текстова Stenzler-Pischelove елементарне књиге санскрита за почетнике
2. Ирска граматика
3. Ригведа

У летњем семестру:

- Код Лескина: 1. Граматика литванског језика
2. Тумачење литванских текстова
3. Вежбе из читања старословенских текстова
- Код Виндиша: 1. Вежбе из ирског језика
2. Böhlingкова хрестоматија за санскрит
- Код Сиверса: Фонетика
- Код Бругмана: Лингвистичке вежбе у Индогерманском институту (тумачење грчких и италских натписа).

У књизи проканцеларијата Филозофског факултета за 1899—1900, стр. 32, налази се под бројем 128 Белићева пријава дисертације 3. августа 1900. године. Посебно интересовање заслужује акт о Белићевој промоцији, који је састављен истог дана. Осим тачних датума пријаве промоције, рецензије факултетских рецензента Лескина и Бругмана Лескинова рецензија датирана је 28. септембра 1900. године, а Бругманова 30. септембра), решења факултета о закључној оцени и одобрења за усмени испит (9. октобра) и усменог испита (29. октобра 1900), ови документи садрже изразита указивања на цењење рада и личности А. Белића од стране познатих лајпцишких лингвиста: Лескина, Бругмана и Виндиша, посебно од стране Лескина. Тако се у акту налази — поред биографије — и једна Белићева молба да му се призна један семестар с обзиром на то да је сваки странац у Немачкој требало да има три семестра пре него што добије право на одбрану промоције, пошто његово одобрење за изостанак не дозвољава дужи боравак у Лајпцигу. Ова молба је пропраћена Лескиновим писмом проканцеларијату универзитета са следећом садржином: „Предлажем да се кандидату филозофије Белићу призна трећи семестар који му недостаје као странцу на немачком универзитету. Он је већ студирао у Београду, онда је апсолвирао потпуне студије у Москви. Публици-

рао је већ на подручју славистике, мени је познат као веома добро образован и одлично упућен у ову струку.“

Лескинова рецензија Белићеве дисертације има следећи дословни текст: „Словенски језици одликују се необично великим бројем и разноврсношћу градње деминутива. Они нису досада, чак ни у појединим језицима, били темељно обрађивани. Аутор покушава да попуни ову празнину. У његовом раду се не ради само о свођењу путем језичког поређења одговарајућих словенских суфикса на њихове старе облике, него о унутарњој историји творбе речи у самим словенским језицима. Суфикси који се употребљавају за деминуцију донекле су неодређени, они могу да имају детериоративно и амплификативно значење и употребљавају се за творбу речи које леже изван тога значења. Аутор покушава да пронађе у првом делу рада (стр. 1—36) полазне тачке за појаву појединих значења и њихово узајамно прелажење. Други део опширно обрађује поједине суфиксе, њихова различита стапања, претварање и трансформацију у облику и значењу кроз поједине словенске језике. Рад је у целини добро успео; његов главни недостатак лежи у готово свим Словенима својственој неумешности да јасно диспонују и на тај начин да избегну понављања. Предлажем оцену 2“. Независно од тога што споменути недостатак вероватно није лежао у карактерним својствима Словена, него је био образложен великом журбом са којом је овај рад морао бити написан,⁷ Лескинов предлог као и његова рецензија сведоче о веома позитивном ставу према властитом мученику. Бругман изражава потпуну сагласност са Лескиновом оценом „овог вредног и корисног рада“ и даје му такође оцену 2 (*laudabilis*).

Усмени испит из предмета „словенски“, „санскрит“ и „индогерманска лингвистика“ прошао је веома успешно, како то протокол утврђује. Лескин који је испитивао историју словенских језика и историјску и савремену граматику појединих језика, констатује: „Кандидат је показао врло добро знање на свим подручјима и могу да му дам оцену 1“ (1 = *egregia*). Бругман је поставис питања о сродству индоевропских језика у целом и о разгранатости келтског и грчког језика, и сматра: „Кандидат је био углавном добро оријентисан.“ Виндиш је испитивао ведску литературу и похваљује превод кандидата из ригведе. Обоје су му дали оцену 2. Као закључну оцену добија Белић Па (*admodum laudabilis*).

Као што је познато, Белићев рад је штампан у Архиву словенске филологије 1901. године.⁸ Посебно одштампан, са нарочитим насловом „*Inaugural-Dissertation*“, био је предат Универзитету.

⁷ Ако је тако како пише М. Николић (op. cit.) да је тема за дисертацију била изабрана заједно са Лескином, онда је Белић имао само пола године на располагању за скупљање материјала, обрађивање и за писање!

⁸ *Vd.* XXIII (1901), стр. 134 и сл.

Изнете чињенице намећу закључак да је Белићев боравак у Лајпцигу, с једне стране, био веома напоран, што сведочи о његовој марљивости (коју је испољавао целог свог живота), а с друге стране, јасно говори о томе да је Белић већ био у оно доба добро познат у интернационалној славистици и промоцијом утврдио је ову своју репутацију.

2. Лајпцишки Белићеви учитељи били су познати представници младограматичарске школе и имали су велики удео у интернационалном ауторитету Лајпцишког универзитета као средишта лингвистике. У доба када је Белић боравио у Лајпцигу, Август Лескин (редовни професор од 1870) је остваривао младограматичарске идеје на подручју славистичке, Карл Бругман (редовни професор од 1887) у индоевропеистици, Ернст Виндиш (редовни професор од 1877) на подручју индологије и келтологије (посебно ирског језика) и Едуард Сиверс (редовни професор од 1871) на подручју германистике (пре свега у науци о акценту и фонетици).⁹

Испитивајући утицај младограматичара на Белића треба узети у обзир, по моме мишљењу, да је пре свога боравка у њиховој средини у Лајпцигу био изложен утицају једног другог великог лингвиста — Ф. Ф. Фортунатова. Полазећи од тога да се основна особина младограматичарских схватања састоји у томе да разматрају језик као творевину природних наука, због чега је садржина на другом плану, а облици су на првом плану, да настоје у постулирању важећих без изузетака гласовних закона као природних закона који се допуњавају аналогично, да се разматрање језичких појава изолује од читавог система језика и од носиоца језика и да се свако испитивање признање само тада као научно када је историјски образложено,¹⁰ у поређењу са схватањима Фортунатова може се видети да су у последњем пункту његова схватања у складу са младограматичарима. Сагласност постоји такође у приступу лингвистичким испитивањима, пошто се младограматичари, исто као и Фортунатов, строго оријентишу на језичке чињенице. С друге стране, Фортунатов се чврсто оријентише на повезаност језичке историје са историјом одговарајуће комуникативне заједнице (чиме се разликује од ин-

⁹ Уп. R. Fischer, *August Leskien* (1840—1916) у: *Bedeutende Gelehrte in Leipzig*, Karl-Marx-Universität Leipzig, Bd, I, 1965, стр. 57 и сл.; J. Mehlig, *Ernst Windisch* (1844—1918), *ibid.*, стр. 63 и сл.; G. Walther, *Karl Brugmann* (1849—1919), *ibid.*, стр. 85 и сл.; Th. Frings, *Eduard Sievers* (1850—1932), *ibid.*, стр. 101 и сл.

¹⁰ Уп. G. Helbig, *Geschichte der neueren Sprachwissenschaft*, Leipzig 1973, стр. 13 и сл.; G. Walther, *op cit.*, стр. 89; В. А. Звегинцев, *История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях*, I, Москва, 1960, стр. 151; М. Ивић, *Правци у лингвистици*, стр. 39 и сл.; О историји и утицају младограматичке школе види такође: R. Ružička, *Historie und Historizität der Junggrammatiker*, *Linguistische Arbeitsberichte* 15, Leipzig 1976, стр. 3 и сл.

дивидуално-психолошке позиције младограматичара) и укључује семантичка питања принципијелно у своја истраживања.¹¹

Д. Јовић пише да Белић „јасно каже да своја лингвистичка истраживања везује за младограматичарски метод и то образлаже на следећи начин: „Са младограматичарским покретом ова се књига не слаже утолико што су младограматичари узимали као полазну и главну тачку формалне језичке особине не улазећи у саму суштину језика, али пошто је њихов начин испитивања у знатној мери реалистичан, иако по предмету и знатно сужен, њихови су резултати могли послужити у извесној мери и при изради ове књиге.“¹² На другом месту читамо код Јовића да Белић „недвосмислено подвлачи своју приврженост основним принципима младограматичарског метода“.¹³

Али схватања А. Белића у његовом делу *О језичкој природи и језичком развитуку*, на којима се оснивају Јовићева утврђивања, не допуштају такав закључак. То потврђују такође Белићеве радови који се више оријентишу на практична питања. Ми смо мишљења да се Белић од почетка — већ за време својих студија и промоције у Лајпцигу и још раније (како пише М. Николић, Белић је добро познавао дела младограматичара још пре свога боравка у Лајпцигу¹⁴) није потпуно придружио схватањима младограматичара. Најбољи доказ је његова дисертација, која се истиче својим опширним семантичким интерпретацијама од многих радова који су писани у доба младограматичара, на што нарочито указује Лескин у својој рецензији.

Ову безусловну усмереност према семантичкој страни језичких знакова у својим радовима образлаже касније Белић са приматом мишљења према језику: „...система знакова стоји, пре свега, у вези са системом значења или појмова; када се нешто у систему појмова измени, то обично има значаја и за систему знакова...“^{14а} Како се овај развитак језика одвија — о томе Белић директно полемизира са младограматичарима, јер оно, на што се већ у горњем наведеном Јовићевом цитату подсећа, долази јасно до изражаја два ретка даље: „Оно што се у језику јавља као формална особина није никад у њему непосредно дато, већ је увек резултат често многих сложених процеса у које младограматичари нису улазили.“

Индивидуално-психолошком схватању младограматичара о језику супротставља Белић недвосмислено материјалистичку интерпретацију језика, пошто пише: „...ако се језик не може

¹¹ Уп. В. А. Звегинцев, *op. cit.*, стр. 197 и сл., као и у истој књизи одломак из дела Ф. Ф. Фортунатова, *Сравнительное языковедение*, стр. 201 и сл.; М. Ивић, стр. 70.

¹² Д. Јовић, *О месту...*, стр. 70; цитат потиче из: А. Белић, *О језичкој природи и језичком развитуку*, књ. II, Београд 1959, стр. 3—4.

¹³ *Ibid.*, стр. 57.

¹⁴ *Op. cit.*, стр. 282 и сл.

^{14а} *О језичкој природи и језичком развитуку*, књ. I, Београд 1958, стр. 7.

разумети без природе човекове, он се... још мање може разумети, ако се не претпостави да је и човек сам, са свима својим особинама, многовековни производ природе... Човек и природа — то је једна хармонична заједничка целина и зато се они подједнако огледају у изразу или саопштењима човековим.¹⁵ Овај материјализам, на коме се темеље његова теоретска схватања о језику, не може се дефинисати као марксистички, пошто Белић и људско друштво сматра као природну појаву¹⁶ и међусобни однос између човека и природе разматра само као реакцију човека према природи и на тај начин губи из вида активни утицај човека на природу и тиме један важан узрок за постанак језика.¹⁷

Један други важан закључак који истиче Белићева схватања о језику у поређењу са младограматичарима састоји се у интерпретацији сваке поједине језичке појаве као дела језичког система. То долази до изражаја, између осталог, у његовој теорији о синтагмама и у његовом комплексном прилазу лингвистичком опису¹⁸, што је принцип који се дијаметрално супротставља атомизму младограматичара. Белић је видео слабости хисторизма младограматичара, иако није одбацио историјску методу: „Не треба мислити да се овим одриче велики значај историјске граматике уопште или смањују њене велике заслуге за развитак лингвистике. Никада можда наша дисциплина није показала толико полета као у време младограматичара. И даље ће историјска граматика остати као једна од врло важних дисциплина лингвистичких; без ње се данашње стање језика не би могло разумети, исто онако као и ма који историјски или одређени период у развиту извесног језика. А њени се резултати морају разумети само као *грађа* за општу граматiku, а не као упутство како се језик мора схватити уопште.“ Тако он препоручује такође историјску упоређивачку методу као средство за откриће еволуције језика.¹⁹ Али, уколико његов закључак о другим познатим лингвистима, што „када су хтели, нису се могли увек ослободити... од дубоко у њима усађеног историзма...“²⁰ важи и за њега самог, показује, на пример, његова класификација глаголске конјугације у његовој *Историји српскохрватског језика*, где читамо, са једне стране: „Када се даје данашњи материјал језика, онда се као принцип поделе може узети само оно што у данашњим облицима постоји и што савремени представници једнога језика осећају као знак разлике или једнакости међу облицима.“ Његова класификација правилних глагола, с друге стра-

¹⁵ О језичкој природи..., књ. II, стр. 4.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ibid., стр. 9.

¹⁸ Уп. О језичкој природи..., књ. I, стр. 8 и сл.

¹⁹ Ibid., стр. 4, и књ. II, стр. 7.

²⁰ Ibid.

²¹ Књ. II, св. 2: *Речи са конјугацијом*, друго издање, Београд 1962, стр. 6 и сл.

не, оснива се у битним пунктовима на историјским критеријима²¹. Али се Белић својим ставом да су историјска истраживања само један задатак науке о језику супротставља мишљењу Фортунатова, који одређује предмет лингвистике као „человеческий язык в его истории“²² док се корени за друга, овде споменута схватања Белићева, која се разликују од схватања младограматичара, у погледу на однос између језика и мишљења, језика и друштва и на систем језика, могу свакако налазити у идејама Фортунатова.

Најважнија Белићева сагласност са младограматичарима састоји се, без сумње, у томе што се у истраживачком раду придржавао строго језичких факата као полазне тачке и сагласно томе тражио јасно ограничење лингвистике према другим наукама²³, иако је за њега круг језичких факата и предмет лингвистике шири него што су то замишљали младограматичари. Узмемо ли још историјску методу, коју је акцептирао у наведеном опсегу, можемо доћи до закључка да је Белић преузео од младограматичара оне методе које су на неки начин биле сагласно са концепцијом Фортунатова. При томе се не сме сметнути с ума да је Белић — како се то јасно огледа у његовим два књигама — стално пратио интернационалну лингвистику и расправљао о њој, тако да се не може објаснити све у његовим схватањима као утицај Фортунатова и младограматичарске школе (на пример, он је очигледно познавао дела Хуга Шухарта, једног од највећих противника младограматичара)²⁴. Пошто је Белић написао два теоретска дела тек при крају свога стваралачког пута, с обзиром на то било вредно једном пропратити хронолошки на основу свих његових дела развој његових теоретских и методолошких схватања и тако упознати путеве преко којих је он, полазећи од Београда, Москве и Лајпцига, изградио свој сопствени оригинални допринос развоју језичке теорије; један задатак који у оквиру наше мале расправе није могао бити постављен нити решен.

²² Ф. Фортунатов, *op. cit.*, стр. 201.

²³ Уп. *О језичкој природи...*, књ. I, стр. 4—7; књ. II, стр. 7 и сл.

²⁴ Уп. *ibid.*, књ. I, стр. 5; за Huga Schuhardta уп. В. А. Звегинцев, *op. cit.*, стр. 264 и сл.

Dr RADO L. LENCEK (New York)

О СОЦИОЛИНГВИСТИЧКИМ ФУНКЦИЈАМА СТАНДАРДНИХ ЈЕЗИКА

У резимеу сам предвидео да ће у мојој расправи бити говора о двама аспектима проблема веза између језика и друштва: о функцијама стандардног језика у култури језичке заједнице која се њиме служи и о ставовима које та заједница заузима према свом стандардном језику. У самом прилогу ограничавам се на први комплекс, на социолингвистичке функције стандардних језика, а ту проблематику ћу даље ограничити на оне аспекте функција које у ствари имају само симболичко значење. Ово ограничење лакше ми пада пошто је недавно Франтишек Данеш објавио у *Јужнословенском филологу* опширну расправу о „вредностима и ставовима у стандардним језицима“, на коју ћу се и сам позивати.¹ Додаћу да је са наших позиција прошле године амерички лингвиста Расио Дунатов обрадио питање социолингвистичких функција хрватске варијанте према српској варијанти и према српскохрватском стандарду. Прилог Расија Дунатова изашао је међу *Прилозима америчких слависта на осмом међународном конгресу слависта у Загребу и Љубљани* (1978).²

¹ F. Daneš, *Values and Attitudes in Language Standardization*, Јужнословенски филолог, 32 (Београд, 1976), 3—27.

² Уп., R. Dunatov, *A Sociolinguistic Analysis of the Recent Controversy Concerning the Croatian/Serbian Standard Language(s)*, American Contributions To the Eighth International Congress of Slavists, Zagreb and Ljubljana, September 3—9, 1978 Volume I: Linguistics and Poetics, Ed. H. Birnbaum (Columbus, Ohio: Slavica Publishers, Inc., 1978), 256—268.

Дио табеле којом Дунатов одређује диапазон социолингвистичких функција у хрватској варијанти и у српскохрватском језику, даје се овде у репродукцији (уп., ст. 261):

Criterion	Separate Croatian Standard	Joint Croato-Serbian Standard
unifying	+	—
separatist	+	—
prestige	+	—
frame-of-reference	+	—

Мој прилог је скромнији; мој циљ јесте да поставим неке тезе за расправу о социолингвистичким функцијама стандардних језика којима сам се и сам у последње време бавио у односу на словенске језике.

Мој прилог се састоји од два дела. У првоме делу желео би изнети теоретске погледе, а у другом примену. Хтео би нагласити да расправа не садржи никакву „поруку“, никаква „сугерирани решења“ и никакве „препоруче“. Еволуција језика има своју сопствену дијалектику, коју ми лингвисти само следимо, а не зацртавамо јој пут. Још бих хтео додати да сам свестан тога да је на моју тему тешко рећи нешто новог југославистима. Сербокроатистика доживљава социолингвистику *in vivo* с таквим интензитетом да социолингвисти целога света проматрају ваш развој и уче се из социолингвистичких расправа ваших научника као што су Милка Ивић, Павле Ивић, Далибор Брозовић, недавно преминули Људевит Јонке и многи други.³ То још више важи за америчку социолингвистику и спреман сам прихватити Брозовићев суд да: „Тек у последњих десетак година учињен је напредак у америчкој социолингвистици, али су та истраживања остала изван круга занимања већине лингвиста.“⁴ Дакле, шта може славист-сербокроатист из Америке да допринесе тој теми? Уз сву скромност могу да кажем да може, иако не много, ипак нешто, а то нешто јесте теоретско сагледање проблема, методичност и јасноћа појмова, научна објективност, која може помоћи да видимо ствари јасније; и још нешто што није неважно, погледе које као припадници југословенских народа у свету имамо на проблеме језика у домовини. О социолингвистичким проблемима стандардних језика бавио сам се последњих неколико година у неколико расправа, у којима сам покушао дати свој мали прилог погледима на развој и функционисање стандардних језика у словенским заједницама, а то ме све индиректно квалификује да се дотакнем тих проблема и данас овде.⁵

³ Уп., нпр.: П. Ивић, *Српски народ и његов језик*, Београд: Српска Књижевна Задруга, 1971. — Д. Брозовић, *Стандардни језик; Теорија, упоредбе, генеза, повијест, савремена збиља*, Загреб: Матица Хрватска, 1970. — Љ. Јонке, *Књижевни језик у теорији и пракси*, Загреб: Знање, 1965.

⁴ Уп., Брозовић, *op. cit.*, 18—19.

⁵ Уп.: Rado L. Lencek, *On Dilemmas and Compromises in the Evolution of Modern Slovene*, *Slavic Linguistics and Language Teaching*, Ed. Th. F. Magner (Columbus, Ohio: Slavica Publishers Inc., 1976), 112—152. — *O jeziku in zavesti narodnega porekla*, New York: Slovene Ethnic Heritage Studies Center, 1978. — *The Modern Slovene Language Question: An Essay in Sociolinguistic Interpretation. — Problem of Language in Shaping of a Nationality. — Commentary on Papers by Magner and Toporišič*, *Sociolinguistic Problems in Czechoslovakia, Hungary, Romania and Yugoslavia*, Ed. W. R. Schmalstieg and Th. F. Magner (Columbus, Ohio: Slavica Publishers, Inc., 1978), 492—496.

Савремено социолингвистичко обрађивање стандардних језика оставила нам је у наслеђе Прашка лингвистичка школа. Стваралачке идеје о еволуцији, положају и функционисању стандардних језика које су дали научници те школе, као Vilém Mathesius и Bohuslav Havranek, нашле су плодно тло у Америци, где је њихова функционална теорија била не само прихваћена већ и примењена у практичном планирању стандардних језика нових културних народа.⁶ У суштини њиховој ради се о функцијама, о којима не бити реч, барем што се тиче неких основних стратегија у развоју народних идиома, који су код Словена уопште, а код јужних Словена посебно, били на нивоу примарних народних говора, које су дуго већ познате,⁷ и само их је требало пренети, *transfer*, на ниво стандардних језика, који функционишу у модерно доба у више мање нетачно компартиментализованим националним заједницама.

Интересује нас стандардни облик језика који је нормиран и кодифициран и као такав прихваћен у друштву као средство ком-

1.0 Концепција стандардног језика које се придржавамо темељи се највећим делом на схватањима Прашке школе, у првом реду на радовима Bohuslava Havraneka.⁸ Дакле, под појмом стандардног језика подразумевамо онај дијалект неког језика на подручју једног говора који је постигао књижевну и културну превласт над другим дијалектима дотичног подручја и прихваћен је од суојеката који га говоре као најприкладнија и друштвено најпожељнија форма језика. Овако дефинисан, стандардни језик претпоставља постојање трију лингвистичких својстава: норму и кодификацију, интелектуализацију, то јест способност за поливаленцију инхерентних функција, и еластичну стабилност. Та својства не примењују се на дијалект као ни на језике који су на нивоу писмености. Стандардни језик јесте у суштини урбана појава, стога је тешко, ако је уопште могуће, пројцирати на-

⁶ Види: P. L. Garvin, *The Standard Language Problem: Concepts and Methods*, *Anthropological Linguistics*, March 1959, 28—31. — P. L. Garvin and M. Mathiot, *The Urbanization of the Guarani Language, A Problem in Language and Culture*, *Men and Cultures; Selected Papers of the Fifth International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences*, Ed. A. F. C. Wallace (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1956), 783—790.

⁷ Уп.: M. Murko, *Geschichte der älteren südslawischen Literaturen* (Leipzig: Amelangs Verlag, 1908), 1—19.

⁸ Види: B. Havranek, *Studie o spisovném jazyce*. Praha: ČAV, 1963.

трашке појам стандардног језика у епохе ране историје неког етноса који тада није имао урбане културе.⁹

Израз *социолингвистика* је јасан, данас општеприхваћен, а означава научну дисциплину језикословља која се бави односом између људских идиома и колектива што се њима служе. Али, да потцртамо, да у нашем примеру, када говоримо о социолингвистичким функцијама стандардних језика, да је реч само о *друштвеним аспектима стандардног језика у друштву*. Овде нас не интересују социјални аспекти језика у ширем смислу (сваки језик може егзистирати само у друштву) као ни социјални аспекти субстандардних видова језика, као дијалекти, сланг и жаргон. Интересује нас стандардни облик језика који је нормиран и кодифициран и као такав прихваћен у друштву као средство комуницирања.

Израз *функција* је нешто загонетнији. Познато је да стандардни језици врше две врсте функција: инхерентне, то су оне које су део природе језика као таквог (за коју сврху је језик унет у друштво), другим речима, конкретне функције, које језик фактички обавља у друштву; и социолингвистичке, то су оне функције које језику људи у друштву приписују и по којима језик добива у друштву културни и друштвени значај. Оне последње су увек само симболичне.

Конкретне инхерентне функције су комуникационе и поетиче. Прве од ових језик врши у комуникацији као средство разговора образованих људи или бар они који се сматрају за образоване. То је језик журнализма, науке, јавне управе, средстава јавног комуницирања, књижевности, позоришта. Обично имамо њих на уму када говоримо о поливалентности стандардног језика и о функционалној експанзији језика.

Симболичне, социолингвистичке функције су старе као и сам језик. Језик их је увек вршио у друштву, на пример, тако

⁹ Научници окупљени око Прашке лингвистичке школе су били ти који су дефинисали основне разлике између народног говора и стандардног језика тако да су формулисали збир критерија по којима се они могу диференцирати. Ти критерији су такви да претпостављају да говорна заједница која се служи стандардним језиком поседује *урбану културу*. Према томе, можемо сматрати стандардни језик као корелат урбане културе, и надаље, можемо сматрати ступањ лингвистичке стандардизације у овом техничком смислу као мерило за урбанизацију културе људи који говоре тај језик.

Диференциони критерији које је Прашка лингвистичка школа постулирала недавно су систематизирани у један социолингвистичан мини-систем који оперише са три скупа диференционих критерија стандардног језика, а који укључују: 1. нутарња својства стандардног језика; 2. функције стандардног језика у култури језичке заједнице; и 3. ставове које језичка заједница заузима према стандардном језику. Види: Данеш, *op. cit.*, 3—5. — О нутрањим својствима стандардног језика писали су: о „еластичној стабилности“ — Vilém Mathesius у „*O požadavku stability ve spisovném jazyce*“, *Spisovná čeština a jazyková kultura*, Ed. V. Havránek и M. Weingart (Praha: Melantrich, 1932), 14—31; о „интелектуализацији“ — V. Havránek у *Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura*, *ibid.*, 32—84.

да је стварао солидарност људи истог говора, солидарност свих оних који су говорили „по нашки“, насупрот оних који су говорили другачије. Опозиција „по нашки vs. не по нашки“ јесте основна социолингвистичка функција језичке солидарности због које „нашем“ језику нису чак нити имена давали.

Такве социолингвистичке функције јесу три: *уједињујућа* (унификациона), *сепарациона* и *престижна* функција. Првим термином означавамо ону функцију стандардног језика којом он уједињује неколико дијалекталних подручја у једну заједницу стандардног језика. Сепарациона функција јесте она функција која одваја језичку заједницу од њених суседа. Престижна функција нам означава углед и поштовање што их нека особа получује у друштву због тога што влада стандардним језиком. Све три сматрамо симболичнима.

Социолингвистичка теорија стандардног језика оперише и трима ставовима према стандардном језику. То су лојалност, понос и свест о норми. Ове концепције су јасне. Разликујемо лојалност од поноса тако што гледамо на језичку лојалност као протективан и дефанзиван став, а на понос као позитиван став. Претпоставља се да су ови ставови повезани са трима функцијама: језичка лојалност везана је у уједињујућу и сепарациону функцију, а преко њих за понашање у ширем смислу — за национализам; понос је везан на објективну, несоциолингвистичку оријентационо-референтну функцију.¹⁰ Као што је већ споменуто, та својства неће бити предмет ове расправе.

2.0 Да поновно потцртамо: социолингвистичке функције које су у суштини симболичне, набијене су симболизмима који су друштвено снажни. Заједно са ставовима као њиховим корелатима оне носе еволуцију језичког питања у модерним друштвима. Да их сада поближе размотримо једну за другом.

2.1 Казали смо већ да *уједињујућа функција* настаје као последица чињенице да обично стандардни језик уједињује више дијалекатских подручја у једну говорну заједницу. Тако стандардни језик служи као спона међу особама које говоре различите дијалекте истога језика и доприноси њихову повезивању у једну јединствену говорну заједницу. Последица овога јесте да се појединац идентификује са широм језичком заједницом поред, или уместо, идентификовања са мањом, дијалекатском заједницом.

Добар пример за ово даје нам јужнословенска језичка стварност како ју је описао и дефинисао Павле Ивић, на пример,

¹⁰ У енглеском се ова функција зове Frame-of-Reference Function. Њена суштина јесте у следећем: Стандардни језик служи као општи модел за говор тако да даје кодифицирану норму која фунгира као мерило правилности изражавања. О појединцима и групама унутар заједнице која се служи стандардним језиком суде њихови другови према томе како поштивају то мерило.

кад говори о односу између кајкавског хрватског и словеначког језика. Обратите пажњу на објективност његових погледа: „...у срединама одмаклијим у друштвеном развоју јављају се обележја која омогућују да се у процењивању разлика између појма дијалеката истог језика и појма блиско сродних језика избегне апроксимативно-квантитативни приступ. Та су обележја национална опредељеност и употреба различитих књижевних (ми бисмо рекли: стандардних, РЛЛ) језика. Оба та фактора данас јасно одвајају Словенце од Хрвата, тако да о индивидуалности словеначког језика не може бити спора. Што се тиче хрватских кајкаваца, они су у националном погледу исто што и Хрвати, а служе се истим књижевним језиком, што даје повод да се и њихови дијалекти уброје у српскохрватске.“¹¹ Хисторијски, као део ланца јужнословенских дијалеката који су лингвистички класификовани као словеначки, кајкавски као дијалект јест још данас део истог лингвистичког ланца. Међутим, у друштвено-културном и социолингвистичком смислу, то јест на нивоу стандардног језика који је у упораби у јавном животу, у просвети, у јавној управи, у средствима јавног комуницирања, у друштвеном говору, субјекти који говоре кајкавски су данас Хрвати. Њихов стандардни језик јест српскохрватски или хрватскосрпски или хрватски, а лингвистика сврстава њихов дијалект у српскохрватски језик.

Други, нешто различит случај, јер се још налази у процесу еволуције, јесте случај русинских дијалеката: дијалекти којим говоре Лемки, Бојки и Хуцули у Поткарпатској Русији, данас део Социјалистичке Републике Украјине. Лингвистички, русински дијалекти јесу дијалекти украјинског језика, о томе нема сумње. Било је покушаја да се од њих створи један независан стандард, стандардни русински језик, али они нису успели у прошлости, и има веома мало наде да ће успети у будуће. Све шира и шира упораба украјинског стандарда у друштвено-културном животу у Поткарпатској Русији, која данас припада СССР-у, а посебно због активног учествоања у потпуној лествици функција које језик врши у јавном животу једног друштва, доприноси томе да сједињује Русине већ 35 година са широм украјинском језичком заједницом. Нова генерација, а посебно будуће генерације, вероватно ће се сматрати за особе које говоре стандардни украјински. Кажем вероватно стога што

¹¹ „Међутим“, наставља П. Ивић, „ако бисмо остали на тлу чисте дијалектологије, могле би се наћи две друге солуције које би биле прихватљивије од оваквог груписања. Или би хрватске кајкавце требало уврстити у исту скупину са Словенцима, одвајајући их од штокаваца и чакаваца, или би требало издвојити две посебне јединице, словеначку и хрватску кајкавску. Ни једно ни друго не би било у нескладу са стварношћу кајкавских говора који су, пошавши од основице углавном заједничке са словеначком, доцније иновирали делом на врло особан начин, а делом у комбинацији час са једним, а час са другим суседом.“ Види, П. Ивић, *op. cit.*, 36—37.

данас више но икада раније верујемо да језичке ситуације, условљене таквим исконским друштвеним спонама као што су језик и етничност, по правилу укључују непредвидиве факторе, који могу довести до изненађујућих еволуција. Због тога се морамо канити сваких социолингвистичких прогнозирања.¹²

2.2 Друго, *сепарациона функција*. Она се јавља као резултат чињенице да стандард обично одваја неку заједницу од других говорних заједница. Док уједињујућа функција супротставља стандардни језик дијалектима, сепарациона функција супротставља стандард другим језицима као посебно биће, а не као подврсту неког већег бића. Тако она може служити као снажан симбол посебног националног идентитета, а идентификовање појединца са његовом језичком заједницом није више нешто обично већ постаје набијено емоцијама.

У бити сепарациона стратегија јест веома обична појава у еволуцији језика уопште, а посебно словенских стандардних језика. На почетку процеса планирања језика, стратегија је укотвљена у потражњи и избору језичке базе за нови стандард. Обично се преферишу оне регије и дијалекти који су били најмање изложени контаминацији и „коруптирајућем“ упливу суседних језика и дијалеката и који су најбоље сачували „аутентичну исконску чистоћу“. Планери језика теже за дистанцом, посебно од суседних сродних језика који су већ афирмисани. Та стратегија има своје разлоге и филозофија на којој је базирана јесте много универзалнија него што се може помислити. У Ирској, на пример, Pearse и De Valera гледали су у народу у Западној Ирској, то јест ономе који је најдаље од енглескега уплива, извор галског ирства. Има извештај број познатих примера из словенске прошлости. Познато је, на пример, да су планери словачког књижевног језика базирали свој језик на средишњим словачким дијалектима, словеначки граматичари и песници на алпским дијалектима који су далеко од хрватске границе, док је македонску стратегију скоро класично формулисао Крсте П. Мисирков: модерни македонски је базиран „на Прилепско-Битолското наречије — као еднакво далеко и от србскиот и бугарскиот јазици, и централно во Македонија“.¹³ Премда су овакви примери довољно чести у историји словенских језика, не можемо их генерализирати.

Као што је познато, овде смо на трагу једног старог правила понашања које регулише привлачност и одбојност друштва, а формулисао га је још у трећем столећу наше ере хиндушки песник и филозоф Каутилија у својој *Arhaśāstri*. Ово спомињем, јер амерички научници зову ову појаву „македонски

¹² Уп., Lencek, *Problem of Language in Shaping of a Nationality*.

¹³ Уп., Крсте П. Мисирков, *За македонските работи* (Софија, 1903), 145.

¹⁴ Уп., R. P. Kangle, *The Kauṭīliya Arthaśāstra*, Part III. A. Study (Bombay: University of Bombay, 1965), 244—265.

синдром“, потпуно неправедно, и верујем да требамо бити праведни према македонским језичким планерима. Тај синдром је стар као што су старе и људске заједнице. Каутилијево правило *pārṣṇigrāha* (*heelcatcher rule*) базира се на претпоставци, коју је пракса свуда добро потврдила, да два суседна друштва показују тенденцију да не буду пријатељски расположени једно према другоме и да она друштва која имају заједничког непријатеља имају тенденцију да буду савезници. Етничко сродни народи са заједничком границом, физичком или лингвистичком, имају тенденцију да буду мање „пријатељи“ него они који немају заједничке физичке или лингвистичке границе. Кад говоримо о језичким интимностима и упливима, наравно, не смемо говорити о љубав-мржња односима, већ о пожељности и непожељности лингвистичких контаката између стандардних језика.

У једном од својих есеја Далибор Брозовић указује на овај синдром: „Говорећи о ставовима према утјецајима у проблемима славенског пуризма, о супротстављању славенских стандардних језика... као појави... могло би се говорити о некој врсти превентивног отпора. Мислим наике на случајеве кад се између двије могућности изабере она која не може бити схваћени као утјецај...“ И даље Брозовић даје пример из графије: „бјелоруска би се графија с руском потпуно подударала у вриједности и дистрибуцији да се била одлучила за (ћирилски) графем *у* мјесто (латинског) *и*, али изабран је *и* којег у руској графији више уопће нема, а у украјинском постоји са сличном вриједности и са сасвим другачијом дистрибуцијом.“¹⁵

Дакако да у тај комплекс сепарационе функције спада и питање пуризма у стандардним језицима. Под тим термином треба да разумемо пуризам којим се поједини словенски језици бране од превеликог утецаја неког другог словенског језика. Многи моменти ту долазе у обзир, од оних што припадају специфичној проблематици стандардних језика до оних који су чисто лингвистички, или уопће и нису лингвистички. Сваки стандардни језик се изграђује у процесима који су идејно психички оптерећени схватањима и поступцима што би се могли назвати пуризмом. Више о том питању у примеру из праксе у следећој секцији.

2.3 *Престижна функција*. Већ смо рекли да владање стандардним језиком даје престиж. Под појмом престиж подразумевамо вредност језика од његове употребе у друштвеном животу. Термин „престиж“ често се употребљава некритично и растеже се да покрије корист која се получује од језика као средства комуницирања, његову културно-књижевну вредност и можда чак и на његово емоционално значење. Као стручни израз, међутим, „престиж“ би било боље ограничити на вред-

¹⁵ Види: Брозовић, *op. cit.*, 80.

ност језика у друштвеном напретку, то јест напретку који особа која говори стандардним језиком може учинити у друштву.

На нижем ступњу постоје јасни случајеви дејствовања престижне функције у следећим ситуацијама: „Зашто Славонац, Личанин, Банијац, када дође у Загреб почне говорити загребачком кајкавштином, иако је његов матерински говор готово идентичан с књижевним језиком? Или зашто Имоћанин, Сињанин или Книњанин говори у Загребу сплитским дијалектом, а не својим штокавским најречјем ијекавскога или икавскога говора? И зашто херцеговачки сељак почиње у Дубровнику говорити дубровачким жаргоном? Зашто сељачка дјевојка, која је код куће лијепо изговарала гласове *ч* и *ћ* почиње у Осијеку или Београду говорити *куча* мјесто *кућа*, *брача* мјесто *браћа*? Узрок је престиж људи на чији се говор угледа.¹⁶ То је дакле социолингвистички престиж језика на одређеном ступњу. Примењујући то на стандардни језик и на превласт стандарднога језика у друштву, видимо у престижу само корист коју даје језик у друштвеном напретку, особину, функцију која је више но било која друга функција друштвено детерминисана и јесте одлучујући фактор у друштву. То је разлог да се престижна вредност језика једне културе и друштвено-културно понашање јављају као мотор који гони појединца да учини свој језик „исто тако добрим као што је њихов“, а што даље значи да га доведе ближе идеалним својствима стандардног језика.

3.0 На овом месту хтео бих изнети сумарно нешто о еволуцији социолингвистичких функција једног словенског језика који дуље времена проучавам — *словеначког*.¹⁷

Створен је у 16-том столећу у егзистенцијалној дилеми, која се касније кроз његову еволуцију опетовно понављала, то јест дилеми да ли словеначки књижевни језик треба уопште да постоји; другим речима: да ли словеначки писац треба да пише првенствено за оне који говоре словеначки или за ширу јужнословенску публику, да или не напустити свој сопствени језик и усвојити илирски или касније српскохрватски коинé, била су кључна питања те дилема.

Стандардни словеначки почео је релативно касно да врши своје социолингвистичке функције. Свакако не за време Приможа Трубара, не са граматиком Јернеја Копитара, и чак не са поезијом Францета Прешерна, иако су сви они дали свој прилог спроведби у дело његове уједињујуће функције. У ствари, развој уједињујуће функције стандардног словеначког језика јесте историја језичке унификације најмање пет дијалекатских књижевних традиција, која је извршена тек у другој половини 19-ог столећа. Прекмурје се придружило стандардном словеначком тек након првог светског рата, док су се Порабје и Сло-

¹⁶ Уп., Т. Перушко, *Разговори о језику у Истри* (Пула, 1965), 35—39.

¹⁷ Уп., Lencek, *On Dilemmas and Compromises* (1976), 112—152.

венска Бенечија, који су остали након другог светског рата ван граница СР Словеније, тек недавно, заиста недавно, почели придруживати словеначкој књижевној традицији, иако само симболично. Тек након овог завршног чина вековног процеса унификације и консолидације уздигао се словеначки језик на ниво на којем може вршити једну од основних функција стандардног језика — *уједињујућу функцију*.

Шта се тиче друге социолингвистичне функције, сепарационе функције, еволуција стандардног словеначког језика даје класичан пример стандарда који се развија у контрадикцијама пуристичких тенденција. Као и остали пуризми имао је и словеначки пуризам испочетка циљ да замени различите врсте непожељних лексикалних посуђеница, првенствено немачких, словенским или домаћим еквивалентима. Прибегавање словенским изразима био је део процеса славизације словеначког језика. У напору да зауставе германизацију словеначког интелектуалног живота, словеначки граматичари санкционисали су већ пре триста година готово неограничену славизацију. Овај аспект пуристичке политике био је дакле социолингвистички значајан, јер је омогућавао књижевном словеначком да врши своју симболичну уједињујућу функцију.

Као резултат сарадње на културном пољу са другим Јужним Словенима током XIX столећа, словеначки пуризам је дозволио да стотине сербокроатизама и других словенских речи које су дошле посредством српскохрватског постану део писаног стандарда. Али, после првог светског рата, с почетком политичког јединства са Београдом и Загребом, та језичка симбиоза постаје мање пожељна. Као што често бива код словенских заједница, тактика је требала бити измењена, и у лингвистичком смислу она је измењена. Словеначки пуризам морао је ревидирати своје првотне ставове.¹⁸ Дојучерашњи „савезници“ постали су данашњи „непријатељи“. Тако се је догодило да је од 1920. године, а посебице од 1945. на овамо, првобитни удар словеначког пуризма променио правац и уперео се против језичког утицаја српскохрватског, првенствено против лексичких, реченичких и стилских сербокроатизама у журналистичком, професионалном и политичком жаргону. Треба потцртати да је та пуристичка тенденција била тада усмерена против текућих посуђеница као и против оних прихваћених раније. Будући да је често прилично тешко разликовати посуђенице које су унете из српскохрватског од оних које су преко српскохрватског дошле из других словенских језика, ова последња фаза словеначког пуризма је сада усмерена против свих словенских посуђеница. Он је постао анти-словенски. Без обзира на то што је то противно његовој првобитној позицији, ова последња промена јест социолингвистички релевантна. Пуризам сада захтева од књижев-

¹⁸ Уп., Ф. Безлај, *Есеји о словенском језику* (Љубљана: Младинска књига, 1967), 60.

ног језика да игра другу симболичну улогу коју књижевни језик игра у друштву, наиме *сепарациону функцију*. У исто време ова нова оријентација словеначког пуризма ставља пред језичне планере нове дилеме.

Сасвим је логично да у таквој ситуацији граматичари гравитирају ка другој полузи пуристичке политике, враћају се на још уже домаће изворе, на дијалекте, као што су то чинили више пута у прошлости. Тај повратак ка „природном словеначком“, или, да се послужим савременим изразом, повратак на *људскост* словеначког јест заиста прокламовани циљ словеначког пуризма последњи педесетак година.¹⁹

Судбина *престижне функције* у стандардном словеначком језику јест интимно повезана са социолингвистичким положајем словеначког језика после 1918, а посебно са послератном (1945) позицијом и улогом коју словеначки језик има у оквиру федеративне Југославије данас. Ту, у том временском распону наводи се главно стециште интеракција социолингвистичких функција језика које је интересантно за ову расправу и могле би се аплицирати и на подручје српкохрватског језика. Посебно желим потцртати оне карактеристике те еволуције које би могле служити као пример нашим теоријским позицијама.

3.1 Обрис социолингвистичке ситуације у коју је модерни словеначки ступио после другог светског рата приближно је следећи:

Прво: око 1950, велики део становништва које говори словеначки, готово читаве групе његових западних дијалеката, по први пут се нашао уједињен унутар политичких граница нове Словеније. То је значило, с једне стране, да је подручје словеначког језика било максимално проширено у оквиру истих политичких, друштвених, економских и културних услова те социолингвистичких утицаја, а с друге стране, да је тежина периферних противсредишњих дијалеката знатно порасла и оснажила притисак за признавањем у књижевној норми дијалекатских лингвистичких тенденција тих периферних дијалеката.

Друго: послератни друштвено-политички услови у Словенији допринели су експанзији комуникативних функција стандардног језика преко целог спектра националног живота Словенаца. Већ у раздобљу пре 1945. стандардни словеначки достигао је значајан културни и престижни положај. Већ тада је постао савршено средство комуникације на свим нивоима примене. Стилистички је био добро диференциран и стога добро припремљен за даљње проширење комуникационих потреба. Након 1945. функције које је вршио раније, проширене су као ни-

¹⁹ Израз „људскост“ наслања се на концепт „људског говора“, чешки *lidový jazyk*, руски *народниј јазик*, немачки *Volksprache*, који у словенским срединама означавају „чисти“ говор неурбаних подручја неког народног говора.

када у прошлости. Уз то, додан му је број нових улога, првенствено друштвено-политичких, управних и оних у средствима јавног информисања. Тако је стандардни словеначки преузео све оне функције које стандардни језик може да врши у једном напредном друштву.

Треће: проширено функционално оптерећење које стандардни језик носи у послератној Словенији, а посебно тензија у његовом функционисању у друштвено-политичким институцијама, довело је до ремећења равнотеже између писаног и говорног вида књижевног језика. У примарном систему комуникарања књижевни језик јест по својој дефиницији писани језик.²⁰ Његова функционална експанзија у друштвени и грађански живот — државну власт, управу и савремене градске комуникације — а подстрекавана општом револуцијом у комуникацијама у другој половини овог столећа, значајно је утицала на поремећај равнотеже између писане и говорне речи у корист говорне. Концепција књижевног језика писаних и штампаних текстова полако се трансформира у нову концепцију говорног стандарда. Речено конкретно, језик позоришта и белетристике престаје бити модел књижевног језика. Јасно је да је такав преокрет који је довео до промене у престижу стандарда морао проузрочити сукобе и дилеме у развоју модерног словеначког језика.

3.2 Две врсте интеграционих друштвених притисака у послератној Словенији упливишу на еволуцију словеначког језика уопште и индиректно на еволуцију савременог стандардног словеначког: *хоризонтални* притисак, или, како то географи зову, просторна мобилност становништва,²¹ и *вертикални* притисак, који је настао услед дислокације друштвених сталежа у класној структури друштва после 1945.

Просторне миграције становништва које су у социолингвистичком смислу релевантне у данашњој Словенији јесу двије по врсти: прва, кретање становништва из регије у регију унутар граница Словеније, и друга, кретање становништва из сеоских у градска подручја.²² Колонизација словеначког предела Истре, Кочевског краја у доњој Крањској, стварање нових

²⁰ Уп., Havránek, op. cit., 54.

²¹ Уп., V. Klemenčič, „*Prostorska diferenciacija Slovenije po selitveni mobilnosti prebivalstva*,” Географски зборник, 12 (Љубљана, 1971), 212.

²² Уп., Клеменчич, op. cit., 138—142. — Сасвим одвојено стоји проблем имиграције становништва из осталих република Југославије у Словенију. Овај тип миграције, статистички 3.9% свега становништва Словеније (Клеменчич, 1971, ст. 201), постаје лингвистички опажљив у већим економским центрима Словеније, нпр. у Љубљани — Бежиград са 12%, на Јесеницама са 8.4%, и социолингвистички значајан у таквим периферијним пределима као: Брежице са 7.2%, Кочевје са 7.8%, Пиран 21.1%, Изола 14.1%, Копер 9.8% укупног стања становништва у овим пределима (по статистици В. Клеменчича из 1971. године).

индустријских центара, као Велење у средњој Штајерској и Копра у Приморју, добри су примери великих социолингвистичко-значајних послератних померања становништва, која, благо речено, поремећују предратну дијалекатску карту Словеније.²³ Процес урбанизације и његов корелат, пад сеоског становништва у Словенији, с друге стране, воде ка убрзаном повлачењу дијалеката и формирању једног система нових регионалних интердијалеката.

Један аспект вертикалних социолингвистичких снага у словеначком друштву после 1945. јесте рестрафикација становништва, покретљивост људи који говоре језиком, што упливише на њихов однос према старијој концепцији престижног језика. Година 1945. није донела неку промену у концепцији ранијег елита-маса односа. Образована класа и даље је остала елита, а њен књижевни језик остао је престижни језик и модел за имитацију. Али, на социолингвистичкој лествици дошло је до једне важне промене. Година 1945. означава почетак повећаног суделовања образованих и полуобразованих људи у јавном животу, у управи и у новоствореним форумима, то јест у ситуацијама где се захтева употреба књижевног језика. У десетлећима које су следила, ранија језичка настава и систематско култивисање стандардног језика у школама су престали или су били веома много смањени, док су полуобразовани и необразовани судионици у друштвено политичкој структури били приморани учити престижни језик кроз животну праксу. Антиномија 'језик елите vs. коинé', боље позната као процес демократизације у еволуцији стандардних језика,²⁴ почела је показивати свој учинак. *Laissez-faire* у упораби језика морало је довести до пада стандарда престижног кода и до дизања стандарда говора полуобразованих људи. Ово је почетна тачка нових регионалних интердијалеката.

Други аспект вертикалног социолингвистичног притиска треба разумети као део универзалнијег напретка у техничким средствима комуникација која је захватио већину савремених друштава. Штампани и говорни језик средстава масовног комуницирања, новина, радија, филма и телевизије, који дневно бомбардује живот порукама створеним на брзину, заузео је двоструку улогу у друштву. Допринео је, прво, реструктурисању престижне лествице функционалних стилова у савременом језику, и друго, игра пресудну улогу у консолидацији регионалних интердијалеката.

²³ У главном, интер-регионално кретање Словенаца после 1945. не превазилази 25% целокупног броја становништва (види: Клеменчич, *op. cit.*, 196).

²⁴ Уп., Havránek, B., *Demokratizace spisovného jazyka*, у *Studie* (1963), 145—148.

Упоредивши данашњу лествицу функционалних стилова са лествицом предратног раздобља, видимо да је уследио потпуни преокрет у ранжирању тих стилова као престиж стандарда.

Пре 1945:

Данас:

позоришни говор
белетристика
журналистичка проза
говорни језик

комуникације
управни/друштвени договор
говорни језик
журналистичка проза
позоришни говор

У периоду пре 1945. позоришни говор био је узор савременог словеначког језика, док се позоришни говор данас сматра архаичним. Тада је журналистичка проза била класификована ниже од белетристике, а данас је, изгледа, потребнија од књижевности. Говорни језик, који се некада налазио на дну лествице, данас је инхерентан у трима највишим категоријама. Јасно је да оно што изгледа као потпуни преокрет на лествици функционалних стилова довело је до заокрета у *престиж* стандардима нових регионалних интердијалеката.

Ти интердијалекти јесу језгре новог модерног словеначког језика, који још није јединствен, јер се разликује од једног индустријског, економског и културног центра до другог, стање које није баш онакво каквим су га замишљали језички планирани.²⁵ Има неколико заједничких тенденција које вежу интердијалекте Љубљане, Марибора, Трста, које могу — како би то хтео видети Францез Безлај — индицирати на еволуцију једног типа разговорног словеначког.²⁶

Међутим, не треба преувеличавати последице дијалектализације интердијалеката. Кудикамо важније од ових црта јесу карактеристике које их уједињују, на пример, чињеница да њихова еволуција изгледа прилично спонтана, да се одвија унутар еволуције стандарда који се идентификује са словеначким урбаним друштвом; или пак чињеница да нови интердијалекти не следе никакав вештачки тренд као славизацију, архизацију или вернакуларизацију граматике или лексике, иако остају отворени према страним упливима, убрајајући ту и српскохрватски. По форми, овај тип словеначког језика је нешто скромнији и можда стилистички флексибилнији од такозваног књижевног словеначког језика. Интензивна индустријализација Словеније са убрзаном урбанизацијом села чине га агресивно живим. Само је питање времена кад ће овај нови *престижни* облик говорног словеначког језика постати писмени језик словеначке белетристике.

*

²⁵ Уп., Ј. Топоришич, *Словенски поговорни језик*, Славистична Ревизија, 18 (Љубљана, 1970), 57—70.

²⁶ Уп. Безлај, *op. cit.*, 65—66.

Овде је моја тема дошла крају, иако би управо овде требало започети нову дебату. Параметар за такву дебату могао би можда укључити питање инспирисано третманом социолингвистичких димензија хрватске варијанте у раније споменутој анализи.²⁷

Основна претпоставка на којој се базира опозиција посебног хрватског стандарда насупрот заједничком хрватско-српском стандарду јест теза да „у функционалном смислу су варијанте појаве равноправне националним стандардним језицима,“ и „да не можемо их ни третирати другачије него стандардне језике,“²⁷ теза која наравно говори о *инхерентним функцијама* стандардног српскохрватског језика. У социолингвистичком смислу, а под тим се разумевају *социолингвистичке (симболичне) функције* стандардних језика, таква теза свакако је одржива и могла би нам добро послужити као полазна тачка за дискусију.

²⁷ Уп., Брозовић, *op. cit.*, 147—148.

Dr Rado L. Lencek (New York)

ON SOCIOLINGUISTIC FUNCTIONS OF STANDARD LANGUAGES

R e s u m é

The paper analyzes three sociolinguistic functions, the *unifying*, the *separatist*, and the *prestige* function, a standard language performs in a society, as they were conceived by the Linguistic Circle of Prague and further developed by modern sociolinguistics.

Dr RUDOLF KATTEIN (Hamburg)

ПРИСТУП МОДАЛИТЕТУ У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

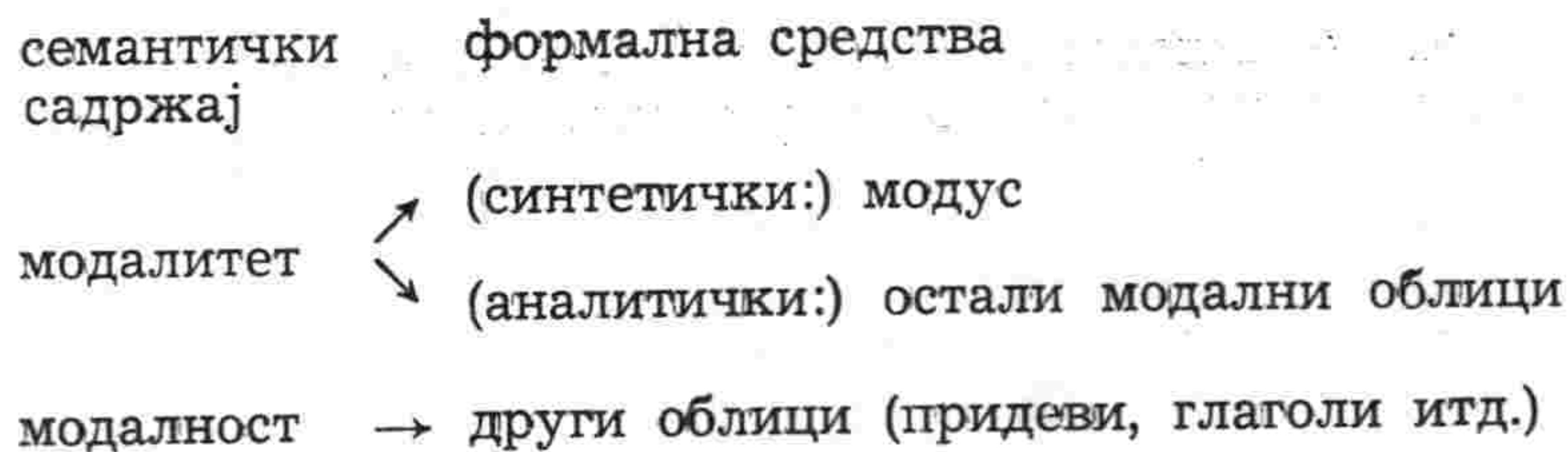
1. Термиолошке тешкоће

Дискусија о категорији модалитета одликује се — посебно у српскохрватском језику — тиме да је збрка појмова нарочито велика. Код сваке категорије треба правити разлику између значења (или семантичке стране) и средстава израза (или формалне стране), као нпр. код категорије „време“: семантички садржај треба назвати „време“, средство израза „темпус“. Као назив за семантички садржај категорије модалитета може се наћи код југословенских лингвиста или „модалност“ или „модалитет“ или „начин“ или чак „модус“, а за формална средства употребљава се или „начин“ или „начински облик“ или „модус“. Овај већи број могућности показује да се прва тешкоћа у вези са појмом модалитета јавља већ код терминологије. Ова термиолошка збрка појачава се и тиме што постоје „модалне“ и „начинске“ реченице, које имају опет сасвим друго значење. Зато предлажем:

1. да се синтетичка средства за изражавање модалитета назову „модусима“, а аналитичка средства „модалним облицима“.

2. да се разликује објективна и субјективна модалност, и да се прва назове „модалност“, а друга „модалитет“.

Тако добијамо ову шему:

2. Модалност и модалитет

Разлика између модалности и модалитета састоји се у томе што модалност означава класу основних филозофских појмова (нпр.: могућност, потреба, стварност итд.), који се тумаче у модалној (и онда такође у деонтичкој) логици. Карактеристично за ову филозофску модалност је индикативно изражавање, при чему говорно лице не заузима никакав лични став. Нпр.

Могуће је да избије рат између Кине и Индије.
Мирко смије возити ауто. (Мирку је дозвољено...)
Иван не може доћи. (Није му могуће да дође).

Све ове реченице су констатације у индикативну.

Карактеристично је за модалитет, међутим, изражавање релације говорног лица и глаголске радње, дакле, став говорног лица према исказу. (Назив „став“ уведен је само привремено; показују касније да тај појам није оправдан.) Примери:

Сматрам за могуће да избије рат између Кине и Индије.
Мирко, смијеш возити аутом. (дозвољавам ти...)

Сличну разлику применио је Мусић у оквиру кондиционала са појмовима субјективне и објективне могућности.

Такозване начинске (или поредбене) реченице немају ништа опште ни с модалношћу ни с модалитетом. Њима се изражава само „начин“ како могу да се пореде две радње. Нпр.

Кад би могло бити, као што желиш, било би најбоље.

(Сладојевић, с. 85)

Поред тога постоје још начинске модалне реченице, које изражавају не-стварност, и тиме припадају подручју модалности. Нпр.

Тако, посматрано са дна видика, изгледа као да из широких лукова белог моста тече и разлива се не само зелена Дрина, него и цео тај жупни и питоми простор, са свим што је на њему и јужним небом над њим.

(Сладојевић, с. 99)

3. Формална средства за изражавање модалитета

Поред терминолошких тешкоћа и чињеница да се занемарује разлика између модалности и модалитета постоји још трећа тешкоћа: модалитет се изражава помоћу читавог низа формалних средстава. У једном истраживању модалитета у Андрићевим и Крлежиним делима нашао сам 12 формалних средстава, која се појављују у 55 комбинација. То значи укупно 67 типова формалних средстава. Стевовић (с. 160—162) даје у својој функ-

ционалној граматици следећи списак модалних речи, којима говорно лице исказује свој став према предикативној вези:

1. модалне речи по структури

а. број: прво, друго

б. прилог: дакако, очевидно, заиста, нажалост

в. глагол: мислим, надам се, наглашавам, опростите, чујте (ова два примера су по мом мишљењу комбинације глагола и модуса)

г. групе речи: тако рећи, може бити, како се чује, сасвим тачно (и то су примери комбинације од два или више делова)

2. модалне речи по функцији

а. увереност, могућност, претпоставка: неоспорно, можда, ваљда итд.

б. директно обраћање сабеседнику: међу нама речено, ви то најбоље знате итд.

(критика: такви изрази нису модални зато што њима говорно лице не исказује никакав став према предикативној вези.)

в. експресивне модалне речи: отворено говорећи, ако хоћемо право, уверавам вас итд.

г. објашњавање начина говора: дословно, буквално, просто речено, боље рећи итд.

д. осећајна боја: нажалост, на општу радост итд.

ђ. указивање на делове говора: прво, друго, затим, између осталог, на крају крајева итд.

(Ове речи не исказују никакав став.)

е. ограничавање, прецизирање: делимично, у ствари, ни више ни мање итд.

ж. појачавање: по обичају, зна се итд.

(И ове речи не исказују став.)

3. упућивање на ауторитативна мишљења: по Марксу, по вашем итд.

(И то не исказује став.)

и. узречице: бива, да кажем, разуме се, сестро мила итд.

(Такви изрази изражавају само у посебним контекстима став, иначе имају исту функцију као б.)

Види се врло јасно да Стевовић даје сасвим произвољан и несистематичан ред функција, од којих се неколико тачака не слажу са његовом дефиницијом. Осим тога, питање формалних средстава за изражавање модалитета врло је сложније него оне 4 тачке његовог списка. Тако се код Стевовића уопште не помиње питање модуса, мада је то важно питање, јер већ број модуса диферира код југословенских лингвиста.

а. Потенцијал је у главној функцији знак једног типа реченица (погодбених реченица), а не модалитета. У споредним функцијама може добити модално значење, нпр. оптатив. (О потенцијалу ћу говорити под тачком 4.)

б. Индикатив се често не посматра у лингвистичкој литератури као модус (в. Стевановић I, с. 554, Белић, с. 214, Маретић, с. 232). И то је оправдано, јер индикативом не изражавамо никакав модалитет, него исказујемо сасвим неутрално чињенице или догађаје. Зато бих индикатив хтео назвати „неутралним модусом“. Али, како је познато, индикатив није увек и безуветно неутралан. Ако се временско значење и контекст не слажу, добијамо друго временско и осим тога модално значење:

временско значење I $\xrightarrow{\text{контекст}}$ модално значење и временско
контекст

значење II Нпр.

То ће бити тачно. $\xrightarrow{\text{у презентском контексту}}$ Претпостављам да је то
време I $\xrightarrow{\text{у презентском контексту}}$ модалитет вр. II
тачно.

Умрех од жеђи. $\xrightarrow{\text{у презентском контексту}}$ Очекујем смрт од жеђи.
(Белић, с. 209/210)

У српскохрватском језику има, осим тога, још неколико аналитичких конструкција у служби модуса, које називам такође начинским облицима, нпр. да + индикатив: Да то ниси учинио! (прохибтив) (Белић, с. 209/210) и перфект глагола „бити“ + инфинитив: Био раније доћи. (Вуковић I, с. 83).

в. Императив је тако, по мом мишљењу, једини прави модус српскохрватског језика, мада је Белић (с. 214) и императив и потенцијал назвао правим модусима.

4. Дефиниција модалитета

Четврта тешкоћа у вези с категоријама модалитета је вероватно највећа: има бескрајно велики број дефиниција модалитета у којима се знатно разликују схватања семантичког садржаја ове категорије.

У Маретићевој граматици (с. 232) можемо читати:

Разлика је међу временима и начинима у томе, што се временима изриче да нешто доиста јест, а начинима се изриче воља или жеља или могућност.

У правом смислу то уопште није дефиниција, зато што је Маретић набројао само три могућа значења модалитета, а није рекао ништа о општем садржају ове категорије.

Тако и код Вуковића (I, с. 31):

Модална значења су жеља, намера, допуштање, погодба.

Да су таква схваћања модалитета недовољна и нетачна, врло јасно је сагледао Стевановић (I, с. 551):

Модуса, тј. субјективних односа према ономе, што се глаголом казује, има знатно више него што ми у словенским језицима имамо облика (подразумева се: синтетичких облика, Р. К.) за њихово означавање.

За означавање модалних величина употребљавају се — не само у словенским него у свим индоевропским језицима — други, аналитички облици или комбинације таквих облика. Прихватљива је, дакле, само дефиниција која је независна са формалне стране.

Стевовић (с. 160) даје следећу функционалну дефиницију:

Модалним речима ми наш говор одређујемо са гледишта његове функције.

Модалним речима ми уводимо сабеседника у интенције које смо имали при нашем говору. Тиме ми дајемо карактеристике нашега говора, показујемо како говоримо и како треба разумети наш говор.

Јасно је да таквом дефиницијом може да се објасни како модалитет делује, али не и шта је модалитет. На ово питање Лалевић (I с. 67) даје следећи одговор:

Категорија начина глаголске радње одражава гледиште говорног лица на восту везе и односа радника према дејству, дакле субјекта према предикату.

То је дефиниција, коју можемо наћи — тако или у сличној форми — у научним истраживањима многих лингвиста. Али ова дефиниција не даје одговор на најважније питање: *каква* гледишта говорног лица постоје. Може ли да се каже да је нпр. једна заповест гледиште говорног лица? Ја мислим да не, јер гледиште је увек нешто статично. Ова тешкоћа остаје и ако се употребљава појам „став“ — како нпр. код Белића. Разлика између Лалевића и Белића је у томе што је Белић покушао да схвати општу семантичку структуру модалитета.

Он пише:

Ми ћемо се зато задржати овде на начину (Белић увек употребљава реч „начин“, а не „модалитет“) тј. на индивидуалном ставу говорног лица према вези субјекта и предиката. (с. 214) Индивидуални став везује за себе глаголску радњу

непосредно. Њиме се износи у ком се смислу има вршити глаголска радња. Она се врши увек после самог говора говорног лица ма се односила и на садашњост. (с. 215)

Онда даје неколико примера. „Напиши“ треба нпр. интерпретирати као „Заповедам да напишем“. „Заповедам“ је став, а „ти напишеш“ је објекат тога става. Тако да сваки модални израз има — експлицитно или имплицитно — следеће ознаке:

1. глагол става (овде: заповедам)
2. обележену везу или зависност: (овде: да)
3. глаголски релатив зависне реченице: (овде: напишеш)

Белић даје и примере на другим језицима, нпр. на немачком: *Du wünschst, daß er kommt.* (= Ти желиш да (он) дође.)

„желиш“ је глагол става

„да“ је обележена веза става и његовог „објекта“

„он дође“ је зависна реченица, дакле, објекат става.

Све то је врло јасно и разумљиво. Али ипак: Белић није до краја разрадио овај проблем. Могли бисмо навести четири тачке критике.

1. Овај пример (*Du wünschst, daß er kommt.*) није пример за модалитет, зато што је модалитет увек везан са првим лицем, дакле, са говорним лицем. И то је сâм Белић изразио кад је писао да „став потиче од говорног лица“ (с. 218). То значи да ова реченица не може бити модална. (Ја бих је назвао „псеудомодалном.”)

2. Потенцијал не изражава лични став — барем не у главној функцији. Кад се каже нпр. „Ако би падала киша, улица би била мокра“, онда то није израз личног става. То је само погодбена реченица, чији знак је потенцијал. Овде нема никакве везе говорног лица са глаголским радњама, већ постоји само објективна веза између две радње. То значи да потенцијал није прави модус или — друкчије речено — да потенцијал има само у споредним функцијама модално значење.

3. Глаголска радња се не врши увек после самог говора говорног лица. Има неколико модалних величина где то уопште није могуће, где глаголска радња мора бити извршена пре изражавања става. Нпр.

„Чудим се да је дошао. (Чуђење пре глаголске радње апсолутно није могуће.)

„Сазнао сам да је то тачно.“ (исто)

„Закључујем да је он убица.“ (исто)

4. Природа модалитета не може бити став говорног лица према глаголској радњи. Ако се каже: „Напиши ове реченице“ или „Заповедам да напишем ове реченице“, онда то није став. Став је — како је било већ речено — нешто статично. Чуђење, мишљење, поверење, сумња, љутња — све су то ставови говорног

лица према глаголској радњи. Али заповест, молба, питање, дознавање (то је семантички садржај бугарског наратива), перципирање итд. све је то нешто динамично, то су радње човека. А може ли радња заиста бити став?

Ја мислим да не може.

Дакле, „став“ треба да се замени општијим појмом који обухвата статични став и динамичне модалне радње.

Тај појам је

стање информације.

Има три стања информације: пријем, обрада и предаја информације. „Став“ се односи само на обраду, а не на пријем и предају информације. Стање информације говорног лица према глаголској радњи јесте, дакле, суштина категорије модалитета.

5. Нов систем модалитета

На основу ове дефиниције могу да се поставе 4 критерија дубинске структуре свих модалних исказа:

1. Сваки модални исказ садржи стање информације, које се зове „модална радња“ $\langle MP \rangle$ ¹.

Нпр. мислити, веровати, сазнати, казати, питати, заповедати, молити, слутити, чути, видјети, сећати се, разумети, љутити се, радовати се, чудити се, хтети, бити уверен, објаснити итд.

2. Сваки модални исказ садржи модални субјекат, који је увек говорно лице $\langle MS \rangle$.

3. Сваки модални исказ садржи модални објекат $\langle MO \rangle$. То је било која глаголска радња у објекатској реченици.

4. Сваки модални исказ је актуелан у том смислу што модална и објекатска радња укључују релативну садашњост: $\langle a \rangle$.

Тако добијамо ову дубинску структуру:²

$\langle MS \rangle \langle \longleftarrow \rangle \langle MP_a \rangle \langle \longleftarrow^{\circ} \rangle \langle MO \rangle$

Ако се појављује ова структура и на површини, постоји нормална форма модалитета.

Нпр. Сумњам да ће успети.

Чуо сам да ћеш отпутовати данас.

Мислим да је то оправдано.

Питам да ли имаш новца.

¹ $\langle \dots \rangle$ = нотација семантичких величина.

² \longleftarrow = предикација.

\longleftarrow° = објекат.

Све остале конструкције, као што су модуси, модални прилози, футур, интонација, упитне заменице, реченични састав итд. и њихове комбинације само су трансформације нормалне форме.

Посебним методом замене временских величина у модалним реченицама могу се наћи сви елементи категорије модалитета (ја сам нашао 42) и на овом основу може да се изврши тачна анализа односа између модалних елемената и средстава за њихово изражавање. Тиме се показује да је категорија модалитета само привидно несистемачна категорија.

ЛИТЕРАТУРА

- Александар Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*. 1. књига, Београд 1958.
- Јован Вуковић I, *Синтакса глагола* (студије), Сарајево 1967.
- Јован Вуковић II, *Модални облици с имперфектом и перфектом глагола „бити“ + инфинитив главног глагола*, Јужнословенски филолог XX, с. 263—272.
- Миодраг Лалевић I, *Категорије речи српскохрватског језика*, 2. издање, Београд 1957.
- Миодраг Лалевић II, *Синтакса српскохрватског књижевног језика*, Београд 1962.
- Томо Марећ, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb 1963.
- Петар Сладојевић I, *О основним временским категоријама употребе глаголских облика у српскохрватском језику*, Београд 1966.
- Петар Сладојевић II, *О имперфекту у српскохрватском језику*, Јужнословенски филолог XX, с. 213—228.
- Михаило Стевановић I, *Савремени српскохрватски језик (синтакса)*, Београд 1969.
- Михаило Стевановић II, *Функције и значења глаголских времена*, Београд 1967.
- Игрутин Стевовић, *Функционална граматика српскохрватског језика*, Београд 1966.
- (Уз тачку 5:
Rudolf Kattein, *Das bulgarische und mazedonische Narrativsystem — Eine funktionale und kontextabhängige Analyse* — Peter Lang-Verlag, Frankfurt 1979.)

Rudolf Kattein

PRISTUP MODALITETU U SRPSKOHRVATSKOM JEZIKU

Zusammenfassung

Die sprachliche Kategorie *Modalität* ist, da ihre Ausdrucksseite eine ungeheuere Vielfalt aufweist, nur von der semantischen Seite her definierbar. Dabei ist ein Rückgriff auf die *philosophische Modalität* jedoch unbedingt zu vermeiden. Herkömmliche Definitionen gehen von der 'Einstellung des Sprechers zur Aussage' als dem semantischen Kern dieser Kategorie aus, was jedoch zu ungenau ist, da z. B. ein Befehl, eine Frage, eine Bitte usw. schlecht als 'Einstellung' bezeichnet werden kann.

Als Definitionsgrundlage schlage ich daher den Begriff *Informationszustand* (Informationsaufnahme, — verarbeitung und — abgabe) vor. Auf dieser Grundlage können 4 exakte Kriterien erstellt werden — sind alle erfüllt, enthält die Aussage ein Element der Kategorie *Modalität*.

Др ОЛГА МИШЕСКА ТОМИЋ (Скопје)

МЕТОДОЛОШКИ И ТЕОРИЈСКИ ОСНОВИ АНАЛИЗЕ
СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА У ИЗДАЊИМА
ЕНГЛЕСКО-СРПСКОХРВАТСКОГ КОНТРАСТНОГ
ПРОЈЕКТА

Југословенски енглеско-српскохрватски контрастивни пројекат на коме се почело радити пре нешто више од десет година као своје циљеве је истакао (а) установљавање интерференција између енглеског и српскохрватског језика и (б) разраду метода контрастивне анализе. Први циљ би имао педагошке рефлексе — довео би до бољих наставних материјала и адекватнијих наставних метода. Други циљ би допринео установљавању контрастивне лингвистике као лингвистичке поддисциплине, која има не само примењен већ и теоретски аспект. Контрастивна граматика која би се израдила на крају *Пројекта* представљала би, у ствари, студију која излаже оригиналне методе научне анализе а има практичну педагошку примену.

Као метода рада прихваћена је анализа енглеског текста и његовог превода на српскохрватски. Да би се обезбедила разноврсност текста и адекватност превода одабран је један постојећи обрађени магнетоскопски снимљен стандардни корпус савременог америчког енглеског језика — *Браунов корпус*. Овај корпус је скраћен на половину и преведен на српскохрватски, чиме је добивена *Загребачка верзија Брауновог корпуса*. Пошто је одлучено да се анализа двају језика који се контрастирају врши на фонолошком, морфолошком и синтактичком нивоу, релевантни морфолошки и синтактички елементи су кодирани. Путем компјутера добивене су контрастивне конкорданце у којима је свака кодирана граматичка јединица наведена у одговарајућем (енглеском или српскохрватском) контексту.

Пошто контрастивна анализа а priori не почива на одређеној граматичкој теорији, избором метода одлучивање није било завршено; требало је одабрати и теоретску основу анализе. У свом чланку *Неколико речи о проблемима метода*¹ професор

¹ Р. Филиповић ред., *Прилози и грађа 1*, Институт за лингвистику, Загреб 1969, стр. 26—29.

Павле Ивић истиче да би најцелисходније било одабрати најмодернију методу — генеративну, али с обзиром да за српскохрватски не постоје генеративне анализе инфузија класичног структурализма у елементе генеративног приступа намећу се као неопходност.

Пошто су решена питања методе и теоретске основе анализе приступило се самој анализи. Њени резултати су објављени у три серије публикација *Пројекта: Студије, Извештаји и Педагошки материјали*. Студије су, у ствари, биле замишљене као серија која обухвата две врсте написа: (а) чланке који разматрају проблеме контрастивне лингвистике, директно или индиректно повезане са радом на Пројекту и (б) чланке који представљају крајњи производ контрастивне анализе неке граматичке јединице која је прослеђена кроз *Загребачку верзију Брауновог корпуса*. У досадашњим бројевима серије, међутим, чланци другог типа једва да се појављују. Уместо њих, Студије садрже изванредан број чланака који се ни по приступу ни по корпусу не одликују на неки систематичан начин од чланака које обухватају каснији бројеви серије *Извештаја*. Избор тема, корпуса и теоријског приступа анализи у овим чланцима је мање више био препуштен ауторима. Али директор *Пројекта*, професор Рудолф Филиповић, са великом умешношћу је координирао и усмеравао рад својих сарадника тако да је покривен велики број различитих области граматике и мада различити у приступу, и типу и степену формализације, резултати анализе представљају солидну базу не само за будућу синтетичку монографију о контрастивној граматици српскохрватског и енглеског језика, већ и озбиљан допринос савременој анализи српскохрватског језика. Стога ћемо се у даљем излагању задржати на овим чланцима.

Мада је на почетку *Пројекта* предвиђен рад на фонолошком, морфолошком и синтактичком нивоу, фонологији је посвећено врло мало пажње. У ствари, ако занемаримо успутне белешке о акцентуацији и интонацији, фонологијом (морфонологијом) се бави само чланак Чарлза Бидвела под насловом *Српскохрватска номинална флексија*.² Већина анализатора определила се за морфолошке и синтактичке теме. Обрађена је материја из пет граматичких области: творба речи, граматичке категорије, врсте речи и њихово место у реченици, структуре појединих делова реченице и реченични процеси. Из прве области, творба речи, обрађена су подручја деривације и композиције. Из области граматичких категорија анализирани су род, време, вид, модалност, компарација. Од врсте речи обрађени су помоћни и модални глаголи, члан, личне, демонстративне, присвојне, квантитативне, неопређене и релативне заменице, бројеви и релативи. Из области структура обрађени су структура и функција номиналне гру-

² Ch. E. Bidwell, *Serbo-Croatian Nominal Inflection*, Studies 2, R. Filipović ed., *Yugoslav Serbo-Croatian-English Contrastive Project*, Zagreb 1970, pp. 60—104.

пе, атрибутивне и предикативне придевске групе, модификација компаратива, предикатне групе са глаголом *бити*, глаголи са једним и глаголи са два објекта, допуне непрелазних глагола, глаголска именица у субјекту, клаузе као допуне, релевантне клаузе, статичке локативне клаузе, експламативне реченице, елиптичне реченице, колокације, конјукције упитних и релативних клауза. Из области реченичних процеса обрађени су слагање по броју, промена реда речи, прономинализација, пасивизација, адјективизација. Као што се може очекивати, граматичке категорије и врсте речи су обично представљени у контексту структуре те је ван области образовања речи мало чланака у којима се области не преклапају.

Корпус на коме је вршена анализа је тројаки. Један не тако велики број анализатора користи *Загребачку верзију Брауновог корпуса* или неки њен репрезентативни део. Остали анализатори (а) употребљавају материјал који им пружа литература или (б) се користе својом интуицијом или интуицијом одређеног броја информаната.

Теоријска основа би се могла назвати структурално-генеративном, али са више дивергентних варијаната. Структурална компонента основе се јавља у три вида: (а) таксономско разврставање јединица једног језика и изналагање еквивалената у другом језику без статистичке анализе корпуса, (б) таксономско разврставање јединица једног језика и статистичка анализа и класификација еквивалената у другом језику³ и (в) таксономска класификација оба језика и анализа кореспонденције употреба врста речи, граматичких категорија и граматичких структура одговарајућих типова. Чланци са генеративном теоријском основом полазе од семантичких обележја појединих лексема или од опште семантичке структуре реченица или појединих њихових делова. Семантичка структура може бити језгровита реченица Чомскијевог модела *Синтактичких структура*,⁴ дубинска структура Чомскијевог *стандардног модела*⁵ или односи предиката и аргумената (дубинских падежа) Филморовог модела *Падежне граматике*.⁶ Користе се и Филморови падежни оквири предиката⁷ и разлике између фактивног и нефактивног предиката Кипарских.⁸ Степен формализације је различит, али не превазилази оквир могућности разумевања наша шире лингвистичке јавности.⁹ Дрва структура су дата, али трансформације су наведене

³ Овај тип често користи *Загребачку верзију Брауновог корпуса*.

⁴ N. Chomsky, *Syntactic Structures*, Mouton, The Hague, 1957.

⁵ N. Chomsky, *Aspects of the Theory of Syntax*, The M.I.T. Press, Boston, 1965.

⁶ Ch. Fillmore, *The Case for Case*, E. Bach and R. Harms eds, *Universals in Linguistic Theory*, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1968.

⁷ Ch. Fillmore, *Lexical Entries for Verbs*, *Foundations of Language* 4, pp. 373—393, 1968.

⁸ P. Kiparsky and C. Kiparsky, *Fact*, D. D. Steinberg and L. A. Jakobovitz eds., *Semantics*, Cambridge University Press, 1971, pp. 345—369.

⁹ Или бар оне која уме читати енглески.

преко реченица које представљају финални производ инпута и реченица које представљају финални производ аутпута. Операције са симболима избегавају се у највећој мери; симболи одређених структурних јединица наводе се уз одговарајуће лексеме.

Смер поступка је подређен циљевима и методама рада. Полази се од енглеског текста и елементи који се добију из анализе овог текста упоређују се са елементима одговарајућег српскохрватског превода. Ако се ово упоређење врши без тоталне анализе одређеног корпуса, без претходне анализе српскохрватског текста или без коришћења заједничке семантичке или синтактичке полазнице (што је случај са првим видом структуралне теоретске основе), резултати нису од посебног значаја за сербокроатистику, мада имају значајне рефлексе у педагошким импликацијама.¹⁰ Кад се таксономије српскохрватског језика изведене из постојеће литературе или добивене на основу анализе корпуса превода одређених енглеских јединица или структура упореде са одговарајућим таксономијама енглеског језика, могу се уочити одлике које су при неконтрастивном посматрању не приметљиве. Ово ново сагледавање води ка новом, адекватнијем разврставању јединице и структура и ка уочавању нових, дотада непознатих за дати језик (у овом случају српскохрватски) категорија. Упоређење матрица семантичких обележја и применљивост одређених синтактичких операција има за развој српскохрватске граматике још већи значај. Пре свега, с обзиром да за српскохрватски не постоји генеративна граматика, анализатори су били принуђени да сами обраде српскохрватске фрагменте граматике, које ће затим контрастирати са одговарајућим фрагментима енглеског језика. Тиме су добивене генеративне граматике многих исечака српскохрватског језика, који се у догледно време могу инкорпорирати у целовит генеративни опис датог језика. Поврх тога, испитивање семантичке основе и синтактичких процеса језика који при стварању генеративне теорије није узет у обзир у великој мери доприноси потврђивању или одбацивању досад важећих постулата о универзалности језичких правила.

Енглеско-српскохрватски контрастивни пројекат је себи поставио за циљ произвођење контрастивне граматике која би представљала допринос теорији контрастивне анализе и била практично применљива при разради метода наставе страног језика. Резултати рада, међутим, могу допринети и типологији и сербокроатистици. Ову могућност треба искористити.

¹⁰ Треба напоменути да су *Педагошки материјали Пројекта* углавном намењени настави енглеског језика у српскохрватској говорној средини. Један други пројекат, *Пројекат Српскохрватско-енглеског језика*, на коме се, у релативно скромнијем обиму, почело радити последњих година, пружа резултате који доприносе припреми материјала за изучавање српскохрватског језика у енглеској говорној средини.

Dr Olga Mišeska Tomić

THE METHODOLOGICAL AND THEORETICAL ASPECTS OF THE
ANALYSIS OF SERBO-CROATIAN IN THE PUBLICATION OF THE
ENGLISH-SERBO-CROATIAN CONTRASTIVE PROJECT

S u m m a r y

The paper analyses the methods of work and the theoretical bases of the publications of the Yugoslav English-Serbo-Croatian Contrastive Project.

The author states that the translation method was generally accepted and it was decided to work with a corpus — the Zagreb version of the Brown corpus of present day American English — and its translation into Serbo-Croatian. However, most of the analysers use examples offered by current grammars or create their own corpuses with the help of informants.

As for the theoretical basis, it is not uniform. Due to lack of generative analysis of SERBO-Croatian, it was decided to compromise, to infuse classical structuralism with the elements of generative approach. In practice, the theoretical basis of the articles was structural-generative with many divergent variants. The structural component of the basis was of three types: (a) taxonomic classification of the units of one language and search for equivalents in the other language without statistical analysis of the corpus, (b) taxonomic classification of the units of one language followed by statistical analysis and classification of the equivalents in the other language and (c) taxonomic classification of the units of both languages and analysis of the correspondence of use of word classes, grammatical categories and grammatical structures. The papers with generative basis start from the semantic features of individual lexemes or from the general semantic structure of the sentence or its parts. The semantic structure can be the kernel sentence of Chomsky's *Syntactic Structures*, the deep structure of Chomsky's Standard Model or the relationship between the predicate and the arguments (underlying cases) of Fillmore's model of Case Grammar. Fillmore's case frames and the distinctions between factive and non-factive predicates of the Kiparsky's are also used.

Др РИНА П. УСИКОВА (Москва)

ДОПРИНОС ЈУГОСЛОВЕНСКИХ СЛАВИСТА РЕШАВАЊУ ПРОБЛЕМА ГЛАГОЛСКИХ КАТЕГОРИЈА У МАКЕДОНСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ

Глаголи се у македонском језику одликују веома сложенем структуром, испреплетеношћу многих граматичких категорија, од којих су неке у вези са лексичким значењем глаголске речи. Преко глагола, који се обично појављује у функцији предиката, остварују се најважније синтаксичке везе са свим осталим речима у реченици.

У јужнословенским језицима чувају се неки стари облици, који су се у западнословенским изгубили (темпорални облици аориста и имперфекта), док су се у читавом низу случајева наместо њих развили нови облици — на првом месту треба споменути конструкције са *да* уместо инфинитива; најзад, многи облици сачувани из прошлости, развили су нова значења и постали формална база за образовање потпуно нових категорија, које не постоје у другим словенским језицима — то је, на пример, категорија тзв. наратије, која се развила у македонском и бугарском језику на бази словенског перфекта. Македонски језик је отишао корак даље у процесу промена глаголских облика и категорија: у њему, као што је познато, функционишу специфични, нови облици перфекта, образованог спајањем помоћног глагола *имам* и некадашњег трпног партиципа на *-н/-т* у средњем роду. Све до сада речено показује да глагол у македонском језику представља најинтересантнији, и у исто време, најсложенији објекат граматичког описа.

Од тренутка када је званично прихваћена кодификација македонског књижевног језика — 1945. године — пред југословенским лингвистима а пре свега, наравно, пред младом македонском лингвистиком, појавили су се многи задаци, који су, данас можемо са сигурношћу рећи, у целини успешно решени.

Решавање актуелних лингвистичких задатака македонског језика може се поделити у више етапа:

(1945—1954. г.) Ову етапу карактерише решење принципијелних питања књижевне норме и њене кодификације, прецизирање норми и њихова конкретизација на материјалу целокупног лексичког фонда језика. Прва граматика македонског језика Крума Кепеског, мада је представљала појаву од изузетног значаја, природно, није могла да реши све проблеме. Она је побудила велики број критичких одзива и рецензија, у којима су наведене њене како позитивне тако и негативне стране, недорађености у решењу проблема граматичког описа македонског језика.

Управо у том првом периоду на страницама новина, часописа, а нарочито у Билтену Катедре за јужнословенске језике Филозофског факултета Универзитета у Скопју, објављеном јануара 1950. г., штампају се чланци и материјали са дискусија, који су живо коментарисали питања норми македонског књижевног језика, између осталог и у области глагола. Најинтересантнији рад о глаголу, међу радовима објављеним у часописима, представља студија Б. Видоеског *Класификација на глаголите во нашиот литературен јазик* (МЈ, I, бр. 1, 1950, с. 15—25), у којој аутор одређује најважније типове глагола, делећи их на три врсте (конјугације) и наводи опширан списак глагола, који би, по његовом мишљењу, помогли отклањању прешака у књижевном језику, јер је деоба глагола на врсте у разним македонским говорима неједнака. Сличан проблем је на материјалу облика аориста успешно решио К. Тошев у раду *Некои практични морфолошки правила во врска со минатото определено време (аорист) и неговата класификација* (МЈ, III мбр. 4 и 5. 1953), где је такође наведен детаљан списак простих и префиксалних глагола.

Као резултат научних дискусија дорађене су и прецизиране неке норме, нарочито у области морфологије глагола, па је 1950. године био објављен нов правописни кодекс, с првим у историји македонског језика правописним речником, који је бројао 6000 речи (Б. Конески и К. Тошев. *Македонски правопис со правописен речник*. Скопје 1950).

Задаци које је себи поставила македонска наука у области македонског књижевног језика били су формулисани већ у уводном раду првог броја билтена *Македонски јазик*:

„1. Да се изработи во што поскоро време солидна научна граматика на нашиот (тј. — македонски — Р. У.) литературен јазик.

2. Да се состави речник на македонскиот јазик и во таа смисла да се работи за создавањето на установена терминологија во сите области.

3. Да се води постојана борба за чистотата на нашиот јазик во литературата, печатот, радиото, театарот и др. — и особено во нашите училишта, во врека со што да се полага грижа за правилното поставување на македонскиот јазик како предмет во низ, за начинот на неговото предавање, за изработување учебници по тој предмет“.

Задаци, постављени 1950. године успешно су решавани: 1954. године изашао је из штампе други том фундаменталне граматике македонског језика Блаже Конеског (Б. Конески, *Грамматика на македонскиот литературен јазик*, дел I, Скопје 1952; дел II, Скопје, 1954); 1966. године завршено је штампање речника македонског језика у три тома који је рађен у Институту за македонски језик „Крсте Мисирков“ (*Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања*, редактор Блаже Конески, составувачи Т. Димитровски, Б. Корубин, Т. Стаматоски, Скопје, т. I, 1961.; т. II 1965.; т. III 1966), а 1970. године био је одштампан нови, трећи по реду, у великој мери проширен и допуњен правописни кодекс македонског књижевног језика с правописним речником од 30.000 речи (Институт за македонски језик „Крсте Мисирков“. *Правопис на македонскиот литературен јазик со правописен речник*, Скопје 1970).

Период од 1954. до 1970. године (почетак представља публикавање Грамматике Б. Конеског, крај — издавање III Правописног кодекса), по мом мишљењу, може се сматрати другом етапом у развоју македонског књижевног језика, његовог масовног укоренивања у општенародну језичку праксу и, истовремено, другом етапом његове научне разраде, научног проучавања.

Како су у том периоду решавани проблеми македонског глагола?

Међу свим публикацијама које разматрају питање о коме говоримо, централно место обавезно припада *Граматици* Б. Конеског, у којој је глаголским облицима и категоријама посвећено око 100 страна. У теоријском погледу Б. Конески се ослања на достигнућа светске науке у то време, а нарочито, као што сам у предговору II тому *Грамматике* каже, на познати рад совјетског научника В. В. Виноградова *Русский язык Грамматическое учение о слове*, Москва, 1947. При томе је аутор извршио неопходну ревизију неких термина и ставова, који су се раније дословно преносили из другог словенског језика у македонску лексичку реалност.

Македонски глагол поседује низ специфичних облика и граматичких значења, карактеристичних искључиво за њега у односу на све остале словенске језике. Особености се пре свега огледају у карактеру изражавања категорије прелазности, јер, како пише Б. Конески, непрелазни глагови у македонском развијају значење прелазности, па је диференцирање у систему прелазност/непрелазност знатно умањено на нивоу облика глаголских речи. С категоријом прелазности тесно је повезана категорија глаголског рода, на основу које се македонски разликује од свих осталих словенских језика. Особеност се огледа у томе, што, како пише Б. Конески: „Во нашиот (тј. македонски — Р. У.) немаме посебни глаголски форми за пасивот, па затоа и немаме стварно противставување на два залога — актив и пасив. Разгледувањето на овие односи и не спаѓа, според тоа, во морфологијата, ами пре-

минува исцело во доменот на синтаксата... Пренесувањето на ова прашање исцело во синтакса ќе придонесе да се ослободи нашата граматика и од прилично нејасниот термин залог, влезен и кај нас од словенската граматика“ (с. 242).¹ Категоријама прелазности и глаголског рода, као и проблемима повезаним са њима, посвећени су такође одвојени радови Б. Конеског *Глаголска придавка* МЈ, IV, 7 и *За преодноста и непреодноста на глаголите во нашиот јазик* МЈ, IV, I. Треба споменути и радове других аутора нарочито К. Тошева (МЈ, III, 107) и Б. Корубина (МЈ, II, 2).

Питања глаголског вида решена су у граматизи Б. Конеског у духу Виноградовљевог схватања категорије вида: „Свршените глаголи изразуваат дејство што се сфаќа како целосно извршено“ (сл. 235). Несвршене глаголе у македонском језику Б. Конески дели на трајне (трајни) и итеративне (повторливи). Итеративне је издвојио у посебну групу, истичући да већина глагола образује тројне низове несврш.в.-сврш.в.-несврш.в. (седи-седне-седнува, тропа-тропне-тропнува, паѓа-падне-паднува итд.). Навешћемо узгред да је такво решење питања глаголског вида у то време било прихваћено и у граматикама неких других словенских језика.

Унеколико другачији приступ категорији глаголског вида у македонском језику, среће се у раду Л. Арсове-Николиќ *За глаголскиот вид во македонскиот јазик*, МЈ XVI, 1965, у коме се аутор ослања на теорију и методологију познатог совјетског слависте Ј. С. Маслова. У раду је изнет систематизиран преглед глаголског вида у македонском језику, размотрана су питања опште морфологије вида, наведени су примери двовидних глагола, видски непарних глагола (префиксални и беспрефиксални), назначени су формални парадигматски и синтаксички критеријуми диференцирања перфекатских и имперфекатских видских основа.

Неколико радова о глаголском виду у македонском језику објавио је Борис Марков.² Борис Марков је у овим радовима посветио пажњу проблему парних односно непарних видских основа, укажујући (истина без појединачних примера) на различито функционирање глаголских видова у разним словенским језицима.

У периоду до 1970. године македонски научници нису поклањали особиту пажњу у посебним радовима категоријама времена и начина, али су у *Граматици* Б. Конеског те категорије детаљно обрађене. Б. Конески дели темпоралне облике у зависности од односа временског плана према моменту говора на са-

¹ Одавде па надале цитати се дају према издању од 1966. године: Б. Конески, *Грамматика на македонскиот литературен јазик*, дел I и II, Просветно дело, Скопје 1966.

² Б. Марков, *Глаголскиот вид во рускиот јазик со оглед на македонскиот*. — ГЗФФ, кн. XX, Скопје, 1970; од истог аутора, *Глаголскиот систем на современиот македонски јазик*. — ЛЗБ XVII, 1970; од истог аутора, *Видот со западноевропска основа во рускиот и македонскиот јазик*, ЛЗБ, XIX, 1972.

дашње (сегашно време), прошле (минато определено свршено и несвршено, минато неопределено свршено и несвршено, предминато) и будуће (идно, идно прекажано, минато-идно).

Од начина издвојени су индикатив (исказен начин), императив (заповеден начин) и потенцијал (можен начин), спомену-та су такође значења субјективне жеље, изражена облицима садашњег времена и одређеног несвршеног прошлог времена.

Б. Конески гради опис темпоралних и модалних облика строго на основу формалних обележја.

У поглављу *Прости облици* изнета је у почетку творба облика садашњег времена и детаљна анализа значења и употребе тог облика, а затим се наводе параграфи о императиву (образовање простих и сложених облика и разноврсна, између осталог и преносна значења облика императива). Прошла одређена времена (свршено и несвршено) разматрају се у истом одељку, а затим се описује творба и значење личних облика, безличних облика, глаголског придева, глаголског прилога, глаголског имена.

У поглављу *Сложени облици* издвојен је одељак *Облици са сум*, у коме се говори о творби, значењу и употреби прошлог неодређеног времена у директном говору и у нарацији, а такође и давнопрошло време; у одељцима *Облици са ќе*, *Облици са би*, *Облици са има*, *нема* говори се о творби, значењима и употреби наведених облика.

Такво излагање граматичког материјала, које поседује несумњиве вредности (подесан опис облика), ипак не даје довољно јасну слику о систему граматичких категорија и њиховој структури. Па ипак, велика заслуга Б. Конеског је у томе, што је он у својој Граматици ослободио опис македонског глагола од елемената страних његовој природи, и дао веома детаљну и исцрпну анализу значења и употреба свих глаголских облика. Граматика македонског језика Б. Конеског, написана пре више од четврт века, до данас није изгубила од своје актуелности и значаја за науку.

Последња етапа у научном изучавању македонског књижевног језика — почев од 1970. године — одликује се даљим развојем македонистике. Проблеми категорије глагола све више привлаче пажњу научника који се баве савременим македонским књижевним језиком. Важну улогу у ширењу македонистике имале су међународне научне дискусије које су се одвијале у оквиру летњег семинара македонског језика, књижевности и културе. Тако су на II научној дискусији (1975. г.) на тему *Грамматичките функции на глаголот има во балканските и словенските јазици* успешно иступали с рефератима на материјалу македонског језика Р. Паноска, Б. Корубин, Т. Димитровски, О. Мишевска-Томиќ. На III научној дискусији (1976. г.) на тему *Семантички и граматички карактеристики на глаго-*

лот во балканските и словенските јазици занимљиве реферате поднели су Б. Видоески, П. Илиевски, О. Јашар-Настева, Б. Корубин, К. Милошевић, М. Орожен, М. Пешикан, Ч. Брозовић.

Велики број интересантних реферата и саопштења о глаголу у македонском језику донела су научне дискусије 1977. и 1978. године. На жалост, још нисам била у могућности да се упознам са штампаним материјалима, већ сам их само слушала у току дискусија.

Велику улогу у проблему изучавања македонског језичког блага имају публикациије у научним часописима. Тако су се у часопису Македонски јазик XXIII, XXIV, XXV појавили радови Кирила Конеског о македонском императиву (Конески је недавно одбранио докторску дисертацију о проблему глагола — облици са *ке*).

Уверена сам да ће се изучавање глаголских категорија убудуће све више развијати због тог а што се данас веома много научника на високом нивоу бави овом проблематиком, као и због све већег броја периодичних издања у којима се објављују истраживања из области македонистике (часописи Македонски јазик, Македонистика, Прилози на МАНУ).

Рина П. Усикова

ВСКЛАД ЮГОСЛАВСКИХ СЛАВИСТОВ В РЕШЕНИЕ ПРОБЛЕМ КАТЕГОРИЙ ГЛАГОЛА В МАКЕДОНСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Глагол в македонском языке представляет интереснейший и в то же время сложнейший объект грамматического описания.

Решение актуальных лингвистических задач македонского литературного языка прошло ряд этапов:

I. (1945—1954) — уточнение норм и их конкретизация на материале всего словарного корпуса языка. Печатаются научные статьи, обсуждающие вопросы нормы в области глагола.

II. (1954—1970). Центральное место из всех публикаций этого периода занимает Грамматика Блаже Конеского, где глагольным формам и их функционированию посвящено около 100 страниц. Главной заслугой Б. Конеского является то, что он в своей грамматике очистил описание македонского глагола от чуждых его материи элементов и дал полный и тонкий анализ значений и употреблений всех глагольных форм, однако описание материала, принятое в грамматике, мешает получить четкое представление о системе грамматических категорий глагола и их структуре. Несколько интересных работ посвящено было в этот период вопросам глагольного вида.

III. (Начиная с 1970 г., когда был опубликован III орфографический кодекс с орфографическим словарем македонского литературного языка). В изучении проблем глагола главную роль играют международные научные дискуссии, проводимые в рамках летнего семинара македонского языка, литературы и культуры.

Dr PETER HERRITY (Nottingham)

РАД СРПСКОГ ФИЛОЛОГА ЈОВАНА ЖИВАНОВИЋА

Друга половина XIX века — тј. период потписивања „књижевног договора“ од стране Вука Караџића и водећих хрватских писаца никако није био крај препирке око књижевног језика која је трајала много година између Вука и његових противника.¹ Ово раздобље, међутим, ударило је темељ за даљи раст књижевног језика и на томе темељу су други писци и струњаци градили. Све тачке за које се залагао Вук нису биле одмах прихваћене и један део његовог рада захтевао је без сумње даље обрађивање. У аргументирању које је следио Вук и његов најглавнији следбеник Ђура Даничић били су углавном цитирани као ауторитети које је требало следити, али и ово није спречило научнике и стручњаке од осуђивања њиховог рада ако су мислили да он није био још довршен или пажљиво дотеран. Једно поприште које су филолози и писци изабрали у другој половини XIX века за дебате о свим аспектима књижевног језика и о његовим проблемима било је повремено књижевни часопис. У часописима овога типа веома често су се појављивали чланци филолога, писаца и учитеља у вези са спорним питањима о књижевном језику, о правилности облика, о лексици, о правопису, о стању дијалеката итд. Будући да су повремено књижевни часописи били углавном отворени свим сарадницима, ово је значило да је пут био уопште отворен полемичким чаркама.

Рад многих од ових сарадника повремених књижевних часописа на језику у другој половини XIX века занемарен је и превиђан. Не треба заборавити, међутим, да су ови писци допринели сталном току идеја, теорија и појмова о књижевном језику. Време је да проценимо рад неких од водећих стручњака за језик овога периода и језичке проблеме којима су се бавили.

¹ А. Белић, *Борба око нашег књижевног језика и правописа*, Београд, 1935; Т. Butler, *The origins of the war for a Serbian language and orthography*, Harvard Slavic Studies, V, Cambridge (Massachusetts), 1970, 1—75; P. Herrity, *The role of the Matica and similar societies in the development of the Slavonic literary languages*, The Slavonic and East European Review, LI, no. 124, London, 1973, 368—375.

Такође је важно проценити вредност њихових идеја и појмова у односу према претходницима, савременицима и следбеницима, и видети у којој су мери они били одговорни за промене у ставовима према неким аспектима књижевног језика.

Један филолог који је увелико користио средства повремених књижевних часописа да би изложио своје идеје о књижевном језику и да би полемисао са савременицима из Војводине и Србије, као и са водећим хрватским писцима и филолозима, био је Јован Живановић. Живановић је изашао из школе коју је Ђуро Даничић створио својим знатним радовима. Епоха Даничићева је била епоха анализе, утврђивања чињеница од пресудног значаја за даља испитивања. Тако Даничић издаје *Малу српску граматику* (1852), *Српску синтаксу* (1858), *Облике српског језика* (1863), *Рјечник из књижевних старина српских 1—3* (1862—64), *Основе српског или хрватског језика* (1876), *Коријене* (1877) итд. Врхунац целокупног великог и многозначајног рада Даничићева чини Академијин рјечник српскохрватског језика, од којег је прва књига изишла 1882. под називом *Рјечник хрватског или српског језика*. Такође из Даничићеве школе су изишли Стојан Новаковић, Јован Бошковић, П. П. Ђорђевић, Ђ. С. Ђорђевић, Љубомир Стојановић и у извесном правцу истакнути хрватски филолог Т. Маретић.² Не треба заборавити да је Маретић издао своју граматику на крају XIX века, тј. на крају другог периода препирке око књижевног језика. На овој граматици и данас почива савремени књижевни језик и по њој стекле су своје стручно знање све генерације наставника српскохрватског језика овога века. Место огромног дела Даничићева сваки од горе поменутих испитивача узео је на себе део његовог рада. Ј. Живановић се много трудио око чистоће и правилности књижевног језика. Поред тога што је у оно време Вуков књижевни рад и даље остао као најлепши и најважнији модел књижевног језика, још се развијао књижевни језик. Развили су се књижевни језици и идеје других писаца и допуштале су се у књижевном језику нове особине и тенденције углавном због раста преводне литературе. Живановић је узео на себе задатак да предложи свој појам о књижевном језику и путоказе које је требало следити у неким важним областима. Он је био, међутим, заинтересован не само за књижевни језик, него је, као и Даничић, обраћао пажњу на старословенски језик, који је за њега, упркос његовом подударану са Вуковим погледима, ипак био основна окосница и путоказ у избору неких облика књижевног језика. Поред тога, Живановић је писао расправе о српским дијалектима (*Особине ресавског или козовопољског дијалекта*, Сремски Карловци, 1882; *Српски језик у околини призренској, пећској, моравској и дибарској*, *О српском језику*, Нови Сад, 1888, 207—229), рад о Гундулићевом

² А. Belić, *Filologija (Srbija)*, Enciklopedija Jugoslavije, 324—5.

језику (*Језик у Гундулићеву Осману*, О српском језику, Нови Сад, 1888, 233—261), један *Српски Рјечник за кованције* (1877) и једну студију о Бранку Радичевићу, коју је прво објавио у Јавору 1883, а затим засебно издао (*Бранко Радичевић, Српски песник*, 1883).

Живановић (1841—1916) је похађао ниже школе и гимназију у Сремским Карловцима и завршио Универзитет у Бечу. Од 1865. био је професор гимназије у Сремским Карловцима и од 1875. предавао је у Карловачкој богословији рускословенски језик и пчеларство, о којем је такође писао много студија.³ Живановић се бавио језиком истина више као практичар и писао махом школске књиге, нпр. *Стари словенски језик* (1872), *Извод из граматике старог словенског језика* (1873), *Извод из српске граматике* (1874), *Извод из старе словенске граматике* (1876), *Стара словенска граматика за богословије и гимназије* (1880), *Српска читанка за ниже гимназије* (1884), *Српска синтакса* (1889), *Грамматика црквенословенског језика* (1895), *Извод из српске граматике за I и II разред* (1904). Писао је много и у повременим књижевним часописима, нпр. *Стражилово*, *Јавор*, *Коло*, *Бранково Коло* и *Vienas* о практичним питањима српскохрватског књижевног језика. Највише је познат по својим чланцима „Бранич српског језика“ у часопису *Стражилово*. Ови чланци су били засебно објављени у његовој књизи *О српском језику* (1888), у којој налазимо 114 тачака за дискусију. Ипак не треба заборавити да је и после издања ове књиге Живановић писао много чланака о књижевном језику не само у *Стражилову* него и у другим часописима. Досад се мало пажње поклањало његовом раду, а ја мислим да би требало да прегледамо његов допринос књижевном језику.⁴ Живановић се често бавио ситним проблемима, али је био спреман дискутовати о методолошким проблемима и питањима. Он је очигледно имао веома добра знања о свим аспектима српскохрватског језика, старословенског језика и рускословенског језика, и знао је темељно радове Вука и Даничића. Штавише, он је добро знао и радове других српских, хрватских и словеначких стручњака (Будмани, Решетар, Маретић, Кврелац, Бошковић, Стојановић, Копитар, Миклошич итд.) као и радове европских научника, особито младограматичара.

У кратком чланку о Живановићу у Енциклопедији Југославије једина процена његових идеја гласи овако: „у својој књизи *О српском језику* (1888) он се истицао претераним пуризмом и догматичношћу“.⁵ Мада има зрно истине у томе, ипак то није

³ М. Svetić, *Živanović, Jovan*, Enciklopedija Jugoslavije, 8, Zagreb; А. Belić, *Živanović Jovan*, Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka, IV, Zagreb 1940.

⁴ P. Herrity, *Puristic attitudes in Serbia in the second half of the nineteenth century*, The Slavonic and East European Review, 56, no. 2, London 1978, 220—222.

⁵ М. Svetić, op. cit.

потпуна слика. Његови савременици су очигледно имали различита мишљења о његовој способности. Налазимо менења као што је Врховчево, који га је сматрао водећим српским филологом, као такође и Стојановићево, који је строго умањео Живановићеве способности.⁶ Најважнија је чињеница да је Живановић био спреман дебатovati и бранити своја мишљења и ставове и ово је изазвало реплике и расправе од других писаца и стручњака који су се бавили проучавањем српскохрватског књижевног језика. Дебате ове врсте, на крају крајева, могле су само корисно да послуже стабилизовању, нормирању и даљем развоју књижевног језика.

За Живановића Вук и Даничић били су ауторитети које је требало следити, особито овај други.⁷ Он је очигледно познавао њихове радове темељно, али био је спреман критиковати или поново оценити спорна питања која они нису у потпуности обрадили. Нпр. он је критиковао Даничићево тумачење глаголских прилога прошлих типа *плетавши* и замерио је Вуку због тога што је „поправљао“ неке облике Фортисове *Хасанагинице*.⁸

Узмимо сада да осветлимо неке Живановићеве идеје примерима из његових радова. Навешћу само неколико његових мишљења да видимо његов приступ језику.

У решењу проблема књижевног језика Живановић је узео у обзир две основне чињенице: 1) гласовне законе и 2) аналогију. Ево што он пише о овоме у своме чланку *Ситне биљешке о српском језику*.⁹

„Аналогија. У језику влада двоје: 1) закони гласовни и 2) аналогија. Закони су гласовни без изузетка и по тој физиолошкој страни како постају облици стоји наука о језицима у свези са природним наукама. Закони су гласовни без изузетка, они су непромјенљиви као што су природни закони и по томе језик би увијек остао онаки, каки је у својем почетку постао. Али ми видимо да се језик сваки мења. У дванаестом вијеку друкчије је изгледао наш језик српски него што изгледа данас. Сваки вијек има својих особина. Па како је онда да поред непромјенљивих закона гласовних бивају промјене у језику? Како је то да је језик поред непромјенљивих закона гласовних ипак у вјечитом развоју?”

То бива отуда што у језику осим закона гласовних влада тијем законима противна струја, а то је *аналогија*. То је психо-

⁶ Р. Врховац, *Двије три на реферат г. Љуб. Стојановића о Живановићеву „Браничу српског језика“*, Јавор, 24, Нови Сад 1899, 380—399; Љ. Стојановић, *Бранич српског језика*. Написао Ј. Живановић, Отаџбина, Београд 1889, 269—284, 318—336.

⁷ Ј. Живановић, *Бранич српскога језика*, Коло, 14, Београд 1889, 228—229.

⁸ Ј. Живановић, *О српском језику*, Нови Сад, 1888, 78, 126 (скраћено Живановић, *Језик*).

⁹ Ј. Живановић, *Ситне биљешке о српском језику*, Бранково Коло, 6, Сремски Карловци 1898, 183—187.

лошка страна у језику. Она психичким актом изазива облике, који постају асоцијацијом идеја. Аналогија је по томе рушилац закона гласовних и онијех облика, који су постали на физијолошком темељу, она је дакле извор развиту језика. Без аналогije језик би остао увијек непроменљив и она је узрок свијем промјенама, које се противе законима гласовним, она је дакле узрок да језик непрестано мијења и развија“.

После овога он наводи примере из грчког и старогрчког језика и из старословенског и српског језика да би илустровао како су нови облици постали „асоцијација идеја“, тј. аналогijом. Ево примера које он наводи за српски језик и ево што он каже:

„Узмимо у старословенском *сынъ*, *домъ*, који су супстантиви ишли у *y*-врсту и који су имали падежне наставке сасвијем друкчије од супстантива *o*-врсте, као *рабъ*, па су се већ у старословенском језику помијешале са *o*-врстом (*рабъ*) зато, што су једнога рода и имају им основе једнаке завршетке (*ъ*). Данас у српском језику нема ни гласа ни трага од *y*-врсте и све су се те ријечи помијешале са ријечима *o*-врсте и њихови су нам облици данас правилни и не помишљајући да су постали по аналогiji. Узмимо ријеч *пут*, која се мијењала у старословенском језику по *и*-врсти (*пѣтъ*), те имала особите наставке. Данас су се све такве ријечи, које су ишле у *и*-врсту првога раздјела, по аналогiji помијешале са ријечима *o*-врсте и ми и не помишљамо данас да су од тијех ријечи облици постали по аналогiji. Нама су данас ген. *пута*, дат. *путу* правилни облици. Да не знамо старословенски језик, ми не бисмо смјели ни употребљавати облик *путем*, него бисмо држали да је неправилан, и употребљавали бисмо само *путом*. Али баш напротив из старословенског видимо да је облик *путем* правилан, а *путем* да је постао по аналогiji *o*-врсте.“

Он закључује овај део чланка следећим речима у којем сугерира да чак и Вук није добро објаснио ове ствари. „Ми бисмо могли тако до сјутра наваћати примјере, из којих бисмо видјели да су облици, који су постали некад аналогijом, данас правилни облици и нико и не помишља да су постали аналогijом. Аналогија је покретач тога развита и као што су данас *пут*, *пута*, *путу*, *путом* правилни облици, ма да су постали аналогijом, тако исто доћи ће вријеме да се не ће можда говорити *виде*, *хвале* него *виду* или *видиду*, *хвалу* или *хвалиду*: и по томе ми не смијемо казати да су ти облици погрјешни, да се „покварено говоре“ као што Вук каже. Вук је то казао, па је ипак и он писао инстинктивно *крпежом* (*Вуков Одгов. на утук*), *лупежом* (*Рјечник*), а Даничић *падежом* у својој *Српској граматизи*. Ти су облици по аналогiji постали, и не смије се за њих казати да су покварени, јер ми се чини да имају право да уђу чак и у књижеван језик. Даничић има у својим облицима само *зец*: *зецом*, *јеж*: *јежом*. Али биће да тако по аналогiji првога раз-

дјела имају инстр. јед. све ријечи, које имају пред крајним гласом од основе *e* а свршавају се на *ц, ј, ч, ж, ш*: *греш: грешом, Беч: Бечом, креч: кречом, кепец: кепецом, теј: тејом, падежом, лупежом, крпежом*. Из овога се може видјети како је силна аналогичност што сваки Србин осјећа снагу њену те не може данас казати у говору: „Ја то једем с тејем“ (него с тејом): „Ја то закиселим с грешем (него: с грешом) итд.“

У истом чланку Живановић критикује то што он назива „наивна примједба“ о аналогичности од стране неког господина А. који је критиковао Живановићев приказ на *Српску граматiku* Јована Благојевића. Господин А. је рекао да се облици *седиду, једеду, пишеду* говоре само по градовима, а не у самом народу, и да ти облици као и неки други пр. *ножом, вршу* и толики други нису правилни. Према господину А. овакви облици „постали су доиста аналогичом, али је она лажна, није код свих речи примењена, нити је цео народ примењује“. У језику ће пак остати само оно што је прилагодније за службу, што преоблада на основу великог Дарвинова закона из природног света, који важе и овде, и аналогичност је аргуменат, који не треба тако често потрзати, јер је каткад привидна, погрешна, лажна.“ Живановић одбија ову аргументацију. Он тврди да се облици као *седиду, једеду, пишеду* употребљавају у Банату по селима и јављају се у приповеци Стевана Сремца *Поп Ђира и поп Спира* и наводи цитат из Библије да покаже да облици као *вршу* јављају се и у црквенословенском језику. Он наводи пример „да *ωстржѹтъ главы*“ дѣлн., 21, 24) где имамо *ωстрижѹтъ* место *ωстригѹтъ*. Живановић подвлачи да облици као *сједиду, ножом, вршу* постали су у самом народу по аналогичности, а о лажној, привидној, погрешној аналогичности не може бити данас говора“. Ж. такође критикује чињеницу да „Миклошич има у својим делима гдје спомиње лажну аналогичност или вели неорганично, а тако исто данас и г. Будмани у југословенском рјечнику, на њеким мјестима вели да је тај облик неорганичан“. У вези са овим Ж. тврди: „Али ми данас смијемо без икаквог зазора казати да то није добро. Нема лажне аналогичности. Аналогичност је аналогичност, а то је она струја у језику, која рѹши физијолошке законе у језику, која постаје асоцијацијом идеја, стварајући облике према другим облицима и тијем облике, који су постали по физијолошким законима преиначује.“ Ж. затим позива г. А. да „каже разлику између лажне и праве аналогичности, ако може“. У својој аргументацији господин А. је поменуо Дарвинов закон. Ж. се враћа овоме закону да би га користио и за своју аргументацију и каже „Дарвинову је теорију примијенио Шлајхер већ одавно на језике, па и ми мислимо да ће оно „преобладати у језику што је прилагодније за службу“; а прилагодније је у језику за службу оно што постаје аналогичом, што постаје психичким актом, што постоје асоцијацијом идеја.“ На основи овог тврђења Живановић изводи следећи закључак: „Кад се сви глаголи

у трећем лицу множине презен. свршују на у: *плету, пеку, гину, пишу, беру, купују*, онда ће бити „прилагодније за службу за разумијевање да и трећа и четврта врста имају у 3. лицу множ. завршетак у: *виду, носу*, или *видиду, носиду*. Ти су баш облици „прилагоднији за службу“ за разумијевање, јер се свршавају као што свршава велика и велика већина осталих глагола. Аналогија тјера економију. Њом постаје све мање и мање облика. Ти баш облици *виду* и *видиду* имају будућност у живом српском језику.“ Ове последње три речи су важне, јер Ж. разликује жив српски језик од књижевног језика. Он закључује чланак овим речима које добро објашњавају основни смер његовог схватања књижевног језика: „А што се тиче данашњег нашега књижевног српског језика, то ће сваки знати да ја не мислим да уђу облици *видиду* итд. у њега. Књижеван је језик нешто друго. Он је већ удешен према старословенском језику. Њему су границе одредили Вук и Даничић и он остаје таки, каки је. Напошљетку имамо да кажемо г. А., да је народ творац својега језика и да је у томе „непогрјешан“.

Живановић је сматрао као своју дужност да брани књижевни језик за који су се залагали Вук и Даничић, тј. језик основан на источнохерцеговачком дијалекту. Ово објашњава назив његове главне серије чланака „Бранич српскога језика“, где он тврди да је овај дијалекат најближи старословенском језику: „Вук Карацић и Ђуро Даничић углавили су књижеван српски језик, изабравши онај говор (дијалекат), који је најближи старом словенском и другим словенским језицима“.¹⁰ У овој серији чланака и у другим чланцима он увек признаје да је све што народ говори добро, али да то не значи да је све добро за књижевни језик. Узмимо један пример. У вези са Шурминовом тврдњом у *Nastavnom vjesniku* да је аорист имперфективних глагола погрешка, Живановић тврди: „Ја мислим да испитивалац језика не смије тако мислити, јер све што има у каквом језику, то мора све добро бити будући да је дух народни тако створио. Задаћа је испитиваоцу језика да облике и значења тијех облика разјасни и протумачи, а ни по што не смије поједине облике, који живе у језику погрјешкама називати. То се мени врло смијешно чини кад се каже: То и то у језику не ваља. Логични закључци овдје не вриједе ништа.“¹¹

Због његових погледа у вези са аналогijом и другим аспектима књижевног језика Љубомир Стојановић је строго критиковао Живановића, тврдећи „да се Живановић игра са аналогijом и како је то опасно оружје у невештим рукама. Он њу сваки час потрже и где треба и где не треба, скоро на сваком месту помиње је“.¹² Особито строго Стојановић критикује следећа два ци-

¹⁰ Живановић, *Језик*, 13.

¹¹ Ј. Живановић, *Српски језик. Ситне биљешке*, Бранково Коло, 52, Сремски Карловци 1898, 1656—1657.

¹² Стојановић, *op. cit.*

тата у Живановићевој књизи *О српском језику*: 1) Уз законе који владају језиком, други је моћан чинилац у језику аналогича и у развоју је језика најмоћнији чинилац, јер силне промене, што бивају вековима у језику бивају тим моћним чиниоцем, аналогичом; 2) Али језиком не влада један закон него их има више а међу њима је аналогича без које се не би могао развијати језик. Без аналогиче не би могло бити развоја у језику.¹³ Љубомир Стојановић поводом ових тврђења каже између осталог: „Не зна човек да ли да се смеје или да жали човека, који је присвојио себи неку меродавност у питањима језика, а вели да „без аналогиче не би могло бити развоја у језику“. По овоме изгледа као да г. Ж. мисли да су гласовни закони, по што су једном у незапамћено доба овладали, вечити и да је само аналогича непрестано у акцији. О филологију, филологију!“¹⁴ Живановић пориче ово Стојановићево тврђење, говорећи: „Ја несам нигде казао да су закони гласовни вечити, али би заиста били вечити да није аналогиче. Законе гласовне и аналогичу ја бих испоредио са наслеђем и „Прилагођивањем“ у Дарвиновој теорији. И врсте би животињске биле вечите или боље да кажем непроменљиве по закону наслеђа да није „прилагођивања“, по коме врсте морају бити у вечитом развоју. За то Дарвин није хтео дефинисати врсте. Па тако је и у језику. Закони би гласовни остали непроменљиви да није аналогиче. Као што се врсте животињске вековима полагано развијају, мењају „прилагођивањем“, тако исто и језици се мењају вековима аналогичом. Али по што сам у очима г. Љуб. Стојановића незналица то нека за мене говори други. Та г. је Љуб. Стојановић високоучен господин. Он је читао Јов. Шмита, Лескина. Он спомиње Бопа и Шлајхера, па ваљда зна и за струју „младих граматичара“ те ће он погодити и чије су ове речи:

Die zwei Grundsätze lauten

Erstens: der historische Lautwandel des formalen Sprachstoffes vollzieht sich innerhalb derselben zeitlichen und örtlichen Begrenztheit *nach ausnahmslos wirkenden Gesetzen*. Dies ist die die physiologische Seite der sprachlichen Formenbildung und umbildung. Zweitens: Alle Unregelmässigkeiten der Lautentwicklung sind nur scheinbar solche. Sie beruhen nämlich darauf, dass die Wirkungen der physiologischen Gesetze zahlreiche Durchkreuzungen und Aufhebungen erfahren von dem physiologischen Triebe, dessen Wirken darin besteht, dass Sprachformen, im Begriffe gesprochen zu werden, mittels der Ideeassociation mit ihm nahe liegenden andern Sprachformen in unbewusste Verbindung gebracht und von diesen letztern formal beeinflusst und *lautlich umgestaltet werden*. Шта мислите, г. Љуб. Стојановићу, хоће ли то друго бити аналогича? Ја се сад бринем хоће ли то моћи разумети г. Љуб. Стојановић.

¹³ Живановић, *Језик*, 127, 139.

¹⁴ Стојановић, *op. cit.*

Тешко да ће то моћи разумети, али ако му буде ко то растумачио, знам да ће му засести кнедла у грлу. Господине Љуб. Стојановићу, ја вас сажаљевам¹⁵

Дакле, овде видимо да је Живановић био спреман да брани своја мишљења и у вези са овим наводи цитате из расправа младограматичара. У ствари је Живановић у своме одговору оспорио Стојановићеву критику у вези са много тачака у својој књизи *О српском језику*, нпр. употреба заменице „свој“ место „мој, наш“ итд., класификација глагола „клати“, облици аориста глагола друге врсте који имају г, к, з, с испред *-нути*, сложене речи итд. Рад. Врховац, међутим, такође је узео Живановића у одбрану и напао је оштро Стојановићеву рецензију Живановиће књиге, критикујући већином исте тачке које је Живановић сам критиковао у своме одговору.¹⁶

Друга стална тема Живановића је важност старословенског језика у избору неких облика књижевног језика. Навешћу само два три цитата из његових чланака да би илустровао његове теорије:

1) По што се пак облици *селија*, *местија* само у једном крају говоре и по што таквих облика нема у старом слов. језику, за то их не треба употребљавати у књижевном језику него оне облике ваља употребљавати, који одговарају старим словенским облицима и облицима других словенских језика, а живе у свима крајевима српскога народа.¹⁷

2) Ја сам доказивао да је све, што има у једном језику, што је постало духом народним, правилно, али никад несам доказивао да све облике без изузетка ваља употребљавати и у књижевном језику српском. Ја сам говорио ако има у језику више облика за једно исто значење, онда ваља оне између тих облика употребљавати у књижевном језику, који су најкласичнији. А најкласичнији су, најсавршенији су по науци они облици, који одговарају најсавршенијем, најкласичнијем језику старом словенском и другим словенским језицима. Ово је станац камен, са којег ћемо се моћи успети на право земљиште књижевнога језика.¹⁸

3) Пита се сад, шта је боље, правилније: *леност* или *лењост*? Да на ово можемо одговорити, морамо узети стари словенски модел у помоћ. Он је најкласичнији језик између свију словенских језика, те нам служи за мерила, којима можемо пресудити, шта је боље у нашем српском језику и у свим словенским језицима. Без познавања старог словенскога језика не може се ни један словенски језик темељито и научно знати.¹⁹

¹⁵ Ј. Живановић, *Бранич српскога језика у славу г. Љуб. Стојановића*, Коло, 15—16, Београд 1889, 276.

¹⁶ Врховац, *op. cit.*

¹⁷ Ј. Живановић, *Бранич српскога језика*, Коло, 2, Београд 1889, 23.

¹⁸ Ј. Живановић, *Бранич српскога језика*, Коло, 5, Београд 1889, 75—76.

¹⁹ Ј. Живановић, *Бранич српскога језика Александру Сандићу приказао (посветио) Јован Живановић*, Стражилово, Нови Сад 1886, 1469.

Као што смо видели према Живановићу народ је творац свога језика и у томе је непогрешан, али то не значи да сви облици који се јављају у живом српском језику улазе у књижевни језик. У књижевни језик чије су границе определили Вук и Даничић улазе пре свега облици који одговарају старословенском језику. Због ових тврдих погледа на књижевни језик Живановић брани облике као нпр. ном. једн. *гледалац*, ном. мн. *места*, села, ном. једн. *леност*, вок. једн. *псе*, лок. једн. придевско-именичке деклинације *нашем*, трпне глаголске придеве типа *из/игран* и не признаје облике као што су *гледаоц*, *местија*, *лењост*, *пасу*, *нашему*, *из/играт*. Према Живановићу облици *лењост*, *местија* су провинцијализми. Према њему *лењост* је форма која се чује у Срему и Бачкој, и облици као *местија* јављају се у Далмацији аналогијом према колективним именицама типа *момчадија*, *Немчадија*, *пешадија* итд. Он признаје да је облик *гледаоц* облик живог српског говора, који долази аналогијом према другим падежима. Ипак ови други падежи имају -о- регуларно, јер одговарају гласовним законима српског језика, а ном. једн. долази аналогијом према овим падежима и не одговара ни старословенском облику ни гласовним законима српског језика. Слично облици *пасу*, *нашему* долазе аналогијом. *Пасу* има наставак -у аналогијом према именицама типа *коњ* и *а* аналогијом према номинативу једн. *пас*. Лок. једн. *нашему* долази аналогијом према дат. и према Живановићу јавља се само у јужним дијалектима. Што се тиче облика као што су *из/играт* који он налази код Маретића, то он говори да форме на -н одговарају старословенском језику и облицима у другим словенским језицима. Он тврди да је Даничић у својим *Облицима* узео облике као *посијан* (а не *посијат*) за обрасце у својим парадигмама. Шта више он каже да „је сам Вук не знајући старословенски него вођен Sprachgefühl-ом у својој граматизи од 1818 осјећао да су *игран*, *изигран*, *сипан* класичнији облици од *играт*, *изиграт*, *сипат* (јер у споменутој граматизи као обрасце биљежи те облике овако: *игран* (*играт*), *изигран* (*изиграт*), *сипан* (*сипат*)...“²⁰

Као што смо видели, Живановић је подржавао употребу најкласичнијих форми у књижевном језику, тј. облика који су правилни према гласовним законима српскохрватског језика и облика који најближе одговарају старословенском језику. По Живановићу, најкласичнији је српски дијалекат херцеговачки

²⁰ Ј. Живановић, *Бранич српскога језика*, Коло, 2, Београд 1889, 23; Ј. Живановић, *Бранич српскога језика* Александру Сандићу приказао (посветио) Јован Живановић, Стражилово, Нови Сад 1886, 1469; Живановић, *Језик*, 21—22; Ј. Живановић, *Бранич српскога језика*, Стражилово, Нови Сад 1888, 574; Ј. Живановић, *Муке са српским језиком у школи*, Бранково Коло, Сремски Карловци 1896, 982; Ј. Живановић, *Бранич српскога језика*, Коло, Београд 1889, 156; Ј. Живановић, *ГраMATИКА и стилистика хрватскога или српскога књижевног језика*, написао Др. Т. Маретић, Бранково Коло, 28, Сремски Карловци 1889, 892 (скраћено Живановић, *Маретић*).

ијекавски дијалекат, за који су се залагали Вук и Даничић. Међутим, он признаје да се књижевни језик не заснива на овоме дијалекту у свим појединостима. У једном чланку о избору облика у књижевном језику (нпр. *живјети* или *живљети*) он понавља речи које је Стојан Новаковић изрекао на свечаном скупу СКА (1888): „Међутим, Вук је доста рано у своме писању узео јужни говор за основу, и ако и источни није сасвим напуштао. Његов је правац упутио се с једне стране одабирању правилнога народног језика и у облицима и у значењу, а с друге изналажењу најстаријих и најчистијих облика јужног говора. Превод *Новога Завјета* од Вука Ст. Караџића (Беч 1847) и превод *Приповедака из Старога и Новога Завета* (Беч 1850) Даничића изнели су огледе тога језика, који је нашим филолозима лебдео пред очима као идеал чистога народног, или народнога књижевног језика, а који се, — упамтимо добро — у свима појединостима, онакав какав је нигде не говори у народу, макар да опет у њему нема ниједне појединости која се негде у народу не би говорила“. У истом чланку он привлачи пажњу на речи П. Будмани у *Раду* књ. LXXX стр. 167 и подвлачи ове реченице: „Тако и код нас, ако и јест најкоректнији у изговорању и у облицима херцеговачки дијалекат, нијесмо дужни све примити онако баш као што је у њега, него ћемо н.п. између *метати*, *кретати* и *мећати*, *крећати* изабрати прве облике, слова *с* и *з* (*сести*, *изести*) такођер нећемо примити. Вук нам је и у томе најбољи изглед оставио: он, који испрва не зна за *х*, нетом га чује у Дубровнику, прима га и то одмах посве конзеквентно и добро; такођер по дубровачком говору не пише већ *ћерати*, *ђе* него *тјерати*, *гдје*.“²¹

Интересантно је да је Живановић, Војвођанин, писао већином ијекавски, мада је понекад писао и чисто екавски. Према Стојану Новаковићу у чланку *Српска краљевска академија и његовање српскога језика*, који се појавио у Гласу (1888), готово нема писаца после Вука и Даничића који могу да пишу доследно и правилно на јужном дијалекту. Живановић помиње ово Стојановићево тврђење и не слаже се с њим. Према Живановићу, могуће је савладати тешкоће ако човек осећа љубав према овоме дијалекту. Он даље тврди да је јужни дијалекат најкласичнији и најсавршенији дијалекат и да се ово види ако се он упоређује са старословенским језиком. Он такође каже да источни дијалекат има више форми које су се развиле аналогично него јужни дијалекат, који више чува облике који одговарају старословенском језику. У истом чланку он је коментарисао књигу Љубомира Ненадовића *О Црногорцима* (1878—1879), у којој се Ненадовић, ради јединства, залаже за употребу у Црној Гори те варијанте која се употребљава у Београду и Новом Саду. Према Ненадовићу, књижевни језик Београда и Новог Сада увек ће бити основа књижевног језика. Даље, Ненадовић тврди да ако

²¹ Ј. Живановић, *Бранич српскога језика*, Коло, 6, Београд 1889, 92.

се регионални дијалекат користи у школама у Црној Гори, онда ће разлика између књижевног језика и језика у Црној Гори бити онолика колика и између шпањолског и португалског језика. Ради јединства, мањина мора уступити место већини и сви који се зову Срби морају да користе заједнички језик. Живановић се не слаже с овим мишљењем, мада он признаје да треба да се пише књижевним језиком и да се клони провинцијализама.²² У другом чланку Живановић критикује једног рецензента који је тврдио да је он (Живановић) био у заблуди када је бранио неке дијалекатске облике у Црној Гори и да су такве форме неправилне. Као што Живановић доказује, овакве форме су правилне. Народ сам твори свој језик и Живановић каже да није могуће тврдити да је један дијалекат бољи него други. Ипак он сматра да су неки дијалекти подеснији него други за изражавање различитих типова језика. Дакле он тврди да је источни дијалекат, бољи за лиричне баладе, јужни дијалекат (тј. црногорски дијалекат) за епске песме и југозападни дијалекат за учене радове. Он објашњава да под југозападним дијалектом подразумева онај дијалекат који Даничић употребљава и који најближе одговара старословенском језику и другим словенским језицима. На крају овога чланка он опет тврди да је језик народа жив језик и да се нико не може дрзнути да га побољша. Једина је могућност анализирати језик и на тај начин боље се упознати с његовом структуром.²³

Живановићево подвлачање књижевне улоге југозападног дијалекта, важности гласовних закона и аналогije довело га је до избора облика типа *нашим*, *наших*, *тијем*, *тијех*, инстр., лок. мн. и ген. мн.) *жутим*, *жутих* за књижевни језик. Он је приметио да је Будмани употребљавао облике *мојијем*, *којијем*, *мојијех*, *којијех* итд. Према Живановићу, *моји* и *који* се мењају као *наш*. Живановић доказује да смо у прошлости у овим падежима имали иза непчаних сугласника у настанку самогласник *-и-*, а иза ненепчаних „јат“ (стсл. *нашимъ*, *нашихъ*, *тѣмъ*, *тѣхъ*) и налази подршку за своје погледе и у другим словенским језицима (нпр. руски: *тем*, *тех*, *моим*, *моих*; словеначки *tem*, *teh*, *mojit*, *mojih*). Дакле он закључује да су правилни српски облици *наших*, *нашим*, *тијех*, *тијем*, *мојих*, *мојим*. Он даље доказује да су се облици код Будманија развили по аналогiji према облицима *тијех*, *тијем*, а да је у источној екавској варијанти аналогija ишла у супротном смеру (тј. *тих*, *тим* итд.).²⁴ У књижевном језику данас преовладали су у обе варијанте облици *наших* основа (*наших*, *тих*, *ових* итд.). Међутим, у јекавским говорима дошло је до узајамног утицаја, па су се јавили напоредни облици код обију основа, тј. *наших* и *нашијех*, *овијех* и *ових* итд. Ово двојство имамо и данас

²² Ј. Живановић, *Бранич српскога језика*, Јавор, Нови Сад, 1889, 11—12.

²³ Ј. Живановић, *Српски језик у „Потоњем Абенсеражу“ по Шатобријану* спјевао књ. Никола, Стражилово, Нови Сад 1888, 525—7.

²⁴ Ј. Живановић, *Бранич српскога језика*, Стражилово, Нови Сад, 313—314.

у неким ијекавским дијалектима. Вук је редовно употребљавао облике са *-ије-* и код заменица и код придева (*мојијех, новијех* итд.).²⁵

Живановић се враћа овој теми у другим својим чланцима, а особито у своме приказу Маретићеве *Граматице*. У *Граматици* Маретић, говорећи о дат. лок. инстр. мн. и ген. мн. придева, каже: „у D., L., I. množ. pored *žutim*, govori se i *žutijem*, tako isto i gen. množ. *žutih* pored *žutijeh*. Vuk upotrebljava jedne i druge od svijeh zamjenica i pridjeva, ali su dulji oblici u njega običniji od kraćijeh, i to je sve, što se može za Vuka u toj stvari reći, pravilo se nikako iz njegovijeh djela ne da o tome uhvatiti... Budući da su kraći oblici ednako opravdani kao i dulji, tako za cijelo ni malo ne griješi pisac, koji svuda upotrebljava samo kraće; u teoriji ne bi nikakva pogreška bila upotrebljavati svuda samo dulje oblike itd.”

Живановић се не слаже са овим Маретићевим тврђењем и каже „ја мислим да баш по теорији нијесу дужи облици оправдани, јер су постали по аналогiji замјеничке деклинације: *жутијем* по аналогiji *тијем*... А краћи облици одговарају потпуно сложеним облицима у старословенском језику *жутиџ = жлътъџимъ*, *жутиџ = жлътъџихъ*. Кад се сад запитамо: који облици имају првенство у књижевном језику, онда по теорији баш излази да се они облици имају употребљавати у књижевном језику који су по законима постали, а то ће рећи, који одговарају облицима у старословенском језику, а не они облици који су по аналогiji постали...“²⁶

Мада је Живановић подржавао права различитих дијалеката у књижевности, ипак је он био против мешања говора. Дакле, у чланку у *Виенци* (1899) Живановић критикује језик у новом издању дела *Недјелко, спјевао О. М. Утјешеновић-Остројински*. Мада он сматра ово дело заједно са *Смрћу Смаил-аге Ченгића*, *Горским вијенцем* и *Ђачким растанком* од Бранка Радичевића за најлепша дела у српскохрватском уметничком песништву, ипак каже да мора замерити аутору због језика. Живановић пише овако: „*Nedjelko* је написан јужним дијалектом, али тај дијалекат није конзеквентно изведен, тј. пјесник је мијешао јужни дијалекат са југозападним. Позната је ствар да је за књижеван језик примљен југозападни дијалекат, којим је писао Гјуро Даничић и који је најкласичнији међу дијалектима српским или хрватским, за то што најбоље одговара старом словенском језику и другим словенским језицима. Тај је дијалекат изабрао и наш пјесник, само што га није потпуно извео него је мијешао с њиме и јужни дијалекат.” Живановић даље наводи примере мешања и критикује употребу облика *zagugjese* место *zagudjese*, *doživljeh* место *doživjeh* итд. као и облике *bljedog*, *bjele*, *svjeta* итд. Он такође тврди да „наш пјесник не стоји на чистом историјском земљишту што се тиче језика, прем да

²⁵ S. Marković, *Predavanja iz fonetike i morfologije*, Сарајево 1970, 129—130.

²⁶ Живановић, *Маретић*, 925.

mislím da zna da treba da stoji na istorijskom zemljištu. Tako piše „tavne noći“ mjesto tamne, „Dunajem ladnim“ mjesto „hladnim“, „čelica“ mjesto „pčelica...“ итд. Даље, Живановић критикује облике као што су *vigjoh, zahrgjala*, који су, он тврди, постали аналогijом. Он даје предност облицима *vidjeh, za'rgjala* који потпуно одговарају старим словенским облицима. На крају крајева, Живановић замера аутору због употребе рускословенских форми као што су реч „слово“ у значењу реч, придев „словесни“, глагол „ободравати“ и именица „јестество“ итд. Живановић не признаје последње две речи, јер оне не одговарају гласовним законима српског језика.²⁷

Живановићева брига за гласовне законе српског језика нагони га да често критикује употребу рускословенских форми у језику различитих писаца. Ми смо већ поменули неке ове форме у овом реферату и ја сам написао чланак о пуризму у Србији у другој половини XIX века, у којем помињем друге форме које он одбија.²⁸ Овде ћу кратко да наведем само неколико других облика које он одбија: *роптати, погубељ, добродетељ, предел, уштрб, опредељен, строго, нужда, точка, сујетан, неоспорно* итд. О свим овим формама Живановић је писао подробно и давао је увек етимологију да докаже своју аргументацију. Треба, међутим, приметити да се он не залаже у свим примерима за алтернативну форму која одговара гласовним законима српског језика. Чешће се залаже за другу чисту српску реч која је већ егзистирала у српском језику. Дакле, место горе поменutih рускословенских речи он предлаже *мрмљати/гунђати, погубао, врлина, крај, штета, одређен, оштар, невоља, тачка, ташт, без сваке сумње/без двојбе*.²⁹

У овом кратком излагању о раду Јована Живановића ја нисам имао времена да се упуштам у све појединости његовог рада. На пример, нисам коментарисао његове погледе на ортографију, о којој је он полемисао са Решетаром и Маретићем, бранећи Даничићева начела и одбијући облике нпр. брацки, љуцки, пећски, богаство, господство, престојати, Раић најимати, почетци итд.³⁰ Такође нисам поменуо његов рад о сложеним речима у српском језику. О овој теми он је писао много чланака. Ја мислим да је ово вероватно најважнији део његовог научног рада и намеравам да напишем посебну студију о овоме аспекту његовог доприноса српскохрватском језику.

На крају, надам се да сам успео да покажем да су језички погледи Јована Живановића, као и погледи његових савременика, достојни даљег истраживања, јер све у овој области још није урађено.

²⁷ J. Živanović, *Branič srpskoga ili hrvatskoga jezika*, Vienac, 10, 1889, 158—159.

²⁸ Herrity, *Puristic attitudes*, op. cit.

²⁹ Живановић, *Језик*, 10—11, 22—23, 25—28, 35—36, 54—55, 105.

³⁰ J. Живановић, *Branich srpskoga jezika*, Стражилово, Нови Сад 1894, 94—95; Живановић, *Маретић*, 921—924.

Dr Peter Herrity

THE WORK OF THE SERBIAN PHILOLOGIST JOVAN ŽIVANOVIĆ

Summary

The signing of the 'Književni govor' by Vuk Karadžić and leading Croatian writers did not mark the end of the literary language debate in either Serbia or Croatia. One of the arenas chosen to carry on the debate was the literary periodical — *Javor, Stražilovo, Kolo, Brankovo kolo, Venac*, etc. Many leading writers and philologist, used these periodicals to put forward their views on various aspects of the literary language and among them was Jovan Živanović, a Serbian philologist from the Vojvodina. In this article the author examines some of Živanović's views on the literary language and his own solutions to various problems in the light of these views. Živanović was a supporter of both Vuk and Daničić and a keen advocate of Neogrammarian views. His ideas on the literary language are thus based on three major viewpoints 1) The importance of sound laws and analogy 2) The supremacy of the "south-west dialect" (ie. the dialect advanced by Vuk and Daničić) as the most classic Serbian dialect and the Serbian dialect closest to Old Church Slavonic 3) The importance of Old Church Slavonic in the selection of literary language forms, when alternative forms existed in the spoken language.

Др АЛЕКСАНДАР АЛБИЈАНИЋ (Los Angeles)

МИШЉЕЊА ПОЈЕДИНИХ АУТОРА У ХVIII И ПРВОЈ ДЕЦЕНИЈИ ХIХ ВЕКА О СРПСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ ПРЕ ВУКОВЕ СТАНДАРДИЗАЦИЈЕ

§1. У раду који носи наслов *Језичка анализа Рајићевог превода „Проповеди или слова о осужденији“* (1764)¹ указали смо на чињеницу да су после појаве значајне студије Александра Младеновића *О народном језику Јована Рајића*² наши као и страни аутори који се баве проучавањем историјског развитка српско-хрватског језика почели поново, после много година,³ да се интересују „за књижевно-језичке проблеме везане за предвуковско доба, то јест, за ХVIII век. Благодарје иницијативи Катедре за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду, у последњим годинама се појавио низ радова, мањих и већих, чији је главни циљ проучавање књижевног језика предвуковске епохе.“⁴ То је представљало, као што смо констатовали раније,⁵ „само први корак напред у нашем разумевању језика писаца ХVIII века“, јер још увек постоји у нашој науци, упркос веома значајним резултатима које су нам дали најновији прилози о језику наших старијих писаца из Војводине, извесна празнина у погледу обраде појединих питања. Према Младеновићевим речима, „данашњу науку о историји нашег књижевног језика предвуковске епохе, посебно код Срба у Војводини, очекују још врло

¹ Зборник за филологију и лингвистику, XX/1 (1977), 51—61; скраћено: *Проповеди*.

² Нови Сад 1964.

³ Унбегаунова монографија *Les débuts de la langue littéraire chez les Serbes* (Paris, 1935), први покушај да се расветли развитак српско-хрватског књижевног језика пре Вукових значајних реформи, посебно је занимљива и вредна студија.

⁴ *Проповеди*, 51. Даље о овоме, в. Александар Младеновић, *Стање и проблеми у проучавању књижевног језика војвођанских Срба у предвуковској епоси*. Књижевност и језик, год. XVI, бр. 3 (1969), 229—35; скраћено: Младеновић, *Стање*.

⁵ *Народне језичке црте у Регуламенту од 1748. г.*, Зборник за филологију и лингвистику, XIV/1 (1971), 61; скраћено: *Црте*.

крупни задаци.“⁶ Један од тих задатака, према нашем мишљењу, јесте расветљавање теоретског става појединих наших писаца XVIII и прве деценије XIX века према тадашњем књижевном језику или, боље рећи, литерарном дијалекту,⁷ тј. славеносрпском језику, што је главна тема овог нашег реферата.

§2. Овај реферат нема претензија да изнесе и да прикаже нове чињенице у вези с језичким стањем предвуковског доба које су забележили до у детаље многи стручњаци: Н. И. Толстој,⁸ В. П. Гудков,⁹ П. А. Дмитриев,¹⁰ Л. Костантини¹¹ и, посебно, А. Младеновић.¹² Намера је овог реферата само то да размотри поједине радове штампане током XVIII и прве деценије XIX века,¹³ нарочито њихове насловне стране, посвете, предговоре,

⁶ Стање, 234. У вези с улогом војвођанских аутора, М. Павловић (*Улога и значај војвођанских писаца у развоју српског књижевног језика*. Зборник Матице српске за књижевност и језик, I (1953), 100) каже следеће: „За развој нашег књижевног језика, као и за његову делимичну стабилизацију, познато је да су велику улогу одиграли војвођански писци и то првенствено они који су своја дела писали не само „славеносрпским“ језиком већ који су писали, или су се трудили да пишу и народним језиком. Проучавање језика тих писаца има, несумњиво, велику важност за боље познавање настанка нашег књижевног језика, као и за осветљавање проблема за његов постанак и развој.“

⁷ У вези с последњим термином, в. Robert Auty, *Problèmes de la formation des langues littéraires slaves*, *Revue des Études Slaves*, Tome Quarante-Cinquième, Paris, 1966, 9; *Literary Language and Literary Dialect in Medieval and Early Modern Slavonic Literatures*, *Slavonic and East European Review*, Vol 56, #2 (April, 1978), 192—201.

⁸ В. нарочито његове радове: *Литературный язык у Сербов в XVIII в.* (до 1780. г.), *Славянское и балканское языкознание: История литературных языков и письменность*, Москва, 1979, 154—97; *К историко-культурной характеристике «Славяно-Сербского» литературного языка*, *Формирование национальных культур в странах Центральной и Юго-Восточной Европы*, Москва 1977, 267—81.

⁹ Од посебне важности су његови радови: *Из истории сербской лексикографии* (*Венский словарь 1791 г.*), *Исследования по сербохорватскому языку*, Москва, 1972, 183—96; *Борьба концепций „Славенского“ и „простого“ языка в истории литературного языка у Сербов*, *Славянское и балканское языкознание: История литературных языков и письменность*, Москва, 1979, 154—97; *О «славенском» языке Захария Орфелина*, *Вестник Московского Университета*, 3 (1973), 46—51.

¹⁰ В. нарочито његов рад: *Русско-славянский и славяно-сербский язык и проблемы создания литературного языка на народной основе*, *Зборник за филологију и лингвистику*, XVII/1 (1974) 63—71.

¹¹ В. нарочито његов рад: *Русско-славянский и славяно-сербский lingua litteraria serba nel XVIII secolo*, *Ricerche Slavistiche*, XV (1976), 143—65; *Note sulla questione della lingua presso i Serbi tra il XVIII e il XIX secolo*, *Studi sulla questione della lingua presso gli Slavi*, ed. Riccardo Picchio, Roma, 1972, 163—224; *Sullo Slavjanoserbski*, *Ricerche Slavistiche*, XX—XXI (1973—74), 195—203; *Slavo ecclesiastico e vogliare nella Grammatika Italianskaja di Vikentije Ljuština*, *Studia Historica et Philologica III, Sectio Slavoromanica 1*, Firenze, 1976.

¹² Од посебне важности је његов рад: *Типови књижевног језика Срба у другој половини XVIII и почетком XIX века*, *Реферати за VII Међународни конгрес Слависта у Варшави* (1973), *Филозофски факултет у Новом Саду, Нови Сад*, 1973, 39—53; скраћено: Младеновић, *Типови*.

¹³ Прегледали смо 195 извора.

као и поговоре,¹⁴ и да утврди став неких наших писаца према језику предвуковског доба.¹⁵ После кратког увода о појавама везаним за наш књижевни језик XVIII и почетка XIX века, позабавићемо се проблемом који је наведен у наслову.

§3. Као што је добро познато, XVIII век је веома важно раздобље у културној историји Срба који су били под аустријском управом, јер оно представља „прелаз од још увек средњовековног доба ка савременој европској цивилизацији. То је било доба просвећености и током целог овог столећа Срби су се, потпомогнути православном црквом, борили за основање својих школа, штампање књига ћирилицом, да би тако достигли извештан ниво образовања. Аустријске власти су стално осујећивале њихове покушаје пошто су увек настојале да Србе који су живели под њиховом управом одвоје од православне цркве и да их привуку у сферу утицаја католицизма.“¹⁶ Пошто су сви њихови покушаји били безуспешни, Срби су, натерани нуждом, почели да гледају на исток у нади да ће добити потребну помоћ од Русије. Према Скерлићу (Јован Скерлић, *Српска књижевност у XVIII веку*, Београд 1923, 109), митрополит Мојсеј Петровић, на пример, 1718. г., обратио се Петру Великом са молбом „да му пошаље црквених књига, одежда, утвари, а исто тако средстава за подизање школа и учитеље.“ После осам година, српска црква и српски народ добили су те књиге, у ствари и учитеље које су тражили и с овим новим кораком напред почиње друга етапа у њиховој борби за националност и просвећивање. Што се тиче тадашње језичке ситуације, Младеновић пише следеће:¹⁷ „Почев углавном од друге половине XVIII века . . . јавила се потреба за писањем дела световне садржине, али не на чистом рускословенском језику. Овај језик својим већим делом показао се као неразумљив широј публици којој су аутори своја дела намењивали. У тежњи да се приближе народу и његовом просвећивању, поједини писци пишу своја дела једним типом језика у којем поред рускословенских особина срећемо и црте народног језика, односно оног локалног говора из којег је одређени аутор потицао. Тако је створен посебан тип књижевног језика код Срба познат

¹⁴ Све оне представљају занимљив али, на жалост, досад занемариван материјал, јер се теоријски став наших војвођанских писаца углавном огледа на поменутих страницама. Слично стање налазимо у вези с огласима на књиге који, према Голубу Добрашиновићу (*Објављенија, избор огласа на књиге и листове 1791—1871*, Друштво Библиотекара СР Србије, Југословенски библиографски институт, Београд, 1974, 5), јесу веома драгоцени. „По страни проучавалачких интересовања до сада они су, уз то, и библиографски занемаривани. Тек понеко их се узгредно дотакао, углавном као илустративног материјала. А тесно су везани за нашу књигу, за њену најаву и препоруку, за њено ширење.“

¹⁵ Намерно смо изоставили Доситејеве радове, јер је његов став према књижевном језику добро познат научној јавности.

¹⁶ Александар Албин, *Стефан Новаковић и Славено-Сербскија Вједомости*, *Књижевност и језик* 3—4 (1967), 137.

у науци под именом *славеносрпски језик*.¹⁸ Тим језиком је низ аутора друге половине XVIII и првих деценија XIX века писао своја дела. Крајем XVIII и почетком XIX столећа овај језик је достигао своју кулминацију у употреби. Представљајући једну језичку мешавину, где међусобни однос присуства рускословенских и народних црта није био увек исти не само код појединих писаца него и у појединим делима једнога те истога аутора — славеносрпски језик је егзистирао без одређених граматичких правила и норми . . . Самим тим, у делима појединих писаца, који су стварали славеносрпским језиком, могу се срести, поред рускословенских и одговарајућих народних црта, и особине за које не постоје никаква граматичка правила ни одређене норме, особине које не представљају одлику ни једног од ова два поменута језика, већ су оне плод извесног ауторовог самосталног граматизирања.“

§4. У својим насловима, посветама, предговорима и сл. наши старији писци XVIII века често су (али не увек) индицирали свој начин превођења, тј. с којег језика су преведена дотична дела и којим језиком је написан превод. Насупрот томе, ретко можемо да пронађемо изјаве у вези с њиховим ставовима према тадашњем књижевном језику. Што се тиче језика којим је написан превод, ови писци се користе, у зависности од степена присуства народног језика, целим низом различитих термина. Овде ћемо цитирати следеће:

1. Најчешће налазимо у њиховим преводима, углавном на насловној страни, термин *славеносрпски* (*Славенно-Сербскиј* и сл.).¹⁹ Нпр.: *Зде по бољшеј части таковаја сочиненија из разних авторов, собрах, и на Славеносербскиј јазих по возможности мојеј преведох . . . М178-5;*²⁰ *Зде аз представљају ти, читатељу благосклонниј, на Славено-Сербстем јазице твојем јединое сочине-*

¹⁷ Уп. и дефиницију коју нам је дала И. Грицкат (*У чему је значај и какве су специфичности славеносрпског периода*, Зборник за филологију и лингвистику, IX (1966), 65): „Под славеносрпским треба подразумевати све оно што су људи од пера, почев од друге половине XVIII до негде пред средину XIX века, надграђивали над свакодневним говором нешколованог света, над својим родним дијалектом или дијалектима; не оно што су само научили као други језик, него оно чиме су проткали свој. Та надградња, првенствено у првој половини споменутог раздобља, састојала се, прво, у русифицирању фонетике, морфологије и лексике (у синтакси је било подражавања оних руских синтаксичких елемената, који су и тако мање-више представљали имитацију). У ограниченим областима писменог изражавања ту се подразумева и извесно германизирање (углавном лексике). Најзад, говорећи о овој надградњи, не треба заборављати и индивидуално ковање, пропагирање новоизмишљених термина, поетизама и сл.“

¹⁹ Осавременићемо графију у овом прилогу.

²⁰ На крају овога чланка налази се списак цитираних радова и њихових скраћеница, с напоменом да арапски број после цртице означава страницу.

ние... М280-5 и сл.²¹ Поред овога назива, ређе налазимо следеће варијанте истог термина: *просто славеносербски јазик* М242-16);²² *наш славеносербскиј* (Н389-насловна стр.; Н359-насловна стр.); *наш матерниј славеносербскиј јазик* (Н357-насловна стр.; Н390-насловна стр.); *матерниј славеносербскиј јазик* (М24-Увод); *наш милиј и млекосладостниј славеносербскиј* (Н280-Увод); *наш россијско — или сербославенски јазик* (М69-Увод) и сл.

2. Обично, када је народни елеменат доминантан у односу на остале језичке слојеве, јављају се термини као следећи: *сербски (језик)*: М399- Увод; Н248-4; Н290-Увод; Н360-ХІІІ; *просто-сербскиј*: Н2-насловна стр.; *простиј сербскиј језик*: Н1-насловна стр.; *простиј наш сербскиј*: Н294-Увод; *наш сербскиј језик*: Н326-6/7; *чистиј сербски јазик*: М201-6;²³ *прост наш језик*: М289;²⁴ *наш простиј језик*: М411-Увод; *народни јазик мој*: М375-ХVІ и сл.²⁵

Све ово, наравно, сведочи о колебању између језичких слојева које је егзистирало у предвуковско доба. Старији писци, тј. они који су били активни средином ХVІІІ века, најчешће су писали на славеносрпском језику, док су ти аутори који су стварали своја дела крајем ХVІІІ и почетком ХІХ века писали на народном или српском језику.²⁶

§5. Што се тиче њихових погледа на начин превођења страних књига, рекли смо раније да нисмо нашли многе такве изјаве. На основу нашег материјала можемо укратко констатовати следеће:

а. Старији писци у својим изјавама понекада су се отворено противили дословном начину превођења. Тако, на пример, читамо следеће:

В преводе својство Славеносербскога јазика собљусту исках, и того ради от слова до слова немецкими реченијама не обвјазивах сја М178—7.

Истина да ја подлиннику от речи до речи нисам се сообразовао, но то није ни могуће; свакиј језик има своја својства, по којима водити се морао сам, ничто мењше смисл еја точно сам задржао Н248—4.

б. Питање лексике, употребе страних речи, као и ковање нових српских, често је било у центру пажње наших аутора. У следећим цитатима запажамо њихов став према овим веома важним питањима:

²¹ Сличне примене налазимо у следећим радовима: М381-Увод; М387-5/6 (касније запажамо „у собственному нашему језику“); Н-насловна стр.; Н280-насловна стр.; Н374-насловна стр. али на стр. 5 налазимо „наш славеносербскиј јазик“; Н396-насловна стр.

²² Цитирамо све примере у ном. једн.

²³ Касније на истој стр. налазимо „наш језик.“

²⁴ Стр. није пагинирана.

²⁵ Термин „иллирически дијалекат“ долази у Орфелиновом делу М105 (посвета), али је народни елеменат веома ограничен, В. и М306—39.

²⁶ Има изузетака, наравно, али је ова констатација углавном тачна.

Италијанска имена, персоне ове комедије нисам хтео са Српским променути, јер је име име, или било Италијанско или Српско; а друго опомињем да се нисам непрестано италијанског аутора речи држао, него кад кад и целу конструкцију променуо, за дати јој српски лик. А што нисам писао у славенским нег у матерним Језику, то ће ми сваки опростити, кад помисли, да ја нисам Славјанин нег Србин, и да не пишем за Славјане, нег за Србље М193—4.

Имена сам Немецка, ползе боље ради, са Србским променуо М225—8.²⁷ Преводник жалује се на обичај, кој је повсеместно преодоло, чужде речи у нашем језику, гди и није нужда, употребљавати. Он је тога ради за лучше судио, насче к основију свакога славенскога наречија к Церковном либо собственном Славенском језику враћати, и к тому предпочтио нека израженија високом тростију ставити, паче нежели пусто инојезичати. Гди пак ово пребогато сокровишче није могло... готови реченија за нова поњатија дати, ту је преводник... осмелио се нова реченија произвести... Н403—VI/VII.

Читатељи ће моји многе речи нове у овој књизи наћи. Ово е нужно било и потребно. Всака нова вешч има ново своје наименовање. Ја сам се трудио способњејша изреченија тражити и всјакое тако јасно истолковати, колико је у мојих силах било. Списатељи всех народов себи то право присвојили јесу у оскуности онакових речениј, која би мнение их совершено исказала, нова ковати. Ја сам от оваго права — но колико сам могао мењше — употребљение творио. Зато ја уверен јесм, да ни једно новое имја, чрез течение целе књиге, наћи се неће, које би оном невразумително било, кој о вешчи с вниманием разсуждавати буде Н227—1 Увод.

Ако се дакле ко којом мојом новом речи соблазни, или му у новом значенију изненада непријатно звекне: ја, ни нико, овом нашем опитном нуждном волновању дотле не преодоле, док се год Ученици наши у том не согласе, и Словар Речи Художественни... Н274—Увод. Колико је могуће било, старао сам се праве Србске речи употребљавати, и нове правити, које ни у Словару, ни у обикновеним разговором Србски се не употребљавају, ако ти читатељу боље измишлите, а ти их забележи, да би честим употребљением обичне биле, а с чужима речма наш језик не би наружавали, ни говорили, да је оскудан у речма... али саде сви се труду свој језик очистити от страннога, за што не би и ми наш? Н297—4.

в. Што се тиче улоге црквенословенског језика у њиховим преводима, а то је свакако једно од најглавнијих питања за тадашње доба, наши старији писци се, наравно, изражавају различито, сваки по свом нахођењу. Нпр.:

1. Поједини писци осећају потребу за расветљавањем оних места у тексту написаних на црквенословенском језику која су, према њиховом мишљењу, била „тамна“, неразумљива. Нпр.:

... сврх тога јошт на неких местима тамна јесу и трудновата, не врло добрим преводом, који тамност умножава сувише сочинене славенског језика: и зато не само простому народу, него кад кад и ученим бивају неуразумителна, или ако се и могу неколико разумети, али по свему стареому слогу и нејасности, а кад кад и по дужини својој нису врло усладителна, нити возбудителна. За то за полезно и нужно расуђено јест новима поученијама Црков Б(о)жију укра-

²⁷ Према овој изјави, наш аутор је сада супротног мишљења што се тиче страних имена.

сити... и оно би учење изјасњавано било п(р)остим нашим Језиком,²⁸ и тако свакому уразумителним, по реду разређено, како би дуго у памети садржавати моћи, што је чађено, и слушано М289—1 (По титле).

Тога ради ја сам ов труд предузео и потрудио се написати на ползу Роду и Отечеству. Просто, да може свакиј разумети, кроме стихов из С(ве)штеног Писанија, који треба тако како су да буду написани ради бољшег свидетељства Н376—Увод.

2. За Јбуштина црквенословенски представља наш учени језик и по њему потребно је усавршити наше познавање тога језика:

Не треба нама да се удовољавамо знајући само наш общиј језик, то јест језик који общче говоримо дијалектом иллиричским... него треба прострети се к већем познанству ученога језика, који се назива славенскиј јазик; које је дублином својом и изобилности раван греческом и латинском. Овај језик весма препоручује се нама и от садашнии сочинитеља, добро у роду нашем заслужени, Орфелина и Везелића... Вујановскога, Петровича, Терлаича, Кенгелца, Марковича и прочих; који не само что нам предписују правила овога славнога језика, него показују јоште красоту, пријатност и чистоту његову у својем списанијама... М306—39.

3. Јанковић, као и Дошеновић, напротив, сматрају да је потребно писати на народном или на матерњем језику, а не на црквенословенском. Нпр.:

А што нисам нисао у славенским нег у матерњим Језику, то ће ми сваки опростити, кад помисли, да ја нисам Славјанин нег Србин, и да не пишем за Славјане, нег за Србље М193—4.

Ја сам писо надашњим Славенским језиком — Србски — колико год знам, и умем. Многе су распре зато. Стотина хоће да се пише Славенски; а тисјашча жели, и воли Србски. Овде је већа страна. Биће процес брзо свршен Н360—XIII.

4. Стојковић и Соларић, као и други наши писци заузимају средњи положај у том питању, јер за њих књижевни језик представља мешавину црквенословенског и народног језика. Нпр.:

Что јазика касаетсја, славјанскому следовати не могах, ибо више чтецев находјатсја того неведущчих; сербски совсем просто писати не хотех: мњу да овим начином и једној и другој страни удовлестворих М400—Увод.

Г. Везилич употребио је, како је познато, јазик Славенскиј, а ја сам (једин крат за все) того мненија, да кој за Славеносербе пише, Славеносербски, а не Славенски писати мора. Ја не примам другому за зло, ако он оваго мненија није и зато жежидавам взаимно от него, да и он мени ово исповедание за зло не узме Н239—Предисловие,²⁹

²⁸ У овом, као и у сличним цитатима изостављена слова се налазе у заградама.

²⁹ У свом раду Н227 Стојковић пише да ова мешавина језичких слојева представља комбинацију Рајићевог и Доситејевог језика. Читамо следеће: „Когда би ја силу Рајичева и сладост Обрадовичева јазика сојединити могао, ја би уверен био, да би вси моји читатељи вјашчшее удовољствие ошчушчавали. Но кто ће то произвести? Кто ће јазик два мужа сојединити, от којих первиј висопарјашчему орлу подобно. облаке гордо просеца: а вториј с величајшеју тихостију по пестренному пољу цвети собира ... Ја сам се само трудио просто и за всјако вразумително писати.“

Ми смо били Славјани, али смо данас један пут Славено-Серби. Ова реч каже, како данас писати надлежи, сиреч како што се говори. Мени је славенски језик угодан; но краткости и тачности ради његови изговора, и као нека остава, гди ја многоречивиј бивам Серб, а нипошто да се за њим раку подобно враћајући, дангубити идем... Једним словом, данас — нико чисто славенски, као ни латински, у состојанију писати није, како што му ни советно било не би; јер ко за ина нека времена пише, а не за своја, једва је чловеческом содружеству више поживио, него онај, који би уредбе грађданске за Земљу у Месецу начертати хотео Н274—9/10.³⁰

Закључак

На крају испитивања насловних страна, посвета, предговора и поговора у 49 дела написаних током XVIII и прве деценије XIX века од наших писаца из Војводине потребно је рећи да се овом приликом неће улазити у закључивања ширег типа из простог разлога што такве синтезе не би биле сасвим реалне. То ће бити могуће само кад се испита већи број споменика наших старијих аутора. Поменућемо само следеће:

а) Иако су у предвуковској епоси наслови многих дела, посвете, предговори и сл. писани углавном ненародним језиком, за разлику од саме садржине где је долазио до изражаја пишчев народни језик, ипак они представљају веома интересантан, али, на жалост, досад занемариван материјал, јер се теоретски став наших старијих писаца према тадашњем књижевном језику у већини случајева огледа на поменутиим страницама.

б) У својим насловима и сл. старији аутори су често указивали на свој начин превођења (углавном на којем језику су превели оригинал), али су ређе износили свој став према најглавнијим проблемима књижевног језика тога доба: питању лексике, употреби страних речи, као и ковању нових српских; улози црквенословенског, као и народног језика у својим редовима.

в) На основу нашег материјала изгледа да су се само крајем XVIII и почетком XIX века наши старији писци отворено заинтересовали за таква и слична питања. Посебно можемо истаћи улогу коју су играли Љуштин, Дошеновић, Јанковић, Стојковић и нарочито Соларић, најактивнији и најизразитији писац у том погледу.

г) Једини писци који су се отворено изјаснили за народни језик уместо црквенословенског јесу Јанковић и Дошеновић.

³⁰ На другом месту Соларић критикује оне писце који „не обзиру се већ на свој матерњи језик: буду учени, буду совершенни, буду витежски у чужем једном или више језика; но који се уме обзирати у исто време на свој Род, који само зато иждива лета своја на таква извичења, да што добро од њега прозјабне у својему језику, то је витез мој“ Н379-LXII/LXIII.

СПИСАК ЦИТИРАНИХ РАДОВА

1. (Леополд I). *Привилегије чрез Блаженија Императори* (... В Виенне, 1745 (M24).
2. Јулинац, Павле. *Кратко введено к историју происхожденија славеносербског народа*. (Млеци), 1766 (M69).
3. (Орфелин, Захарија). *Первие начатки латинског јазика*. В Млетках, 1767 (M81).
4. (Орфелин, Захарија). *Славено-Сербскиј магазин*. Т. I, Ч. В Венецији, 1768 (M86).
5. Вујановски, Стефан. *Немецкаја граматика*. В Виенне, 1772 (M103).
6. (Орфелин, Захарија). *Жиите и славнија дела ... Петра Великаго*. Ч. I, II. В Венецији, 1772 (M105).
7. Мармонтел, (Жан Франсоа). *Велизарији* (Прев. с француског Павле Јулинац). В Виенне, 1776 (M129).
8. (Ајбел, Јозеф Валентин). *Что ест папа*. Преведено Михајлом Максимовичем. Во Виенне, 1874 (M171).
9. Везилић, Алексије. *Кратко сочинение о приватних и публичних делах*. В ... Виенне, 1785 (M178).
10. Голдони, Карло. *Терговци*. Приведена с' италианског ... от Е. Јанковича. У Лаипсигу, 1787 (M193).
11. Јанковић, Е. (мануел). *Физическое сочинение*. У Лаипсигу, 1787 (M194).
12. Лепренс де Бомон, (Жана) Мари. *Поучителниј магазин за децу*. С немецкаго ... преведен Аврамом Мразовичем. I Ч. В ... Виенне, 1787 (M201).
13. Старк, Франц Ксавер. *Зао отац и неваљао син*. Преведена с' немецког Еман(уелом) Јанковичем. В ... Виенне, 1789 (M225).
14. *Сербскија новини повседневнија*. В Виенни (издаје Маркидес Пуљо), 1791 (M242).
15. *Славено-сербскија вједомости* (Беч, код Стефана Новаковића), 1792 (M262).
16. (Николаж, Лудвиг Хајнрих). *Идеа, или мужескаја и женскаја добродетель*. С немецкаго ... (Григорије Трлајић). В Виенне, 1793 (M280).
17. *Собраније разних недјелних и празничних наравоучителних поученији* (прев. Јован Рајић). В Виенне, 1793 (M289).
18. Луштина, Викентије. *Граматика италианскаја*. В Виенне, 1794 (M306).
19. *Живот и чрезвичајна прикљученија ... Робинзона Крусе от Јорка*. Из немецкаго Н.(иколом) Лазаревичем. В Будиме, 1799 (M375).
20. Кевит, Тивејски. *Икона. — Епикет. Ручница*. В Будиме, 1799 (M381).

21. Повјест Житија ... Фелдмаршала ... Суварова римниској. Николаем Лазаревичем ... с немцакога ... преведена. В Будиме, 1799 (М387).
22. Рајић, Стефан. Вертоградић. В Будиме, 1800 (М399).
23. Стојковић, Атанасије. Кандор или откровение египетских таин. В Будиме, 1800 (М400).
24. Цвјет добродјетели. Преведено с греческаго ... Викентијем Ракичем. В Будиме, 1800 (М411).
25. Стојковић, Атан. Фисика ... Перваја част. В Будиме, 1801 (Н227).
26. Стојковић, Атан. Сербскиј Секретар ... В Будиме, 1801 (Н239).
27. Стојковић, Атан. Физика ... В Будиме, 1802 (Н240).
28. Лазаревић, Николај. Повест древних Абдеритов ... Част перваја. В Будиме граде, 1803 (Н246).
29. Мразовић, Аврам. Пастирска игра ... В Будиме, 1803 (Н248).
30. Соларић, Павао. Кључић ... У Венециј, 1804 (Н274).
31. Вујић, Јоаким. Фернандо и Јарика ... В Будене Граде, 1805 (Н280).
32. Мушкатиоровић, Јован. Краткаја размишленија о средствах ... В Будине граде, 1805 (Н290).
33. Рајић, Стефан. Нравоучителна книжица за дечицу. В Будиме, 1805 (Н294).
34. Тјукели от Сава. Римљани у Шпанији ... В Будине граде, 1805 (Н297).
35. Вујић, Јоаким. Остроумнаја домишленија Бертолда. В Будине граде, 1807 (Н).
36. Мушкатиоровић, Јован. Притче ... В Будине граде. 1807 (Н326).
37. Рајић, Стефан. Кратка наука о души човеческој ради дечице. В Будине граде, 1808 (Н1).
38. Волшебное огледало ... В Будине Граде, 1808 (Н2).
39. Вујић, Јоаким. Естестословие ... В Будиме, 1809 (Н357).
40. Вујић, Јоаким. Увеселителне басне Какасена ... В Будиме граде, 1809 (Н359).
41. Дошеновић, Атанасије Јован. Численица ... В Будиме, 1809 (Н360).
42. Новаковић, Стеф. Руководство к домостроителству за мужескиј и женскиј пол ... В Будиме, 1809 (Н374).
43. Ракић, Вић. Проповеди ... В Венецији, 1809 (Н376).
44. Соларић, Павао. Јоан Георгиј Циммерман Краљевско-Великобритански Особе врач у Анновери о Самости. У Венецији, 1809 (Н379).
45. Соларић, Павао. Мудрољубац индискиј ... У Венецији, 1809 (Н381).
46. Вујић, Јоаким. Алексис и Надина ... У Будиме, 1810 (Н389).
47. Вујић, Јоаким. Младиј Робинзон ... У Будиму, 1810 (Н390).
48. Максимовић, Аврам. Новиј пчелар ... У Будиму, 1810 (Н396).
49. Ракић, Вић. Беседовник иллирическо-италианскиј ... В Млетках, 1810 (Н403).

Др АСИМ ПЕЦО (Београд)

ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈА У ЧАСОПИСИМА НА СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИЧКОМ ПОДРУЧЈУ

На једном од наших ранијих састанака, управо на трећем скупу слависта у Вукове дане, ја сам говорио о развоју дијалектологије на српскохрватском језичком подручју у 19. вијеку (в. Научни састанак слависта у Вукове дане, књ. 3, 1973, стр. 105—113). Том приликом је констатовано да почетке ове научне дисциплине код нас можемо везивати: за Вука Караџића, иако сам Вук није дао опис ниједнога нашега говора. Али је, то треба и посебно нагласити, Вук дао велики број података о различитим говорима нашега језика. Подаци које је дао Вук чинили су солидну основицу за многа доцнија истраживања у овој области сербо-кroatистике. Они се, и не ријетко, и данас користе. Управо због тога Вуку припада пионирско мјесто и у овој области наше науке о језику.

Истина, то такође треба истаћи, уз Вука ту долази и Антун Мажуранић који је 1843. године у часопису Коло (св. 3, стр. 50—97), говорећи о Закону винодолском, указао на низ особина које је сматрао типичним за чакавске говоре.

Ова два момента јасно потврђују мисао да се српскохрватска дијалектологија зачала у првој половини прошлога вијека, иако ми тада још нисмо имали ни праве дијалектологије ни стручних дијалектолога, наравно ни дијалектолошких радова.

Озбиљнији приступ испитивању наших народних говора, то јест шири и стручнији захват и у ову област сербокroatистике, почиње код нас тек крајем прошлога вијека када се цјелокупна наша језичка проблематика почела посматрати и са више научне и стручне спреме и са ширих, општесловенских полазишта. А свему овоме претходило је сазнање да се не може сазнати у довољној мјери ни савремени језички израз, ни његова историја ако се буде оскудијевало у подацима које нуде живи народни говори као непресушни извори за науку о језику.

У истом овом периоду дошло се до сазнања да дијалекти нису производ било чије самовоље него су историјски настала говорна категорија које у потпуности дијели судбину оних члано-

ва друштвене заједнице који се служе тим говорима у међусобној комуникацији. Из оваквог сазнања, сасвим разумљиво, произлазила је жеља да се што боље упознају народни говори који су и историји језика нудила подоста података за које није било потврда у писаним, а сачуваним, текстовима. Због свега тога у другој половини 19. вијека народни говори почињу све више да привлаче пажњу језичких стручњака.

Наравно, у то вријеме код нас се није могло ни помишљати о неком систематскијем приступу овом послу, тј. послу на испитивању народних говора. За то тада нису постојали ни објективни услови. Велики дио наше језичке територије још увијек се налазио под туђинском влашћу. Неписменост је била пратилац цијелих области, а стручних снага, поготово домаћих, није скоро ни било. Па ипак, ми са поносом можемо констатовати да смо крајем прошлога вијека имали подоста радова из дијалектологије и да смо на самом почетку овога вијека добили и први дијалектолошки часопис, а знатно раније смо имали часописе на чијим страницама је дијалектологија била богато заступљена.

*
* *
*

Ако бих се у овом свом излагању строго придржавао теме како је она дата у програму Скупа (а она тамо гласи: Дијалектолошки часописи на српскохрватском језику), мој би задатак био да овдје говорим о наша три дијалектолошка зборника и да нешто кажем и о нашем четвртном дијалектолошком гласилу које, на жалост, није дуго живјело (о свему томе биће више ријечи касније). И то би било све. Овакав приступ насловљеној теми формално би задовољио, али само формално. Тиме се, наиме, никако не би добила цјеловита слика о улози часописа на српскохрватском језику у проучавању наших дијалеката, па ни о свим оним посленицима који су се трудили да сакупе што више дијалектолошке грађе и да нам је сачувају од пропасти. Због свега тога ја сам у току прикупљања грађе за овај свој прилог дошао до закључка да ће бити боље, а и корисније, ако се тема мало измени, па умјесто предложене: Дијалектолошки часописи на српскохрватском језику, да она гласи: Дијалектологија у нашим часописима. Наравно, ја сам свјестан тежине терета који сам овом измјеном натоварио на своја леђа. Али у нашем послу и нема лаких тема. Ипак, ја морам одмах на почетку да кажем да овај мој прилог никако не иде за тим да пружи комплетну дијалектолошку библиографију, чак ни онај њен дио који проистиче из часописа на нашем језику. За то има неколико разлога: први је да се таква библиографија ради у дужем временском периоду, други је: такву библиографију данас тешко може урадити један човјек, јер у наше вријеме има много часописа који немају фило-

лошки карактер, а у којима се може наћи и на понеки прилог из дијалектологије. Овај мој прилог требало би да послужи као подстицај за израду једне комплетније дијалектолошке библиографије која би наставила посао тамо гдје је стао покојни проф. Храсте у својој библиографији која је објављена у првој књизи Хрватског дијалектолошког зборника.

*
* *

У којим се све публикацијама могу наћи и прилози из дијалектологије можемо се потпуније обавијестити у поменутој библиографији проф. Храсте (ХДЗб. I, 1956, стр. 387—479), укључујући ту и допуне које су дали у својим освртима на овај Храстин рад П. Ивић и Б. Николић, први у Зборнику за филологију и лингвистику, (књ. II, 183—198), други у Јужнословенском филологу, (књ. XXII, 1957—58, стр. 313—316). За чакавски дијалекат в. и М. Могуш: *Чакавско нарјечје*, (Загреб 1977, стр. 92—97); за босанско-херцеговачко говорно подручје в. Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник, (I, 1975, стр. 267—339).

Моја је намјера да овдје укажем како на оне часописе који на својим страницама скоро редовно имају прилога из дијалектологије тако и на оне који повремено објављују дијалектолошке радове, а часописа у којима се јављају и дијалектолошки прилози има неколико врста:

1. Постоје часописи који немају филолошки карактер, а на чијим страницама налазимо доста грађе корисне и за дијалектологе; понекад и у овим часописима има прилога из пера врсних дијалектолога.

2. Постоје часописи са широм стручном или научном оријентацијом на чијим страницама, и не ријетко, налазимо и прилога из дијалектологије.

3. Постоје часописи са искључиво књижевном и језичком проблематиком на чијим страницама, поред осталих прилога из области науке о језику, има и дијалектолошких радова.

4. Постоје језички часописи у којима, сасвим разумљиво, има и дијалектолошких радова, и на крају:

5. Постоје часописи са дијалектолошком оријентацијом.

Када се зна да на нашем језичком тлу данас постоји неколико десетине разних часописа, јасно је да је и број дијалектолошких прилога у њима доста велик.

Истина, вриједност свих тих радова није једнака, али, а то је за нас овдје од значаја, квалитет нечијега рада не зависи од часописа у коме је тај рад објављен. То зависи од аутора. Тако се може десити да у неком мање познатом часопису нађемо врло добар рад, наравно из пера доброг дијалектолога, и обрнуто. Ми

ћемо ниже видјети да, нпр., у Гласнику Земаљског музеја у Сарајеву има неколико прилога из пера покојног професора Јована Вуковића. Ти прилози, и у таквој форми, могли су бити објављени у сваком нашем лингвистичком часопису. Према томе, овдје није пресудан часопис него аутор.

И још нешто. Ја у овом свом прилогу не вршим оцјену ни часописа у којима се објављују дијалектолошки радови, ни тих радова. То није циљ овога прилога.

*
* * *

Мада је наслов моје теме: Дијалектологија у часописима на српскохрватском језику, ја се осјећам обавезним да овдје укажем и на један часопис који није на српскохрватском језику али који је много допринио и развоју сербохрватистике, па и наше дијалектологије. Наравно, сви помишљате на часопис који је дуго година био водеће славистичко гласило у Европи, на Јагићев архив: *Archiv für slavische Philologie*. Архив је, као што је познато, покренуо Ватрослав Јагић, у сарадњи са А. Лескином и В. Нехрингом, у Берлину. Прва књига се појавила 1876. године а већ у петој књизи, за 1881. годину, налазимо прилог са проблематиком из наше дијалектологије. То је рад А. Лескина: *Über den Dialekt der „Narodne pripovetke iz Hrvatskog primorja“* (Красица) (стр. 181—188). У десетој књизи Архива, за 1887. годину, Ј. Hamicz објављује рад под насловом: *Südslavische Sprachprobleme aus Süd-Italien* (стр. 362—364). У 16. књизи је позната студија В. Облака о говору отока Ластова (*Der Dialekt von Lastovo*, год. 1894, стр. 426—450) која је доскора била и једини шири извор наших сазнања о ластовском говору. Истина, у нешто ранијим годиштима ове славистичке ревије налазимо радове М. Решетара о чакавцини и њеним некадашњим и садашњим границама (*Archiv XIII*, 1891, 93—109, 161—199, 361—388), а у *XIV* књизи имамо прилог Јосипа Аранзе: *Woher die südslavischen Kolonien in Süditalien* (*XIV*, 1892, стр. 78—82).

У овом часопису објављивали су своје дијалектолошке радове и ови наши језички стручњаци: Пера Ђорђевић (*Eines über die Kanomundart im Königreiche Serbien*, књ. XVI, 1894, 132—139); Иван Милчетић (*Das silbenbildende und silbenschlissende 1 im kroatische ča-Dialekte*, књ. XI, 1888, стр. 363—367); Владимир Ђоровић (*Der Dialekt von Mostar*, књ. XXIX, 1907, 497—510); Љубомир Стојановић (*Dialektologische Miscellen aus der Gegend von Vrnjci im Kruševacer Kreise in Serbien*, књ. XXV, 1903, 212—218). У тридесетој књизи Архива налазимо Решетареву студију: *Zur Frage über die Gruppierung der serbokroatischen Dialekte* (год. 1909, стр. 597—625). Петар Скок објављује свој опис жумберачког говора у 32. књизи, за 1911 (стр. 363—383 и 33.

књизи, за 1912, стр. 338—375), а у тридесетој књизи Архива имамо рад М. Тентора: *Der čakavische Dialekt der Stadt Cres (Cherso)* (стр. 164—204). У четрдесетој књизи је рад К. Мејера: *Beiträge zum čakavischen* (стр. 222—265).

Ако овоме додамо и чињеницу да у Архиву има и прилога са проблематиком из српскохрватске акцентологије или дијалекатске фонетике, а такви су радови М. Решетара: *Zur Aussprache und Schreibung des ě im Serbokroatischen* (књ. XIII, 591—597), *Alter steigender Akzent im Serbischen* (књ. XVII, 1895, стр. 192—198) и *Zur Berechnung der serbokroatischen Betonung* (књ. XXXV, 1914, стр. 60—62), као и Облаков рад о полугласницима: *Die Halbvocale und ihre Schicksale in den südslavischen Sprachen* (XVI, 1894, стр. 153—197), а у истом броју Архива Облак пише и о слоготворном *l* у словенским језицима (*Zum silbenbildenden l im Slavischen*, стр. 198—209), добија се прави значај Јагићевог Архива и за нашу дијалектологију. Јер, да то и посебно истакнемо, Јагићев архив се појавио у вријеме када смо ми били далеко и од помисли да покрећемо филолошке часописе, а појавио се на језику који су добро познавали ондашњи филолози. Све је то учинило да се повећа интерес и за проучавање нашега језика, и наших дијалеката. Јагићев архив је на тај начин вршио улогу једнога од наших филолошких часописа, а и не само наших. Тачно је да има и других часописа, и на другим језицима, на којим страницама сретам и прилога из наше дијалектологије, али, истини за вољу, ни један од тих часописа није био тако и толико отворен за проблеме наше дијалектологије као Јагићев архив. Без икакве сумње за то је највише заслужан његов покретач и уредник Ватрослав Јагић.

*
* *

1. Међу нашим часописима у којима се јављају и прилози из дијалектологије, као што је већ речено, има их различитог карактера. У овој првој групи налазимо претежно часописе са етнолошком оријентацијом. У тој групи, свакако, најзначајнији је Зборник за живот и обичаје Јужних Славена, издавач ЈАЗиУ, Загреб.

Већ у првим свескама овога зборника, који ускоро слави деведесетогодишњицу свога постојања (прва књига се појавила 1896), налазимо обиље материјала забиљеженог у различитим мјестима наше језичке територије. Истина, то треба и посебно нагласити, ова грађа не испуњава све услове да би могла бити примљена као дијалектолошка. Текстови нису акцентовани, а ни све фонетске особине нису дате у својој изворној форми. Па ипак, та грађа је врло корисна и за дијалектолога.

У првој књизи Зборника (за 1896) налазимо и један чисто дијалектолошки рад. То је рад В. Облака: *Нешто о међумурском нарјечју* (стр. 44—62). Ту исто налазимо и прилог Ивана Милче-тића о женидбеним обичајима у Дубашници, на о. Крку. Рад је дат у чакавском дијалекту говора Дубашнице, а потиче из пера човјека који ће написати и већи рад о говору Кварнерских отока, дакле, из пера дијалектолога. То говори да је и ова грађа прикуп-љана онако како то раде и дијалектолози. Истина, ту је она ли-шена акцената, што јој умањује вриједност.

У трећој књизи Зборника, за год. 1898, Ката Јањчерова по-чиње шири опис Требарјева. Рад је писан на требарјевској кај-кавштини и до данас се често користио и у дијалектолошке сврхе.

Овакви описи наставиће се и у наредним књигама Зборника. У четвртој књизи (1899) Владимир Ардалић почиње опис Буко-вице (код Скредина) који ће се продужити све до 1935. године. И овај опис је дат у локалном говору, а то је *ије-што* говор, и дуго је попуњавао празнину у нашој дијалектолошкој литера-тури о говору Буковице.

Такву праксу Зборник ће његовати све до наших дана. Ко-лико је он помогао у раду на испитивању наших дијалеката, то најбоље знају они који су се кретали по подручјима о којима је Зборник раније писао. А тамо су дати описи ових мјеста, или ширих подручја:

Дубашница (Крк), Требарјево, Буковица, Конавли, Заос-трог, Дрвеник, Цавтат, Дубровник са околином, Варош и Ратков-ци у Славонији, Вареш и околина, Високо, Пољица (Далмација), Превлака и Комљетинци (Славонија), Отока (Славонија), Краље (Бихаћ), Осик (Лика), Блато (Мљет), Мостар, Сански Мост, Храс-ница (Сарајево), Јања, Бијељина, Ђаково, Дувно, Осијек, Кола (Бања Лука), Крињ, (Сињ), Пунат, (Крк), Бели (Црес), Чаковац, Блато (Корчула), Каста, Добрињ (Крк), Цриквеница, Бољун, Сењ, Врхник, (Крк), околина Загреба, Лабор (Златор, Загорје), Само-бор, Вирје (Подравина), Пригорје.

Овај списак говори сам за себе. Да су то акценатовани тек-стови, ми бисмо данас били у могућности да дајемо, на основу те грађе, и шире и опширније дијалектолошке радове. Сви ти ра-дови, или скоро сви, потичу од људи којима је говор краја о ко-ме пише био домаћи, рођени, и они су са лакоћом улазили у све животне околности и тако добијали различите одговоре, и чита-ве приче, на изворном домаћем говору и са аутохтоном акцен-туацијом. У Зборнику, како смо видјели, имамо опис великог под-ручја наше језичке територије, од Дубровника до Пригорја и Загорја. Пада у очи да се овоме послу приступило плански и са одређеним системом. То је, свакако, дјело покретача и овога зборника и других публикација које су пратиле оснивање Југо-славенске академије у Загребу. Треба овдје указати и на то да су уредници Зборника (а то су све били наши познати филолози) тражили од „приносника“ да се грађа даје у што вјернијој форми.

Ако се негдје од тога одступало, уредништво би на то скретало пажњу у самом тексту. Због свега тога ми и данас можемо бити захвални и уредништву Зборника и његовим сарадницима што су нам оставили обиље грађе која се може користити и у нашим истраживањима.

Штета је, и не мала, што овакву праксу није његовао и Српски етнографски зборник. Истина, и у том часопису налазимо драгоцене податаке о различитим областима наше језичке територије, али не и онолико изворних текстова као у Зборнику за живот и обичаје Јужних Славена. У СЕЗб-у имамо нешто грађе из околине Високог (М. Филиповић у LXI књизи), Грузе (П. Петровић, у LVIII књизи), Колубаре (Петровић, у LIX књизи) и Гласинца (М. Филиповић, у LX књизи).

У Гласнику Етнографског Музеја из Београда, књ. 27, за 1964, налазимо рад Берислава Николића: *Прилог проучавању порекла јадарског говора* (45—50).

И у Гласнику Музеја Косова (Приштина) налазимо дијалекатске прилоге. У књизи VII—VIII (1962—63) има рад Д. Барјактаровића: *Језичке особине Лепосавичке комуне* (417—434), а у књизи IX (1965) исти аутор објављује прилог: *Неке особине косовског дијалекатског типа* (417—435).

У Гласнику Земаљског музеја (из Сарајева) поред општијих радова етнографског карактера, у којима ће се наићи и на нешто грађе интересантне и за дијалектологе, ту има и лијепих, дијалектолошких прилога. Ту налазимо радове проф. Вуковића: *Народни говор у Неуму* (ГЗМ, Етнологија, за 1959, стр. 111—116), затим: *Говорне особине Имљана* (књ. за 1962 стр. 27—59), *Босански и херцеговачки ијекавски говорни типови-у светлости рашчлањивања ијекавског наречја* (књ. за 1963. годину, стр. 17—28) уз то и рад о говору Жепе (књ. за 1964., стр. 45—62). А ту је и рад Дјенане Бутуровић-Чустовић: *Народни говор становништва Ливањског поља* (књ. за 1961, стр. 91—117).

И у *Вјеснику Етнографског музеја* из Загреба може се срести понеки дијалектолошки прилог, (уп. Винко Бујан: *Главне особине пранутњарског дијалекта*, књ. III, за 1937, стр. 23—48).

2. У оној другој групи часописа, часописа са широм научном оријентацијом, а на чијим страницама налазимо и дијалектолошких прилога, имамо читав низ публикација. Неке од њих су гласила различитих научних и наставно-научних институција; а неке су, опет, гласила појединих стручних, регионалних и сл. друштава. Списак таквих публикација данас је, несумњиво велик. Довољно је навести само један податак: данас у земљи имамо 19 универзитета, а знатно већи број је факултета и виших школа на којима се изучава и српскохрватски језик. Ако овоме податку додамо и чињеницу да скоро свако наше веће мјесто има свој часопис, јасно је да је и извор података за једну цјеловитију дијалектолошку библиографију данас знатно већи него што је то било у вријеме када је покојни проф. Храсте писао

своју библиографију. За овај прилог поред личног увида у поједине часописе, тамо гдје је то било могуће, коришћени су подаци и из Јужнословенског филолога који у сваком броју даје исцрпне податке за дијалектолошку библиографију.

Међу часописима из ове друге групе најистакнутије мјесто и по својој дугогодишњој традицији, и по богатству прилога из научне области о којој је овдје ријеч, несумњиво припада Раду Југославенске академије знаности и умјетности.

Рад је покренут, управо изашла је прва његова књига, прије нешто више од једнога стољећа, 1867. Покренули су га Фрањо Рачки, председник, и Ђура Даничић, секретар Академије. У припремама тога часописа узели су учешћа сви ондашњи филолози, а покренут је са жељом да буде „огњиштем књижевне радње Јужних Словјена“ (књ. I, стр. 51). У првој свесци Рада, налазимо и бесједу Академијиног председника, прочитану на првој сједници Академије „28 српња 1867“ у којој се указује на значај Академије као научне институције на словенском југу и у вријеме када су многе словенске земље биле под туђинском влашћу. Ту се говори и о значају радњи које су стајале пред Академијом. Ту се говори и о значају истраживања у области нашега језика. А наш језик је, према ријечима Рачкога, „господовао не само у обитељи и цркви, него такођер у држави тада, када су наши сусједи изнемоглом латинштинском законе кројили“ (исто, стр. 46). И, сасвим разумљиво, Академија је жељела да „сакупи и језикословному суду подвргне све благо нашега језика, било оно сахрањено у устима нашега народа и одазивало се у пучких пјесмах, причах и пословицах било оно забиљежено у добрих старих и нових књигах“ (исто, стр. 50). Као што видимо, Академија је у свом програму имала не само испитивање и проучавање наше историјске баштине него и истраживање и проучавање наших дијалеката. Имајући то у виду, нама је данас јасно зашто је од свог постанка Академија широкогрудо помагала испитивање свих облика живота наших народа. Управо, разумљиви су и бројни прилози, и корисни приноси које налазимо на страницама Академијиних гласила — Зборника за народни живот и обичаје Јужних Славена и Рада.

На страницама Рада, за протеклих дванаест деценија, објављен је велики број студија и мањих прилога са дијалектолошким проблематиком. Од Будманијевог рада о дубровачком говору (књига 65, 1883, стр. 155—179) па до студије проф. Намта о штокавштини Доње Подравине која је објављена у 275. књизи, 1949 (стр. 5—70) или до рада Весне Зечевић: Оглед кајкавско-штокавског дијалекатског контакта, који је објављен 1975. године у 368. књизи Рада, на страницама овога часописа објављен је низ радова из области српскохрватске дијалектологије без којих би наша наука била знатно сиромашнија, а са њом и цијела славистика. Ја овдје посебно указујем на радове проф. Ившића који су публиковани у Раду, то су: *Шаптиновачко нарјечје* (Рад 168, 1907,

113—162), *Данашњи посавски говор* (Рад 196 и 197, 1913.), а који заједно са опсежном студијом проф. Белића: *Дијалекти источне и јужне Србије* објављеном у првој књизи Српског дијалектолошког зборника (1905) и Решетаревом синтетичком студијом о штоковском дијалекту (*Der štokavische Dialekt*), објављеном у Бечу 1907. године, чине солидан темељ нашој дијалектологији.

Истина, послије Будманијевог рада о дубровачком говору, који је објављен прије скоро читавог једног стољећа, 1883, па до ових Ившићевих радова, објављених почетком овога вијека, на страницама Рада било је објављено подоста прилога из наше дијалектологије и акцентологије.

У 103. књизи Рада, за 1891. годину, налазимо рад Матеје Миласа: *Данашњи трпањски дијалекат* (стр. 68—92), а у 153. књизи овога часописа, за 1903. годину, исти аутор објављује прилог о говору Мостара (47—97). У 121. књизи, за 1895. годину, објављен је већ помињани рад Ивана Милчетића: *Чакавштина Кварнерских отока* (92—131), а у истој књизи је и Шурминов прилог о сарајевском говору (стр. 186—209).

Највреднији посленик у испитивању наших говора у овоме периоду је Рудолф Строхал. На страницама Рада он је дао описе многих наших говора: Ријеке (Рад 124, стр. 103—188), карковачког котара (Рад 146, стр. 78—153 и Рад 148, стр. 1—50), локварског краја (Рад 152, стр. 162—248), делничког краја (Рад 153, стр. 115—208), равногорске области (Рад 162, стр. 28—109), Општарије (Рад 180, стр. 1—57), Брода на Купи (Рад 196, стр. 53—85), Врбника на Крку (Рад 199, стр. 67—162). Као што примјери показују, Строхал је, слиједећи жеље покретача овога часописа, ишао ка екстензивном проучавању наших говора. Његови прилози нису лишени богатства примјера, а и других података који могу бити од користи и савременом дијалектологу.

Значајни су и Рожичеви прилози о кајкавском говору Пригорја који су објављени на страницама Рада (књ. 115, 1893, стр. 68—136; Рад 116, стр. 113—174; Рад 118, 1894, стр. 55—115), а ту је и Кушарев прилог о говору Раба (Рад 118, стр. 1—54).

До другог свјетског рата, то јест до 242. књиге Рада, на страницама овога часописа налазимо још прилоге Т. Маретића (*Језик славонских писаца*, Рад 180, стр. 146—233), *Језик далматинских писаца XVIII вијека*, Рад 209, стр. 173—240 и Рад 211, стр. 1—92), Фрање Фанцева (*Језик хрватских протестантских писаца 16. вијека*) (Рад 212, стр. 147—225 и Рад 214, 1—112), П. Скока (*Студије из српскохрватског вокабулара*) (Рад, 222, стр. 114—136, *Прилози к испитивању српско-хрватских имена мјеста*, Рад 224, стр. 98—167).

И у послијератном периоду Рад продужава да објављује и дијалектолошке прилоге. Тако у књизи 272, за 1948, налазимо прилог проф. Храсте: *Особине говора Шолте, Чиова, Дрвеника и сусједне обале* (стр. 123—156), а у књизи 275, за 1949. годину, имамо рад проф. Намта: *Штокавштина Доње Подравине* (5—70).

Овдје је већ речено да је у раду ове врсте немогуће давати оцјене појединих радова из дијалектологије о којима је на страницама Рада било ријечи. Ти прилози су знатно раније оцијени у нашој стручној литератури. Овдје се само може указати на чињеницу да сваки дијалектолошки прилог и у овоме часопису носи печат свога аутора. Зато није нимало чудно што су управо радови проф. Ившића унијели и у нашу дијалектологију и у Рад посебну методологију. Ту се са свом научном озбиљношћу приступало објашњавању појединих феномена из ове научне области. Проф. Ившић је, наиме, уз дијалекатску грађу давао и објашњења појединих особина што се не може рећи за све прилоге на које је овдје указано, а који су штампани у Раду. Али, да то и поновимо, за дијалектологију је од великог значаја и вјерно дата грађа. Пошто су писци наведених радова били филозофи од струке, у ту компоненту њихових приноса не би требало да се сумња.

3. У трећу групу часописа убројили смо гласила са искључиво књижевно-језичком тематиком. То су, претежно, часописи које издају наше научно-наставне установе и стручна друштва. Овдје указујемо само на неке од тих часописа.

Послије оснивања Филолошког факултета, управо послје издвајања језичких катедри и одсјека из ранијег Филозофског факултета у Београду, покренут је факултетски часопис *Анали*.

Прва књига *Анала* изашла је 1961. године, а већ у другој књизи, за 1962, налазимо дијалектолошки прилог А. Пеце и Б. Милановића: *Особине левачког говора* (187—203). У петој књизи, за 1965, имамо прилоге Асима Пеце (*Фонетика Вукова језика према фонетици ијекавске Херцеговине* (стр. 191—197) и Михаила Стевановића (*Карактер дијалектизама у језику Вука Караџића*, стр. 209—226). У шестој књизи *Анала* имамо рад: *Основне особине александровачког и брусског говора од Р. Алексића и С. Вукмановића* (291—319). У седмој књизи, за годину 1967, налазимо прилоге Миливоја Павловића (*Дубровачки изговор и стабилизација новог српскохрватског језика*, 141—147), Асима Пеце (*Фонетске карактеристике Алагићевих мемоара — прилог проучавању сјевернохерцеговачког говора*, стр. 153—162), Владислав Лубес у истој књизи пише о проблематици значења властитих имена (167—192). Исти аутор има прилог и у осмој књизи *Анала* (за год. 1968) под насловом: *Патронимски географски називи са формантом -ци, -овци// -евци, -инци у српскохрватском језику* (стр. 93—133). У тој књизи налазимо и ове радове: А. Терзић: *Акцент глаголских именица у руском и српскохрватском језику, његова колебања и тенденције развитака* (135—143), Стојанке Поповић: *Резултати испитивања чешких говора у насељима Нова Вес (Босна) и Крушица (Банат)* (стр. 145—157). И у деветој књизи налазимо прилог Владислава Лубаса српскохрватској топонимији: *Студије о грађењу речи и морфологији јужнословенске топонимије* (стр. 95—144). О остацима старије акцентуације у босанско-

-херцеговачким говорима пише А. Пецо у десетој књизи Анала (за год. 1970, стр. 265—272). Стојанка Поповић пише у 11. књизи Анала (за 1974) *О позајмицама и њиховом продирању у језик чешких насеља у Босни* (387—401). У тој књизи налазимо и чланак Радоја Симића: *Прилог проучавању говора Србије* (стр. 403—430).

Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, који су покренути 1921. године у Београду, доносе, такође, понеки интересантан прилог из дијалектологије.

У првој књизи Прилога, за 1921. годину, налазимо чланак Милоша Ивковића: *Један чакавски говор, проучавање помоћу вештачког непца* (стр. 59—64) и рад М. Решетара: *Секундарни полуглас у српскохрватском књижевном језику који може бити интересантан и за дијалектологе* (стр. 238—251).

У деветој књизи овога часописа, за 1929. годину, М. Московљевић даје границу између екавског и јекавског изговора у Србији (стр. 109—122). У 16. књизи (за 1936) налазимо Ружичићев прилог: *Један незапажен босански говор* (стр. 230—255).

И у послеријатном периоду Прилози уступају своје странице дијалектолозима. У двадесетој књизи, за 1954, налазимо студију проф. Р. Бошковића: *О једној акценатској особини дијалеката западне и јужне Истре* (стр. 1—31).

У 36. књизи Прилога имамо радове Берислава Николића: *Акцент речи изведених наставцима страног порекла у савременом српскохрватском књижевном језику* (30—37, који пружа материјала и за проблематику о којој је овдје ријеч) и Асима Пеце: *Поводом најновијих радова о истарским говорима* (38—66). Николић има прилог и у наредној, 37. књизи Прилога са акценатском проблематиком, а у 38. књизи налазимо од истог аутора рад под насловом: *Акцентски односи у штокавским говорима у СР Србији* (54—81). У књизи 39 налазимо рад Радоја Симића: *Питање порекла и еволуције дијалеката северне Србије у светлу особина левачког говора* (73—87).

У четрдесетој књизи овога часописа (за 1974) налазимо радове Р. Бошковића (*Поводом неких топонима*, 23—35) и А. Пеце (*Неки проблеми икавскошћакавских говора западне Босне* (187—201), а овај ће рад бити продужен и у наредној књизи, 41, за 1975 (стр. 47—57 и 196—211). У 41. књизи налазимо и прилог Р. Бошковића: *Српскохрватски корен који привлачи пажњу и дијалектолога*. То вриједи и за прилог истог аутора у књизи: *И добри Даничић неки пут задрема* — јер је ријеч о неким нашим хипокористицима.

Друштво за српскохрватски језик и књижевност покренуло је 1954. године часопис: *Књижевност и језик*. И на страницама овога часописа налазимо прилога из дијалектологије: У деветој књизи (за 1962) налазимо рад П. Ивића: *Српскохрватска дијалектологија у најновијем периоду* (15—22) и Б. Николића: *Однос језика Милована Глишића према говору ваљевског краја* (402—6)

и у наредном годишту (1963) налазимо рад проф. Ивића под насловом: *О класификацији српскохрватских дијалеката* (27—37). Д. Барјактаревећ пише о рефлексима гласа јат у новопазарско-сјеничкој зони и акценатској ситуацији у косовској дијалекатској зони у једанаестом годишту часописа, за 1964. годину. У књизи 12, за 1965. Вранеш Василије пише о значењу ријечи обид и помолу у пљеваљском говору (59—61). Берислав Николић има прилог у књизи за 1969. годину под насловом: *Однос данашњег тршићког говора према Вукову језику* (132—139), А. Пецо пише о специфичностима говора Муслимана у 17. књизи, за 1970 (32—39). Ту је и прилог Ј. Томића о кондиционалу и пусквам-перфекту у штокавким говорима (402—406).

У књизи за 1972. годину налазимо прилоге Д. Матић: *Одступања од екавске књижевно-језичке норме у говору села околне Титовог Ужица* (61—63), Д. Петровића: *Прилог проучавању говора Баније и Кордуна* (21—27), Д. Ђупића: *Настава језика и дијалекат* (28—33). Иван Бауер пише у књизи за 1974. годину о неким синтаксичким аспектима загребачког кајкавског дијалекта (48—57). У књизи за 1975. годину Д. Барјактаревећ пише о акценатуацији косовске дијалекатске зоне (302—310), Љ. Поповић о специфичним лингвистичким проблемима на терену северне Бачке и односу на савремени књижевни језик (283—291). У том годишту налазимо и рад Д. Петровића: *Српскохрватски књижевни језик и војвођански говори* (73—80) и Стеве Далмације: *О именима Козара, Поткозарје и Козарац* (430—439). У књизи за 1977. годину имамо прилог А. Пеце: *Књижевни језик, стандардни језик и народни говори* (стр. 133—136). Од истога аутора имамо прилог и у књ. за 1978. годину: *Из наше топономастичке проблематике* (33—37).

У наше вријеме постоје и часописи који су окренути дијалектној књижевности и живој ријечи тога дијалекта. Тако у Сплиту скоро пуну деценију излази часопис Чакавска рич у којем налазимо подоста и дијалектолошких прилога.

У првој књизи овога часописа (за 1971) имамо ове радове: Б. Финка: *Чакавско нарјечје* (11—71), П. Шимуновић: *Хрватска земљописна номенклатура у далматинском крашком подручју до краја 14. стољећа* (72—77), Стјепан Бензон: *Опажање о чакавштину Марка Уводића Сплићанина* (77—97).

У другој свесци истога годишта су радови: Жарко Муљачић: *Источне топономастике* (19—28), Б. Финка: *Употреба непроменљивих ријечи у чакавским говорима на Дугом отоку* (29—40), П. Шимуновић: *Из обалне топономастичке синонимике* (41—50), Радован Видовић: *О чакавском нарјечју и о чакавској дијалекталној књижевности* (59—79).

У другом годишту Чакавске ричи (за 1972) налазимо ове радове из области дијалектологије: Б. Финка: *Чакавска језична проблематика* (5—11), Анте Курсар: *Забилешке о говору у Шепурини на отоку Првићу* (113—115).

У годишту за 1973. годину из дијалектологије су ови прилози: Р. Видовић: *О фреквенцији романског лексика талијанског (млетачког) поријекла у сплитском чакавском говору* (5—122), З. Јунковић: *Прилог за савремену чакавску дијалектологију* (7—37), Zdzislaw Wagner: *Чакавщина у задњих петнаест година* (39—69), Д. Јутронић: *Амерички, енглески и хрватски (чакавски дијалекат) у контексту* (71—99). Ту има, као и у свим бројевима овога часописа доста текста на чакавском дијалекту.

Д. Јутронић пише и у годишту за 1974. годину о проблему говора наших исељеника: *Употреба и одравање хрватског језика (чакавског и кајкавског дијалекта) код наших исељеника и њихове дјеце рођене у САД* (17—39), а Р. Видовић доноси неколико текстова из далматинских чакавских и цакавских говора 19. стољећа (105—126). Исти аутор пише и у наредној књизи, за 1975, о слици живота Далмације према сплитском Пучком листу (47—117). Дуња Јутронић у том годишту пише о говору наших исељеника у Сан Педру у Калифорнији (67—77).

У годишту за 1976. годину Петар Шимуновић доноси грађу за чакавску библиографију (67—99), а А. Дуличенко даје суд о положају језика Градишћанских Хрвата у Аустрији (35—67). У истој књизи Б. Финка пише: *О чакавском дијалекту Градишћанских Хрвата* (65—83), Томас Магнер износи своја запажања о садашњем сплитском говору (83—93).

Петар Шимуновић у Чакавској ричи за 1977. пише о чакавщини средњодаматинских отока (5—63), а ту је и прилог Р. Видовића о поморској терминологији, управо даје се рјечник из те области нашега живота (од А до Б, 99—156).

Да још једном нагласимо: Чакавска рич обилује дијалекатском грађом коју су, обично, биљежили познаваоци тога дијалекта.

Међу нашим часописима са претежно лингвистичком оријентацијом почасно мјесто припада Јужнословенском филологу, часопису који се појавио уочи првога свјетског рата и који је у свим бурним временима пратила судбина земље и народа чијег је језика био гласило.

Прва књига ЈФ појавила се 1913. Друга књига, како пише уредник и један од покретача овога часописа, проф. А. Белић „већ је на половину била сложена“ када је дошао пад Београда 1914, а нешто касније и пад Србије, 1915. Ратни вихор, који је захватио нашу земљу, уништио је не само многе прилоге намијењене или већ предате редакцији часописа, него је однио и животе многих његових сарадника.

Друга књига ЈФ појавила се 1921. Од тада, па до наших дана, изузев година другог свјетског рата, ЈФ је достојно репрезентовао нашу славистику и лингвистику. Мада је то часопис са широм лингвистичком оријентацијом, и више окренут ка дијахронији, на његовим страницама налазимо и бројне прилоге из дијалектологије. Иако је у вријеме излажења ЈФ, а прије њега, у Београду постојао СДЗб, са изразитом оријентацијом ка дија-

лектологији, и на страницама овога часописа налазимо доста прилога из дијалектологије. Ту чак има и цијелих монографија, што иначе није била пракса Јужнословенског филолога. Свакако, за такве изузетке постојали су оправдани разлози.

У трећој књизи ЈФ, за 1922/23. годину, налазимо рад Николе Мајнарића: *Једна занимљива појава у равногорском нарјечју* (стр. 34—50), у шестој књизи (за 1926/27) штампана су Белићева упутства за рад на терену: *Мисли о прикупљању дијалекатског материјала* (1—10), а ту су и Храстине: *Цртице о брушком дијалекту* (стр. 180—214). У седмој књизи ЈФ М. Московљевић објављује прилог: *Акценти поцерског говора* (5—68) и Артуро Црониа рад: *Грађа о божавском нарјечју* (стр. 69—110). У десетој књизи (год. 1931) је прилог Јелке Ившић: *Јат у сењском говору* (стр. 171—178), а исте те године појавила се и једанаеста књига са прилозима Р. Бошковића: *О природи и развиту и заменицима гласа x у говорима Црне Горе* (стр. 179—197, на жалост тај извршни прилог дијалектолошкој фонетици српскохрватског језика остао је недовршен) и М. Малецког: *Још о развоју ѣ > а у српско-хрватском језику* (стр. 217—219).

У тринаестој књизи ЈФ сусрећемо се са првом монографијом у овом часопису. То је рад М. Стевановића: *Источноцрногорски дијалекат* (год. 1933/34, стр. 1—129), а ту је и прилог Ф. Илеша: *Нешто о Јелси на Хвару и јелшанском говору* (стр. 151—161). У четрнаестој књизи (за 1935) је Храстин рад: *Чакавски дијалекат острва Хвара* (стр. 1—59), затим рад Васе Томановића: *Акцент у говору села Лепетана (Бока Которска)* (стр. 59—143) и краћи Белићев прилог: *О реченичном акценту у каставском говору* (151—159).

У књизи XV ЈФ (год. 1936) налазимо продужетак Белићевог рада: *О реченичном акценту у каставском говору* (стр. 165—170), затим прилог А. Клаића: *О подравском акценту и квантитету* (стр. 181—184). У шеснаестој књизи (год. 1937) налазимо радове Р. Алексића: *Прилози историји кајкавског дијалекта* (1—99), Фр. Илеша: *Неке кајкавске (словеначке и хрв. кајкавске) језичке појаве, нарочито у презименима* (стр. 99—144) и Ф. Стојанова: *Прилози познавању народнога говора у Тијесноме (на отоку Муртеру)* (стр. 158—165). У седамнаестој књизи ЈФ, чиме се завршава други период његовог живота, између два свјетска рата, налазимо радове Ј. Вуковића: *Говор Пиве и Дробњака* (стр. 1—114) и Николе Мајнарића: *Једно ровтарско нарјечје у Горском Котару* (стр. 135—150).

Као што видимо, у овом међуратном периоду изашло је шеснаест књига Јужнословенског филолога на чијим страницама налазимо поред наведених прилога из дијалектологије и бројне критике и приказе са дијалектолошком тематиком. Управо би се могло рећи да је ЈФ пратио, врло будно и савјесно, сав живот на словенским језицима, а посебну пажњу је поклањао радовима из области сербокроатистике.

Послије другог свјетског рата Јужнословенски филолог наставља свој трећи период излагања. У првој књизи из овога периода, осамнаестој по реду, која се појавила 1949/50. године, Уредништво саопштава да ће се садржина овога часописа кретати „и убудуће у области јужнословенске и опште словенске филологије и лингвистике“. У тој књизи налазимо прилоге Г. Елезовића: *Један оглед нашег говора из Ораховца у Подрими код Призрена* (стр. 133—140) и П. Ивића: *О говорима Баната* (стр. 141—156).

У овом периоду, од 18. до 33. књиге у ЈФ налазимо само мање расправе из дијалектологије, као и оне које имају више теоретски карактер. Тако у 19. књизи имамо рад А. Белића: *Из српскохрватске акцентологије и дијалектологије* (стр. 117—131) и Владимира Бабића: *Употреба историског инфинитива у говорном језику* (ријеч је о говорима Босанске крајине и Баније, стр. 133—149). У двадесетој књизи (1953/54) П. Ивић објављује рад: *Систем значења основних претериталних времена у говору Галипољских Срба* (стр. 228—262), Берислав Николић ту има краћи приказ сремског говора (*О говору Срема*, 273—287). Ту налазимо још и ове прилоге са дијалекатском тематиком: Тодор Маневић: *Прилог проучавању говора Јурука у Македонији* (стр. 333—341) и М. Павловић: *Напомене о народном говору Шумадије* (369—376).

У 21. књизи (год. 1955/56) имамо студију П. Ивића: *О неким проблемима наше историске дијалектологије* (стр. 97—129); у 22. књизи (1957/58) исти аутор објављује рад: *Значај лингвистичке географије за упоредну и историско проучавање јужнословенских језика и њихових односа према осталим словенским језицима* (стр. 179—206).

Двадесеттрећа књига ЈФ, бар што се тиче проблематике о којој је овдје ријеч, окренута је шћакавским говорима. Тој тематици посвећени су радови проф. Белића: *О значају западног штокавског говора за историју српскохрватског језика* (стр. 69—75) и Храсте: *Значај западног штокавског говора за историју и дијалектологију српскохрватског језика* (стр. 77—81). У 24. књизи је рад Р. Коларича: *Словенска дијалектологија* (213—224), а том проблематиком прожет је и рад Д. Игњатовић: *О једном незабележеном дијалекатском типу футура с особитим освртом на будуће време уопште* (стр. 327—357). У 25. књизи налазимо прилог А. Пеце: *Мјесто централнохерцеговачког говора међу осталим говорима данашње Херцеговине* (год. 1961/62, стр. 295—328); двадесетшеста књига ЈФ има неколико дијалектолошких прилога, и то: Б. Николић: *Однос тришћког говора према Вуковом језику* (год. 1963/64, стр. 151—176), А. Пецо: *Једно поређење Вукова језика са говорима јекавске Херцеговине* (стр. 177—218), А. Младеновић: *Језичке особине Вуковог краја из 1861. године* (293—336), Ф. Матијасић: *Акценат глагола у савременом мостарском говору у односу на Вуков и Даничићев систем* (стр. 337—368), И. Стевовић: *Један особити акценат придева код Вука и*

Даничића и у народним говорима (стр. 369—400), Лука Вујовић: Вук као дијалектолог (стр. 413—424), М. Московљевић: Икавски говор у Србији (стр. 471—510), Л. Вујовић: Је ли постојао екавски говор у југоисточној Црној Гори и сјеверној Албанији (стр. 511—517), и 27. књига је богата дијалектолошким прилозима: Р. Бошковић: Рефлекси група тј, дј, твј, двј, стј, здј, скј, згј, (ск^е, зг^е) у дијалектима јужне и југозападне Истре (год. 1966/67, стр. 85—142), А. Пеце: Јекавске оазе у западној Херцеговини (стр. 267—306), Б. Николић: Упитник за испитивање акцената у штокавским говорима (стр. 307—336), Ф. Матијашић: Акцент и морфолошка структура двосложних антропонијских хипокористика у области Ибра (стр. 337—348), Зв. Павловић-Самуровић: Консонантске групе *сц* и *сч* у штокавском дијалекту (стр. 349—356). У 29. књизи (год. 1969) М. Пешикан пише: О основама штокавске акцентуације (стр. 107—142), Б. Николић ту објављује прилог: Основне дијалекатске акцентатске појаве у млађим новоштокавским говорима (стр. 189—200), исти аутор и у наредној књизи ЈФ (књ. XXIX, за 1972) пише о акцентатској проблематици: Акцентатски системи у штокавским говорима СР Србије (стр. 275—303). Тридесета књига је посвећена проф. Михаилу Стевановићу. У њој имамо ове дијалектолошке прилоге: Р. Kolarič: *Govor dveh slovenskih vasi na Madžarskem ob Nežiderskom jezeru* (стр. 369—381), Б. Николић: Дијалекатска основа Вукове акцентуације (стр. 469—473) и Звездана Павловић: Дијалекатске црте у називима микротопонимског типа (стр. 481—488).

Тридесетпрва књига ЈФ (1974/75) има прилог А. Пеце: Из фонетске проблематике икавскошћакавских говора западне Босне (стр. 189—254), у 32. књизи (1976) Звездана Павловић објављује рад: Микротопонија у области Белице (стр. 213—222), а у 33. књизи (1977) имамо радове А. Младеновића: О језику писама из Ријечке нахије с краја XVII века (стр. 203—229), А. Пеце: Судбина кратког *е* иза *р* у ијекавским говорима штокавског дијалекта (стр. 247—264) и Д. Ђупића: Преглед главнијих особина говора Зете (стр. 265—284).

Напомињемо да у сваком броју овога часописа налазимо осврте, критике и приказе са дијалектолошком проблематиком.

Све ово говори да Јужнословенски филолог са пуним правом може да се уброји међу оне недијалектолошке часописе на српскохрватском језичком подручју који су широко били отворени и дијалектолошким проблемима.

Иако часопис Наш језик прати савремене проблеме српскохрватског језика, поготово проблеме језичког стандарда, и у томе часопису у послеријатном периоду могу да се нађу прилози са дијалектолошком тематиком. Тако у књизи 9, за 1958/59 П. Ивић пише: О питању смедеревско-вршачког дијалекта (283—290). У истој књизи налазимо и Московљевићев чланак: О Ивићеву „смедеревско-вршачком“ дијалекту (102—207) који је и дао повода за први овдје наведени рад.

У десетој књизи, нове серије, од 1960, П. Ивић пише о по-
чецима организованог рада на лингвистичкој географији код нас
(101—107), а М. Московљевић износи своја сјећања на једну ди-
јалектолошку екскурзију са проф. Белићем (гдје се износе неки
подаци о косовско-ресавским говорима, стр. 81—83).

Берислав Николић објављује у 11. књизи чланак: *Прилог
проучавању порекла шумадијско-војвођанског дијалекта* (44—56)
У 13. књизи, за 1963, имамо рад А. Пеце: *О неким „икавизмима“
ијекавског изговора* (57—63). Вука Вујовић пише у XVI књизи
(за 1967) о мрковићком говору у свјетлости историје језика, ме-
ђудијалекатских и међујезичких појава (171—192). У истој књизи
налазимо и рад А. Пеце: *Дијалекатске особине у пјесничком је-
зику Алексе Шантића* (317—339).

У 17. књизи, за 1969, налазимо прилог Б. Николића: *Ка
основама акцентуације млађих новоштокавских говора* (59—82),
исто и у наредној књизи, за 1969, стр. 155—169.

И у часопису Језик (Загреб) може се срести по који прилог
из дијалектологије. Тако у књ. VIII (за 1959/60) налазимо чланак
проф. Храсте: *Методологија испитивања наших дијалеката* (71—
—81). У књизи за 1962/63 Херта Куна објављује чланак под нас-
ловом: *Дјело босанских фрањеваца с гледишта историјске дија-
лектологије* (149—153). Петар Шимуновић у првој свесци Језика,
за 1969. годину даје осврт на ономастичка истраживања у Хрват-
ској (42—48), а Божићар Финка у књизи за 1970. осврће се на
проблем наших језичних атласа и дијалектолошких истражива-
ња (108—112).

1957. године у Невом Саду је покренут часопис Зборник за
филологију и лингвистику на чијим страницама за протеклих два-
десет и двије године налазимо велики број прилога из дијалек-
тологије. Управо би се могло рећи да је на страницама овога ча-
сописа до данас објављен највећи број прилога из дијалектоло-
гије. Истина, ту има и врло кратких саопштења, али и већих ра-
дова, чак и цијелих монографија. Уз то Зборник скоро редовно
доноси у рубрици Критике и прикази осврте на новије радове и
из дијалектологије. Мислим да се са правом може рећи да је Збор-
ник попунио једну празнину у нашој стручној литератури: оно
што није могло да се објави у Српском дијалектолошком збор-
нику или Филологу, због било којих разлога, а што је и својом
тематиком, а и садржајем корисно за нашу науку нашло је мје-
ста на страницама овога часописа. И још нешто. На страницама
овога часописа почели су да објављују своје дијалектолошке
прилоге и они који у то вријеме нису имали мјеста у другим
часописима, а који су данас већ признати и познати посленици у
овој области науке о језику. То значи да је редакција Зборника
имала пуно разумијевања за научни подмладак и да га је свес-
трано помагала. Без таквог става Редакције овога часописа, ми
бисмо данас били лишени многих вриједних прилога из дија-
лектологије. Додајмо уз ово и чињеницу да је на страницама

Зборника објављен велики број радова из области свих наших дијалеката и говора, да је ту објављено и више прилога о говорима наших оаза на туђим језичким просторима.

Уз Зборник за филологију и лингвистику у Новом Саду излази још један часопис у коме се објављују и дијалектолошки прилози. То су: Прилози проучавању језика. У том часопису, до сада је изашло 12 књига, налазимо разноврсних прилога из дијалектологије. Многи од тих прилога прерашће доцније у дијалектолошке монографије.

У петој скупини налазимо часописе са претежно или искључиво дијалектолошком проблематиком. Као што је већ речено, ми данас имамо три дијалектолошка зборника на српскохрватском језичком подручју. То су: Српски дијалектолошки зборник (Београд), Хрватски дијалектолошки зборник (Загреб) и Босанско-херцеговачки дијалектолошки зборник (Сарајево).

Али, то је такође вриједно истаћи, постојао је и још један зборник дијалектолошког карактера. То је Ковчежић за хрватска и српска нарјечја који је покренула Југославенска академија знаности и умјетности у Загребу 1911. Тај часопис, на нашу велику жалост, није био дугог вијека. Ратни вихор угасио је овај прилог нашој дијалектолошкој литератури у самом његовом коријену. Из тога часописа мени је био доступан само прилог Стјепана Ившића: *Нацрт за истраживање хрватских и српских нарјечја* (43 странице), а како се да закључити из уводних ријечи Томислава Маретића, предсједника Академијиног одбора за дијалектологију, ово је и први рад објављен у Ковчежићу, а у плану су били још неки значајнији прилози овој грани наше науке о језику.

Српски дијалектолошки зборник слави сада седам и по деценија свога постојања. То је, несумњиво, много. Много и за многољудније језике него што је српскохрватски, много и за богастије народе него што су наши народи. Ми са поносом можемо констатовати да је овај наш зборник умногоме допринио проучавању наших дијалеката. За протеклих 75 година објављене су 23 књиге овога зборника у којима су дати описи многих наших народних говора, и са подручја свих наших дијалеката. Истина, на страницама СДЗб-а наћи ћемо и понеки прилог који није из области дијалектологије. Тако у петој књизи имамо рад Б. Милетића: *Изговор српскохрватских гласова (експериментално-фонетска студија)*, у 13. књизи објављен је рад Светозара Марковића: *Језик Ивана Анчића (босанског писца 17. века)*.

Ево пописа расправа објављених у Српском дијалектолошком зборнику:

Књ. I (1905):

А. Белић: *Дијалекти источне и јужне Србије* (715 стр.).

Књ. II (1911):

А. Белић: *О дијалекатском материјалу О. Броха* (у књизи: *Die Dialekte des südlichsten Serbiens*) (стр. 1—105); Владан Јовановић: *Гаврило Стефановић Венцловић* (105—307); Милош Московљевић: *Акценти именица и придева у поцерском говору* (308—359); Маринко Станојевић: *Северно-тимочки дијалекат* (360—464); Глиша Елезовић: *Извештај са дијалектолошког путовања од Вучитрна до Пећи* (464—473).

Књ. III (1927):

Д. Вушовић: *Дијалекат Источне Херцеговине* (1—71); Фран Илешкић: „*Безјак*“ и „*безјаци*“ (71—97); Миливој Павловић: *О становништву и говору Јајца и околине* (97—115); Гојко Ружичић: *Акцентски систем пљеваљског говора* (11—179); Маринко Станојевић: *Прилози речнику тимчког говора* (179—194).

Књ. IV (1932):

Глиша Елезовић: *Речник косовско-метохијског говора* (477 страна).

Књ. V (1933):

Бранко Милетић: *Изговор српскохрватских гласова (експериментално-фонетска студија)* (160 страна)

Књ. VI (1935):

Глиша Елезовић: *Речник косовско-метохијског говора* (II део, 1—587);

Књ. VII (1935):

А. Белић: *Галички дијалекат* (360 страна).

Књ. VIII (1939):

Миливој Павловић: *Говор Сретечке жупе* (354 стране).

Књ. IX (1940):

Јосип Рибарић: *Размјештај јужнословенских дијалеката по полуотоклу Истри* (1—209); Бранко Милетић: *Црмнички говор* (209—663).

Књ. X (1940):

М. Храсте: *Чакавски дијалекат острва Брача* (1—67); М. Стевановић: *Систем акцентуације у ниперском говору* (67—185); Ј. Вуковић: *Акцентат говора Пиве и Дробњака* (185—417).

Књ. XI (1950):

М. Стевановић: *Ђаковачки говор* (1—153); М. Московљевић: *Говор острва Корчуле* (153—225); Г. Елезовић: *Гласовне особине арбанашког дијалекта Дебра и његове околине* (225—300).

Књ. XII (1957):

П. Ивић: *Говор Галипољских Срба* (520 страна).

Књ. XIII (1958):

Светозар Марковић: *Језик Ивана Анчића (босанског писца XVII века, 147 страна).*

Књ. XIV (1964):

А. Пецо: *Говор источне Херцеговине (1—200);* Б. Николић: *Сремски говор (205—412).*

Књ. XV (1965):

М. Пешикан: *Староцрногорски, средњокатунски и љешански говори (294 стране).*

Књ. XVI (1966):

Д. Барјактаревих: *Новопазарско-сјенички говори (1—179);* Б. Николић: *Мачњански говор (179—314).*

Књ. XVII (1968):

Д. Јовић: *Трстенички говор (1—241);* А. Пецо, Б. Милановић: *Ресавски говор (241—367);* Б. Николић: *Тршићки говор (367—473).*

Књ. XVIII (1969):

Б. Николић: *Колубарски говор (1—73);* Лука Вујовић: *Мрковићки дијалекат (73—401);* Игрутин Стевовић: *Шумадијски говор у Грузи с особитим освртом на акценте (401—636).*

Књ. XIX (1972):

Радоје Симић: *Левачки говор (1—619);* Мирослав Николић: *Говор Горобиља (619—746).*

Књ. XX (1974):

М. Станић: *Ускочки говор (259 страна).*

Књ. XXI (1976):

М. Дешић: *Западнобосански ијекавски говори (321 страна).*

Књ. XXII (1977):

М. Станић: *Ускочки говор (II, 1—159);* Милосав Тешић: *Говор Љештанског (159—328).*

Књ. XXIII (1978):

Драго Ђупић: *Говор Бјелопавлића (226 страна).*

Хрватски дијалектолошки зборник се појавио 1956. године. До сада су изашле 4 књиге. Њихов садржај је сљедећи:

Прва књига доноси рад Ј. Хама, М. Храсте и П. Губерине: *Говор отока Суска (1—213),* као и ове прилоге: П. Скок: *Нови прилози проучавања говора жумберачких чакаваца (215—278),* Ј. Једвај: *Бедњански говор (279—330),* М. Храсте: *Антропонимија и топонимија опћине хварске (331—385)* и М. Храсте: *Библио-*

графија радова из дијалектологије, антропонимије, топонимије и хидронимије на подручју хрватскога или српскога језика (387—479).

Друга књига се појавила читаву деценију послје прве, 1966. Ту имамо ове радове: М. Храсте: *Говори југозападне Истре* (5—28), И. Брабец: *Говор Подунавских Хрвата у Аустрији* (29—118), *О проблему ијекавскошћакавског (источнобосанског) дијалекта* (119—208), Стјепан Секереш: *Говор нашичког краја* (209—301), Павле Рогић: *Антропонимија и поријекло становништва у насељима средњег велебитског Подгорја* (303—355), М. Могуш: *Топонимика у првим земљишним књигама бившег сењског котара* (357—403), С. Секереш: *Антропонимија и топонимија јужне Барање* (405—458), С. Секереш: *Антропонимија и топонимија Антина и Тординаца* (459—468).

Трећа књига ХДЗб-а појавила се 1973. и донијела је ове дијалектолошке прилоге: Б. Финка: *Напутак за испитивање и обрађивање чакавских говора* (5—76), Б. Финка — А. Шојат: *Карловачки говор* (77—151), Иве Јеленовић: *Микротопонимија добрињског подручја на отоку Крку* (151—317), С. Секереш: *Антропонимија и топонимија Вуке и околних села* (319—368), С. Секереш: *Антропонимија и топонимија Славонске Подравине* (369—466), П. Шимуновић: *Обална топонимија елафитских отока* (467—473).

Четврта књига је изашла из штампе 1977. године, и садржи ове прилоге: Б. Финка: *Дугооточки чакавски говори* (7—178), Мијо Лончарић: *Јагњедовачки говор (С освртом на питање кајкавскога подравскога дијалекта)* (179—262), Павао Мардешкић-Центин: *Рјечник комишког говора* (265—321) и С. Секереш: *Говор Хрвата у јужној Барањи* (323—484).

Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник је најмлађи у овој врсти наших часописа. Појавио се 1975. године. До сада је изашла само прва књига. Њен садржај је сљедећи: *Умјесто предговора* (VII—VIII), Асим Пецо: *Икавскошћакавски говори западне Босне* (1—264), Драгомир Вујичић: *Библиографија радова о босанско-херцеговачким говорима* (267—339) и *Упитник за испитивање босанско-херцеговачких говора* који су саставили Ј. Вуковић, Д. Брозовић, А. Пецо и Д. Вујичић. Д. Вујичић је дао неке напомене о раду на *Упитнику* (343—345), а Д. Брозовић је написао *Инструкције за употребу Упитника* (399—40).

Друга књига овога зборника, која ускоро излази из штампе, поред рада Ј. Баотића о говору села Кострча у Босанској Посавини доноси и прилоге у којима је обрађена сакупљена дијалектолошка грађа са подручја Босанске крајине, а која је резултат систематског испитивања говора Босне и Херцеговине започетих прије четири године.

Ако бисмо на крају овога сумарног прегледа часописа у којима се могу срести и радови из дијалектологије, а који, да то и поновимо, треба да послужи за једну комплетнију и цјелови-

тију библиографију, жељели да извучемо неке закључке, он би могао бити сљедећи:

а) Наша дијалектологија има за собом читаво једно стољеће. У том периоду мијењали су се и интерес за ову научну дисциплину и методолошки поступци у раду, али је резултат свих тих радова и данас добро дошао.

б) Број часописа, и уопште гласила у којима се могу срести и радови из дијалектологије данас је изразито велик. То је и добро и лоше. Добро је што се многи интересују за ову научну област, а лоше је што су и критеријуми за одбир грађе и начин њеног изношења доста неуједначени. Понекад је и приступ свим тим гласилима отежан. Али, да се и ту послужимо народном изреком: Од обиља глава не боли. Боље да је да се више пише, макар све и не било како ваља, него да се никако не пише.

в) Међу свим часописима који су на својим страницама доносили и дијалектолошке прилоге, а прије појаве првог дијалектолошког зборника, несумњиво, почасно мјесто припада Раду Југословенске академије. Тај је часопис дуго низ година вршио улогу и дијалектолошког зборника. Истини за вољу, хвале вриједан је и часопис *Archiv für slavische Philologie*.

г) Нови дијалектолошки часописи, заједно са СДЗб-ом, дали су подстицај за шире и систематскије испитивање наших народних говора. Треба се надати да ћемо ускоро добити и прве дијалектолошке атласе српскохрватског језика.

д) Тематика радова из дијалектологије, почевши од Будманијевог рада о говору Дубровника, па до наших дана, врло је разноврсна. Понекад се то радило и без нарочитога плана. Рекло би се да данас и ту има више планова и да се поједине области скидају са списка неиспитаних.

ђ) Доста рано се сусрећемо и са упутствима како радити на терену. Та упутства су, свакако, добро послужила млађим дијалектолозима. Када ово кажем, ја првенствено мислим на писмо проф. Белића Бодуену де Куртенку (из 1911) и *Нацрт за истраживање хрватских и српских нарјечја* од проф. Стјепана Ившића (из 1914). Ова упутства, дала су одређени смјер свих доцнијих дијалектолошких радова.

е) У дијалектолошким часописима, за разлику од многих других, па и оних лингвистичких, нема толико мјеста за полемике и супротстављања мишљења. Ту је примарна грађа. Ако је она вјерно забиљежена, дискусија може и да отпадне. Па ипак и на страницама ових часописа, односно радова из ове језичке области, има проблема који су више историјскојезичке природе. Тако, нпр., на страницама дијалектолошких часописа, а и дијалектолошких радова, расправљало се и о неким важним питањима из историје српскохрватског језика, као што су:

мјесто призренско-тимочких говора међу осталим говорима српскохрватског језика, а и осталим јужнословенским говорима уопште;

кајкавски дијалекат и његово мјесто у историји српскохрватског и словеначког језика;

однос чакавштине и штокавштине на језичком и националном плану;

шћакавштина и њено мјесто у историји српскохрватског језика, са посебним освртом на говор Муслимана;

уз сва ова питања тијесно су везана и питања из области наше акцентологије која, сасвим разумљиво, нису могла бити заобиђена ни у радовима из дијалектологије.

На ова питања, а она нису и једина, наша наука је до данас дала одговоре. Ако неки од тих одговара нису и коначни, то је зато што нова сазнања и у овој научној у области омогућавају шири и свеобухватнији приступ и таквим проблемима. Али, а то је за нас од огромног значаја, ми данас располажемо са много више података о особинама појединих говорних зона него икада до сада. На основу таквих података лакше се приступа изради граматике и историје нашега језика.

Др ДАЛИБОР БРОЗОВИЋ (Задар)

О СЛАВИСТИЧКИМ ПРЕТПОСТАВКАМА ЗА СЕРБОКРОАТИСТИЧКА ЈЕЗИЧНА ИСТРАЖИВАЊА

У програмској концепцији научнога скупа у поводу овогодишњих београдских Вукових дана основном је значајком да је тема највећег броја прилога не какав конкретан знанствени сербокроатистички проблем, него сама сербокроатистичка наука као таква (нпр. прилози синтетско-библиографскога карактера, прегледи сербокроатистичкога рада у појединим земљама, историјски или синхрони, и сл.) И друге теме имају опћенит значај и значење (нпр. радови што садрже преглед и оцјену о превођењу српске и хрватске књижевности на поједине језике, и сл.) У такву тематском оквиру, будући да је сербокроатистика једна од грана славистичке знаности, мислим да ће добро доћи и разговор о славистичким претпоставкама за сербокроатистичка истраживања. Као лингвист задржат ћу се, наравно, у првоме реду на језичном полу сербокроатистичке науке.

*

Међу славистичке претпоставке за сербокроатистичка језична истраживања можемо уврстити практично цио арсенал славенске лингвистичке знаности, па и њезине шире филолошке оквире. Разумије се, таква би формулација за сваку појединачну славенску лингвистику, дакле и за бохемистичка, русистичка, булгаристичка и било која друга језична истраживања, тако да из наведене опћените поставке тешко можемо очекивати какову плоднију конкретну мисао. Зато ћу своје излагање усмјерити на оно што сматрам особито важним за сваку славенску појединачну лингвистику и у оквиру тога на оно што ми се чини специфично важним управо за сербокроатистичка језична истраживања. У томе смислу, а и с обзиром на то да гово рим без особито вели-

ких претензија, нећу се устручавати ни да зађем и у становита питања на практичној, оперативној разини.¹

Прво бих се зауставио на једноме питању које је уједно и начелно и практично — начелно у смислу да га не смијемо занемарити, да га морамо бити свјесни, практично у смислу његове важности за институционализиране облике опстојности наше науке. Ради се о мјесту језичне сербокroatистике међу појединачним славенским лингвистикама.

Опћенито узевши, појам језичне сербокroatистике јест, *grosso modo*, један од појмова у ред у којему припадају језична русистика, полонистика, македонистика итд. Од разних могућих лингвистичних приступа мислим да су нам овдје најзанимљивији генетсколингвистички, типолошки и социолингвистички, и према сваком од њих припадност језичне сербокroatистике споменутому реду појава налази се изван сваке сумње, успркос чињеници да је количина сербокroatистичких специфичности већа него у појединачној језичној знаности било којег другог славенског језика. С генетсколингвистичког и типолошког становишта тај специфични сербокroatистички рубни појас не прелази претјерано много славенског просјека, са социолингвистичког становишта одступање је већ знатно с приличном начелном тежином. Такво одређење не угрожава, понављам, припадност језичне сербокroatистике реду појава и појмова у којем се налазе језична бохемистика, русистика или словенистика, али уједно и захтијева за сербокroatистику особито мјесто унутар тога реда.

Оправданост таква особита положаја може се потврдити с помоћу неколико аргумената, и ја ћу се на неке још послије вратити, али највише се темељи на чињеници да, за разлику од свих других појединачних славенских лингвистика, сербокroatистика укључује у себи двије дисциплине које имају и самосталну опстојност, тј. кроатистику и сербистику. То је чињеница која заслужује и озбиљну пажњу и јасну, отворену, пажљиву формулацију своје дефиниције.

Ту је потребан цио низ напомена. Прије свега, када говорим само о кроатистици или сербистици, то не значи да занемарујем егзистенцију четирију националних формација на српскохрватском језичном подручју, тј. да заборављам на Црногорце и босанскохерцеговачке Муслимане. Ради се напросто о томе да због сложености чињеничних сплетова не могу овдје улазити у све импликације како не бих само једном ужом проблематиком превише оптеретио цјелину онога што желим изложити. Даље, може се рећи да сербокroatистика није једина у славенском свијету која би у наведеном смислу била специфична, јер и у оквиру полонистике можемо говорити о кашубистици (или точније али ма-

¹ Та је разина и иначе присутна на овоме скупу, што је веома позитивно за сербокroatистику као интернационалну дисциплину.

ње обично, о поморанистици) и о полонистици у ужем смислу, а за сорабистику је очито да је такођер можемо дијелити.

Мислим да је потребно објаснити чисто појавно о чему се овдје ради, јер су неке сличности уопће само привидне, а друге у свој комплексности прилично малене. Чињенично је стање у сљедећим трима тачкама:

1. Сорабистика само привидно припада реду појава и појмова о којима говоримо — начелно она припада једној вишој разини, и у реду појава на тој разини она је апсолутно специфична и једина свога карактера. Истина јест да ми сорабистику практички третирамо у реду који обухваћа русистику, бохемистику, сербокроатистику итд., али то наше практично поступање управо и јест посљедицом сорабистичке специфичности у ономе њезини вишем реду камо заправо припада (о томе ријеч послије).

2. У полонистици имамо исту ријеч за проблематику *Polski ladowej* и за проблематику која укључује и кашубистику. Та, рецимо, „полонистика у ширем смислу“ није у реду појава којем би начелно морала припадати сорабистика — јер у томе реду има своје мјесто лехитистика (у оној мјери у којој нам је таква једна дисциплина потребна, о чему ће још бити ријечи). Према тому, узрок што под полонистиком обично подразумијевамо шири а не ужи смисао, није у самој полонистици у ужем смислу, која би, педантно принципски гледано, једина имала право на мјесто у реду у којем су русистика, бохемистика или сербокроатистика, него је узрок изван саме уже полонистике, тј. у непотпуности кашубистике (која се задовољава углавном само генетско-лингвистичким аспектом), а и у становитој несиметричности лехитскога трокута.² Полонистичко је двојство дакле извањскога типа и једнострано генетски темељно, а у сербокроатистичком пак случају генетски је аспект најмање изражен и двојство је без сумње унутарњега типа, без обзира на постојање самосталних кроатистичких и сербистичких оперативних поља, која су у неким секторима социолингвистике чак и већа од заједничкога.

3. Појаве и појмови у реду којем уз друге припадају језична русистика, булгаристика, бохемистика, сербокроатистика и у већ описаном смислу полонистика, не групирају се само у надређене склопове типа компаративна славистика, индоевропеистика, балканистика, европска типологија и сл., него се свака поједина здружује с одговарајућом књижевнознанственом дисциплином. На тај начин под русистиком (или руском филологијом у ширем смислу) схваћамо лингвистичку и књижевнознанствену русистику као и руску филологију у ужем смислу, и исто тако можемо рећи за бохемистику, украинистику, словенистику итд. У том смислу полонистика не одступа много од просјечне слике, а сербокроатистика и сорабистика и опет су управо супротне.

² Тј. дијасистем поморанских дијалеката осјетио је ближи пољском него полапском језику дијасистему.

Наиме књижевнознансвена сорабистика сада се налази и начелно а не само практички у истом реду појава и појмова у којем су књижевнознансвена русистика, словенистика, македонистика итд., без обзира на језично нејединство, а књижевнознансвена сербокроатистика мора у томе реду, бар начелно ако не и увијек практички, препустити (прво) мјесто кроатистици и сербистици, без обзира на језично заједништво књижевности на српскохрватском језичном подручју и без обзира на то што ће увијек бити и књижевнознансвене проблематике која остаје сербокроатистичком не у збирном него у дословном значењу ријечи.³ Уже филолошка проблематика остала је појавно, као и иначе, на пол пута између лингвистичке и књижевнознансвене.

Мислим да сам сада довољно прецизно дефинирао појам и појаву језичне сербокроатистике и сербокроатистике уопће међу славенским лингвистикама и славенским филологијама у ширем смислу и специфицирао њезино особито мјесто, разграничивши га уједно и од друга два специфична случаја (додуше, не само другачије него и мање специфична). Књижевнознансвена проблематика неће нас, наравно, више занимати, а такођер ни уже филолошка (ту бих, за обоје, упозорио на изванредну Катићеву аргументацију у реферату на недавном загребачкоме међународном славистичком конгресу, која одлично илустрира како ствари стоје с кроатистичког становишта). Ми ћемо се пак позабавити даљњим славистичким претпоставкама за сербокроатистичка истраживања.

Већ сам напоменуо да се појединачне славенске лингвистике као што су језична русистика, бохемистика, сербокроатистика итд. групирају у језичне дисциплине вишега реда, полазећи од различитих лингвистичких приступа. С генетсколингвистичкога становишта ту је основна величина нешто што бисмо, уз несигурност терминолошке оперативе у овој области, могли назвати славенском лингвистиком, или славенском историјско-компаративном лингвистиком, а опћеславенски аспект потребан је и с других становишта, типолошког, социолингвистичкога итд. Можемо дакле говорити о језичној славистици као надреденоме појму члановима реда којем припада језична сербокроатистика.

Знансвена се пракса ипак не може увијек задовољити само с двјема разинама, појединачнојезичном и опћеславенском. Потребне су још двије разине као међуступњеви, једна на којој се налазе јужнославенска, западнославенска и источнославенска, а повремено и једна на којој би биле западнојужнославенска, источнојужнославенска, чешко-словачка, лужичкосрпска, лехит-

³ Иако не сматрам да не постоје хрватска и српска версификација, ипак је знатан дио проблематике заједнички, с посве природних разлога. Исто тако, у фолклорној је књижевности један дио штокавскога корпуса напросто српскохрватски, што није важно само за њ него и за оне остале. Ти примјери, дакако, не исцрпљују списак појава што припадају тој рубрици.

ска и опет источнославенска лингвистика. Запажамо да источнославенска групација фунгира на објема медуразинама у истоме саставу, и то је њезина најизразитија специфичност. Подсјећамо се и на сорабистичку индивидуалност на нижем медуступњу.

У томе се контексту морамо позабавити једним појмом којим оперирамо, и наставит ћемо оперирати у становитој мјери, а који није нашао свога мјеста ни на једној од наведених двију медуразина. Ради се о појму тзв. југославистике.

Строго начелно говорећи, тому појму заиста и нема на њима мјеста. Јер стварно нема нпр. у дијалектологији ниједне озбиљније изоглосе која би била искључиво словенско-српскохрватско-македонска, најмање пак такве која не би уједно била и западнобугарска. С генетсколингвистичког становишта југославистика је дакле знанствено непотребан појам. Успутно ћу рећи да ни с књижевнознанственог становишта тај појам нема правога садржаја, јер пођемо ли од ћирилометодских времена наићи ћемо и на словенско-хрватске и словенско-хрватско-српске, и хрватско-српско-македонско-бугарске и српско-македонско-бугарске појаве, али нећемо наићи словенско-хрватско-српско-македонских.

То не значи да појам југославистике не може имати никаква знанственог садржаја. У језичној проблематици наићи ћемо га у специфичној социolingвистичкој проблематици југословенске државне заједнице, од њезина постанка до данас, и ту тај садржај чак и није нужно славистички. Па и на књижевном пољу можемо говорити о југославистици истражујемо ли специфичне токове у словенској, хрватској, српској и македонској литератури од I свј. рата до данас, увјетоване управо стварањем југославенске државне заједнице, али и ту морамо укључити и такве токове у нашим славенским и неславенским мањинским литературама. Према томе, знанствена југославистика има свој *raison d'être*, само што је то дисциплина којој нема мјеста на овдје описаноме хијерархијском конструкту, зато што је њезин објект проучавања временски и садржајно ограничен и по својем саставу битно другачији.⁴

С друге стране, јасно је да знанствено-практична оператива није родила појам југославистике ради онога садржаја који сам управо изнио.⁵ Родила га је због одређених практичних

⁵ Што не значи да тај садржај није важан. Мислим дапаче да је он неоправдано запуштен и занемарен — вјеројатно се многи озбиљни лингвисти не прихваћају те проблематике зато што су је били компромитирали неодговорни дилетанти, у разне незнанствене сврхе. Но губи се из вида да даљње занемаривање оставља и надаље слободно поље управо дилетантима.

⁴ За ЧССР и нешто другачије за славенски дио СССР вриједјеле би исто поставке, али ту се ради о заједницама што се уједно поклапају с генетсколингвистичким групацијама: ЧССР с чешко-словачком подскупом у западнославенској скупини, СССР с источнославенском групацијом (која извана фунгира као скупина, изнутра као подскупина, обоје у истом саставу).

потреба и те потребе он задовољава па је у томе смислу легетиман. Напросто, под југославистиком практички схваћамо механички зброј лингвистичке словенистике, сербокроатистике и македонистике и књижевноздравствене словенистике, кроатистике, сербистике и македонистике. Наравно, ту је укључена и она специфична, редуцирана здравствена југославистика на коју се иначе не мисли. Такав појам југославистике потребан је славенској филологији из практично-оперативних разлога (кадровских, организационих, просторних, наставних, библиотечних, административних и других сличних институционализованих и неинституционализованих). У том смислу он никој не шкоди и можемо га толерирати уколико неко не помисли да он заиста има и какав стварни здравствени садржај који би обухваћао суму побројених дисциплина.

Конструкт који је овдје изложен није резултатом здравствене педантерије, а није ни пледоаје за институционализовање једне гломазне хијерархије надредених и подређених дисциплина. Ми смо ту само на терену потенцијалнога, а реализације ће увијек бити у складу с потребама. Зато оно што је овдје изнесено треба схваћати као указивање на могуће аспекте у славистичким истраживањима, и то специјално у језичним сербокроатистичким.

Говорећи овдје на тлу београдских славистичких традиција, морам истакнути да меридиославистички аспект није био туђ српској славистици. Мислим ту првенствено на Александра Белића и Радослава Бошковића. Међуразински аспекти заступани су и другдје, особито у полонистици и русистици, а и у пољској и источнославенској славистици уопће. Но оно зашто бих се ја залагао није таква оптика у једном повременом смислу, од конкретнога случаја до случаја, него њезина континуирана присутност. Мислим напросто на оно како су западнојужнославенски и опћејужнославенски кут проматрања итекако присутни у истраживањима и теоретском и теренском раду Павла Ивића. Сматрам да је он у том погледу не само сербокроатистички него и славистички пионир. Без обзира на особне заслуге Ивићеве, мислим да није уопће случајно што је та пионирска улога припала једном слависти из сербокроатистичких редова.

Увјерен сам у то не из каквих мистичних разлога (романтична је мистика, уосталом, увијек много шкодила сербокроатистици), него због једне веома конкретне околности. Разумије се да ниједна од овдје толико спомињаних појединачнојезичних славенских лингвистика не може живјети сама за се — ту је ћирилометодска традиција у многим од њих, заправо у већини, ту су граничне изоглосе, међуславенски културно-језични утјецаји, угледање млађих стандардних језика на старије и развијеније, итд., итд. Али опћеславенски аспект ријетко је када потребан у конкретним националним лингвистичким истраживањима, изузев њихове највише разине и изузев компаративистику као

самосталну дисциплину. Довољно је наиме, у највећем броју случајева, да се ограничимо само на сусједе (или чак њихове ближе регије уз границу), на најближе „велике“ језике, на језике народа колима су постојале или постоје везе у државним заједницама, и сл., све од случаја до случаја и од теме до теме. Није дакле увијек потребно имати цио славенски свијет у виду.

У сербокроатистици је то знатно другачије, или би барем требало да буде, за што постоје многи и веома различити разлози.

Са становишта генетске лингвистике, на дијалектолошкој и хисторијско-поредбеној разини, српскохрватски језик као језик дијасистем дијалеката између хрватско-словенске и српско-македонске и српско-бугарске границе најхетерогенији је у цијелом славенском свијету. Изоглосе које другдје у Славији разграничују скупине или подскупине славенских језика, или бар поједине језике, овдје сијеку један језични териториј. Има, наравно, и других славенских језика с покојом таквом изоглосом (нпр. словенски, македонски, словачки најчешће), али оне се ни бројем ни карактером не могу успоређивати са српскохрватским. Другим ријечима, много чешће него другдје у нас је унутарјезичне изоглосе потребно смјештавати у опћеславенске оквире.

Ни с типолошкога становишта ствари нису другачије. Славенски су језици као цјелине или балканизирани (македонски и бугарски) или небалканизирани, само се за српскохрватски не може рећи ни једно ни друго. У том смислу можемо по преферирању развоја деклинације или конјугације (или једне специфичне „номиналности“ и „вербалности“) подијелити славенски језични свијет на двије типолошке скупине, једну велику (сјевер + словенски језик) и једну малу (македонски и бугарски језик), с тиме да српскохрватски дијасистем не припада ниједној у цјелини: кајкавски и чакавски дијалекти приближавају се великој, тзв. торлачки (призренско-тимочки) малој, а у штокавским је одржана равнотежа, или точније, у новоштокавским, јер неновоштокавизирани штокавски дијалекти теже на једну или на другу страну. И на другим типолошким подручјима налазимо слично стање, нпр. у прозодији број и карактер тзв. акценатских сустава у српскохрватским дијалектима раван је отприлике зброју свега што се налази не у славенским језицима него на нашем континенту у цјелини, без обзира на генетске односе.

Та изванредна генетска и типолошка хетерогеност ипак не угрожава лингвистичкога јединства у српскохрватском дијасистему, не само због специфичнога ланчаног карактера диференцијације него и зато што су новоштокавске иновације створиле једну необичну секундарну хомогеност, приближу и разнородне и раздјељујући истородне дијалекатске типове, смањујући тако могућности за оштре подјеле. У истом је смислу дјеловала и веома оригинална специфичност српскохрватскога дијалектног развоја, тј. необична промјена његова смјера: до 12. стољећа основни су процеси били једнако поларизирани као и наслијеђене

особине, тј. у контрасту исток-запад, дијелећи при том и данашњу штокавштину, а послије је основном значајком конвергентни развитак средишта, тј. штокавске цјелине, и дивергентни развитак обају крила.⁶

При свему томе непрестано долази до промјена у западно-јужнославенским, опћејужнославенским и опћеславенским односима појединих дијалектних подручја. А то је управо оно што свакога сербокroatиста присиљава да увијек има у виду шире славистичке хоризонте.

Слична је ситуација и на социолингвистичком пољу, нпр. у процесима стандардизације. Стандардна новоштокавштина нема као цјелина исти однос према црквенославенском наслијеђу, према чешком и руском моделу итд. Као и у генетској и типолошкој лингвистици, сербокroatистика се и ту показује као Славија у маломе, и славистичке претпоставке и опет су јој увјетом свакога озбиљног напретка.

⁶ О цијелој тој проблематици хетерогености и хомогености српско-хрватскога дијасистема подробно пишем у студији „Мјесто хрватско-српскога језика у славенској језичкој породици, Радови АНУБиХ, 25/1969, Одјељење друштвених наука 12, стр. 129—145.

Dr GERHARD NEWEKLOWSKY (Klagenfurt)

ДОПРИНОС АУСТРИЈСКЕ СЛАВИСТИКЕ СРПСКОХРВАТСКОЈ ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈИ

Кад прегледамо радове из српскохрватске дијалектологије настале на тлу данашње Аустрије (углавном у Бечу), можемо разликовати двије епохе: прва траје од 1886, од доласка Ватрослава Јагића у Беч до слома Аустро-Угарске 1918, а друга почиње тек у педесетим годинама овога стољећа.

У првој епоси Бечка славистика је привлачила студенте из свих крајева монархије, углавном Словене, међу њима Хрвате, Србе и Муслимане из аустроугарских земаља. Јагић је држао бечку катедру од 1886. до одласка у мировину 1908. Иако сâм није био дијалектолог, доста се залагао за дијалектолошка истраживања. То је могао чинити 1) као професор славистике Бечког универзитета, 2) као главни уредник часописа *Archiv für slavische Philologie* и 3) као члан Цесарско-краљевске академије наука. Кад прелистамо списак бечких дијалектолошких дисертација почев од г. 1872 (у тој години дошло је до реорганизације студија),¹ видјећемо сљедећа имена:²

J. Aranza, *Der Dialekt von Castelli in Dalmatien*, 1890.

V. Gjerić, *Eigentümlichkeiten der serbischen Sprache in Süd-Kroatien*, 1894.

M. Zgrablić, *Die Phono- und Morphologie des Dialektes von Sv. Ivan i Pavao und desjenigen von Žminj samt Umgebung*, 1901.

M. Kombol, *Zur Čakavština des kroatischen Küstenlandes*, 1906.

F. Fancev, *Beiträge zur serbokroatischen Dialektologie. Der kaj-Dialekt von Virje mit besonderer Berücksichtigung der Dialekte der Podravina*, 1907.

¹ *Verzeichnis über die seit dem Jahre 1872 an der Philosophischen Fakultät der Universität in Wien eingereichten und approbierten Dissertationen*, књига 2, Беч 1936, стр. 232—247.

² Посљедње двије дисертације настале су код М. Решетара.

M. Tentor: *Der čakavische Dialekt der Stadt Cres (Cherso)*, 1907.

A: Hadžikadić: *Der Dialekt der Stadt Derventa*, 1910.

J. Ribarić: *Gruppierung südslawischer Dialekte der Halbinsel Istrien mit einer Darstellung der Mundart von Vodice*, 1917.

Будући да штампање дисертација није било обавезно (а није ни данас) и да универзитетска библиотека добија обавезни примјерак дисертације тек од г. 1924 (Аустријска национална библиотека тек од г. 1938), није ни чудо што су многе дисертације данас изгубљене.³ Неки од горе наведених наслова добро су нам познати, јер су радови штампани.⁴ Док код Зграблића, Фанцева и Тентора можемо претпостављати да је преведен односно штампан текст дисертације, код Рибарића не можемо бити сигурни, јер је временски размак између дисертације и штампане верзије у Српском дијалектолошком зборнику више од 20 година. Рукописи, на жалост, нису сачувани. Једина дисертација која је сачувана у оригиналу јесте Хаџикадићева о дијалекту града Дервенте, док осталима (Аранза, Гјерић, Комбол) нема трага. Опис градског говора Дервенте можда је и данас занимљив, јер — колико ми је познато — овај говор ни до данас није детаљније обрађен. Сазнајемо да се ради о икавско-јекавском говору са новоштокавском акцентуацијом, у којем је јат дао *и* у дугим, а *је* у кратким слоговима, нпр. *дите* према *дјеца*. Све остале особине добро се уклапају у слику босанских дијалеката. Једна посебност тога говора је можда то да у типу *јуначство* није дошло до упрошћавања консонантске групе (стр. 36).

Кад набрајамо аустријске дијалектолошке дисертације не смијемо заобићи Милана Решетара, који је 1889. докторирао у Грацу са дисертацијом *Die Čakavština und deren einstige und jetzige Grenzen*.⁵ Јагић је штампао своју дисертацију под истим насловом у своме *Archiv* (13. књига, 1891, стр. 93—109, 161—199, 361—388), додајући своје примедбе („Einige Bedenken“, стр. 388—397). У овом раду Решетар одлучно заступа мишљење да се српскохрватски језик дијели на четири дијалекта, наиме штокавски, чакавски, кајкавски и сврљишки (стр. 97). Разлике између штокавског и чакавског дијалекта своди на крају крајева на два фонетска закона (*шт* према *шћ*, *ћ* према *ј*), док остале, искључиво

³ Види O. Peschi, *Wiener slavistische Dissertationen in der Universitätsbibliothek Wien 1872—1962*, *Wiener slavistisches Jahrbuch*, 10 (1963), стр. 195—205.

⁴ Д. Зграбић, *Чакавски дијалекат у Св. Ивану и Павлу те у Жмињу у Истри*, I, II и Програму ц.к. велике гимназије у Пазину за школ. год. 1904—1905. те 1905—1906, III у властитој наклади, Пула 1907; Ф. Фанцев у *Archiv-u für slavische Philologie*, књига 29 (1907); М. Тентор у *Archiv-u*, књига 30 (1909); Ј. Рибарић, *Размјештај јужнословенских дијалеката на полуотоку Истри*, СДЗБ, књ. 9, Београд 1940.

⁵ Види F. Kroller, *Dissertationen-Verzeichnis der Universität Graz 1872—1963*, Graz 1964.

чакавске, особине (нпр. инстр. фем. -а основа на -у, посебни облици кондиционала) нису заступљене у свим чакавским говори-ма. Чакавски се териториј у 15. и 16. стољећу распростирао мно-го даље него што је то случај данас. Према Решетару чакавски се говорило не само по читавом приморју до Купе и Коране него и даље према сјеверу и истоку (стр. 188), затим у оном дијелу Босне који је у Средњем вијеку припадао Хрватској (стр. 188)⁶ те у читавој сјеверној Далмацији (стр. 193). С друге стране, Ре-шетар сматра да се у Дубровнику говорило штокавски, а не ча-кавски (361—388).⁷

Кад је у оквиру Академије наука 1896/97. године основана Балканска комисија, предсједник које је постао В. Јагић, она је задуживала аустријске и иностране сараднике да истражују срп-скохрватске дијалекте не само у Аустро-Угарској него и у Црној Гори и Србији. У првој години рада Балканске комисије Решетар је отишао у Црну Гору да би се бавио истраживањем акцентуа-ције југозападних говора, а Ј. Аранза је путовао у Далмацију да би обрадио неке чакавске говоре.⁸ (Истраживања ван српско-хрватског језичког територија овдје нећемо узети у обзир). Оба-двојица су годину дана касније наставила започети рад.⁹ Решетар је обилазио Црну гору (нарочито Озриниће), Боку (Прчањ) и Ду-бровник, а Аранза је боравио на Вису и Хвару, на острвљу под Шибеником и на Муртеру и Дугом отоку. Док Аранза, изгледа, осим у својим извјештајима Јагићу, није обрадио и објавио скуп-љену грађу (а та грађа је изложена доста несистематски), Реше-тар је написао своју прву велику књигу на основу теренских ис-траживања која је вршио по налогу Балканске комисије. То је његова чувена књига *Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten*, Беч 1900, којом је започео серију *Schriften der Bal-kankommission, linguistische Abteilung*.

Исте године (1898.) професор Hermann Hirt из Лајпцига по-слан је у Србију да би истражио икавизме у (иначе јекавским) говорима западне Србије (Азбуковац),¹⁰ а годину дана касније (1899.) Академија је послала познатог норвешког слависту и фо-нетичара Olafa Brocha у југозападну Србију ради дијалектоло-

⁶ Усп. приговор у највоније вријеме код А. Пеце, *Икавско-шћакавски говори западне Босне I*, Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник, књ. 1, Сарајево 1975, стр. 82; у наведеном ће дјелу читалац наћи и лите-ратуру о овој проблематици.

⁷ Усп. и *Чакавштина у Дубровнику*, посебни отисак из Нове Зете, Цетиње 1890, *И опет о 'чакавштини' у опће а напосе у Дубровнику*, по-себни отисак из Нове Зете, Цетиње 1891; До друкчијих резултата дошао је у својој књизи С. А. van den Berk, *Y a-t-il un substrat čakavien dans le dialect de Dubrovnik?* 's-Gravenhage 1959, са литературом.

⁸ V. Jagić, *Vorläufige Berichte der Balkan-Commission. Erstes Heft*, I, Беч 1900, стр. 10—23.

⁹ *Vorläufige Berichte*, III 50—55, 60—68.

¹⁰ *Vorläufige Berichte*, III, стр. 55—60, H. Hirt, *Der Ikavische Dialekt im Königreich Serbien*, Беч 1903 (*Sitzungsberichte der Kaiserlichen Aka-demie der Wissenschaften in Wien, phil-hist. Klasse*, књ. 146).

шких истраживања.¹¹ Broch је обрадио отприлике трокут између Врања, Пирота и Ниша. Подијелио је говоре у три групе, и то у дијалекте моравске долине, планинске говоре између моравске долине и бугарске границе, и говоре долине Нишаве. Александар Белић, који је отприлике у исто вријеме радио на истом терену био је задовољан његовим фонетским фиксирањем, али је имао приговора Brochовој подјели и методу сакупљања и излагања.¹²

Најплоднији истраживач који је стајао Академији на располагању био је свакако Милан Решетар, од г. 1904. ванредни, а од г. 1906. редовни професор славистике у Бечу. 1901. отишао је опет на терен, и то у Хрватску и Славонију, с циљем да би одредио прије свега границе између штокавског и кајкавског дијалекта.¹³ Своје резултате, и са ранијих путовања, изнио је у својем, можда најзначајнијем дјелу о штокавском дијалекту (*Der štokavische Dialekt, Schriften der Balkankommission, Ling. Abt.*, Беч 1907), у којем одлучно остаје при четворној подјели српско-хрватског језичког подручја (стр. 20), полемизирајући са Белићем, који је тада кајкавски дијалекат у суштини сматрао словеначким.

Године 1907. Решетар је отишао на терен у јужну Италију да би обрадио штокавски-икавски исељенички говор у провинцији Campobasso који је досељен из Далмације (између Велебита и Неретве).¹⁴

1900. године основан је „Phonogrammarchiv“ при Академији наука у Бечу, међу оснивачима којег је био и В. Јагић. Од тога времена сакупљани су снимци са терена српскохрватског језика који се углавном и данданаас чувају, иако је било нешто губитака за вријеме Другог свјетског рата.

М. Решетар је већ 1901. године на своје теренско путовање понио са собом један фонограф. Пише да апарат не може испунити све наде, јер је сувише тежак и непокретан. Радило се, наиме, о два сандука тешка заједно око 120 килограма. Могла су се транспортирати, наравно, возом, али није било могуће да их понесе у села. Зато је било потребно да се сељаци доведу до фонографа, што опет није било лако. Док се сељак у својој кући осјећа још како тако слободан, у туђој кући са страним господином тешко ће слободно причати ако се при томе још хвата његов глас. Зато је Решетар и мало снимао.¹⁵ Ипак захваљујемо професору Реше-

¹¹ Vorläufige Berichte, VI, стр. 93—106; O. Broch, *Die Dialekte des südlichsten Serbiens*, Беч 1903. (Schriften der Balkankommission, књ. 3).

¹² А. Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*, Београд 1905, стр. CI (СДЗБ, књ. 1).

¹³ Vorläufige Berichte der Balkan-Kommission. Zweites Heft, IX, Беч 1910, стр. 51—69.

¹⁴ Vorläufige Berichte, XII, посебни отисак из Anzeiger der phil-hist. Klasse 1908, Nr. II; *Die serbokroatischen Kolonien Südtaliens*, Беч 1911 (Schriften der Balkankommission, књига 9).

¹⁵ Vorläufige Berichte, IX, стр. 52—53.

тару дијалекатске снимке из околине Бјеловара, из Горњих Ста- тива, те из јужне Италије, као и неколико пјесама и инструмен- талну музику из г. 1901. и 1907.¹⁶

Fratišek Pospíšil, професор гимназије, снимио је 1910. го- дине хрватске чакавске говоре у јужној Моравској (Чехословач- ка). Међу снимцима највише има пјесама, али има и једна дужа приповијетка, која траје око шест минута, што данас представ- ља изузетно драгоцијен документ ових говора којих данас више нема, а који су доста слабо проучени.¹⁷ Наравно, за данашње при- лике квалитет снимака веома је лош, али кад се пади о једном изумрлом дијалекту, сваки ће снимак добро доћи.

1912. и 1913. Матија Мурко, професор славистике у Грацу, отишао је у Босну и Херцеговину да би снимио епске пјесме. По- ред пјесама (за које види *Каталог I*), Мурко је снимио и говор неколицине својих пјевача,¹⁸ и то из Бихаћа и околине Мостара, као и изговор двојице учитеља сарајевске препарандије. Даља истраживања и снимања професора Мурка спријечена су била због рата.

Послије слома Аустро-угарске значај аустријске славистике знатно је смањен. Већина студената — Словена отишла је у сво- ју домовину, а професор Решетар био је отпуштен из службе.

Између два рата није било аустријских слависта који би се бавили српскохрватском дијалектологијом. Ситуација у новој Аустрији била је сасвим друкчија него раније: сада су студенти славистике углавном рођени Аустријанци.

Послије другог свјетског рата рад Phonogrammarchiv-а се наставља. Приликом снимања њемачких говора широм цијеле Аустрије у оквиру пројекта рјечника баварско-аустријског ди- јалекта, почев од почетка педесетих година снимани су и хрват- ски исељенички говори Градишћа, и то од стране бечке германи- стике. Ту се ради дјелимично о изузетно драгоцијеним документи- ма, не само због тога што се описују појаве духовне и материјал- не културе којих данас више нема него и због тога што у неким селима у којим је прије 25 година неколико стараца још говорило хрватски, данас се тај језик више не може чути. Касније допри- носе и слависти и етнолози својим снимцима збирци Phonogram- marchiv-а у Бечу.¹⁹

¹⁶ Види *Katalog I der Platten 1—2000 des Phonogrammarchives der Akademie der Wissenschaften in Wien*, издао S. Exner, Беч 1922.

¹⁷ Највише података има код И. Милчетића, *O moravskim Hrvatima*, Виенац, књ. 30 (1898), стр. 410—413, 442—444, 458—459, 474—476, 487—488, 521—523, 557—558.

¹⁸ M. Murko, *Bericht über phonographische Aufnahmen epischer, meist mohammedanischer Volkslieder im nordwestlichen Bosnien im Sommer 1912*, Nr. XXX der Berichte der Phonogramm-Archivs-Kommission der kaiserl. Akademie der Wissenschaften in Wien, Беч 1912, стр. 13, и, *Bericht über phonographische Auf —*

¹⁹ Види *Katalog der Tonbandaufnahmen der Österreichischen Akademie der Wissenschaften in Wien*, Беч 1960 сл. (=81, 82, 84, 85. Mitteilung der Phonogrammarchivs-Kommission).

Радови аустријских слависта који се баве српскохрватском дијалектологијом односе се сада већином²⁰ на хрватске говоре у Градишћу. Прву класификацију градишћанских хрватских говора налазимо у дисертацији Н. Dihanicha (Диханића) о глаголу.²¹ Ова је класификација заснована на властитим теренским истраживањима и у грубим цртама важи и данас.

О обичајима и о језику Хрвата у средњем Градишћу писао је Josef Vass,²² који нам је као први пружио детаљнији опис чакавског, икавско-екавског дијалекта са парцијалним помицањем акцената у котару Горња Пуља (Oberpullendorf). Приближно у исто вријеме радила је Helene Koschat на опису сличног говорног типа у једном дијелу сјеверног Градишћа.²³ Аутор овог реферата дао је први опширни опис акцентуације чакавских градишћанских говора, међу којима има и говора са старом, старијом и новијом акцентуацијом.²⁴ Поред већег броја студија о мјесним хрватским говорима²⁵ написао је и синтезу цијелог подручја хрватских иселеничких говора у Градишћу, западној Мађарској, Словачкој и Моравској.²⁶ Ради се о опису дијалекатских појава на свим разинама језика. Поред аустријских слависта, наравно, о хрватским градишћанским говорима писали су и други.²⁷

На крају овог прегледа ваља споменути два бечка магистарска рада (писана на српскохрватском језику, на жалост, такођер нештампана) из подручја сељачке материјалне културе.²⁸ Ови су радови дргоцјен допринос не само етнологији Градишћа него и српскохрватској лексикографији. У обадва рада објашњава се отприлике по 400 сељачких термина који су сакупљани на терену. Међу овим терминима има, с једне стране, доста позајмљених њемачких и, у мањој мјери, мађарских ријечи, али, с друге стране, има и много старине. Сада је посљедњи тренутак у којем се још може сакупљати сељачка лексика, јер под промијењеним техничким и социолошким околностима она данас нестаје.

*

* * *

²⁰ Изузетак чини само бечка дисертација Слободанке Лукиновић, *Zwei Mundarten nordwestlich von Krapina*, 1973, која описује један кајкавски говор сличан бедњанском што га је обрадио Ј. Једвај у ХДЗБ, књ. 1 (1956), стр. 279—330.

²¹ *Das Verbum im Bugenländisch-Kroatischen*, Беч 1954, стр. 1—22.

²² *Sprache und Volkstum der Mittelburgenländer Kroaten*, Graz 1965.

²³ *Die čakavishe Mundart der „Poljanci“ im Burgenland*, Беч 1966. Дисертација је без већих измјена штампана под титулом *Die čakavishe Mundart von Baumgarten im Burgenland*, Беч 1978 (Schriften der Balkankommission, Ling. Abt. 24/2).

²⁴ G. Newelkowsky, *Die Akzent- und Intonationssysteme der čakavischen Mundarten im Burgenland*, Беч 1966, исти: *Акцентски системи чакавских говора у Градишћу*, Зборник за филологију и лингвистику, 13/1 (1970), стр. 195—204, исти: *Die Toneme in einer čakavischen Mundart des Burgenlandes*, *Opuscula slavica et linguistica*, Klagenfurt 1976, стр. 269—280.

Кад сам пријавио овај реферат за *Научни састанак* замишљао сам га више теоријски. Међутим, да сам прикупљао грађу, показало се да, по мом мишљењу, излагање библиографске грађе неће бити без користи. Није нпр. опште познато да се код неких наведених радова из прве епохе ради о аустријским дисертацијама, није ни широко познат рад *Phonogrammarchiva-* у Бечу, нити су опште познате аустријске дисертације настале од педесетих година о језику градишћанских Хрвата.

Dr Gerhard Neweklowsky

Z u s a m m e n f a s s u n g

Wenn wir die Arbeiten auf dem Gebiet der serbokroatischen Dialektologie, die auf dem Boden des heutigen Österreich entstanden sind, betrachten, können wir zwei Epochen unterscheiden: die erste dauert bis zum Zusammenbruch Österreich-Ungarns und die zweite beginnt erst in den fünfziger Jahren dieses Jahrhunderts.

Die zentrale Persönlichkeit der ersten Epoche war Vatroslav Jagić, der zwar selbst nicht Dialektologe war, aber als Professor der Slawistik in Wien, als Herausgeber des Archivs für slavische Philologie und als Mitglied der Österreichischen Akademie der Wissenschaften Dialektologen herausbildete und die dialektologische Forschung förderte. Als im Rahmen der Akademie die Balkankommission gegründet wurde, konnte man Dialektologen zur Feldforschung nicht nur in die österreichisch-ungarischen Länder, sondern auch nach Montenegro und Serbien entsenden. Der bedeutendste und fruchtbarste unter ihnen war Milan Rešetar, später selbst Professor der Slawistik in Wien.

Von Bedeutung für die dialektologische Forschung war und ist noch heute die Gründung des Phonogrammarchivs im Jahre 1900, denn seit jener Zeit ist die Sammlung serbokroatischer dialektologischer Aufnahmen nicht unterbrochen worden.

Seit dem Zweiten Weltkrieg haben sich die österreichischen Slawisten bei ihren dialektologischen Feldforschungen hauptsächlich auf die kroatischen Auswandererermundarten des Burgenlandes beschränkt.

Др ДРАГОМИР ВУЈИЧИЋ (Сарајево)

НАЗИВ ЈЕЗИКА И УПОТРЕБА ПИСАМА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ У ВРИЈЕМЕ АУСТРОУГАРСКЕ ОКУПАЦИЈЕ

У прилици када се освјетљавају методолошки и теоријски основи наше науке о језику неће бити наодмет да подсјетимо и на неке чињенице што се везују за језичку проблематику у Босни и Херцеговини у вријеме аустроугарске окупације. Наравно, одвећ смо свијесни да је проблематика о којој желимо да говоримо врло сложена и неодвојива од цијелог комплекса питања која карактеришу свеукупну политичку и културну ситуацију у Босни и Херцеговини у вријеме које је омеђено трајањем окупације. Зато наше излагање, без претензија друге врсте, има циљ само да подсјети на неке аспекте рјешавања језичког питања у Босни и Херцеговини у поменутом времену, тим прије што то питање у различитим фазама трајања окупације има и различиту позадину, и то како у полазиштима и намјерама Аустро-Угарске, тако и у схватањима и полазиштима ондашњих босанскохерцеговачких националних па и конфесионалних групација. А то све значи да тзв. *језичко питање* у вријеме аустроугарске окупације у Босни добија врло изразито обиљежје политичког проблема, који је — поред и неких обиљежја друге врсте — био у суштини својој вид отпора окупацији и дио борбе за еманципацију Босне и Херцеговине.

Подстицаји да се проговори о овој проблематици могу бити и у реалној чињеници да су управо у основама методолошких и теоријских приступа тумачењу тог језичког питања у БиХ од почетка окупације до пред први свјетски рат, па и деценије, дошла и долазила до изражаја доста различита схватања, тако да су по много чему карактеристични многи досадашњи радови и студије о том питању, особито они раније што су објављивани на страни. Да на овом мјесту подсјетимо барем на двије такве радње. Тако дјело Ferdinanda Schmida: *Bosnien und die Herzegovina unter der Verwaltung Österreich-Ungarns* (Leipzig 1914), поред низа интересантних података о језичком питању у БиХ, садржи и недвосмислен ауторов став, наравно критички, у вези с настојањима у Босни и Херцеговини да се њемачки језик потисне из службене употребе. Или, у непубликованој докторској ди-

сертацији Franza Wienwurma: *FZM Oskar Potiorek. Leben und Wirken als Chef der Landesregierung für Bosnien und der Herzegovina in Sarajevo 1911—1914*, која је одбрањена на Филозофском факултету у Бечу и чува се у Универзитетској библиотеци у Бечу, исцрпно се цитирају или парафразирају подаци и документи из периода од децембра 1912. до краја априла 1913. године о политичкој ситуацији у вези с рјешавањем језичког питања у БиХ, уз готово неприкривено ауторово настојање да се оправдају ставови и политика земаљског поглавара Оскара Потioreка о том питању.

Како је познато, аустроугарска окупација уграђивала је у Босни и Херцеговини бирократски апсолутистички систем, са организацијом власти аустријског типа, страним чиновничким апаратом и службеним њемачким језиком. Макар да је то у великом броју случајева било и формално, треба рећи да је један од захтјева који су постављани тим страним чиновницима у Босни био познавање „земаљског“ језика или неког другог словенског језика. Тај је захтјев ваљда истицан зато што је, барем званично, језик тзв. спољњег комуницирања службеника са странкама требало да буде језик којим је говорило босанскохерцеговачко становништво. Али, одмах по окупацији службени назив тог језика није био устаљен, па се, како ћемо видјети, само током 1879. године у документима употребљава више назива за тај језик „спољашњег комуницирања“.* Тако, у једном документу

* Највећи број података за овај реферат црпили смо из богато документоване и досад, на жалост, не много запажене књиге Џевада Јузбашића: *Језичко питање у аустроугарској политици у Босни и Херцеговини пред први свјетски рат*, Свјетлост, Сарајево 1973. — Поред тога, доста података налази се и у стенографским записницима Босанскохерцеговачког сабора из периода о коме говоримо, који се чувају у Архиву Босне и Херцеговине у Сарајеву, а онда и у бројним радовима и студијама, од којих бисмо овдје навели: публикацију Заједничког министарства финансија: *Bericht über die Verwaltung von Bosnien und der Herzegovina 1913*, Wien 1914 (која садржи „у официјалној интерпретацији један кратак преглед политичких догађаја у Босни и Херцеговини у вези са рјешавањем језичког питања“); L. v. Südländ (Иво Пилар): *Die süd-slawische Frage und der Weltkrieg*, Wien 1918 (садржи доста података о језичком питању у Калајевој националној политици); Ш. Грђић: *Напор Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење*, Сарајево 1929; Т. Крушевац у монографијама: *Петар Кочић*, Београд 1951, и *Сарајево под аустро-угарском управом*, Сарајево 1960; Миљана Gross у студији *Хрватска политика у Босни и Херцеговини од 1878. до 1914*, Хисторијски зборник, год. XIX—XX, Загреб 1968; Митар Папић: *Из прошлости српскохрватског језика и правописа у Босни и Херцеговини*, Преглед бр. 4, Сарајево 1973. — Итд., итд. Наравно, постоје и бројни други радови или опсежне студије у којима се налазе мање или више прокоментарисани подаци или осврти на језичко питање у Босни и Херцеговини у периоду аустроугарске окупације. Ту у првом реду мислимо на бројне студије о развоју школства у Босни и Херцеговини, као и на још бројније историјске студије (рецимо, Х. Капицића, Е. Рецића и многих других), што је и природно ако се има на уму оно што смо и на самом почетку истакли: да језичко питање у то вријеме добија врло изразито обиљежје политичког проблема.

Заједничког министарства финансија од 1. I 1879. употребљен је назив *босански језик*. Исте те године на сједници Босанске комисије закључено је да се службено тај језик назива *босански земаљски језик*, док је у пословнику за органе власти у Босни и Херцеговини из фебруара 1879. већ употребљен назив *српско-хрватски језик*, а у наредби Земаљске владе од 17. јула 1879. употребљава се и *хрватско-српски* и *српско-хрватски*. Позадина назива *босански језик* и *босански земаљски језик* у првим данима окупације сасвим је јасна, али ће се тај назив, како је познато, и доцније јављати и употребљавати.

У вријеме генерала Филиповића долази до изражаја прохрватска оријентација босанске управе и у вези са службеним називом наставног језика у Босни, тако да се жели тај језик назвати искључиво *хрватским*. Наравно, то није могло проћи без реаговања од стране српског живља, па је зато у неким документима Земаљске владе из 1879. и 1880. године изричито одређено да се наставни језик назива *земаљски језик*. Додуше, овакав назив сусреће се у првим годинама окупације претежно не само у школству него и у администрацији и судству.*

Као што је познато, у Калајево вријеме устаљен је у свим областима службене употребе назив *босански земаљски језик*, односно и краће: *босански језик*, што је било у складу с познатим Калајевим настојањима да се на сваки начин сузбије хрватски и српски национални покрет у Босни и Херцеговини. Након Калаја, а у вријеме заједничког министра финансија барона Бурријана, напушта се назив *босански језик*, па је у наредби Земаљске владе од 4. октобра 1907. године одређен и службени назив *српско-хрватски језик*.

Изгледа да је и одобрење штампања прве граматике српскохрватског језика у Босни одгађано око пет година управо због назива језика. Како је већ и раније објелодањено, тај први уџбеник граматике нашег језика у Босни написао је проф. сарајевске гимназије Фране Вулетих. Аустроугарске власти су инсистирале да се језик који се обрађује у граматизи назове *босанским*, с чим се аутор није слагао, па је зато Земаљска влада рукопис слала чак и у Беч на увид и одобрење, а у вези с неким питањима око њеног штампања консултован је и Франц Миклошич. Ипак, уџбеник је штампан 1890. године под насловом *Граматика босанског језика за средње школе*.

Како смо већ рекли, спољње комуникације власти са странкама обављале су се, углавном, на народном, односно „земаљском“ језику, али су поднесци примани још и на њемачком, мађарском, па и турском језику. И на суду су се странке могле слу-

* Како је у својој ријечи у дискусији поводом овог реферата примијетио проф. П. И. Ивић, овакво називање језика у Босни од стране администрације страног поријекла није морало имати увијек само политичку позадину. Оно је могло бити и паралелно употребљаван назив језика са називом *Земаљска влада* и слично.

жити у усменом и писменом облику такође народним, њемачким или мађарским језиком. Биће од користи да и на овом мјесту наведемо још и податке: да је прво издање Зборника закона и наредаба из периода од 1878. до 1880. године изашло само на њемачком језику, док су следећа објављивана и на српскохрватском. Босанско-херцеговачке новине, званични орган Земаљске владе, објављиване су и на српскохрватском и на њемачком, а од 1881. године, под називом „Сарајевски лист“, само на српскохрватском.

У погледу употребе писама у Босни и Херцеговини до краја прве деценије овога вијека такође је ситуација променљива и везана је за опште прилике које су владале у окупираној Босни и Монархији у цјелини. Како је познато, ћирилично писмо имало је у Босни врло дугу традицију, па је и за вријеме турске управе било у званичној употреби паралелно са турским писмом. Међутим, у првим годинама окупације чиновнички апарат прохрватски оријентисан потискивао је из употребе ћирилицу, што је било на истој линији са настојањима да се језик назове искључиво *хрватским*. Наравно, такво настојање могао је само подупријети и страни чиновнички апарат у Босни, коме је то писмо било увелико туђе. Тако је 1879. године латиница била готово искључиво службено писмо. Босанско-херцеговачке новине излазиле су 1878. само латиницом, 1879. имале су једино ћирилички поднаслов, а тек од 1880. штампају се у оба писма упоредо, како је доцније штампан и „Сарајевски лист“. И у школама је рјешењем Земаљске владе из јуна 1879. године одређено да се ћирилица учи само као спорадично писмо, што је такође изазвало реакције српског живља у Босни, па је исте године са одбацивањем назива *хрватски језик* морао бити учињен уступак и у том смислу да се и ћирилица начелно стави у школи у исти положај са латиницом. Уз то, Земаљска влада је 1880. године и званично наложила учење оба писма и њихову равноправност у настави.

Па ипак, латиница је била официјелно писмо практично све до 1913. године, када је издато званично упуство властима да треба оба писма у сваком погледу сматрати равноправним. Истина, било је и у периоду до 1913. сигнијих „уступака“ и у погледу употребе ћирилице у званичној комуникацији са странкама, какав је и онај у владиној наредби из 1895. године, гдје стоји да се службена рјешења странкама, функционерима и корпорацијама православне вјере шаљу писана ћирилицом, а општинским уредима и другим странкама латиницом. Међутим, познато је такође и то да је 1898. године изричито наређено да се записници вијећа мостарске Гимназије могу писати само латиницом.

Нова фаза у рјешавању цјелокупног језичког питања у Босни и Херцеговини наступа са доношењем *Штатута*, тј. земаљског устава, у коме је загарантовано „чување народне особине и језика“ свим житељима у Босни, и након отварања Босанскохерцеговачког сабора, у коме је 1910. покренута дебата о језичком пи-

тању. Тада је постигнута сагласност између Хрватског и Српског саборског клуба у вези с називом језика, и то тако што ће га Срби називати *српским*, а Хрвати *хрватским*. Али, тим није постигнута сагласност и у вези с писмима и цијелим језичким питањем. Наиме, на српској страни се схватало да ћирилице као „писму већине“ треба да припадне првенство, јер се — опет по њихову мишљењу — дотад латиница ширила на рачун ћирилице. И обрнуто, давање првенства ћирилице схватано је са хрватске стране као знак српске хегемоније. Законски приједлог Хрватске народне заједнице из 1911. године да „хрватски или српски“ језик буде званични језик, а службено писмо латиница или ћирилица — представници Срба одбили су из разлога што у понуђеној формулацији стоји на првом мјесту *хрватски* и *латиница*. Како је логично претпоставити, нису остали по страни ни представници Муслимана у Сабору: једни од њих подржавају 1911. хрватску струју која се залаже да се језик назове „хрватски или српски“, док су други (Дервишбег Миралем, на примјер) истицали индиферентност Муслимана према том питању и сводили питање утврђивања назива језика на споразум између Срба и Хрвата у Босни, односно њихових представника у Сабору.

Језичко питање у Босни и Херцеговини особито је заоштрено у Сабору поткрај 1911. године у вези са стављањем натписа на цестама. Тада је у саборском Одбору за јавне грађевине и комуникације закључено да се натписи на цестама исписују ћирилицом, затим арапским словима, па тек онда латиницом, што је изазвало опозицију хрватскомуслиманске саборске већине.

У Босни и Херцеговини језичко питање изазива потресе и политичке импликације и током 1912. и 1913. године. Па ипак, чини нам се да је у погледу санкционисања назива и употребе језика, као и утврђивања статуса писама значајна 1913. година, када је на сједници Сабора Босне и Херцеговине 30. децембра донесен *Закон о уређивању званичног и наставног језика и Наредба Земаљске владе за Босну и Херцеговину од 1914. уз Закон о уређењу званичног језика у Босни и Херцеговини*. Јер, *Законом о уређивању званичног и наставног језика у Босни и Херцеговини* на самом почетку (§ 1) врло јасно је одређено:

„Српско-хрватски језик је званични језик у свим босанско-херцеговачким властима, уредима и земаљским заводима за све послове грађанске управе на управном подручју Босне и Херцеговине у унутрашњем и спољашњем службеном саобраћају. Исто вриједи о наставном и званичном језику свих грађанских наставних завода, који се издржавају земаљским средствима, а тако и о усменом и писменом спољашњем саобраћају босанско-херцеговачких земаљских жељезница са свим грађанским властима, грађанским уредима, грађанским земаљским заводима и странкама на управном подручју Босне и Херцеговине.“

Ограничење се може односити само на унутрашњу службу земаљских жељезница, гдје ће се такође употребљавати „српско-

-хрватски језик, колико допуштају војнички интереси“. Интересантно је и то да је у *Закону* наглашено да се приватним школама у којима се не учи српскохрватски језик „може дати право јавности онда ако се у њима учи српско-хрватски језик као обавезни наставни предмет“.

Што се тиче писама, *Закон* у § 3. недвосмислено формулише:

„Оба писма српско-хрватског званичног језика јесу равноправна и зато их треба употребљавати заједно и подједнако у свим званичним објавама, јавним огласима, јавним натписима и печатима.“

Неће бити можда некорисно да подсјетимо и на чињеницу да је још 1883. године уведен за све уреде и школе у Босни и Херцеговини, како се у *Ревизији правописа српско-хрватскога језика* из 1912. каже, „т. зв. Вук-Даничићев фонетски правопис“. Према том правопису, у текстовима писаним на оба писма није прављена никаква разлика, а језик је прилагођаван што је могуће више народном говору у Босни. Међутим, због извјесних разлога које ћемо мало даље цитирати, школске власти су затражиле од Владе и Влада је „сазвала на дан 16. (29.) маја мјешовиту анкету, у којој су осим стручњака у ортографским питањима учествовали и новинари и литерати, који добро познавају језик“.

Зашто је дошло до анкете и *Ревизије правописа* Вук-Даничићевог, најбоље показује образложење из самог уводног дијела *Ревизију*: „И ако је овај (мисли се на правопис — прим. Д. В.) кроз близу тридесет година добро одговарао сврси и у својим темељима остао неуздрман, ипак показује од неколико времена што услјед природнога развика што опет због страних ујецаја у *појединостима*, бројне несугласице, које се можда у приватном животу не осјећају особито тешко, али у велике ометају рад у школи, гдје ортографија треба да се наставља. Зато су школски кругови већ дуже времена жељели, да се тај правопис стручњачки прегледа, па да се у данашњем хаосу изнова фиксира оно, што има унапријед вриједити као стално и за све обавезно.“

Саслушавши учеснике у анкети, Земаљска влада је у форми наредбе „нормативнога значаја“ а „у сврху стабилизовања српско-хрватскога правописа у Босни и Херцеговини за догледно вријеме“ озваничила ревизију дотад примјењиваног правописа, формулисану у 30 тачака. *Ревизија* је имала да „безувјетно веже од дана, кад се објави, све босанско-херцеговачке јавне власти, уреде, судове, заводе и школе.“

И у *Ревизији* је већ у 1. тачки наглашено:

„1. За обадва писма, којима се биљежи српско-хрватски говор, вриједи исти правопис.“

А то практично значи да ће се у будуће вријеме „и у латиници писати фонетски“ (дакле, *чинићу*, *довешћу*, а не *чинитћу* и сл.), да ће се одомаћене туђе ријечи и у латиници писати фонетски, као и туђа имена, с тим што се уз фонетски написано

туђе име има додати у загради „ријеч у етимолошком правопису“ — итд. У вези с писмима још се у *Ревизији* „наређује“ да се ћирилички глас *ђ* у латиници има употребљавати „прецртано латинско *б (ђ)*“, а не као дотад *гј*, те да се ћирилички гласови *љ, њ* и *џ* у латиници пишу као „сложена писмена *љ, њ, џ*“. — Наравно, интересантне су и остале одредбе у *Ревизији*, јер је то у извјесном смислу мали босанскохерцеговачки правописни приручник оног времена, као што је интересантна и потцртана завршна одредба да „за остало“ могу „добро послужити правила... Броз-Боранићеве књиге“. Међутим, о томе, као и о садржајима *Закона* и *Наредбе* треба и посебно говорити, треба их и из аспекта социолингвистичког посебно осмотрити и проанализирати. Али, нека то остане за неку другу прилику.

Др ГОРДАНА ЈОВАНОВИЋ (Београд)

СРПСКОХРВАТСКИ ИЗВОРИ И ЛЕКSIКА У РЕЧНИКУ ПОЉСКОГ ЈЕЗИКА САМУЕЛА БОГУМИЛА ЛИНДЕА

Први том Линдеовог *Речника пољског језика*¹ штампан је у Варшави 1807. г., а последњи, шести том, изишао је 1814. године. Ово капитално лексикографско дело од преко 4000 страна, у коме се нашло око 60.000 речи посведочених у изворима из XVI, XVII и XVIII века, представља најочигледније сведочанство о стварном статусу пољског језика до тога времена и најпотпунију синтезу свега онога што је урађено у смислу његове кодификације и нормализације.

Прави рат за пољски језик започиње у доба ренесансе кад читав низ културних и образованих Пољака баш у језику види важан доказ самосвојности пољског националног бића, а у његовој примени у свим видовима живота стварни и једини начин да се докаже његова поливалентност и функционалност. Овакав позитиван став према пољском језику имаће и сви каснији стварни културни посленици у које, свакако, спада и Самуел Богумил Линде.

Прикупљање грађе за *Речник пољског језика* Линде је започео 90-тих година XVIII боравећи у Лајпцигу као лектор за пољски језик, наставља га у Варшави, али за његову концепцију *Речника* биће пресудан боравак у Бечу, куда одлази после пропаста пољског устанка 1794. и ради као библиотекар у библиотеци грофа Јузефа Осолињског. У кући грофа Осолињског сретће многе познате словенске научнике; ту ће се у личним контакти-ма упознати са словенском историјом, културом и словенским језицима. Ту је и Јернеј Копитар, који прати Линдеов рад на *Речнику*, а кад је Линде 1803. године прешао у Варшаву, дописује се са њим, што је за нас од великог значаја — у својим писмима Линдеу Копитар често спомиње Вука и његов рад на *Речнику српског језика*.²

¹ *Słownik języka polskiego przez M. Samuela Bogumiła Linde.*

² О овоме в. Ђ. Живановић, *Линде и Вук*, Ковчежић, Прилози и грађа о Доситеју и Вуку, Београд 1972.

Упоредни лексички материјал из других словенских језика који Линде наводи може се објаснити не само датим историјским тренутком — великом општесловенском културном акцијом и узајамношћу — него и ставом самог аутора и његовим филолошким и лингвистичким схватањима, нарочито кад је у питању етимологија. Линде сматра да је за сваки етимолошки рад потребно најпре имати потпуну збирку речи³, а највећу помоћ пољски етимолог треба да очекује од сродних словенских језика: „...нека и не покушава да без њих тражи почетак речи“.⁴ Друго, и не мање важно, јесте Линдеово мишљење да лексички фонд пољског језика треба обогаћивати лексиком из других словенских језика, о чему најбоље сведоче његове речи: „За словенске језике је карактеристично да оно чега нема у једном језику налази се у другом. Па зар нам онда није боље да усвојимо сродне и братске речи него да их преузимамо из латинског, немачког, француског, талијанског?“⁵

Сагласно оваквом свом схватању, он сакупља словенску лексику из, како сам каже, „најбољих извора“ и наводи имена „дијалеката“ и „покрајина“ у којима се употребљавају: „1. чешки 2. моравски 3. словачки у Мађарској и у околини Презбурга итд. 4. хрватски 5. далматински 6. босански 8. вендијски у Штајерској итд. 9. крањски у Крањској 10. славонски у Славонији 11. и 12. доњи и горњи сорабски у Лужицама 13. руски 14. црквени или Ecclesiastica, који се у књигама грчкога закона налази.“⁶

Овом приликом интересују нас наши извори из којих узима податке о нашој лексици. У одељку *Објашњења наведених дијалеката и језика* (I том *Речника*) налазе се следећи подаци:

1) „Bs., Bosn., тј. дијалекат којим говоре у Босни.“ Користио је речник Јакова Микаље *Thesaurus linguae Illiricae*, Лорето, 1649. Сматра да је речник савесно рађен, али веома лоше штампан.⁷

2) а. „Cro., Croat., хрватски дијалекат, употребљава се у Хрватској...“ Користио је речник Јураја Хабделића *Dikcionar ili reči slovenske z vekšega ukup zebrane u red postavljene i dijačkemi zlahkotene*, Грац, 1670;

б. Речник Андрије Јамбрешића *Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica locuples*, Загреб, 1742. Линде сматра да је овај речник „тачнији“ од Хабделићевог.

3) а. „Dalm., Dl., Далматински дијалекат у Далмацији...“ Користио је петојезички речник Ф. Вранчића *Dictionary quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae*, Венеција, 1595. Линде не наводи име аутора речника;

³ *Słownik języka polskiego...* I, Prawidła etymologii, Rozdz. IX, 62.

⁴ *Ibidem.*, Rozdz. VII, 54.

⁵ *Słownik języka polskiego*, Wstęp do Słownika polskiego, стр. XIII.

⁶ *Słownik języka polskiego*, I, Wstęp... оп. cit., стр. XIII.

⁷ Допунски подаци о нашим реченицима узети су из *Enciklopedije Jugoslavije*, Izdanje i naklada Leksikografskog zavoda SFRJ, Zagreb.

б. Речник Ивана Белостенца *Gazophilacium seu Latino-Illyricorum opomatium aerarium*, Загреб, 1740. О овоме речнику Линде има најбоље мишљење, јер сматра да даје највише материјала и да је веома исцрпан. Назива га правом ризницом, јер осим „хрватских речи садржи и далматске, славонске, турско-славонске и приморске, односно оне које се употребљавају на јадранској обали и свуда детаљно истиче њихове разлике.“

4) „Rag., Rg., Рагузански дијалекат; преплитање далматског и босанског...“ Користио је речник Арделија Дела Беле *Dizionario Italiano, Illirico*, Венеција, 1728, Дубровник 1785. Линде је имао венецијанско издање. На основу Белиних речи да се овај дијалекат употребљава у Босни и Рагузи, Линде закључује да се и његов речник приближава Микаљином и Белостенчевом.

5) „Sla., Slav., Славонски дијалекат у Славонији...“ Аутор пољског речника закључује да се многе речи из овог дијалекта налазе у Белостенчевом речнику и да је, осим њега, користио граматику Матије Антуна Рељковића *Nova slavonska i nimačka gramatika*, која је први пут изишла у Загребу 1767, а друго и треће издање појавило се у Бечу 1774, 1789. Према наведеном податку Линде је имао треће бечко издање.

Потребно је напоменути да Линде, бар према изворима које наводи, није користио Волтиђијев *Ričoslovník iliričkoga, italijanskoga i nimačkoga jezika* издатог у Бечу, 1803. г., као ни Стулијев *Lexicon Latino-Italico-Illyricum*, чије су прве три свеске изишле у Будимпешти 1801. г. а даље у Дубровнику 1806. и 1810. г.

Аутор пољског Речника имао је доста тешкоћа око коришћења наших извора. Прва је била у називу *илирски*, који се налази на свим речницима. Овај назив коришћен је и кад су били у питању речници других словенских језика. Стога је, како сам каже, „тек требало утврђивати који је дијалекат у питању. Ја сам се трудио да све те дијалекте разграничим у толикој мери да уопште не буде сумње у ком се делу словенске територије ова или она реч, у овом или оном значењу употребљава.“⁸ Било би значајно утврдити у коликој је мери он то успео, што треба да буде предмет посебног изучавања и испитивања.

На основу онога што Линде износи у Уводу и у *Етимолошким правилима* из I том Речника могло би се закључити или бар претпоставити да је у њему и примењен етимолошко-историјски принцип. Међутим, на основу речничке грађе пре се може закључити да га је он више методолошки прокламовао него што га је стварно примењивао у Речнику. Етимологију даје само тамо где сматра да је потребно, а посебно је питање у којој су му мери тачна етимолошка решења. Што се тиче историјског начела, и ту се могу ставити многе примедбе. Даје пре свега речи које не налази ни у писаним споменицима ни у пољским дијалектима, али их увршћује у грађу, јер их је нашао по појединим словенским

⁸ *Słownik języka polskiego, Wstęp...*, стр. XIII.

језицима, нпр.: *bezobrazliwy* 'безобразан', *bezopalny* 'који се не може запалити', *bezzliczny* 'који се не може пребројати', *umądrzyć* 'опаметити некога' (налази га у „*Rg. umudriti tkoga sapientem facere*“) итд. Даље, уз поједине одреднице као прво значење даје оно које налази у другим словенским језицима, а као друго оно које је потврђено у пољском, нпр.: „*Ban, a, m. 1. Illyr. ban = princeps; titulus gubernatorum Sclavoniae, Croatiae, Dalmatiae etc. (cf. Pan; vide Banski, Banat). 2. Ban, a, m. 1. pieniadz, halerz, ein Pfennig, ein Seller . . .*“ Уз ова два елемента постоји и низ других који се не уклапају у концепцију историјског речника, што је опет посебна тема. За овај Речник пре се може рећи да је нормативан и описни, без обзира што грађа обухвата доста велики временски период.

Обрађивачки поступак је следећи: пољска одредница, поред које стоји звезда ако је реч архаична, преузета из других слов. језика, или је, због недостатка грађе или нејасности примера, семантички недовољно маркирана, превод на немачки, еквивалентни (семантички и лексемско-морфолошки) из других словенских језика, потврде из пољских извора.

Уз одредницу стоји дефиниција која изражава централно значење речи. Даља семантичка гранања су оптимално обрађена, наравно у зависности од грађе којом је располагао.

Дајући словенске еквиваленте уз пољску одредницу, Линде је имао сасвим одређене критеријуме: 1. Да ли се одређена реч, иако структурално измењена, налази у њима? 2. Ако се налази, да ли се употребљава у истом значењу као и у пољском? Као пример може послужити глагол *bronić*, 'бранити'. Уз одредницу **BRONIĆ** стоји дефиниција „... штитити оружјем, бранити оружјем.“ Из нашег језика даје: „*Croat. Rag. Bosn. braniti.*“. Закључује да је тако и у другим слов. језицима, али уз руски облик *бранитъ*, *побранитъ* стоји напомена да значи 'грдити некога', а еквивалент пољском *branić* су облици *боронитъ* *оборонитъ*. Даље, **BRONIĆ SIE** „... (*Croat. Branitisze*)“ значи 'бранити се, штитити се оружјем или нечим другим' ... **BRONIENIE**, **BRONIENIE SIE** ... (*Rag. et Bosn. braniteglstvo, brana; Croat. branitva = opieka ('старатељство, брига')*)“.

Под **BRAMA** налазимо два значења, од којих је за нас интересантније друго. Стоји, наиме: „**BRAMA**, ***BRANA***, **BROMA**, ...“, дефиниција 'улаз, тј. место кроз које се улази у град, замак, трг, зграду...' и, између осталих, и наши еквиваленти „... *Slavon. gradska vrata, velika vrata; Croat. vrata, ...*“ али: „... *Bosn. brana = bronienie; obrona 'брањење, одбрана'*...“. Међутим, одредницу **BRONA** упућује на **BRAMA** (као 1. значење, под одредницом **BRAMA**) а друго значење је: **BRONA** ... 'пољопривредно оруђе за дрљање земље' и даје: „... *Croat. brana, uláka, zubache, ...*“.

Ако критеријум под 1. и 2. није давао позитивне одговоре, онда је морао решити: 1. Каква је семантичка иновација те речи

по другим слов. језицима? 2. Која друга реч замењује одговарајућу пољску? Узмимо само два примера. Уз одредницу BIESIADA стоји дефиниција „...весела седељка уз јело и пиће...“ Из наших извора даје семантичке еквиваленте: „Croat. goschenye; Dal. gozba, chasztenye, gosztbina; Bos. gozba; Slavon. gostba, csast...“ Онда следи објашњење да ова реч у другим слов. језицима значи 'расправа, разговор, говор'. Из наших извора примери су му: „Rag. bessjedda = dictum, sermocinatio; Croat. beszeda = towa ('говор'); Bosn. besjeda = sermo, locutio...“

Уз одредницу BŁOGI даје значење 'срећан, благословен' и наше еквиваленте: „Rag. blaaxen; Croat. blasen; Slav. blaxen, Bosn. blág, obilan, lautus, priblasgen beatissimus...“ а у даљем тексту упућује на стсл. именицу *благое dobro* (усп. под одредницом DOBRO) 'имање, посед' и наше паралеле: „Croat. blago = bogactwo, majątek, bydło ('богатство, имање'); Bosn. blago, bogactvo, jmanje, srebro i zlato; Rag. blago, blaxeno bonum...“

Обрађујући одредницу DACH упућује на нем. *das Dach*, даље — на латински, грчки, хебрејски, итд. и даје словенске еквиваленте, нпр. наше: „Cro *sztroha, sztrossina, krou, krov*; Dal. *sztreha*; Bs. *krov, strehha, pokrov od kuchje*; Rg. *kroov, pokrov, streha*; Sla. *krov*...“ Сагласно свом уверењу да пољску лексикку треба обогативати позајмицама из других слов. језика, препоручује да Пољаци, ум. речи *dach*, узму чешке еквиваленте *krit, kritka* (упућује на гл. *kryć*), јер су речи *strzecha* 'стрежа', *strop* 'плафон', *pokrowiec* 'покривач' код Пољака добили друга значења.⁹

Ових неколико примера и неколико запажања која се односе на Линдеов *Речник пољског језика* ни из далека не расветљавају а још мање решавају многа лингвистичка и методолошка питања која су у њему садржана. Било би свакако значајно испитати: а) у коликој је мери лексика других словенских језика постала активни део лексичког фонда пољског језика, б) колики је проценат по појединим словенским језицима и зашто, в) да ли су те паралеле стварни или приближни семантички еквиваленти, г) у коликој је мери Аутор успео да проникне и правилно одреди синтаксичке односе међу словенским језицима (кад су нпр. у питању везничке паралеле), итд.

Без обзира на закључке, Самуелу Бегумилу Линдеу треба одати дужно признање за огроман и савесно урађен посао, за истрајност коју је у њему показао, за жељу да истакне стварно богатство словенских језика и за поштку да их треба брижљиво неговати.

⁹ *Słownik języka polskiego, Wstęp... стр. XV.*

Др МАРИНА ОРОЖЕН (Љубљана)

ТИПОЛОШКА КОМПАРАТИВИСТИКА И РАЗВОЈ СЛОВЕНИСТИКЕ У 19. ВЕКУ

Свој кратки прилог на шире обрађивану тему¹ овом приликом засновала сам као дуг нашим стручним прецима, који су у даној друштвеној ситуацији у 19. веку у много тежим околностима него ми данас, у ангажованој међусобној сарадњи са Хрватима и Србима, тражили практична језичка решења за опстојност словеначког народа, а истовремено стварали и научну базу савременој словенистици. Ове јесени и *Oddelek za slovanske jezike in književnosti* u Ljubljani, то јест, наша словенистика, прославиће 60-годишњицу свог постојања. Упознајући пре свега на годишњим научним радним састанцима „У Вукове дане“ идејне, друштвене и научне прилике и особине код Срба у 18. у 19. веку, које су давале правац развоју књижевног језика и правац методолошком развоју лингвистичке науке код Срба, могу рећи да битне разлике ипак није било. Малобројни словеначки образовани појединци суочавали су се у мало друкчијим дијалекатским и друштвеним, па и историјским околностима, са истим задацима и били су захваћени истом чежњом и жељом, истом оживљавајућом идејом панславизма, чија је конкретна стварност на крају наша заједничка држава Југославија по првом и другом светском рату.

Један од основних задатака словеначких интелектуалаца, па и политичара, око револуционарне 1848. године, када је први пут формулирана словеначка политичка концепција о језичком и административном, то јесте о народном уједињењу свих Словенаца у историјско-административним покрајинама (Крањска, Корушка, Штајерска, Горишка и Трст) у „Уједињеној Словени-

¹ Споменута тема систематички се обрађује у оквиру штудијског програма у Семинару за историјску граматику и дијалектологију словеначког језика на Одељењу за словенске језике и књижевности Филозофског факултета у Љубљани.

ји.“² У вези са захтевима језичких права у јавном животу, школству и административној управи била је и кодификација књижевног језика као системе, коју би могли прихватити сви припадници у историји административно подељених словеначких језичких покрајина у тадашњој Аустрији. Требало је наћи и утврдити критерије за књижевнојезичко уједначавање, за прелаз од локалних језичких варијаната с краја 18. века³ на један граматички модел, који ипак не би пореметио историјску традицију централног типа језика (такозвани крањски језик), имајући све од 16. века, од протестантске књижевне акције, најбољу шансу да у словеначком језичком простору превлада, а са друге стране ипак би до такве мере прихватио историјски развијене географско-језичке, дакле, дијалекатске особине језичке периферије да би њихови становници без већих потешкоћа могли савладати тај језик као заједничко средство комуникације у писменој и говорној пракси. Да би се то у задовољавајућој мери могло остварити, требало је упознати језичку материју, и то на историјској и дијалекатској разини. Све то претпостављало је већ компарацију, конфронтацију и бирање језичких појава уз критерије које је мотивисала друштвена атмосфера раздобља, па и већ језичка наука на бази делатности и истраживања научника историјско-компаративног правца на крају 18. и у половини 19. века (Ј. Dobrovsky, Ј. Копитар, Фр. Миклошич). Ова ситуација већ раније у Копитарово доба⁴ довела је у првом реду до констатација фонолошко-морфолошких особина словеначког језика у целини, а даље проширивас и продубљавао се тематски оквир ових констатација на морфолошком, лексичком и синтаксичком плану, за које је требало пре свега сакупити и тек добро упознати језичку грађу.

Овим начином су се делатности — нормирање књижевног језика и истраживање језичких појава, на основи којих могла би се наћи најоправданија решења, кроз читав 19. век међусобно допуњавале мењале до пожељне релативне стабилизације књижевне норме и словенистике као науке тек на крају 19. века. Практична питања језичке праксе, која је требало објашњавати за лакше освајање књижевног језика у првом реду у његовој писаној варијанти, изазивала су научне анализе проблема, које су се узајамно проширивале. Ова теоријски фундирана концеп-

² Ову „петицију“ са словеначким народним програмом, правно важан политичко-историјски докуменат, са групом ангажованих народњака из Штајерске, Корушке и из Љубљане у оквиру бечког друштва „Словенија“ конципирао је Фран Миклошич, тада већ доктор права и филозофије.

³ М. Орожен, Словеначки књижевни језик и његове варијанте у 18. и 19. веку. Реферат „У Вукове дане“, научни састанак VIII, Београд 1978 (у штампи, VIII. Зборник МСЦ).

⁴ У овом смислу од великог су значења граматика Ј. Копитара, *Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark* 1808 и граматика Фр. Метелка *Lehrgebäude des slovenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen*, 1825.

ција „новословеначког“ књижевног језика⁵, која се у практичкој норми уобличава у 50. и 60. годинама 19. века као жива стварност, ипак је историјски мотивисана. Иста узвишена идеја о припадности „Словена“ у Крањској, па и Штајерској и Корушкој великој словенској породици охрабривала је већ протестантског писца, граматичара А. Бохорича, да у својој граматици (*Arcticae Noviae 1584*) са поносом ставља свој „крајнски језик“ (*Lingua Carniolana*) уз друге словенске језике, упозоравајући истовремено на оригиналан начин на њихове сродности — и разлике.

Не може бити случај да је на прве странице своје латински писане граматике сместио ћирилицки (*Tabela prima*, стр. 1—10), па и глагољски алфabet (стр. 15—25), помоћу којих је несумњиво неким контрастивним поступком стабилизован гласовни састав „бохоричице“,⁶ латинског алфабета, који је код Словенаца, додуше са тешким траумама,⁷ издржао до „илирских времена“, до 30. година 19. века, када је код Хрвата и код Словенаца примљена гајица, као важан жељени потез језичког зближавања.

Бохорич на словенске језике упозорава и конкретније. Одмах иза упоређивања алфабета сместио је под рубрикама *Cyrilica*,⁸ *Croatica*, *Bohemica*, *Polonica*, *Lusatica*, *Carniolana* (стр. 36—39) „*Pater noster*“ на тим словенским језицима, што значи да су и њему, па као што је познато и другим протестантским писцима, биле познате словенске књиге... На основу ових чињеница може се претпостављати да је словеначким протестантима ступањ сродности словенских језика био доста јасан, па је уз то разумљиво да су уз констелацију словеначког (књижевног) језика (тако га и доста често сами уз термин „крањски“ означавају) размишљали каква треба да буде његова граматичка основа за испу-

⁵ Овим термином 1848. године и у 50. годинама 19. века означавао се у публицистици (Новице, Словенија, Словенски Гласник) уз историјско-компаративне критерије остварујући се новији граматички систем заједничког књижевног језика свих Словенаца, за разлику од старије варијанте „крајнског“ па и старословенског језика у смислу Миклошичевог термина за староцрквенословенски језик.

⁶ Питања у вези са недостацима Трубаровог алфабета — латинице, покренуо је у уводу *Postile Slovenske 1567*. С. Крељ, који је помоћу ћирилске и глаголске азбуке утврдио знакове за *s, z, š, ž, c, č*, (па и: *l', n', h, k*) што је (делимично) примио у граматику (1584) и А. Бохорич, због тога се и писмо зове „бохоричица“.

⁷ Реформом алфабета и ортографије бавили су се крајем 18. века просвећени писци и граматичари. Нпр. М. Pohlin (*Krajinska gramatika 1768, 1783*), О. Gutschman (*Windische Sprachlehre 1777*), Ј. Јапел у вези са преводом Библије. Критичне примедбе Копитара о недостацима бохоричице и његова размишљања о идеалном писму изазвале су после године 1820. покушаје, да се оствари у словеначкој фенолошкој структури одговарајући графички систем. Поводом примењивања „метелчице“ и „дајнчице“ у 20. и 30. годинама 19. века развила се позната полемика „абecedна војска“, која је завршена примањем гајице. Прва гајицом штампана књига јесте историја А. Krempla *Dogodivšine Štajerske zemle*, Gradec 1845.

⁸ Термин „ћирилски“ обухваћа словенски језик односно словенске језике, „*qua vtuntur hodie in aula Turcici imperatoris vel maximè praetoriani milites, quos Ianizaros appellant. Item Bosnenes omnes, Ruteni et Mochovitae*“ (стр. 1).

њавање његове што шире, идеолошки мотивисане комуникационе функције (намера, да се протестантизам рашири и код „Словена у Турској“). Његова фонетичко-морфолошка зграда, додуше неједнолита, ипак базира на ужој централнодијалекатској основи Љубљане и њезине југозападне околине, из које су били родом П. Трубар, Ј. Далматин, па и С. Крељ, а „лексички минус“ већ код њих покривају уже и шире употребљаване дијалекатске словеначке речи, па и неке кајкавске, чакавско-истарске, „кروашо“-далматинске, као што се види из дијалектално-диференцијалног речника, такозваног „Регистра“ у Библији Ј. Далматина (1584).

Функционишу оне често у контексту као низ међусобно допуњавајућих синонима или као стилистичка варијација речи у реченици. Утврђен је и други интересантан факат. Чешки слависта В. Буриан¹⁰ упоређивао је одломке Трубаровог и Далматиновог превода Новог завета (еванђеље по Матеју) са одговарајућим чешким текстом и утврдио да су се већ протестанти служили чешким моделима творбе речи, које су фонетски адаптирали, па чак и примили неке позајмице, међу којима цитира и домневночешке (нпр. милост, богатство, жлеза, мор, помор, водци, можица итд.), па и туђе речи (алможна, маман, перле, арцха, артикул, регула итд.), што није чудно јер су диспонирали протестанти у Љубљани „утраквистичком Чешком библијом“ (Nürnberg 1540), а с Чесима били су у контактима и на немачким универзитетима (Jena, Wittenberg).

Читаво историјско раздобље до краја 18. века, па са новим концептима и до краја 19. века, (све до издања Плетершниковог Словеначко-немачког речника 1893—95), време је велике бриге за словеначке двојезичне речнике, који су остали већином у рукописима.¹¹ Исцрпљују се овом намером штампане књиге, па и дијалекатска грађа, примају се пре свега кајкавске речи или служе као модели за књижевну творбу речи, као је познато из

⁹ М. Orožen, *Prisotnost dialektizmov v jeziku Jurija Dalmatina*. Зборник *Krško skozi čas*, Кршко 1977, 87—98.

¹⁰ V. Burian, *Po stopách češství a české knihy v starším slovenském písemnictví*. *Slavia* VIII, 1929/30, 54—57; 248—270; 449—482.

¹¹ У рукопису сахрањено је више дво па и тројезичких речника свећеника и монаха, у којима је регистриран лексички фонд старијег књижевног језика. Значајни су *Dictionarium latino-carniolicum* М. Kastelca крај 17. века, *Dictionarium latino-carniolicum* G. Vorenca из 1703—10. године са значајном напоменом „Observationes in Scriptione, et Lectione Idiomatis Carniolii, iuxta antiquos libros Carniolicos, Croaticos et Illyricos ac Slauos.“; латинско-немачко-словеначки речник п. Хиполита 1711, речник „Anonymusa“ (Krajinško besedišče, друга половина 18. века) са честим бохемизмима, па и интересантан речник В. Водника, који је такође од 1794. године па до краја живота (1819) интензивно сакупљао дијалекталну лексику, бавио се творбом књижевне речи и адаптирао неке словенске позајмице у књижевном језику.

расправа А. Брезника.¹² Исти поступак уз чешку лексику открио се и код анализе превода Ј. Komenskoga *Orbis pictus* из године 1711, који је у преводу п. Хиполита остао у рукопису; исте тенденције налазе се и код п. М. Pohlina (особито у његовој граматичи *Kraynska Gramatika*, 1. изд. 1768. и друго изд. 1783).

Овим „новим“ књижевним речима у првом реду избегаване су немачке дијалекатске посуђенице; можемо ипак нагласити да пуристички критериј избора домаће речи према туђој у историјском развоју књижевног језика до 19. века постоји, ипак размена ових лексичких средстава у корист словенских све до Копитаровог раздобља није радикална.

Уз ове кратке примедбе можемо закључити да се словеначки лексички књижевни фонд разраста у конфронтацији са блиским словенским језицима, пре свега уз хрватски (више кајкавски и чакавски („илирски“) него штокавски) и чешки језик.

Докази за језичку конфронтацију, која је служила утврђивању словеначких књижевних језичких особина (да се може избећи у књизи *Röbelssprache*) — и била у исто време оријентационо средство етимологизације фонетско-морфолошких средстава ка којој је већ словеначки књижевни језик централног типа усмерен крајем 18. века, налазе се код Ј. Јарлја, организатора и преводиоца католичког превода Библије (1784—1802); он је у рукопису оставио већ оснута упоредне граматике словенских језика из 1807. године (пре свега, за компарацију искориштава посамезне староцрквенословенске појаве). Споменути шири и ужи компаративистичко-контрастивни аспект у односу словеначких и словенских (књижевних) „дијалеката“, присутан кроз читаво историјско раздобље књижевне традиције од 16. до 19. века, новом јачином и оштрином јавља се после изласка Копитарове граматике (1808), која је у језичкој пракси поводила важне фонетске, синтаксичке и лексичке промене, а истовремено изазвала и добре описе тадашњих дијалекатски условљених писмених варијаната књижевног језика. Језичка грађа ових граматика, уз чешку граматичу Добровскога,¹³ упоређиваних појединачних појава типолошко-контрастивним подухватом, омогућила је констатацију дијалекатски типичке системе.

¹² А. Breznik, *Slovenski slovarji*, RDHV Ljubljana 1926; *Iz zgodovine novejših slovenskih slovarjev*, ČZN Ljubljana 1938.

У последње време интензивно се обрађивањем и издавањем старијих речника бави Ј. Стабеј.

¹³ Граматика Ј. Добровскога *Lehrgebäude der Böhmisches Sprache* (1809, 1819) служила је као модел Р. Дажнику за граматичу *Lehrbuch der windischen Sprache* 1824. и Fr. Metelku за *Lehrgebäude der slowenischen Sprache* 1825. О методолошким релацијама између граматике Добровскога и Метелка у штампи је реферат М. Orožen *Mluvnice J. Dobrovškého jako metodologický vzor slovinské mluvnice F. Metelka*, одржан на симпозијуму поводом 150-годишњице смрти Ј. Добровскога (Olomouc 10. XII—12. XII 1978). Методолошким принципима Добровскога (*Entwurf zu einem allgemeinen Etymologikon* 1813) служио се и корушки лексикограф и етнограф У. Јарник. Користећи и лексичку грађу Метелкове граматике, а пре свега

Дијалекатски мотивисан језички материјал споменутих граматика у 50. годинама 19. века омогућио је избор историјско-географски најоправданијих граматичких облика, па и синтаксичких појава, у новословеначком књижевном језику, што је уз Миклошичеву истраживалачку методу и методу других истакнутих научника, успео у својој граматици кодифицирати А. Јанежич.¹⁴ Уз ово време треба имати у виду још две чињенице: политички илиризам и панславизам, пре свега, у језичкој пракси проширивају географски критериј нормирања књижевног језика, понекад на „Илирију“, понекад на читав словенски простор „од Триглава до Балкана од Урала до Камчатке“, како се често одушевљено писало у новинама; разуме се, без озбиљне систематике. Различито тумачење естетског, стилистичког критерија уз Копитарову тезу о чистом народном језику као синтаксичко-стилистичком узору и за књижевно стваралаштво којег достигнућа изражавају народна песма и народно „творчество“ уопште, довело је у крајним схваћањима у неокусну рустикализацију књижевног језика на лексичко-фразеолошком плану, па је и изазвало у 80. годинама оправдану сатиру,¹⁵ а историјски критериј уз научне радове Фр. Миклошича о „старословенском“ језику поводи је, пошто се тражи одговарајући језички континуитет од времена Брижинских споменика, који су код Словенаца у центру пажње, тешко савтадљиву архаизацију и славизацију. Положај књижевног језика у 60. и 70. годинама прошлог столећа због оваквих струјања био је забрињавајући, а споменуте проблеме могуће је било расчистити, разрешити, само помоћу стварних научних аргумената, којима је већ располагала млада словенистичка научна генерација Миклошичевих ђака из Беча, па и других научника бечке лингвистичке школе. Научноистраживачки широки тематски програм свог поштованог, научној истини одаоног учитеља и ментора, реализирала је у оквиру словеначког језика — као и Даничић у оквиру српског односно српскохрватског језика.

Овом приликом ипак треба истакнути још данас недоцењено значење Миклошича за афирмацију словенистике у међународној науци. У време кад Словенци још нису егзистирали као политички самостална нација, уз његове научне радове добијају у лингвистичкој аргументацији и класификацији језика равноправно место. Као што се схваћа да је генијално уметничко стваралаштво Фр. Прешерна у поезији подршка и остварење словен-

дијалекталну лексику Корушке, припремио је рад *Versuch eines Etymologikons der slowenischen Mundart in Inner Oesterreich* (1832), о чему говори расправа А. Šivic — Dular Urban Jarnik — *jezikoslovec in slovarnik*. XV семинар словенског језика, литературе и културе, Љубљана 1979, 99—119.

¹⁴ А. Janežič, *Slovenska slovnica*, Целовец 1854. Још важније друго прерађено издање из 1863. године, па и издања са допунама и новим интерпретацијама језичких појава Ј. Скета до краја 19. века.

¹⁵ J. Mencinger, *Stokavzar in Ušperna*, Љубљански звон 1883.

начке националне свести у оно доба, па чак у наше дане делује као једино прихватљив модел народног искуства, животног смисла и позитивне општечовечанске идеје братства, може се слободно рећи да Миклошичев научни ауторитет значи афирмацију словеначког народног бића ван народног језичког простора, што је у оно време и много теже, па и те како важно достигнуће.¹⁶

Кратко ћу споменути имена најзаслужнијих научника, првих словениста, који уз подршку Фр. Миклошича решавају питања књижевног језика, освајајући нове теоријске подухвате и методолошке могућности, стварају темеље словеначкој дијалектологији, филологији, историјској граматизи, лексикологији, етимологији, ономастици, билингвистичким истраживањима (као посебно занимљив пример социолошке анализе лексике у периферним дијалектима уз фурлански, италијански, немачки и маџарски језик); у систематичком опсегу истраживања изостала је и измакнула се синтакса; питања из овог језичког нивоа решавала су се, пре свега, практички — у школским граматикама. Проблематиком књижевног језика, ортографским и ортоепским питањима, акцентуацијом и словеначком научном терминологијом бавили су се: А. Јанежич, И. Навратил, Ј. Шолар, Л. Светец, Фр. Цигале, Л. Хорват, Л. Пинтар, Фр. Левец, Фр. Левстик, Фр. Ерјавец, Ј. Скет, С. Шкрабец и други.¹⁷ Дијалектолошка истраживања генетичког карактера, у монографским оцртима почели су већ У. Јарник у Корушкој (као први опис сматра се његова расправа „Образ словенскога наречја у Корушкој, Вразово Коло I, 1842), а пре свега многоструко наображени етнолог и лингвиста М. Ваљавец;¹⁸ његов допринос акцентуацији словеначког књижевног језика превише се заборавља. Уз његове и Штрекљево дијалектолошке записе (на терену кајкавштине и приморског Краса) открило се да нема у свим словеначким дијалектима интонационе опозиције. Од коликог су значења у словеначкој дијалектологији радови В. Облака, К. Штрекеља, Ј. Scheininga, С. Шкрабца — па и лингвисте светског формата Baudouinade Courtenay, не треба наглашавати... Већ је С. Шкрабец открио у словеначком језику закон зависности вокалног квалитета од квантитета итд.

Сакупљањем и припремањем лексичког материјала за словеначки речник, који је након дванаест година мукотрпног рада на крају 19. века завршио М. Плелершник, цело столеће су се

¹⁶ Личност Фр. Миклошича не само као научника и организатора научног рада, па и као човека племенитог карактера упознат ћемо из кореспонденције „Miklošič i južni Sloveni“, за коју спрема коментар др. Katja Sturm-Schnabl, научни сарадник Академије наука у Бечу (Kommission für Byzantinistik).

¹⁷ Подаци о споменутим личностима па и карактеристике њихова рада са библиографским напоменама у Slovenskem biografskem leksikonu (од А — Šv-).

¹⁸ Карактеристику и библиографију научног рада М. Ваљавца поводом његове смрти објавио је Фр. Левец. Кнезова књижница 1895, 163—210.

трудили: А. Мурко, А. Јанежич, О. Цаф, Фр. Миклошич, М. Ваљавец, М. Цигале, Фр. Ерјавец, Фр. Левстик, К. Штрекељ, И. Коштиал, М. Плетершник и многи заборављени свећеници и учитељи. Поводом сакупљене, често и нејасне дијалекталне лексичке грађе развијала се етимологија, која је била од велике практичке користи за објашњавање двојезичких топонима, чији записи били су у словеначкој, па често и немачкој варијанти, у свим словеначким покрајинама Аустро-Угарске монархије због разних супституција, па и погрешних народних етимологизовања, у књижевној форми неприхватљиви. Тим питањима интензивно су се бавили: I. Scheinigg (у Корушкој), Л. Пинтар, К. Штрекељ, И. Коштиал и други. Чак је етимологији и реконструкцији словеначке и словенске митологије посветио читав свој живот језички археолог и фантаста Д. Трстењак. Сакупљање историјских језичких споменика (рукописи и најстарије штампане словеначке протестантске књиге), њихова филолошка истраживања, па и лингвистичке анализе, биле су за утврђивање хронологије њихова настанка од велике важности, као и за разумевање историјског граматичког развоја словеначког језика. У том правцу несумњиво су највише постигли: В. Облак, С. Шкрабец, К. Штрекељ, па и Гр. Крек, Вл. Левец, М. Завадлал, В. Бежек и други.

Од многих споменутих истакнутих личности само су од друге половине 19. века четворица радили као професори словенске филологије у Градцу, где се почела развијати словенистика и као самостална научна дисциплина (Гр. Крек, В. Облак, К. Штрекељ, М. Мурко), где се одгојила и прва генерација лингвиста — словениста, која је после првог светског рата пренела богата научна искуства својих учитеља на новоосновани љубљански универзитет (нпр. Фр. Рамовш, Р. Нахтигал, па и други научни радници као: А. Брезник, Ј. Котник, Ј. Томиншек, К. Освалд, И. Коштиал и други). Многе друге њихове колеге Миклошичеве школе имали су минималне могућности за научноистраживачки рад. Претежно су радили као професори на средњим школама, више у Хрватској (Ријека, Вараждин, Загреб) него на словеначкој територији, па и ту више у Трсту, Горици и Целовцу, тек на крају 19. века у већој мери у Љубљани, Новом Месту, Марибору, Цељу, Крању, кад је коначно у 70. годинама у неким гимназијама словеначки језик дозвољаван као наставни језик за неке предмете.¹⁹ Могућности за штампање научних расправа и радова на словеначком језику биле су неповољне, а треба истаћи да су споменути словенисти створили и словеначки научнолингвистички језик са терминологијом²⁰ (у интензивној сарадњи с Хрватима). Њихов огроман, па и недоцењен допринос, прилог,

¹⁹ М. Orožen, *Jezik učnih knjig v 19. stoletju*. XV семинар словенског језика, литературе и културе. Љубљана 1979, 121—153.

²⁰ М. Цигале, *Знанствена терминологија с посебним озором на средња училишта*. Љубљана 1880.

растурен је по свим могућим часописима 19. века (као: Новице, Словенски Гласник, Словенски Народ, Учитељски товариш, Попотник, Словенски правник, Летопис Матице Словенске, Извешта Музејског друштва за Крањско, Љубљански Звон, Крес, Дом ин свет)²¹, па је због тога и словеначким славистима данас више мање непознат. Неки од њих штампали су своје расправе на немачком (касније и на словеначком) језику у гимназијалним „Jahresberichtima“, што је све данас могуће успешно тражити само у библиотеци Словеначког школског музеја у Љубљани.

Најистакнутије лингвистичке личности (као Ваљавец, Штрекељ, Облак, Коштиал, Пинтар, Шуман, Мурко) ипак су подрле у међународну славистичку науку уз помоћ Јагићевог *Archiva für slavische Philologie*²² и Рада Југославенске Академије у Загребу, док нису били после првог светског рата створени нови услови за развој словенистичке науке у оквиру словеначког Универзитета и Словеначке Академије наука и уметности у Љубљани.

²¹ Податке о споменутиим часописима сакупио J. Šlebinger: *Slovenski časniki in časopisi*. Библиографски преглед од 1797—1936. Љубљана 1937.

²² Подаци о сарадњи Словенаца у *Archivu* развидни из библиографије K. Günthera: *Archiv für slavische Philologie. Gesamtinhaltsverzeichnis*, Berlin 1962.

Dr Martina Orožen

Résumé

1. Dans l'article on donne un aperçu de la genèse de la langue slovène littéraire normative (recherches des critères de la codification d'une part, et d'autre part objets des études particulières portant sur les matériaux slovènes aux différentes époques).

2. Les deux champs d'activité (pratique d'une part, théorique de l'autre) ont été en relations réciproques.

3. L'évolution du 16e au 19e siècles montre comme tendances principales: la confrontation contrastive des traits slovènes avec ceux des autres langues slaves: cela afin de dégager les caractéristiques propres au système alphabétique slovène, de remédier par des emprunts aux manques du lexique slovène, de mettre au point la lexicographie slovène, ect.

4. Au 19e siècle les circonstances historiques favorisent l'établissement d'une norme. Cependant l'école fondée par Miklošič jette les fondements de la codification.

5. Il n'existe pas de centre unique des études linguistiques en matière de langue slovène. Elles se développent concurremment à Graz en Autriche (où travaillent les élèves de Miklošič), en Croatie (où certains sont nommés dans des établissements d'enseignement secondaire), à Trieste, à Celovec (Klagenfurt), à Gorica. Ce n'est que vers la fin du siècle dernier que naissent les centres proprement slovènes (Ljubljana, Maribor, etc.).

6. D'où la grande dispersion des travaux dans les revues les plus diverses. Quelques-uns des grands linguistes (à l'exception de Škrabec) avaient accès à des revues de premier plan comme le Archiv für Slavische Philologie de Jagić, comme les travaux (RAD) du JAZU. Après la 1e guerre mondiale se sont constituées l'Université et l'Académie slovènes.

Dr GEORGE MIHAILĂ (București)

НАУЧНА ЈУГОСЛАВИСТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА ЕМИЛА ПЕТРОВИЋА (Emil Petrovici)

Пре петнаест година, на I Међународном научном састанку слависта у Вукове дане, који је организовао Међународни славистички центар поводом стогодишњице смрти великог српског фолклориста, лингвиста и филолога Вука Караџића (1864—1964), у свечаној атмосфери, Емил Петровић је одржао реферат *Западно-јужнословенска имена места у Малој Влашкој*, примљен са особитом пажњом од стране слушаалаца¹. То, међутим, није био први његов научни иступ у престоници пријатељске Југославије. Пошто, као и толики други југословенски и страни филолози, није могао да учествује на III Међународном славистичком конгресу, предвиђеном да се одржи у Београду 1939, он је, кроз шеснаест година, дошао ту као ауторизовани представник румунске славистике, заједно са другим угледним колегама из Европе и Америке, на позив југословенских филолога да поново оснују Међународни славистички комитет. У тим историјским данима за светску славистику, када се поново састављала нит лепе међународне традиције нашег позива, румунски славист је одржао реферат *Voprosy slavistiki v Rumynii za poslednie desjat' let*, у коме је изнео резултате истраживања на том подручју у новој, послератној Румунији².

Нека ми је дакле допуштено да овом приликом евоцирам пред Вама део научног рада тог великог румунског истраживача, пореклом из српског Баната (Мали Торац, 4. јануар 1899—7. децембар 1968), задржавајући се нарочито на његовим радовима у

¹ Анали Филолошког факултета, Београд, 1965, V, с. 347—355 (*Studii*, с. 255—263). Скраћенице: Anuarul: „Anuarul Arhivei de folclor“, CL: „Cercetări de lingvistică“, DR: „Dacoromania“, LR: „Limba română“, RRL: „Revue roumanie de linguistique“, *Studii*: Emil Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, București, 1970.

² Београдски међународни славистички састанак (15—21. IX 1955), Београд, 1957, с. 459—464. Види такође: К. Тарановски, *Међународни славистички састанак у Београду*, ЈФ, 1955—1956, XXI, књ. I—IV, с. 271—282.

домену српскохрватско-румунских лингвистичких веза, румунске и српске дијалектологије.³

Млади асистент славистике и експерименталне фонетике Универзитета у Клужу, наименован после сјајног припремног стажа у Паризу, почео је своју научну активност на страницама угледног часописа „DacoRomania“, чланцима о српскохрватско-румунским лингвистичким везама. Те преокупације, које је будући професор (1931) и академик (1948) уврстио у ширу проблематику словенско-румунских лингвистичких веза, постале су константа његових истраживања до последњих дана живота. Тако се, у првом чланку објављеном у том часопису, бави етимологијом дијалекталне речи *voină* „nouveau marié“ (< сх. *vójno*)⁴, после чега следи *O seamă de sîrbisme din Banat* (Неке српске речи у Банату): *săigăna* < сх. *kājgana*, *tau* < *mâh*⁵ итд., уз које овде додајемо *nează*, у изразу *mi-e nează*, позајмица из сх. *jéza*, у конструкцијама као *părala na ń jéza*.⁶

Касније, у опширној студији допуњеној текстовима, *Folclor din Valea Almăjului (Banat)*,⁷ посебно место у разматрањима о говору (с. 36—39) и у богатом Глосару (с. 146—157) заузимају речи, калкови и префикси српскохрватског порекла. „Природно је — пише Е. Петровић — да у Алмажу налазимо снажан српски утицај. Он се не испољава само у лексичким елементима, већ и у мноштву калкова и синтаксних особености проистеклих из српског утицаја, као нпр.: *simnat dă mîna* — сх. *ručni dever*; глаголски префикси *до-* и *про-*, први за означавање потпуног обављања неке сарадње, као српски *до-* (*să dogată* = *сасвим се заврши* [...]) итд.), други за означавање понављања неке радње, често од стране другог лица, смисао који се развио из српског глаголског префикса *пре-*, који, између осталог, означава да се још једном понавља радња, друкчије (*măprontorș* = *ја сам се поново вратио* [...]) итд.“ (с. 38—39). У Глосару се први пут у румунској лексикографији објашњавају такве позајмице као што су: *асурі* (<сх. *òkupiti*), *сántă* (<сх. *kanta*), *сумáșă* (сх. *kùma-ša*) итд.

³ Део тих радова окупљен је у књизи која је објављена постхумно, *Studii*, а уредили су је његови сарадници и ученици I. Pătruț, B. Kelemen и I. Mării. Видети такође: *Bibliografia lucrărilor academicianului Emil Petrovici*, CL, III. Суплимент, 1958, с. 565—574; RRL, XIII, 1968, no. 6, с. 561—566; *Addenda et corrigenda* од Емила Врабие, Rsl, XVII, 1970, с. 18—19. О животу и научном раду видети нарочито: D. Macrea, *Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești*, București, 1978, с. 365—384; I. Pătruț, *Preocupările folclorice ale lui Emil Petrovici*, у: *Радови Симпозијума о југословенско-румунским узајамностима у области народне књижевности*, Панчево, 1972, с. 465—470; G. Mihăilă, *Studii de lexicologie și istorie a lingvisticii românești*, București, 1973, с. 199—205; Emil Vrabie, *Emil Petrovici*, Rsl, XVII, с. 5—18.

⁴ DR, V, 1927—1928, с. 428—483.

⁵ DR, VI, 1929—1930, с. 366—369.

⁶ DR, IX, 1936—1938, с. 212—213.

⁷ Anuarul, III, 1935, с. 25—158.

На исти начин се третирају чињенице и у *Note de folclor de la romăni din Valea Mlavei* (Фолклорне белешке код Румуна у Долини Млаве)⁸, чему се додаје дијалекатски речник села Ждрело, анкетираниог за *Atlasul lingvistic român* (Румунски лингвистички атлас). Ту налазимо објашњења неких речи продрлих у румунски локални говор, као што су: *clăbăţ* „шубара“ (<сх. *klóbuk*), *cistí* (сх. *čistiti*), *stuácă* „говеда“ (<сх. *stòka*) итд.

Од студија написаних у годинама после другог светског рата, често на ширем словенско-румунском плану, навешћемо *Izoglossy slavjanskih elementov v rumunskom jazyke*⁹, у којој Е. Петровић утврђује, на основу *Румунског лингвистичког атласа* — будући, уз Севера Попа (*Sever Pop*), његов коаутор — географске критерије за одређивање новијих словенских речи продрлих у румунски језик: „... обично се ареал неког словенског елемента налази у близини границе територије словенског језика из којег је био позајмљен“ (с. 17): на пр. *pip* „пупољак“ је у Банату и у јужној Кришани (*Crîşana*) позајмљен из сх. *pip*, док је у Марамурешу (*Maramureş*) и у северној Трансилванији из украјинског (види мапу бр. 6); *sócină* је у Банату српскохрватског порекла (*kòčina*), а на југу Румуније бугарског порекла¹⁰ итд.

Остављајући по страни друге етимологије појединих српскохрватских речи продрлих у румунски банатски говор (делимично и у западно-олтенски и у јужно-кришански) објављене по разним часописима напоменимо само да је велики слависта намеравао да напише синтетички рад о овом аспекту српскохрватско-румунских лингвистичких веза. У одговору на анкету *На чему раде румунски лингвисти*, коју је 1959. покренуо часопис „*Limba română*“, Емил Петровић је рекао следеће: „У поодмаклој се фази налази (грађа је већ скупљена) и рад посвећен елементима српскохрватског порекла у румунском језику, чији је циљ да укаже на разлике између речи бугарског порекла, с једне стране, и српскохрватског, с друге [...]. Новији српскохрватски елементи румунског језика (↔а српскохрватски елементи уопште су новији ↔), бациће нову светлост на етничке и културне везе између румунског и српског и хрватског живља у западним крајевима територије румунског језика“¹¹.

На жалост, многобројни и разноврсни задаци и научни пројекти, као и прерана смрт, спречили су га да доврши тај посао, за

⁸ *Anuarul*, VI, 1942, с. 43—75.

⁹ *Slavia*, XXXI, 1961, сеџит 1, с. 34—41 (румунски текст у *Rsl*, VII, 1963, с. 11—12=*Studii*, с. 74—85).

¹⁰ Види мапу бр. 16 у књизи *Imprumuturi vechi sud-slave în limba română* (Bucureşti, 1960, с. 84) аутора овог рада.

¹¹ *LR*, VIII, 1959, бр. 4, с. 60—61.

који је четрдесет година сакупио грађу.¹² Међутим, није мање истинито да се током година он истовремено бавио и другим аспектима српскохрватско-румунских лингвистичких односа. Тесно су везани за лексичке позајмице топоними српског порекла у румунском Банату и у неким суседним крајевима, којима се Е. Петровић бавио, почевши од 1934. до горенаведеног саопштења 1964. године, у ширем склопу румунске топономастике, посебно оне у склопу словенског порекла.¹³ Такође је и један ужи аспект те проблематике — српскохрватски утицај на истрорумунски дијалекат — Е. Петровић обрадио у појединим студијама последњих година свог живота; то су плодови његових истраживања које је предузео исте, 1964. године, на овом острву румунских говорника.¹⁴

*

Велико Петровићево дело у које је унео и свој родни крај, Банат, свакако је *Atlasul lingvistic român (Румунски лингвистички атлас, Други део)*, за чије је остварење пропутовао између 1929. и 1938. године целу земљу.¹⁵ Нема потребе да овде понављамо оно што је познато о том великом националном делу, које је остварио под руководством Секстила Пушкарија (*Sextil Pușcariu*), заједно са својим колегом Севером Попом (ALR I и ALRM I)¹⁶. Цитира-

¹² Питање је касније обрадио Dorin Gămulescu у монографији *Elementele de origine sîrbocroată ale vocabularului dacoromân. Elementi srpskohrvatskog porekla u dakorumunskom rečniku* (București—Панчево, 1974) посвећеној успомени Емила Петровића.

¹³ Напомињемо у том смислу: *Toponimicele slave din Valea Almăjului (Банат)*, DR, VIII, 1934—135, с. 175—180 (*Studii*, с. 138—141); *Reșița sau Reșița?* у листу „Reșița”, III, бр. 7, од 14. фебруара 1937. г., с. 1; *Geograficeskoe raspredelenie slavjanskih toponimov na teritorii Rumynii*, Rsl, IX, 1963, с. 5—12, и др.

¹⁴ На пример: *Persistența insulelor lingvistice. Constatări făcute cu prilejul unor noi anchete dialectale la istroromâni, meglenoromâni și aromâni* (у сарадњи), CL, IX, 1964, бр. 2, с. 187—214; *Persistence et désintégration des îlots linguistiques (A propos du dialecte istro-roumain)*, „Zeitschrift für Mundartforschung”, Neue Folge, бр. 4, Wiesbaden, 1966, с. 659—663; *Le modèle serbocroate du système phonétique istro-roumain*, у: *Phonologie der Gegenwart*, Graz—Wien—Köln, 1967, с. 262—272 (*Studii*, с. 123—131); *Elemente le sud-slave orientale ale istroromânei și problema teritoriului de formare a limbii române*, CL, XII, бр. 1, с. 11—19; *Le neutre en istro-roumain*, у: *To Honor Roman Jakobson*, II, с. 3, Gravenhage, 1967, с. 1523—1526 (*Studii*, с. 119—122).

¹⁵ *Atlasul lingvistic român*, Partea a II-a (ARL II), vol. I и *Supliment*, Sibiu—Leipzig, 1940—1942; *Serie nouă*, vol. I—VII (redactor principal I. Pătruț), București, 1956—1972; *Micul Atlas lingvistic român*, Partea a II-a (ALRM II), vol. I, Sibiu—Leipzig, 1940; *Serie nouă*, vol. I—III (red. princ. I. Pătruț), București, 1956—1967; *Texte dialectale. Supliment la Atlasul lingvistic român II* (ALRT II), Sibiu—Leipzig, 1943 (текстови из Баната, с. 1—37, 44—48).

¹⁶ Види на пример: Matilda Caragiu Marioțeanu, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, București, 1977, с. 49—50, 79—81.

ћемо само речи директора Музеја румунског језика написане 1940. године у предговору I тома *Румунског лингвистичког атласа* (ALR II). План дупле анкете са различитим питањима и местима (тачкама) могао је бити реализован — каже он — онда „када се Емил Петровић вратио из иностранства, где је, у главном граду Француске, код најистакнутијих мајстора модерне лингвистике студирао шест година, специјализујући се нарочито у експерименталној фонетици и у славистици“. „Питао сам га — наставља S. Ruşcariu — хоће ли жртвовати петнаест, можда и двадесет година живота и младости за Румунски лингвистички атлас. Одговорио је »да« без колебања и одмах почео са задивљујућом оданошћу прва теренска испитивања [...], а затим уређивање овога тома“. И даље: „Да би добио специјалне термине из свих домена живота и из свих друштвених слојева, г. Емил Петровић је морао да се обраћа субјектима различите старости, полова и занимања и да се задржи по 8—10 дана у једном месту [...]. Благодарјећи умешности и упорности које га карактеришу, он је успео да добије одговоре — обично индиректне — и на најтежа питања. У томе су му помогле четири особине које он у великој мери поседује: свестрана и стално будна научна љубопитљивост, мудра способност испитивања, фино и дисциплиновано ухо, а у првом реду оно јасно лингвистичко расуђивање, које му одмах даје могућност да издвоји оно што заслужује посебну пажњу од онога што је банално, конвенционално“.

Прецизирамо, овом приликом, да од осамдесет и шест анкетираних места, шест се налазе у румунском Банату, а два у југословенском Банату (Ждрело и Свети Михајло). Интересантна иновација у европској лингвистичкој географији састоји се, поред две паралелне анкете, и у увођењу у атлас и неколико места чији говорници припадају националним мањинама, што указује, поред научног интереса¹⁷, и на дубоку демократичност и пуно разумевање у оквиру румунске отаџбине. „Прави полиглот“ — како га је окарактерисао његов бивши професор — Е. Петровић је анкетирао три тачке са мађарским, две са саским, две са бугарским,¹⁸ две са српским (Сагаџова и Гад у Банату), две са украјинским¹⁹ и једну тачку са циганским становништвом — дакле укупно 12 алоглотских тачака.

Као и увек, S. Ruşcariu је извукао одавде уопштавајуће закључке, које је развио како сам Петровић, тако и други, каснији истраживачи: „Захваљујући тим анкетама у насељима где

¹⁷ Томе је допринела и сугестија А. Meilleta, који је учествовао 1926. на II Конгресу румунских филолога. Види Ştefan Giosu у *Dialectologie română*, с. 79, напомена 2.

¹⁸ Сакупљени материјал је изобилно употребио Ст. Стојков у својим књигама *Banatskijat govor* (Софија, 1967) и *Leksikata na banatskijat govor* (Софија, 1968).

¹⁹ Сакупљени материјал из Бродине употребио је I. Pătruţ, у докторској дисертацији *Fonetica graiului huţul din Valea Sucevei*, Bucureşti, 1957.

живе националне мањине, анкете које садрже највећи део тих четири хиљаде осам стотина »опширног« упитника [око 2700 питања, како прецизира Е. Петровић у *Уводу ALRM-а II*, т. I — *н.п.*] и која се често односе на специјалне термине којих нема у речницима, наш Атлас је постао драгоцен извор информација за слависте, германисте, унгаристе и индоевропеисте“.

Као што је познато, и сам Петровић убрзо је валорификовао свој сопствени материјал сакупљен у једном од српских места у монографији која је постала класична у румунској славистици: *Graiul caraşovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională* (*Говор Карашована, Студија из јужнословенске дијалектологије*), Bucureşti, 1935, XII+270 с. Изузетно топле оцене о овој књизи, која истражује један од најархаичнијих српских говора, одвојен још у XV веку од првобитног језика — оцене из пера истакнутих слависта и балканолога као што су А. Vaillant²⁰, М. Matecki,²¹ Р. Skok²² и П. Ивић²³ чине излишним подробно приказивање ове књиге, о којој је последњи споменути рецензент писао пре тридесет година:

„Одлучан прелом у упознавању овог говора учинила је књига румунског слависте проф. Petrovići-a. Он је скупио на терену прилично материјала, далеко више него сви ранији испитивачи заједно [...]. Сада пред нама стоји слика овог архаичног говора, у већини главних потеза јасно оцртана“.

А у својој синтези о српскохрватским дијалектима додао је: „Ово значајно дело представља најуспелији од прилога који су досада страни истраживачи и дали нашој дијалектологији, превазилазећи далеко и радове таквих еминентних научника као што су били Лескиен, Хирт, Брох и други. Уопште има врло мало радова у нашој науци који би квалитетом или савременошћу метода били изнад Петровићеве књиге“²⁴.

Међутим, Е. Петровић, који је у књизи извршио дубоку анализу фонологије и морфологије (у мањој мери деривације и синтаксе) сматрао је потребним да дода: „Лексику крашованског говора, тако добро заступљену у материјалу за ALR, треба испитивати у посебном раду“ (с. XI). Мислим да његови румунски ученици и следбеници у српскохрватској дијалектологији не би могли боље да му изразе поштовање и да му се одуже него студирајући и објављујући овај драгоцен лексички материјал као допринос српскохрватској лексикологији и дијалектологији.

²⁰ *Revue des études slaves*, XV, 1935, с. 152—154.

²¹ *Gwary slawiańskie w Banacie rumuńskim*, *Bulletin de l'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres*, Cracovie, 1938, с. 13—16.

²² *ЈФ*, XVIII, 1949—1950, с. 253—259.

²³ Исто, с. 318—322.

²⁴ *Дијалектологија српскохрватског језика*, Нови Сад, 1956, с. 213. Види такође М. Jivcović, *Srpski i hrvatski govori iz SR Rumunije. Nove tendencije i pojave*, *Analele Universităţii Bucureşti*, XXVI, *Limbi și literaturi străine*, II, 1977, с. 5—13.

Мр СВЕТЛАНА СЛАПШАК (Београд)

REVUE INTERNATIONALE DES ÉTUDES BALKANIQUES

Оцртати рад једног часописа, нарочито неког који није веома дуго излазио, није много тежак али је зато незахвалан посао: прво стога што су такви прикази обично досаднији од других, а друго што и домети података које и свако други може прочитати нису високи. Једино што приказивач може учинити како би подстакао дискусију јесте да донекле актуализује нека питања која су подстицала и ствараоце часописа, односно да реконструише њихове теоријске и методолошке поставке. Часопис који се овде обрађује био је у томе погледу изразито програмски.

Приказивање часописа „Revue internationale des études balkaniques” у великој мери је приказивање једног изузетно плодног периода сарадње двојице водећих лингвиста између два рата — Петра Скока из Загреба и Милана Будимира из Београда. За Скока је то значило излагање из строгих оквира универзитетске науке, а за Будимира поновно оживљавање активности коју је запоставио од краја првог светског рата.

„Revue internationale des études balkaniques” (RIEB)¹ била је гласило Балканског института који су такође основали Скок и Будимир. Свеске су излазиле годишње или за две године, а други и четврти том RIEB чине два дела публикације *Les Balkans, leur passé et leur présent*, па имају двоструку пагинацију. Прилози су објављивани само на великим европским језицима, а круг сарадника могао је служити на част најискључивијим светским научним публикацијама: Антоан Меје, Шарл Дил, Шарл Пикар, Паул Кречмер, Норберт Јокл, Виторе Пизани, Андре Мирамбел, Карл Сандфелд, Мартин Нилсон, Михаил Ростовцев, од југословенских Александар Белић, Милоје Васић, Никола Вулић, Георгије Острогорски, Хенрик Барић, Веселин Чајкановић и други. Несумњиво је ауторитет уредника допринео оваквом саставу, али је и усмерење часописа очигледно одговарало некој већ постојећој тежњи. Сем RIEB, Балкански институт је покренуо библиотеку научних радова у којој су, између осталог, објав-

¹ Часопис RIEB излазио је од 1934. до 1936. у Београду.

љени радови Хенрика Барића из албанологије, Цвијићеви говори и чланци и друго.

RIEB је замишљена као интердисциплинарни часопис за балканску проблематику, а његови творци су у два програмска чланка, у првome и последњем броју, изнели своју концепцију: у чланку „But et signification des études balkaniques”,² Скок и Будимир анализирају тадашње стање у националним балканским наукама (укључујући и Турску) и закључују да запостављање паралела у скоро свим областима друштвених наука може довести до озбиљних огрешења о истину. Набрајање балканолошких дисциплина у овоме чланку истовремено је и тематски оквир часописа, од археологије, лингвистике, фолклора, историје религија, упоредне књижевности, историје права, економије, политичке историје, све до модерне уметности на Балкану. Од четири велика унификаторска таласа на Балкану (античка Македонија, Рим, Византија и Отоманска империја), Скок и Будимир нарочито истичу улогу Турака, окрећући прилично традиционалну слику оних трагичних пет векова: метанастатички покрети на Балкану за времена турске владавине допринели су мешању и произвели многе плодне синкретизме; Турци су увели оријентални урбанизам, који је битно одредио балкански тип града, тамо где од античке урбанизације нема остатака и тамо где европска урбанизација није продрла; турски фонд техничких термина заједнички је за све балканске језике, а многе грчке и латинске речи ушле су у балканске језике посредством турског.

Област која је ипак дала модел онога што треба чинити у другим дисциплинама је лингвистика, која не треба да се заустави на „конкордансама“, већ да истражује законе позајмљивања у балканским језицима. Скок и Будимир дефинишу четири таква закона — закон позајмљивања речи које су термини цивилизације, закон престижа неког језика, закон лингвистичке симбиозе, посебно значајан на Балкану, и закон истих услова, под којим се подразумевају паралелне, непозајмљене појаве (нарочито у синтакси). Задатак лингвиста није само да се утврде међусобни утицаји, него пре свега да се успостави балканска засебност у општој лингвистици и историји језика. Посебно место у балканолошким изучавањима мора имати палеобалканологија, она дисциплина која проучава прегрчке феномене и открива да је грчка цивилизација имала дубоке балканске корене. У свим интердисциплинарним истраживањима лингвистички доказ мора имати посебно место, јер открива ситуације које се не могу археолошким доказима поткрепити, да о другим изворима и не говоримо.

Овако изложен програм имао је очигледно и угледне и вредне следбенике: часопис је у четири објавио веома широк фонд интердисциплинарних студија, а многи су осетили пот-

² П. Скок — М. Будимир, *But et signification des études balkaniques* RIEB I/1934, стр. 1—28. У последњем броју, Скок и Будимир су имали програмски чланак *Destinées balkaniques*, RIEB II/1936, стр. 601—613.

ребу да приложе такође шире програмске концепције, тако да је часопис остао у живој размени идеја и није се затворио у академске оквире строге научне дискусије. Овај је правац нарочито уочљив у другоме тому, у којем је Зјелински објавио есеј „L'influence de la civilisation antique en Europe“,³ Кречмер општи приказ „Sprachliche Vorgeschichte des Balkans“,⁴ а Нилсон такође општи приказ „Altgriechische Religion“.⁵ У овим се чланцима са балканолошке тачке гледишта претресају основне методолошке поставке појединих дисциплина. Скок и Будимир су несумњиво успели да узбуде и покрену духове, не на полемику већ на преиспитивање; то се види и по ситнијим прилозима, у којима су настављене велике дискусије о појединим лингвистичким балканским феноменима.

Ако нису остварили једногласје, а то Скоку и Будимиру и није био циљ, уредници RIEB су успели да највеће научне ауторитете за антику, византологију и модерну историју балканских земаља наведу на размисљање о истим проблемима и да тако остваре извесно јединство усмерености у своме часопису. На свим пољима овог интердисциплинарног програма данас би било могуће наставити дискусију. Један елемент који су Скок и Будимир посебно истакли, специфичност балканске урбанизације, проучава се данас у новој и засебној дисциплини, оикистици.

Пријем који је часопис имао може се делом видети и по сарадницима, а редакција је од другог тома објављивала најизразитије цитате из светске штампе о своме часопису. Тако је, не без осећаја за хумор, објавила и овај цитат из „Neue Zürcher Zeitung“ који гласи:

„Di „Revue internationale des études balkaniques“ wird dem Zweifler die Augen öffnen und ihm zeigen, dass es auch im Balkan eine Kultur gibt.“⁶

Скок и Будимир су све програмске чланке потписивали заједно, као што су заједно и водили часопис, и стога би се могло говорити о некој теоријској основи RIEB која би била јединствена, утолико пре што су сарадници, без обзира на појединачна неслагања, следили ту концепцију. Она би се могла одредити следећим методолошким поставкама:

— Синтетички културолошки приступ. Тенденција радова у RIEB била је да се сви испитивани феномени што је могуће више осветле у целокупноме балканском простору, са широким спектром паралела из других области. То је са једне стране подразумевало интердисциплинарни прилаз, а са друге равнотежу дијахронијског и синхронијског проучавања. Намера уредника RIEB била је, наиме, да сакупи и објави студије синхронијског приступа о појединим слојевима балканске културне стра-

³ RIEB I/1935, стр. 22—40.

⁴ RIEB I/1935, стр. 41—48.

⁵ RIEB I/1935, стр. 70—75.

⁶ RIEB I/1935, одломци из приказа на корицама.

тиграфије, и то би био логичан наставак серије програмских чланака. Часопис, међутим, није довољно дуго живео да оствари овај план.

— Континуитет односно дисконтинуитет култура. Балкано-лошка изучавања постављена у RIEB била су заснована на поставци о континуитету, ма колико дислоцираном или испрекиданом. Милан Будимир је о питањима континуитета античке традиције у нашим књижевностима објавио неколико радова, па се његов приступ може сматрати узорним за RIEB. Будимира у овим радовима не занима *Nachleben* појединог мотива у неком делу, већ архетипске појаве, учења и философија које потичу или из античких, или из још старијих балканских духовних кретања (месијанизам Петра Кочића, балканске визије Иве Андрића).⁷ Изузетан пример континуитета пружала је, сем историјске лингвистике, и грчка историја књижевности, која је подељена на античку, византијску и новогрчку углавном због комоције филолога и тешкоћа у савладавању непрегледног материјала, а да заправо континуитет — чак ни писане речи — никада није био прекидан. Извесна превођ лингвистичког фолклорног и књижевног материјала над осталима, пре свега над археолошким, свакако је утицала у RIEB на најшире прихватање поставке о континуитету.

— Теорија палигенезе. Концепција миграције (лингвистичких модела, књижевних мотива, облика култа и другог) сигурно није могла задовољити балканску ситуацију. Скок и Будимир су у програмским чланцима посебно инсистирали на појавама које су, без додира и међусобне везе, настале у приближно истим условима, и тиме подржавали теорију палигенетских феномена.

— Лингвистика у тумачењу књижевности и културе. Балканска проблематика се најупечатљивије појавила управо у лингвистичким радовима, у којима је било неопходно објаснити заједничке или паралелне појаве, балканизме, у језицима који припадају различитим групама; са друге стране, Милан Будимир је доказивао да управо на Балкану осим две основне индоевропске језичке групе, кентумске и сатемске, постоји трећа, која ову традиционалну поделу доводи у питање. Из нужно паралелних изучавања у балканској лингвистици овај метод рада се пренео пре свега у испитивање народне књижевности, а затим и у изучавање архетипа у модерној књижевности. Значај лингвистичког доказа у књижевности, историји религије и фолклору истицао је, сем Будимира, и Веселин Чајкановић. Можда треба напоменути да је лингвистички аргумент у српској књижевној критици доживео сличан значај тек у најновије време, под утицајем касног структурализма.

⁷ Мислим на Будимирове чланке *Кочићев месијанизам*, у књизи *Са балканских источника*, Београд 1969, и *Андрић и антика*, *Зборник о Андрићу*, Институт за књижевност и уметност у Београду, 1962, стр. 235—241.

— Симбиоза балканских култура као основа балканоцентричке утопије. У програмским текстовима RIEB, Скок и Будимир су дали и једну нову димензију балканским проучавањима, истакавши и могућност будућих скокова у духовној култури Балкана, на основу симбиотичких квалитета из даље и ближе прошлости. Те скокове уредници RIEB називају „четвртом, балканском ренесансом“, и она је искључиво културна, без примеса религиозне или националне обнове које су имале претходне три европске ренесансе. Балкан у своју културну револуцију уноси нови дијалектички принцип, који је двојако и подједнако јако обојио његову прошлу и садашњу цивилизацију: то је двоструки принцип индивидуализма и колективизма, из којег следи један од највиших квалитета балканске цивилизације — култ човека.⁸ Скок и Будимир говоре о *humanitas renata* у којој се развијају *litterae renatae*,⁹ и у којој пробужени Балкан, главни и заборављени источник целокупне европске културе, треба да да пример креативног јединства разноликости. Управо је симбиоза, сматрају двојица научника, а не синкретизам или унификација, била она плодна подлога из које је Балкан у антици постао источник цивилизације. Симбиотички квалитети, креативна разноликост, били су ти који су сачували балканске особености кроз векове тешке борбе за самоодржање, и управо су они гаранција нове будућности.

Балканоцентричке идеје биле су идејна основа Будимировог публицистичког рада пред први светски рат и одмах после њега¹⁰, а имале су утицајне претече: на једној страни несистематичног али креативног и смелог мислиоца као што је био млади Димитрије Митриновић,¹¹ а на другој Скерлића који је, приказујући Николајевићеву књигу о грчкој привреди дао комплетан програм интербалканских студија.¹² Сарадња са Скоком била је

⁸ RIEB II/1936, стр. 607.

⁹ RIEB II/1936, стр. 612.

¹⁰ Пред први светски рат, Будимир је из Беча, где је студирао, слао мање анонимне прилоге листовима у Београду и Загребу, а по повратку из заробљеништва је у Сарајеву основао часопис „Ново дјело“ који је излазио 1918—1919.

¹¹ Утицај Димитрија Митриновића на омладину у Сарајеву и Загребу пред први светски рат био је несумњив; у књизи *Dogma i utopija Dimitrija Mitrinovića*, Београд 1977, Предраг Палавестра износи и податке о покушајима да се оснује лист балканоцентричког опредељења у Београду 1927, када је Митриновић на кратко ту боравио. Милан Будимир је био у групи интелектуалаца која је на Митриновићеву иницијативу основала часопис „Претеча“, 1928 (нав. дело, стр. 320—321).

¹² Приказујући (углавном негативно) Николајевићеву књигу *Приповетка у Грка*, Београд, 1904, Скерлић је изнео програм студија балканистике који ни данас није потпуно изведен: компаративно изучавање свих балканских језика, веровања, обичаја, народних књижевности (*Писци и књиге*, IV, Београд 1964, стр. 424—427). Сличан свебалкански дух извире и из овакве узгредне примедбе у Скерлићевом приказу *Омладински конгреси*, СКГ, 1904, 13, св. 2, стр. 123—128: „... с времена на време чули су се акценти неког мутног панславизма, и за то је добро учињено што је конгрес послао симпатичне поздраве грчкој и румунској омладини.“

очигледно плодна основа да се Будимир поново окрене идејама своје младости и да нађе подршку најрепрезентативнијег круга умова из читаве Европе.

Начин писања Скока и Будимира у RIEB у великој мери подсећа на манифесте, а утопијски тон, пророчки наговештаји и козмополитски дух асоцира на књижевне појаве са другог пола домаћег књижевног живота, посебно на „Зенит“ Љубомира Мицића. Окупљање балканског уметничког света, везе са европским и светским центрима, вишејезична издања, све су то спољне одлике које такође указују на несумњив паралелизам. На идејном плану, напади на конзервативну науку са једне стране и напади на уметност „доброг укуса“ са друге стране такође имају сличне појаве и циљеве. Ови паралелизми говоре не само о одликама књижевног и културног живота епохе, у којој се полови сусрећу и варничају, већ и о истој усмерености тражења сопствених корена.

Мр НЕНАД ЉУБИНКОВИЋ (Београд)

КОНЦЕПЦИЈЕ ИСТОРИЈА КЊИЖЕВНОСТИ
СРПСКОХРВАТског ЈЕЗИЧКОГ ПОДРУЧЈА У
ДЕВЕТНАЕСТОМ ВЕКУ (ОД ЛАЗАРА БОЈИЧА ДО ЂУРЕ
ШУРМИНА)

Већ више година радим у Институту за књижевност и уметност у Београду на монографији-приручнику — *Критичка библиографија историја књижевности српскохрватског језичког подручја*.* Рад је обухватио велико временско раздобље, од Лазара Бојича, односно од године 1815. до тзв. „наших дана“, до године 1975. Био сам принуђен да прегледам све историје и прегледе литературе српскохрватског језичког подручја до којих сам могао доспети, као и сву доступну критичку литературу о њима (оцене у часописима, дневној штампи, полемике, накнадне ревалоризације и сл). Резултат тих безбројних сати проведених на поменутоме послу јесте уверење да се све то, грубо узевши, може означити познатом Вуковом одредницом: „Опет то, али мало другачије“.

О чему се заправо ради

О концепцијама историја српске књижевности, хрватске књижевности писано је у нас доста. То су чинили и аутори појединих историја и прегледа литературе у предговорима својих књига, а такође и у оценама туђих синтетичких (или компилаторских) покушаја. Проблемом концепције српске литературе, хрватске литературе, били су опседнути и многи испитивачи и теоретичари литературе. Истини за вољу, повод је био најчешће критички осврт, стручно мишљење о туђем раду. У критикама, оценама, освртима, критичари су међу њима и они који су некада — пре или после — и сами бивали аутори), по правилу, врло проницљиво уочавали пропусте, недоследности писаца историја и прегледа литературе. Најчешће се замерао број редака посвећен поједином књижевнику. У једном случају простора је било превише, а у другом премало. Замерано је због нетачних

биографских и библиографских података. Оспораване су моћи одређених примењених метода приступа феномену литературе. На удару су били понајвише припадници филолошке школе, јер су занемаривали естетску вредност књижевних остварења; затим ће бити оспораване присталице биографског, па историјског метода итд. Некада су врло оштроумно уочене слабости одређених научних метода, њихова несавршеност, ограниченост. Међутим, нико од критичара није оспорио, на пример, тврђење да је наша стара књижевност (без обзира на језичко подручје) лоша, епигонска, преписивачка; да литература средњег доба има своје узлете, али да су ти скокови под страним утицајем (италијанским, рецимо).

Овакве нису биле само прве, сувремене реакције на појаве одређених историја и прегледа литературе. Да је тако, то би се лако дало објаснити конкретним временским тренутком, личним (или партијским) ставом према односноме аутору. Међутим, и када су „прошле буре и стишале се страсти“, суштина оцена понављана је, можда на само другачији начин.

Ево и врло речитог примера.

Врсни познавалац рада на историографији литературе српскохрватског језичког подручја у деветнаестом веку, Петар Скок, у некрологу Бранку Воднику (Drechsleru) изриче суд да у деветнаестом столећу:

„Литерарна је повијест била само биографија књижевника, регистар њихових дјела и анализа садржаја важнијих дјела. Оваква литерарна историја доиста не позна ни литерарног укуса нити естетскога осјећања“.

Скоков суд је идентичан оценама изреченим у многим критикама насталим у деветнаестом веку поводом сувремених књижевноисторијских дела. Скок се придружује општем, познатом и прихваћеном ставу да су приступи литератури у деветнаестом веку били једностранни. Узгред буди речено и разматрање само естетскога феномена није нимало вишестрано. Међутим, Скок уопште не поставља питање предмета којим су се литерарне историје деветнаестог столећа бавиле. Дакле, о предмету се нема више шта рећи. Знамо шта је наша књижевна баштина — одаберимо само метод да је изучавамо, односно да је представимо.

Прегледање више десетина историја литературе српскохрватског језичког подручја насталих у прошлости столећу уверило ме је да проблем концепције историја књижевности српскохрватског језичког подручја није проблем примењеног метода, већ проблем самога предмета изучавања. Нека буде опростено књижевном историчару због примене филолошког, или због примене биографског метода. То је ствар једнога времена и моде њим проузроковане. Не би више среће донео ни структурални метод, нити естетички (сами и једини). Али далеко озбиљније питање јесте: није ли књижевни историчар у деветнаестом веку

узео у разматрање погрешне људе, није ли изоставио битне књижевнике, није ли усмерио и свој и наш поглед у погрешноме правцу, скренувши и себе, а затим и нас са правога пута? Није ли можда штошта важно тада већ занемарено и остало занемарено и до данашњих, наших дана. Деценијама се критикују квалитети атрибута датих нам ситуација. Ипак се није приступило коренитијем преиспитивању. Није проблематичан начин на који се представља одабрани круг писаца — већ да ли су то „прави“ писци тога времена; није проблематичан начин на који се приказују литерарна струјања, већ је питање јесу ли то литерарни покрети са нашега тла, или их преузимамо из туђих историја литература да би држали какав-такав корак са тзв. културнијима; нема ли можда у нас литерарних збивања која се тешко уклапају у дате нам европске (западноевропске) шаблоне, па их наши преци отписаше (а ми то и не проверавасмо).

Ово саопштење посвећено је сумњичавом гледању не метода, већ самога предмета.

И још пре другога — о наслову овога саопштења

Наслов доста казује. Пре свега, претерано је дуг и замршен. А очигледно, то је хотимице учињено. Из наслова, на пример, происходи да верујем како се мучно могу оштро разлучити историје српске и хрватске литературе у деветнаестом веку. То, међутим, не значи да не верујем у могућност јасног уочавања особенних књижевних токова ових двају литература. Припомињање језичког подручја подразумева свесно занемаривање националнога чиниоца. Пошао сам од уверења да је он у одређеном случају тек од другостепене важности. Напомињем да инсистирање на језичком подручју значи и неиздвајање литерарног стварања Босне и Херцеговине, као и Црне Горе, али уз истовремено занемаривање националног идентитета тих књижевности.

In medias res!

Угао виђења и концепцију сагледавања литературе српско-хрватског језичког подручја дали су (нам) странци. Све то троје: дакле и угао, и концепција и сами странци — били су узроковани одређеним временским тренутком. Ми смо, пак, сами (себи) криви што смо са страхопоштовањем некад, из незнања покадкад, понављали ставове који су давно изгубили смисао и оправданост постојања, а никада нису представљали истину. Одређене, прадавно изречене ставове прихватили смо као аксиоме, а зна се, истинитост аксиома се не доказује.

Аксиоме које су створене почетком деветнаестог века о српској и хрватској књижевности, а које се експлицитно или имплицитно односе на свеукупно литерарно стварање на српскохрватском језичком подручју

Крајем осамнаестог и почетком деветнаестог века о нашим народима се у Европи готово ништа не зна. Осим Црне Горе која има извесну слободу, остали наши народи су под туђинцима: Турцима, Аустријанцима, Италијанима. Напомињем да су управо тада и једни и други и трећи у одређеној кризи — историјској, културној, стваралачкој.

Интересовање за наше народе условљено је живим занимањем за усмену књижевност. А одушевљавање том усменом књижевношћу узроковано је одушевљавањем за „примитивног дивљака“, за људе архаичне, неискварене културом запада (а друге културе у Европи, са позиција Западне Европе — нема). Овакав начин интересовања за нас — нужно је одвијао клупко даље. Примитивност, да би била каква треба да је, подразумева недостатак културне традиције, културе уопште. „Добар дивљак“ Вика и Русоа је здрав и срећан јер је неискварен. А неискварен је (буди ми опроштена ова игра речима) јер нема духовне културе. Нема ни уметности сопствене. Ако постоје неки уметнички споменици, они императивно морају бити резултат рада страних мајстора, „импорт“ однекле и сл. Западна Европа нам допушта једино поседовање народне књижевности. Али та литература колективно стварана (и ту ћемо глупост деценијама понављати) плод је срца и уста, а тек у врло малој мери — мозга. Утехе ради (али и бољег разумевања ради) Западна Европа цени хомерско време Грчке, доба *Илијаде* и Одисејевих лутања. Са пуно ниподаштавања гледа византијску уметност, а поготову поствизантијског доба на грчком тлу.

Темеље нашој књижевној историографији чврсто ударише Чеси, аустријски поданици — Јосиф Добровски и Павле Јосиф Шафарик. Од Добровскога траје подела литературе српскохрватског језичког подручја на два књижевна доба. Прво обухвата раздобље од почетака писмености до половине осамнаестог века, а друго од тада до тзв. „наших дана“. Овај појам се, дакако, временом мења и помера. Добровски подразумева под тим само своје време, почетак деветнаестог века). Другим речима: што је било, било је, а од нас све ново почиње. У складу са тадашњим скромним знањима о прошлости, нарочито духовној, наших народа, Добровски, на пример, прво доба у српској литератури започиње Данилом II, а завршава Захаријем Орфелином. Од Добровскога ће ту периодизацију преузети и први наш писац дела које се може условно убројати у историје литературе — Лазар Бојич.

Шафарик ће у извесном смислу исправити и допунити Добровског. У *Памјатнику*, године 1851, започињаће преглед срп-

ске литературе повељом босанскога бана Кулина из 1189, повељом која регулише питање трговине са Дубровником. Шафарик врши и „благо“ рашчлањавање периодизације Добровског. По Шафарику, три су књижевна доба. Прво, од краја дванаестог века па до краја седамнаестог; друго започиње половином петнаестог столећа и траје до осамнаестог; треће од половине осамнаестог века траје „до данас“.

Шафарика следе сви странци који су писали историје књижевности српскохрватског језичког подручја: Ајхоф (Eichhoff), Талвјева (Talvj), Пипин (Pupin), Куријер (Courier), па даље преко Карасека до Геземана (Gezemann), Кроње (Cronia), Мериђија (Meriggi) и др. Сви на овај или онај начин прихватају Добровског, Шафарика.

Исто то чини и плејада наших књижевних историографа: Суботић, Јагић, Новаковић, Филиповић и даље други преко Шурмина, Павла Поповића, Скерлића, Водника до „наших дана“.

Прихватање Добровског и Шафарика значило је у пракси прихватања предубеђења да све што је било до половине осамнаестог века није достојно помена у смислу стваралачкога чина. Све то јесте или чист „импорт“, или пак, резултат преписивања, копирања, подражавања. Књижевност југословенских народа (и не само књижевност) рађа се, расте управо пред Добровским, Шафариком и њиховим следбеницима. Они су у то веровали искрено, добронамерно, будући да јесу припадали тренутку у коме су живели. Одушевили су и наше прадавне претке, јер свако неизмерно љуби да све започиње тек са њим и да траје од њега. И тако Вук и његове присталице радо отписаше све што беше пре савременика им Доситеја, а Илирци одбацише и лепу традицију славонске литературе, и традицију књижевнога стварања у Далмацији, и традицију кајкавске књижевности, и традицију чакавске литературе.

Следећи пример Шафарика, који један трговачки документ прогласи почетком литерарнога стварања једнога народа, наши литерарни историчари се упињаху да на број открију што више људи који у дугоме животу своме замочише перо у масионицу. Типична реакција инфериорног човека. Наизглед се живо сукобљава, полемиче са изреченим судовима. У ствари он их прихвата у свим битним деловима. Тако наше историје књижевности прихватају да је све до средине осамнаестог века доба лоше литературе (истина, постоји златни век дубровачке литературе, али жар са којим се он приказује није преголем). То је истина, кажу они. То јесте било лоше, писаца (односно писмених) је било много више него што ви (странци) мислите. И даље често следи подужи списак оних који у нека времена беху у нас писмени.

Западна Европа тада још не признаје Исток. Посебно се негира култура Византије. То је довољан разлог да се стварање свих наших народа који су у одређеним временима били или под

влашћу Византије, или у одређеним комуникацијама са њом — једноставно прогласи „копирањем копије“, „преписивањем преписа“. Западна Европа тада — то је Француска, то је, у мањој мери Енглеска. Ни једна, ни друга не цене много Италију после доба Медичија, а још мање имају разумевање за Аустрију. Дакле, описани су и они наши народи који стварају у сенци Италије, односно Аустрије.

Странци нас прво „открише“, затим нам одредише године међаше постојања и духовнога стварања, онда нас они представљају даље другим странцима, па напоследку и нама самима.

Нису у питању аксиоме, већ само погрешне теореме...

Не тако давно, године 1950, био је изузетно погодан тренутак да уочимо све наслеђене заблуде. Те године је у Паризу одржана изложба уметности југословенских народа. Са задовољством смо у то време у часописима, у дневној штампи, преносили усхићења странаца, подвлачећи њихово потпуно изненађење које се граничило са неверицом. Било је јасно о чему се ради. Странци су створили једно виђење нас, нашега историјског постојања, наше духовне културе. Међутим, били су суочени са чињеницама које се никако нису могле уклопити у давно сковани калуп. О чему се заправо ради? Обична примена логичног размишљања. Ако у време једнога Ђота постоји сликарство које не само што му јесте равно, већ га у понечем превазилази (и у самоме цртежу, и у колориту, и у односу форме и колорита), ако то и такво сликарство има своју даљу узлазну линију — до академизма Милутиновог времена, ако постоји онаква декоративна пластика на читавоме подручју, онаква примењена уметност, златарство, вез итд., и на крају, ако је очигледно да то није исто што и византијска, или италијанска уметност тога времена — тада значи и други делови духовнога живота морају бити бар на приближном степену.

Наши стари историчари књижевности потпуно су одбацивали средњевековну српску књижевност, средњевековну хрватску литературу. Било им је потпуно природно да је једнога Дантеа, на пример, нужно читати уз неопходне коментаре, а да једновремено једном „конфузном“ Доментијану нису потребни никакви коментари, јер је он „само мутан“ и „са пуно фраза“. Већ је Глумчева књига о Светом Писму у старој српској литератури могла много да измени предубеђења, иако је далеко од тога да буде добра. (Довољно је рећи, на пример, да Глумац лоше познаје дух *Књиге проповједникове*, затим *Књиге о судијама*, па и саме апокалипсе — и очигледне, не позајмице, већ алузије — не запажа). Када је, даље, реч о нашим средњевековним књижевностима, тврди се да се познате приче и романи тога времена у нас једноставно преписују. То је потпуно погрешно. И једни и

други се прилагођавају и укусу и захтевима наше тадашње књижевне публике. Библијска прича о Јосифу и његовој браћи постаје у Сопоћанима, на пример, прича о стварању владарске куће Немањића. А у складу са тадашњим амбицијама Србије да после пада Византије (1204) (пад Цариграда у руке Латина) постане „Трећи Рим“, Срби се постављају као народ „новога Израиља“, изабрани народ.

Ипак се мора рећи да је стара српска литература и добијала својевремено каква-таква признања, док је стара хрватска литература крајње неправедно — сасвим негирана. Суштински корак ка тражењу новог приступа књижевном стваралаштву овога доба, ка измени донетих вредносних судова, измени уврежених предубеђења јесу историје Милана Кашанина, односно Едуарда Херцигоње.

Један политички тренутак и блудње из њега проистекле

Губимо из вида да српска књижевност у деветнаестом веку, као термин није јасна. Наиме, Србија није никако јединствена. Неки делови припадају Обреновићевској Србији, други су под Аустријом, односно Аустроугарском, а трећи под Турском. Књижевност се ствара ту под врло различитим условима и често долази не само до међусобног сучељавања, већ и сукобљавања. Није нимало безначајно са кога подручја потиче, односно коме припада један књижевни историчар. Зависно од тога предност добија литерарно стварање Срба у Аустрији, односно, књижевно стварање Србијанаца у Обреновићевској Србији.

Проблем присаједињења дубровачке књижевности српској тада је настао и има изразито политички и национални смисао. Наиме, дубровачку књижевност није припојио српској литератури Србијанац. То су учинили странци, прво — Добровски, Шафарик. Од њих ће то прихватити Србин из Аустрије — Јован Суботић. Тадашњи повод је јасан. Треба од Аустрије, не од некога другог, одузети нешто, одузети од Голијата и предати Давиду. Дубровачка литература, уосталом, дуго неће успети да заинтересује Србијанце за себе. Њом ће се бавити Срби у Војводини.

Касније се, на жалост, није никада поставило питање дародавца, дато је прихваћено и обрађивано без размишљања. Ни опоненти нису, такође, никада помишљали на дародавце и на сувремену смисао „поклона“.

За и против Вука, за и против Гаја!

И Вукова и Гајева борба за нови књижевни језик и нови правопис устумарали су, својевремено, итекако добро духове. Срби се, на пример, не опредељују само за Карађорђевиће или Обренови-

ће, за обреновићевску Србију или за живот у окриљу Хабзбурга, већ и ко је за, а ко против Вука, ко је за, а ко против „јоте“. Вук је учинио што је учинио. Колико његово дело има и мана, колико је његово дело изменило вероватни развојни пут једнога народа — посебно је питање. У овоме тренутку за нас је битно да је у једноме, доста дугоме раздобљу, бити Вуков присталица значило бити могући кандидат за бесмртност, а бити његов противник било равно својеврсном каштиговању. Наиме, тадашња сувремена омладина је уз Вука. Она се бори уз Вука, за Вукове идеје. Када све буде прошло, историје литературе писаће Вуковци: Јован Ристић, Стојан Новаковић; литературу ће на Лицеју предавати Вуковац — Даничић. Стицајем различитих, али свакојако објашњивих разлога, Вукови противници јесу највећим делом из Војводине. Борба за, односно против Вука јесте још један вид сукоба шумадијског сељака и војвођанског грађанина. Војвођани и плаћају цех. Не страда само Ђорђе Малетић, некадашња књижевна величина, већ и један Јаков Игњатовић. Само кроз ту призму опредељења за и против Вука може се објаснити да је један врхунски песник (не само комедиограф, као што је Стерија, потпуно у сенци Бранка Радичевића. Буди ми опроштен лични став да је Бранко Радичевић песник само две добре песме. Са тим ставом се многи неће сложити. Али извесно је да је песма *Пут*, испевана у Вукову част, односно против Вукових противника, једна јадна, у поетском погледу бедна песма. Бранко чак никада није, ма колико се трудио, нарочито декларативно, прихватио књижевни језик који је Вук тражио. Ипак, чињеница да се на време „исправно“ определио донела му је место које вероватно није заслужио, исто тако као што је опредељење одузело Стерији место које му са правом припада. Уосталом, ни Стерија, нити Игњатовић нису једине жртве опредељења за и против Вука. Некадашњи велики српски „појета“, коме је и Гете одавао признање, чак хтео да га и преводи, Сима Милутиновић Сарајлија, такође је скупо платио сукоб са Вуком. Одбачен је као песник, запостављен као историчар, заборављен као сакупљач усменога стваралаштва.

У Хрватској, Илирици су створили једну осредњу литературу. Могло би се рећи чак — лошу литературу. Одбили су да се надовежу на изузетно занимљиву славонску књижевност, као што нису прихватили ни могући континуитет кајкавском, нити са делом Филипа Грабовца, односно Андрије Качића—Миошића. И створен је парадокс: српска књижевност (која је до средине осамнаестог века наводно преписивачка) у токове модерне, сувремене европске литературе улази пола века пре хрватске. Она започиње од просветитеља Доситеја Обрадовића, а Андрија Качић-Миошић је на одређен начин до данашњега дана суштински деградиран.

И на крају!

Када погледамо уназад своју књижевну баштину до краја осамнаестог века мислим да морамо признати, у склопу и духу ових размишљања, да треба изменити читав став, свеукупно пре-дубеђење које имамо о тој литератури.

С друге стране, напомене изречене о начину на који се улазило у историји књижевности нашега деветнаестог века, односно на који се из ње испадало не изискују ревизију имена, већ поновно читање тадашњих књига, листање савремених часописа, алманаха, календара.

Напоследку, сматрам да ни напомене о непостојању само једне Србије и само једне српске књижевности нису безазлене. Уосталом, као ни оне о тренутној политичкој мотивисаности одређених „научних“ ставова.

И сасвим на крају!

Због принудне краткоће овога текста, извесне проблеме нисам ни додирнуо. Тако, на пример, сматрам да има врло много основа да се говори о књижевности у Србији пре Велике сеобе и затим о књижевности која остаје да живи на староме тлу. Мислим да чак има основа да се сматра да преласком у Војводину, тамошња српска књижевност, будући чишћена животворних сокова старе постојбине, креће у удварање потпуно новој, туђој културној средини. И дуго времена та књижевност јесте потпуно у духу ондашње немачке, посебно мађарске литературе. Но, о свему томе биће много више речи другом приликом.

* Напомена уз текст неће бити. Разлог је једноставан: монографија-приручник *Критичка библиографија историја књижевности српскохрватскога језичког подручја* пропраћена је бројним напоменама, библиографијом текстова о предмету итд. Не би, дакле, имало много смисла преписивати исте напомене, или, пак, правити неки избор из напомена.

Др МИРОСЛАВ ШИЦЕЛ (Загреб)

„МЕТОДОЛОГИЈА ХРВАТСКО-СРПСКЕ КЊИЖЕВНЕ ХИСТОРИОГРАФИЈЕ“ БРАНКА ВОДНИКА

Значење књижевно-повијесног рада Бранка Дрешслера Водника (1879—1926) у нашој је знаности о књижевности већ релативно добро, мада још не и довољно испитано.¹ Тај свестрани прегалац на пољу књижевности и књижевне повијести, који је у литературу ушао на самом почетку Модерне 1897, и то причом криминалистичког жанра! под насловом *Старац убојица*, а завршио као аутор прве модерно писане знанствене повијести хрватске књижевности², још и данас неким својим, посебно монографским, радовима — подсјетимо се само студије о Прерадовићу³ — није застарио, као што и многа његова запажања теоретско-методолошког карактера нису ништа изгубила од своје актуалности.

Управо је зато од непроцењивог значења недавно објављивање аутографа његова текста под насловом *Metodologija hrvatsko-srpske književne historiografije*, што захваљујемо у првом реду вишем стручном сураднику Одјела за књижевност и театрологију истраживачког центра ЈАЗУ Види Флакер која је тај текст приредила и попратила предговором, напоменама и детаљном библиографијом Водникових радова.⁴

Тај текст су, како у напомени спомиње Вида Флакер „(. . .) Водникова предавања што их је као професор Филозоф-

¹ О Воднику је писао Антун Барац у „Српском књижевном гласнику“, 1926, бр. 6, у поводу његове смрти, затим Јосеф Матл у прашкој „Slaviji“, 1928, бр. 1, под насловом *Vranko Vodnik als literaturhistoriker*, Мирослав Шицел у књизи *Hrvatska moderna (kritika i književna povijest)*, изд. PSHK, 1975, књ. 71, те најновије, Вида Флакер у „Kronici“ *zavoda za književnost i teatrologiju JAZU*, 1978, бр. 1 (7).

² *Povijest hrvatske književnosti* (књ. I), изд. МН, Загреб, 1913.

³ *Život i djelo Petra Preradovića*, предговор књизи: Petar Preradović, *Izabrane pjesme*, МН, Загреб, 1918, II. изд, стр. III—XXXVI.

⁴ Текст *Metodologija hrvatskosrpske književne historiografije* налази се међу необјављеним рукописима из оставштине Водникове, који су похрањени у Заводу за књижевност и театрологију ЈАЗУ у Загребу, а објављен је у „Kronici“ *Zavoda za književnost i teatrologiju JAZU*, Загреб, 1978, br. 1 (7).

ског факултета Свеучилишта СХС у Загребу држао под насловом „Методологија хрватско-српске књижевне историографије“ студентима хрватске књижевности у зимском семестру школске године 1925/1926“ — дакле, практички, неколико мјесеци прије своје смрти.

Будући да је то један од посљедњих, и не мало значајних, Водникових радова (без обзира што су то предавања намијењена студентима, писана, другим ријечима, с одређеном сврхом) — може га се схватити као својеврсну синтезу његових научних испитивања на подручју знаности о књижевности, односно као покушај да своја истраживања из домене књижевне историографије сведе под заједнички називник, па из онога што је у властитој стваралачкој пракси, особним искуством досегао, изведе и одређене теоретске закључке.

Но одмах, на самом почетку, ваља устврдити чињеницу: у овом се тексту не ради о некој суставној методологији хрватско-српске књижевне историографије, како нам то, у бити, сугерира његов наслов, него заправо о једном проблему, који — уз нека, више успутна ауторова теоретско-методолошка разматрања — задире прије свега у подручје социологије књижевности.

Основни проблем који Водник стварно разматра разрађен у три поглавља с индикативним поднасловима: I. *Декаданса науке*, II. *Декаданса средње школе* и III. *Декаданса у хрватској књижевности* — јасно говори да је ријеч прије свега о уочавању и аргументираном регистирању чињеничног стања у хрватској књижевности, методици (не методологији!) књижевности и знаности о књижевности, с повременим компарирањем стања на тим подручјима и у српској књижевности.

У додатку, међутим, с поднасловом *Узроци и посљедице*, аутор, прелазећи на проблематизирање назначених стања, покушава пронаћи, како сâм у поднаслову каже, њихове праве узроке и открити, и утврдити посљедице, посебно из аспекта односа дјело — читатељ, књига — друштво, дакле са социолошког стајалишта. Управо у овом поглављу свог текста Водник износи низ врло интересантних запажња, релевантних и за данашњег проучаватеља, у првом реду хрватске књижевности. Стога је објављивање ових његових предавања од необично велике користи не само за наше употпуњавање знања о Водниковом стваралаштву, него и за хрватску знаност о књижевности уопће.

Изоставимо ли из наших разматрања поглавље о проблему декадансе средње школе, јер оно представља специфичан проблем унутар самог себе и није тако чврсто везано уз остала три поглавља која се међусобно више прожимљу и чвршће су повезана узрочно-посљедичним дјеловањем, лако ћемо уочити развојну линију Водникових разматрања.

Дефиницијом појма науке, па затим литерарне историографије, те коначно ставом о националној књижевности — Водник одређује чврста полазишта око којих ће се кретати његова испитивања.

О смислу науке Водник је писао често у својим књижевно-повијесним радовима и рецензијама, па кад у овом тексту констатира да је „(…) Наука (је) умовање о истини, а наша литерарна историјографија је наука о истини наше литературе кроз вјекове њезина развитака“, додајући како „(…) Свако вријеме тражи научну истину на свој начин“ због чега се и „(…) развише различити методи научнога рада о чему говори методологија која је данас увод у сваку науку(…)“, онда он сам још једном утврђује властите, у бити врло модерне, ставове о поимању науке као највишег смисла човјекове истине, али истине која није неприкосновена и петрифицирана догма, него израз сваког времена у коме се о њој, послужимо се Водниковим ријечима — „умује“.

Будући да је и литерарна историографија историјска наука, Водник, даље, поставља важно питање чиме се, заправо, историја као наука занима, и одмах одговара: „(…) У модерном схватању историја је наука која се бави историјом *духа*, тражећи тако *идеју* историјског збивања.“

Послије оваквог схваћања историје као науке Водник коначно извлачи и поставља тезу о историји литературе, па адекватно тумачењу историје, понајприје закључује како је и литература „(…) зацијело још више него политичка историја изражај духа неког народа, односно човјечанства и у њој се јаче него игдје одражава идеја некога народа, односно човјечанства, у различитим вјековима историјског збивања.“

Ако та дефиниција вриједи за књижевност као њезин задњи смисао, онда по Водникову схваћању и повијест књижевности није ништа друго до повијест духа или повијест цивилизације, док историзам остаје темељним аспектом њена проучавања, јер омогућује реконструкцију прошлости и улажење у дух и мисао протеклих раздобља.

Примјењујући ове своје критерије на развој науке у нас, Водник долази до поразних резултата, због чега и говори о декаданси у нашој науци. Утврђујући како немамо ни основних предувјета за развој науке, то јест ни политичке, културне и литерарне историје, ни модерне праматике, као ни историјске праматике, па затим ни рјечника сувременог језика, као ни историје умјетности уопће, Водник једноставно, и ипак мало превише потенцирано, о оном што се ради, закључује: „(…) То све није наука, то је више физички него душевни рад(…)“, додајући да је једини Ватрослав Јагић био тај од којег се много очекивало, али је прерано отишао из домовине, што је на неки начин пресјекло пупчану везу између њега и средине из које је

потекао, па је због тога и мање остварио него што је објективно могао на подручју хрватске филолошке науке учинити.

Наиме, Водник јасно истиче још једну своју тезу: „(. . .) Креативна сила науке јест у њезину коријену и у земљи из које она ниче(. . .)“, вели он, па наставља: „(. . .) Она, макар привидно тако далека од актуалног живота, мора увијек излазити из живота и враћати се у живот, у сав народни живот(. . .)“.

Тиме је Водник отворио врло битно питање проучавања националне књижевности као темељног изворишта сваког књижевног повјесничара, а спомињући садржаје којима се литерарни хисторичар има бавити, он актуализира, уз већ познате категорије духа и идеје као двију битних спознаја у осмишљавању књижевног дјела, и трећу категорију коју он назива: књижевни живот.

Схваћајући да књижевност има оправдање за своје постојање само онда ако се чита, ако постаје својином књижевног читаатељства, Водник под појмом књижевни живот подразумијева и обухваћа тотални суоднос на линији писац — дјело — читалачка публика, с акцентом на корелацији дјела и читаатеља. Из схваћања да импулс књижевног животу даје у првом реду публика, произилази и Водниково схватање функције литературе: да дјелује на човјека, да преноси дух времена и идеју тог времена помоћу магије ријечи на сувремено друштво. У томе Водник види и једини прави смисао књижевне умјетности.

С тог изразито социолошког аспекта Водник приступа у овом тексту и анализи хрватске књижевности, утврђујући како је „(. . .) Хрватска (је) публика данас размјерно мања него је икада била и зато данас хрватски књижевни живот као да не постоји (. . .)“. Другим ријечима, уз декадансу науке присутна је и декаданса књижевности.

Утврдивши такво стање ствари, то јест атипични и неправилни развитак хрватског културног живота у свом времену, као и током 19. стољећа, Водник у посљедњем поглављу својих предавања покушава утврдити узроке таквој ситуацији.

Најинтересантнија претпоставка коју Водник као првобитни узрок „неправилном“ развитку хрватског културног живота у данашњици“ (у смислу неспоразума између књижевног дјела и читалачке публике) поставља, јест теза да сва европска књижевност од почетка 19. стољећа, дакле од романтизма као стилског комплекса до двадесетих година 20. стољећа, свој свјетовни и демократски значај (у смислу „споразума“ између књижевног дјела и читаоца) извлачи из просвјетитељства. Водник сматра да су сва пријашња раздобља у књижевности имала превише уско сталешки, односно класни карактер, спомињући, на примјер, ренесансу са изразито феудалним карактером, или барок и предбарокно раздобље као књижевност цркве.

Без обзира што су такве тезе у најмању руку дискутабилне, неке чак можда и неодрживе, теза о просвјетитељству као првом демократском отварању литературе према широким друштвеним слојевима вриједна је пажње због даљних Водникових закључака о токовима и обиљежјима националне литературе.

Водник у ствари полази од идеологије грађанства као доминантног (и, могло би се схватити компромисног, „демократски“ расположеног према племству и дјеломице сељаштву) друштвеног слоја као носиоца свих значајних друштвених манифестација у 19. и почетком 20. стољећа. Грађанство је, по мишљењу Водникову, прихватило и у основи пошло од филозофије просвјетитељства, па преко просвјетитељског схваћања литературе као расаднице одређених спознаја (а ту се негде Водник надовезује на своју тезу о књижевности као изразу *духа* и *идеје* народа) остварује и своју грађанску културу. То је и разлогом да је свагдје, сматра Водник, гдје год је просвјетитељство ухватило дубљег коријена, дошло у даљњим развојним процесима појединих националних култура и до пуне корелације између књижевности и друштвене средине без конфликтних ситуација или неразумијевања.

Утврђујући како те корелације у хрватској култури нема, између осталог и због још превладавајуће улоге племства у 19. стољећу све до шесдесетих година, Водник темељни разлог тој ситуацији проналази у недовољно или готово никако „проживљеном“ просвјетитељском покрету у нас, тврдећи како „(...) на жалост, ни једна струја у хрватском културном животу није остала тако недостатно изграђена као просвјетитељство, и то је први, најстарији историјски узрочник неправилног развитка хрватског књижевног живота у садашњици, јер му у развоју недостаје прва степеница, прва база“.

Другим ријечима, пријелаз из 18. и 19. стољеће није успио оформити наше грађанство и грађанску културу, јер није прошао фазу пуног просвјетитељства и то је основни „абнормални момент“ унесен у „историјску еволуцију новијег хрватског културног живота.“

Полазећи с таквих изразито грађанских позиција, сâм одређен њима, Водник, природно, помало поједностављено, недовољно комплексно оцјењује стварне узроке декадансе и закашњелих појава у хрватској књижевности у односу према европским литеарним процесима, мада и у његовим тезама има, у начелу, много прихватљивих запажања и тврдњи.

Наравно, изузетно је интересантно погледати како Водник с овим тезама приступа тумачењу конкретних процеса у хрватској књижевности — примјерице у илирском покрету.

За разлику од оних који су сматрали да илиризам односно хрватски народни препород осмишљава, остварује управо литература, Водник тврди да су „(...) за дјело народног препорода више (су) учиниле новине, политичке демонстрације и манифе-

стације, народне сурке и црвен-капе, забаве домородаца и домороткиња, народно коло, пјесме даворије и буднице, добро вино и бескрајне наздравице, него озбиљна књижевност што су је представљали Ст. Враз, Ив. Мажуранић, Петар Прерадовић, И. Кукуљевић-Сакцински, Д. Деметер и други (...)

До тог на први поглед изненађујућег закључка Водник долази једноставним аргументом: књиге споменутих писаца биле су тискане у максималном броју до 500 примјерака и остајале су, добрим дијелом, нераспродане, дакле и — нечитане!

Једноставније речено: већ у илиризму долази до озбиљног раскорака између дјела и читалачке публике (ове, у ствари, и није било, осим шаке свећенства и нешто студената). Повлачећи паралелу са српском књижевношћу раздобља романтизма, Водник констатира много бољу ситуацију у тој литератури тумачећи да је српска романтичарска литература брзо продрла у шире друштвене слојеве, јер су читаоци били створени, оформљени већ у велико просвјетитељско Орфелиново и Доситејево доба!

С друге стране, оно што се од илирзма у смислу врхунског књижевног стваралаштва тражило и очекивало — да преобрази народну средину, изјаловило се, јер та средина и књижевност нису били корелати, будући да претходно стваралаштво није успјело створити књижевну публику, односно одгојити *литерарни укусу* публике.

Синтеза ових Водникових разматрања дана је у овом његовом закључку: „У нас било је увијек великих умјетничких талената и силног полета у умјетничком стварању, па се хрватска белетристика развијала упоредо са струјама европске књижевности, а наша друштвена средина, наша публика није с тим развизком корачала напоредо. Од просвјетитељства до данас она је увијек заостајала, а хрватски су белетристи све више одмицали и јаз је бивао што даље све већи и све дубљи“.

Након овога, на крају, слиједи и логично питање: како ријешити тај проблем некорелативности и продубљивања јаза између књижевног стваралаштва и читалачке публике? Водников је одговор: „(...) то је задатак актуалне *литерарне критике*, која се има да у томе служи резултатима науке“.

Водниково је, напиме, мишљење да врхунска наука сама не може ријешити тај проблем, него то мора учинити текућа критика која је у сталном контакту с читаоцем. Зато су и у науци њему ближи елоквентни Богдан Поповић, па и национално усмјерени Јован Скерлић од, како то он каже, „догматичара“ Фрање Марковића и „филолога“ Ђуре Шурмина.

Ради се заправо о томе да је Водник први хрватски књижевни повјесничар који руши оштру границу између критике и књижевне повијести (заправо између „сухопарности“ науке и приступачности критичке, моралистичко-методолошке информацијске ријечи), што ће изријеком и устврдити у својој оцјени

Мединијеве књиге *Povijest hrvatske književnosti u Dalmaciji i Dubrovniku*: „А и литерарна историја, ако хоће да буде научном, знанственом“, вели Водник, „мора да буде дио данашње литерарне критике.“

Нема сумње да овај Водников рад потиче многа питања, и у свом времену на прилично оригиналан и нов начин приступа неким проблемима, отварајући ново виђење литературе. Више него у било којем свом пријашњем раду, у овој студији Водник остаје досљедан до краја у свом социолошком приступу књижевности и инсистирању на оним својствима и вриједностима литературе које он назива „књижевни живот.“ Мада је то сама једна од могућности приступа литератури и иако она, у ствари, ипак занемарује битну, естетску категорију књижевног дјела (у овом је тексту Водник ближи Скерлићу него ли Богдану Поповићу, за разлику од пријашњих текстова у којима је најсличнији Павлу Поповићу!) и тај је аспект доживљавања литературе у функцији друштвеног преображавања, посебно кад је ријеч о нашим књижевностима и задацима што их је она врло често имала у повијести наших народа, врло важан и незаобилазан.

Осим тога, сматрајући да, као што смо чули, наука о књижевности мора бити дио литерарне критике, Водник је, без обзира на наглашену социолошку методу коју заступа у овој својој теоретској расправи, у својим монографијама и другим знанственим радовима практички примјењивао и обрнути поступак: литерарна је критика (у смислу вредновања, као и не само једног, социолошког приступа) свугдје у значајној мјери присутна и у његовим знанственим књижевно-повијесним радовима.

Тај је поступак, уосталом, Водник и осигурао мјесто првог модерног књижевног повјесничара у хрватској књижевности, односно знаности о књижевности.

Др ПРЕДРАГ ПАЛАВЕСТРА (Београд)

ПАВЛЕ ПОПОВИЋ И ИСТОРИЈСКА КРИТИКА У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ

(Методолошка разматрања)

Истраживања која су током последњих година вршена у Институту за књижевност и уметност у Београду на материјалу за историју српске књижевне критике, изненадно су осветлила једну чудновату појаву: да се у српској књижевности модернога доба, од свих критичких система и школа, највише сачувала традиција *историјске критике*, коју је, пре равно седамдесет пет година, приступним предавањем на Великој школи (1904), засновао Павле Поповић.¹ Доцније знатно поједностављена и сужена, та критика је, првобитно, у себи требало да сједини многе одлике позитивистичкога метода, пре свега брижљиво изучавање књижевнога текста и проверавање примарних историјских података. Она се није заустављала пред задатком да испита и утврди естетичку вредност литерарног дела и да у њему, испод спољашњих одлика и филолошких својстава, наслути и препозна лице једнога човека, или судбину једнога доба. У трагању за простором за сопствено деловање у токовима дотадашње критичке традиције, Поповић је изабрао пут помирења и покушао да увођењем нове критичке врсте премости затечене нескладе и искључивости међу опредељењима српских критичара. Захваљујући томе што се везала за науку и наставу књижевности, историјска критика је добила више следбеника него иједна друга критичка врста. Понешто измењена и прилагођена научним и наставним потребама, она се одржала колико због поузданости свог егзактног истраживачког метода, толико и због тога што су, из генерације у генерацију, са катедре за историју књижевности новим ученицима предавани у руке исти критички инструменти. Служити се тим инструментима, значило је изучити школу и савладати науку, а такву сталну и осигурану могућност продужавања

¹ Павле Поповић, *Проучавање српске књижевности*. Његови правци и методи, *Расправе и чланци*, Српска књижевна задруга, Београд, 1939, стр. 22.

ни у српској ни у другим књижевностима никада није имала ниједна друга критичка школа.

Врста критике, за коју се Поповић определио, названа је историјском, док је њен задатак био не толико да оцењује колико да објашњава књижевна дела, да осветљава њихов постанак и да утврђује све оне чиниоце који могу допринети бољем разумевању књижевности. Струком везан за француску књижевност, у почетку забављен духовним наслеђем француских моралиста², он је, у извесној мери, и своје схватање историјске критике засновао на моралистичким идејама, и то нарочито оним које је могао наћи код госпође де Стал, код Сент-Бева и код Ренана, па и код Виктора Кузена и Иполита Тена, од кога је, по сопственом признању, и поред многих резерви, преузео главна методолошка решења, и то на начин како их је дефинисао Фердинанд Бринетјер.³ Поповића, међутим, није узнемиравала сумња да се Тенов метод историјског детерминизма, због сродности са индуктивним поступком природних наука, неће моћи дуго задржати у историји књижевности, као што се није одржао ни у политичкој историографији. Од три битна начела Теновог детерминистичког метода — расе, средине и момента — он је за своју концепцију историјске критике усвојио два: однос према средини и однос према моменту. Појам расе везао је поглавито за личност писца, за његово порекло, васпитање, карактер и психологију. Тиме се знатно приближио биографској и психолошкој критици онога времена. У практичном раду задржавао се претежно на спољашњим изразима психичких стања и расположења, без дубинских анализа у области подсвесних стања и нагона, што их модерна психолошка критика везује за испитивање стваралачког процеса.

Велики критичарски узор Павла Поповића био је у почетку Сент-Бев, а не Тен, и траг тога угледања остаће до краја сачуван у његовом делу, чак и када као историчар књижевности буде извршио примену неких Тенових начела у огледима и студијама писаним у духу историјске критике. Сент-Бев је за Поповића био идеал критичара који подиже и води књижевност једнога народа,⁴ његов најмилији критичар „који је толико допринео да се развије историјска критика, да се отежа и компликује онај лепи и пријатни начин испитивања књижевних дела за који је критика укуса некада једино знала“.⁵ Ипак, уместо

² Павле Поповић, *Француски моралисти* (Монтењ, Паскал, Ларошфуко, Лабрије, Вовнар), Београд, 1893.

³ У једној напомени у огледу *Проучавање српске књижевности* (стр. 26) Поповић је назначио да су од српских критичара о историјској критици писали Богдан Поповић, Љубомир Недић и Јован Скерлић, и да је он сам типологију историјске критике извео из Бринетјеровог чланка о критици, писаног за *Велику енциклопедију*.

⁴ Павле Поповић, *Критика у српској књижевности*, Ред, 1894, год. I, бр. 1, стр. 1—3. (I. II 1894).

⁵ Павле Поповић, *Проучавање српске књижевности*, стр. 48.

за критику, која је према Сент-Бевовим назорима, требало да буде „осматрачница идеја“, истурена претходница духовнога развитка једне књижевности, чему га је вукла страст дневног критичара као сабеседника јавности, Поповић се определио за критику стручну и ауторитарну, за такозвану „критику учитеља“, какву је представљао Виктор Кузен, некадашњи директор и професор на *École normale supérieure* у Паризу, одакле су изашли Тен, Бергсон, Фаге, Тибодје, Ромен Ролан, Жорес, Пастер, Ерио, Жироду и многи други. Бити учитељ једноме великом скупу најумнијих људи нације, то је за Поповића, као и за већину српских интелектуалаца његовога доба, значило свакако више него имати пролазног угледа и несигурног ауторитета међу књижевницима.

Поред тога, Поповић је у ставу према књижевности имао неке црте које је Сент-Бев сматрао добрим критичарским предусловима. Имао је, као и Кузен, „неки двоструки инстинкт, двоструку страст, а противуречну: он је човек који се занима текстовима, тражи рукописе, интересује се за сколије и коментаре, преписује их до последњег слова, неће ни за себе ни за друге да жртвује ни једну варијанту и ни једну лекцију; а ипак се кроз све то уздиже, шири све више, генералише, долази до концепција једнога вештака и живости једнога болесника“. Приликом објаве методолошких усмерења историјске критике, Поповић се позвао на ту оцену Сент-Бева о Кузену⁶ и тиме назначио да ће се као присталица историјске критике кретати управо у тим оквирима. Тај пут омогућавао му је да комбинује две врсте критике: филолошку критику текста и естетичку критику укуса, ситни позитивистички рад и орловски поглед на целину. Уз то треба имати на уму да, иако добар беседник, није био прави козер, какав је био Сент-Бев, нити му је одговарала *critica pedestris*, у коју је Тибодје разврстао Сент-Бева.⁷ Напротив, Поповићева критика се развила управо *ex cathedra*, што говори о томе да је, прихватајући улогу критичара васпитача и учитеља, Поповић начинио добар избор. Свој посао он је радио мајсторски и поштено, преданошћу човека који остварује своју вокацију и испуњава своју судбину.

Сент-Бев је Павлу Поповићу одговарао као узор по два основа: прво, као моралиста, који се непосредно настављао на школу великих француских моралиста о којима је Поповић у младости писао; и друго, као човек који је донекле ублажавао тврдоглави догматизам немачке филолошке критике и помагао да се њена археолошка упорност доведе у везу са проучавањем књижевности као израза стваралачке индивидуалности.⁸ Критички портрети Сент-Бева, који се по бриткости духа и осећању

⁶ Исто, стр. 52.

⁷ Alber Tibode, *Istorija francuske književnosti*, Сарајево, 1961, стр. 383.

⁸ W. K. Wimsatt Jr., and Cleanth Brooks, *Literary Criticism. A Short History*, Chapter 24. *The Historical Method: A Retrospect*, New York, 1964, стр. 533.

друштвенога значења књижевности и њенога етоса⁹ не разликују од *Таскања понедељком*, давали су критичару историјскога опредељења више духовне слободе него аналитички метод Иполита Тена, чија се схема културе заснивала на тврђем детерминизму и одржавала механички чак и када је подстицала шира истраживања социјалних, политичких, економских, националних, регионалних, наследних и психолошких чинилаца, који су могли утицати на књижевност и који су били обухваћени Теновим критичким појмом средине (*milieu*).¹⁰ Позивајући се често у својим радовима на пример и мишљења Сент-Бева, Поповић је код тога критичара истицао управо оне одлике које говоре о критичаревој индивидуалности. Када је писао о посмртно приређеној књизи Сент-Бевових личних бележака, штампаној под насловом *Књига отрова*, он је нагласио да међу тим белешкама највише воли „она опажања која Сент-Бев, даје о себи, о критици, о свом занату, о књижевности уопште“¹¹ и поновио давнашње признање да му је Сент-Бев један од најдражих критичара.

Истицањем примера Сент-Бева, Поповић се, несумњиво, опредељивао за један одређени модел критике. Као и Сент-Бев, који књижевна дела није одвајао од човека што је иза њих стајао, Поповић је посао критичара сматрао моралном активношћу. Њега је „проучавање књижевности водило проучавању морала“¹², па је Тенов метод прилагођавао оним блажим варијантама историјскога детерминизма, за какве се, још давно пре Тена, залагао Ђанбатиста Вико.¹³ Поповић је био човек изразитога критичарског темперамента, с несумњивим смислом за књижевност, чега су понекада лишени припадници позитивистичке филолошко-историјске критике; био је, штавише, писац са развијеним приповедачким даром, о чему сведоче сачуване странице његовог необјављеног ратног дневника¹⁴, па је у приступу књижевности тражио оне путеве који не би ограничавали радозналост духа и заробљавали машту, већ подстицали нова, шира интересовања и помагали да се што потпуније испита цео процес настанка књижевнога дела, све оно што је у њему згуснуто и што

⁹ Тибодде (наведено дело, стр. 382) каже да је Сент-Бев имао „дубоко и минуциозно осјећање за оно што се некад називало наравима, књижевним етосом (*ethos*). Он зна шта је успио књижевник, промашен књижевник, шта су то величине и биједи књижевности и опште друштво књижевности.“

¹⁰ W. K. Wimsatt Jr., and Cleanth Brooks, наведено дело, стр. 543—544.

¹¹ Павле Поповић, *Сент-Бев и његова Књига отрова*, Српски књижевни гласник, н. с., 1926, књ. XIX, св. 1, стр. 32.

¹² Saint-Beuve, *Nouveaux lundis* III, Paris, 1865, стр. 15. Наведено према W. K. Wimsatt Jr., and Cleanth Brooks, наведено дело, стр. 535.

¹³ Ronald H. Nash, *Giambattista Vico, The New Science. Ideas of History*, vol. I, New York, 1969, стр. 29. Edmund Wilson, *The Historical Interpretation of Literature, The Triple Thinkers*, Penguin, Harmondsworth, 1962, стр. 289—290.

¹⁴ *Ратни дневник Павла Поповића*, рукопис у архиву Одбора за критичка издања САНУ.

му је, на овај или онај начин, претходило. У томе смислу Тенов историјски метод није био довољно развијен. Као и другим критичарима његовога времена, Поповићу није сасвим одговарала ускост и нееластичност Теновог метода и његова доктринарна примена у књижевности. Није му, као ни Скерлићу, била драга догматичка принуда, утеривање свих слојева и значења књижевности у геометријске схеме и унапред утврђене калупе.¹⁵ Када је писао о Светомиру Николајевићу, Поповић је разгледно назначио резерве према примени Теновога метода.¹⁶ У најбољим биографским радовима, о Јоакиму Вујићу и о Миловану Видаковићу, улагао је доста труда да тај метод допуни и превазиђе. У томе послу он је најзначајнијега помагача имао у Сент-Беву, који је био више човек књижевности, нека врста јавног посредника између писаца и читалаца, а најмање хладни позитивиста, објективни научник, бранилац начела или војник вере и политичкога уверења. Уз помоћ Сент-Бева и његовога критичког персонализма, који је свест о могућностима и достојанству човека и његовога рада дуговао великим хуманистичким и моралистичким идејама, Поповић је своју концепцију историјске критике градио на ревизији, проширењу и обогаћењу Теновог историјског метода. Трудио се да помири књижевну критику и науку о књижевности и да проучавање књижевности повеже са човеком који је ту књижевност стварао и коме је она намењена. Метод историјске критике Павла Поповића разликује се од Теновог историјског метода и утолико што у његовоме детерминизму моралне и индивидуалне особине књижевних дела добијају већи значај и што се позитивистичко проучавање књижевности не зауставља у затвореном простору скупљања података, описа грађе и обраде историјских извора него се проширује на друге слојеве дела и тежи разумевању тоталитета књижевних творевина.

Прилике у којима се Поповић нашао када је објавио начела историјске критике и тиме у српску књижевност увео нов критички правац, изванредно су одговарале управо таквоме покушају помирења спонтане и стручне критике. После смрти Љубомира Недића, код кога је ценио поштовање критичара за стваралачку индивидуалност и психолошка својства писаца, Поповић се могао вратити биографскоме методу што га је Недић оспоравао. Недић је у младости привлачио и занимао Павла Поповића, и овај је у „Српском прегледу“ објавио прегршт критичких радова, али Недић није могао да буде његов учитељ и да преобрази његово схватање књижевности. Разлике међу њима биле су знатне и дубоке, а захтеви према књижевности готово супротни. Док је Недић личност писца тражио једино у делу, где се у пу-

¹⁵ Јован Скерлић, *Урош Петровић о Хиполиту Тену*, Сабрана дела Јована Скерлића, књ. VI, Београд, 1964, стр. 221.

¹⁶ Павле Поповић, *Светомир Николајевић*, Српски књижевни гласник, н. с., 1922, књ. VI, св. 2, стр. 127—135

ној мери остварује његова индивидуалност и потврђује његова стваралачка психологија, Поповић је писца тражио *иза дела*¹⁷, па је осуду биографске критике морао сматрати неодрживом, јер је управо таква критика у српској књижевности могла имати ослоња, поготову ако би се прилагодила позитивистичкој традицији филолошко-историјске школе. Као и већина људи његовога нараштаја, Поповић је имао развијено осећање за историјску улогу националне културе и није се могао помирити с тиме да се, макар то захтевао и паметни Недић, прекину континуитети у култури народа, покренутог жељом да се што пре нађе раме уз раме с другим културним народима Европе. Извесно закашњење у критичким и књижевним идејама епохе чинило му се мањом невољом од напуштања већ уобличене традиције, тим више што је његово покољење било спремно да културне утицаје са стране прима с доста прагматизма, и да их, кад год се могло, прилагоди потребама националне културе. Нашавши се на простору између две већ утврђене критичке струје, између рационалистичке аналитичности Богдана Поповића и културнога динамизма Јована Скерлића, а уз то на катедри Велике школе коју је основао Стојан Новаковић, Павле Поповић није имао бољега избора него да у српској књижевности заснује метод историјске критике. Та критика неће бити ни схематична и механичка као Тенова, нити догматична као Бринетјерова, мада ће у себи имати доста и теновског позитивизма и бринетјеровске ауторитарности. Она би требало да има окретност духа, чиме се одликује дневна критика која врши процену и одбир у текућој литерарној продукцији, и да има систематичност истраживачке стрпљивости, која је својствена филолошко-историјском поступку стручне, универзитетске критике.

Оправдање за историјску критику Поповић је нашао и код Недића и заклонио се иза тога става како би показао да ни околели противници историјског приступа у тумачењу књижевности нису одбацили могућност да се „много шта у књижевним делима може разумети само тако ако се она доведу у везу с временом у којем су се она јавила, народом у којем су никла, општим културним покретом који их је изазвао.“¹⁸ Насупрот ставу потпунога раздвајања књижевне критике и књижевне историје, на коме је Недић инсистирао, Поповић је нудио помирљивије решење. Као и Албер Тибоде, Поповић је добро знао да су књижевна критика и историја књижевности две различите обале исте реке, али да „критик, који не позна књижевну повијест, нема никакве наде да и сам траје у књижевној повијести, и да књижевни повијесник којему недостаје критички смисао, пропа-

¹⁷ Љубомир Недић, *О књижевној критици, Студије и критике Љубомира Недића*, Српска књижевна критика, књ. 7, Нови Сад—Београд, 1977, стр. 237.

¹⁸ Исто, стр. 229.

да сасвим у суморном педан.изму¹⁹. У тражењу средњег пута, Поповић је историјску критику схватио доста широко, мада није имао воље да усвоји све критичке и историјске теорије свога времена. Признавао је изузетну важност историјских истраживања архивског материјала и документарне грађе и високо је ценио позитивистичку упорност и филолошку акрибију, али није следио херменеутички напор модерних историчара да се утврди разлика између описа и разумевања књижевних дела прошлости. Његова концепција историјске критике имала је јаку црту катедарске ауторитарности и професорске озбиљности, која се касније још више развила на штету самог критичког метода и сузила поље дејства историјске критике. Била је, уз то, врло поуздана и поучна, с јаким смислом за испитивање и одбрану прошлости; испитивала је средину и доба када је неко дело настало и моменат који је то дело својом појавом обележило. Највећу пажњу посвећивала је самоме писцу, његовоме животу и целокупном његовом духовном и материјалном окружењу, његовоме менталитету, карактеру, психологији и индивидуалним особеностима које су нашле израз у делу. У исти мах, та критика се трудила да не занемари потребу за просуђивањем и оцењивањем естетичких вредности, чиме је на себе преузела и обавезу некадашње критике укуса, јер је потреба „оценити дела (каквих у нас има) која скоро никад нису у ствари ни оцењивана, или обновити и кориговати оцене које су пре двадесет тридесет година дате а још важе, а то тим пре што су многе, као што смо већ нешто и видели кад смо говорили о филолошком правцу у нас, дате једнострано, искључиво, нетачно и без разумевања ствари. Критика историјска тако исто је овде употребљива у свој својој пуноћи и важности“²⁰.

Изразити полихисторик у проучавању књижевности, Поповић је увођењем историјско-биографског научног метода у српску критику употпунио и обогатио правце критичкога испитивања, повезао неке елементе разнородних критичких система и покушао да измири традиционалну одбојност између катедарске и журналистичке критике. Тиме је свој напор за успостављањем нове критичке врсте довео у везу са токовима и идејама у тадашњој српској критици. Он није механички пренео Тенов историјски метод, као што је хтео да учини Радован Кошутић спорном расправом *Узроци препорођају књижевне критике*²¹, нити је биографски приступ Сент-Бева оспорио тврдоглавом увереношћу Љубомира Недића. Поповић се трудио да измири крајности и да метод историјске критике изгради синкретички, те је својој историјској критици нашао простор за деловање између критичког поступка за који се залагао Богдан Поповић и жустрог кри-

¹⁹ Albert Thibaudet, *Fiziologija kritike*, Загреб, 1944, стр. 44.

²⁰ Павле Поповић, *Проучавање српске књижевности*, стр. 47.

²¹ Радован Кошутић, *Узроци препорођају књижевне критике*, Београд, 1894.

тичког динамизма Јована Скерлића. Тиме је за историјску критику преузео дужности које ни један ни други нису вршили, нити их је, у то време, у српској књижевности ико обављао. Неколико година пре њега, чак ни катедра за историју српске књижевности није била попуњена и та празнина говорила је много о стању тадашње српске књижевне критике и науке о књижевности и о друштвеним потребама да се у пунији склад доведу сва она очекивања нације и њене грађанске класе којима су били прожети политички, културни и стваралачки напори једнога организма у развоју. На тој катедри, која је имала дужност да подигне и васпитава нове нараштаје у духу интелектуалног самопоуздања и националне самосвести, и поред уважавања према филолошкој традицији, није више било места за примену метода Стојана Новаковића. Ново доба тражило је нове људе, нове идеје и нова мерила. Мање социјалне енергије од Скерлића, који је неку годину раније, такође приликом доласка на Велику школу, повукао разлику између догматске и импресионистичке критике у име начела друштвенога морала²², али и са више смисла за значење историјске свести у књижевности него што је у то време испољавао његов брат Богдан, Павле Поповић је објављивањем начела историјске критике отворио нов ток у развоју српске књижевне критике, утврдио му метод и назначио будући смер. Његова беседа *Проучавање српске књижевности* има зато за историју српске књижевне критике исти онај значај какав имају Скерлићеви програмски радова *Догматичка и импресионистичка критика* и *Уништење естетике и демократизација уметности*, односно *Теорија реда-по-ред* Богдана Поповића. Сви ти радови припадају истоме раздобљу, истоме интелектуалном кругу, истом схватању културе; на одређен начин они се додирују и допуњују, иако су им смерови деловања различити. Њиховим деловањем проширени су духовни хоризонти средине и епохе којој су припадали и којој су дуговали не само своју славу и велики углед што су га имали, него и књижевне идеје и критичка схватања што су их саопштавали.

Комбиновањем биографске критике са историјском Поповићев књижевноисторијски метод је добио у гипкости; његова позитивистичка својства помогла су да се о књижевности ренесансе и противреформације добију поуздани подаци и тиме олакша њихово тумачење. На другој страни, иако местимично сасвим узгредна, примена неких инструмената такозване критике укуса омогућавала је вредновање и прецењивање уметничких одлика, што је још више истакло плуралистичка својства историјске критике. Високо ценећи архивски рад, чију је технологију подробно изложио у чланку о историчару Јовану Томићу²³,

²² Јован Скерлић, *Догматичка и импресионистичка критика*, *Критички радови Јована Скерлића*, Српска књижевна критика, књ. 9, Нови Сад—Београд, 1977, стр. 45—55.

²³ Павле Поповић, *Јован Н. Томић и архивски рад*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, 1932, књ. XII, св. 2—3, стр. 101—113.

он је претходни истраживачки посао сматрао битним предусловом историјске критике, мада се она најпотпуније остварује тек када се усагласе оба њена поступка, истраживачки и критички. Као сваки добар учитељ, Поповић је врло детаљно описао све етапе архивскога рада и дао готов модел научне обраде материјала, наглашавајући да је сав тај огромни и мукотрпни рад, за који треба и снаге и љубави, ипак само припрема, и да из богатства архивскога материјала треба знати извући корисне и ваљане закључке. Пре него што приступе уобличавању закључака, у припремној етапи истраживачкога рада, историчар и критичар могу ићи упоредо и служити се истим методом, без обзира на то што ће их, када буду сводили резултате различито усмерених истраживања, природа посла неизбежно раздвојити. Када се залагао за архивски рад као материјалну основу историјске критике, Поповић није заборављао да је прави предмет његовога рада књижевност, а не политичка историја, и да метод књижевноисторијске анализе мора обухватити много шире подручје него позитивистички метод традиционалне историографије. Такво схватање критике и књижевности било је предуслов отвореног плуралистичког система историјске критике, каквоме је Павле Поповић тежио.

Ма колико да су главне методолошке претпоставке историјске критике биле усмерене ка заснивању једне критике која би се, ослоњена на позитивно искуство и поуздане чињенице, могла искористити у науци о књижевности, и то првенствено у историји књижевности и педагошком раду, несумњиво је да је, у тренутку објављивања основних начела те критике, Павле Поповић деловао више као критичар него као научник, и то као критичар који се тек спрема да повеже књижевну критику и књижевну историју и да свој будући рад развије на принципима науке. Пре него што је добио место наставника на Великој школи, па једно време и након тога, он је био доста активан критичар, писац бројних оцена и приказа, објављених не у научним часописима и стручним публикацијама већ у политичким и књижевним листовима, где се неговао посебан вид дневне критике. Много година касније, када је на универзитету већ имао своју школу, Поповић је и даље пратио кретања идеја у модерној књижевности, показујући да се ни у тренуцима преданога рада на синтетизовању вишегодишњих књижевноисторијских истраживања његов критичарски дух није гасио међу архивским исписима, већ да је, на одређен начин, држао корак са својим временом и макар посредно давао подстрека тадашњим доминантним књижевним и критичким преокупацијама.

Студија о Андри Николићу²⁴, недовољно проученом српском критичару из покрета Светозара Марковића, сасвим сигур-

²⁴ Павле Поповић, *Андра Николић*, предговор у књизи Андре Николића *Књижевни радови*, Српска књижевна задруга, Београд, 1938,

но није била написана зато да би се остарели, болесни професор историје књижевности годину дана пре смрти укључио у неки друштвени покрет, а још мање да би се приклонио социолошкој струји у тадашњој књижевности. Па ипак, не може се порећи да се том расправом, објављеном 1938. године, Павле Поповић објективно везао за тада жустро оспоравану, и још отшрије брањену, идеју моралног и васпитног присуства књижевности у друштвеном животу, за начела борбенога реализма и пуну одговорност писаца пред јавношћу. У часу борбе за нови реализам, када је процес социјализације већ био захватио готово све књижевне кругове и када се традиција српске и хрватске књижевности покушавала да интегрише у идеји народнога реализма као једног посебног облика друштвене свести, Поповић је код Андре Николића нашао и истакао начело да је „јавност најбољи лек свакој друштвеној невољи и најјачи утук сваком злу, и увек добра чини своме друштву онај писац који му отворено показује, поред светлих, и мрачне стране његове“.²⁵ Критичарски рад Андре Николића актуелизовао је управо у области примене реалистичкога метода и критичких идеја друштвенога деловања књижевности. У време када се ни о Светозару Марковићу није много говорило ни писало, чак ни у круговима писаца из покрета социјалне књижевности, он је Николића приказао као духовнога ученика Марковићевог и убеђеног социјалисту, који се у младости образовао читајући Маркса. То је, на одређен начин, могло имати утицаја нагибања у духовној клими епохе, када су и други писци старијега нараштаја, идејно доста далеко од политичких схватања социјалних писаца, по сопственом осећању друштвенога морала, потврђивали своје припадање времену, чиме се, код критичара, увек испољава способност разумевања главних књижевних идеја епохе.

Велики углед, што га је Поповић за живота имао у научним круговима и међу следбеницима такозване универзитетске критике, може се, добрим делом, објаснити управо сагласношћу критичара са идејама и духом епохе којој је припадао. С друге стране, не може бити сумње у то да су Поповићевој слави доста допринели и његови ученици, људи који су се развијали под његовим старањем и утицајем и који су из његових руку преузели непосредну примену историјског метода у српској књижевној критици, усмеравајући тај метод, стицајем околности, првенствено на академске и универзитетске потребе. Више него многи његови ученици, па чак и ученици његових ученика, Поповић је, међутим, био и остао критичар, пун животога занимања како за најстарију тако и за најновију књижевност. Писао је лако и лепо, ведром и једноставном реченицом која није подносила празнословје ни целомудреност; научне полемике водио је са страшћу и срчаношћу вештог борца који уме да задаје и прима ударце,

²⁵ Андра Николић, *Зимње вечери М. Ђ. Милићевића*, Отаџбина, 1880, год. IV, стр 476. *Књижевни радови*, стр. 157.

али противнику не дозвољава да предахне. Може изгледати чудно да је творац научне историјске критике у српској књижевности и оснивач читаве једне школе, историчар, професор, академик, једно време ректор универзитета, целога живота имао разумевања и за науку и за дневну критику, и да је до последњег часа задржао прекоран став према секташком догматизму оних кругова који воле да потцене текућу критику књижевности. Он се залагао за то да се критичар не оцењује према новим мерилима, већ синхронички, према стандардима његовога доба, јер су књижевне прилике, уметничка вредност и множина дела битни предуслови за развитак критике. Као да је сводио сопствене рачуне, или писао неку врсту критичарског тестаментa, он је тврдио да је Андра Николић „имао две главне особине једног правог критичара: здрав суд и развијен укус. Његова критика је стварна; она иде право оцени дела, не губи се у стилистичким жонгле-рајима нити у траженим занимљивостима; она представља логику, резонување, расправљање, анализу (нарочито кад иде више у детаље и удаљује се од простијега приказа); она је увек објективна и обазрива и стара се да исцрпно и у нијансама каже оно што критичар мисли.“²⁶ Више од тридесет година раније, тек што је ушао у академске и научне кругове, Поповић је на сличан начин утврђивао главне врлине дневне политике, која има „пуно добрих страна; она врло често има врло добар стил, и у том погледу она сигурно не стоји иза приповетке; она је (може се, поред свих изузетака, то ипак рећи) унела једну добру дозу поштења у своје судове и еманциповала се од књижевних предрасуда.“²⁷ Такву критику, којој није прећутао ни мане, он је бранио од потцењивања: „У извесним нашим просвећеним круговима књижевна критика се често мало цени, у круговима научничким мислима. Дешава се да се она сматра као неозбиљна и лака ствар, недостојна да у начелу издржи поређење са тешким и озбиљним радом у науци. Те који тако мисле, ја нећу уверавати о противном, ја могу само жалити што они пристају уз овако неправично мишљење.“²⁸ Тешко може бити случајно да је, пред крај живота, Поповић без некога разлога поново нагласио приврженост критици; пре би се рекло да се он намерно вратио некадашњим оценама и да је континуитет у сопственоме мишљењу одржао из потребе да се у пуноме светлу истакне методолошки плуралитет књижевне критике, богатство њених могућности и приступа и трајна свежина њеног духовног скептицизма, њена трезвеност, разложитост и моралност у просуђивању. Као да се плашио да процес окоштавања не сузи могућности деловања историјске критике, Поповић је, на крају као и на почетку књижевнога рада, изразио веру у моћ критике. Истицањем дослед-

²⁶ Павле Поповић, *Андра Николић*, стр. 32—33.

²⁷ Павле Поповић, *Стање данашње српске књижевности*, Српски књижевни гласник, 1905, књ. XII, стр. 927.

²⁸ *Исто*, стр. 929.

ности у ставу према њој, залагао се за приближавање и прожимање књижевне критике и историје књижевности као за животни принцип историјске критике.

Поповић је од почетка рада на науци имао јасну представу целине, изражену способност да са висине сагледа континуитете књижевнога развитка, користећи се при томе подједнако и синхроничним и дијахроничним мерилима књижевноисторијскога тумачења. Више но Скерлић, с којим је једно време заједно држао катедру за историју књижевности, Поповић је неговао способност да о књижевности просуђује и на основу ситних детаља, ископаних из архива, и на основу великих целина, уклопљених у видике његовога времена. Једино тако може се објаснити чињеница да су за непуних десет година пре почетка првог светског рата написане две велике историје књижевности, *Преглед српске књижевности* Павла Поповића и *Историја нове српске књижевности* Јована Скерлића, обе из пера двојице најугледнијих и најутицајнијих критичара, јавних и културних радника, историчара књижевности и универзитетских наставника. Потреба да се књижевност схвати и обухвати као целина, да се прикаже као део историјскога континуитета једнога народа, као темељ његове духовне снаге и моралне самосвести, подстицала је и храбрила и Поповића и Скерлића да се чак и без веће припреме прихвате рада на историји књижевности. Вера да ће тим делима успоставити однос пуне међузависности између прошлости и њиховога доба, и да ће тај активни процес допринети проширењу духовних хоризоната и идејних тежњи епохе, помогла им је да назначе главне обресе велике историјске синтезе. Ослоњен на књижевноисторијска мерила и схеме Гистава Лансона и Жоржа Ренара, Скерлић је, међутим, имао друкчији однос према историји, па је своју визију целине засновао на детерминистичкој идеји прожимања културно-историјских и социјално-политичких појава²⁹, јер су оне стварале климу духа и стилске норме и моделе одређенога раздобља. Као човек друкчијега темперамента, мирнији и старији, Поповић је свој ослонац тражио међу различитим француским, енглеским, италијанским и немачким историчарима књижевности;³⁰ *Преглед српске књижевности* израдио је према узору на Гастона Париса, поједностављујући унеколико историјски приступ и дајући уместо историје преглед књижевних родова. Будући да је касније и сам био незадовољан тим решењем и да је канио исправити многе методолошке погрешке

²⁹ Јован Скерлић, *Подела нове српске књижевности на периоде*. Сабрана дела Јована Скерлића, књ. I, Београд, 1964, стр. 43.

³⁰ У полемичком чланку *Станоје Станојевић, Критика на Преглед српске књижевности*, Српски књижевни гласник, 1910, књ. XXV, св. 10, стр. 767—787; св. 11, стр. 853—887; св. 12, стр. 929—956; 1911, књ. XXVI, св. 1, стр. 76—92, Поповић је навео историје књижевности које би сваки научник требало да зна и чијим се делима делимично служио (стр. 940, 946, 78, 79).

које је начинио у почетку³¹, могло би се претпоставити да је Поповићев подухват био, као и Скерлићев, изазван историјском потребом тренутка и покретачким идејама ондашње српске културе и друштвене свести. Обојица су радили хитро, обојица своје виђење целине усаглашавали са стандардима свога времена, чије су захтеве, тежње и потребе осећали као своје сопствене.

Покушај синтезе, какав је остварен уочи првог светског рата у *Прегледу српске књижевности*, имао је за основу једну романтичарску визију простирања српске књижевности и на оне области где су, услед интереса борбе против туђинске власти, биле високо цењене пијемонтске идеје о Србији као носиоцу духа националног ослобођења. Поповићев књижевноисторијски рад после првог светског рата, у коме су дошле до пунијег изражаја и његове субјективне одлике научника и критичара, одговарале су друкчијим, интегралистичким мерилима и потребама. Када се таква визија целине југословенске културе и књижевности показала неодрживом, сила живота довела је у питање и тај покушај синтезе. Усаглашени поредак критичких и друштвених идеја био је поремећен у корену, хоризонти очекивања прекривени претећим облацима. У вихору, који је уследио, укинуте су политичке конструкције о југословенској књижевности као недељивој целини, али је, у области научне методологије, иза Поповића остао прегалачки напор да се уситњене студије и расута истраживања обухвате синтетичким погледом. Нека начела књижевноисторијске поделе, на којој је Павле Поповић радио са страшћу и упорством полихисторика који се подједнако добро сналази у сасвим различитим историјским раздобљима, остала су у науци сачувана као сталан изазов новим систематизацијама.

Велика синтеза, којој је тежио, била је подједнако и критичка и историјска; књижевна традиција, којом се бавио, за њега је у највећој мери била жива, као што су живи и животи били људи о којима је писао. Ти људи су му били водичи кроз историју. Они су му помагали да схвати и објасни далеку прошлост на онај исти начин на који је схватао и објашњавао своје доба, у чије име је изражавао како књижевне стандарде и мерила, тако и многа политичка хтења, идејне тежње и друштвена настојања. Историјска визија Павла Поповића као књижевног критичара и полихисторика књижевности била је у основи синтетичка. Та околност понајвише му је помогла да насупротив филолошко-историјској школи, из које је поникао, и скучености самодовољнога позитивистичког истраживања коју је надрастао, својом историјском критиком назначи отворене и смеле концепције историјскога тумачења књижевности, радећи увек у духу времена коме је припадао и које је и само постало прошлост.

³¹ Драгољуб Павловић, *Павле Поповић као научник и књижевни историчар*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, 1959, књ. XXV, св. 3—4, стр. 199. и 205.

Развој историјске критике у српској књижевности био је, заслугом Павла Поповића, највећим делом везан за рад на универзитету. Водећи једно време катедру историје српске и југословенске књижевности упоредо са Скерлићем, Поповић је био у прилици да начела свога критичкога метода непосредно преноси млађим нараштајима и да из близине прати како се тај метод примењује, шта се прихвата лакше а шта теже, и где се искуства историјске критике почињу да деле за научну и за критичку сврху. Када је, после Скерлићеве смрти, на тој катедри остао сам, Поповић је имао задатак да студије из историје српске и југословенске књижевности одржи на пређашњем нивоу и да их, колико је могуће, унапреди. У томе су му помоћ пружали некадашњи и новији ученици, спремни да од учитеља преузму наук историјскога проучавања књижевности по ономе моделу што га је он установио.³² Будући да се по темпераменту разликовао од Скерлића, који је био тип борца и вође, док је Поповић био тип учитеља, он нове генерације није могао упутити на рад у области дневне критике, већ их је упућивао првенствено на истраживања, како би их припремио за науку и наставу књижевности. Та околност имала је пресудно значење за даљи развој историјске критике. У рукама Поповићевих ученика и сарадника та критика је научна својства развијала на рачун критичких, па се већ у првој генерацији Поповићевих и Скерлићевих ученика јавило неколико историчара књижевности код којих је интерес за науку и научна истраживања био тако снажан да је у потпуности задовољавао готово све њихове захтеве према књижевности. Радећи сам, распет између критичког и уредничког рада, политичке борбе, друштвеног ангажовања и рада на универзитету, Скерлић у своје време није имао кад да мисли на наследнике, нити да оснива сопствену критичку школу, која се, према његовоме темпераменту, и није могла остварити у академским круговима, већ у књижевној јавности, у штампи и уредништвима, међу самим писцима. Изузев оних који су га следили као политичког борца и националног трибуна, Скерлић за собом зато није ни оставио правих ученика, па се и његов метод после његове смрти донекле изменио и у рукама нових критичара задржао углавном као нека врста доктринарног импресионизма, прикладнијег за публицистички рад и дневну критику но за темељне историјске студије. Као и његови узорци из *École normale supérieure*, Павле Поповић је наставничким радом био непосредно упућен на то да међу студентима негује стручну, ауторитарну критику *ex cathedra*, за коју су традиција филолошко-историјског позитивизма и теновски историјски детерминизам, измешан са биографским методом, били главни мотори деловања и основни постулати свих методолошких решења. Тако се у универзитетској средини око Павла Поповића окупила читава школа ака-

³² Катедра за историју југословенске књижевности, *Сто година Филозофског факултета*, Београд, 1963, стр. 351—359.

демске критике, која је највећи део својих методолошких премиса дуговала историјској критици, чак и онда када је сужавала њену оптику и њено поље дејства ограничавала првенствено на прошлост и истраживачки рад, какав је, пре других послова историјске критике, захтевао и подстицао сам Поповић, мада се он њиме није сасвим задовољавао. Пред сам крај живота, он је изгледа наслутио да методу историјске критике прети опасност од сужавања и затварања пред књижевним идејама за љубав голих података, па је, неколико година после чланка о Јовану Томићу и о архивскоме раду, своје ученике упозорио да, ма како био важан, истраживачки рад не може бити сам себи сврха. Упутио их је да прикупљену грађу не расипају на ситне прилоге, како би вештачки умножили број научних радова, него да исписе из архива чувају за већа дела.³³ Брига за примену и развој метода историјске критике била је за Павла Поповића од првих интелектуалних и књижевних обавеза и он јој је годинама посвећивао неопходну пажњу.

Заузета прикупљањем грађе и њеним сређивањем, историјска критика је губила трку с временом, као да је подсвесно рачунала с тиме да ће њена неоствареност бити оправдана корисним жртвовањем и тегобном неопходношћу ситнога рада. Трајање историјске критике у српској књижевности зависило је, међутим, од других чинилаца, од окоштавања њеног метода, који се, заштићен ауторитетом универзитетске праксе, није обнављао у складу са развојем метода модерне критике и науке о књижевности. Притисак историјских података водио је ка перфекцији биографско-библиографског метода и свођењу књижевне традиције на један њен вид и једно њено својство, чиме се долазило у опасност да се, како је говорио Албер Тибодет, мртвим писцима дају већа права него живима.³⁴

У ономе тренутку када је пред студентима Велике школе 1904. године излагао начела историјске критике, Павле Поповић није могао предвидети њен развој нити знати њену даљу судбину. Мада је већ тада донекле заостајала за критичком и историјском методологијом онога времена, у коме су се јављали све одређенији отпори позитивистичком проучавању прошлости, историјска критика у српској књижевности на почетку XX века није деловала анахронично. Напротив, њен метод, њена мерила, њене идејне претпоставке и њена усмереност ка синтетичким захватима одговарали су тежњама и очекивањима³⁵ онога доба, посебно духовним хоризонтима интелектуалних, научних и књижевних кругова, који су, добрим делом школовани на страни, осећали дух епохе и настојали да му се приближе и прилагоде, како

³³ Павле Поповић, Драгољуб Павловић, Стијено Ђорђевић Ђурђевић, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, 1936, књ. XVI, стр. 116.

³⁴ Albert Thibaudet, *Fiziologija kritike*, стр. 56.

³⁵ Hans Robert Jauss, *Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft, Literaturgeschichte als Provokation*, Frankfurt, 1974, str. 144—207.

би учврстили модерну европску концепцију културе, не одбацујући тековине националне традиције него их уграђујући у нове системе општег друштвеног преображаја. Иако се та тежња образованих књижевних кругова у Србији понекад сматрала видом однародњавања интелектуалне елите окупљене око „Српског књижевног гласника“³⁶, њихово настојање није било неосновано и вештачко. У име свога времена, они су утврђивали нове стандарде књижевних, уметничких и духовних вредности и служили се мерилима и моделима културе којима су се, у томе истоме тренутку, служили и други. У многим књижевностима, које су, након периода заостајања, тежиле културном изједначавању са европским стандардима, забележене су исте синхроничне појаве. Историјска критика, за коју се заложио Павле Поповић, била је у то време веома инструктивна и за америчке критичаре и историчаре књижевности, чији су истраживачки методи имали иста исходишта у кругу немачке и француске историјске и филолошке традиције.³⁷ Тек касније побуна против позитивизма показала је да методолошке претпоставке историјске критике нису могле бити довољне за модерне студије књижевности да нагомилавање података, истраживање „најситнијих појединости живота и размирица аутора, лов на паралеле и ишчепркавање извора“³⁸ не одговарају модерној критици, у којој се ослобођени дух индивидуализма све оштрије супротстављао догматском историзму. Позитивистичка традиција Вилхелма Шерера, која је имала знатнога утицаја на методологију и филолошке и историјске критике, била је озбиљно уздрмана већ Дилтајевим дистинкцијама о ступњевима историјског поимања и о методу историјског тумачења, о такозваној херменеутичкој ситуацији, где се прошлост, као део човекове стварности, потпуније интерпретира оживљавањем некадашњег искуства, „интелектуалном ентропијом“ и критичким разумевањем³⁹ него сувом дескрипцијом или невођењем историјских података. Историјска критика није била спремна да ухвати корак са критичким теоријама које су представљале спону између историје и философије и уклањале разлику између књижевне критике и књижевне историје. Павле Поповић је осећао ту слабост, али није успео да задржи инерцију позитивистичке традиције. Затворена у сужени простор деловања, историјска критика је губитком некадашњих плуралистичких својстава

³⁶ Бошко Петровић, *Слом једне књижевне клике у Београду*, Застава, 1911, год. XLVI, бр. 24, стр. 1—3; бр. 33, стр. 1—2; бр. 38, стр. 1—3.

³⁷ René Wellek, *Literary Scholarship. American Scholarship in Twentieth Century*, New York, 1953, стр. 111—117.

³⁸ René Velek, *Kritički pojmovi*, Београд 1966, стр. 167.

³⁹ Wilhelm Dilthey, *Idealism, Ideas of History*, стр. 6. и 29. Дилтај је елементе дистигније између описивања и разумевања прошлости дао још 1883. године у делу *Einleitung in der Geisteswissenschaften*, Берлин, док је настанак херменеутике изложио 1900. у споменици у част Кристофа Сигварта *Philosophische Abhandlungen*, Tübingen, 1900, дакле пре теза Павла Павловића о историјској критици из 1904. године.

остала без виталне енергије, лишена способности да се живље обнавља и мења и да у себе упија позитивна искуства других хуманистичких дисциплина, пре свега философије, психологије и социологије.⁴⁰

Затворени систем историзма, према чијим начелима за проучавање књижевности није потребна никаква теорија вредности⁴¹, будући да су све те теорије променљиве и пролазне, док су историјске чињенице вечите, учинио је метод историјске критике статичним. За ту критику било је судбоносно то што је у себи развила монолошку форму спознаје, уместо да је, како је предлагао Михаил Бахтин, пасивност књижевноисторијског објекта заменила активним дијалогом, сусретањем дела и критичара. „Чак и некадашња значења, створена у дијалогу прошлих векова, не могу бити стабилна (мада су заувек довршена и коначна); она ће се увек изнова мењати у процесу будућег развоја дијалога што следи. (...) Нема ничег апсолутно мртвог: сваки смисао имаће 'у бескрају времена' свој празник поновнога рођења.“⁴² Позитивистичка својства модерне науке о књижевности не искључују такав дијалог, без обзира на то да ли је основни критички приступ формално-структурални, херменеутички или марксистички⁴³ и да ли се критичар и историчар књижевности задржавају на поетици и унутрашњим својствима књижевног дела, или проучавају његову спољашњу комуникативност и историчност. Оно што се у српској књижевности сасвим поуздано сачувало од метода историјске критике као једна тековина минулога доба, може представљати одређени допринос савременом плуралистичком прожимању критичких и књижевноисторијских приступа. Дијалог, који се данас води, ништа не одбацује и ни од чега не ствара неприкосновену светињу; све је у сталном дијалектичком преображавању и прожимању⁴⁴, поготову у тако блиским и комплементарним дисциплинама као што су књижевна критика и књижевна историја.

⁴⁰ Волфганг Кајзер, *Појам и историја науке о књижевности*, *Језичко уметничко дело*, Београд, 1973, стр. 22.

⁴¹ René Velek, *Kritički pojmovi*, стр. 167.

⁴² М. М. Бахтин, *К методологији литературоведения*, *Контекст 1974*. Москва, 1975, стр. 206. и 212.

⁴³ J. Hauff, A. Heller, B. Hüppauf, L. Köhn, K.-P. Philippi, *Methodendiskussion Arbeitsbuch zur Literaturwissenschaft*, Band 1—2, Frankfurt, 1975. Wilbur Scott, *Five Approaches of Literary Criticism*, London, 1972.

⁴⁴ William Rueckert, *Literary Criticism and History: The Endless Dialectic*, *New Literary History*, 1975, vol. VI, No. 3, стр. 491—512.

Др ЗОРАН КОНСТАНТИНОВИЋ (Innsbruck)

СКЕРЛИЋ И НЕМАЧКА НАУКА О КЊИЖЕВНОСТИ

„Из последње свеске *Летописа Матице српске* одштампан је чланак др Уроша Петровића *О научном духу у проучавању књижевности*. Писац, имајући нарочито пред очима рад у француској књижевности, показује како се позитивни и научни метод успешно почео примењивати у историји књижевности... Интелигентан чланак У. Петровића је обилан тачним идејама, и биће од користи радницима у нашој књижевности, где се десетинама година радило скроз застарелим методама, и где се тек последњих година почело служити модерним научним и позитивним методом...“

(Скерлић, СКГл, стр. 717)

Стекао сам утисак као да у нашој југославистици преовлађује схватање да се Скерлићев велики допринос овом „модерном научном и позитивном методу“ најбоље може приказати као синтеза одређених утицаја који су нам долазили са стране. М. Бегић, на пример, за проучавање овог питања свакако изузетно заслужан по начину свог приступања управо и веома карактеристичан за овакво схватање, подлогу за прву фазу Скерлићевог рада на књижевности види у „синтези идеја словенских и западних писаца“, с тим што ова убрзо уступа место широј синтези која се изводи из сродности, како са мислима енглеског естетичара Џ. Раскина (J. Ruskin), тако и са погледима истакнутих представника духовног живота у Француза, и то највише са идејама И. Тена (Y. Taine), М. Ж. Гијоа (M. J. Guyaut), Е. Ренана, С. Р. Н. Шамфора (S. R. N. Chamfort) и Г. Лансона. Уопште, „основна црта, путовођ Скерлићева духа“, било би, по Бегићу, „интуитивно тражење сродника преко граница простора и времена...“¹ Оваквом трагању за утицајима свакако би ваљало још додати да се Скерлић за обраду српске књижевности не-

¹ М. Бегић, *Скерлић, Јован*, Енциклопедија Југославије, 7, стр. 207, и *Јован Скерлић, човек и дело*, Скерлић, *Сабрана дела*, 14, стр. 121.

посредно почео припремати код Ж. Ренара (G. Renard), свог професора у Лозани, но иначе такођер Теновог ученика. Несумњиво снажна присутност француске мисли у структури Скерлићеве свести, међутим, понекада се и поједностављује до двочлане формуле: „Скерлић је синтеза Теновог позитивизма и Гијовог витализма.“²

Чини ми се да су у оваквом начину приступа такођер садржани изразити елементи позитивистичког гледања. Хронолошки се ређа утицај на утицај, да би се затим ипак још доста механички извела синтеза или некима од тих утицаја дало првенство. Међутим, без обзира на то како се односили према овим и сличним покушајима, додамо ли размишљањима о француским утицајима још и све најбитније што је Скерлић нарочито у есејима *Догматичка и импресионистичка критика*, из 1901, и *Уништење естетике и демократизација уметности*, из 1903, изрекао о својим концепцијама књижевне критике, а такођер и оно што је о књижевној историографији изложио у прилогу *Једна дужност наших старијих писаца*, из 1904, па, уз то, ако овоме додамо још и његове радове у којима посебно говори о Шамфору, о Гијоу, о Тену, о Ренану и Лансону, а нарочито расправу *Поглед на данашњу француску књижевност*, из 1902, заиста се намеће закључак да би било тешко оспорити како се овај наш до сада најизразитији књижевни критичар и пионир на подручју српске књижевне историографије није сав налазио у знаку француске књижевнотеоријске мисли. Зато се можда с правом можемо запитати вреди ли уопште размислити о неком Скерлићевом односу и према немачкој науци о књижевности.³

У прилог тврђењу о Скерлићу као следбенику искључиво Француза, о Скерлићу као доследном француском ђаку у нашој средини наводе се углавном три крупна и свакако тешко оспорљива аргумента. Као први аргумент се истиче да су се општа свест средине па и њена научна свест тада управо страствено напajале из врела француске културе и француског духа. Престало је оно „гнурање у немачко море“, како Скерлић у неколико наврата карактерише ситуацију великог немачког уплива на нас, преузимајући заправо једну метафору Тургењева. Француска, онаква каква је у оно време била, морала је бити блиска Скерлићевом темпараменту да се заложи за демократију. А та љубав за Француску, наравно, одразила се и на интересовање за француску књижевност и она се, посве природно, одразила такођер на начин на који је Скерлић приступао литератури. Друго, кажу,

² М. Радуловић, *Видови српске књижевне критике*, стр. 84.

³ Колико је мени познато, први се на овај проблем осврнуо Д. Глишовић у свом раду *Јован Скерлић о Гетеу и Шилеру*, *Књижевна критика*, 1977, 2, стр. 69—73 када каже: „У *Омладини* он се позива на Босерову *Histoire de la littérature allemande* (1901) и на Шерерову *Geschichte der deutschen Literatur* (1891). Верујемо да је прву читао, другу само летилично“ (стр. 73).

да Скерлић није знао немачки, па се зато није ни служио немачком литературом. Немачке изворе, уколико их и наводи, узимао је из друге руке. Да је знао немачки, пита се Глишовић, „зашто би преводио један рад о Гетеу од Француза Морис Миреа (Muret) са француског?“⁴ А треће, истиче се, позитивизам је дошао до Немаца и иначе од Француза, па Скерлић не би ни имао шта научити од Немаца у том погледу.

Не мален број чињеница говори у прилог ова три аргумента. Србија је у Скерлићево доба — а то је доба царинског рата, анексије Босне и Херцеговине и свакојакот насртаја на њен неспутани развој — морала осећати потребу да се брани и у духовном погледу, па се окренула од немачке културе. Што се пак тиче Скерлићевог непознавања немачког језика, о томе бисмо могли навести још нека сведочења, но биће пре да у оној општој клими Скерлић овај језик није желео знати.⁵ Додуше, из Шерерове историје немачке књижевности, тог фундаменталног дела целокупног позитивистичког гледања код Немаца на књижевност, Скерлић, и то у *Омладини и њеној књижевности*, наводи свега два, и то веома уопштена места, наиме да „култ прошлости, средњег века напосе, нигде није толико велики и општи као у Немачкој“, и да „ни у једној књижевности није било толико уметничких симпатија за Исток, његов живот и његову књижевност колико у немачкој“.⁶

Ипак, не можемо се помирити с тиме да се Скерлић налазио ван домаћаја свега онога што се тада догађало у немачкој књижевнотеоријској мисли. По традицији и по инерцији ова мисао мора да је тада још присутна у нас. Но вероватно да је ваља откривати у дубљим слојевима Скерлићеве личности као књижевног критичара и књижевног историчара. Чини ми се да је на овакву могућност указао П. Палавестра у свом предговору тому *Српске књижевне критике посвећеном Јовану Скерлићу*.⁷

⁴ Исто, стр. 73.

⁵ С једне стране, немачки језик је у свим гимназијама Краљевине Србије био обавезан предмет, с друге стране, М. Николић у белешци о Радоју Домановићу (Република, 1953, 384) говори о томе да су у току боравка групе Срба у Минхену Домановић, Бора Стевановић и Скерлић били стално заједно, па нису ни имали много времена за учење немачког језика. Ваља такођер подвући да нигде у Скерлићевим делима не налазимо неку реминисценцију на оригиналан поетски текст, цитирање каквог стиха, већ једино обрте као: „Ја не знам да ли је мој језик ‚hochserbisch‘“, или „ein echtes Kind der Romantik“, како вели др Мурко за Копитара, па и убачену неку реч као ‚Nationalstolz‘, што даје повода за закључак да се Скерлић у говорном језику знао служити и понеком немачком фразом. Говорећи о М. Грчићу он додуше наводи три Платенова стиха, но ова се налазе као мото на корицама Грчићевих *Песама*, а за поређење Његошевог *Горског вијенца* са Гетеовим *Фаустом* располагао је Савићевим преводом, објављеним 1885. у Новом Саду. О Скерлићевом односу према немачкој књижевности говорио сам иначе у раду који се припрема за штампу у зборнику САНУ о Ј. Скерлићу.

⁶ *Омладина и њена књижевност*, стр. 173 и 330.

⁷ П. Палавестра, *Критички радови Јована Скерлића*, стр. 7—41.

Палавестрин приступ инспирисан је теоријом рецепције Х. Р. Јауса, која све појаве у књижевности види као дијалектички однос између читалачке публике и писца. Писац настаје унутар одређеног хоризонта естетичког искуства или — како термин тачније гласи — хоризонта очекивања читалачке публике, но добар писац, па наравно и критичар, шириће својим делом ове хоризонте, из којих затим израстају нови ствараоци. У том смислу Палавестра у Скерлићу за његово време, у првој деценији XX века и у годинама уочи првог светског рата, види носиоца и најизразитијег представника духа целе епохе, тумача идеја културног преображаја српског народа у часу његовог поновног укључивања у токове европске цивилизације. Родољубиви занос и идеализација српске историје, који су се, у Скерлићево време, јавили без некадашњег романтичарског патоса, били су „израз идеолошке потребе да се национална свест обнови и да нове генерације избију на пут националног самоспознања“.⁸ Скерлићев значај налазио би се управо „у подударању хоризонта његове епохе са поставкама динамичног активизма и моралне енергије великога прегаоца, каквог ни пре ни после српска књижевност није имала“.⁹ Посматране на овај начин, поставке Француза „начелно су се уклапале у позитивистичку, културолошку и виталистичку концепцију какву је он заступао...“¹⁰ Враћамо се на почетак наших излагања. Скерлић се, значи, не би могао објаснити као „интуитивно тражење сродника преко граница простора и његовог времена. Но како у овим хоризонтима очекивања одредити присуство и немачке књижевнотеоријске мисли? Покушао бих ово три примера, на примеру Скерлићевог става када је реч о односу између актуелне и научне критике, на примеру Скерлићевог прихватања Муркових концепција и на примеру Скерлићевог приступа историји српске књижевности.

Немци по традицији одвајају актуелну књижевну критику од академског, катедарског истраживања књижевне историје. Шерер је у том смислу поставио познату границу од педесет година испод које озбиљан истраживач не би смео да иде, па се на немачким универзитетима и данас још сматра кршењем неписаног кодекса уколико неки од професора сарађује у литерарном подлистку макар и највећих новина. Код Француза, међутим, до еклатантног сукоба између „critique universitaire” и „nouvelle critique” дошло је тек у наше време. Као ни у англосаксонском свету, ни код Француза се дуго времена није видела никаква противречност у томе што ће се историчар књижевности огледати у критичком есеју, па ни обратно — да се такођер и књижевнику призна академска вредност његових судова. Скерлић је први у нашој средини који је актуелну критику обједињавао са историјским истраживањем књижевности и са радом

⁸ Исто, стр. 8.

⁹ Исто, стр. 9.

¹⁰ Исто, стр. 38.

академског наставника. По овоме он би био ближи Французима но Немцима, али је ово чинио не да би се угледао на Французе већ зато што је овакав однос одговарао хоризонту очекивања. Отуда је предност давао етичким вредностима. Но он ипак прави разлику између актуелне и научне критике. „Индуктиван, експерименталан метод примењен је и на естетику“, каже Скерлић, „и нико мањи но Спенсер и Бен доказали су да се 'језик богова' даје сасвим разложити и испитати, да се књижевни утисци могу ухватити, поредити, посматрати, и да се из њих могу изводити чак и закони“.¹¹

Ова и друге мисли садржане су у расправи *Догматска и импресионистичка критика*. Догматској критици Скерлић замере што дело хоће да подвргне класичним обрасцима и правилима, но укус је историјски променљива појава, а импресионистима замере што исувише занемарују социјалну страну уметности и недовољно откривају историјске околности и мисаону страну дела. У овом одређивању смерница полазиште му је позитивистичко. Ипак, ваља разликовати и када је реч о позитивизму. „Данашња критика је много шира но што је некада била“, каже Скерлић. „Она изучава и психо-физичку средину то јест пишчев темпераменат, његове наследне предиспозиције, његову особену врсту талента, — земаљску и космичку средину, то јест климу, изглед земљишта, околну природу — социјалну средину, економске, политичке, религиозне услове, особене услове у којима се један темпераменат развијао.“¹² Ово објашњење ближе је Шереровом учењу да је задатак науке о књижевности да открије три момента: Ерербтес, Ерлернтес, Ерлебтес — оно што је писац примио као наслеђе својих предака, што је стекао учећи и што је унео у себе као доживљај.

Но Скерлић уједно и надмашује позитивизам, и то у два правца у којима ће се развијати немачка наука о књижевности, у правцу духовноисторијског приступа и у правцу феноменологије, када каже: „Да се једно дело добро оцени треба добро да се разуме, да се схвати основна идеја, да се, такорећи, продре у суштину његову.“¹³ Духовноисторијски приступ обједињавао је сродне основне идеје и од тада у науци о књижевности расправљамо о појму епохе. Но духовноисторијски приступ је на овај начин историју књижевности исувише потчинио историји идеја, што је значило филозофији. Како против овог приступа тако и против позитивистичког гомилања чињеница јавила се нова тежња, сва усмерена на дело, на његову суштину. Годину дана пре овог Скерлићевог есеја, наиме, немачки филозоф Е. Хусерл (Husserl) објавио је своја *Логичка истраживања*, која постојање света признају једино онолико колико је овај присутан у структурама наше свести. Пренета у естетику, феноменологија је развила

¹¹ *Писци и књиге*, V, стр. 17.

¹² Исто, стр. 18.

¹³ Исто, стр. 19.

представу о естетском предмету у структури наше свести као правом уметничком предмету, што је затим у науци о књижевности значило да се књижевно дело као овакав предмет посматра посве изоловано од свих друштвених повезаности, да уопште и не треба знати ко га је створио нити када га је створио. А онај „слух“ за лепоту дела, о чему говори Скерлић, значиће се као интуиција коју ваља откривати у току феноменолошке редукције. На једном једином примеру могуће је на тај начин установити закономерности које се односе на сваки процес обликовања естетског предмета у нашој свести. А пола века касније, за специфичну природу уметничких творевина, како Скерлић зове овај естетски предмет, удомаћиће се израз „структура“.

Скерлићу је, ето, у теоријској замисли лебдело нешто пред очима што му у пракси никада није пошло за руком да оствари. Узимам као пример његов однос према Хајнеу, песнику кога је по свему судећи највише волео, кога цитира и у чијем знаку је написао и *Омладину и њену књижевност*. Но Скерлић је наслућивао оно што ће немачка књижевнотеоријска мисао разрадити као посебан приступ иманентан искључиво књижевном делу, без обзира што нам нигде, ама нигде није објаснио због чега му се неки Хајнеов стих чини толико лепим, због чега га овај песник као песник толико плени.

Следећи ток наших размишљања усмерен је у правцу Скерлићевог односа према М. Мурку. Дело овог словеначког историчара књижевности *Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik*, објављено 1897, снажно је присутно у Скерлићевој *Омладини и њеној књижевности*. Мурко у свом раду полази од чињенице да га је посебно заокупио проблем препорода словенских народа и повезаност овог препорода са немачким романтизмом, нарочито код Словенаца и код осталих Јужних Словена. Научну ситуацију свога тренутка бележи при томе на тај начин што наводи да се за Бранка Радичевића, на пример, зна колико је стихова испевао, но да се још нико није сетио да покаже одакле су долазиле идеје којима су се напајали песници онога доба. Но Мурко жели да размотри и посредне утицаје, који су нарочито код Јужних Словена за њега још значајнији него непосредни утицаји, а кад је реч о последним утицајима он мисли на утицаје који су допирали преко Ханке, Челаковског, Шафарика, Колара и Ербена. У датим околностима, међутим, Мурко је најпре морао да приступи испитивању немачких утицаја на чешки романтизам а да више није стигао да ову тему обради и за друге словенске народе. Ипак, и његова студија о чешком романтизму почиње поглављем посвећеним Јужним Словенима (*Die ersten Reflexe der deutschen Romantik bei den Südslawen*), да би тек са другим поглављем (*Das Wiederaufleben der böhmischen Sprache und Literatur — Dobrovský*) прешла на тему наговештену у наслову.

Скерлић се у својим излагањима о Омладини показује дубоко инспирисан Мурковом студијом. Као и Мурко, и Скерлић полази од одлучујућег утицаја Хердеровог и посебно Хердеровог дела *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, од тога да су Хердерове идеје најпре доспеле до чешких романтичара и како су код Чеха подстакле национални отпор германизацији, па како су затим ове идеје дошле преко Колара и Штура до Срба. Слично Мурку он говори о значају појединих часописа, у овом случају нарочито „Сербског летописа“, који је пун превода Шафарикових, па и о значају других институција у формирању националне и словенске свести у Срба. Преко Мурка Скерлић цитира и Шлегела и Хумболта, да би затим дословно рекао: „Др Матија Мурко, у свом солидном проучавању немачког утицаја на почетак словенске романтике, врло је тачно приметио да је словенска романтика занемарила сву филозофију романтизма и да се јавила готово искључиво у виду национализма.“¹⁴

Муркова књига постала је узор целим генерацијама истраживача и нећемо ништа одузети Скерлићу уколико и њега убрјамо међу оне који су од Мурка преузели овакву слику романтизма.

Но значајан је такођер и Скерлићев приказ оног поглавља *Die südslawischen Literaturen*, које је Мурко приложио зборнику *Osteuropäische Literaturen*, 1908.¹⁵ У покушају да захвати све јужнословенске књижевности Мурко се заправо креће на још необрађеном земљишту. За српску књижевност могао је располагати једино уџбеником Ст. Новаковића *Историја српске књижевности*, из 1871. године. Но и у овом покушају Мурко жели да пође од прихватања и изграђивања великих идеја које су покретале човечанство. Отуда код њега систем синхроног приказивања и подела целокупне књижевности Јужних Словена на две основне групације, на групацију под утицајем Византије и на групацију под западноевропејским утицајем. На маргинама су означене одређене етапе у развоју појединих јужнословенских народа, но ипак синтеза није спроведена до краја.

Скерлић у свом приказу одаје признање Мурку што је први преузео на себе да разради општи нацрт „југословенске књижевности, као целине“, проучавајући — како Скерлић каже — „поједине књижевности у заједничким периодима“, при чему уз све похвале за Мурка ипак налази да је ово уопштавање словеначке, хрватске, српске и бугарске књижевности „на неколико места усиљено и намештено“. Штета је свакако што Скерлић ближе не казује на која места при томе мисли.

Оно што је за нас у овом случају битно, Скерлићев однос према Мурку изузетно је занимљив управо у методолошком погледу. Мурко је, наиме, не само ђак Миклошичев већ такођер и

¹⁴ *Омладина и њена књижевност*, стр. 182.

¹⁵ *Писци и књиге*, I, стр. 55—56.

двојице германистра, Р. Хајнцела (R. Heinzel), који је позитивизам заступао доследношћу уобичајеном иначе једино у природословним наукама, и Е. Шмита (E. Schmidt), аутора познате књиге о Лесингу, на коју ће свом снагом ударити Ф. Меринг (F. Mehring), пионир марксистичке критике, да би разбио ону легенду коју је историографска школа створила о Лесингу као оличењу хоенцолернске Пруске и коју је, ето, позитивизам, стављајући се потпуно у службу виљемовске Немачке, настојао да продуби у научном погледу. Јер Шмит је био Шереров ученик, који је метод свог учитеља примењивао управо на приказивању класичара немачке књижевности. Мурко је, међутим, превазишао своје учитеље: од историје словесности — говорио је — ваља наставити до повести дела и идеја. У том смислу „модерни период“ у историји књижевности југословенских племена, како их зове, почиње са просветитељством, који замењује романтизам, а овај се продужује у позни романтизам, па за њим следе реализам, позитивизам и модернизам. А Скерлић је очигледно део пута у свом развоју превалио можда и заједно са Мурком, но у сваком случају непосредно инспирисан Мурковим назорима.

Овим смо уједно стигли и до питања о Скерлићевом схватању како да прикаже историју српске књижевности.

Чини ми се да би било потребно рећи да је Скерлић као француски ђак могао располагати свим историјама француске књижевности које су тада, почетком XX века, биле у оптицају, а то значи не само историјом Г. Лансона и Е. Фагеа (E. Faguet), већ и историјама Д. Низара (D. Nisard), Л. Гранжијеа (L. Gran-gier), Ж. Демажоа (J. Demageot), А. Бужала (A. Bougealt), Ж. Ба-стена (J. Bastin), Ф. Бринтијера (F. Brunetière), Ж. Пелисијеа (G. Pellisier) или Ж. Менијеа (G. Meinier), или пак погледом праваца Т. Готијеа (Th. Gautier).¹⁶ Но знати за све ове историје француске књижевности и познавати, па можда још и понеку другу, још није значило да се на основу њих у оном тренутку могла написати ваљана историја српске књижевности. Пуну разноврсности и изузетно сложени у свом садржају, ови приручници за историју француске књижевности као да желе да надмаше једна другу у лепоти казивања онога што је углавном већ речено и у блиставом преливању аспеката већ једном установљених. Они су плодови бављења књижевношћу које је знало да испуни и цео људски век. Лансон, на пример, каже у предговору своме делу: „Une histoire de littérature française devrait être le couronnement et le résultat d'une vie tout entière. Mais encore une vie suffirait-elle?“¹⁷

Скерлић не само што није имао два живота на располагању, он заправо није проживео ни пола људског века. А историју српске књижевности засновану на новим схватањима ваљало је на-

¹⁶ Прегледајући фондове наше Универзитетске библиотеке набрајам овим све оне приручнике који су се вероватно налазили у Скерлићевим рукама.

¹⁷ G. Lanson, *Histoire de la littérature française*, s. V.

писати, морало се написати, јер је то био један од услова да заузмемо пуноправно место у кругу културних нација, да постанемо свесни својих духовних координата. Ове је пре свега ваљало одредити и зато је било потребно да се рашчлани и подели оно што је већ било захваћено, како би се учинило доступним и јасним, како би послужило као полазиште за нова трагања у одређивању места српског народа у европском духовном развоју. За Французе периодизација, на пример, уопште није представљала неки особити проблем. Богатство садржаја као да се поклапало са вековима: француска књижевност XVI века, француска књижевност XVII века, француска књижевност XVIII века. Бринтијер истиче као велику новост да је уместо „*division habituelle par Siècles et dans chaque siècle, par Genres*”, — први пут спровео поделу на „*Époques littéraires*“.¹⁸

Отуда је Скерлићу можда била блиска *Histoire de la littérature allemande*, коју је написао А. Босер (A. Bossert), јер се и Босер трудио да немачку књижевност прикаже подељену на мање одломке. Босер је свакако много преузео од Шерера, с тим што се не ограничава, као Шерер, на приказивање књижевности искључиво до тренутка Гетеове смрти, већ је води до својих савременика. Посредно, код Скерлића је присутно доста од Шереровог начина приступа. На сличан начин Скерлић у *Омладини и њеној књижевности* издваја из општих казивања портрете појединих писаца и песника. Овакав поступак понавља и када је реч о *Српској књижевности у XVIII веку* и о *Историји нове српске књижевности*. Тек пошто је стигао до књижевности свога времена, до „данашње књижевности“, како је зове, и он је могао да се шири и да спроведе поделу по родовима: поделу на песнике, на приповедаче и на драматичаре.

Скерлић је близак немачком позитивизму и по схватању утицаја. Он много говори о утицајима, и то о утицајима страних књижевности, пре свега немачке књижевности на нас. Так такођер изразитог позитивисте, бечког професора Ј. Минора, у нашој средини био је, на пример, Милан Ђурчин. Но Скерлића не занима књига коју је Ђурчин написао о примању наше народне песме код Немаца, али га зато занима Ђурчинова студија на немачком о Коцебуу у српскохрватским преводима, па је овој студији посветио и посебан приказ који завршава речима: „Ђурчин врло потпуно и систематски излаже све што је из Коцебуа непосредно пренето у српску и хрватску књижевност, а за друге прилике оставља да испита колико је Коцебу утицао, и својим типовима и својим оценама и својим предметима, на наше драмске писце, међу осталима и на Јована Стерију Поповића“, да би овоме још додао: „овај најпопуларнији страни писац код Срба... за наше старе био је оно што су Тургењев и Мопасан за нас“.¹⁹

¹⁸ F. Brunetière, *Manuel de l'histoire de la littérature française*, s. 10.

¹⁹ *Писци и књиге*, VI, стр. 170—171.

Овакво генетичко, једносмерно посматрање утицаја једино би се могло објаснити тиме да Скерлић велики значај који позитивизам придаје теорији утицаја прихвата утолико што сматра да су утицаји били важан елеменат у процесу европеизације српске књижевности.

Највише се Скерлић, међутим, додирује са немачким позитивистима у схватању улоге коју историографија књижевности треба да одигра у формирању националне свести. Шерер је своју историју немачке књижевности написао у жељи да ојача духовно јединство тек уједињене Немачке. А за Скерлића Палавестра у том смислу с правом каже: „Као историчар књижевности, Скерлић је и свој смисао за историју такођер градио на разумевању општих културних и националних потреба, према којима је уобличио и своје критичке теорије и прилагодио своје критичке методе.“²⁰ У уводу *Омладине и њене књижевности*, на пример, Скерлић истиче: „Ја сам ушао у овај посао без и једног предубеђења, само са једном жељом: тачно схватити и добро представити један од најважнијих тренутака нашег књижевног и духовног живота.“ Но ипак признаје да је „симпатија душа историје“ и закључује: „ма колико човек и не делио врло често некритичке идеје и велике илузије . . . не може а да не осети извесно поштовање према свом том безусловном идеализму, тој снажној вери у блиску победу српског народа, и у недогледан напредак човечанства . . .“²¹

Овај кратки методолошки осврт, значи, не оспорава ни присуство Теновог позитивизма ни Гијоовог витализма у Скерлићевом схватању књижевности, већ га једино жели проширити донекле и у правцу извесних варијаната позитивизма код Немаца, у правцу и духовноисторијског метода и наслуђивања нових тежњи у науци о књижевности, а понајвише му је намера да Скерлићев приступ сагледа у комплексним условима нашег поднебља, као превасходни одраз ових услова.

²⁰ П. Палавестра, *нав. дело*, стр. 37.

²¹ *Омладина и њена књижевност*, стр. 11.

Dr Zoran Konstantinović

SKERLIĆ UND DIE DEUTSCHE LITERATURWISSENSCHAFT

Zusammenfassung

In der Jugoslawistik wird Skerlić ausschliesslich als französischer Schüler und als eine Symbiose französischer methodologischer Bestrebungen dargestellt. In diesem Zusammenhang werden vor allem Y. Taine und M. J. Guyaut genannt, die Skerlić am meisten beeinflusst haben sollen. Solche Darstellungen wirken überzeugend und sie lassen sich aus der Einstellung des gesamten Geistesleben jener Zeit in Serbien, aus den ungenügenden Kenntnissen Skerlićs der deutschen Sprache und aus der Tatsache heraus erklären, dass der Positivismus sowieso von den Franzosen zu den Deutschen kam, sodass man in dieser Hinsicht nicht viel von den Deutschen zu erfahren gehabt hätte. Trotzdem ist der Verfasser der Auffassung, dass traditionsmässig die Anwesenheit des deutschen methodologischen Gedankens bei den Serben so stark war, dass sich auch Skerlić dieser Anwesenheit nicht entziehen konnte. Er versucht dies über drei Gedankengänge zu erhellen: über Skerlićs Einstellung zum Verhältnis zwischen aktueller und wissenschaftlicher Literaturkritik, über Skerlićs Übernahme der Konzeptionen M. Murkos und über Skerlićs Auffassungen von der Darstellungsweise serbischer Literaturgeschichte. Der Verfasser kommt letztlich zur Ansicht, dass Skerlić nicht eine Symbiose ausländischer methodologischer Einflüsse ist, sondern dass sein diesbezügliches Bemühen dem Erwartungshorizont des damaligen serbischen Publikums entsprach, diesen wohl auch erweiterte, aber in keinerlei Weise den Bezug zu diesem Horizont verlor.

Dr MANFRED JÄHNICHEN (Berlin — DDR)

ПРИЛОЗИ ИСТОРИЈИ ЈУГОСЛАВИСТИКЕ

Прилози историји југославистике

Историја сербокроатистике, односно југославистике као научне дисциплине, која је предмет овог симпозијума, садржава разноврсне аспекте. Један — и то никако није незнатан — јесте деловање јужнословенских слависта у различитим центрима европског духовног живота 19. века. Својим радом они су допринели ширењу знања о језицима и културама својих народа и јачању њиховог угледа.

За нас, као слависте НДР-а, који се уједно труде да проучавају сопствене прогресивне научне традиције и који их настављају у нашим новим социјалистичким условима, деловање таквих људи у немачком културном контексту представља маркантну црту: ту се остварује један део ове научне дисциплине о којој овде расправљамо. У стваралачком додиру с немачком науком и културом истовремено се остварује прилог напредним немачко-словенским односима у науци и култури, који ми смо трамо као обавезу.

Важан пример за ово, дакле, значајно деловање — за научни предмет, као и за његово тесно додиривање с немачком културом — јесте Јагићево деловање у Берлину.¹ У тадашњем центру немачке политике и немачког духовног живота В. Јагић је деловао пре свега као први професор универзитета (до 1880) на катедри за славистику која је основана 1874, а такође као издавач часописа „Archiv für slawische philologie” чији је оснивач он био и за који се осећао везан и одговоран и после свог позива у Петроград 1880. На такав начин је дао славистици уопште, па и у ужем смислу југославистици, врло важне импулсе.

Већ поводом оснивања катедре, о чему се расправљало од 1841, а која у своје време није формирана због Шафариковог одбијања и касније због негативског става пруских школских

¹ Детаљније видети: А. Angyal, *Vatroslav Jagić und Seine Zeit, Deutsch-slawische Wechselseitigkeit in sieben Jahrhunderten*, Berlin, 1956, с. 579 и д.; Ј. Kurz, *Jagić in Berlin*, *Zeitschrift für Slawistik*, Berlin 1971, том XVI, стр. 255 и д.; Н. Pohrt, *Vatroslav Jagić und die Slawistik in Berlin*, *Zeitschrift für Slawistik*, Berlin 1976, том XXI, стр. 378 и д.

власти према пољском патриоти и демократу Wojsiechu Cybulski, Јагић је почетком 70-тих година скупио значајне аргументе. Кад је 1871—1872. боравио у Берлину (у то време је већ био професор за славистику на универзитету у Одеси) да би радио на неким студијама, разговарао је с колегама са Филозофског факултета, на пример, са санскритистом Албрехтом Шебером.² Његови аргументи о општесловенској оријентацији катедре, која је требало да укључи и лингвистику и књижевност, ушли су затим у образложење за оснивање такве катедре. Њу су, с друге стране, врло упорно захтевали и Пољаци из великог херцештва Посен, које је припадало у то време Прусији. Они су хтели, међутим, да се више истакне пољски акценат.

На питање Берлинског Филозофског факултета од новембра 1873. да ли би преузео тек отворену катедру за славистику на Берлинском универзитету, Јагић се у ствари, устручавао: „Bin ich denn wirklich der wahre Mann dafür?“, питао је Миклошића, сокјим се посаветовао, и наставио: Auch ist die politische Lage Preußens derart, daß man wirklich sich besinnen muß, in die Garde Bismarcks zu treten.”³ Миклошичево позитивно реаговање је за Јагића на крају био разлог да прими позив за Берлин, и то упркос понуди да дође на загребачку катедру за славистику.

Јагић је овде деловао шест година. Као и његов наследник, Александер Brückner, имао је мало слушалаца (Немци су се још премало интересовали за славистику и Пољаци су се у прво време љутили на њега, јер је о пољском мало водио рачуна) и тако је већ 1876. помишљао да напусти Берлин. О томе је информисан тадашњи пруски министар културе Фалк, који му је 15. октобра 1876. написао следеће: „Es ist mir wohl bekannt, daß Sie mit den Erfolgen unzufrieden sind, die Sie speziell als Lehrer mit den Vorlesungen bisher erzielt haben . . . Sie dürfen sich wohl versichert halten, daß ich in vollem Maße würdige, wie es Ihnen gelungen ist, diese Seite (Aufbau der Fachgebiete) Ihrer Universitätsstellung zu genügen und die literarische Bedeutung Berlins durch Ihre alleseitig rühmlichst anerkannte Vertretung der slawischen Sprachwissenschaft zu erheben, die früher hier ohne Pflege war . . .”⁴

Без обзира на политичку тактику, која је ваљда била основ таквој похвали од стране одговарајућег министра, једно је очито у сведочанствима такве врсте: Јагићево деловање у Берлину као слависте који је, између осталог, нашао и приступ ексклузивним „Mittwochsgesellschaften” познатог германисте Müllenhoffa, одјекнуо је у јавности. Како је показало његово излагање о „Језику и књижевности Бугара“ у Берлинској певачкој академији 1879, он је славистику и заједно с њом југославистику увео у свет научне јавности. Ово је доказ, и то је битно, да је Јагић

² Уп. В. Јагић, *Спомени мојега живота*, том 1, Београд 1930, стр. 136.

³ Ибид, 230.

⁴ Ибид., 327; видети такође: Kurz, н.м., стр. 257.

своју професору у Берлину схватио као мисију у служби науке и Словена. То је сам изразио, на пример, у једном писму Рачком од 20. марта 1874: „Мој је интерес словинска филологија, а из Берлина могу ја пуно користити и цијелом словинству, којему се нигда нећу изневјерити . . .“⁵ То га је довело дотле да дефинише један у своје време крајње модеран појам славистике. Тако је Јагић написао у октобру 1875: „Ich fasse den Begriff der Philologie in weitem Sinne eines A. Böckh und J. Grimm auf, so daß im Archiv nicht bloß die Sprachen, wenn auch diese mit vollem Recht im Vordergrund stehen, sondern auch Sprach- und Literaturdenkmäler, die Produkte des Volksgeistes und das ganze literarische Alterthum der Slawen den Gegenstand der Forschung bilden werden.“⁶

У том смислу је Јагић 1875. оснивао „Архив за славенску филологију“, чији је први том изишао 1876. и у којем је од 644 стране сам Јагић написао 400. Излазио је у Берлину до 1929 (Јагић га је уређивао готово 45 година). То је био први сажетији часопис за славистику који, како је то приметио у једном писму Гебауеру од 18. новембра 1877, „пошто је писан језиком панславистичком прилично већ свуда познају.“⁷ Тако је Берлин постао центар европске славистике. Кад је 1880. напустио Берлин да би примио позив за Петроград, Јагић је написао Гебауеру: „Ја остављам Берлин као већи пријатељ Нијемаца и њемачке науке него ли сам био и где прије . . .“⁸ Узајамно деловање свог рада у Берлину Јагић је тиме нарочито подвукао. Осврћући се на рад, Јагић је 1923. писао Прусској Академији наука за чијег је дописног члана изабран 1880: „Und wenn auch die Zeit meiner Lehrtätigkeit an der Berliner Universität zeitlich begrenzt war, ein festes geistiges Band knüpfte mein ganzes Sinnen und Trachten an Berlin durch die im Jahre 1875 begründete Zeitschrift, die bis zum vorigen Jahr die bevorzugte Beschäftigung meines Strebens bildete, in der ich die Erfüllung meiner Hauptaufgabe erblickte, denn sie sollte werden und war auch ganz meinem Ideal entsprechend, das einigende Band zweier benachbarter Welten, der Slawen des Ostens und der Deutschen des Westens . . .“⁹ Тиме је Јагић изразио шта му је Берлин значио и какав је значај имало његово деловање за Берлин и немачки духовни свет. Као слависта хуманиста изванредне учености, он је наставио једну прогресивну традицију нашег научног предмета за који су у области југославистике положили темељ Вук Караџић и Јакоб Грим, традицију коју ми, као слависти НДР-а, желимо да негујемо. Одсек за славистику на Хумоблтовом универзитету у Берлину покуша да то манифестује и тиме што сваке године одликује Јагићевом наградом најбоље дипломске и докторске радове.

⁵ Уп. Angyal, н.м., стр. 599.

⁶ Спомени, стр. 282.

⁷ Уп. Kurz, н.м., стр. 259.

⁸ Ибид.

⁹ Видети Pohrt, н.м., стр. 389.

Др ЂОРЂЕ ЖИВАНОВИЋ (Београд)

СЛОВЕНСКИ ПРОГРАМ ТЕОДОРА ПАВЛОВИЋА У „СЕРБСКОМ НАРОДНОМ ЛИСТУ“

Теодор Павловић је лоше прошао код наших историчара књижевности. Они га спомињу узгредно са мало речи, или га уопште не спомињу. А Павловић је одиграо значајну улогу у српској књижевности прве половине XIX века, када је књижевника, правих, било доста мало, када је правих и искрених поклоника књижевности, који би све своје силе посветили томе, било још мање. Како се у каснијим временима све више поклања пажње писцима белетристима, овакви као што је био Павловић једва налазе мало места у историјама наше књижевности. А без њих не би било ни правог образовања, ни културе, ни књижевности, па онда књижевници не би имали за кога ни да пишу своје књиге. Павловић је био један од оних малобројних посленика, вредних и преданих, који су све своје снаге, способности и могућности стављали у службу унапређења просвете, културе и књижевности свога народа. Зато сматрамо да је његово име неоправдано пало у засенак пред именима оних који можда у времену када су стварали нису ни били на првим местима у овој књижевности, јер су делали усамљени.

Значај Теодора Павловића за развитак српске књижевности веома је велики. Што је у једно време био на страни оних који су касније са својим теоријама о језику у књижевности пропали, то је питање извесних оријентација и појмова, који су се могли и друкчије схватати него што су схватани у ова времена. Али он није заслужио да буде заборављен и запостављен зато што је био пријатељ с онима који нису били Вукови пријатељи ни присталице, затим што је међу Србима био одлучни противник илиризма и илирства као назива, јер је сматрао да нису никако оправдани. Он није био против садржаја илирства, које је означавало слогу међу Јужним Словенима, то је много пута показао и доказао, јер је са многим илирцима присно сарађивао, него је само био против овог имена. Уосталом, није он био једини. Још је Павле Јосиф Шафарик, а њему се веома веровало, у „Лето-

пису“ (1825, I књига, у чланку *Поколења славенског народа*) сматрао назив илирски за Југословене као „бесмислен“: „Стари Илири, сродно колено Трацима, от који су данашњи произишли Албанези, и онако нису били Славени“ — каже се ту у преведеном тексту. Срби су то лако могли да знају из тих времена, јер је то исто казано и у Шафариковој *Geschichte der slavischen Sprache und Literatur* (1826, напомена на стр. 23). Зато није било никакво чудо што је било доста Срба који су се дуго или стално противили називима илиризам, илирски, илирство. Свакако су били у праву. То је било јасно свакоме ко је мало боље познавао ствари. Не бисмо зато смели замерати Павловићу што је и он тако мислио. А колико је и како он био задојен идејама југословенства и словенства показаће се најбоље баш у ономе што желимо да истакнемо овом приликом.

Када смо рекли да је Павловић запостављен у нашим историјама књижевности, мислили смо да му није дато довољно места. Јован Скерлић у својој *Историји новије српске књижевности* даје Павловићу посебно поглавље. Мало, али га има. Он ће за Павловића рећи да је спадао у ред писаца „који су више културни радници но прави књижевници“. Онда ће похвалити Павловића што је Матицу српску „ставио на сигурну основу“, осим тога је „покренуо два важна српска листа“. Затим: „Као публицист, уредник, посланик на Српском сабору, јако је утицао на културни, књижевни и политички развитак српски пред 1848“. Па даље: „Његов рад је посредан. То је био културни радник и иницијатор, „духа народног будитељ“. Као уредник „Сербског летописа“, „Сербског народног листа“, „Сербских народних новина“ и „Драгољуба“ он је био од јаког утицаја на развој српске књижевности и српске народне мисли, а за угарске Србе четрдесетих година био што је шездесетих и седамдесетих година био Светозар Милетић“.

Ово је највећа похвала која се могла рећи о једном културном и књижевном раднику. А кад се неко по значају упоређује са Светозаром Милетићем, вођем српскога народа у Угарској у другој половини XIX века, онда је то свакако највећа похвала.

Нешто лепих појединачних судова о Павловићу налазимо и у ономе што је о њему писао Вељко Петровић у *Народној енциклопедији* Станоја Станојевића. Он каже да су Павловићеви радови, осим превода, новинарски, „у њима је он потицао наше друштво на савременији начин рада, организовања и живота. Павловић је својим радом испунио празнину и много допринео модернизовању нашега живота“.

Најзанимљивије је оно што је о Павловићу написао Никола Радојчић у зборнику *Матица српска 1826—1926* (Нови Сад, 1927), у чланку *Матица српска и словенска узајамност* (381—409). Ево шта он каже за Павловића: „Изразит политички таленат, он је уносио маскирану политику у Летопис много више него Мага-

рашевић. Усамљени и гањани Срби морали су се ослањати на Словенство, да не би клонули у неједнакој борби с Маџарима“ (стр. 389). Радојчић даље истиче како је Павловић био одушевљен за зближење с Хрватима, а скоро као спас за Србе сматрао је зближење с Русима. Чини нам се да је ово последње тврђење нешто уже него што је то Павловић осећао: он није правио разлику између једних и других Словена, сви су му били подједнако драги, а то је потпуно одговарало расположењима међу Србима тога времена.

Желели бисмо овом приликом да прикажемо Павловићева словенска интересовања и његову словенску оријентацију на једном исечку из његове делатности, што ће нам помоћи да потпуније схватимо Павловићеве наклоности у целини, нарочито његову приврженост идеји о словенској узајамности, онаквој какву је проповедао Јан Колар, чиме ће се показати зашто је он имао толико присталица, приврженика, зашто је одиграо такву и толику улогу у српском друштву. Где су извори тим његовим одушевљењима, како их је спроводио у живот, како их је популарисао?

Теодор Павловић (1804—1854) се школовао у добрим школама свога времена. После Карлова (Драгутинова) и Жомбоља, гимназију ће наставити у Темишвару, Кикинди и Сремским Карловцима. Завршне разреде (филозофију) завршио је у Сегедину, а онда је отишао на права у Пожун. Може се слободно претпоставити да је боравак у овом последњем граду извршио највећи утицај на Павловића. Не мислимо ту само на природне лепоте пожунске околине, о којима ће биограф Павловићев Константин Пејичић рећи да су „као рај“, а за сам град ће рећи да својим зградама подсећа на јато голубова. Пожун је био значајан политички центар као седиште скупштине, где су се могли видети истакнути политичари из свих крајева који су потпадали под ову скупштину. Ту су се могла добијати најбоља обавештења о политичким збивањима у Европи. Не сметнимо с ума да је то било време борби за националне и грађанске слободе. Главну реч су ту водили мађарски препородитељи, који су у напону националног одушевљења тежили стварању велике Мађарске, што је могло да иде и на штету других суседних народа. То је изазвало сличне тенденције, мада много скромније, и код Словака, а преко њих су се ове идеје преносиле и на многобројне младе људе који су се школовали у тада веома познатим словачким школама. Тако се код Словена, особито код омладинаца словенских, почела јављати идеја о неком зближењу свих Словена, јер се није смело сањати о каквом политичком уједињењу њиховом. У оваквој средини и Теодор Павловић се загрејао за идеју словенског јединства, прво само као зближења, а касније можда и некаквог политичког зближења.

По завршном школовању у Пожуну Павловић прелази у Пешту. Ту ће ускоро постати адвокатски приправник у канце-

ларији Михаила Витковића, познатог књижевника и напредног човека, који је све своје радове писао на мађарском, не помишљајући тада да није свеједно на којем неко језику пише и за које читаоце. Тако је он постао мађарски књижевник. Али је његова канцеларија била зборно место многих напредних људи тога времена, па је много користи од тога имао и почетник Павловић. Убрзо су га његове словачке симпатије и наклоности приближиле славном словачком песнику и препородитељу Јану Колару, који живи у Пешти као пастор од 1819. године. Његова *Slávy dcera* (1824) имала је огромну популарност и учинила га је вођем читаве словенске омладине, која је почела да се заноси мислима о јединству свих Словена. Године 1830. Колар је у раду *Rozpravu o jménach, počátkách a starožitnostech národu Slavského a jeho kmeni* први пут дао формулацију такозване *словенске узајамности*. Сви су Словени — писао је он — један народ, прилике су их разделиле и отуђиле једне од других. Они се политички не могу ујединити, али могу духовно. Зато сваки Словен треба да се упознаје са свима словенским језицима, он је говорио наречјима, да би могао познати живот, обичаје, књижевност и културу сваког словенског народа. На тај начин ће се сви Словени духовно приближити једни другима и чиниће једну значајну целину, с обзиром на број Словена у свету.

Колару је особито било стало да окупи око себе младе Србе, јер их је од Словена у Пешти било највише. Међу првима му је приступио Павловић. Немиран политички дух, он је одмах прихватио Коларове идеје, али је свакако мислио да треба очекивати и политичко сједињавање. Нарочито је мислио на политичко уједињење оних Словена који су се налазили у туђим државама као поробљени, или бар присаједињени. Зато је његова пажња била нарочито окренута најпре свима Јужним Словенима, а онда Пољацима, Чесима, Словацима. Са тако изграђеним погледима ушао је он 1832. године у Матицу српоку и постао њен секретар и уредник „Летописа“.

Шта је желео да постигне овим часописом међу Србима Павловић је истакао у поговору првој књизи коју је уредио. Ту он каже: „Све што се Славјана вообште, и особито што се нас Србаља буди у ком призренију тиче, остаје одсад предмет *Летописа*“. Покретач „Летописа“ Георгије Магарашевић је нешто слично рекао у свом првом обраћању читаоцима, али је истицао да ће у часопису писати о свему што се тиче Срба и Словена, али „у књижевном призренију“. Павловић је дао листу шири, политички програм. Затим, а то је врло важно, Павловић је у том свом обраћању читаоцима рекао да ће часопис водити рачуна и о читаоцима нижег образовања. Зато каже: „Матица пак сербска жели да чрез Летопис и једну и другу класу читатеља задовољи“.

„Летопис“ добија изразито словенску боју. Велики број прилога у којима се говори о прошлости и о садашњости Словена

морао је скренути на себе пажњу полицијских власти, којима то никако није било по вољи. Само неке радове ваља споменути. Ту је најпре чланак *О Славјанима*, у којем се говори о једној раније издатој књизи. Онда ће се ту наћи чланак Павла Стаматовића *Име Срб у повјестници славенској*. Онда ће доћи преводи с пољског радова Игнација Раковјецког и Вацлава Мађејовског, у којима је било говора о старим Словенима и о њиховој заједничкој традицији. Наћи ће се ту и ода Јану Колару из пера Јована Пачића, као и песме Мате Топаловића из Славоније и писма Људевита Фаркаша-Вукотиновића. Тај успон у ширењу словенских политичких идеја растао је особито током 1834. године и почео да добија веома широке размере. Власти су то морале мотрити и о томе водити рачуна. Само две појединости треба да споменемо да се види колико је тај словенски дух освајао и колико је почео добијати пресудни значај у садржају „Летописа“. У књизи 38 (стр. 142—146) читамо писмо Људевита Вукотиновића *Нешто о књижевству хорватском*. Уредник поздравља писмо свога сарадника из Хрватске, па у напомени испод текста каже и ово: срећан је, вели, што ће ово писмо помоћи да се боље упознамо и „да се у делу обште-славенског изображенија сојединимо“; овом раду ће се радовати сваки Србин — наставља уредник — и због вредности његове, а и „као гласоноши и предшественику тога од свију Славјана пожељеног за славенски род тако спаситељног сојединенија“. А у самом чланку, при крају, читамо курзивом истакнуте и ове речи: „Панславенство је циљ наш, по којем нам Бог и нарав правицу даше“. И тако редом, све до писма младих Моравца из Брна, који траже српске књиге за своју библиотеку да би се духом приближили Србима, а на крају писма се потписују: „Ваши рођаци, браћа и синови једне матере Славије у Морави“.

Ове и овакве појединости врло јасно су говориле о Павловићевим наклоностима, његовим расположењима и његовим намерама. Зато власти забранише и Матицу српску и „Летопис“. Матица је друштво, а за то није добијена дозвола при оснивању, каже се у образложењу. А „Летопис“ је часопис, а ни за то није добијена дозвола. Тако су пронађени чисто формални разлози да до ове забране дође.

Настале су тешке године за Матицу српску, „Летопис“, па и за Теодора Павловића. Зна се само да је он највише трчао и заузимао се преко својих пријатеља и познаника да се поново одобри рад Матице, а да се одобри и поновно излажење „Летописа“. У томе се успело тек крајем 1836. године, па је „Летопис“ поново почео да излази 1837.

Павловић се био веома захуктао у своме политичком и уредничком послу да би се лако могао зауставити. Зато долази на мисао да покрене нов лист. Разумљиво је о каквом је он листу мислио, али је исто тако знао да му власти не би дозволиле да покрене политички лист. И он се одлучује на велику обману. Тражи дозволу за покретање „Српског народног листа“, који би имао

да буде лист посвећен широким читалачким слојевима, највише сељацима и ситним грађанима, занатлијама и трговцима, типа већ познатих и постојећих поучних пфениг-магазина на немачком и другим језицима. Ми бисмо такав лист назвали петпарачким.

И заиста, Павловић добија дозволу и јула месеца 1835. почиње да издаје поменути лист, као недељник.

Ако се погледа садржај овога листа, изгледаће веома неуједначен, разнолик, али некако нејасан по линији коју показује. Свега ту има. Највише вести и упутстава о раду. Било је ту пуно поука из зоологије, ботанике, понешто из историје, помало од свачега. И све то пропраћено сликама. Видећемо ту како изгледа лав са целом својом породицом, па ћемо видети „Корабљекрушеније Медузе“, ратног брода тога имена, односно бродоломника са тога брода, па ћемо видети како изгледа „дугачка репа“, па нова машина за сејање, па ћемо прочитати о хијени, па о томе како изгледа „пароплов“, па како изгледа рајска птица, па маслина, па „летеће рибе“, па „царска змија“ (боа констриктор), онда ћемо видети слику Јерусалима, Вавилонске куле, кинеског зида, а онда штампарску машину, па „кућу енглеског земљеделца“, итд.

На први поглед је сасвим јасно какав је то био лист.

Међутим, довитљиви и духовити Павловић није могао да мирује, њему је овакав лист био само изговор да уз овакве поуке и белешке пружи својим читаоцима и оно што је њега највише носило, оно због чега је у ствари и покренуо овај лист. А због ове неуједначености један историчар књижевности је рекао да је овај лист уређиван „без плана, избора и критике“.

Ми бисмо рекли да је Павловић и те како знао шта хоће и да је имао веома јасан и смишљен програм, само га није смео сувише јавно приказивати. А тај програм је био словенски, богат и разноврстан. Само га је требало сагледати, скоро открити. Онда ће се видети да је Павловић све радио по ваљано смишљеном плану, али вешто скривеном. План за поучни наивни лист је испуњавао јавно, а словенски садржај је уплитао у основни да се цензура не би досетила шта он у ствари даје својим читаоцима.

Већ у другом броју, не у првом, који је сасвим безбојан и безазлен, налазимо уводну песму *Листу нашем*. То је програмска песма и показује праве Павловићеве намере:

Иди, Листу, мило добро моје,
(Мен' је жао што с тобом не могу),
Ид' Славјаном од руке до руке.
Био Русњак, Хорват или Пољак,
Чех ил' Словак, Сербњин ил' Бугарин,
Био Сораб (С'рб) у даљњој Лужици,
Ил' Силезац, или ти Моравац,
Рус он био, или био Крајњац
Сваком поздрав мој од срца кажи,
Сви су браћа од једне матере,
Од Славије најславније Мајке!

Подсећамо само да је „Русњак“ у значењу „Украјинац“.

Поноси се, листе — вели даље песник, уредник Павловић — што нема нигде таквога листа који се обраћа народу од осамдесет милиона, и који сав тај народ може разумети. Па онда на крају једна занимљива напомена:

Ти неучен, клон' с' учени, Листу!
Неученим већ иди, уливај
Вкус за добро, и лепо и свето,
И полезно што је научи иј.

У овим речима се види и намена листа и његов будући садржај, а и сви они којима се уредник обраћа. Додајмо да за ово време ни стихови нису лоши.

Напомена испод текста је карактеристична. У њој Павловић жели да покаже шта треба да је основни циљ младих Словена: свакако оштра борба. Али то ће Павловић исказати на тај начин што ће као узгред додати да српске мајке овако успављују своја чеда:

Буји, паји, моје чедо драго,
Не би л' мајци до коња дорасто,
Та до коња и до бритке сабље,
Да ми будеш Цару у помоћи!

Цар је овде дошао да заметне праву мисао, а стихови јасно говоре да је Павловић њих употребио као гесло за освешћивање Срба и Словена, којима је посветио читаву своју песму.

Наоко сасвим безазлено изгледа и чланак *Слога* (бр. 3). Али и у њему има доста скривених мисли. Павловић ту говори о несрећама које је преживео српски народ услед неслоге, па зато сада треба да иступи сложено. И овде се мисли не само на Србе него и на све Словене. Обраћајући се својим будућим сарадницима, он каже да ће примати углавном оригиналне радове, „а преводе само оне, који би се у комгод смотренију на славенски или сербски народ односили“.

У броју 5. налазимо, после чланка о „пароплову“, скоро сасвим неочекивано повећу и доста богату биографију Петра Великог, са сликом. Пуно је ту похвала исказано славном цару. Биографија се продужава кроз два броја.

Седми број је богатији од осталих. Два чланка у њему морамо истаћи. Ту је најпре чланак *Мњеније о Славјанима*. То је извадак из Хердера, „једног од најмудријих Немаца и свију народа“, онај текст који је веома добро познат, јер је најчешће навођен у словенским књижевностима. Хердер овде хвали Словене, њихову благост, мирољубивост, њихову љубав за рад, за земљу, али им пребацује што никад нису умели да се ратнички организују, па су их зато други народи често покоравали и кићили. Хердер при томе не штеди ни Немце. Словени се некада нису умели орга-

низовати и бранити, али ће зато ипак дочекати мирнију и срећнију будућност — закључује овде Хердер.

Ово је био и одличан избор и веома згодно употребљен текст. Павловић за ово заслужује сваку похвалу, био је то вешт потез.

Други чланак у овом истом броју, протеже се и кроз следећи број, носи наслов *Феле људи*. Реч је о људским расама. На почетку је дата слика са пет крупних ликова. Између тих пет ликова особито се издваја први лик слева. Као да је заузео изузетно почасно место. Он је изразитије приказан, као да је монтажом убачен између оних других ликова. Привлачи пажњу његова богата официрска униформа, са многим ордењем. Опис је подужи, лепо писан. Најпре је дато разјашњење зашто постоје различите расе. А онда долази опис кавкаске расе. То је била раса, белих образа, „смеђе косе која гдигди у црну, а гдигди, што кажемо, у плаву прелази“. По европском схватању „ово је најлепша фела људи, и по саставу главе и по чертама лица“. После тога долази редом опис осталих раса. Кратак, од по неколико редова. А онда се писац поново враћа на кавкаску расу, исказује још неке похвале и каже за њу да заузима скоро читаву Европу. По приказаној слици види се да она представља идеал мушке лепоте, а и одело приказане личности привлачи пажњу. То је прави лик „Слављанина“. И пошто је исказао све похвале лику који се налази на слици, Павловић каже да је то у ствари лик пољскога кнеза Јузефа Поњатовског. И онда даје пун, богат животопис овог славног Пољака, од његових борби против Руса под Кошћушком и каснијих његових политичких иступања у одбрану права пољскога народа, до његове јуначке смрти код Лајпцига, када је при последњој Наполеоновој бици погинуо јуначком смрћу као Наполеонов генерал. Све Павловић зна о Поњатовском: и о преносу његових моштију у Пољску, и о споменику њему подигнутом и о слави коју ужива у пољскоме народу. Јасно је из свега овога да је Павловић желео да прикаже најомиљенију историјску личност пољскога народа, последњег хероја овога народа, о којем се много писало, још више се песама о њему рецитовало и певало тих година не само у пољским круговима, него се зна да су и српски ђаци у Словачкој певали те песме. Морао их је слушати и Павловић. Поњатовски је током XIX века уживао славу најчистијег пољског заповедника и ратника. Значи да је Павловић добро знао зашто бира баш ову личност да о њој пише. А то је била друга словенска историјска личност коју је Павловић увео у свој пантеон. Јасно је још нешто. Павловић је чланак о расама нашао у неком листу и превео га. Али део о Поњатовском је његов уметак, који можда не би било згодно да штампа као величање једнога Пољака, па је зато овако у један безазлен текст унео биографију Јузефа Поњатовског. Зато мислимо да је и лик Поњатовског путем монтаже убачен међу ликове који приказују остале представнике различитих раса.

Требало би споменути неколико чланака у којима се говори о нашој земљи, о нашем народу и његовим обичајима. Чланак о Београду (бр. 11), преведен је с немачког, где налазимо доста података из историје овога града. Павловић ће у напомени испод текста зажалити што ни сам није био у Београду, а нема уопште описа из пера неког Србина који би дао. Сличне мисли се намећу и уз чланак о Црногорцима (бр. 14). Опет са сликом. Превод немачког чланка генерала Велдена из 1831. године. Опис је пун похвала за чврстину карактера и за моралне особине овога народа. По неком немачком тексту даће Павловић и кратак опис Србијанаца (бр. 16), опет са сликом и доста сиромашан садржајем. Пун је патриотског усхићења за напредак Југословена чланак *Глас родољупца* (бр. 15), пренесен из Гајеве „Данице“. То се једино пребацује Хрватима што се не старају довољно о своме језику и своме народу. Нешто од таквих мисли има и песма *Родољуба Зденчанина* (Мате Топаловића) *Елегија*, у којој се истиче благодет и благозвучје словенског језика, па би писац желео да словенски писци пишу на томе свом језику, а не да више воле стране језике и стране писце (бр. 19). У круг ових чланака треба уврстити и врло речит и са доста стварних података чланак о Доситеју Обрадовићу, са његовом сликом (бр. 23), као и онај о Сави Текелији (бр. 25).

Бољем упознавању живота Словена требало би да послужи чланак о боговима, богослужењу и празницима старих Словена (бр. 21).

Три рада морамо особито истаћи у „Сербском народном листу“.

Први од њих је *Животописаније Кирила и Методија, апостола славенски* (бр. 20). Ово није оригиналан Павловићев рад, али сведочи о његовим наклоностима, а још више нас уверава колико је он био повезан са групом словачких препородитеља и културних радника. Он сам каже на крају чланка да га је превео из алманаха „Зоре“ Јана Холог, који је рад и писао. Биографије словенских апостола су врло добро написане, са много стварних података. Јан Холи је добро познавао све што је било писано о њима, јер је на основу тог материјала начинио и свој епски спев *Цирилометодијаду*. Све то спомиње Павловић у белешци на крају свога превода. Можемо једино рећи да је Павловић сасвим добро преводио текст са словачког.

Други чланак је био много дужи, представља читаву студију, а штампан је у четири наставка, у последњим бројевима за 1835. годину, и то од 23—26. Рад има наслов *Словаци у Мађарској*. Потписан је иницијалима „М. Г.“. Ми мислимо да је то познати словачки књижевник и друг Шафариков Михал Годра (1801—1874). Занимљиво је да је овај рад Павловић добио у рукопису, превео га и штампао, а до данас се у библиографијама Годриних списа овај рад нигде не спомиње. А веома је важан, како за Сло-

ваке, тако и за све Словене, јер највише особина Словака помених у томе чланку у ствари су основне особине свих Словена. Павловић је зато и штампао овај чланак, сматрајући да су Словаци најчистији носиоци словенских особина уопште. То су мислили и други наши људи тога времена, и не само наши.

У овом раду се најпре даје у кратким потезима физички опис Словака. Онда њихове главне карактерне особине. Нарочито се истиче приврженост овога народа миру и искреност према осталим народима. Словаци су затим веома трудољубиви. Њихова гостољубивост је добро позната. Све су ове главне особине Словака у ствари прихваћене као главне особине свих Словена, а Словака изузетно. Једна од важних особина Словака је њихова веселост и „песмољубије“. „Обоје им ослађује брижљиви њиов живот“. Сваки догађај у животу овога народа пропраћен је песмом. Песмом се пропраћају и многи народни обичај. Годра ће представити и главне народне обичаје Словака. И они су углавном општесловенски. За сваку од својих тврдњи Годра наводи мишљења и страних писаца који су о овоме писали. Из тога се види да се добро припремио кад је почео да пише овај свој рад. На једном месту ће, да би показао шири значај свега овога што пише о Словацима, Годра рећи да су Словаци „останци древни Славена“, па се све ово што је говорио о Словацима може пренети и на све Словене. Ово је свакако Павловићу било најважније, па је највише због тога и штампао овај одличан спис Годрин.

Пре но што бисмо прешли на трећи веома важан рад штампан у „Сербском народном листу“, споменимо да је у бр. 25. Павловић штампао своје *Надписе*. Прва два су посвећена Јану Колару, словачком препородитељу. „Од Тебе славнијег не имасмо, о Коларе мили!“ — главна је Павловићева мисао у ова два „надписа“. Један је „надпис“ посвећен Шафарику, који „славу нам међ народи дижеш“ — каже Павловић. Један је посвећен Људевиту Гају, а један „Сербљем“. Ту се каже како је српски народ доста заостао у просвети, али ће се то надокнадити ако се сви ваљано прихвате посла.

Најзад, круна овога годишта Павловићева листа је рад Јана Колара *О литерарној (књижевној) зајамности међу народима и наречијама славенским* (бројеви 25—26). То је најзначајнији теоријски рад о словенској узајамности уопште, то је некако јеванђеље те идеје, која је тако обузела све Словене тридесетих и четрдесетих година прошлога века, нарочито омладину словенску.

Павловић се добро познавао с Коларом. Постоји чак прича како је Колар после забране „Летописа“ саветовао Павловићу да покрене лист у којем би пропагирао идеју о словенској узајамности. Тврди се да је тако и зато настао „Сербски народни лист“. То може, али не мора да буде тачно. Павловић је и раније показивао довољно изразито своје словенске наклоности, па му није био потребан овај подстрек од стране Колара. Али су о

томе могли разговарати. То никако не умањује значај потеза Павловићева. Али кад је реч о овом значајном раду Коларовом, сигурно је једно: овај свој програмски рад Колар је дао Павловићу у рукопису, па га је овај превео и штампао. Тек годину дана касније овај рад ће се појавити у чешком часопису „Хронка“ на чешком, а две године касније у најпотпунијем облику на немачком. Тако је овај рад, штампан код Павловића, прва редакција тог славног Коларовог списа. Касније је Колар у раду начинио незнатна проширења, али је основа била у тексту који је Павловић у своме преводу штампао на српском. О разликама између ових текстова може бити реч којом другом приликом.

Све своје основне мисли изнео је овде Колар.

Узајамност је веома значајна за словенски народ — вели најпре Колар. Не заборавимо да је он све Словене сматрао као један народ, а и њихове језике као дијалекте једног, словенског језика. Већ у другом параграфу објашњава шта је то узајамност у књижевности. То је упознавање свих словенских „наречија“ као и упознавање књижевности појединих словенских грана. „Она се (тј. узајамност — Ђ. Ж.) не састоји у политичком свију Славјана сојединенију“ — оградаће се Колар у трећем параграфу. Државне границе не треба никако да буду сметња да до узајамности дође.

Јасно је зашто је Колар све ове мисли морао да истиче, јер би иначе могло доћи до жестоког отпора, а он није мислио да би се у томе случају Словени могли носити са свима себи ненаклоњеним властима. У томе је била Коларова мудрост. Одмах да кажемо: Павловић је ове Коларове мисли прихватио овакве какве су, као што су чинили и други Словени, али је све ово схватио као изигравање државних прописа и заклањање од прогањања. Уосталом, то је била и Коларова потајна мисао, али је био свестан да се друкчије не би могло успети. Зато је овако морао да пише.

После ових мисли представиће Колар све словенске језике, односно „наречија“, како он каже. О сваком је словенском језику рекао понешто, оно најважније, а онда је исказао мисао да сваки образовани Словен треба да познаје сва словенска „наречија“. Потребно је чак познавати и језике суседне словенском. Треба се — наставља Колар — упознавати са свим оним што се штампа на појединим словенским језицима, јер је то општесловенско благо. Да би пак отклонио неочекиване нападе на ове своје мисли, Колар истиче да слична узајамност постоји и међу другим народима сродним међу собом.

Међу Словацима се најпре родила мисао о словенској узајамности. То је разумљиво. Они живе у Карпатима, а то је гнездо и колевка свих Словена. Зато је и словачки језик (односно он каже „наречје“) најархаичнији. После Словака долазе Чеси, па

Руси, Хрвати, Пољаци, Срби. Међу Србима на ширењу идеје о словенској узајамности највише раде Вук и Теодор Павловић. Помиње онда главне носиоце ове идеје код других словенских народа. Том приликом замера Пољаку Мицкјевичу и Србину Миљутиновићу (Сарајлији) што делима својим недовољно пропагирају и популаришу словенску узајамност. Споменуће после још неке истакнуте словенске књижевнике који се недовољно за ово заузимају.

После ових мисли Колар ће показати какве ће све користи настати од овога и на крају ће приказати која су средства за служење овој идеји. Ту ће споменути књижаре са словенским књигама, размену књига међу појединцима и установама, библиотеке, упоредне граматике, преводе књига, чишћење народног језика од страних речи, оснивање катедара словенских језика и књижевности, путовања по словенским земљама, књижевне новине и најзад уједначење правописа код свих Словена. Зато не треба да остану ни досадашњи називи Пољак, Рус, Чех, Србин, него они треба да се зову Славо-Пољак, Славо-Рус, Славо-Чех, Славо-Серб итд. Текст се завршава песмом која у преводу Павловићеву почиње:

Ја осећам цело Славијанство,
Да је моје, да сам и ја његов:
То је гордост, то поноса моја,
Коју нитко одузет ми неће!
Мој бо народ моја домовина
На хиљаду не пружа се миља;
Широкијем живим ја у свету,
Нег завиди допустити може;
Силнијега сам ја синак рода,
Него она и помислит смије.
Над простором домовином мојом
Жарко није захађало сунце.

Као што са друге стране сазнајемо, ово је Колар претворио у стихове чланак књижевника Антонина Марека. И код Колара су у десетерцима, бар у чешком тексту. Песма је дужа, ово је само њен део. Али довољно речит.

*
* *
*

Тако изгледа садржај само прве, најважније године „Сербског народног листа“, тако изгледа она друга линија, која је за Павловића била много важнија него она иза које се само скривао. Зато за његов лист не бисмо могли рећи да је био „без плана, избора и критике“.

Шта се после тога десило са „Сербским народним листом“ Теодора Павловића не бисмо поуздано могли рећи. Биће да је

био забрањен, како претпоставља Новаковић у својој *Српској библиографији*, стр. 201; Лист је наставио да излази 1837. године, онда када су били одобрени и Матица српска и „Летопис“. Можемо рећи да је богат словенски садржај од те године Павловић пренео на „Летопис“. Али за годину дана док „Летописа“ није било, „Србски народни лист“ је био пун оних прилога који су били прикривени у осталом садржају. Прво годиште овог листа има за наша књижевна струјања много већи значај него што би изгледало на први поглед. Ту се Павловић исказивао.

Др Ђорђе Живановић

СЛАВЯНСКА ПРОГРАММА ТЕОДОРА ПАВЛОВИЧА В ЖУРНАЛЕ
“СЕРБСКИ НАРОДНИ ЛИСТ”

Резюме

О журнале “Сербски народни лист” Теодора Павловича сказано однажды, что он редактировался “без плана, выбора и критики”. Но так только казалось. Павлович скрывал свою настоящую программу в статьях другого вида. Воодушевленный славянскими идеями Яна Колара Павлович еще как редактор журнала “Летопис” (с 1832) начал придавать тому журналу славянскую окраску. Поэтому в 1834 году “Летопис” был запрещен. Сразу же, в 1835 году Павлович основывает “Сербски народни лист”, о котором он сообщил как о поучительном журнале для низших социальных слоев. Поэтому журнал был полон поучительных статей из области зоологии, ботаники, истории, сельского хозяйства и т.д. Но помимо статей такого содержания Павловичу удавалось опубликовать и статьи о славянах, славянском прошлом, а больше всего о славянской взаимности, которую проповедовал Колар. В журнале много работ такого содержания, и они “нарушают” однородность журнала. Кроме других Павлович опубликовал здесь и произведение Колара о славянской взаимности, которое в первой половине XIX века читалось славянами как евангелие будущего. Павлович получил работу от Колара в рукописи, перевел ее и опубликовал. Это было самое первое издание этого знаменитого текста. Только после этого появился чешский текст (1836) и немецкий, наиболее полный (1837). Из-за двух направлений, которых придерживался Павлович, на первый взгляд кажется, что этот его журнал не имеет одного плана. Эта вторая, славянская линия была более важной для Павловича.

Др ВАТРОСЛАВ КАЛЕНИЋ (Љубљана)

ФРАН КУРЕЛАЦ — ИЗМЕЂУ УТОПИЈЕ И СТВАРНОСТИ

У оно доба кад је „управни бански нагодбењачки систем био подијељен на три главне касте: чиновничку, војничку и свећеничку, и сељачка кметска дјеца излазила из банског свеучилишта као лутке у кутијама: чиновници, војници или свећеници, дрвени, лакирани, замотани у свиленом папиру, сви сабласно слични као базарске лутке“,¹ у оно филологичко-јуридичко-академско доба, славјанско, свеславенско-узајамно, московљанско, илирско и југословенско, у доба кад је опредељење о облику и начину писања генитива плурала много могло оцртати и контуре каријере и хонорар у Матици хрватској и углед у уредништву Позора и мјесто у професионалној каријери и висини пензије — родио се, службовао и живио наш Фран Курелац, свађалица, полемичар, загрижени древњаковац, хрватуљаш и србуљаш, опорбењак-немлитавац, језички зидарац и инокосни филолог, који је својим језикословним расправама, као и Александар Белић касније, писао водиче, коментаре и тумачења.

И згранути су били сви. И академици Иван Кукуљевић Сакцински, и Фрањо Рачки, и Штроцо Штросмајер, који ће, злу не требало, Курелцу врло брзо понудити мјесто професора старословјенштине у ђаковичком сјеменишту. Најсмиренији као да је остао мучаљиви Ђуро Даничић: у својству главног тајника Југославенске академије хладнокрвно је позивао Курелца да се држи рокова, мјерећи му према правилнику увијек премалену своту форинти.

Поготову је згранут остао ахавачки принц и вожд, каноник и равнатељ краљевске гимназије, идеолог и практичар загребачке филолошке школе, Адолфо Вебер Ткалчевић.

Згранута је била и хрватска књижевна историографија, која се нашла перд нерјешивим проблемом: како у књижевност сврстати човјека који није писао књижевна дјела? И тако све док Антун Барац није пресјекао тај гордијски чвор: „Али схватимо ли књижевност као умјетност, како и морамо, Курелцу

¹ Мирослав Крлежа, *Панорама погледа, појава и појмова*, 2, Сарајево, 1975, стр. 498.

уопће нема мјеста у књижевној повијести, јер се он није уопће бавио белетристиком, изузевши неколико пјесама у „Fluminensia” . . . Према томе његовим радом има да се позабави у првом реду хисторик хрватског језика.“²

Но након те наглавачке великодушне примопредаје остала је згранута и повијест хрватске филологије. Већ је Ватрослав Јагић, у својој *Хисторији славенске филологије*, остао немоћан. Рационалном, прорачунатом и штедљивом Јагићу никако није ишло у главу како нетко може бити толико усијан, па кад добије мјесто библиотекара, као што је Курелац добио кнеза Шварценберга у Чешкој, умјесто да пописује књиге, он их — чита, а успут „завиркује“ у официрске даме и госпођице, или како нетко који 1848. године тобоже аустрофилски изјављује да је дошло вријеме када Маџарима треба „подпалит гаће“, а онда ту исту Аустрију, неколико година касније, у име Приморја и Истре, минира својим саставком *О препороду словинске књиге на југу*. Његова оригиналност му је шкодила, па је читав живот западао у разне неприлике, каже Јагић.

Нити нововјека историја хрватске филологије није била лишена свог проблема. Кад се започело о Курелцу, и њој је допало да буде згранута. Требало је сварити чињеницу да су у десет година у Хрватској настале барем три филолошке школе, а то је, уз све поштовања према разноликостима и специфичностима, било ипак мало превише. И гле врага: управо је та Курелчева школа, према епистемолошким схваћањима наше науке о језику и правопису, имала најмању шансу да преживи. Зато су се те супротности покушале ријешити на различите начине, од којих је Винцеов најуспјешнији: „Његов је дакле захват и вертикалан — историјски и хоризонталан — дијалекатски. Он је све огранке старије књижевности хтио свезати у цјелину, искористити њихово језично богатство и све то повезати с нашим дијалектима у органску цјелину. Разумије се да му није на тај начин успјело формирати функционалан књижевни језик. Но иако нам је по својим концепцијама далек, ипак га можемо схватити као најексклузивније рјешење што се могло обликовати из наслага наше језичне прошлости.“³

Чиновник-професор Фран Курелац. Отпуштен из библиотеке Адолфа Шварценберга у Крумову због немара. Отпуштен из гимназије у Риједи због политичке субверзије. Отпуштен из ђаковачке гимназије због занемаривања службених дужности. Отпуштен из загребачке гимназије због осорног и страственога политичког понашања.⁴ А то осорно политичко понашање био је Курелчев демонстративни испад кад је наред Маркова трга из-

² Antun Barac, *Hrvatska književnost*, II, Загреб 1960, стр. 153.

³ Zlatko Vince, *Filološke škole 19. stoljeća u razvoju hrvatskoga književnog jezika*, 1968/69, XVI, 2, стр. 38.

⁴ Адолфо Вебер Ткалчић 27.10.1867. у службеној отпусници. В. Branko Drechsler, *Iz ostavštine Frana Kurelca*, Загреб 1915, стр. 83.

виждао протагонисту маџарске Нагодбе бана баруна Левина Рауха. Тада је исто тако био демонстративно изабран за редовног члана Југославенске академије знаности и умјетности, па је Штросмајер, у знак поштовања, дао Ивану Рендићу да изради његову бисту. Кад се Курелац 17.6.1874. упутио у Академију да присуствује открићу свог властитог попрсја, онесвијестио се на углу Бреговите улице и Илице. Умро је идући дан, 18.6.1874.⁵

Франа Курелца су и за живота и после смрти, додуше у рукавицама, избацивали на мала врата, али је он изнова увијек ушао — на велика. Његови ученици (Иван Дежман, Буда Будисављевић, Винко Пацел и др.) лако и брзо су се отресли најнеобичније теорије о књижевном језику која се појавила у нашим странама, али су до краја живота неуморно и искрено истицали Курелца као човјека, књижевника, непомирљивца и неприлагодљивца,штујући у њему више начин како је проповиједао своју књижевну и језичну идеологију него идеологију саму. Штросмајер га отпушта из Ђакова, али му онда широм отвара врата у Академију. Његов највећи противник, љути ахавац, Адолфо Вебер Ткалчевић, о коме је Курелац написао: „Мислио сам и мишљу, да је толика писарија о генитиву множине читаоцима јур досадила; а кад је човјеку што досадило, онда не распознаје ни бјело ни црно, ни свјестно ни несвјестно, него хита све у лонац досаде своје. Душа се може разплакати, оно си припоменувши, што се од ово неколико годин у обрану тога а х написало: разплакати, вељу, ер смо се том приликом узпели на врхунац филологичне нечести и неславе наше. Нисам дакле био воље, да зрно истине потрушено буде на сметишче лажи... Мислио сам и мишљу, да је велика мука а мала слава осалске људе у што упутит, или их предобит; особито кад су не само осалске главе него и ђуди осалске...“⁶ — тај исти Адолфо Вебер Ткалчевић написао је „вијекопис“ Франа Курелца, узорну биографију што их је Академија објављивала о својим члановима, а у којој се непрестано понављају хвалоспјеве: „Иначе се само јаки и велики људи примају великих стварих... А сада пако почивај у миру, виечна жељо наша!“⁷

Антун Барац јасно и гласно изјављује, у име умјетности, да Фран Курелац нема што тражити у историји књижевности, али га Милорад Живанчевић и Иво Франгеш опет уврштавају у литературу.⁸ Златко Винце констатира да нам је Курелац по својим концепцијама далек, али је о њему написао досада најбољу и најисцрпнију монографију.⁹

⁵ M. Krleža, *Panorama...*, 3. стр. 503.

⁶ Fran Kurelac, *Recimo koju*, Karlovac, 1860, стр. 127—128.

⁷ Adolfo Veber, *Viekopis Franje Kurelca*, Rad JAZU, 1874, 29, стр. 204—205.

⁸ Milorad Živančević — Ivo Frangeš, *Ilirizam-realizam, Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb, 1975, стр. 172—174.

⁹ Zlatko Vince, *Značenje Frana Kurelca kao jezikoslovca*, Rasprave Instituta za jezik, I, Zagreb, 1968.

У тој серији парадокса чини се као да једино књижевници нису боловали од тих формалних класификација, па су га прихватили (ако су га прихватили) као изванредног стилисту, полемичара, мислиоца, поборника умности и шумности шарене ријечитости; такво је нпр. умовање-паметовање Станислава Шимића о језику: „Без коријена, ријеч се осуши, мртва је, механична, не носи у себи жив осјећај и мисао. Треба опет да се укоријени како би оплодила. Сасвим фонетично обликујући ријеч лишавамо је природног јој изгледа: стаблу окрешемо крошњу, остане дебло само, па се не распознаје да ли је крушка или јасен, липа или кестен? Или шта је? Исакаћено, непрепознатљиво, за што га употријебити? Онеспособљено рађати плодове, поружњело, без своје гранате и лиснате љепоте. Дрво тако не даје ни сјемена од којег би могло никнути ново рашће; ријеч таква не рађа поезију, нов језик. Тко пише по етимолошком правопису, нагони сам себе на мисли, и учи се мислити: тко по фонетичном, отупљује се.“¹⁰

То је исто што налазимо и у Курелца: „Волимо, кад је дакле свакако танчати око правописа, постигивати јасноту, која разуму помаже, него простоту, која му одмаже. Не реци нам ко, да нам буде прионут уз ортоепију, кад се плашимо фонологије: ер ако се и види, да је мед њими размјер зајменит т.ј. што је еуфонија даље узбивена и етимолошка свој корјен дубље разсадила, да је и ортоепија тежја и заплетенија: то ипак истинито није по оном закону, по ком је лакше пливати низ воду него уз воду. Може писање еуфонично (које те ради разумјевања одбија на фонологију и на твоје читатељско етимологисирање) учинити бесједу неразумљивом н.п. вици, куци м. видци (н.п. очевидци) кутци (кдѣ не мож' помислити на кук); може учинити правопис зановѣтљивим, како смо видѣли мало вишје: ну с противне стране слово по корјену написано, гледе изговора, или никому с неприлике не би н.п. изтурити: ер по нарави свак нас право изговори истурити; или је боље и разумљивије по корјену изговарат, него како нас еуфонисти уче н.п. суци, коци, итд., како смо напоменули.“¹¹

Тако су и Курелац и Шимић жртве нововјеке сколастике у којој је овако и слично умовање било уобичајено. Тек ће експериментална фонетика запрепастили све љубитеље, наиме открићем да нема апсолутних гласова, већ да се може говорити само о серијама и типовима гласова, па тако инваријантност остаје само спекулативни модел, евентуално идеална апстракција, на основу које се може поставити ланац гласова, но који обавезује само по договору. А ако је варијантност једини облик постојања гласа, онда је заправо свеједно коју границу оцртава правопис. Свеједно — барем из тог апсолутног и апстрактног

¹⁰ Stanislav Šimić, *Jezik i pjesnik*, Zagreb 1975, *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, 102, стр. 112—113.

¹¹ E. Kurelac, *Recimo koju*, стр. 90.

кута гледања. Свеједно је да ли је *что* или *што*, ако је изговор само *што*, па се оно *что* не да бранити никаквим разлозима који стоје изван фонетике. Свјестан је тога био и Курелац, који је своје „етимологисирање“ био понудио без икакве хисторијски равномјерне разине, заправо курелчевски. А о Шимићу да и не говоримо. Свој хвалоспјев етимолошком правопису пише коректним фонолошким правописом, а Курелац, на крају свога муко-трпног погађања око правописа, признаје да је то „јарац виторог те је мука с њим борити се и натезати, ако си рад тврдо по корену узписати, и сваку беседу разставити.“¹²

Ни он ни Курелац не бране толико етимолошки правопис колико заправо бране етимологију као методу спознаје.

Курелац је био читав живот увјерен да је питање књижевног језика углавном питање писма и правописа, а да у норму треба ући све што је језик имао! Својом „теоријом“ једва да је окупио неколицину сљедбеника. Јер, на примјер, данас не знамо да ли бисмо туговали или се смијали Курелчевим разлозима због којих он преферира писање испукнути пред испукнути, јер — о ужаса! — Ђуро Аугустиновић пише *ипукнути*! Па ипак у низу тих језичних мудролија, наклапања, тог језикословног фанатизма, јарости, срџбе на граници мржње, у жеку језикословне манире којој је и почетак и крај сваког смисла језичног истраживања био у описивању неодређене хисторијске разине, у манири у којој се приоритетна хијерархија језика могла само успоставити на љествици: што је језик старији, то је бољи, у тим чудним спекулацијама једног времена који своју данашњицу конституира и потврђује свакојаким остацима прошлости, написао је Курелац ријечи које можда пречесто заборављамо: „Како се види, корѣн омрази хрватско-србској није толико у *вѣри*, ер је није у животу домаћем; није у језику, ер се лѣпо разумѣмо до неких ситниц и слажемо (По језику је разлика тако ситна, да се к тому хоће читави Даничић Гјуро, који то може разпознат и разабрат); није посве ни у слових, ер ми познајемо понекле њихова, а они још боље слова наша; него, како рекох, јединице у том, *что* се једној *вѣри* слова грчка, другој латинска за душу припела; *что* нам је носити самар *вѣковите* неслоге римско-бизантинске; *что* нас је допало квасац законски још и *слови* двизат и *укисават*, законски квасац, који се губио и падао; *слови*, која су књигу родила; а у кога данас већа власт него у књиге? не пење ли се на столац где је досад закон седио? Како дакле охранили младу књигу југословинску, да старим квасом не задахне? Како ју извести на висину и величаство јединства? ... Ја мишљу, да тому злу нејма бољег лѣка, него одступити од досадањег правила нашега: Грку слово грчко, Латинјанину латинско: ер нити смо ми Грци нити Латинјани, него браћа словинска, пак попримити правило ново и користније: обоја слова и моја су и

¹² Fran Kurelac, *Fluminensija*, Загреб, 1862, стр. V.

твоја... Добро дошла свака мисал, одкуд му драго, да је истом здрава! Мудро је правило: пусти вѣтра у ложницу, или не: жени се у род; као да је рекао: не дај, да се трује зрак, да се трује крв. Тако је и нам проветрит мозак мишљу и подаљом од наше: да ти не отежча, да ти не задрѣма; да ти разум даље прогледа и боље види, него што су ти дѣтету досудили.“¹³

Све нам и данас звучи врло познато. На жалост, не због Курелца, већ због чињенице да се иста питања провлаче нашем друштвеном праксом, иста питања о томе како није добро да се затварамо ни у какве наше границе „ер је добро пустити ветар у ложницу, да се не отрује зрак, да се не отрује крв.“

Доиста, у неким својим опсервацијама Курелац као да је сишао са наших данашњих друштвено-политичких трибина на којима буквалне истине као да треба непрестано понављати.

Чудни, нејасни, непознати Курелац. Такав се представљао и својим животом и радом и својим савременицима и каснијим генерацијама. Своју је околину остављао у недоумици: да ли је ријеч о шарлатану или генију. У тој истој недоумици остављао је и сталожене, тријезне „академикере“, као што су били Кукуљевић, Рачки и Штросмајер. Само тако је могуће објаснити зашто му нпр. Штросмајер даје отказ у Ђакову, а прима га у Академију. Никад се не зна, злу не требало, сигурно је да тај Курелац занемарује своје учитељске дужности, да даје лош примјер својим ученицима, деструктивно дјелује у смиреној и сталоженој установи као што је ђаковачко сјемениште. Дефинитивну оцјену Штросмајер препушта будућности. И у томе се не превари.

Сва су се каснија истраживања углавном вртила у том кругу. Феноменални Курелац, али није наш! Можда јест наш, али га не можемо прихватити, јер је застарио! Ипак остаје занимљив! И тако даље. И тако даље. Све до дана данашњега.

Што би дакле данас остало од љубоборца и језичника Франа Курелца?

Сва та феноменологија ипак се превише позабавила сама собом, феноменолошким статусом Курелца-личности, књижевника-језикословца, теоретичара, језикословца, а још увијек премало његовим дјелом. Мислим да чуђење, дивљење, одобравање, индиректно нијекање — све оно контроверзно што се накупило око Курелца — данас можемо свести на двије темељне карактеристике, на двије особитости и два достигнућа која су у својој специфичности остварења остала углавном незапажена.

Понајприје — Курелац је говорник, есејист, сав у примарној интенцији да свијест свога времена покрене према спознаји о тоталности језика, ону свијест времена која је била склона да практична и прагматична језична рјешења прогласи и трајном методолошком догмом. Курелац тако заправо не пише лингвистичке расправе, већ лингвистичко-реторичке прокламације у ко-

¹³ F. Kurelac, *Recimo koji*, стр. 15—18.

јима језик може бити опћенити, јавноупотребни књижевни језик, али и не мора. Курелац се одлучио за ово друго, управо зато што му је тоталност језика уједно и идејна мотивика. Језик те Курелчеве лингвистичко-друштвене реторике је специфично организиран, његова структура првенствено слиједи своју унутрашњу идеју, у непрестаној нади да ће се у тој заснованости појавити нова квалитета.

Само тако можемо објаснити одакле му управо брутална храброст да се тако гњевно бори за облике: веду, зачну, пију, мишљу... бим, биш, би-бимо, бите, би... што, все, кдѣ... за читав низ архаизама, кованица и посуђених ријечи: писарија (=књижевност), срага (=капљица), купчија (=трговац), усплох (=уопће), сукобица (=сусрет), шипчаница (=ружа), огрочица (=кћерка), крмчија (=управитељ), худост (=сиромаштво), синота (=плаветнило), поклад (=благо), хиљев (=стаја), лука (=ливада), пресловати (=преславан), смугал (=неизбрушен), утлина (=шупљина), кром (=осим), мурин (=црнац), тајати (=нестајати), нишћета (=ништавност) мједник (=бакрорез), мудња (=закашњење), проговор (=пословица), оградник (=вртлар), виница (=виноград), богатиња (=богатство), вијест (=знање), зајети (=обухватити), разгвоздити (=отворити, пробити), вртлац (=вртић), ограда (=врт)... итд.¹⁴

Курелац ће у својој реторичкој прози имати доста „сљедбеника“ у хрватској књижевности. Многи ће хрватски писци иза Курелца потражити свој литерарни идентитет у тоталности језика (у дијасистему), а један од њих је нпр. и Мирослав Крлежа. Крлежина *Ламентација о нашим књижевним приликама у стилу Томаша Миклоушића плебануша стењевечкога*, есеј о литератури, писан кјакавским дијалектом, реприза је Курелчевих покушаја, овог пута у комплетној дијалекталној сфери, као што је то Крлежа и иначе често чинио. Интенционалност је идентична. Као што је Курелац страствено заговарао ћирилометодску традицију, глагољашку књижевност, србуље, дубровачке и славонске писце, сматрајући да нипошто није добро све то тако одједном заборавити у књижевном језику и то углавном уклонити из јавног живота, тако ће и Крлежа страствено заговарати кајкавски дијалекат, фанатички се обарајући на све који су „как пилки, факлоноси, зашкрабани дијаки, ларфоноси, покапали парадно старинску реч: КАЈ“¹⁵ сматрајући да и језик и наша литература остају без тога сиромашнији, ишчућавајући се како се олако одричемо изграђене традиције. Обојица су подстакнути истом мишљу: језик у књижевности, лишен своје јавноупотребне, једнозначне могућности мора трагати за својим цјелокупним идентитетом, мора на неки начин повезивати „комплетан“ језик, мора иновације тражити у самом себи, а књижевник

¹⁴ Опширније о Курелчеву језику усп. у: Zlatko Vince, *Putovima hrvatskog književnog jezika*, Загреб, 1978, стр. 405—470.

¹⁵ Miroslav Krleža, *Balade Petrice Kerempuha, Planetarijom*.

—стварајући литерарно дјело у којем је језик иманентни облик литерарне егзистенције — добро је да се представи и у потражи за том тоталношћу.

Крлежа наравно познаје те релације, па његови плачеви над кајкавским дијалектом нису савјети за нормативну граматику него савјети за дескриптивни приручник језика у књижевности, у којем се по природи ствари налазе и кајкавски и чакавски дијалекат.

Можда је то Курелцу било мање јасно — али јасно му је било. Живио је у времену у коме се сматрало, као што ће се код нас још дуго сматрати, да језик лирске пјесме, есеја, драме и романа мора бити исти као и језик математичког уџбеника, судског дописа, новинског извјештаја, правне расправе, наиме да језик у књижевности мора бити исто што и књижевни језик. Основна је карактеристика језика у књижевности у његовим неузбројивим алтернацијама, у слободном одабирању и у слободној детерминацији. Фран Курелац је међу првима, рекли бисмо набасао на ту спознају. Цјелокупна епистемологија наше лингвистике 19. стољећа као да је сва у догми: књижевни језик и језик у књижевности не стоје ни у каквим нити умјетничким нити научним алтернацијама. Курелац се томе успротивио. Додуше не тако да оповргава догму, већ тако што, незадовољан, ствара антидогму. У књижевни језик уноси и типичне језичне представнике и хисторијске и дијалекатске. Курелцу се учинило као да је могуће, кад је већ књижевни језик исто што и језик у књижевности, у складну“ цјелину повезати све што у језику имамо. И таква једностраност, управо та антидогма, збуњивала је Курелчеве савременике, јер наравно није било тешко доказати да се математички уџбеник не да писати језиком црквених споменика 14. и 15. стољећа.

Два основна употребна канала језика — „јавноупотребни“ и „литерарни“ више муче књижевнике неголи лингвисте. Књижевници то дубоко осјећају на својој кожи, јер се свакодневно сусрећу с тим проблемом, а лингвистика је допустила себи комоцију да дуго стоји на својим прагматистичким позицијама. Тако Крлежине ламентације над кајкавским дијалектом треба гледати као напор да се те двије језичне разине и теоретски осмисле, а никако не као покушај „враћања на старо“, или као какво укидање, цијепање и рушење књижевног језика. Уосталом, дескриптивне дијалектолошке карактеристике Крлежених текстова у највећем броју радова јесу једнаке. Слично треба разумијети и Антуна Густава Матоша кад каже: „Као либералац и аутономист, дакле као непријатељ сваке централизације, па и оне, која се проповиједа у име нашег племенског здружења, ја сам увијек заговарао аутономију и слободу наших дијалеката и веома жалио што се код нас жртвовала дијалектална књижевност, чакавска и кајкавска, штокавској.“¹⁶

¹⁶ Antun Gustav Matoš, *Veda*, III, Горица, 1913, стр. 103.

Живећи од догме „што није новоштокавско, није ни књижевно ни научно“ хрватска ће лингвистика 19. стољећа, поред несумњивих заслуга, неколико пута и озбиљно посрнути. Познато је како је Маретић писао своју *Граматику*, Броз и Ивековић свој *Рјечник*, познато је како ће Академија засновати свој *Рјечник*. У свим тим капиталним дјелима хрватске лингвистике теоретске су заснове недостатне и несигурне. У том склопу писци ће непрестано бити под сумњом да не познају језик, да су језичне незналице, тако да ће нпр. Ксавер Шандор Гјалски озлојеђено написати: „Чим нисмо у књижевности створили литерарни језик, као што су га створили велики народи Талијани, Французи, Нијемци и Руси, него смо узели за књижевни језик простонародни говор, онда је неизбјежно, да не ће никада изумријети погрјешка језична. Увијек ће моћи да стране ту ловац, који ће показати, да се у народу тако и овако говори, а не говори се онако, како је писац написао, јер се тај народни говор непрестанце мијења и мијења. Била је велика погрјешка, да смо одбили загребачку школу и њезине апостоле, а одлучили се за стазе и путове, које је Вук означио, јер смо тиме овјековјечили језичну погрјешку.“¹⁷

Због тога је Гјалски давао своје рукописе на преглед „исправљачима домаћих задатака,“ па онда није чудно што се након црвене оловке у својим текстовима тужи: „Ја сам се пак тјешио, да је исто доживљавао највећи мајстор романа Балзак, исто и велики талијански пјесник романа „*Promessi sposi*“, а највише сам се тјешио тиме, што ми је тај раширени шпорт у хрватској и српској књижевности показивао, да си и мајстори језика, стручни његови изучаватељи међусобно предбацују језичне погрјешке, те један код другог налази читаве гомиле језичних гријехова и налаза.“¹⁸

Ако данас можемо разумјети и Курелца и Гјалског, теже можемо разумјети нашу сувремену друштвено-лингвистичку праксу, чини се ипак да премало водимо рачуна о употребним вредностима језика. А док то не осмислимо стајат ћемо несигурни. не само пред Матошем, Домјанићем, Назором, Крлежом, Гораном Ковачићем, не само пред тзв. регионалним књижевницима, већ и пред ренесансном и постренесансном литературом, бит ћемо подједнако немоћни на примјер и пред *Сеобама* Милоша Црњанскога:

„Прости мја Секула, у мому недоумениу што учинити! Разсуждај: нађох се у нужди! Не проливај слези! Обрести ли буду аз и полк к далшој благозрачној Деници? И мој долги живот пројде аки кратцје житие. И камо аз појду... горкост смрти вижу.“¹⁹

¹⁷ Рукопис цит. по необјављеној студији Ивана Сивића, *Језик Ксавера Шандора Гјалског*.

¹⁸ Видети биљ. 17.

¹⁹ Берислав Николић, *Језик у Сеобама Милоша Црњанског*, Милош Црњански (зборник), Београд, 1972, стр. 240.

Dr Vatroslav Kalenić

FRAN KURELAC — BETWEEN THE UTOPIA AND REALITY

Summary

Fran Kurelac is one of the most controversial personalities of the Croatian literature and culture from the 19th century. He became well-known after his unique theory of the literary language in which he tried to achieve the totality of the language — from the oldest times up to his time. In the prime of bourgeois class which was in opposition to the past and all turned toward the future, such a theory did not have any chances. However, many of the contemporaries of Kurelac remained puzzled. Today, it is much more clear to us that Kurelac was first of all an author, an essayist, whose subject matter was indeed connected to philology but *expression* was primarily realized with that subject matter. With that, particularly due to his sense for the *completeness of language*, he left deep traces on the linguistic fund of further Croatian literature. For the present philology he remains one of the first „theoreticians“ who felt the presentiment of the essential characteristics of *language in literature* (in contrast to the literary language), namely that the language in literature must be freed from its single meaning capability both in the primary (author's) and in the secondary (reader's) existence of a literary piece of work.

Dr MARIAN JAKÓBIEC (Wrocław)

НЕКИ МЕТОДОШКИ ПРОБЛЕМИ ИСТОРИЈЕ КЊИЖЕВНОСТИ НА СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ НАМЕЊЕНОЈ ПОЉАЦИМА

Како треба да се састави једна нова, модерна, научна синтеза историје књижевности на српскохрватском језику, намењена другој словенској у конкретном случају пољској средини? Ми смо свесни тога, да се то питање може коначно решити тек онда, кад буде решена једна савремена концепција синтезе историје књижевности, која би одговарала достигнућима опште науке о литератури последњих деценија. Као што је познато, дискусија око тог проблема води се у свакој земљи, па ипак од коначних закључака, која би давала извесне методолошке норме у том погледу, прихватљививе и за наш задатак, ми смо још далеко. Данас се све чешће пише чак и о кризи методологије историје књижевности, о томе, како би историја књижевности изгубила свој социјални смисао. Чују се чак гласови да историја књижевности уопште није потребна и да старе историографске концепције нису у стању да подмире потребе хуманистичких дисциплина. Па чак и код свих оних који највише истичу неопходност рада на синтетичној историји књижевности води се дискусија да ли треба то да буде историја идеја или историја уметничких форми у складу са новијим тековинама науке. Или једно и друго? Да ли у синтези историје књижевности треба да се обрати пажња само на процес њеног развитка или да се иде старом и добро утреном стазом? Да ли да се гради таква синтеза на основу општих поглавља са карактеристиком епохе и са монографијама појединих најистакнутих писаца? Тако се већином ради и данас и тај начин има своје врлине, јер дозвољава да се систематски и хронолошки приказује делатност писца и даје целовиту, у једном поглављу скупљену анализу његовог стваралаштва. Па ипак тај метод има исто тако свој недостатак. У њему се већином губи општа слика историјског покрета књижевности као целине. Она се развија у сложеним везама и садејст-

вима традиционалних шема са новим и у међусобним конфликтима писаца исте епохе и тиме се губи слика процеса развитка књижевности.

У савременој науци о литератури постоји, као што је познато, читав низ различитих методолошких система, који заступају разне правце и школе исто тако и у историји књижевности и који треба узети у обзир при решењу и нашег питања.

Проблем методологије историје литературе на подручју српскохрватског језика, намењене другој словенској средини, тешко је решити док не буде решено питање те књижевности као извесне диференциране целине у својим оквирима. Сваки посматрач из друге словенске земље види у којој је мери битно и истовремено сложено питање да посматра књижевни живот тог подручја као целину не само због узајамних етничких, језичких, стилских, историјских, социјалних, економских и општекултурних веза, с једне стране, већ, исто тако, због свих разновидности културе народа тог подручја, њене различите традиције, разних услова за формирање и веза са културом других народа. Ти фактори, по нашем мишљењу, оправдавају исто тако засебно разматрање историје српске и хрватске књижевности, што се до сада у Југославији већином и ради.

Питање историје књижевности једног словенског народа намењене другој словенској средини је покренуо Карел Крејчи 1963. године. Полазна тачка свих дискусија око тог питања остаје несумњива разлика у рецепцији књижевног дела у средини, у којој је створено, и у другој националној средини. Та разлика потиче отуда што туђинац познаје то дело већином из превода, који никад, или врло ретко, одговара у свим својим нијансама оригиналу, а исто тако из разновидности историјског искуства или стога што сваки страни читалац прима књижевно дело у некој изолацији од историјске и књижевне средине у којој је то дело створено. По нашем мишљењу, главни фактор који ствара ту разлику остаје културна традиција у којој је васпитан читалац туђег књижевног дела. Он свесно или несвесно примењује то дело на свој свет и посматра га кроз традицију свог света.

У вези с тим ми бисмо јасно и једноставно одговорили Карелу Крејчиу на питање: да ли је потребно давати првенство властитоме делу из историје књижевности другог словенског народа или боље превести такву историју књижевности створену од стране стручњака земље, које се та књижевност тиче. Сам Крејчи није одговорио на то питање једноставно. „Излагање неке књижевности с обзиром на перспективе другог народа — писао је — има смисао, ако аутори таквог дела придржавају се одређене концепције, на основу које они могу дати вредносне податке, узимајући у обзир разлике те сфере интересовања и знања читаоца такве историје књижевности“. „Онда — додаје Крејчи — аутори такве историје књижевности морају добро познавати исто тако истраживачке књижевноисторијске радове написане на је-

зику књижевности, која представља предмет излагања“. Крејчи сам лично је доказао да таква историја књижевности једног словенског народа, намењена другој словенској средини, може да има искључиву вредност. Његова синтеза историје пољске књижевности не само да је створила Чесима нов видик на ту књижевност, већ благодарећи томе што је он посматрао процес њеног развика са стране, туђим оком, отворила је и за Пољаке читав низ проблема, на које до сада нико од њих није обратио пажњу.

Питање историје књижевности једног словенског народа, намењене другој словенској средини, покренуо је исто тако Михаил Павловић Алексјејев у реферату на VII Међународном Конгресу Слависта у Варшави 1973. године. Његова је заслуга пре свега у томе што је он обратио пажњу на богате традиције синтеза историје књижевности једног народа, намењених другим народима. Читавом низу дела, на које се он позвао, могу се додати у сваком погледу интересантне руске, совјетске синтезе, нарочито пољске, чешке и бугарске литературе. Алексјејев је, као што је познато, затражио чак да се сазове једна нарочита међународна конференција стручњака, на којој би могла да се реше таква питања, као што је основа књижевног процеса, значај упоредног метода. Тиме би такво дело било приступачније и јасније.

Потреба једне солидне, научне синтезе историје књижевности на подручју српскохрватског језика намењене Пољацима, проистиче данас пре свега из необичног интересовања за ту књижевност, које се опажа код широких кругова пољске јавности. Сваки интелегентан пољски читалац једног савременог дела преведеног са српскохрватског језика поставља читав низ питања. Она се тичу не само реалија дела, већ исто тако извора његових специфичности, историјских условљености и елемената прошлости народа тог подручја, који су формирали савремену књижевну праксу.

До сада, на жалост, нема у Пољској дела, које би могло да да одговор на та питања и да пољском читаоцу покаже и објасни традицију књижевне културе тог подручја. Довољно је напоменути да је почетком тридесетих година Станислав Лам, када је спремао у Варшави велику историју светске књижевноости, био приморан да унесе у то дело један кратак осврт на историју српско-хрватске књижевности немачког слависте Герхарда Геземана. Тај осврт ни мало није одговарао потребама пољског читаоца. Године 1969. изашао је у Пољској превод књиге „Југословенска књижевност“ од Антуна Барца. Мада је знаменити хрватски историчар књижевности спремио ту књигу имајући пре свега у виду страног читаоца, и она није одговарала потребама словенске, а пре свега пољске публике.

Потпуно су застарели ранији радови пољских познавалаца, истраживача и популаризатора пре свега хрватске књижевности, као на пример књига Марјана Здзјеховског о хрватском препороду или Тадеуша Станислава Грабовског о савременој хрватској

и српској књижевности, а од радова објављених између два рата рад Станислава Папјерковког о Алекси Шантићу или Јузефа Голомбека о Иви Војновићу. Пун процват радова пољских слаvista из књижевности на подручју српскохрватског језика настао је тек у последњим деценијама. Пољски југослависти су до сад објавили око 20 разних монографија посвећених појединим појавама те књижевности, као на пример о српскохрватској народној песми, о српској средњовековној писмености, о Гундулићевом „Осману“, о хрватској натуралистичкој драми, о савременој хрватској поезији, а пре свега о појединим писцима: о Владимиру Назору, о Иви Андрићу, о Мирославу Крлежи. О томе сведочи и неколико стотина чланака и рецензија на нове преводе књига са српскохрватског језика на пољски језик, објављених у разним часописима. Огроман значај за пољску јавност представљају југословенски и пољски радови о историји пољско-југословенских књижевних веза.

Ми сматрамо да сви ти радови у извесној мери оправдавају и омогућавају рад на једној синтези историје књижевности на подручју српскохрватског језика намењеној Пољацима — и поред свих тешкоћа, на које смо скренули пажњу. По нашем мишљењу, таква синтеза треба да посматра ту књижевност као целину — наравно, с обзиром на значајне разлике у књижевном животу свих области тог подручја. Такво свеобухватно, синхроно у појединим епохама схватање те књижевности је за сваког страног посматрача културног живота народа Југославије од првобитног значаја, јер му омогућава оријентацију у читавом том подручју, заједнички повезаном не само језиком, савременим културним животом, већ и политичким фактором.

За сваког страног, а нарочито словенског рецептора свију вредности не само књижевности већ читаве културе јужних Словена необично је важна књижевна стварност, а пре свега геополитичка основа. За сваког Југословена ти проблеми су јасни, а за странце они представљају кључ за разумевање многих сложенијих проблема. Свака синтеза историје књижевности на језицима јужних Словена намењена странцима мора у већој мери него што је то урађено у постојећим синтезама у Југославији повезивати процес развитка културе и књижевности са историјском судбином народа тог подручја. Та књижевност, исто тако као литература других словенских народа, била је увек израз њихових одређених националних и социјалних тежњи. Ни једно велико књижевно дело тог подручја не може се разумети без његове историјске условљености. То што је за јужнословенског читаоца у том погледу јасно и очевидно, не мора бити јасно и очевидно за странца. У конкретном случају, кад је у питању једна историјско-литерарна синтеза намењена Пољацима, та историјска условљеност културе и књижевности мора да буде изнета на специфичан начин и треба да узме у обзир све оно што је за Пољаке

нарочито важно и што у извесној мери показује на појединим етапама развита конкретне историјске везе или типолошке сличности у судбини пољског и југословенског народа.

Сваки страни посматрач књижевног живота на подручју српскохрватског језика види тесну, органску повезаност књижевности и општих проблема културе, а нарочито уметности. И опет за Југословена та су питања очигледна, и он може да усмери своју пажњу само на историјску поетику, на унутрашњу историју књижевности, која објашњава иманентну условљеност развита саме области, док за Пољака таква, рецимо средњевековна српска књижевност, може се најбоље објаснити упоређивањем са архитектуром и сликарством те епохе.

Спољашна основа историје књижевности на српскохрватском језику (социолошка, историјска, идеолошка, психолошка) која мора да уђе као органски део синтезе те књижевности, не може, наравно, гушити или пак ограничавати основну проблематику књижевности као уметности.

Данас нико у то не сумња да је изоловано проучавање једне националне или регионалне књижевности без упоређивања са другом немогуће. Питање упоредног метода при стварању једне синтезе књижевности на српскохрватском језику намењене другој словенској средини, у конкретном случају пољској, представља посебан проблем. Није он само генетичке природе, непосредних или посредних веза, већ, пре свега, подразумева типолошка поређења, објашњавања извесних појава те књижевности уз помоћ одговарајућих или сличних појава у другој књижевности, у конкретном случају пољској, наравно, при узимању у обзир свих разлика у културном животу два народа и њиховој различитој историјској традицији. (То упоређивање не може да се ограничи на пољску или друге словенске књижевности.

У југословенској средини може се водити дискусија око питања народног стваралаштва, фолклора, оног огромног народног уметничког богатства, које представља једну од највећих културних вредности те врсте у свету: она се може укључити у историју књижевности као саставни део културе речи народа, или да се њу посматра засебно, као неку другу врсту уметничке свести нације. То питање за страног посматрача културних вредности народа на подручју српскохрватског језика уопште се не поставља. Страни историчар књижевности тог подручја мора да узме у обзир и ту грану културног наслеђа, јер без ње се не може разумети из те историје управо ништа.

По нашем мишљењу, питање периодизације историје књижевности, које непрекидно изазива дискусију у разним срединама већ читаве деценије, није тако битно да би спречило рад на таквој нашој синтези. Нема сумње да периодизација вршена према националној историји не може овде да се примени. Књижевност је свакако аутономна област делатности човека и под-

леже својим посебним, унутрашњим законима. С друге стране, аутори синтезе историје књижевности на подручју српскохрватског језика не могу се ограничити само на основне категорије књижевног процеса. тј. на књижевне стилове и жанрове епоха и сматрати, да се само у њима остварује и испољава механизам еволуције књижевности. То би била крајаност у другом правцу. Она би изневерила читаву концепцију замишљеног дела. Због тога, мислимо, да би било најбоље држати се старих, утврђених и испробаних шема.

Ја сам навео само неке опште проблеме с којима ће се сусрести будући аутори историје књижевности на подручју српскохрватског језика, намењеној другој словенској средини, у овом случају пољској. Они ће на сваком кораку срести питање: на какав начин учинити своје дело јасним и приступачним читаоцу заинтересованим том књижевношћу. Ево неколико примера: како може да се створи нова, привлачна концепција српске средњевековне књижевности, која, као што је познато, представља врхунац свију средњевековних словенских писмености и нема у пољској књижевности одговарајућих појава? И како да се прикаже ренесансна књижевност у Дубровнику и на јадранском приморју, која има толико сличности са пољском књижевношћу истог периода? Или, на пример, како показати барокну књижевност у Војводини, која је примила толико елемената из пољске литературе, посредништвом Украјине? Да не говоримо већ о општеевропском и општесловенском лику романтизма на подручју српскохрватског језика, о његовом потпуно оригиналном и општечовечанском елементу или о степену оригиналности реализма, који се огледа на општесловенском тлу не само у идеји, већ исто тако у уметничкој структури? Нарочито ће бити важан проблем књижевности с краја XIX и почетка XX века у поређењу са књижевношћу других словенских народа. Ово се односи исто тако на књижевност између два рата, а нарочито на њене савремене, необично изразите појаве, које су учиниле ту књижевност тако привлачном за савременог пољског читаоца.

Остаје питање ко ће да оствари такво дело. По нашем мишљењу, таква синтеза историје књижевности, намењена пољској средини, може да буде само колективан рад познавалаца не само текстова те књижевности већ и књижевноисторијских радова, посвећених њој као целини и њеним засебним проблемима, наравно, уз помоћ југословенских стручњака. Захваљујући повољним условима и плодној пољско-југословенској културној сарадњи, као и великој предусретљивости нарочито београдског и загребачког универзитета, у Пољској је образована једна група истраживача југословенске књижевности. Мислимо да они би могли у сарадњи са српским и хрватским колегама испунити тај важан задатак и дати пољској јавности дело, које би му приближило и објаснило неисцрпно богатство књижевне културе њој тако блиских народа.

Dr Marian Jakóbiec

Streszczenie

Sprawa opracowania syntezy historii literatury narodów serbskochorwackiego obszaru językowego, przeznaczonej dla innego środowiska słowiańskiego, w tym wypadku polskiego, wynika z dużej popularności, jaką literatura ta zdobyła sobie w ostatnich dziesięcioleciach w świecie oraz konieczności zaspokojenia aktualnych potrzeb czytelniczych. Nie może to być tłumaczenie dzieła pisanego dla potrzeb czytelnika jugosłowiańskiego. Synteza przeznaczona dla innego środowiska słowiańskiego, w konkretnym wypadku polskiego, powinna ująć literaturę tych narodów jako całość związaną ze sobą czynnikiem etnicznym, językowym, wspólną tradycją kulturalną, porównawczo, synchronicznie w poszczególnych epokach — z uwzględnieniem wszystkich różnic w procesach ich rozwoju. Winna ona w znacznie szerszej mierze, niż się to spotyka w istniejących syntezach historii literatury serbskiej i chorwackiej, uwzględniać rzeczywistość pozaliteracką, w szczególności czynniki geograficzny, historyczny, socjologiczny, ideologiczny i psychologiczny — ze szczególnym naciskiem na metodę porównawczą (w sensie genetycznym i typologicznym) w stosunku do innych literatur słowiańskich, przede wszystkim polskiej, nie gubiąc przy tym specyfiki literatury jako autonomicznej dziedziny działalności człowieka, podlegającej własnym prawom. Organiczną częścią takiej syntezy winien być folklor jako podstawa i element wyjściowy tej literatury. Odrębnego potraktowania wymagają zjawiska literatury tego obszaru językowego nie znane kulturze Słowian Zachodnich (np. serbska literatura średniowieczna) lub blisko ze sobą spokrewnione poprzez wspólne wyorce pozasłowiańskie (np. renesans w literaturze dubrownickiej i polskiej). Autorem takiej syntezy winien być kolektyw autorów polskich przy współpracy specjalistów serbskich i chorwackich.

Dr ERWIN WEDEL (Regensburg)

МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТУП ПРОФ. ШМАУСА ИЗУЧАВАЊУ СРБОКРОАТИСТИКЕ

1. У свом готово педесетогодишњем плодносно научном деловању (1923—1970) професор Алојз Шмаус се множином радова на подручју југословенских књижевности и балканске народне поезије показао, у првом реду, као истакнут србокроатиста. О томе речито сведоче четири опсежне књиге објављене после његове смрти, 1971—79. г., у којима су сабране најважније славистичке и балканолошке расправе овога научника.¹ Од укупно преко 1600 тисканих страница ове опширне творевине ипак, око 740 стр. припада публикацијама на српскохрватском језику — оне су издане у књ. III и IV наведене едиције и, као и расправе на немачком (књ. I—II), сада су лако приступачне истраживачкој делатности у овој сфери. При томе, у избору једног или другог језика за формулисање ауторових истраживања и њихових резултата, издвајају се донекле два основна периода у његовом животу и научном развоју: између два рата, када је Шмаус деловао у Београду, објавио је већину својих радова на српскохрватском (ћирилицом), а после 1945, за време своје делатности као доцента, затим као професора славистике на Универзитету у Минхену, претежно је објављивао на немачком. Иако се многи од ових радова тематски допуњавају и делимично израстају у веће комплексе, за овај реферат морали смо изабрати — према метајезичком ограничавању предмета предавања на овогодишњем научном састанку — специјални круг проблема које је А. Шмаус обрадио у свом београдском времену, већином на српскохрватском језику.

Главна тежиште Шмаусових истраживања лежи у домену народне поезије, о којој је он објављивао од 1934. редовно сваке

¹ Alois Schmaus, *Gesammelte slavistische und balkanologische Abhandlungen* (Сабране славистичке и балканолошке расправе). За штампу приредио П. Редер, Издавач: др Р. Трофеник, Минхен (Beiträge zur Kenntnis Südosteropas und des Nahen Orients, XIV. Band), I део 1971 (499 стр.), II део 1973 (478 стр.), III део 1971 (375 стр.), IV део 1979 (381 стр.).

године интересантне расправе, засноване већим делом на властитим теренским студијама у Југославији.² У овај оквир спада такође рад минхенске хабилитације 1948. г. о народној епизи босанских Муслимана (тискан је 1953. под насловом *Студије о крајинској епизи*). Са врло обимним фолклористичким комплексом се додирују два чланка, 1937. г., о ставу Доситеја Обрадовића и Вука Ст. Караџића према српској одн. балканској (бугарској, албанској) народној песми. Од српских писаца XVIII—XIX века Шмаус се бавио Ј. Ј. Змајем, Л. Костићем, Св. Ранковићем, Б. Станковићем, С. Пандуровићем и др., а нарочито интензивно Доситејем Обрадовићем (басне, аутобиографија) и пре свега Његошем (*Луча микрокозма, Горски вијенац*). Пошто би подробније проматрање комплекса народног песништва исто тако као и Његошева епског дела због њиховог огромног опсега и многоструке проблематике надалеко прелазило границе овога прилога, наш задатак — наиме приказивање методолошког приступа А. Шмауса у области његових србокроатистичких истраживања — покушаћемо да испунимо, расветљујући ово питање, на примеру и помоћу Шмаусових расправа о најзначајнијем представнику српске просвећености, Доситеју Обрадовићу.

2. На овај предмет односи се седам расправа; шест од њих настало је у београдском времену, тридесетих година (1931—37); међу њима је само једна, прва, на немачком, као уосталом и његов последњи чланак о Доситеју, написан око три деценије доцније у Минхену.³ Први од укупно пет радова објављених на српскохрватском, *Дело Доситеја Обрадовића* (1933), представља унеколико увод у рад и истовремено показује општи став о поштовању овога „првог западњака, првог Европејца“ код Срба.⁴ Ради се о

² Радосав Меденица објашњава овај „потпун заокрет у Schmausovom научном раду“ покретањем часописа *Прилози проучавању народне поезије* — уп. његове пријатељске успомене *Dr A. Schmaus in memoriam. Научни рад за време његовог боравка у Београду. Serta Slavica in memoriam Aloisii Schmaus*, Минхен 1971, стр. XXIII.

³ Реч је о следећим радовима:

I на српскохрватском:

1. *Дело Доситеја Обрадовића* (1933; III, 193—219)
2. *Пословне везе Доситеја Обрадовића са фирмом Breitkopf*. Неколико докумената (1934; III, 224—235)
3. *Политички моменат у Доситејевим „Баснама“* (1935; III, 256—262)
4. *Абстемичеве басне код Доситеја Обрадовића*, (1936—37; III, 263—271)
5. *Доситеј Обрадовић и народна песма*. Неколико бележака (1937; III, 321—327)

II на немачком:

6. *Lessings Fabeln bei Dositej Obradović* (1931; I, 39—72)
7. *Dositej Obradovićs Autobiographie (Gattungscharakter und Erzählstruktur)* (1962; II, 51—62)
(Цитирамо према овом издању.)

⁴ Herta Kuna: *Jezičke karakteristike književnih djela Dositeja Obradovića*, Сарајево 1970, стр. 6—7; уп. даље: 27, „први англофил код Срба“.

нешто проширеној редакцији предавања одржаног крајем марта 1933. г. на Коларчевом Народном Универзитету у Београду,⁵ које донекле у Доситејеву духу пружа популарнонаучни, али ипак пуноважни преглед његовог идејног света, развитка и народноваспитачког рада. Осим што, за разлику од осталих наведених расправа, ту нема апарата фуснота (тј., он није био уведен ни накнадно), на првобитни усмени облик предавања указује нарочито живи стил, са целим бројем уметнутих упитних реченица, ословљавања⁶ итд. Приказивање у целокупном потезу, као и у издвајању појединих тематских блокова, урађено је прилично прегледно. У спољашњој подели налазимо два природна одељка (III, 193—203, 204—219)⁷, од којих је први подељен звездицама у три кратке главе. Прва почиње уводом и обухвата период до Доситејева боравка у Бечу и Немачкој; друга је посвећена подробном претресању западног рационализма и његова утицаја на Доситеја; у почетку треће главе, која се затим обраћа тадашњим приликама у Србији, може се да установи једна већа цезура маркирана напоменом: „Разгледали смо досад⁸ само оно што чини основу Доситејевог практичног програма“ (III, 202). Опширнији, други део расправе, темељно разматра Доситејев став према религији и цркви, свештенству и калуђерству, држави и просвети, а напоследку његова схватања о језику и књижевности. У целокупној композицији грађе аутор веома искусно и доследно примењује свој методолошки приступ, претпостављајући претходно сваки пут општија карактерисања одређених феномена у доба просвећености, а потом редомице проматрајући конкретно и убедљиво од-

⁵ Уп. Мисао, Београд 1933, (књ. XLI, св. 3—6, стр. 287 фн. (ова примедба мања у III, 193, као и у библиографији I, 16). Коларчев народни универзитет, тј. зграда КНУ-а, био је отворен тек неколико месеци пре тога, у септембру 1932. — В. Југословенски књижевни лексикон, Матица Српска, Нови Сад, 1971, стр. 233.

⁶ Ево неколико примера: „Хтео бих само да вас упозорим на (...)“; „У школи се обично упознајете најпре са аутобиографијом (...)“; „(...) дозволите да вас потсетим на (...)“; „Познато вам је (...)“; — III, 193, 200—201. Интересантан је у овој вези такође израз „наш Доситеј“, којим се аутор понекад служи (уп. III, 217, 258) где се присвојна заменица додуше обично односи на писца о којем је реч — слично као у паралелном „наш писац“ (III, 260) — али, с друге стране, могла би да имплицира и већу идентификацију аутора чланка одн. предавања са етничкокултурном средином својих реципијента. (Једна Шмаусова рецензија 1930. г. има наслов: Г. М. Мурко о нашој [!] народној поезији — уп. I, 15). Р. Меденица објављује следећи утисак о свом првом сусрету са А. Шмаусом 1927. г. у Београду: „Ни својим држањем нити језиком није одавао странца, непосредан, скроман и отворен као прави „наш човек“ у добром смислу те речи, како се то обично каже.“ (н.д. стр. XIX).

⁷ Они одговарају подели на два одељка, како су првобитно штампани у часопису Мисао књ. XLI, св. 3—6, стр. 287—297, и св. 7—8, стр. 445—460 (тамо још без римске нумерације I—II).

⁸ Поред таквог ретроспективног „међубиланса“, чешће налазимо упућивања унапред, као на пр.: „Видећемо да (...)“; „Ми ћемо то уосталом још видети кад буде (...)“ (III, 198, 201) и сл. Оба поступка показују добро изграђену композицију.

говарајуће Доситејеве ставове и схватања.⁹ Из реченог излази да Доситејеве идеје и реформаторске тежње нису анализирани одвојено од културноисторијског и друштвенополитичког контекста оног доба у његовој домовини Србији, као и, пре свега, у Западној Европи.¹⁰ Сам Доситеј, у овој слици датој са много симпатије, појављује се као „благ и мирољубив раскалуђер“, „писац са изразитом тенденцијом“ и „типични представник рационализма“ (III, 193, 196, 205), као антитрадиционалистички заложени моралиста са практичним сврхама — тј. припадник западног рационализма популарнопрагматичког смера, који се јако управља, с једне стране, према јозефизму, али исто тако је, с друге стране, обојен баш специфично немачким, протестантским рационализмом Волфа и Лесинга. При томе, Доситеј је свакако на свом променљивом животном путу прошао битан развој, у коме се разговетно истичу три главне фазе. То је, најпре, рани период, који обухвата године у манастиру Хопову, затим у Далмацији, Смирни итд., у коме су преовлађивали левантински, источни елементи у Доситејевом духу, његов уско проповеднички, моралнотеолошки став без идејне базе једног просветилачког односно, реформаторског програма. У другом, несумњиво важнијом периоду његове делатности, који га води у Беч, Немачку (Хале, Лајпциг), Француску и Енглеску, у коме постаје осведочен присталица јозефинизма као и европског рационализма на основу модерног западног мишљења, Доситеј развија свој програм са конкретним захтевима, нарочито у сфери васпитања и образовања. Истовремено може да се посматра усмеравање његових првобитно радикалних идеја.

Филозофску позадину Доситејевих назора у зрелим годинама, па, дакле, такође основне критерије његова просветилачког програма, као и реформаторског деловања, образују питања о односу вере и мишљења, догме и разума, религије и црквених установа. Као истинит син доба просвећења, Доситеј се у својој филозофији природе приближава деизму, али није деиста, јер верује у откровење.¹¹ Трећу и последњу фазу у многостраној делатности великог српског просветитеља аутор обележава као националистичку или родољубиву, у којој он крајем свога живота активно суделује у подизању новостворене младе кнежевине и на тај начин може да оствари један део реформи за којима је тежио у сектору образовања.

⁹ Упоредити, на пример, III, 196/198, 200/201, 208/209 итд.

¹⁰ Видети III, 193, 196, 203.

¹¹ Упоредити III, 198, и у новијој литератури опширније: Мита Костић, *Доситеј Обрадовић у историјској перспективи XVIII и XIX в.*, Београд, 1952, стр. 141 и сл.; Јован Деретић, *Доситеј и његово доба*, Београд 1969, стр. 185—186. А. Шмаус се трудио око филозофског расветљавања стваралаштва српских писаца. Резултат тога рада је и његова студија Његошевом спеву *Луча микроkozма* (1927). Р. Меденица пише: „Schmaus уводи у испитивање и Оригена, познатог теолога и хришћанског догматичара, чије се учење подударно с Његошевим схватањем греха.“ (н. д., стр. XX).

Доситеј није био оригиналан филозоф, он не пружа једну целину мисаоног система већ се јавља у својим списима пре свега као „просечни“ рационалиста са много практичног смисла за еволуционистички преображај своје отаџбине, одбачене далеко унатраг многовековном турском владавином, у модерну европску државу са чврстим, правичним законима и просвећеним владаром на челу. При томе, и ту дидактично виђење долази у израз утолико, уколико је држава стављена у паралелу са породицом, а владар са старешином породице. Васпитач, политичар и тактичар, Доситеј је познавао и значај државне власти као чуварице верске слободе (у смислу јозефинског указа год. 1781. о верској трпељивости). Идеја толеранције код њега је везана са начелом човечности и једног уопште космополитског става. Његова критика свештенства и, нарочито, калуђерства произилази баш не од принципјелног одбијања религије или православља, него је усмерена у првом реду против претераног догматизма и правоверног фанатизма.

Овај основни став је диктиран самосталним мишљењем и слободним судом морално одговорног човека у доба рационализма, у коме аутономија разума треба да вреди као највиши постулат. Доситеј је дубоко убеђен у неопходност критике и науке. Уз његово одушевљење за просветно васпитање стоји вера у моћ знања, чијем присвајању и даљем посредовању он је посветио свој живот. У томе Доситејејев програм садржи цео низ позитивних тачака, поред поменутих негативно-критичних. Он је састављен претежно утилитаристички јер се стално има у виду управо практична корист васпитања и науке. На тај начин са филозофских идеја прихваћених у Бечу и у Немачкој постојано се подиже мисаони мост према конкретним приликама и даљним потребама српске отаџбине. Образовање и наука свакако могу да напредују само у слободној, независној држави под просвећеним владаром. (Као узор Доситеју су послужили поред Јозефа II, пруски краљ Фридрих Велики, руски цар Петар Велики.) Већ зато је потребно просвећено свештенство (одатле гесло: „науку свештенству!“), коме је Доситеј наменио улогу посредника између државе и народа. Требало је ипак да манастири буду укидани, односно претварани у школе и болнице. Доситејејев просветилачки програм обухвата и жену. Питања брачног права су разложена баш тако да не изостају оштри испади против установе целибата. (Овде аутор с правом указује на сличан став немачког протестантизма већ од доба Лутера у XVI в.) Социјални проблем сиромаштва-богатства је очигледно мање занимао Доситеј; свакако он нема ништа против имућности — та он је добијао више пута новчану потпору од богатих покровитеља — па одобрава жељу за стицањем као покретача напретка.

Што се тиче, најзад, Доситејевих схватања о језику и књижевности, и овде може да се констатује јако изражена дидактична компонента и истакнуто утилитаристичко становиште. Сва

списатељска творевина веома начитаног Доситеја¹², у пуном складу са духом његова времена, има сврху да пружи „ползу“ (или „поуку“) и „забаву“, сасвим у смислу латинско-европскога „*prodesse et delectare*“. Доситејев језик, онај главни инструменат његове просветилачке мисије, аутор карактерише као мешање народног језичког елемента са „славеносербским“¹³, његов стил, пре свега у текстовима са хумористичном и сатиричном садржином, као „жив, сликовит, окретан“ (III, 214).

Значај Доситеја и његова дела Шмаус резимира на крају ове врло информативне расправе: „Целокупним својим књижевним делом Доситеј постаје за своју земљу проповедник нових, напредних идеја, градитељ и идеолог једног новог друштва... Својим књижевним радом оцртао је правац нове књижевности која корача са временом и која се обраћа целокупном народу, без обзира на друштвену или верску припадност... Доситеј је уздигао српску књигу на висину савремених књижевности.“ (III, 218).

3. Поред ове, за оно доба непознате анализе и оцене Доситејевог укупног дела, остале расправе А. Шмауса које се односе на ову тематику представљају специјалнија истраживања о засебним аспектима његовог живота и деловања. Тако, у чланку објављеном следеће, 1934. године, о Доситејевим пословним везама са фирмом Breitkopf у Лајпцигу — на основу неколико докумената (уп. поднаслов), добијених из немачког сајамског и штампарског града — расветљене су ближе околности лајпцишких година и нарочито рада код наведене штампарије, у којој су изишла сва Доситејева дела публикована у Немачкој. Интересантни су такође подаци о његовом упису у матрикулу Универзитета у Лајпцигу (III, 225). Осим праће приложене чланку¹⁴ аутор, упркос својим писменим настојањима (очигледно из Београда), није могао донети више материјала из лајпцишких архива. Он бележи: „Није, наравно, искључено да ће се пажљивим и систематским трагањем на лицу места пронаћи још који документ. Али нема много наде да ћемо икад добити онако пуну и конкретну слику Доситејева живота у Лајпцигу какву бисмо желели. То је штета, јер је за Лајпциг везан први и најзначајнији

¹² Видети избор одговарајућих француских, енглеских, немачких и шпанских писаца III, 215.

¹³ Упоредити III, 213: „(...) констатујемо у Доситејевом језику (...) разне степене мешања (*sic*, место: мешања, в. Мисао XLI, 454) народног са „славеносербским“ језиком.“ Тачније би било „рускославенски“, в. Boris Unbegaun, *Les débuts de la langue littéraire chez les Serbes*, Paris 1935, нароч. стр. 15, и Х. Куна н. д., стр. 5 и сл. О проблему Доситеј као Вуков претходник (III, 214) уп. Куна н. д., 5, 12; ибид. 23; — О ставу Доситеја према својим реципијентима; из Шмаусових расправа види се разговетно да је Доситеј увек узимао у обзир рецептивне могућности својих српских читалаца.

¹⁴ Реч је о једном изводу из штампарских књига фирме Breitkopf (прилог I, III, 232—233) и четири писма (прилог II, III, 233—235) на француском, међу њима два од Доситеја Breitkopf.

период Доситејеве књижевне и издавачке делатности“ (III, 225—226).

Овде даља наговештена испитивања, како изгледа, још нису спроведена. Исто тако, требало би да се прегледају баш ту наведене публикације о комплексу Breitkopf, које нису биле приступачне аутору, и евентуално друге, новије — можда би се нашла каква допунска грађа о Доситеју. Најзад, по изгледу до данас није идентификован духовник поменут на стр. 232 ове расправе: „Нисам, на жалост, могао да утврдим ко је био онај архимандрит Авакум чији је рукопис дао повод за ову преписку.“ У различитим формулисањима овог чланка¹⁵ — као и многих других Шмаусових радова — постаје разговетно, како је он опрезно приступио свом послу, како је јасно, а ипак скромно, излагао засновано постигнуте резултате, најзад како је смотрено и никад сувише журно и самопоуздано он износио своје хипотезе. То су биле, без сумње, неке од највећих врлина и снага његове неуморне истраживачке личности.

4. Две друге расправе о Доситеју, објављене на српскохрватском следећих година (1935—37), баве се једним жанром који поред аутобиографије образује језгро Доситејеве књижевне и просветне творевине (уп. Дело Д. О. III, 194) — његовим баснама које значе „у Доситејеву духовном развоју један врхунац“ (III, 256) и пружају пре свега српској омладини „неку врсту катихизиса грађанских дужности...“ Ова оцена у чланку *Политички моменат у Доситејевим „Баснама“* (1935) јавља се, нешто модификована, већ у расправи *Дело Д. О.*, где се значај Доситеја као политичког васпитача истиче управо у његовим баснама: „Његове басне нису ... првенствено дечја књига забавне поуке, већ много пре једна врста катихизма 'грађанске науке' (што је, по нашем мишљењу, досад недовољно истицано)“ (III, 209—210). Овде Доситејева јозефинистичка убеђења са њиховом тадашњом и потпуно политичком актуелношћу налазе свој најјачи израз. На тај начин се у Доситејевом развоју, упоређено са његовим чисто морализаторско-васпитачким почецима, извршио значајан преокрет, који му је отворио око према новој, националнокултурној перспективи. Она је, наравно, претпостављала политичко ослобођење словенских народа на Балкану, затим оснивање модерних држава по европском узору, после чега је требало да следе увођење нових просветних система и развијање националних култура. Основна теза ове расправе гласи: „Грешимо дакле ако у Доситеју видимо само моралног филозофа и педагога који се брине искључиво о унутрашњем васпитању појединца. Он је, напротив, располагао добрим и тачним политичким смислом и

¹⁵ На пр.: „Не знамо тачно (...); „(...) знамо нешто више (...); „Стога мислим да није неоправдана претпоставка (...); „(...) могло би се тумачити тако да (...)“ (III, 224, 226, 228).

једном ширином националополитичког хоризонта, која га још више уздиже у нашим очима“ (III, 259).¹⁶

Чланак *Абстемијеве басне код Доситеја Обрадовића* (1936—37) је добар пример за то како је једна првобитно кратка белешка (уп. фусноту 30. у дужој расправи из год. 1931, на немачком, о Лесинговим баснама код Доситеја, I, 50) касније била прихваћена и разрађена у заокругљено приказивање тог проблема. Изналажење изворних мотива (код Абстемија) за пет Доситејевих басана представљало је значајан прилог даљем расветљавању порекла сижеа Доситејеве збирке.¹⁷ Одговарајући опсегу чланка, аутор на почетку пружа само кратак преглед досадашњих испитивања, док у поменутој немачкој расправи он је могао то опширније да аргументује па и више пута заузима критичан став према И. Шерзеру, А. Гавриловићу и др.¹⁸; с друге стране, радови К. О. Радченка, В. Чајкановића и П. Скока процењени су доста позитивно. Затим аутор показује у појединости како је Доситеј преводио или, тачније речено, слободно прерађивао туђе градиво, при чему је са преузимањем, скраћењем, делимично и проширењем, оживљавањем (помоћу дијалогизације, уметањем хумористичних детаља итд.) ове грађе било везано упрошћавање — очигледно са обзиром на његове, домаће реципијенте! — према приповедачком стилу народне односно дечје приповетке: „... његове главне измене односе се на композицију, стил и тон басне. Доситеј показује и у том правцу доста укуса и вештине“ (III, 271). Цео низ интересантних разматрања о збирци Доситејевих басана, нарочито с погледом на Лесингове сижее — тако, на пример, размишљања о принципу уређивања, критеријума избора, питању парафразирања слободног прерађивања, даље о моралнофилозофској тематици, о приповедачком начину и техници басана, најзад и о стилским проблемима — налазе се у поменутом већем раду из 1931. године, на чијем завршетку (I, 71—72) аутор додаје још неколико указивања за даље испитивање схватања и тежњи Доситеја као моралног филозофа и народног педагога, као и његова истакнутог књи-

¹⁶ Понекад (врло ретко) у разложном стилу продре некакав „белетристички“ елеменат, на пр. III, 256: „У једном писму синовцу (...) затим додаје, помало меланхоличним тоном, као да жали за нечим што је прошло (...)“; или III, 226: „И Доситеј је, за време свога лајпцишког боравка често долазио овамо (sc. у кући Breitkorfa), носећи своје рукописе, испуњен час надама, час стрепњом.“

¹⁷ Миодраг В. Стојановић, *Доситеј и антика*, Београд, 1971, стр. 49 и сл.; на стр. 123 аутор потврђује Шмаусов резултат да је порекло Доситејевих басана бр. 63, 93, 118, 120, 126 Абстемијева збирка. В. такође стр. 112: „Отуда је Шмаусово нагађање (уп. III, 264 фн. 7) сасвим близу истине да је Доситеј сам тако прерадио изворни мотив ове басне (тј. бр. 100: „Ован и Јелен“).“

¹⁸ Упоредити III, 263 и I, 53—54, 64—65, 72. Критика према самом Доситеју среће се врло спорадично, па и то у благом облику, на пр. једанпут у чланку *Дело Д. О.*: „У својем антитрадиционализму Доситеј иде каткад сувише далеко, као на пр. кад осуђује сразмерно невине народне обичаје (додоле и др.).“ (III, 202).

жевног рада.¹⁹ Приличан део овог задатка А. Шмаус је, како смо видели, успео да преузме и, донекле, заврши у својим каснијим радовима.

5. У овај оквир спада, поред већ разматраних расправа, још и његов чланак написан поводом 150. облетнице Доситејеве смрти (објављени год. 1962), у коме аутор расправља о карактеру жанра и о приповедачкој структури аутобиографије *Живот и прикљученија*. О овом главном делу, које заједно са баснама и *Совјетима здраваго разума* образује срж Доситејеве књижевне и просветитељске творевине (в. III, 194), налазимо већ у чланцима из предратног доба вредна разлагања и напомене. Тако, у расправи *Дело Д. О.* аутор пише у вези са истицањем народних језичких и стилских елемената: „Тамо где може слободно да се препусти своме природном приповедачком дару, где даје описе својих доживљаја и сусрета, кад репродукује смешне догађаје и народне анегдоте ('преповетчице'), свуда је ту његов језик највећим делом чисти народни језик. . . . Таквих места која нам приказују књижевника Доситеја са најбоље стране, има највише у његовој аутобиографији и у Наравоученијама која додаје уз своје басне и — last not least — у његовим домаћим писмима“ (III, 214).²⁰

Важна су, осим тога, и размишљања о приповедачкој техници у аутобиографији, која се налази на почетку истог чланка (у оно доба то још нису биле ствари које су се по себи разумеле): „Зрели писац аутобиографије приказује читаоцу, кога он тако рећи води за руку и на тај начин интегрира у свет својих доживљаја и мисли, своје младе године па их оцењује из једне удаљеније — или пак скраћене — перспективе“ (уп. III, 193—194). Овај проблем је поново поменут у много каснијем чланку посвећеном аутобиографији и продубљен помоћу појмовног инструментариума модерне приповедачке перспективе — „... die literarische Darbietungsform der rückschauenden Ischerzählung, ... mit ihrer Doppelperspektive — aus der Sicht des „erlebenden“ und des in zeitlicher Rückschau, sozusagen von höherer Warte „erzählenden“ Isch ... II, 52“. Али треба затим још да се узме у обзир одвајање „књижевног“, тј. „доживљавајућег“ и „приповедајућег“, *Ја* од „историјског“ *Ја*, иначе речено *Ја*-приповедача од историјске личности аутора. Такве и сличне рефлексije, на пример о паралелизирању Доситејева дела са *Confessions* Русоа, воде А. Шмауса — који ту следи Мити Костићу²¹ и П. Џацићу — потврди пи-

¹⁹ Даље: стр. 64—Е5, фусноте 60, 61. Понекад у Шмаусовим расправама налазимо белешке у којима се истичу конкретни истраживачки пропусти у *Доситеани*, в. на пр. у чланку *Дело Д. О.* III, 216: „Тај утицај (sc. моралнофилозофске књижевности популарног смера) није до данас довољно проучен.“ Овај дезидерат остаје, изгледа, актуелан још и данас, 1979.

²⁰ Видети и III, 205 (о дидактичкој антиманастирској тенденцији), III, 227 (у вези са штампањем првог дела код Breitkorfa).

²¹ Већ год. 1929. Шмаус је рецензирао један рад овог аутора о Доситеју: Др Мита Костић, *Доситејев превод Кириакодрамиона* (уп. библиографију I, 14).

тања о карактеру аутобиографије као романа и њезине дефиниције као дидактичног развојног романа (II, 60—61).

У целини посматрано, овај последњи прилог А. Шмауса истраживањима о Доситеју Обрадовићу и његовом делу, о коме овде не можемо, на жалост, шире да расправљамо из наведеног разлога, истиче се темељним познавањем ствари, суптилним тумачењем, стриктним аргументисањем, доследно хеуристичком композицијом и високим књижевноисторијским нивоом — свим ознакама које су својствене нарочито његовом каснијем научном раду уопште.

6. Једно даље преимућство стила Шмаусових научних радова, наиме његова јасност и пре свега сажетост, добро може да се покаже на примеру чланка *Доситеј Обрадовић и народна песма* (1937), који већ прелази у тематику народног песништва и не случајно носи поднаслов *Неколико бележака*. Језгро и полазну тачку представља и овде опет једна кратка примедба у расправи о Лесингу и Доситеју, у којој аутор указује на један претходан рад Тих. Р. Ђорђевића, чији резултат служи њему управо као улазна теза: „Штета што се Доситеј, који је био верзиран у области народне културе и њених изражајних облика, интересовао и користио фолклорним градивом поглавито у циљу поуке (уп. III, 321)“. После кратког цитата из Ђорђевића²² читалац је упућен на његову одличну карактеристику удела народног песништва у Доситејевом књижевном делу (из које се намерно не наводе примери такорећи у поступку понављања), а потом је информиран о неким маркантним цртама народне поезије у Доситејево доба и у његовом властитом стваралаштву (слепац Марко, певање народних песама, народна — стиховна и нестиховна — традиција, закључно и десетерац, код Доситеја Обрадовића).

7. На основу наших проматрања долазимо до закључка да научни прилог Алојза Шмауса проучавању Доситејева дела у методолошком приступу, као и у значају његове издашне садржине, ваља признати као битан, па чак и за данашњу србокroatистику јако вредан. Наш реферат је свакако могао да покаже само један ограничен исечак из његове опширне истраживачке творевине у сфери србокroatистике. Целокупни замахај Шмаусова импозантног и трајаног научног наслеђа може да се обухвати и процени у пуној мери тек извођењем даљих радова на овом подручју историје наше науке.²³

²² III, 321 укључ. фн. 2 где се наведена стр. 54 не подудара с пагинацијом указаном у фн. 1 (38—52). У свом уџбенику српскохрватског језика (Alois Schmaus, *Lehrbuch der serbokroatischen Sprache*, 2. изд. Минхен—Београд 1969, стр. 246) аутор наводи кратак извод из Ђорђевића: „Српско село у почетку XIX века“; текст лектуре о Доситеју, исто, стр. 259—260, је преузет из Тихом. Остојића.

²³ Видети о томе Страх. К. Костић у некрологу *Академик проф. др Алојз Шмаус*, ЛМС књ. 406, Нови Сад 1970, стр. 642—643.

Dr WŁODZIMIERZ KOT (Kraków)

РАД ТАДЕУША СТАНИСЛАВА ГРАБОВСКОГ НА ПРОУЧАВАЊУ СРПСКЕ И ХРВАТСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Радови с подручја југословенских књижевности заузимају видно место у научном стваралаштву проф. др Тадеуша Станислава Грабовскога (1881—1975), предавача Јагелонског универзитета и, узгред речено, некад и мога професора; одмах ипак мора да приметим да појединим југословенским књижевностима није посветио исту пажњу. Доказ је количина научних публикација. Најмногобројнији су радови који се односе на Хрватску и њену књижевност (укупно 56 јединица, од тог броја 12 у хрватским часописима); књижевности Словеније посветио је 30 радова, (од тога 5 на словеначком); Србији, Босни и Црној Гори посветио је 24 рада (од тога 3 у српским часописима); најзад, о Македонији, њеним становницима и култури писао је 15 пута.

Информисање пољске јавности о проблемима јужнословенске браће било је лака ствар за Грабовског због тога што је познавао одлично цео терен и то из времена својих универзитетских студија, а и каснијих година. Након двогодишњих студија на Јагелонском универзитету, где је његов ментор био проф. Маријан Жђеховски (познавалац хрватске књижевности и аутор познатог рада *Odrodzenie Chorwacji w wieku XIX*, Краков 1902), наставља студије на Загребачком универзитету (3 семестра у годинама 1903—4) и на Београдском универзитету (1 семестар 1904. год.). Слушао је овде предавања таквих великана науке као што су били професори Јован Скерлић, Павле Поповић и Александар Белић.

Своје везе са јужнословенским крајевима Грабовски није ограничавао само на универзитетске слушаонице. Настојао је да се упозна не само са књижевницима, публицистима и уметницима већ и са ширим слојевима друштва, нарочито са људима са села. Нека од онда склопљених познанстава трајала су десетине година, на пример са Зденком Марковић, преминулом исте године кад и Грабовски. Ближем познавању сељака и сликовитог фолклора Југославије веома су користила дуга путовања по зе-

мљама јужних Словена. Током лета 1904. године млади слависта провео је преко два месеца на пешачењу заједно са хрватским географом и историчаром Вилком Махорићем. Пут је водио преко Словеније, Истре, Далмације, Босне и Херцеговине, па најзад преко Словеније у Загреб. Исте године направио је такође краћу пешачку екскурзију у Црну Гору, где га је примио на аудијенцију кнез, каснији краљ Никола I.

Да се ипак вратимо теми југославистичком стваралаштву Грабовског, а нарочито радовима који су се односили на књижевно стваралаштво Срба и Хрвата. То су овеће студије, есеји и чланци, а такође прикази, извештаји и радови популарног карактера.

Ја ћу почети преглед од радова о српској књижевности, иако их има мање (о чему је напред било говора) а имају и мању научну вредност од кроатистичких. Пољски слависта дебитирао је на подручју српских тема са опширним Змајевим некрологом. Појавио се 1905. год. у серији, коју је издавао Грабовски у Кракову, „Ze słowiańskiej teki”. Овај некролог имао је наслов: Wspomnienie rośmirtne o Jovanie Jovanoviću — Zмају. Скоро истовремено Грабовски је приказао лик драмског писца Бранислава Нушића (у „Słowu“ 1905). Треба споменути такође опширну студију о истакнутом српском драмском писцу Петру Петровићу — Пецији: Serbski dramaturg, Ličanin (Petar Petrović) — 1914. Много интересантних опажања има репортажа из јужне Србије Na Kosowum Polu (1911). Наведени радови углавном су сепарати из краковског месечног листа „Świat Słowiański”.

Након дужег прекида, од тридесетак година, што је проузроковао прелазак Грабовског у дипломатску службу, краковски слависта поново почиње да се бави науком на Јагелонском универзитету 1945. год. Иако се након II светског рата интерес Грабовског усмерио ка западним Словенима, ипак треба да забележимо неке јединице с подручја сербистике, као што је занимљиво предавање о аутору романа *На Дрини ћуприја*. Ivo Andrić — laureatem nagrody Nobla (у „Slavii Occidentalis” 1963).

У извесној вези са српским књижевним стваралаштвом остаје такође опширна студија пољског научника о Мицкијевићевим предавањима у Колежу de Frans, где је, као што је познато, српска народна песма оцењена веома високо. На жалост, расправа Грабовског под насловом *Studia nad wykładami paryskimi Adama Mickiewicza* штампана у „Tygodniku Powszechnom” у годинама 1955—56, није издата у облику књиге.

Делимично на српску књижевност односи се необично опширан приказ (50 страна) књиге М. Мурка о историји јужнословенских књижевности. Овај приказ се појавио у едицији „Szkice i rozprawy z piśmiennictw słowiańskich”.

Ипак од научних радова, из области сербистике, који су били више популарног него научног карактера, више вреде они из области кроатистике. Овамо треба убројати пре свега опширну

монографију с подручја историје књижевности *Współczesna Chorwacja*. У студији која је првобитно требало да буде издана у три књиге, Грабовски је намеравао да прикаже највиша достигнућа хрватске књижевности у прози (Ксавер Шандор Гјалски), поезији (Силвије Страхимир Крањчевић) и у драми (Иво Војновић). Успео је ипак да створи само два прва дела замишљене трилогије, јер студија у Војновићевим драмама, за коју је већ имао прикупљено градиво (резултат многих сусрета и разговора са аутором *Еквиноција*, вођених у Загребу и Дубровнику), није ипак завршио. Рад је тако далеко поодмакао, да се књига са насловом *Śpiewak wolności dubrownickiej* већ налазила у рекламним материјалима издавачке куће. На жалост, разне обавезе нису дозволиле краковском научнику да оствари своје планове. Само неке одломке из те расправе о Војновићу Грабовски је објавио у месечном листу „*Świat Słowiański*”, у годинама 1905, 1908, 1909. и 1910. Узгред речено, ову тему је обрадио двадесет година касније Józef Gołabek, аутор опширне монографије *Ivo Wojnowić, dramaturg jugosłowiański* (Lwów — Warszawa 1932), који је затим ускоро погинуо у одбрани Варшаве у септембру 1939. год.

Ипак, да се вратимо на прва два дела *Współczesne Chorwacje*. Она су врхунско остварење пољскога слависте. Прва књига, која је имала 252 стране и била издата у Лавову, има уводни део, који приказује борбу „младих“ са „старима“ и општиран приказ стваралаштва Ксавера Шандора Гјалског, несумњиво једног од најбољих ондашњих прозаика. У свом раду Грабовски је узео у обзир своје разговоре, писма, једном речју личне везе са аутором збирке *Под старим крововима*. Треба да се подвуче чињеница да из целог књижевног стваралаштва Гјалског пољски славист највише цени загорске приповетке, с чиме се слажу и савремени историчари хрватске књижевности. Књига има следећу штампану посвету: „Писцу *Жртве* и *Радмиливића* поводом 20 годишњице литерарног *Му рада*“. Као што пише аутор при крају своје студије, рад је „настао захваљујући племенитом духу дела Гјалског у скромној намери да се пољска јавност упозна са душом и стваралаштвом хрватског уметника“ и нада се да ће допринети продубљивању познавања хрватске књижевности у Пољској.

Друга књига за коју је градиво Грабовски прикупљао за време свог боравка у Загребу има поднаслов *Силвије Страхимир Крањчевић*, појавила се у Лавову три године касније (1908) и обухвата 146 страна. У тој опширној студији Грабовски се трудио да прикаже тачну слику и процену стваралаштва хрватског песника, често наводећи одломке песама Крањчевића у оригиналу или у властитом преводу. Треба напоменути да је овај рад био тако важан допринос проучавању стваралаштва хрватског песника да је на основу њега (тачније, на основу немачког превода: *Silvije Kranjčević und seine Dichtung*) Грабовски добио звање доктора у Бечком универзитету. Па иако се све тврдње пољског слависте не могу одржати у савременој науци о историји књи-

живности, не мења се чињеница да је ово био први и преко пола века (до студије Илије Кеџмановића од 1958. године) једини рад о Крањчевићу.

Колико је у расправи о Гјалском Грабовски узимао у обзир резултате својих личних контаката са писцем, толико у монографији о Крањчевићу није могао то да уради, с обзиром на скромност аутора *Трзаја* и његову антипатију према критичарима. Пољски научник, је додуше посетио Крањчевића код куће и повео са њим разговор, али није успео да дозна од њега нешто о његовом власитом песничком стваралаштву.

Сем *Współczesne Chorwacje* Грабовски је објавио извештај број мањих и већих расправа, скица и приказа с подручја хрватског књижевног стваралаштва и уопште хрватске проблематике, јер је баш она била онда (до I светског рата) у центру научних интересовања краковског слависте. Вреди овде споменути занимљив приказ књиге Милана Беговића *Живот за цара*, који је објављен у часопису „*Świat Słowiański* (1905), затим овећи есеј о модернистичкој *Лирици Миховила Николића* (1906), један од првих приказа стваралаштва песника, затим одличну скицу *Romantyzm polski wśród Słowian. Wpływy i pokrewieństwa* (1910) и најзад историјско-политичку расправу *Komisariat królewski w Chorwacji wobec odrebności państwowej* (1912). Ови последњи радови појавили су се у циклусу скица и расправа с подручја словенских књижевности под општим насловом „*Przez Słowiańszczyznę*“. Посебну пажњу заслужује мала расправа *Romantyzm polski wśród Słowian*, у којој се аутор трудио да покаже везе и зависности које повезују романтичну пољску поезију са песничким стваралаштвом западних Словена, делимично и јужних (Хрватска и Словенија). Штета што није ово учинио и са српском поезијом.

Највећи број кроатистичких радова нашао се у серији „*Ze słowiańskiej teki*“. Они су се односили или на хрватску књижевност као што је напис *Ljudevit Gaj, ojciec odrođenja chorwackiego* (1909), или на театар као што су *Zaslugi Stjepana Mileticia dla teatru chorwackiego* (1908) и *Kilka słów o nowszym dramacie serbskim i chorwackim* (1910), чак и на ликовне уметности *Z dziejów sztuki chorwackiej: Izidor Kršnjavi* (1907) и *Dragutin Inchiostri, artysta malarz dalmatyński* (1908).

Уз кроатистичке радове треба напоменути да је Грабовски написао опширну студију о далматинском писцу XVI века Јурају Бараковићу, где је посебну пажњу обратио на недовршену поему *Драга, рабски пастирица*. Рукопис, монографије готове за штампу, коју је аутор обрађивао две године, пропао је негде у Пољској краљевини одмах на почетку ратних немира 1914. год., кад је Грабовски служио у легионима.

Проблемима књижевности и хрватске културе посветио је краковски научник пажњу такође у раздобљу после II светског рата, иако у мањој мери. Онда су настали радови: *Twórczość*

literacka i przekładowa Julije Benešicia (доктора honoris causa UJ и пријатеља из младих година Грабовског), објављен у часопису „Pamiętnik Słowiański“ 1958. или расправа *Wiosna Ludów a Chorwaci* у љубљанској едицији „W stulecie Wiosny Ludów“ 1948. У рукопису је остала овећа студија о Зденки Марковић.

Треба такође споменути да је у првом раздобљу своје делатности, то јест до 1914. године, Грабовски објављивао у пољској штампи многобројне извештаје из словенских крајева, који су били обично потписивани псеудонимима. Извештаје из Србије потписивао је „Сава“, а из Хрватске „Пајо“.

Укратко приказани радови Грабовског који се односе на српску и хрватску књижевност настали су већином, још у првој деценији нашега века. Али и поред тога они нису изгубили своју научну вредност. И већ сама та чињеница, верујем, оправдава мој данашњи иступ.

Мр СИМХА КАБИЉО-ШУТИЋ (Београд)

УЈЕДИЊЕНА ОМЛАДИНА СРПСКА И ЕНГЛЕСКИ ПОЗИТИВИЗАМ

Најављени радни наслов, опширан а ипак недовољно прецизан, *Енглеска књижевна, научна и филозофска мисао у српској периодици 1865—1872 — присуство и утицаји енглеског позитивизма* покушају у овом тренутку да заменим краћим, једноставнијим, који покрива исти период, а који је у културно-историјском смислу и одређенији, *Уједињена омладина српска и енглески позитивизам*. На тај начин довешћу одмах у директан, упоредни однос један краткотрајан, национални покрет одређене културно-политичке оријентације са великим филозофским правцем који је у другој половини XIX века, па и у првим деценијама XX, био изразито присутан у свим земљама Европе, и коме је управо Енглеска, заједно са Француском, дала најрепрезентативније представнике. Одређујући ближе предмет свог истраживања, поћи ћу од већ прихваћене историјске чињенице да позитивизам није мимоишао ни Србију друге половине XIX века и да је већ у првом, да тако кажем, „приступном“ периоду свог присуства у Србији, крајем шездесетих и почетком седамдесетих година, оставио видне трагове у идејном формирању и деловању Уједињене омладине српске. После овакве констатације, неминовно се намеће питање да ли је могуће, и у којој мери, из великог позитивистичког таласа који је, долазећи истовремено са Истока и Запада, снажно запљусно интелектуалну Србију шездесетих година, издвојити и јасно одредити дејство чисто енглеске позитивистичке мисли. Дакако да би се одређенији одговор на ово питање могао дати под условом да се претходно одговори на следећа посебна питања: који су општи узроци појаве позитивистичке мисаоне оријентације у српском омладинском покрету, који су то енглески позитивисти чије су идеје биле најприсутније у том периоду, којим путевима и каквим изражајним средствима је стизала енглеска позитивистичка мисао у српску средину, и који су то српски омладински писци у чијим делима је ова мисао нашла најјачег одјека?

Одговор на ова питања покушаћу да заснујем пре свега на грађи коју нуде омладински часописи, уважавајући чињеницу да је сама Омладина, у програму рада, јасно одредила сопствену штампу као непосредно „средство“ за исказивање својих ставова и опредељења. Тако ћу у овом тренутку свесно да занемарим ужи временски одељак омладинског покрета, ограничен организационом схемом јавног деловања, од оснивачке скупштине 1866. до шесте, последње, 1871. године, а уместо њега узећу у разматрање овај нешто шири период његовог конкретног идејно-политичког и књижевног деловања, од почетка објављивања два најпознатија полуванична омладинска часописа „Виле“ и „Матице“ (1865), па све до гашења и оног јединог званичног омладинског органа „Младе Србадије“ (1872). Верујем, међутим, да ћу потпунију слику о присуству енглеског позитивизма у омладинском покрету моћи да образујем тек онда, ако разматрајући основну грађу из „Виле“, „Матице“ и „Младе Србадије“, обратим пажњу, с једне стране, и на њима савремене листове (нпр. „Србија“, „Панчевац“, „Јединство“, „Раденик“), у којима су позитивистички ставови изражени у поменути три часописа добијала неретко и полемичке тонове, а с друге стране, и на оне разрађене, систематизоване облике у којима су ти исти ставови били исказивани у посебно штампаним књигама и у јединој, строго научној публикацији тог времена, „Гласнику Српског ученог друштва“.

Када је 1906. године Скерлић у монографској студији *Омладина и њена књижевност* покушао да објасни наизглед парадоксалну појаву „нове науке“, новог „реалног правца“ усред романтичарски и националистички егзалтираног омладинског покрета, он је тада дао и прво ауторитативно тумачење енглеског позитивизма у српској средини, одредивши, иако посредно, време и узроке његове појаве и његове главне српске заступнике. Претпостављам да управо у Скерлићевом ауторитету, и данас још у многоме непоколебаном, треба тражити разлог томе што се почеци позитивистичке традиције у Срба превасходно тумаче на његов начин. По Скерлићевом схватању, западноевропске природонаучне, позитивистичке и материјалистичке идеје стигле су у Србију преко Русије, њихови главни носиоци били су руски ђаци Љубен Каравелов и Светозар Марковић, а 1868. је управо она значајна година у којој су ова два реформатора увела „ново учење“ у српску средину и српску књижевност. Све раније природонаучне и реалистичке идеје, исказане у оквиру омладинског покрета, биле су, по Скерлићу, само случајна, „усамљена и индивидуална мишљења појединих разборитих људи чији се здрав разум бунио против оргија маште и клепета фраза“.¹

Два нова српска реформатора, поглавито Светозар Марковић, и не раде ништа друго но, како то каже Скерлић, „преносе у Србију оне идеје које су тих шездесетих година потресале ру-

¹ Јован Скерлић, *Омладина и њена књижевност*, Београд, 1906, 278. (Видети у целини поглавље *Омладина и „нова наука“*, 272—293).

ско друштво“. Биле су то идеје Чернишевског, Доброљубова и Писарева, који су, пре него што су засновали своја учења, признали носиоце немачког вулгарног материјализма (Бихнера, Молешота, Фогта) као „божанства нове науке“, а позитивисте Огиста Конта, Спенсера, Џ. С. Мила, Дарвина и Бакла као „неку врсту еванђеља“. Будући да Скерлић нигде другде у својој монографији о Омладини не помиње Дарвина, Спенсера, Мила и Бакла, нити покушава да на било који други начин објасни како су управо ова четири значајна представника енглеске научне мисли стекла највећу популарност у Србији тих истих шездесетих година, лако се да претпоставити да су они, по Скерлићу, дошли у Србију преко Русије, да су њихова учења пренели наши руски ђаци и то тек онда када су та учења већ освојила високо признање новог „еванђеља“ и пошто су већ била „преломљена“ кроз призму руске револуционарно-демократске мисли.

Европски позитивизам стизао је, међутим, у Србију у широком фронту, и са Истока и са Запада. У већ назначеном периоду, од 1865. до 1872. године, њега су пропагирали и наши студенти који су се школовали у Петрограду и Кијеву, и они који су се школовали у Бечу, Минхену, Цириху, Паризу и Оксфорду, али и они који су завршавали школовање у Србији. У том истом периоду, позитивистичку мисао заступали су и нешто старији припадници омладинског покрета који су већ заузели професорске катедре на Великој школи, и они који су већ постали редовни и ванредни чланови Сопског ученог друштва, а и они који су водили дневну културну политику и уређивали најутицајније листове и часописе тог времена. Само би се општом идејном климом тог времена, у коме је завладао култ науке и образовања, могла објаснити та изузетно занимљива појава да се у свеопштој популаризацији нових западноевропских научних сазнања нађу на истој линији и либерали и конзервативци и социјалисти, па и таква чињеница да је најпознатије дело енглеског позитивисте Џ. С. Мила, расправу *О слободи* (On Liberty), тај манифест западноевропског либерализма, превео 1868. године сам Петар Карађорђевић, будући краљ Петар. Зато није на одмет поново нагласити да је Уједињена омладина српска, која је у једном тренутку свог деловања и на једном задатку свог програма успела да обједини све горе поменуте професионалне и партијске оријентације, већ на оснивачкој скупштини истакла своје основно начело — унапређење српског народа „на основу истине, а с помоћу науке“. Превасходно окренута националним циљевима, српска Омладина је схватила шта јој треба од Запада — увидела је да главну снагу Запада чине количине његовог знања и његове научне идеје, па је тако широм отворила врата западној науци и култури. Поверовавши да наука и образовање имају ослободилачку моћ, она је истовремено поверовала да ће ширењем нових научних истина, поглавито истина природних и друштвених наука, оспособити српски народ да оствари своје дуго же-

љено национално и духовно ослобођење и уједињење. Била је то вера која је, дакако, нашла ослонца и у оној доситејевској, у Срба никад прекинутој, просветитељској и рационалистичкој традицији.

Ваља одмах рећи да заједничка вера у моћ науке и образовања није, међутим, гарантовала и истоветан приступ и метод тумачења западноевропских идеја. Управо на основу тога шта су омладинци узимали од учења Дарвина, Џ. С. Мила, Спенсера и двојице данас мање познатих културних историчара, Томаса Бакла и Џона Дрејпера, и на који су начин тумачили ове ауторе који су тада међу њима стекли највећу популарност, може се говорити о главним карактеристикама присуства енглеског позитивизма у омладинској Србији. Тако се, у вези с тим, може пратити сасвим разумљиво разграничавање међу омладинцима према стручној оријентацији, па одредити шта је у енглеском позитивизму нашао, на пример, филолог и књижевни историчар Стојан Новаковић, шта филозофски писци Милан Кујунџић и Алимпије Васиљевић, а шта друштвени теоретичар Светозар Марковић. Истовремено, може се уочити и којим се аргументима енглеских позитивиста служио омладински покрет у оном свом дубљем раздвајању на идејно-политичком и књижевно-естетичком плану између десног, либерално-националистичког и претежно романтичарског крила на челу са Владимиром Јовановићем и левог, социјалистички и реалистички усмереног крила Светозара Марковића.

У српску филозофску науку стигао је европски позитивизам на самом почетку омладинског доба, па је, да тако кажемо, то био „филозофски“ наговештај позитивистичких тенденција које ће се током следећих година исказивати у друштвеним и политичким наукама, у естетици, лингвистици, књижевности. Већ 1865. године, у првом годишту „Виле“² започеће омладински либерални прваци, по професији филозофи, Алимпије Васиљевић и Милан Кујунџић дуготрајну полемику, која ће, иако мотивисана личном нетрпељивошћу и борбом око филозофске катедре на Великој школи, коначно показати да су обојица одлучно одбацили до тада у Србији доминантну, немачку идеалистичку, хегеловску филозофију, а прихватили учења енглеских и француских позитивиста, Огиста Конта, Мила, Спенсера, Луиса, Бена и осталих. Ова два главна филозофска писца омладинског доба нашла су се на истим позитивистичким позицијама, иако је Васиљевић студирао филозофију у Русији, а Кујунџић у Цириху, Минхену и Паризу и био први наш државни питомац који је стигао и до Енглеске. У свом приступном предавању на Великој школи 1866. године, објављеном исте године у „Вили“, под нас-

² Од 33. до 42. броја Виле, 1865, трајала је полемика између А. Васиљевића и М. Кујунџића, изазвана Васиљевићевим критичким приказом *Историја филозофије*, коју је, по узору на Швеглера, израдио као школски уџбеник, 1965. године Димитрије Матић.

ловом Свет хармоније, Кујунџић ће се отворено оградити и од идеализма и од материјализма, па ће између ова два света, „горњег“ и „доњег“, како он каже, изабрати средњи свет — свет науке, свет позитивног знања. Тако филозофија више неће бити наука о крајњим узроцима света, нити о свету „по себи“ већ наука о законима унутарњег живота човечијег.³ Када је Алимпије Васиљевић наследио филозофску катедру од Кујунџића, он је у својој приступној лекцији, објављеној у „Младој Србадији“ 1870. године под насловом *Филозофија и наука* сасвим експлицитно изрекао основно позитивистичко стајалиште — филозофија није ништа друго до наука, односно то су „синонимни изрази који означавају исту ствар“, а све поједине науке су само делови те опште науке или филозофије.⁴ Васиљевић ће у предлог програма из историје филозофије први унети и савремене филозофе, представнике „реалног правца филозофије“ (Бихнера, Фогта, Молешота) и представнике „социјалног правца филозофије“ (Конта, Бакла, Дрејпера, Мила, Луиса, Вунта). Обојица ће, међутим, као делове опште науке или филозофије, предавати само две науке, *психологију* и *логику*, о којима ће написати и обимне уџбенике и многобројне студије и расправе, често штампане у „Гласнику Српског ученог друштва“,⁵ чији су чланови обојица били.

Васиљевић ће отворено признати да је своју тротомну *Логику* (1871—1873) радио по узору на, по многим, епохални *Систем логики* (*System of Logic*) Џ. С. Мила, па се ова данас и не може друкчије тумачити него као српска адаптација Милове *Логике*. Кујунџића ће тек Васиљевић оптужити да је и он у свом приручнику из логики преписао скоро читаву Милову *Логику*, одговарајући опет на тај начин на Кујунџићеву критику да је његова *Психологија* (1870) плагијат познате књиге руског психолога позитивисте Троицког. Тешко да би се на основу личних оптужби могао разграничити удео угледања од степена оригиналности у њиховим филозофским делима. Извесно је да су оба наша омладинска филозофа били позитивисти-еклектици, мада њихови филозофски системи имају и значајне одлике самосвојности, што ће тек у овој деценији, у обимним монографским студијама показати два наша савремена истраживача, Михаило По-

³ М. Кујунџић, *Свет хармоније*, Вила, 1866, бр. 8, 118—124; бр. 9, 133—137.

⁴ А. Васиљевић, *Филозофија и наука*, Млада Србадија, 1870, бр. 3, 133—136.

⁵ Само у периоду од 1865. до 1872. године Кујунџић је у „Гласнику СУД“ објавио студије *Филозофија у Срба* (1868, књ. 23) и *Шта је и колика је рађено у нас на „лођици“* (1871, књ. 29), а А. Васиљевић, *О психолошком методу у Енглеској, Француској и Германији* (1869, књ. 25), *О логичким заблудама или привидним доказима* (1871, књ. 31) и *О слободној вољи* (1872, књ. 35).

повић у студији о Васиљевићу,⁶ а Андрија Стојковић у студији о Кујунџићу.⁷ Значај ових студија огледа се и у томе што су оне коначно успеле да исправе недостатак Скерлићеве монографије о Омладини и покажу да Васиљевић није само вредни сарадник многих омладинских листова и часописа, у ком својству га Скерлић једино помиње⁸, већ и озбиљан научни радник и професор филозофије, а да Кујунџић није само Абердар, романтичарски егзалтиран песник „осредњих стихова“, нити „брат Милан“ који са „толико преданости, идеализма и истрајности“ уређује часопис *Млада Србадија*, већ и значајан филозофски писац свог времена, за кога је сасвим недовољно рећи да је један од ретких људи у Срба који су „показали филозофског духа“.⁹

Да би се у једном кратком прегледу утврдило који су облици филозофског позитивизма били присутни у омладинском покрету, ваљало би у овом тренутку бар рећи како савремени теоретичари филозофије класификују позитивизам. Они разликују две основне врсте позитивизма: први је *социјални позитивизам*, практично-политичког карактера, који своје закључке изводи из разматрања историје и друштва; други је *еволуционистички* (или *натуралистички*) *позитивизам*, претежно теоријског карактера, који се заснива на изучавању природе, односно природних наука, биологије и физике. Заједничка им је општа идеја *прогреса, развитака*. Главни представник социјалног позитивизма је Џ. С. Мил, а најпознатији заступник еволуционистичког је Херберт Спенсер.¹⁰

Ова подела, условна као и свака друга теоријска класификација, могла би индиректно да нам помогне да објаснимо зашто су, на пример, друштвено-политички списи Џ. С. Мила били далеко популарнији у омладинској Србији од његове *Логике*, чији је утицај остао ограничен на уски академски круг. Либерално оријентисаној Омладини, која је унутрашњим политичким слободама придавала једнаку важност као и националном ослобођењу српског народа, били су блиски Милови радови, у којима је било речи о индивидуалној слободи, о друштвеној контроли, о демократији, о јавном мњењу, о слободи мишљења, парламентарној владавини, праву и начину гласања, о еманципацији жена. Те Милеве ставове је у многим својим радовима заступао и

⁶ Др Михаило В. Поповић, *Филозофски и научни рад Алимпија Васиљевића*, Матица српска, Одељење за друштвене науке, *Студије и грађа о Уједињеној омладини српској*, Нови Сад, 1972.

⁷ Др Андрија Б. Стојковић, *Милан Кујунџић Абердар — Филозофска и друштвено-политичка схватања*, Матица српска, Одељење за друштвене науке, *Студије и грађа о Уједињеној омладини српској*, Нови Сад, 1977.

⁸ Ј. Скерлић, *нав. дело*, 136, 145, 194.

⁹ *Исто*, 540—542.

¹⁰ Ова класификација позитивизма налази се у тексту „*Positivism*“, *The Encyclopedia of Philosophy*, vol. VI, Macmillan & Free Press, New York—London, 1967, 414—419.

вођа либерала, Владимир Јовановић, који ће 1876. године и превести Милову расправу *О представничкој влади (Considerations on Representative Government)*.

Ни Милова економска схватања из његових *Принципа политичке економије (Principles of Political Economy)* нису остала непозната српској Омладини. Њих ће објашњавати Јовановић у свом *Политичком речнику* (1870), а грађански, и у то време либерално оријентисан професор политичке економије на Великој школи Чедомиљ Мијатовић узеће их, међу осталим западним изворима, као основ свог уџбеника *Извод из политичке економије* (1867). С друге стране, овим буржоаским схватањима политичке економије, у којој се задржава приватна својина као основ природног економског поретка, супротставиће се најпре први социјалиста у Србији, Живојин Жујовић у „Гласнику СУД“ 1869. године.¹¹ Потом ће Светозар Марковић, који је сматрао Мила за „једног од најваљанијих савремених економиста“¹² припремити ипак на нашем језику, уместо Миловог оригинала, обраду Милове економије коју је дао руски револуционарни демократа Чернишевски (*Начела народне економије*, 1874).

Светозар Марковић имаће заслуга што је још једно Милово дело стекло велику популарност у омладинској Србији. Опште место омладинског покрета, *-еманципација жена-* које се као значајна тачка практичног и теоријског програма провлачи кроз сва омладинска гласила, јавна предавања и штампу, добиће јаку подршку од Марковића. Он ће најпре објавити чланак *Је ли жена способна да буде равноправна са човеком?* у „Младој Србадији“ 1870. године, у којем ће заступати Милове ставове о „женском питању“, а потом ће за српски превод Миловог дела *Subjection of Women* (1869), који ће под насловом *Потчињеност женскиња* бити објављен само две године после појаве на енглеском, написати и предговор. За Марковића је питање о женском ослобођењу било битно везано за цео друштвени преображај српског народа, којем је он тежио да одреди социјалистички правац.

Све Милове друштвене реформе које су, уместо економске револуције, обећавале миран политички и културни преображај српског народа, биле су блиске српској либералној Омладини. Тек ће доцније, када Мил измени свој став према социјализму (*Chapters on Socialism*, 1879), Марковићеви следбеници, крајем

¹¹ Ж. Жујовић, *Научност политичке економије*, Гласник СУД, 1869, књ. 26, 44—61. На овај Жујовићев критички осврт одговорио је Ч. Мијатовић опширном полемичком расправом под истим насловом, у истом часопису (1870, књ. 28, 299—333).

¹² С. Марковић је о Миловим економским схватањима писао са одобравањем у чланку *Српске обмане*, *Сабрани списи I*, Култура, Београд, 1960, 182) и у једном писму упућеном Љубомиру Белимарковићу (16. април 1969), у којем на карактеристичан начин доводи у везу Мила са Чернишевским и Марксом, *Сабрани списи I*, 132.

седамдесетих и у осамдесетим годинама, користити Милове аргументе у борби против либерала.¹³

Посебно место у историји енглеско-српских културних веза заузимају два енглеска историчара-позитивиста, чија су дела у омладинском добу била прихваћена као нека врста „новог јеванђеља“. Били су то културни историчари Henry Thomas Buckl¹⁴ и Џон Дрејпер¹⁵, који су, стекавши славу у Европи, били врло прихваћени од Новаковићеве „Виле“. У „Вили“ су 1866. и 1867. године објављени први одломци из Бакловог главног, а недокршеног дела *Историја цивилизације у Енглеској* (*History of Civilisation in England*), а на њеним страницама се 1868. године појавио и превод првог поглавља Дрејперове популарне *Историје умног развића Јевропе* (*History of the Intellectual Development of Europe*). Оба ова дела објављена су као засебне књиге 1871. године, прва у преводу Чедомиља Мијатовића, друга у преводу Мите Ракића.¹⁶

Међутим, права заслуга за увођење Бакловог и Дрејперовог учења у српску науку припада филозофу Алимпију Васиљеви-

¹³ У одговору на напад либерала окупљених око „Заставе“ уредништво „Страже“ је објавило чланак Суд Ц. С. Мила о социјализму, позивајући се на велики ауторитет енглеског научника, који оцењује социјализам као „науку која је потекла из жеље за правдом и добром“ и чије би остварење могло донети друштву „велики напредак“ (јануар, 1879, 95—106).

¹⁴ О Баклу (Henry Thomas Buckle, 1821—1862), кога су наши омладинци називали Бокл или Бокљ, а чије се име и данас погрешно изговара Бекл, писало се, после „Виле“, и у „Матици“, „Јединству“, „Раденику.“ У складу са популарношћу „женског питања“ у омладинском добу, објављен је у „Матици“ (1869, бр. 28—29) чланак *Утицај женскијех на напредак знаности*, рађен према Бакловом делу *The Influence of Women on the Progress of Knowledge*. Као одговор на Баклове ставове о овом питању, штампан је, у преводу са руског, полемички чланак П. Н. Ткачева *Уплив женскијех на напредак знања* у листу „Раденик“ (1871, бр. 74—77) Светозар Ј. Никетић објавио је текст *Бохљ, Дрепер и Ог. Конт.*

¹⁵ Џ. В. Дрејпер (John William Draper, 1811—1882), по народности Енглец, дуго је живео у САД, као професор хемије и филозофије на Универзитету у Њујорку. Поред Мите Ракића, за популаризацију овог англо-америчког научника и историчара у српској средини заслужни су и Живојин Жујовић и Светозар Ј. Никетић. Пишући о Дрејперу још од 1870. године, Никетић је преводећи с руског, објавио и Дрејперово *Грађанско развиће Америке*, 1880.

¹⁶ Мита Ракић, преводилац првог поглавља Дрејперове *Историје*, објављеног у „Вили“ под насловом *У природи влада закон*, превео је у целини ово обимно Дрејперово дело. После прве књиге, штампане 1871. године. Српско учено друштво објавило је и другу књигу 1874. године, за коју је, на молбу преводиоца, сам Дрејпер написао и предговор. За разлику од Ракића, Мијатовић је у књизи из 1871. године објавио само првих пет, теоријски најзначајнијих, поглавља Баклове *Историје*. Први преводилац Бакла, (поглавља објављена у „Вили“ под насловима *Историја система туторства* и *Јачина система туторства*), скривен под иницијалом С, о коме је П. Поповић 1921. године писао као о анонимном, био је Панта Срећковић.

ћу,¹⁷ који је још 1867. године објавио *Историју народног образовања код Срба*, дело које у ствари представља доследну примену Баклових и Дрејперових принципа на историју српског народа. Живојин Жујовић, Љубен Каравелов, Илија Вучетић, Тоша Недељковић дочекали су Васиљевићеву *Историју* са речима похвале, импресионирани пре свега чињеницом да се у нашој средини појавило дело које о српском „народном образовању“, а то значи о српској култури, говори на основу најновијих принципа европске историјске науке. Српски интелектуалци, који су исказивали велико интересовање и за историју и за природне науке, били су одушевљени настојањем енглеских научника да историју заснују као позитивну науку која тврди да у друштву владају исто тако одређени закони као и у природи, и да се развој једне цивилизације може објаснити, па чак и предвидети, како то тврди Бакл, ако се узму у обзир два реда закона — први ред који чине тзв. „природни фактори“, у које спадају земљиште, клима, храна и општи облик природе, и други, тзв. „духовни фактори“, у које спадају вера, писменост и систем државне управе. Степен културе једног народа зависи од тога који од ових чинилаца доминирају животом тог народа.

По мишљењу Живојина Жујовића, Бакл, који поседује „колосални ум и универзално знање“, задужио је савремени свет тиме што је „први конструирао историју као науку“, учинивши тако да она престане бити „збирка прича о ратовима и мегданима, о царевима и краљевима“, а постане егзактна наука као и физика, хемија или астрономија.¹⁸ За Светозара Марковића, Бакл и О. Конт су „двојица од највећих умова 19. века“, јер су они поставили један необорив закон што влада друштвом, а то је да „од развитка ума зависи цео друштвени развитак“.¹⁹ И када налазе слабе тачке у Бакловом и Дрејперовом научном програ-

¹⁷ У уводном поглављу своје књиге, Васиљевић отворено указује на своје енглеске узор: „У том смислу покушај Бокља и Дрепера крунисан је савршеним успехом. Први у „историји цивилизације у Инглеској“, а други у „историји умног развитка Европе“, доказали су потпуно да се живот људски креће по одређеном путу, то јест, да се развија по закону... Накратко: они су дали историји савршенство науке, дали такву точност, којом су се досад одликовале само природне науке, без које никакво знање не може с правом носити име науке. У том новом правцу и ми ћемо покушати да представимо нашим читаоцима историју народног образовања код Срба“.

¹⁸ Ж. Жујовић, *Историк Бекл и нови принципи историјске науке* (Поводом „Увода у историју народног образовања код Срба“, што је написао г. Алимпије Васиљевић, професор), Вила, 1868, бр. 2, 37—43; бр. 3, 58—61; бр. 4, 89—93.

¹⁹ Овај „велики принцип“ што га, по мишљењу Марковића, изриче савремена наука, разрађен је у његовим чланцима *Шта треба да радимо и Српске обмане*, *Сабрани списи* I, 68, 180—2.

му²⁰, одушевљење српских интелектуалаца за позитивистичко схватање историје остаје постојано.

Занимљиво је, и наизглед парадоксално, да се једина озбиљна критика Васиљевићевог дела, објављена као обимна расправа у „Гласнику СУД-а“ 1868. године²¹, појавила из пера Чедомиља Мијатовића, првог преводиоца Баклове *Историје*. Он је заправо изложио критици начин на који је Васиљевић применио Баклова и Дрејперова начела на историју српског народа. Историчар и економист по струци, Мијатовић је имао знања да укаже на више недостатака ове књиге, од којих у овом тренутку ваља истаћи бар две врсте његових критичких примедба — једне се односе на Васиљевићеву либералистичко-славенофилску „примену“ позитивистичких начела на основу којих се Срби јављају као „најбољи“ народ на свету, народ са најизраженијим слободарским традицијама, који је успео већ у VII веку да развије највећи степен демократичности у друштвеним формама живота. Други ред примедба односи се на чињеницу да је Васиљевић, држећи се слепо Баклових и Дрејперових принципа, ставио степен образованости (културе) једног народа само у зависност од „природних“ и „духовних“ чинилаца, а да је при том занемарио „значај рада човечијег и значај асоцијације“ као битних фактора у развоју једне цивилизације. Савремени истраживачи дали су за право Ч. Мијатовићу.²²

Без сумње, Васиљевићу се не може одрећи пионирска улога у популаризацији позитивистичке историјске науке у Србији, што ће он с разлогом тражити да му се призна у дуготрајној полемици коју је поводом своје књиге водио са Ч. Мијатовићем.²³

²⁰ На пример, Ж. Жујовић ће у поменутом чланку, који иначе представља „хвалоспев“ Баклу, указати и на нека његова начела која су још увек „веома проблематична“. С. Марковић ће „најслабију тачку“ у Бакловом систему пронаћи у његовом схватању морала, који се, према енглеском историчару, не мења и не усавршава.

²¹ Ч. Мијатовић, *Критика*. („Историја народног образовања код Срба“, књига прва. Увод. Написао Алимпије Васиљевић), Гласник СУД, -868, књ. 23, 254—312.

²² Миливоје Урошевић, *Естетичка и књижевност-критичка схватања у српској књижевности (1860—1870)*, Београд, 1968, 240—242; др Михаило В. Поповић, *нав. дело*, 59—65.

²³ Из „Гласника СУД“, полемика између А. Васиљевића и Ч. Мијатовића пренела се на странице дневних, политички обојених гласила. Васиљевић је у листу „Србија“ (1868, бр. 88—101) објављивао у наставцима *Одговор* на критику Ч. Мијатовића, а Мијатовић је опет свој „одговор“ штампао исте године у „Видовдану“ (бр. 235—237). Васиљевић на једном месту каже: „Пре мене нико није у српској књижевности помињао та нова историјска начела Бокља и Дрепера, а слабо је ко и знао за њих. Међутим, од када се појавила моја прва књига, сав млађи нараштај прилежно изучава Бокља и Дрепера и усваја њихова начела. Ја мислим да сам тиме нешто привредио и за доказ томе служе ми оне изјаве благородности, које сам добио од неколико задруга омладинских“. („Србија“, бр. 89, 341).

Када 1871. године буде превео „први део“ Баклове *Историје*, Мијатовић ће, у кратком предговору, и сам одушевљен Бакловом књигом која је „произвела праву револуцију“ у историјској науци, већ и зато што је истакла непобитну истину да је „наука начело друштвеног развитака“, указати српским читаоцима на то да ће им овај превод бити од користи ако у њему нађу побуде за критичко размишљање и самостално испитивање, будући да „у ученога Бокла има и тврђења која не могу критику да издрже“.

Иако су многи ставови Бакловог и Дрејперовог учења, претрпивши оштру критику, ускоро изашли из моде у Европи, Бакл је још дуго остао, како то каже Павле Поповић, „нарочита српска симпатија“. О томе сведочи не само чињеница да је његову *Историју*, двадесет година после Мијатовића, поново превео познати филозоф-позитивиста Божидар Кнежевић²⁴, већ и чињеница да ће Павле Поповић и 1921. године имати још увек пуно речи хвале за Бакла као „историка великог стила“, убеђен чак да ће овај енглески историчар извесно „поново доћи до цене и признања“.²⁵

Свакако да је у овом контексту веома интересантно уочити како је Уједињена омладина српска прихватила Дарвиново учење, које је изазвало радикалну револуцију у научној мисли XIX века, будући да је теорија еволуције овог енглеског биолога, исказана 1858. године у делу *Порекло врста (Origin of Species)* била убрзо прихваћена као основа опште теорије развитака. Њени основни принципи нашли су конкретну примену у многим грамама људске делатности, у историји, социологији, политичкој економији, етици, науци о језику, у књижевности, стекавши коначно универзалне формулације у позитивистичкој и материјалистичкој филозофији тог времена.

У часопису „Вила“ још увек нема трагова Дарвиновог учења.²⁶ Зато је вредан помена податак да ће, по гашењу „Виле“ 1869. године, управо њени бивши сарадници, и сам главни уредник, Стојан Новаковић, бити први популаризатори дарвинизма у Срба на страницама „Матице“, „Србије“ и „Младе Србадије“. Тако ће најпознатији представник српске романтичарске историографије, Панта Срећковић, исти онај, који је због нерешеног

²⁴ За разлику од Мијатовића, Божидар Кнежевић је превео цело недовршено дело (свих двадесет поглавља) и објавио га под насловом *Историја цивилизације у Инглеској*, књ. 1—5, Коларчева задужбина, Београд, 1891—1894.

²⁵ Овај суд о Баклу (Боклу) П. Поповић изриче пишући о „Вили“ у чланку *Један стари књижевни лист* (прво објављен у „Српском књижевном гласнику“ 1921. године, а потом прештампан у збирци *Из књижевности III*, Београд, 1926, 198—219). Посвећујући Баклу већи простор (стр. 214—219), Поповић указује на више разлога Баклове популарности у Срба, а на крају критички анализира прве преводе Баклове *Историје*, објављене у „Вили“.

²⁶ О присуству Дарвина у Србији XIX века и у првој деценији XX века говори информативни чланак Уроша Џонића, *Дарвин у српској науци и књижевности*, Српски књижевни гласник, 1909, св. 22, 293—297.

иницијала S, дуго остао непознат као први преводилац Бакла у „Вили“, објавити у „Србији“ 1869. године и први превод једног Дарвиновог текста, одломак из његовог раног, научно-путописног дела *Путовање једног природњака око света*. Седамдесетих година појавиће се и први преводи браће Радовановић, двојице најзаслужнијих популаризатора Дарвиновог учења у Србији. Милан Радовановић, чији ће недовршен превод Дарвиновог главног дела под насловом *Постанак фела* бити објављен тек после његове смрти, 1879. године, имао је велико задовољство да током рада на преводу, кроз преписку са Дарвином, добије подршку од самог аутора. Он ће делове тог доцније веома цењеног превода обелоданити већ 1870. године у „Србији“, у којој ће исте године, преведећи чланак Писарева *Дарвинова теорија*, упознати српске читаоце и са руским „виђењем“ дарвинизма. Други брат из породице Радовановић, Алекса, побринуће се да до нас стигне и дело и најауторитативнијег тумача и настављача Дарвиновог учења, немачког научника Ернеста Хекела. Хекелово дело *Природна историја постања*, које ће најпре бити представљено у „Младој Србадији“ 1872. године у чланку *Наука о промени органских фела и њезин значај*, стећи ће својим објављивањем на српскохрватском 1875. године много одушевљених присталица у омладинској Србији. У „Младој Србадији“ биће објашњен 1872. године и најпознатији принцип Дарвинове теорије у „јавном предавању“ Јована Бадемлијића *Борба за опстанак у природи*.

Први самостални коментари Дарвиновог учења јављају се у омладинској Србији доста стидљиво. Име енглеског научника помиње се најпре 1863. године у једном предавању пештанске омладинске дружине *Преодница*. Несигурни, али и помало иронични коментари Дарвинове тезе о мајмунском пореклу човека појављују се у Костићевој студији о Шекспировом *Ромеу и Јулији*, штампаној у „Матици“ 1866. године²⁷, и у кратком, научно-популарном чланку, који ће следеће године у истом часопису објавити Радмило Лазаревић,²⁸ један од најмарљивијих омладинских пропагатора природних наука. Из овог још недовољно артикулисаног периода дарвинизма у Србији ваља зато издвојити два тумачења Дарвинове теорије еволуције, која већ означавају њено усвајање и позитивистичко примењивање у српској науци.

Године 1869. у „Матици“ објавиће Стојан Новаковић превод Шлајхеровог текста *Дарвинова теорија и наука о језику*, у којем овај познати немачки лингвиста доследном упоредном ана-

²⁷ У шестом наставку своје студије *Ромео и Јулија* (1866, бр. 41), Л. Костић тврди да се страховита празнина која постоји пре стварања „народног бића“ на да испуни „ни Дарвиновом теоријом о постанку човека из мајмунске поврзе, ... ни библијском хипотезом о првом човеку“.

²⁸ Објашњавајући „Дарвинову претпоставку“ у чланку *Човек* (1867, бр. 16 и 17), Р. Лазаревић ће рећи да „за нас није ласкаво кад помислимо да смо постали од каквог вида животињског, али ... ако се не понашамо мајмунски и ако не радимо као животиње, онда нам је све једно како смо постали“.

лизом примењује главне принципе теорије еволуције на подручје лингвистике. Оно што се у природи зове родом, то је у лингвистици — стабло језика; језици су врсте (феле) једног рода, а дијалекти су видови једне врсте. Као што је проста ћелија првобитни облик у органском свету, тако је то у језицима — прост корен речи. По Шлајхеру, укратко, језици расту, развијају се, старе и умиру као природни организми, према законима природног одабирања, кроз борбу за опстанак и прилагођавањем условима средине. Уводни коментар Стојана Новаковића указује на два значајна позитивистичка аспекта у развоју овог нашег научника. Прво, Новаковић прихвата лингвистику као природну науку, тим пре што се њом може објаснити да се Вук, у борби за чист народни језик, јавља као научник „уноси индуктивну методу природних наука у изучавање језика“, па је тако, по Новаковићу, сасвим извесно да је Вуковој странци, која се ослања на савремени научни правац, осигурана победа. Друго, најпознатији филолог омладинског доба отворено признаје да је коначно дошло време да се филологија „као изучавање страних књижевности, издавање и коментарисање писаних споменика“, дакле као историјска наука, одвоји од лингвистике, „јестаствене“ науке, која се бави изучавањем организма језика и његових закона.

Светозар Марковић ће отићи много даље од Новаковића у вредновању природних наука. У својој обимној расправи *Реални правац у науци и животу*, започетој 1869. године у Цириху, а завршеној у Србији две године доцније, он ће се заложити за то да све друштвене науке, поименце — право, етика, економија, политика, педагогија и естетика — издрже ревизију природних наука, да уваже њихове резултате и прихвате њихове методе. У овом свом филозофском манифесту, наш реформатор се декларише као натуралистички позитивиста, који је себи поставио циљ да аргументима новог, научног, реалног правца дефинитивно онемогући богословски, теолошки правац мишљења и делања. У ту сврху он се често позива и на Дарвиново учење, наводећи ставове енглеског научника из више његових дела па чак и из *Порекла човека (Descent of Man)*, које је Дарвин објавио те исте 1871. године када је Марковић завршавао своју студију. За Марковића нису релевантни само Дарвинови ставови и примери са подручја чисте биологије већ и они у којима је реч о еволуцији породице, морала и друштва у целини — јер, како наш реформатор каже, „савремена наука, а нарочито Дарвинова теорија о пореклу, даје нам основ за праву теорију морала“²⁹.

Ни најпознатији представник еволуционистичког позитивизма, Херберт Спенсер, није остао непознат омладинском добу. Истина, његов затворен, сложен систем синтетичке филозофије јавиће се, како сам већ напоменула, тек у појединим елементима у филозофским делима Алимпија Васиљевића и Милана Ку-

²⁹ С. Марковић, *Сабрани списи* I, 296.

јунцића, али ће зато у омладинском добу бити превођени и усвајани његови мањи, тематско конкретизовани радови, за чију популаризацију заслуга поново припада Стојану Новаковићу и Светозару Марковићу.

Тако ће се Новаковић 1872. године, у приступној беседи на Великој школи, која ће потом бити објављена у „Младој Србадији“ под насловом *Језик и стил*, послужити у својој аргументацији Спенсеровим делом *Филозофија стила* (*Philosophy of Style*). Две године раније ово дело је већ био припремио за штампу неуморни популаризатор енглеских позитивиста Алимпије Васиљевић. Дакако да је Новаковићу као тадашњем редовном члану и секретару Српског ученог друштва било познато да је на састанцима Философског и филолошког одсека било одлучено, после живе дискусије, да се овај Васиљевићев „превод“ не прими у „Гласник СУД-а“, са образложењем да „начела у њему изведена нису потврђена примерима из српске књижевности, а поглавито што предмет тако израђен не припада у програм друштвеног рада“.³⁰ Ако као члан СУД-а није био у могућности да помогне да Спенсер директно уђе у српску званичну науку, Новаковић је, нешто доцније, то могао учинити као професор Велике школе. Пошто је, како сам већ напоменула, ослањајући се на Шлајхерово тумачење Дарвиновог учења, повукао границе између филологије и науке о језику, дошло је време да Новаковић, уз помоћ Спенсера, одвоји и науку о језику од стилистике. По њему, Спенсер је у *Филозофији стила* учинио први важан покушај да се изучавање стила конституише као посебна научна грана, са одвојеним предметом и научном методологијом.

За превод другог Спенсеровог дела, које је под насловом *Које је знање најважније?* објављено у „Младој Србадији“ 1870. године, заслуга припада Светозару Марковићу. Док је још боравио у Цириху, он је наговорио свога колегу, такође циришког ђака, Милоша Ђурића,³¹ да преведе ово Спенсерово дело, а извесно је да је Марковић и „кумовао“ овом сасвим програмском наслову дела које иначе у оригиналу гласи *Education, Intellectual, Moral and Physical*. Наизглед парадоксално, када буде критиковао ту исту „Младу Србадију“³² зато што је као свој програм

³⁰ Гласник Српског ученог друштва, 1871, књ. 29. XII.

³¹ Из писма које С. Марковић упутио из Цириха 22. марта 1870. Антонију Хаџићу, тадашњем уреднику „Матице“, а будућем уреднику „Младе Србадије“ (*Сабрани списи I*, 211) да се разабрати да је он са припадницима „циришке групе“ желео активно да учествује у стварању „научне“ физиономије „Младе Србадије“. Уз додатно објашњење: „Због тога што не знамо каквог ће правца бити „Млада Србадија“ неки моји пријатељи не послаше још чланке које беху припремили“, Марковић међу припремљеним чланцима наводи и превод Спенсеровог текста *О васпитању умном, физичком и моралном*.

³² У расправама *Млада Србадија и Критика на „Младу Србадију“* (*Сабрани списи II*, Београд, 1965, 65—77 и 87—124) Марковић се, полазећи од критике поменутог часописа, истовремено жестоко разрачунава са ставовима вође десног, либералног крила Уједињене омладине српске, Владимиром Јовановићем,

одредила праћење историјског развоја и савременог правца свих наука, Марковић ће се супротставити овој уопштеној обавези, указујући да се часопис мора нужно одредити и рећи које је знање најпотребније српском народу. Сам Спенсер, „један од првих научних ауторитета у Европи“, како га Марковић назива, отворен је истакао да само друштвене потребе савременог човека могу бити основно мерило за вредновање знања, па је у том смислу и одредио естетичком образовању последње место.³³ Тако је Марковић коначно нашао у Спенсеру снажну потврду за своја два главна књижевно-критичка принципа — онај утилитаристички, изражен још 1868. године у *Певању и мишљењу*, а који гласи „Од књижевности се захтева да доноси само оно што је заиста корисно друштву“, и онај други, чисто позитивистички, исказан две године доцније у чланку *Реалност у поезији*, који указује на то да књижевност може опстати под условом да се слије са науком, а који гласи „Песнички облик постао је нешто сасвим споредно, а главно је пропаганда оних мисли што их је израдила данашња наука“.

Претпостављајући да сам дала довољно података о очигледном и активном присуству енглеске позитивистичке мисли у доба Уједињене омладине српске, које је, не заборавимо, трајало само осам година, ја ћу на крају, иако по мало неуобичајеном редоследу, отворено изрећи који су били конкретни подстицаји за ово моје писање и шта ми је била намера када сам одлучила да се на те подстицаје критички одазовем.

Прво, намера ми је била да укажем на то да омладинско доба није било „пусто“, „непаметно“ и „само националистичко“, како то тврди Павле Поповић у свом тексту *Енглеска и српска књижевност*, објављеном 1922. године,³⁴ већ да је оно, управо када је реч о српскоенглеским културним и научним везама, било сложено, разноврсно и богато доба. Оно не додирује, како то каже Поповић, „само с једном страном енглеску књижевност“, а та се страна, по њему, односи на култ Шекспира који је створио Лаза Костић, учинивши овог великог енглеског песника главном тачком свог књижевног програма. Констатација коју Поповић изриче дословце овим речима: „Омладинско доба додирује и науку енглеску, али мало и површно“, не може ни у ком случају бити прихватљива. Тешко је разумети шта је навело Павла Поповића да тврди да је тек у оном „паметнијем“ добу које је дошло после омладинског, енглеска наука постала позната Србима, да је тек онда Мила преводио краљ Петар, да су

³³ Образлажући да је Спенсер у енглеској културној средини одре- тим пре за Србију. Ако Енглези не могу „с једнаком бригом обгрлити све да уметност још није постала ни својина ни потреба већег дела народа, Марковић повлачи јасну паралелу: „Што вреди за Енглеца, то вреди тим пре за Србију. Ако Енглези не могу“ с једнаком бригом обгрлити све науке“ — још мање можемо то чинити ми Срби“ (*Сабрани списи II*, 91).

³⁴ П. Поповић, *Енглеска и српска књижевност*, Споменица педесетогодишњице професорског рада С. М. Лозанића, Београд, 1922, 252—255.

тек онда били превођени велики историчари Бакл и Дрејпер и да је Љубомир Недић био први који је почео предавати логику по Ц. С. Милу.

Друго, намера ми је била да још једном подсетим да омладинско доба није било само доба романтичарске поезије и „кипећег одушевљења“, како се то и данас, не тако ретко, објашњава на основу Скерлићеве монографије о Омладини, већ да је то било и доба омладинске науке и позитивистичке филозофије, и да у њему, на пример, Стојан Новаковић, Милан Кујунџић и Алимпије Васиљевић нису само вредни омладински активисти, уредници омладинских часописа и слаби песници већ и озбиљни научни радници, културни историчари и филозофски писци.³⁵

Треће, намера ми је била да покажем да омладинско доба није значило несвесно препуштање западним утицајима, већ свесно, критичко одабирање оних знања која су могла да помогну да се оствари велики национални програм преображаја српског народа, те да су српски омладински интелектуалци, зависно од својих професионалних оријентација, свесно тежили да своје научне гране осавремене и унапреде према најновијим европским достигнућима. И наш велики друштвени и књижевни реформатор, Светозар Марковић, пажљиво је одабирао идеје које ће му помоћи да одреди свој „реални правац“ у животу, науци и књижевности, служећи се при том не само оним што му је нудила руска револуционарнодемократска мисао већ и оним што му је нудила западноевропска и, у њеним оквирима, дакако, и енглеска позитивистичка мисао.

³⁵ Важно је, зато, указати да је управо у овој, седмој деценији нашег века Одбор за проучавање Уједињене омладине српске, који ради при Матици српској, почео плански и континуирано да исправља заблуде наших ранијих проучавања Омладине, те да омладинском добу, уважавајући његово песништво и прозу, „враћа“ и његову науку и филозофију. О томе сведоче посебне монографије које су, под знаком јединствене едиције „Студије и грађа о Уједињеној омладини српској“, штампане у протеклих осам година. Поред већ поменутих монографија о А. Васиљевићу и М. Кујунџићу, ваља рећи да је у овој едицији др Андрија Б. Стојковић објавио и студију *Филозофски погледи Владимира Јовановића*, 1972. године, а др Хенрик Писарек *Филозофија Светозара Марковића*, 1974. У контексту наших разматрања, још је значајније да је Стојковић у закључку своје студије о Вл. Јовановићу исписао и овакав став да је вођ и идеолог десног крила УОС „свој задатак на филозофском плану схватио као изградњу система позитивистичко-еволуционистичког синтетизма уклопљеног у још живе погледе српског патријархалног наслеђа“ (нав. дело, 154).

Др ВЛАДИМИР БОВАН (Приштина)

ПРОУЧАВАЊЕ УЛОГЕ НАРОДНИХ ПЕВАЧА У СРПСКОХРВАТСКОЈ НАРОДНОЈ ЕПИЦИ

О улози народних певача у српскохрватској народној епици може се говорити двојако: уопште о улози у стварању, преносењу песама, циклизацији и стварању епа, дакле гледано са теоријско-књижевног аспекта и о улози појединих, познатих певача наших епских народних песама од којих су оне записиване од Вука Караџића до данас, дакле са књижевноисторијског аспекта. Зато се и проучавање улоге народних певача може поделити на две области: на проучавање њихове улоге уопште као анонимних стваралаца, без обзира на време у коме су стварали, где улази и тзв. хомерско питање и на проучавање улоге познатих певача као стваралаца или преносиоца наших епских песама који имају своје биографије, познате у мањој или већој мери. То су епски певачи Вуковога времена и каснији. Ми смо имали научника који су се бавили општим питањима епских певача и епа уопште, почев од Игњата Ђурђевића (1675—1737) до Ватрослава Јагића и Тома Маретића на прелазу из XIX у XX век па до наших савременика Милоша Ђурића и Војислава Ђурића. Ми нећемо говорити о изучавању улоге народних певача уопште, већ о изучавању улоге познатих певача наших епских народних песама у XIX и XX веку.

Почеци проучавања улоге народних певача наших епских народних песама и овде припадају дакако Вуку Стефановићу Караџићу. Записујући епске народне песме од већег броја певача Вук је уочавао њихове индивидуалне одлике које су се рефлектовале на њихова песничка дела па је осетио потребу да напише понешто и о њима, рачунајући да ће тим иако кратким записима, који су најчешће скица или кратак портрет, помоћи и бољем разумевању њихових уметничких творевина и схватању њихове улоге у стварању и одржавању нашег епског песништва у народу. Он је схватио да је улога појединаца у нашем епском песништву велика, како у обликовању првобитних песама поводом одређених догађаја, као што је то чинио

Филип Вишњић, тако и у преобликовању песама из наслеђеног фонда које су створили ранији певачи, како је то чинио Тешан Подруговић. Певаче који су преобликовали затечену епску грађу Вук је сретао чешће и од њих је записао највећи број песама, практично све песме старих и средњих времена.

Вук је добро знао да нашу народну епику није створио и да је не одржаве некакав неодређени народни геније већ обдарен књижевни стваралац, појединац. Он је то и рекао говорећи уопште о обдареном певачу, илуструјући то примером Т. Подруговића: „добар певач и рђаву песму поправи према осталим песмама које он зна. Тако ја мислим да какав Подруговић данас чује народну песму, он би је после неколико дана казао онако лепо као што су и остале његове песме, или је не би никако ни упамтио.“¹ Знао је Вук да је певање епских песама стварање као и свако умно-етничко стварање, да је оно испуњено стваралачком муком и да није свако рођен за тај посао већ да и за то треба дара и да не могу сви подједнако успешно стварати уметничка дела „јер какогођ што један човек љепше и јесније говори од другог, тако и пјесме пјева и казује.“² Зато је Вук боље него ико од записивача наших народних песама уочио једну битну законитост у животу наше народне епике: да народна песма „идући од уста до уста расте и кити се, а кадшто се умањује и квари.“³ Вук је журио да напише „рачун од песама“, да га објави у предговору IV књиге *Народних српских пјесама* 1833. године и да саопшти не само од кога је коју песму записао већ и да пружи што више података о својим певачима. „Због многи узрока, а особито због гдекоји разлика у језику, нужно је, да се зна, од кога је, и из кога краја, која песма преписата“,⁴ каже Вук. Без сумње је да под оним „због многи узрока“ подразумева и овај о певачима као индивидуалним ствараоцима уметничких дела усмене народне речи.

На чело својих певача Вук је ставио Тешана Подруговића. Давши кратак портрет овога човека, о њему као певачу каже: „његова је свека песма била добра, јер је он (особито како није певао, него само казивао) песме разумевао и осећао, и мислио је, шта говори.“⁵ О свом другом такође одличном певачу, Филипу Вишњићу, рећи ће, поред осталог: „Ја за цело мислим, да је све ове нове песме, од Кара-Ђорђијна времена, Филип сам спевао.“⁶ О Старцу Милији записаће и ове редове: „Тако сам око ове четири песме провео више од петнаест дана.“⁷ И о осталим

¹ Вук Стеф. Карацић, *Предговор у књизи Народне српске пјесме*, Беч, 1833, стр. XXXV—XXXVI.

² Исто, стр. XXXV.

³ Исто.

⁴ Исто, стр. VII.

⁵ Исто, стр. X.

⁶ Исто, стр. XII.

⁷ Исто, стр. XVI.

певачима рећи ће по коју карактеристичну опаску која је од значаја за боље разумевање њих као стваралаца дела усмене уметничке речи.

Када се и ови кратки биографски подаци које је оставио Вук о једном броју својих певача доведу у везу са њиховим песмама, може се видети колико су они уносили у песме појединости из живота људи које су познавали па и из свог живота. Ту зависност песме од певача Вук је уочавао, мада се није удубљивао у испитивања колико су они преобликовали затечену епску песничку грађу према свом карактеру, према својим властитим искуствима и према самима себи. Тешан Подруговић је у овом преобликовању затечених песама био најизразитији Вуков певач. И сам импозантан као фигура, јунак, борац за правду и против насиља, дао је завршницу лика најопеванијег нашег јунака, Марка Краљевића. Сви ми, мање или више, као и генерације од Вука Караџића до данас, знамо лик М. Краљевића онаквог каквог га је створио у својим песмама Тешан Подруговић, без сумње од песничке грађе која је била друкчија.

За време Вука и после његове смрти народне песме и грађу о епским певачима објављивао је „Летопис Матице српске“. О томе је говорио последњи пут Владан Недић.⁸

После Вука записивачи наших народних епских песама као да су занемарили били улогу певача у стварању и преношењу епских песама па су подаци о њиховим певачима или сувише штури или пак уопште нису навођени.

Крајем XIX века, када је интересовање за српскохрватску народну епiku почело да јењава и када се већ почело мислити да је њен златни век прошао, појављује се на сцени научног интересовања до тада мало позната а још мање проучевана муслиманска епика. Прво је Коста Херман издао две књиге песама 1888. и 1889. године и у њима дао кратке податке о певачима.^{8a} Пред сам крај XIX века приредиће две књиге муслиманских епских песама Лука Марјановић⁹ и у уводу у прву даће исцрпне податке о певачима ових песама.¹⁰ Нешто касније отпочеће теренска истраживања народне епике Матија Мурко, у ко-

⁸ Владан Недић, *Народне песме у Летопису Матице српске*, Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд, 1976, књ. 5, стр. 229—234. — Видети и следеће прилоге у истој књизи: Радмила Пешић, *Изучавање усмене књижевности за Вукова живота у Летопису Матице српске*, стр. 237—243; Новак Килибарда, *Маргиналије о значају Летописа Матице српске за науку о народној књижевности*, стр. 253—260.

^{8a} Коста Херман, *Народне пјесме мухамедоваца у Босни и Херцеговини*, књига прва, Сарајево 1888, стр. XI—XII; књ. друга, 1889, стр. V—IX.

⁹ Лука Марјановић, *Јуначке пјесме (мухамедовске)*, књига трећа, Хрватске народне пјесме, Матица хрватска, Загреб, 1898; књ. четврта 1899.

¹⁰ Исто, књ. трећа, стр. VI—XXXIV; књ. четврта, стр. 665.

јима је обухваћена и муслиманска епика, и прво ће објавити укратко резултате и о народним певачима¹¹ а затим ће и о њима опширно говорити у два књигама које су угледале света после другог светског рата.¹² Ни појава муслиманске епике, међутим, није могла знатније да задржи пажњу истраживача на народним певачима и њиховој улози у нашој народној епици тако да до краја првог светског рата готово и да нема значајнијих радова из те области. Има, истина, извесних покушаја да се прибере грађа о народним певачима, углавном Вуковим, какав је на пример прилог Андре Гавриловића о двојци Вукових певача,¹³ али значајнијих радова о њима ипак нема. О извесној кризи наше народне епике на почетку XX века ауторитативно је писао Томо Маретић.¹⁴ О збиркама епских народних песама рекао је, поред осталог, и ово: „Неки зборници наших народних пјесама тако су рђави да не би никакве штете било да нијесу никад изашли на свијет; такви су зборници: Н. Беговића (1885), В. Красића (1880), С. Мажуранића (1876), Б. Мушицког (1875), Г. Николића (1888). Издавачи опет другијех зборника били би добро учинили да су издали само половину или трећину или четвртину од онога што су доиста издали, односно само оно што има неку или пјесничку или стварну вриједност; такви су зборници нпр. С. Милутиновића, Ф. Јукића, Л. Марјановића, Б. Петрановића, Б. Стојадиновића, К. Хермана, па и зборник „Матице хрватске“; ово вриједи и за пјесме штампане у „Вијенцу“.¹⁵ Можда је таква атмосфера разлог што се народним епским певачима у науци не посвећује довољно пажње.

После првог светског рата оживела су истраживања наше народне епике па и проучавања улоге народних епских певача у српскохрватској народној епици. Појављује се велик број нових записивача епских песама и они саопштавају грађу о певачима. Њихов број је превелик да бисмо у раду овог обима могли да наведемо и основне библиографске податке, па ћемо зато поменути најважније часописе у којима су ови записи о певачима објављени и најважније књиге које су посвећене епским певачима или се у њима бар расправља о епским певачима, не претендујући на потуност, прегледа радова из ове области.

Прво бисмо поменули „Прилоге за књижевност, језик, историју и фолклор“ Павла Поповића у којима је објављено неколико прилога посвећених изучавању улоге певача наших епских

¹¹ Видети: Матија Мурко, *Увод у књизи Трагом српскохрватске народне епике*, I књига, Загреб, 1951, стр. 9—18.

¹² М. Мурко, *нав. дело*, књ. I, II.

¹³ Андра Гавриловић, *Два Вукова певача народних песама*, Труба, 1908, бр. 7, 8, 9.

¹⁴ Томо Маретић, *Наша народна епика*, Загреб, 1909; видети издање: *Нолит*, Београд 1966, стр. 9—10.

¹⁵ Исто, стр. 20—21.

народних песама,¹⁶ затим „Српски књижевни гласник¹⁷ и најважнији, иначе једини специјализовани часопис за проучавање народне поезије, „Прилоге проучавању народне поезије“¹⁸ на чијим се страницама од почетка јављају прилози о нашим епским народним певачима, како о ранијим, углавном Вуковим, тако и о савременим певачима епских песама готово из свих крајева српскохрватског језичког подручја.¹⁹

„Прилози проучавању народне поезије“ ипак заслужују посебан осврт. Већ у првој свесци „Прилога“ 1934. године привлаче пажњу неколики радови посвећени појединим певачима епских песама: прво прилог Милоша Савковића о Филипу Вишњићу,²⁰ затим Алојза Шмауса о неким облицима епског певања у прошлости,²¹ где има речи и о епским певачима; Митра Влаховића о стању епске песме у источној Србији,²² Вл. Влаховића о епској песми у Мостару,²³ Мустафе Џинића о стању јуначке народне песме у тузланском крају.²⁴ „Прилози“ ће из броја у број доносити радове о епским певачима, Вуковим и савременим, много чешће. Како су прилози из ове области бројни, даћемо само преглед аутора јер се поједини јављају више пута. Најчешће се јављају Радосав Меденица,²⁵ Алојз Шмаус,²⁶ Миодраг

¹⁶ Видети Прилоге за књижевност, језик, историју и фолклор Павла Поповића, 1921—1941. (У даљем тексту: Прилози).

¹⁷ Видети: Светозар Марић, *Творци народног епа*, Српски књижевни гласник, 1931, књ. XXXIII.

¹⁸ Видети Прилоге проучавању народне поезије (У даљем тексту: ППНП), 1934—1939.

¹⁹ У ППНП објављено је преко педесет што крупнијих што мањих прилога о епским народним певачима.

²⁰ Милош Савковић, *Филиповић Вишњић*, ППНП, 1934, I, св. 1, стр. 86—92.

²¹ Алојз Шмаус, *Неки облици епског певања у прошлости*, ППНП, 1934, I, св. 1, стр. 15—25.

²² Митар Влаховић, *Стање епске песме у Источној Србији*, ППНП, 1934, I, св. 1, стр. 96—106.

²³ Вл. Влаховић, *Епска пјесма у Мостару*, ППНП, 1934, I, св. 1, стр. 113—121.

²⁴ Мустафа Џинић, *Стање јуначке народне песме у тузланском крају*, ППНП, 1924, I, св. 1, стр. 121—125.

²⁵ Рад. Меденица, *Филип Вишњић и песнички оквир*, ППНП, 1935, II, св. 1, стр. 39—56; *Зборник у славу Филипа Вишњића*, св. 2, стр. 264—268; *Епске песме у Ресави*, 1936, III, св. 2, стр. 267—268; *Певач Алексије Миленковић*, 1937, IV, св. 1, стр. 137—145; *Два путујућа слепца гуслара*, св. 2, стр. 287—300; *Црногорски стотинаш Саво Матов Мартиновић*, 1938, V, св. 1, стр. 1—29; *Гусларска традиција Даниловића у Доњој Морачи*, 1939, VI, св. 1, стр. 100—112.

²⁶ Алојз Шмаус, *Косово у народној традицији муслимана*, ППНП, 1938, V, св. 1, стр. 102—121; *Ђор-Хусо Хусовић*, стр. 131—136; *Белешке из Санџака (II)*, 1939, VI, св. 1, стр. 117—125.

С. Лалевић,²⁷ Герхард Геземан,²⁸ Мил. С. Филиповић,²⁹ Милија Станић,³⁰ Светозар Матић,³¹ затим Александар Белић,³² Станислав Винавер,^{32а} Татомир Вукановић,³³ П. Ж. Петровић,³⁴ Јевто Миловић,³⁵ Милан Карановић,³⁶ Алекса Станојевић,³⁷ Манојло Бубало Кордунаш,³⁸ Вехбија Муратовић,³⁹ Филициус Мокренски,⁴⁰ Г. Сикора,⁴¹ О. Цицмил,⁴² Милош Тривунац,⁴³ Момир Вељковић,⁴⁴ Валтер Винш,⁴⁵ Теодора Петровић,⁴⁶ М. Панић⁴⁷ и др. Улоге епских певача дотицали су се и други научници расправљајући о појединим народним песмама, као на пример о песми *Бановић*

²⁷ М. С. Лалевић, *За песмом по Васојевићима*, ППНП, 1935, II, св. 2, стр. 243—260; *Слепи гуслар Љубомир Маричић*, 1937, IV, св. 1, стр. 122—131; *Белешке из Среза источког*, 1939, VI, св. 2, стр. 272—281.

²⁸ Герхард Геземан, *О Бановићу Страхини*, ППНП, 1935, II, св. 2, стр. 145—156; *Прологомена поводом грамофонског снимања босанске народне песме*, 1937, IV, св. 2, стр. 222—239.

²⁹ Мил. С. Филиповић, *Епска песма у Средској*, ППНП, 1934, I, св. 2, стр. 260—262; *Три примера како постају народне песме*, 1938, V, св. 1, стр. 44—53.

³⁰ Милија Станић, *Једна недопевана народна песма*, ППНП, 1936, III, св. 1, стр. 109—113; *Једна недопевана народна песма*, св. 2, стр. 263—266.

³¹ Светозар Матић, *Сремске песме у Вуковој збирци*, ППНП, 1934, I, св. 2, стр. 147—164.

³² Александар Белић, *Наша народна песма и Ф. Вишњић*, ППНП, 1936, III, св. 1, стр. 14—17.

^{32а} Станислав Винавер, *Покушај ритмичког проучавања мушког десетерца*, ППНП, 1939, VI, св. 2, стр. 220—244.

³³ Татомир Вукановић, *О певачима народних песама у Дреници*, ППНП, 1934, I, св. 2, стр. 255—259.

³⁴ П. Ж. Петровић, *Три народне песме из Срема*, ППНП, 1934, I, св. 2, стр. 217—218.

³⁵ Јевто М. Миловић, *Батрић Перовић у народном предању*, ППНП, 1934, I, св. 2, стр. 219—221.

³⁶ Милан Карановић, *Гусле и тамбура у Пољу Босанске Крајине*, ППНП, 1934, I, св. 2, стр. 237—242.

³⁷ Алекса Станојевић, *Епска песма у Бијељинском срезу*, ППНП, 1934, I, св. 2, стр. 251—255.

³⁸ Манојло Бубало Кордунаш, *Раде Рапајић, народни гуслар*, ППНП, 1935, II, св. 1, стр. 77—81.

³⁹ Фехбија Муратагић, *Епска песма код Муслимана код Новог Пазара*, 1935, II, св. 1, стр. 109—113.

⁴⁰ Филициус Мокренски, *Песме о смрти Смаилаге Ченгића*, ППНП, 1935, II, св. 2, стр. 184—205.

⁴¹ Г. Сикора, *О народним певачима у Кучима и Црногорском Приморју*, ППНП, 1935, II, св. 2, стр. 260—263.

⁴² О. Цицмил, *Чија је песма „Бајо Пивљанин и бег Љубовић“?*, ППНП, 1935, II, св. 2, стр. 256—260.

⁴³ Милош Тривунац, *Бановић Страхини*, ППНП, 1936, III, св. 2, стр. 177—189.

⁴⁴ Момир Вељковић, *Фонографско снимање наших народних песама у Сарајеву*, ППНП, 1937, IV, св. 2, стр. 272—276.

⁴⁵ Валтер Винш, *Гуслање и рецитација слепца Николе Корице и Јована Ангића*, ППНП, 1937, IV, св. 2, стр. 300—302.

⁴⁶ Теодор Петровић, *Лукијан Мушицки и наша народна песма*, ППНП, 1938, V, св. 1, стр. 29—43.

⁴⁷ М. Панић, *Вид и лик Филипа Вишњића у народном предању*, ППНП, 1939, VI, св. 2, стр. 258—260.

Страхиња.⁴⁸ Овај часопис је одиграо значајну улогу и у изучавању улоге певача наших епских песама јер је објављена богата грађа о савременим певачима и њиховим песамама, иако не подједнаке вредности. Нема уосталом ни једног часописа који је посвећивао толико простора изучавању улоге епских певача.

После другог светског рата продужавају „Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор“ и доносе не баш често прилоге о изучавању улоге наших епских певача.⁴⁹ „Зборник Матице српске за књижевност и језик“ посвећује више пажње истраживањима улоге епских певача,⁵⁰ затим „Ковчежић“,⁵¹ „На-

⁴⁸ Видети: Герхард Геземан, *О Бановићу Страхињи...*; Бранислав Крстић, *Значење завршних стихова у песми Бановић Страхиња*, стр. 241—242; Богдан Поповић, *О последњим стиховима у песми „Бановић Страхиња“*, ППНП, 1936, III, св. 1, стр. 1—13; Јаша Продановић, *Бановић Страхиња и његова љуба*, стр. 26—32; Милош Тривунац, *Бановић Страхиња...*; Васо Томановић, *О Бановићу Страхињи*, св. 1, стр. 113—115; Још о Бановићу Страхињи, св. 1, стр. 115—116.

⁴⁹ Видети: Н. Банашевић, *„Косовска дјевојка“ и нека Вукова тумачења*, Прилози, 1960, св. 1—2, стр. 39—46; Владан Недић, *Слепа Живана, певач Вука Караџића*, 1963, св. 1—2, стр. 59—72; Радосав Меденица, *Поетско-историјски лик Вука Лопушине*, 1971, св. 1—2, стр. 3—26; Владан Недић, *Павле Ирић, певач Вука Караџића*, 1972, св. 3—4, стр. 247—248; Радосав Меденица, *Фонографско снимање наших народних песама*, 1973, св. 3—4, стр. 244—255.

⁵⁰ Видети: Светозар Матић, *Порекло косовских песама кратког стиха*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, 1953, књ. I; *Песме старца Рашка*, 1954, књ. II; *Чија је песма „Марко Краљевић и Филип Маџарин“*, 1959, књ. VI/VII; *Диоба Јакшића*, 1970, књ. XVIII/1; *Прилози Вуковој редакцији народних песама (чија је „Женидба краља Вукашина“)*, 1971, књ. XIX/1; *Вуков „рачун од песама“*, 1968, књ. XVI/2, 1971, књ. XIX/2; *О неким Вуковим певачима (Подруговић, Живана, Јеца, Милија, Марко Неманић, сердар Јован Мићић и други непознати)*, у књизи *Нови огледи о нашем народном епу*, Матица српска, Нови Сад, 1972, стр. 117—159, објављено у Зборнику Матице српске за књижевност и језик од 1962—1970. Илустрације ради наведени су само прилози Св. Матића.

⁵¹ Видети: В. Латковић, *Питање Вукове пете књиге народних песама Ковчежић, прикази и грађа о Доситеју и Вуку*, 1958, I, стр. 56—63; Живомир Младеновић, *Вук као редактор народних песама*, стр. 64—93; Н. Банашевић, *Вуков рад и косовско предање о косовским јунацима*, 1959, II, стр. 32—41; Видо Латковић, *Вуков „рачун од јуначких песама“*, стр. 42—60; *Уз две Вукове примедбе испод текста*, стр. 130—131; Владан Недић, *Тешан Подруговић*, 1960, III, стр. 5—17; Голуб Добрашиновић, *Двије шаљиве народне пјесме из Вукове заоставштине*, стр. 108—110; Владан Недић, *Стојан Хајдук*, 1964, VI, стр. 51—57; Н. Банашевић, *Песме из Вукове збирке о пропасти старих српских земаља*, 1971, IX, стр. 5—16; Никола Банашевић, *Старац Милија и косовске песме*, 1972, X, стр. 22—31; Владан Недић, *Чија је песма „Опет зидање Раванице“?* 1973, XI, стр. 59—62; Новак Килибарда, *Поводом Вукових „комада различнијех пјесама“*, 1974, XII, стр. 82—87; Владан Недић, *Дамљан Дуловић, певач Вука Караџића*, стр. 109—110; Нада Милошевић-Ђорђевић, *Народна песма „Дука у море бачен“ и предање о великом грешнику*, стр. 111—115 и други.

родна умјетност“ и „Народно стваралаштво“.⁵³ Ваљало би поменути и гласнике музеја и годишњаке других институција који се баве и изучавањем усмене књижевности. У овом времену појављује се и више књига које су посвећене изучавању народне поезије и у њима се у мањој или већој мери расправља и о улози епских певача. И даље су у жижи интересовања Вукови певачи. Не бисмо могли да не поменемо две књиге Радосава Меденице, прву о Бановић Страхињи⁵⁴ и другу о народној епци и њеним творцима, чији су предмет углавном епски певачи једног од најснажнијих епских подручја код нас.⁵⁵ Не можемо а да не поменемо посебно неколико имена научника који су дали значајне прилоге проучавању улоге народних певача у српскохрватској епској народној поезији: Светозара Матића,⁵⁶ Војислава Јовановића,⁵⁷ Мило-

⁵² Видети: Stojan Stjepanov, *Korčulanske pjesme o Crnomerima*, Narodna umjetnost, 1962, I, књ. 1, стр. 66—75; Владимир Мурко, *Судбина литерарне оставштине и фонографских снимака српскохрватских епских песама Матије Мурка*, 1963, II, књ. 2, стр. 107—136; Маја Воšković Stuli, *Postojanost epskog modela i dvije pjesme iz dubrovačkog kraja*, 1966, књ. 4, стр. 15—27 и други.

⁵³ Видети: Саво Оровић, *Две епске народне песме ослободилачког рата*, Народна стваралаштво, 1962, св. 2, стр. 93—97; Алберт Б. Лорд, *Епски певач*, св. 3—4, стр. 174—178; Миленко С. филиповић, *Коауторство у народној песми*, стр. 198—303; Милош Слијепчевић, *О Тешану Подруговићу*, 1965, св. 13—14, стр. 1030—1035; Абдурахман Наметак, *Непозната „Ганибеговица“ и „Хасанагиница“*, 1966, св. 20, стр. 1433—1439; Душан Недељковић, *Ослободилачки хуманизам Филипа Вишњића*, 1967, св. 22—24, стр. 69—86; Саво Вукмановић, *Гусле на црногорском двору*, 1968, св. 25, стр. 76—79; Милош Слијепчевић, *Јован Ковач од Гацка*, 1969, св. 29—32, стр. 109—112; Миодраг Матицки, *Слепи певачи Луке Ориовчанина*, стр. 113—116; Саво Ђ. Оровић, *Епске народне песме и гусле*, стр. 121—127; Виктор Гусев, *Три романијских гуслара*, 1972/73, св. 44—45, стр. 129—134; Миодраг Стојановић, *Хајдуци — гуслари*, 1973, св. 46, стр. 58—67; Радосав Меденица, *Павле Ровински о народној поезији Васојевић*, 1973, св. 47—48, стр. 88—101; Душан Недељковић, *Вук о истини, науци и народној поезији*, 1974, св. 49—52, стр. 6—15; *Смртна порука епског народног песника револуције Милутина Вуковића*, 1975, св. 53—56, стр. 93—98; Милија Станић, *Дида гусларка*, 1976—77, св. 57—64, стр. 93—98; Саво Вукмановић, *Гуслар Перуновић и Никола Тесла*, стр. 57—64, 175—178; Јованка Ђорђевић, *Монографија Радослава Меденице о творцима наше народне епике*, стр. 226—231; Ђенана Батуровић, *Епске пјесме савременог казивача као израз етносоцијалне средине*, 1978, св. 65, стр. 1—6; Миливој Родић, *Народне пјесме о доктору Младену Стојановићу, „човјеку какви ће људи тек бити“*, 1979, св. 69—70, стр. 22—31.

⁵⁴ Радослав Меденица, *Бановић Страхиња у кругу варијаната и тема о невери жене у народној епци*, Београд, 1965.

⁵⁵ Радосав Меденица, *Наша народна епика и њени творци*, Цетиње, 1975.

⁵⁶ Светозар Матић, *Вишњић у Срему*, Књижевност и језик, 1957, књ. VII/VIII, поред поменутих радова у Зборнику Матице српске за књижевност и језик.

⁵⁷ О радовима Војислава Јовановића видети: Илија Николић, *Др Војислав Јовановић, 1884—1968*, издање аутора, Београд, 1969, стр. 11—60.

рада Панића Сурепа,^{57a} Вида Латковића,⁵⁸ Петра Бакотића,⁵⁹ М. Парија и А. Лорда,⁶⁰ Николу Банашевића,⁶¹ Боривоја Маринковића,⁶² Илију Николића,⁶³ Алојза Шмауса,⁶⁴ Мирослава Пантића,⁶⁵ Радмилу Пешић,⁶⁶ Мају Бошковић Стули,⁶⁷ Наду Милошевић⁶⁸ да не набрајамо више, иако има још низ млађих и не толико познатих истраживача који су написали прилоге о улози епских певача.

Систематског изучавања улоге народних певача наше народне епике, међутим, нема задуго ни после другог светског рата.

Владан Недић је први пришао планском проучавању улоге Вукових певача у стварању и преношењу епских песама и систематски се бавио истраживањима у тој области. Свој план, међутим, није успео да приведе крају на велику штету наше науке о усменој књижевности, али оно што је урадио представља и обимом а још више научном вредношћу крупно дело, које је од непроцењивог значаја за науку о усменој књижевности.

Из области проучавања улоге епских певача у нашој народној епизи Владан Недић је први објавио 1960. године студију о Тешану Подруговићу.⁶⁹ Та студија је плод вишегодишњег Не-

^{57a} Милорад Панић Суреп, *Филип Вишњић, песник буне*, Београд, 1956.

⁵⁸ Видо Латковић, *Народна књижевност*, Рад, Београд, 1957; *Народна књижевност*, I, Научна књига, Београд 1967; *Питање Вукове пете књиге народних песама*, Ковчежић, 1958, I, стр. 62.

⁵⁹ Петар Бакотић, *Старац Милија*, Школски вјесник, 1962, бр. 8, стр. 25—28.

⁶⁰ М. Пари, А. Лорд, *Српскохрватске епске јуначке пјесме*, Београд и Кембриџ, књ. I, 1954; књ. II, 1963.

⁶¹ Никола Банашевић, *Ранија и новија наука и Вукови погледи на народну епiku*, Прилози, 1964, св. 3—4, стр. 171—190.

⁶² Боривоје Маринковић, *Прва интересовања Вука Караџића за српске народне песме*, предговор у књизи: Вук Стеф. Караџић, *О Српској народној поезији*, Београд, 1964. Види и поговор у овој књизи; *Загонетни Филип Вишњић*, *Израз*, 1962, св. 1, стр. 92—97; *Из песничке биографије Симе Милутиновића*, *Књижевне новине*, 1969, бр. 85.

⁶³ Илија Николић, *Непознати певачи о Вуковим слепим певачима Живани и Јеци*, Прилози, 1965, св. 3—4, стр. 253.

⁶⁴ Алојз Шмаус, *Студије о крајинској епизи*, Загреб, 1953.

⁶⁵ Мирослав Пантић, *Југословенска књижевност и усмена народна књижевност од XV—XVIII века*, Прилози, 1963, св. 1—2, стр. 17—44; *Народне песме у записима XV—XVIII века*, Просвета, Београд, 1964; *Књижевни историчар Владан Недић*, у књизи: Владан Недић, *О усменом песништву*, Српска књижевна задруга, Београд 1976, стр. VIII—XV, а посебно стр. XIII—III.

⁶⁶ Радмила Пешић, *Изучавање усмене књижевности...*

⁶⁷ Маја Воšković Stuli, *Petokrako zašto si crvena*, Загреб, 1959; *Bilješka o narodnoj pjesmi iz oslobodilačkog rata*, Republika, 1955, бр. 7—8; *Народна поезија народноослободилачке борбе као проблем савременог фолклорног стваралаштва*, Зборник радова САНУ, Београд, 1960; *Пјесма о старом Вујадину*, *Словенски етнограф*, 1960; *Postojanost epskog modela u dvije pjesme iz dubrovačkog kraja*, *Narodna umjetnost*, 1966, књ. 4, стр. 15—27.

⁶⁸ Нада Милошевић Ђорђевић, *Заједничка тематско-сизејна основа српскохрватских неисторијских песама и прозне традиције*, Београд, 1971.

⁶⁹ Владан Недић, *Тешан Подруговић...*

дићевог истраживања овог знаменитог Вуковог певача и прва у низу које ће се касније појавити. Он је имао целовито виђење улоге народних певача у стварању и одржавању наше народне епике и јасан пројекат о Вуковим певачима. Своја схватања улоге епских певача најјасније ће изнети у једном свом раду десетак година касније.⁷⁰ Овом раду је из скромности додао одредницу *Напомене*, мада је то комплетна студија о овом питању и до дана данашњег најкомплетнији текст написан о том питању не српскохрватском језику. Износећи своје гледање на улогу епских певача у нашој народној епици, означио га је као „индивидуалне поетике у народном песништву.“⁷¹ Истакао је да „иако стварају у оквиру опште поетике и поетике врсте коју негују, уметници усмене речи дају старој и новој грађи посебне црте.“⁷² Навео је затим разлике које се јављају у песмама зависно од социјалне припадности певача: слепи гуслари радо певају о породичном животу, а хајдуци о женидбама; затим се то одражава и на изражајна средства — слепи певачи узимају оне сталне епитете чију садржину могу опипати додиром; трговци певачи преносе радњу својих песама на друмове и градску средину а жене гуслари увећавају улогу жене у песмама; путници гуслари проводе своје јунаке путевима којима су сами путовали а чобани певају како средњовековна властела дели уместо држава и градова овце; певачи ратници пак преображавају светачке легенде у јуначке песме. Када је дао ове опште *напомене* о епским певачима, истакао је онај индивидуални фактор још јасније: „Највеће разлике у варијантама јављају се, међутим, због различитих индивидуалности њихових аутора. Сваки даровити усмени стваралац креће се у кругу својих омиљених мотива, бира из опште ризнице она стилска и композицијска средства која му одговарају и од њих гради нов склад, а грађи коју је наследио удахњује своје осећање живота и уметности. Он, потпуно несвесно, повести старих јунака слика и према људима свог времена, па и према самом себи.“⁷³ Ову сажету оцену Недић је врло сликовито илустровао на примеру песама слепе Јеце, истакавши опште одлике њених песама: сажетост, присутност хришћанских елемената, племенитост и силину породичног осећања, измене наслеђене грађе: давање важног места жени и стварање изнова лика трагичне јунакиње којој је „у заносу уметничког саживљавања херојској љуби несвесно дала своје рођено име!“⁷⁴

Овај оглед о поетици усменог песништва показао је комплетност Недићевог погледа на улогу епских певача у српско-

⁷⁰ Владан Недић, *О поетици југословенског усменог песништва, напомене*, Књижевност и језик, 1969, бр. 4, стр. 354—359.

⁷¹ Исто, стр. 356.

⁷² Исто.

⁷³ Исто, стр. 357.

⁷⁴ Исто, стр. 359.

хрватској народној епици пре рада на студији о Тешану Подруговићу, дакле када је почињао опсежни захват у истраживању улоге епских певача у најпознатијој и најважнијој збирци наших народних епских песама, дакле када је приступао изучавању Вукових певача и њихове улоге у стварању наше народне епике и њеном одржавању.

После студије о Подруговићу написао је кратак рад о Гаји Балаћу, песнику „Малог Радојице“⁷⁵ а затим су у серији наишли радови о другим Вуковим певачима: Старцу Милији,⁷⁶ Стојану Хајдуку,⁷⁷ Филипу Вишњићу, коме је прво посветио неколико страница⁷⁸ а затим комплетну монографију,⁷⁹ Слепој Јеци, у раду *О поетици југословенског усменог песништва*,⁸⁰ а затим ће о њој писати још једном опширније,⁸¹ Тодору Икову, расправљајући о песми *Човјек паша и Михат чобанин*,⁸² коју је посебно ценио, па о Сељаку из рудничке нахије,⁸³ мада ће се њему вратити још једном расправљајући о песми *Опет зидање Раванице*,⁸⁴ затим о Павлу Ирићу,⁸⁵ Старцу Рашку,⁸⁶ Слепој из Гргуреваца,⁸⁷ Марку Утвићу,⁸⁸ Дамњану Дуловићу,⁸⁹ Јовану Мићићу,⁹⁰ Слепој Степанији.⁹¹

Мирослав Пантић је писао о овом делу научног опуса Владана Недића и његове је радове поделио на оне монографског карактера (о Вишњићу, Подруговићу, Слепој Живани, Старцу Рашку), затим на радове средњег обима (о Старцу Милији, Слепој из Гргуреваца, Марку Утвићу и Слепој Јеци) и на крајње сажете, кратког обима (*Сељак из рудничке нахије*, о Дамњану

⁷⁵ Владан Недић Његошев „Мали Радојица“, Летопис Матице српске, 1963, књ. 392, св. 5, стр. 461—465.

⁷⁶ Владан Недић, *Старац Милија*, Анали Филолошког факултета, 1964, књ. IV, атр. 293—297.

⁷⁷ Владан Недић, *Стојан Хајдук*...

⁷⁸ Владан Недић, *Виђења Филипа Вишњића*, Политика, 3. XII 1967.

⁷⁹ Владан Недић, *Филип Вишњић*, Рад, Београд, 1961.

⁸⁰ Владан Недић, *О поетици*...

⁸¹ Владан Недић, *Слепа Јеца, Караџићев певач*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, (даље: Зборник МС) 1973, књ. XXI, св. I, стр. 14—22.

⁸² Владан Недић, *Човјек паша и Михат чобанин*, Зборник радова посвећених успомени Салке Назечић, Свјетлост, Сарајево, 1972, стр. 105—111.

⁸³ Владан Недић, *Сељак из рудничке нахије, певач Вука Караџића*, Прилози, 1972, књ. XX, св. I, стр. 233—235.

⁸⁴ Владан Недић, *Чија је песма „Опет зидање Раванице“?...*

⁸⁵ Владан Недић, *Павле Ирић*...

⁸⁶ Владан Недић, *Старац Рашко, певач Вука Караџића*, Међународни научни састанак слависта у Вукове дане, 1972, књ. II, стр. 237—241.

⁸⁷ Владан Недић, *Слепа из Гргуреваца, певач Вука Караџића*, Зборник МС, 1973, књ. XXI, св. 2, стр. 213—218.

⁸⁸ Владан Недић, *Марко Утвић, певач Вука Караџића*, Зборник МС, 1973, књ. XXI, св. 3, стр. 409—415.

⁸⁹ Владан Недић, *Дамљан Дуловић*...

⁹⁰ Владан Недић, *Јован Мићић, певач Вука Караџића*, Зборник МС, 1974, књ. XXXI, св. 1, стр. 134.

⁹¹ Владан Недић, *Слепа Степанија, певач Вука Караџића*, Зборник МС, 1974, књ. XXII, св. 1, стр. 135.

Дуловићу, Павлу Ирићу, Јовану Мићићу, Слепој Степанији).⁹² У рукопису су остала још два рада о певачима Вука Караџића: о Филипу Бошковићу и Миловану Мушкићу.⁹³ Пантић је, говорећи о Недићевим радовима о Вуковим певачима врло исцрпно и изванредно лепо, рекао: „У основи ових радова може се већ на први поглед открити један Недићев лични приступ или нека врста његове поетике, ако се тако може рећи. Они су такође сродни по својој структури и у њима има један уобичајени ред излагања ствари. Чак и у оним радовима где се због њихове изузетне сведености не понављају у целини тај приступ, ни та поетика, а ни та структура, могуће је открити њихове одвојене и појединачне елементе.“⁹⁴

Недић је истраживао поједине ствараоце усмене уметничке речи различних дарова, афинитета, доба старости, професија, социјалног порекла и полова, да више не небрајамо њихове различне карактеристике, дакле различне природе и различне судбине ових Вукових певача и добро је знао да ту никакав шаблон не помаже јер се он практично не да остварити из једноставног разлога што није имао исте податке о тим певачима. Оно мало података које је о њима нашао у Вука веома је ценио јер су они ипак били најпоузданији и сасвим је разумљиво што је од њих полазио. Од њих је полазио и због тога што су то били први објављени подаци о њима, прве њихове биографије, први историјско-књижевни подаци па је и уобичајено да се од њих полази. Сматрамо да су то били превасходно разлози што је Недић полазио у овим истраживањима баш од података које је Вук написао. Биографске и остале податке које није нашао у Вуковим записима у „рачуну од песама“ тражио је и често налазио у Вуковој преписци или другим Вуковим записима. Затим је трагао за новим подацима о Вуковим певачима у записима других савременика, објављеној или необјављеној грађи, прибирајући тако драгоцен материјал којим је расветљавао песничка дела тих стваралаца. Није ретко било да је трагао и по архивама тадашњих установа у Србији и другим земљама у којима је Вук боравио, и налазио их. Користио је и грађу других научника: историчара, лингвиста, историчара књижевности и других истраживача прилика и личности тога времена и њиме употпуњавао биографије Вукових певача које је проучавао. Грађу је систематизовао, разуме се, на најбољи могући начин, али не инсистирајући никада на већ унапред створеној схеми, настојећи да грађу поређа хронолошки, што је опет природно када се ради о истраживању живота стваралаца и њихових уметничких дела. Трагао је и врло успешно проналазио, можемо слободно рећи као нико пре ни после њега, „поруку о нужности

⁹² Мирослав Пантић, *Књижевни историчар Владан Недић...*, стр. XIV.

⁹³ Исто, стр. XIV.

⁹⁴ Исто, стр. XV.

стваралачке битке“ тих стваралаца у самим њиховим песмама које су они Вуку казивали или певали. Ми бисмо се на том делу Недићевих истраживања улоге народних певача у нашој народној епици задржали.

Недић је рекао у *Поетици*: „Највеће разлике у варијантама јављају се, међутим, због различитих индивидуалности њихових аутора“, додавши да „сваки даровити усмени стваралац“ бира мотиве које он воли и према својим склоностима бира „стилска и композицијска средства“, да „грађи коју је наследио удахњује своје осећање живота и уметности“, и да „потпуно несвесно, повести старих јунака слика и према људима свога времена, па и према самом себи“.⁹⁵ Та поетика усменог стварања није никакво писано нити пак утврђено усмено правило па се овде сусрећемо са различним поетикама усмених стваралаца, готово колико и у писаној књижевности.

Владан Недић се доста дуго бавио и изучавањем писане књижевности, наше и руске, из које је врло успешно и преводио. Биографско-историјски метод истраживања у писаној књижевности био му је врло близак и он се њим служио у области истраживања писане књижевности и пре већих подухвата у истраживању усмене књижевности, рекли бисмо. Када погледамо библиографију радова Владана Недића, видећемо да први радови из усмене књижевности датирају из 1960. године, ако се изузме рад *Српске народне песме на украјинском језику*⁹⁶ и још два приказа.⁹⁷ До 1960. године, међутим, Недић је већ објавио књигу о Сими Милутиновићу;⁹⁸ приредио је две књиге изабраних дела: *Ђуре Јакшића*⁹⁹ и *Лазе Лазаревића*;¹⁰⁰ објавио је низ радова из писане књижевности: *Белешку о „Нилу“ и његовом уреднику*,¹⁰¹ радове о Сави Мркаљу,¹⁰² о библиотеци Вука Караџића,¹⁰³ *Лазе Лазаревићу*,¹⁰⁴ о Милутиновићевој *Пјева-*

⁹⁵ Владан Недић, *О поетици...*, стр. 357.

⁹⁶ Владан Недић, *Српске народне песме на украјинском језику*, *Летопис Матице српске*, 1947, књ. 360, св. 3, стр. 188—189.

⁹⁷ Владан Недић, *Зборник за народни живот и обичаје Јужних Славена*, књ. 38, 1954, Прилози, 1956, св. 1—2, стр. 160; *Србска народна поезија*, Кијев, 1955, Прилози, 1957, св. 3—4, стр. 314—315.

⁹⁸ Владан Недић, *Сима Милутиновић Сарајлија*, Београд, 1959.

⁹⁹ Видети: *Ђура Јакшић, Изабрана дела*, Народна књига, Београд 1958.

¹⁰⁰ Видети: *Лаза Лазаревић, Изабрана дела*, Народна књига, Београд 1958.

¹⁰¹ Видети: *Белешка о „Нилу“ и његовом уреднику*, Библиотекар, 1952, бр. 3—4, стр. 125—126.

¹⁰² Видети: *Белешке Саве Мркаља из бечке душевне болнице*, Прилози, 1954, св. 3—4, стр. 303—305.

¹⁰³ Видети: *Библиотека Вука Караџића*, Библиотекар, 1954, бр. 4, стр. 201—210; 1955, бр. 1—2, стр. 15—24; бр. 3—4, стр. 162—171; 1956, бр. 1—2, стр. 63—73.

¹⁰⁴ Видети: *Лаза Лазаревић, предговор у књизи: Лаза Лазаревић, Изабрана дела*, Народна књига, Београд 1958, стр. 5—20.

нији,¹⁰⁵ о Стерији,¹⁰⁶ о Вуковој вези са Украјинцима,¹⁰⁷ опет о Сими Милутиновићу,¹⁰⁸ о необјављеним песмама Саве Мркаља,¹⁰⁹ Дакле, до 1960. године већи број радова В. Недића припада писаној књижевности. Ако наведеним радовима из писане књижевности додамо библиографију о Стерији Поповићу,¹¹⁰ хронологију о Ђури Јакшићу,¹¹¹ литературу о Сими Милутиновићу, приказе домаћих и страних књига — СКЗ 1941,¹¹² Ковчежића 1959,¹¹³ Федјејева,¹¹⁴ о превођењу совјетске лирике,¹¹⁵ *Сапутника* Вере Панове,¹¹⁶ — као и преводе из руске литературе,¹¹⁷ видећемо да и бројем и обимом знатно претежу радови из писане књижевности над радовима из усмене књижевности.

Из овога би се могао донети закључак да је, аналогно проучавању писаца, тај однос писац — његово дело пренео на најбољи начин и у област истраживања односа епског певача и његовог уметничког дела. Ово се да лепо видети из анализа песама певача који су публиковали наслеђену епску грађу: Тешана Подруговића, Старца Милије, Слепе Јеце и других. Недић, међутим, није механички пренео методологију истраживања писане књижевности на Вукове певаче и на истраживање усмене књижевности, већ само онај део који се могао адекватно применити као успешан. Дакле, стваралачки је пренео на истра-

¹⁰⁵ Видети: *Рукопис Милутиновићеве „Пјеваније“*, Прилози, 1958, св. 3—4, стр. 238—246.

¹⁰⁶ Видети: *Стеријин „Злочинац“*, Прилози, 1958, св. 3—4, стр. 319—320.

¹⁰⁷ Видети: *Вукове везе са Украјинцима*, Ковчежић, 1953, I, стр. 151—153.

¹⁰⁸ Видети: *Видовдански дани Симе Милутиновића, 1816—1817*, Савременик, 1958, IV, бр. 4, стр. 468—477.

¹⁰⁹ Видети: *Необјављене песме Саве Мркаља*, Зборник Филозофског факултета у Београду, 1959, IV/2, стр. 415—424.

¹¹⁰ Видети: *Прилог библиографији радова о Ј. Ст. Поповићу (грађа из књига и часописа)*, Прилози, 1956, св. 1—2, стр. 169—177.

¹¹¹ Видети: *Хронологија Ђуре Јакшића*, у књизи: *Ђура Јакшић, Изабрана дела*, Народна књига, Београд, 1958, стр. 349—354.

¹¹² Видети: *Сима Милутиновић*, у књизи: *Сима Милутиновић Сарајлија*, Нолит, Београд 1959, стр. 194—198; *Три књиге из последњег кола Српске књижевне задруге*, Реч, Београд, 1941, I, бр. 1, стр. 14—15.

¹¹³ Видети: *Ковчежић, Прилози и грађа о Доситеју и Вуку*, књ. II, 1959, Прилози, 1960, св. 3—4, стр. 360—361.

¹¹⁴ Видети: *Александар Федјејев, „Пораз“*, Младост, 1947, III, бр. 7—8, стр. 68—69.

¹¹⁵ Видети: *О „Пријеводима совјетске лирике“*, Младост, 1948, IV, бр. 3, стр. 250—252.

¹¹⁶ Видети: *„Сапутници“ Вере Панове*, Младост, 1948, IV, бр. 5—6, стр. 507—508.

¹¹⁷ Видети: *Аркадиј Первенцев, Комсомолски одред*, Нови Сад, 1947; *Вера Панова, Сапутници*, Нови Сад, 1947; *Георгије Березко, Ноћ војсковође*, Нови Сад, 1948; *Н. Ф. Бељчинов, Н. Г. Чернишевски*, Београд, 1948; *Константин Ломунов, Л. К. Толстој; В. Јермилов, Чехов*, Нови Сад, 1949; *К. Куњин, Васко де Гама*, Нови Сад, 1949; *Алексеј Мусатов, Стожери*, Београд, 1951, као и још осам превода објављених у часописима.

живања усмене књижевности оно што је одговарало њој, створивши нови прилаз и одговарајућу методологију истраживања усмене књижевности, није њу механички примењивао не све епске певаче Вукове већ је свакоме од њих прилазио друкчије, прикладно природи свакога од њих и обиму података с којима је располагао.

Тај посебан, специфичан прилаз сваком Вуковом певачу кога је изучавао да се лако приметити. Зато је и налазио и у песмама тих певача кључ њиховом делу јер је из самих дела извлачио обиље података који су проистицали из споја ствараоца и његовог дела и јер су ствараоци давали у песмама свесно или несвесно одушка својим животним судбинама, жељама, стремљењима, доживљајима и искуствима. О сваком од њих Недић ће открити прегршт личних елемената, или бар по коју личну ноту у самим песмама. О Тешану Подруговићу доноси неколико закључака у том смислу: на пример, како је сватове у једној својој песми „задржавао на преноћишту баш у местима где су се налазили стари ханови, дало би се закључити да је Подруговић овде у ствари сликао пут којим је некада пролазио као трговац“;¹¹⁸ у другој, опет, да је силазио до Приморја, да је своје јунаке везао за Романију, у којој је сам хајдуковао; да је чест мотив у његовим песмама женидба и љубав „а то бисмо најпре објаснили као изрез хајдукове жудње за женом и огњиштем“;¹¹⁹ да је „главни Подруговићев јунак Марко Краљевић“.¹²⁰

Анализирајући поједине песме, раније записе и оне које је Вук записао од Тешана, Недић је налазио Подруговићеве прераде наслеђене песничке грађе. У песми *Душанове женидба* од наслеђене грађе „Подруговић је начинио уметничко дело. Он је из основа прерадио наслеђену варијанту. Суровог јунака заменио је племенитим: овчара убојицу претворио је у овчара шаљивчину. А што је најглавније, од скице је створио лик. Нашао је нове појединости — живописне, бритке; унео је хумор, за који раније варијанте нису знале; развио је призоре до драматичности; осветлио је душу овчара и витеза; и главни јунак јавио се тек сада у сјају песништва. Једном речју, лику Милоша Војиновића је први удахнуо живот.“¹²¹ Недић је објаснио како је овај песник оживео још низ јунака наше народне епике. Да се само подсетимо како из двадесетак стихова израћа на светлост дана лик Бошка Југовића, а у интерпретацији Владана Недића он се још једном појављује у сјају боје која највише пресијева на сунцу.¹²² Од наслеђене грађе „тек су певачи

¹¹⁸ Владан Недић, *Тешан Подруговић...*, стр. 7.

¹¹⁹ Исто, стр. 8.

¹²⁰ Исто, стр. 14.

¹²¹ Исто, стр. 11.

¹²² Исто, стр. 11—12.

Вуковог времена лику Марка Краљевића дали рељеф и велику привлачност. У првом реду Тешан Подруговић.¹²³ И опет је Недић у својим песнички надахнутим неколиким реченицама поново оживео слику овог епског јунака: „Осим његовог уметничког дара, томе је допринело још нешто: Подруговић је осећао велику сродност са ликом епског Марка. И он је био изванредног телесног раста, прави горостас; и он је био јунак над јунацима; и он је штитио слабе, почев од оне девојке из родитељске куће у Казанцима; и он се целог живота тукао против насилника; и он је, и на босанским друмовима и на дринском ратишту, војевао вазда на своју руку; и он је, у души, остао увек хајдук. Баш зато Тешан је најбоље осетио Марков лик. Он га је створио и према затеченој епској грађи и према самоме себи. Истакао је његове племените црте, а потиснуо сурове. Изгладио је противречности у лику. Он га је први и последњи дао исцела.¹²⁴ Недић је посебно истакао Подруговићев смисао за хумор. Указао је и на стихове у његовим песмама који „не би никако били усамљени, љубавни десетерци нашег хајдука.“¹²⁵

Не може се а да се на крају још једном не понови да је његов стил кристално јасан и до крајњих могућности нашега језика сажет.

Недићева истраживања улоге епских певача у нашој народној епици методолошки могу служити као најлепши пример, нарочито када се тиче плана и система рада. Она у нашој науци о усменој књижевности представљају највећи домет који је достигнут до сада јер су то најлепши и највреднији текстови из те области написани на нашем језику. Зато, рекли бисмо, обавезује да се наставе истраживања наших епских певача онако како је то чинио Недић, или бар приближно тако, и треба их искористити и као најбољи путоказ даљим истраживањима у тој области.

Пратећи истраживања улоге епских певача у нашој народној епици, видели смо да највреднији резултати, и обимом највећи, у тој области припадају времену после другог светског рата, и то у великој мери захваљујући научном доприносу Владана Недића. Његова проучавања Вукових певача служе као најлепши пример, указујући пут даљим истраживањима. У овој области Недићеве радови представљају највећи домет који је до сада постигнут, представљајући истовремено и највредније и најлепше написане текстове из те области на нашем језику.

¹²³ Исто, стр. 13.

¹²⁴ Исто, стр. 14.

¹²⁵ Исто, стр. 17.

Остаје, међутим, да се изуче и други певачи, поред Вукових, јер у великом броју њих има још изврсних, а нису још довољно проучени или нису уопште, иако постоји и о њима доста грађе. Нарочито би била интересантна истраживања оних епских певача из времена када је оживљавало поново наше народно певање, а то се обично догађало у ратовима за одбрану слободе и независности или у ратовима за ослобођење од окупатора. Ваљало би посебно осветлити нешто измењену улогу епских певача у НОБ и послератној изградњи земље, како би се избегла нека произвољна тумачења појава у најновијем епском певању код нас и како би се разлучило народно епско певање од певања на народну.

Dr Vladimir Bovan

STUDY OF THE ROLE OF FOLK NARRATORS IN THE SERBOCROAT FOLK EPIC

Summary

Vuk Karadžić noticed individual characteristics of his narrators and their reflection on the poems they sang or narrated to him. He noted and published the basic data about them in order to contribute to the understanding of their role in creation of our epic poetry since he knew that our folk epic had been created by the individuals, talented creators of verbal artistic word.

After Vuk Karadžić, the ones who recorded epic poems neglected the role of narrators in creation and handed down the epics and therefore, there are either little or no data about them at all. When the Moslem epic drew attention of the recorders and scientists, little more data on epic narrators were noted by Luka Marjanović by the end of the 19th century and Matija Murko at the beginning of the 20th century. At the beginning of the 20th century, Andra Gavrilović collected the material about several narrators of Vuk.

Between the two WW's, the researches of the role of narrators, both of Vuk and the contemporary ones, came to life. A significant contribution was given by the authors of the essays or shorter supplements in „Prilozi proučavanju narodne poezije” (1934—1939), i.e. Supplements to the study of folk poetry. There wrote about the epic narrators Miloš Savković, Aleksandar Belić, Radosav Medenica, Alojz Šmaus, Gerhard Gezeman, Svetozar Matić, Miodrag Lalević, Stanislav Vinaver, Milija Stanić, Mil. Filipović, Tatomir Vukanović, etc.

After the 2nd WW, the role of epic narrators in the creation of the Serbocroat folk epic has drawn attention of a pretty big number of scientists. A considerable contribution to the study of their role was given by: Radosav Medenica in two separate books, then by Svetozar Matić, Vojislav Jovanović, Vido Latković, Milorad Panić Super, Petar Bakotić, M. Pari and A. Lord, Nikola Banašević, Borivoje Marinković, Ilija Nikolić, Alojz Šmaus, Miroslav Pantić, Maja Bošković Stuli and many others.

Systematic study of epic narrators of Vuk Karadžić was then started by Vladan Nedić. His studies of all significant narrators of Vuk represent the most valuable results in this field of our science of verbal literature. Nedić treated the epic narrators as talented creators of oral artistic word whose life had been reflected in their artistic works regardless of whether creation of new poems had been in question or reforming of then existing epic material. He paid most attention to the examination of such relation and his results represent the biggest range reached with us in this field.

Др МИЛА СТОЈНИЋ (Београд)

ПРИМЕРИ ИЗ НАШЕ НАРОДНЕ ПОЕЗИЈЕ У ИСТОРИЈСКОЈ ПОЕТИЦИ А. Н. ВЕСЕЛОВСКОГ

Капитална истраживања А. Н. Веселовског у области коју је обухватио термином „историјска поетика“ представљају један од могућих кључева за разјашњавање питања књижевног процеса у оним књижевностима у којима се развојна нит под утицајем различитих литерарних и ванлитерарних фактора кидала и губила. Та могућност је само успутни резултат његових истраживања коју сам аутор није никако имао у виду истражујући пре свега првобитни синкретизам и еволуцију жанрова, развој поетског језика и поетику сижеа. Међутим, кад се примери из најразличитијих европских и ваневропских књижевности којима је он илустровао тезе у домену својих истраживања посматрају у склопу целокупног развоја сваке од тих књижевности, они сами од себе указују како на домете тако и на неостварене могућности и подсечене корене у свакој од њих и на свој начин попуњују вакууме у пресецима континуитета развоја, спајају крајеве с почецима у њему.

Примери које је Веселовски узимао из народне књижевности српскохрватског језичког подручја углавном поткрепљују његове тезе о психолошком паралелизму и његовим формама у одржавању поетског стила и о језику поезије и језику прозе. Анализа десетак таквих примера у *Историјској поетици*¹ показује на који су начин наши народни певачи развијали категорије о којима говори Веселовски. Они увршћују поетска решења у нашој народној поезији међу најуспелија у развијању поетске фигуративности, ритмичких варијација и смисаоних уопштавања.

Така наша лирска народна песма *Ој ти вишњо, вишњице* служи Веселовском као најпотпунији пример „једностраног умнажања објеката у једном делу паралеле“ што „указује на већу слободу кретања слика у њеном саставу“. Тачније, тај пример по-

¹ А. Н. Веселовский, *Историческая поэтика*, Редакция вступ. статья и примечания В. Н. Жирмунского, Ленинград, 1940.

казује како „паралелизам постаје аналитички стилски поступак“, којим се постиже боље комуницирање смисла међу речима у контексту, а то опет доводи до новог смисла или омогућује преношење значења на други смисаони план. При томе, једне слике смењују и елиминишу друге и у том процесу се шири обим смисла основне слике или основног односа и остварује већа уопштеност.

Веселовски цитира целу ову песму: „Ој ти вишњо, вишњице! / Камо си се нагнула? / —А ја сам се нагнула / Ка бору зеленом. / А ти млада девојка, / К кому си се привила / — А ја сам се привила / К младом јунаку, / Кот ми се привија / И свила к бумбаку. / Липа ти је та свила, / Још је липша та мила, / Лип ли ти је тај бумбак, / Још је липши тај јунак, Липо ти је свилу ткат, / Још је липше с милим спат, / Липо ти је свилом шит, / Још је липше с милим бит.“ При томе он истиче низ паралелизама „вишња — бор; девојка — јунак; свила — памук“; значење привијање је најизразитије у слици припијености свиле уз памук. Та слика потире прву, полазну („вишња-бор“), која је у основи створена само песничком имагинацијом и има искључиво естетичку, не и стварну семантичку функцију. Обе ове слике добијају своју пуну семантизацију у пару који је постављен између њих; „девојка — јунак“. Тај семантички пар открива због чега су ова друга два пара доведена у везу и маркира њихову поетичку функцију.

Објашњавајући општу схему психолошког паралелизма као поређење два мотива од којих један дешифрује друга и са њим се сплиће у варијацију једне исте музичке теме, Веселовски наводи наше песме „Паун шета, војно — ле! на венчање, / С собом води, војно — ле! пауницу“ и „Иде соко, води соколицу, / Благо мајци! златна су јој крила“. Ту се, у ствари, имплицитно испољава како наш народни песник избегава да у песму уведе директни исказ о значењу слике, од чега слика добија већи поетски набој. Прави смисао „паун = момак“, „пауница = девојка“, (женик и невеста) и „соко = женик“, „соколица = невеста“, народни певач открива припревом који указује на човека „војно — ле“ (војно = муж, јунак), а у другом директно уводи нови елеменат, „мајку“, и са њом образујући својеврсни мелодијски мотив („благо мајци!“) опет указује на то да соко и соколица метафорички изражавају женика и невесту и додаје томе нову метафору потврђујући антропоморфно значење претходних слика „златна су јој крила“ са значењем „вредна је“ „уме све да ради“, „златне су јој руке“.

Коначну уопштеност наш народни песник постиже у фигури коју Веселовски назива „једночланом паралелом“ у којој одсуствује било какав наговештај стварног смисла, као у случају кад јунак упада изненада међу непријатеље који се чуде „Каква ватра између нас дође?“, где реч *ватра* не само да означава човека, јунака, него га и многоструко одређује у исто време (јунак — ватрен, плаховит, стихијан, као елементарна несрећа итд.). Поетска вредност речи „ватра“ овде није само у њеном пренесе-

ном значењу, па чак ни у многострукој квалитацији тога значења, него, и још више, у томе што покреће имагинативну моћ читаоца да сам ствара други део паралеле и целу представу према својој могућности.

Сличан је случај и у следећој нашој народној песми коју Веселовски у истој вези наводи: „Сив соколе, ће си долетио, / Да хоћеш ли здраво излетити / И изнијети тицу препелицу“, где препелица као замена за значење „девојка“ има и значење преплашености, збуњености, снѣбивања, сићушности итд.

Илуструјући изванредну могућност проширивања (‘растјажимост’) семантичког поља у симболу као резултат мешања значења речи у контексту када се „паралелна формула испуњује не само непосредним садржајем изостављеног елемента него и конкретним у животу уобичајеним односима, Веселовски наводи нашу песму „Два цвијета у бостану пасла, / Плави зумбул и зелена када; / Плави зумбул оде на Дољане, / Оста када у бостану сама; / Поручује зумбул са Дољана: / Душо моја, у бостану кадо...“ итд. Ту се биљке, цветови, *крећу, одлазе, растају*, један другом *поручују*, раде оно што људи у свакодневном животу обично раде и тим својим антропоморфним својствима указују на право значење слика. Њихова приписана својства су у ствари кључ за дешифровање стварног садржаја.

Неколико наших народних песама послужило је Веселовском као илустрација за једну сасвим специфичну поетску формулу коју је он назвао „одрични паралелизам“, тј. за једну врсту загонетања као стилске фигуре засноване на логичком поступку доказивања „*per negationem*“, као што су стихови из песме *Браћа и сестра*: „Два су бора напоредо расла, / Међу њима танковрха јела; / То не била два бора зелена, / Ни међ њима танковрха јела, / Већ то била два брата рођена, / Међу њима сестрица Јелица.“ У истом циљу овде се наводе и наше народне песме са зачетном формулом „Или грми, ил’ се земља тресе / Ил’ удара море о брегове? / са варијантом „Ил’ се бије море о мраморје“ / Нити грми, нит’ се земља тресе / Већ... дијеле благо светитељи“ и сл. Као трећу варијанту ове фигуре Веселовски наводи случајеве са временском негацијом „Гром загрме на светог Саву / усред зиме кад му време није“ као и: „Закукала црна кукавица, / Кад јој рока ни времена нијма. / Оно није црна кукавица, / Но је мајка Беке Турчинова.“ Четврта варијанта одричног паралелизма је овде представљена описно-одричном формулом, која се често среће у нашој народној поезији типа: „Шта се сјаји кроз гору зелену? / Да л’ је сунце да л’ је јасан месец? / Нит је сунце, нит је јасан месец...“

Веселовски наглашава да се овакав паралелизам среће у литавској, новогрчкој и ређе у немачкој поезији, мање је разви-

² В. Я. Пропп, *Об историзме русского фольклора и методах его изучения*, Ученые записки ЛГУ. вып. 399 серия филолог. наук. вып. 72. Русская литература, Ленинград, 1968.

јен у украјинској, а још мање у руској, али највише примера даје из наше поезије. Ипак, он сматра да је овај стилски поступак у једној својој варијанти веома распрострањен у свим словенским књижевностима, па је та варијанта ове фигуре и добила назив „словенска антитеза“. Посматрајући „словенску антитезу“ као једну од варијаната одричног паралелизма, Веселовски пише: „Популарност овог стилистичког поступка у словенској народној поезији дала је повода за нека уопштавања која ће се морати, ако не сасвим елиминисати, а оно бар ограничити. У одричном паралелизму уочено је нешто народно или расно, словенско, нешто у чему је на типичан начин изражена посебна елегична структура словенског лиризма. Појава те формуле и у другим народним лирикама своди такво схватање на границе које му припадају. Може се говорити само о великој распрострањености те формуле на терену словенске народне песме, уза шта се одмах поставља питање узрока те омиљености. Са психолошке тачке гледишта одрична формула се може схватити као излаз из паралелизма чију потврдну схему она подразумева као готову чињеницу. Та потврдна схема зближује радње и ликове ограничавајући њихову блискост паровима или гомилањем поређења... То је нека врста подвига свести која настоји, да међу мутним, сливеним утисцима разазна сваки од њих за себе... Разумљиво је да је елегично осећање у одричној формули нашло одговарајуће средство да се изрази: нешто вас је поразило, неочекивано, тужно, не можете да верујете сопственим очима: то није оно што вам се чини да јесте, већ нешто друго, и таман кад сте умирили себе да је то илузија по сличности, стварност свом снагом пуца пред вама, самообмана је само ојачала ударац и ви је болно одбацујете: не свија се бреза, него се повија и грчи твоја млада жена!

Ја не тврдим да је одрична формула настала у сфери оваквих расположења, али је она могла у њој да се однегује и уопшти смењивањем потврдног паралелизма са његовом провидном двојственошћу и одричног са његовом колебљивом тврдњом заснованом на принципу елиминације, даје народном лиризму посебну расплинуту обојеност...“ (*Историческая поэтика*“, стр. 185,6).

Заснивајући одрични паралелизам у свим његовим варијантама, укључујући ту и словенску антитезу, на психолошким процесима који су општељудски, Веселовски у извесној мери оспорава словенској антитези било какву ограничено словенску изворност и налази јој сродне примере у античкој књижевности (у *Илијади*, на пример) и у многим другим европским народним књижевностима. Његова општа формула одричног паралелизма

³ Г. Острогорски, *Српска област после Душанове смрти*, Београд, 1965.

⁴ Стојан Новаковић, *Српске народне пјесме о боју на Косову*, Годишњица Николе Цупића, Београд, 1978, књ. II.

у ствари и није ништа друго до општији или чак сасвим уопште-ни модел словенске антитезе, модел који знатно проширује изражајне могућности те стилске фигуре и указује на неограниченост њене употребе у европској народној поезији.

Богатство примера које Веселовски при тим теоретским разматрањима узима из наше народне поезије указује на свестрану развијеност тих изражајних могућности у њој, на то да је словенска антитеза у лирској народној поезији наших народа само једна варијанта много шире у њој распрострањене формуле одричног паралелизма. Осим тога, психолошка мотивација те фигуре, како је убедљиво тумачи Веселовски, открива у основи ове стилске фигуре један интиман, лични, индивидуални доживљај, па је тако индикатор више у правцу размишљања о анонимном, индивидуалном састављачу народне песме, о могућности анонимног индивидуалног начела у њеном настанку.

У прилог томе начелу сведочи и појава одабирања, одбацивања и развијања, модификовања и мењања устаљених поетских клишеа у народној поезији уопште. И та појава указује на активност једне индивидуалне поетске свести која врши одбир. Ту појаву Веселовски успут бележи у вези са развојем поређења као стилског поступка. „Поређење није само овладало фондом блиских представа и симбола, који је накупила претходна историја паралелизма, него се и само развија утрвеним стазама; стари материјал се улио у нову форму, неке паралеле су се уклопиле у поређења, и обрнуто, има и прелазних типова. У песми о вишњи, на пример, вишња и бор = девојка: момак, трећи елеменат се додаје већ као поређење — Кат се привија и свила к бумбаку. Тако је и у следећој песми: „Јер се дигла магла од Котара, / А кроз маглу сијевају муње. / Што се она магла подигнула, / То се дигла праха од копита, / Што кроз маглу сијевају муње, / То с’јевају токе на јунацим“.

После ова два примера из наше народне поезије, Веселовски наводи стихове из *Песме о Нибелунзима*, *Одисеје* и руске народне поезије и закључује: „Многочланом паралелизму одговара иста таква форма развијеног поређења (на пример, код Хомера, у англосаксонском епу итд.), с том разликом што је под условом свесног вршења самог чина, развитак синтаткситички чвршћи, а лична свест излази из граница традиционалног материјала у паралелама у правцу нових асоцијација и новог објашњења ликова и виртуозности описа... У *Илијади* (II, 144 стих) два поређења једно за другим су позајмљена од слике ветра; на истом месту (455. стих) утисак који оставља борба Ахајаца и њихових вођа изражен је у шест поређења са ватром, птицама, цвећем, мухамма, пастирима, биком. Касније то гомилање поређења постаје формула која не служи баш много циљевима јединственог утиска (као на пример, код Макферсона, Шатобријана, и др.)...“

⁵ Н. И. Кравцов, *Сербский эпос*, Москва—Ленинград, 1933.

Многочлани паралелизам који је, како се види и из примера што их наводи Веселовски, у нашој поезији доста чест, није у њој још испитиван са тачке гледишта евентуалне његове везе са стилистичким поступцима у античком епу, па ни с тачке гледишта могућег дослуха између наше и касније грчке народне поезије која је свакако баштинила неке класичне формуле и поступке стилизације. Таква испитивања би без сумње могла много што-шта објаснити, како у смисаној тако и у формалној стилизацији наше народне песме, јер је, по мишљењу Веселовског, „Поезија својим средствима подржавала музички елеменат говора, она је настојала да изнијансира карактеристике једног музичког акорда од другог следећи музички такт. О том погледу — пише он даље — ми не располажемо никаквим „collectanea“, зборницима. Могу само да наведем Херберово дело *Die Sprache als Kunst* (t. I—II, 1871—1874) и још књигу Луке Зиме *О фигурама и тропима у јужнословенској народној поезији*, која је у ствари прештампани његов чланак из „Рада“ Југославенске академије у Загребу (Agram). Зима је узео за основу Херберову књигу и све примере позајмио из поезије Срба, Хрвата и Бугара, а делимично и из руске и то претежно јужноруске поезије.“ Зима је у ствари, по мишљењу Веселовског, применио на поезији јужних и делимично источних Словена Херберове теоретске поставке, са којима се Веселовски не слаже. Зато он, критикујући Зиму, у суштини критикује Хербера, па каже: „Али ево која околност лишава његову књигу двеју трећина њенога значења: Зима не зна или неће да зна да свако ново откриће у овој или оној поезији мора полазити од принципа на којима се темељи та поезија. Шта је, међутим, учинио Зима? Он је просто преузео схеме древне реторике које је утемељио Аристотел, а које је он нашао у Немачкој. Али ту они имају свој *raison d'être*, зато што Немци немају прилике да се сретну са народном поезијом која још живи. Код Словена није тај случај. Зима је установио низ категорија које се међусобно стапају тако да би се један те исти пример морао код Зиме тражити у разним схемама, јер он није могао да их стави у однос са другим схемама. Сав материјал ускипталог народног стваралаштва он подводи под старе категорије анафоре, епифоре . . . и т. сл. Па ипак у тој књизи има одговор и на наше питање. Већ смо рекли да је поезија својим средствима подржавала појаве музичког паралелизма. Поетска реч је подупирала извесно понављање музичког мотива сличним понављањем речи, стиха, делова стиха, групе стихова итд . . .“

С тачке гледишта Веселовског, студија Л. Зиме је делимични промашај. Али и из таквог критичког његовог става према тој студији избијају два њена врла квалитета. Прво, она је један од два рада који пре Веселовског истичу тезу о узајамности музичког и поетског начела у народној поезији, коју Веселовски разрађује. Зимина студија је у том смислу прва са те тачке гледишта третирајући не само јужнословенску него чак и руску пое-

зију. Друго, анализирајући једну по једну појаве јединства музичког и поетичког начела у народној поезији, Веселовски констатује да је Зима за њих нашао примере у јужнословенским књижевностима, али да ти примери нису у потпуности репродуковали своју архесхему. У примерима за алитерацију „мила моја мајко“, „лав и лабуд“, „сиви соко“ — се „музички принцип акцента не подудара са фонетским акцентом с тачке гледишта језика“. Зимин пример за консонанс „Дан да идеш а два да се играш“ Веселовски сматра чистом случајношћу и тврди да „консонанс као принцип у словенској поезији никада није постојао“. Исто је речено и за Зимине примере асонанса („они се не могу одржати јер нису у основи словенске поезије“) итд.

Испитивања словенске народне поезије са те тачке гледишта још су увек недовољна да би се донели иоле чвршћи и одрживи закључци. И сам Веселовски за такве радове је поставио само неке оријентационе путоказе. Стазе у указаним правцима крчили су углавном А. Бели, и касније руски формалисти, а у новије време структуралисти (Тињанов, Шенгели, Томашевски, Жирмунски, Ајхенбаум и др.; Ј. М. Лотман и школа на Универзитету у Тарту; Р. Јакобсон итд.). Но, кроз народну поезију те стазе још нису утабане и на уопштавања још ваља чекати. Спор између Зиме и Веселовског без тих уопштавања не може бити решен.

Најзад, у оквиру својих разматрања о односу између историје и епоса, Веселовски се међу примерима из француске, руске, немачке и других књижевности бави и косовским циклусом српских народних епских песама. Ослањајући се на податке и закључке Гилфердинга,⁶ на дело М. Халанског *О српским народним песмама косовског циклуса*,⁷ затим на дело Стојана Новаковића *Српске народне пјесме о боју на Косову* (Београд, 1878), Веселовски закључује да „ако се те песме узму у целини, онда се мора суочити са проблемом њихове слојевитости која се тешко подаје детаљној анализи. — Ствар је у томе што на Косову пољу није било само једна битка.“ Наводећи са емоционалним односом литераризовано изнете податке које Гилфердинг даје о шест битака што су се између 1073. и 1831. године одиграле на Косову пољу са променљивом срећом у односу на Србе (1073, 1389, 1403, 1448, 1689 и 1831), Веселовски прихвата Гилфердингову тезу да је „све касније битке... српски народ игнорисао и само се једне сећа: великога боја „на Видов дан“ (15. јуна) 1389. г.“ и закључује: „Сам по себи Косовски бој 1389. г. није се ни по чему разликовао од других. Нема сумње да је 1389. Србима

⁶ А. Тилфердинг, *Боснија, Герцеговина и стария Сербия*, Собр. соч., С.Пб, 1873, т. III, стр. 161—162.

⁷ М. Т. Халанский, *Заметки о славянској народној поэзији*, Рускии филолог, вестник., Варшава, 1882, т. VII, стр. 244, 267; т. VIII, стр. 9—29, 291—310.

био нанет прилично јак ударац, али Србија није дефинитивно сломљена: она није изгубила своју аутономију, а Лазарев син Стефан се Турцима осветио за пораз и смрт свога оца разбивши их на Косовом пољу 1403. године. Стефан и Ђурђе Бранковић су још одржавали самосталност Србије која је дефинитивно пала тек 1448. године, дакле 60 година после Лазареве смрти. Битке 1389. и 1447. године послужиле су као главни субстрат за два циклуса песама о Косовској бици... Песме певају о Лазару, приказујући га као мученика за веру. Такво схватање могло се појавити када је он канонизован за свеца, кад су отворене његове мошти, а то се догодило две године и осам месеци после 1389. године.

Идеја о паду Србије (о пропасти царства српскога) — наставља он — није могла настати пре 1457. године, када је после смрти Ђурђа Бранковића Србија претворена у турску провинцију. То значи да шездесете године XV века треба сматрати временом настанка идеје о паду Србије и појаве оних песама у којима се та идеја остварује. Година 1447. представља почетну годину за други циклус песама које су се сачувале међу бугарштинацама. Овде се као јунак појављује, између осталих, и Јанко војвода, у коме није тешко препознати Хуњадија. Косовске песме другог циклуса носе у себи снажан утицај песама првог круга, а током времена су ове последње песме преузеле и неке мотиве из првих.“

Овај поглед на време настанка песама косовског циклуса и на њихову слојевиту и узајамно повезану и измешану структуру Веселовски је непосредно преузео из дела Халанског *O serbskih narodnih pesni'ah Kosovskogo cikla* да би на крају сам закључио да је поетски лик кнеза Лазара као „честитотога кнеза“ настао у народној поезији „крајем XIV или почетком XV века, а идеја о издајству Вука Бранковића и пропасти Србије на Косову пољу тек половином XV века“. На тај начин од долази до хипотезе о томе да „косовски еп није настао само на основу једне битке, оне из 1389. године, нити су његове песме *dissecta membra* једне првобитне песме, како то мисли Павич“ у своме делу *Народне пјесме о боју на Косову*.

Супротстављајући се Павићеву мишљењу, чије дело, рекло би се, Веселовски није непосредно познавао, већ га цитира из друге руке, преко Халанског, он се потпуно слаже са мишљењем Стојана Новаковића изнетим у делу *Српске народне пјесме о боју на Косову* (Београд 1873), које је очигледно непосредно знао, па каже да он дели мишљење Новаковића да су песме косовског циклуса „потпуно самосталне целине које су узајамно утицале једна на другу. Није лоше такође имати у виду и она наслојења

⁸ Е. П. Наумов, *Южнославјански епос и проблеми Српског средновековја*. У књ: „Славјански и Балкански фолклор“, Наука, Москва, 1971.

која су се придодала овим песмама кад су оне прешле у Црну Гору и Приморје.“

Извори које Веселовски користи за историјске и друге податке о проблемима Косовског епа веома су ограничени и оскудни. Понеки су подаци из њих каснијим истраживањима кориговани, допуњени или оповргнути као нетачни. То, међутим, не иде на штету његових закључака, који се не тичу самог тог епоса нити било ког другог конкретног епског стваралаштва. Циљ његових истраживања није установљавање било каквих чињеница у вези са косовским и другим еповима из којих узима примере. На њима он поставља хипотезу о судбини и начину еволуирања историјске чињенице у књижевној обради, о међусобном утицају историјских чињеница истог реда и о губљењу фактора времена при њиховом срастању. Тачније, он илуструје историјску слојевитост књижевних чињеница насталих на историјском стварном материјалу. На тај начин су неки елементи, који су у нашој народној поезији косовског циклуса били објашњавани искључиво као плод народне фантазије, који се за стварност држи само на танкој нити предања, овде истумачени као асоцијативно наслојавање стварних догађаја који су се одиграли у различита времена на истом месту. Другим речима, њихова фабула је добијена изједначењем места и времена догађаја. На једном општијем плану такав поступак занемаривања времена при повезивању чињеница по асоцијацији са неким другим чиниоцем у колективном меморирању, може се узети као један од модела настанка легенде, али и као један од механизма реконструисања мере стварности у њој. За испитивање наше народне поезије у том смислу ови поступци Веселовског могли би да буду од значајног интереса.

Др Мила Стојнић

ПРИМЕРЫ ИЗ НАШЕЙ НАРОДНОЙ ПОЭЗИИ В "ИСТОРИЧЕСКОЙ ПОЭТИКЕ" А. Н. ВЕСЕЛОВСКОГО

Резюме

Примеры, которые в своей "Исторической поэтике" А. Н. Веселовский брал из народной литературы сербохорватской языковой области в основном подтверждают его посылки о психологическом параллелизме и его формах в отражении поэтического стиля и о языке поэзии и языке прозы. Около десяти таких примеров в "Исторической поэтике" показывают, каким образом наши народные авторы развивали и сохраняли категории, о которых говорит Веселовский. Они ставят поэтические решения нашей народной поэзии в один ряд с самыми успешными примерами развития поэтической фигуральности, ритмических вариаций и смысловых обобщений.

Кроме того, Веселовский, рассматривая отношения между историей и эпосом, среди примеров из античной, французской, русской, немецкой и других литератур приводит и примеры из косовского цикла сербских народных песен. Используя его, он выдвигает гипотезу о судьбе и способе эволюции исторического факта в литературной обработке, о влиянии исторических фактов одного ряда на оформление художественного литературного факта и об исчезновении фактора времени при их соединении в художественной обработке. Другими словами, он иллюстрирует многолойность литературных фактов, возникших на материале действительности. Таким образом, некоторые элементы, которые в косовском цикле, в основном, приписывались народной фантазии, здесь истолкованы как ассоциативное наложение действительных событий, происшедших в разное время в одном и том же месте. В общем такой способ оставления без внимания фактора времени при связывании фактов по ассоциации с каким-нибудь другим фактором в коллективной памяти может послужить одной из моделей возникновения легенды, а также и одним из механизмов для реконструкции меры действительности в ней. Для изучения нашей народной поэзии в эти приемы Веселовского могли бы быть важными и интересными.

Др МИОДРАГ МАТИЦКИ (Београд)

ПРИЛОЗИ ПРОУЧАВАЊУ НАРОДНЕ ПОЕЗИЈЕ (1934—1939)

Пре четрдесет година престао је да излази јединствен часопис у свету, часопис посвећен народној поезији. Интересантан је вишеструко; пре свега као централни фолклористички часопис између два рата, око којег су се окупили најеминентнији изучаваоци народног стваралаштва, слависти из читаве Европе, укупно њих сто и један. Номинално, уређивали су га Радосав Меденица, власник и одговорни уредник, и Алојз Шмаус. Међутим, већ у другом годишту, објашњавајући разлоге покретања „Прилога“ и потребу одвајања од круга фолклориста окупљених око Етнографског музеја, у име редакције потписују се, поред Меденице и Шмауса и Миодраг Лалевић и Радосав Бошковић.¹

Потребе организованог и планског окретања народном стваралаштву, пре свега народној поезији, није случајна у том тренутку. У уводној речи Герхарда Геземана,² истакнут је значај овог, у свему јединственог часописа, а указано је и на повећано научно интересовање за још живи и веома богати фолклор Јужних Словена: „Научни напори око југословенске народне епике напредовали су данас толико и осећају се као таква потреба да се у Југославији могло помислити на покретање специјалног стручног часописа за ову тему.“

Треба нагласити да је већи део прокламованог програма часописа испуњен у потпуности, а гласи: „Поред радова који истражују питања или пружају нов материјал, такав ће часопис регистровати све што се год буде радило у овој области. Један од највећих грехова националне југословенске филологије јесте то што још немамо целокупну библиографију српскохрватске народне песме. Одсада, од стогодишњице Вишњићеве смрти, можемо рачунати да ћемо бар убудуће имати стално библиографију народне епике на свом писаћем столу.“

¹ Ради објашњења, стр. 144.

² Реч унапред, год. I, стр. 1.

У Прилозима је доследно праћен и поспешиван развој научне мисли о кључним проблемима усменог стваралаштва, систематски су састављена Геземанова и Муркова теренска истраживања и рад на етнографији. Исто тако, часопис је будно пратио све значајније напise о овој књижевности у земљи и свету. Бранко Милаковић је од првог годишта прилагао потпуну библиографију расправа, реферета, па и приказа о епским и лирским народним песмама, као и о прозном усменом казивању. У V годишту библиографију је посветио делу Вука Караџића, које је, може се то закључити по обиму библиографије. и у овом периоду било у центру научних истраживања.

Оно што у уводној речи није било наглашено, али што је био саставни део програма као нешто што се подразумева, била је јасна окренутост фолклориста пре свега фолклору Јужних Словена, подразумевајући и шире европске, па и светске оквире. Радо је истицан став Герхарда Геземана исказан још 1932,³ да „треба ослободити српскохрватско епоко питање из окова националне изолације“ и заложити се за изучавање других епова на Балкану. Теренским испитивањима и систематским научним приступима усменим традицијама у готово свим крејевима Југославије, па и у околним земљама (Албанија, Бугарска), показали су у којој мери се код многих народа пева о истим јунацима (о Марку Краљевићу на пример), на исти или сличан начин (мисли се на извођење) и како су законитости генезе и пропадања епа истоветни (свуда, у првој фази замирање епског певања, епика прелази искључиво у репертоаре слепих и професионалних певача и казивача, уз епске песме у репертоаре се увлаче и друге форме усменог певања, све даље од епа). Међутим, они су се упуштали и у ненаучна тумачења у жељи да утврде старине епова појединих народа, што је у области усменог стваралаштва, имајући на уму старину већине мотива и процес њихова преношења, узалудан труд. Из тог времена потичу тврдње да су Албанци „узајмили свој еп од Срба“ и слично.

Захваљујући програму, „Прилози“ су постали жижка свеукупног бављења фолклором у четвртој деценији XX века, те су незаобилазни када се реконструише развојни лок наше фолклористике. У то време, свој живот и дело завршили су Тома Маретић и Станоје Станојевић, други и као сарадник „Прилога“, а своје основне поставке на страницама овог часописа изнели су и научници који ће, нарочито после другог светског рата, интензивно наставити да се баве народним стваралаштвом: Никола Банашевић, Милан Будимир, Митар Влаховић, Татомир Вукановић, Даница и Љубица Јанковић, Миливоје Кнежевић, Миодраг Лалевић, Видо Латковић, Светозар Матић, Радосав Меденица, Душан Недељковић, Харалампије Поленаковић. Ако од стотинак

³ Нова истраживања о народном епу у Вардарској бановини, Гласник Скопског научног друштва, 1932, књ. XI, стр. 191—198.

сарадника, за ову прилику, издвојимо и имена познатијих сарадника (Хенрик Барић, Александар Белић, Станислав Винавер, Трифун Ђукић, Глиша Елезовић, Ђорђе Живановић, Миодраг Ибровац, Драгутин Костић, Бранислав Крстић, Илија Мамузић, Богдан Поповић, Јаша Продановић, Светислав Стефановић, Владимир Ђоровић, Миленко Филиповић, Веселин Чајкановић, Васа Чубриловић, Новица Шаулић), добиће се јасна слика о томе у којој је мери овај часопис успео да мобилише научне раднике на проучавању фолклора.

Општа окренутост фолклору, историчара, лингвиста и научника осталих ближних дисциплина, резултат је уверења да Јужни Словени највише дугују култури патријархалности, а да је народни еп „један од најважнијих и најкарактеристичнијих израза ове старе балканске патријархалности“, да је народни еп уметничко уобличавање једне сасвим одређене стране, у неку руку и једностраности патријархалности, наиме њене мушке, борбене, херојске стране. Тако је бављење епом било, на неки начин, испуњавање дуга роду.

Посебна тема која се издваја у овом часопису јесте живот и дело Вуковог певача Филипа Вишњића. Имајући у виду чињеницу да је у Вишњићевом репертоару највише изражено оно што је индивидуални његов допринос грађењу певачког израза, низ проучавалаца покушао је да на примерима његових песама одговори не хомерско питање.

Вишњић се помиње у уводној речи, стогодишњица његове смрти условила је и више пригодних текстова, али је већина прилога посвећена његовом делу остала незаобилазан научни допринос. Већ у првом годишту Милош Савковић⁴ анализира композицију и међусобне везе Вишњићевих изразито епских песама о устанку, у жељи де докаже да је Вишњић „једини који је саставио прави народни еп у десетерцу“. Вишњићево дело било је и предмет изучавања епских клишеа, оквира, формула. О песничком оквиру *гавран гласоноша* писали су Меденица,⁵ Шмаус⁶ и други, показујући Вишњићев допринос утврђивању и уобличавању овог општег места. О Вишњићу су у Прилозима писали и Милорад Панић,⁷ Обрад Цицмил,⁸ Никола Мирковић,⁹ С. Матић,¹⁰

⁴ Филип Вишњић, стр. 86—92.

⁵ Један песнички оквир. Филип Вишњић и песнички оквир „Пролећа два врана гаврана“, 1935, II, стр. 39—56.

⁶ Гавран гласоноша, 1937, IV, стр. 1—20.

⁷ Вид и лик Филипа Вишњића у народном предању, 1939, VI, стр. 258—260.

⁸ Чија је песма „Бајо Пивљанин и бег Љубовић“?, 1936, III, стр. 258—260.

⁹ „Почетак буне против дахија“ као историјски извор, 1938, V, 2, стр. 241—244; Уз Вишњићев „Почетак буне против дахија“, стр. 269—270.

¹⁰ За коментар „Горског вијенца“: I „Совра провидур“ и Грбичић; II „Крупне ријечи“ Хамзе капетана и Вука Мићуновића, 1937, IV, стр. 134—135; Лични и колективни израз у народном епу, 1938, V, стр. 224—229.

А. Белић,¹¹ а као најуспелији текст може се издвојити ритмична анализа Вишњићеве песме *Почетак буне против дахија*, коју је начинио Станислав Винавер у оквиру прилога *Покушај ритмичног проучавања мушког десетерца*.¹² Изванредно пратећи Вишњићеве импровизације у песми, остварене у оквирима правила *пранагона језика*, Винавер одређује пуну вредност ове песме: „Величина Филипа Вишњића, знатним делом, следује и из те импровизације а не основу градива старијега“.

Издавање Филипа Вишњића почетак је нових и модернијих тумачења народне поезије и превазилажења романтичарских схватања да су народне песме дело читавог народа, резултат искључиво колективног стваралаштва. Проучаваоци народне поезије све ће се више окретати песничким индивидуалностима, специфичностима песничког језика појединих певача; трудиће се да издвојено проучавају њихове репертоаре и установе њихове поетске речнике, како би указали на њихов допринос изградњи ликова епских јунака или општих места.

Сарадници „Прилога“ нису били научници искључиво кабинетског типа. Из године у годину, плански су обилазили крајеве у којима се још могло шта вредно забележити, а трудили су се и да, пратећи оновремени технички прогрес, обаве и фонограмска снимања, забележе ноте и друго. Анкетом су позивани сви они који су у могућности да сниме ситуацију, стање епског певања у свом крају, те ће, једнога дана, преписка из архиве „Прилога“ бити богата етнографска збирка и полазиште за прављење етнографске карте. Бележење по Србији, Босни и Херцеговини, Војводини, Хрватској, Македонији, Косову и Метохији, као и на острвима, објављена у „Прилозима“, показују ширину теренских истраживања и велико познавање етнолошки вредних области. Да би се показало стање епског певања других народа, објављивани су етнографски резултати из Албаније и Бугарске.

Актуелност „Прилога“ огледа се баш у том теренском, етнографском раду, у превазилажењу текстолошког изучавања усменог стваралаштва и окретању упоредним испитивањима како би се дошло до утврђивања закономерности развоја усменог епоса и до потврђивања тих законитости у живој пракси. Поред сабирања података о начину извођења песама, о изгледу гусала и осталих пратећих инструмената, о тренуцима када се поједине песме изводе, о певачима и њиховим репертоарима, о рецепцији песама код слушалаца, о традицији епског певања и гуслања (методом интервјуа), о поменама епских јунака у песмама и легендама одређеног краја — сарадници „Прилога“ трудили су се да стекну увид у претходна истраживања о издвојеном терену као и да сумарно оцене постојеће стање усменог стваралаштва одређене области.

¹¹ *Наша народна песма и Ф. Вишњић*, 1936, III, стр. 14—17.

¹² 1939, VI, стр. 220—244.

Исти разлог који их је руководио окретању Вишњићевом делу, условио је да се у двадесетак обимних прилога посвећених епском певању у одређеним крајевима или местима, највећа пажња усмери управо народним певачима, гусларима, слепим певачима, путујућим гусларима. На овом послу највише су труда улагали М. Лалевић, Манојло Кордунаш, Милан Карановић, Грета Сикора, Бранислав Русић, Валтер Винш, а посебно Шмаус и Меденица.

У прилогу *Гуслар и његови слушаоци* Радосав Меденица износи програм фолклориста окупљених у то време око овог и сродних часописа. Полазећи од Геземанових изучавања композиционих шема наших народних песама¹³ и Муркових извештаја са теренских испитивања народне песме обављених у Босни и Херцеговини 1912. и 1913. године¹⁴, он у први план издваја текст, стил, живот и развој песме, њен настанак, варијанте, начин извођења (рецитативна и инструментална потка), а посебно друштвену улогу епске народне песме. Дуже се задржава на односу певача, рецитатора епске песме и слушалачке публике. У том делу, излажући низ илустративних примера, долази до закључка до којих у наше време досежу најмодернији теоријски приступи усменом стваралаштву. Више деценија пре заговорника теорије комуникације он прихвата став да баш на том простору треба тражити суштаствену одлуку усменог, односно народног епа.

Развијајући више овакав приступ усменом стваралаштву у прилогу *Друштвена функција народне епске песме*,¹⁵ Меденица долази до закључка „да песма издвојена као нешто само за себе, као фиксиран текст или тезаурирана рецитација, представља само њену крајњу, завршну фазу, резултанту многих компонента које су јој невидљиво претходиле, да представља дакле готов лик који се више не да пројецирати у дубину“. По њему средина, менталитет и културни ступањ, прилике и околности под којима песма настаје и живи, јесу елементи који условљавају овакву или онакву кристализацију песме. Он разликује и тзв. *класичан слој* аутентичних народних песама, којих је највише у првим Вуковим антологијским збиркама, а који се састоји из песама дуже уобличаваних, са општим, есенцијалним карактером, од песама хроника из XIX века, које настају под утицајем ранијих песама као имитације. Народна поезија, опет, постаје опште духовно оруђе, а савремени историјски догађаји општи извор тема за опевање, док се крајем XIX века нису појавили

¹³ *Kompositionsschema und heroisch-epische Stilisierung*, Studien zur südslavischen Volksepik, Reichenberg, 1926.

¹⁴ Муркови извештаји Бечкој академији: *Bericht über die Volksepik der bosnischen Mohammedaner*, Wien, 1913, Bd. 173.; *Bericht über eine Reise zum Studium der Volksepik*, Wien, 1915, Bd. 176.

¹⁵ 1939, VI, стр. 60—70.

„прави песници народних песама који раширују репродукцију народне епске песме до огромних размера“. Још за Вукова живота народна песма прима индивидуални карактер, како Меденица објашњава песниковане појединаца и директно публикуване песама, ван њихова живота у народу, „ван мена и утицаја којима је изложена усмена књижевност, и под којима народна песма, иако је првобитно увек дело даровита појединца, постаје народном“.

Део програма који се односио на „регистровање“ свега онога „што се год буде радило у овој области“ није остао сведен на пуко регистровање. У рубрици *Белешке* коментарисани су и допуњавани научни радови објављени у другим гласилима, вођене су полемике, као у случају живе расправе о завршним стиховима песме *Бановић Страхинја*. За шест година излажења, са више стотина белешки, праћено је шездесет часописа, зборника, годишњака, календара, споменица и листова. Издвајани су значајнији прилози посвећени фолклору, пре свега фолклору Јужних Словена. Најпреданије и са највише успеха, на овом послу радили су Меденица, Шмаус, Лалевић, Латковић, Матић и Никола Мирковић. Нису занемаривана ни лингвистичка, историјска, па ни педагошка гласила, чак су били приказивани и најуспелији прилози из извешаја гимназија, док су посебно праћена етнолошка гласила на руском, чешком, немачком, француском, бугарском и албанском језику, као и она која су излазила у Скопљу, Љубљани, Сарајеву, Загребу и Новом Саду. Без оцене у „Прилозима“ није остала ни једна антологија или хрестоматија усменог стваралаштва, објављена током излажења овог часописа.

Обилна грађа из рубрике *Белешке* може нам омогућити да у приличној мери стекнемо увид у то којом су се проблематиком највише бавили научници оног времена и какво је било стање фолклористике између два рата. Научна јавност је највише била окренута изучавању кругова песама и предања о Сави Немањићу, Марку Краљевићу, косовском боју, а од певача, и у овом случају, бројношћу приказа издваја се дело Филипа Вишњића. Вишњићеве песме биле су предмет свих оних истраживања која су имала за циљ утврђивање односа усмене и писане књижевности. Вишњићево дело нашло се у жижи интересовања научника хелениста баш тада и, разуме се, никако без разлога.

Посебно су праћени прилози који су потпомагали осветљавању Вуковог дела, као и савремени сакупљачки подухвати, било да су објављивани као посебне збирке или у неком гласилу. Оно што одређује овако велику заинтересованост сарадника „Прилога“ за научне доприносе изучавању фолклора свих наших народа, а посебно осталих народа, јесте позитивна компаративистичка опредељеност, заснована на жељи да се утврде опште законитости које одређују генезу епа уопште.

Ово су, укратко, разлози што је, у овом тренутку, издвојен један уско специјализован научни часопис, узак само у погледу предмета истраживања, али веома широк по начинима приступа и по обиму проблематике. Рат је прекинуо његово излажење. Прва свеска VII годишта за 1940. годину била је одштампана и уништена приликом бомбардовања, али су после рата, на његовим страницама стасали фолклористи, добрим делом обележили и утврдили токове поратне фолклористике у нас, настављајући оно што је у овом часопису започето.

Dr Miodrag Maticki

„PRILOZI PROUČAVANJU NARODNE POEZIJE“
SUPPLEMENTS TO THE STUDY OF FOLK POETRY
(1934—1939)

Summary

„Prilozi proučavanju narodne poezije“ (1934—1939) was a unique periodical dedicated to the folk poetry of the South Slavs. About a hundred folklorists, among which there were Alojz Šmaus, Gerhard Gezeman, Radosav Medenica, Miodrag Lalević, Radosav Bošković, Veselin Čaikanović, Mitar Vlavić, Svetozar Matić, Vido Latković, Dušan Nedeljković and Haralampije Polenaković, published the results of their theoretical, historical and terrain researches. In the columns *Referati* (reports) and *Beleške* (notes), there were followed the significant supplements on the oral creative works published in about sixty local and foreign newspapers and all the separate books and anthologies from the field of folklore were given expert evaluation. At the end of „Prilozi...“, there was attached the bibliography of all the articles on verbal creative works.

Since this periodical was the focussing point of the complete dealing with folklore between the two WW's, it represents the true image of the situation with our folklore study in the fourth decade of the 20th century. The greatest number of supplements were dedicated to the work of Filip Višnjić, in order to find out the relations between the verbal and the written literature and in order to reply to, at that time very actual, *Homeric question*. The contribution of „Prilozi...“ strived to establish the laws of the genesis of verbal epic and to confirm them on the terrain, in the still vivid and rich epic tradition. About a hundred narrators was polled, the manners of interpretation of poems were described as well as the repertoires and receptions of individual poems. The epictradition in the most significant parts of our country and even of Albania and Bulgaria was reconstructed by the method of interviews. Continuing what they started in „Prilozi...“, the folklorists matured in „Prilozi...“ have marked and established the trends of our folklore study after the WW II to a great extent.

Др ЉУБОМИР ЗУКОВИЋ

КРИВОТВОРЕЊЕ У НАРОДНОЈ КЊИЖЕВНОСТИ

— начин и смисао —

Кривотворити или фалсификовати се може само неки производ људског рада, и то, чини се, редовно на начин који је особен исто толико колико је особен и тај одређени рад и његов производ. Како је умјетничко стварање изузетно сложено, чак и недовољно освијетљена област људске духовне дјелатности, то и кривотворење у овој сфери може бити врло разнолико, како по својим побудама и начину остваривања, тако и у погледу крајњег исхода. Па ипак, у сваком кривотворењу, поред оног посебног и непоновљивог, може се наћи и доста заједничког. Том се радом обично жели да оствари нека намјера, хоће неко да се обмане и помоћу тога за себе обезбиједи одређена добит — слава или материјална корист. Кривотворењем се по правилу бави појединац, или пак строго издвојена и чврсто сједињена група која се онда може готово поистовјетити са појединцем. Све су ове појаве, дакако, присутне и у сфери књижевног кривотворења.

Из реченога као да произилази закључак да је кривотворење само по себи неспојиво са усменом народном књижевношћу, и то из више разлога. Наше усмено народно пјесништво у вријеме робовања Турцима углавном је било анонимно и, колико се зна, својим творцима прије Вукове скупљачке ере није доносило материјалну корист, а није било ни нарочито славодобитно. Послије прве, изузетно плодноне деценије свог скупљачког рада Вук ће запазити нешто што му се учинило обичним и разумљивим, али и нешто што ће га не мало зачудити. „Да се ни најновијим (а камо ли старијим) пјесмама (као народним)“, писао је у предговору првој књизи народних пјесама лајпцишког издања, „не може управо дознати ко је коју први пут спјевао, то није зачудо, али је зачудо да у народу нико не држи за какву мајсторију или славу нову пјесму спјевати и не само што се нико тим не хвали него још сваки (баш и онај који јест) одбија од себе и каже да је чуо од другога“. То је, наставља Вук, „о најновијим пјесмама за које се зна да нијесу ниоткуд дошле“ у неко мјесто, „него су

онђе постале о догађају који се прије неколико дана догодио, а како догађају и пјесми прође макар година дана, или се пјесма ће чује макар и о јучерашњем а даљнијем догађају“, Вук очигледно мисли на просторну удаљеност, „нико више и не мисли о њезину постању“.

Зашто би, питамо се, ту неко кривотворио кад му ни најмање није стало до тога да неку пјесму или причу приближи себи више од њихових других корисника, да их веже за своје име и помоћу тога стекне славу или другу врсту добити, јер то као и да није било могуће у околностима гдје нико и „не држи за какву мајсторију или славу нову пјесму спјевати“? С друге стране, и кад би неко свјесно и намјерно хтио кривотворити, то јест изневјеравати и нарушавати народни дух у изразу, схватању и мишљењу усмене књижевности, у томе не би имао ни великог ни трајног успјеха, пошто је у питању творевина чији је живог пресудно зависио од колективног памћења, односно колективног осјећања ваљаности умјетничког израза, схватања и мишљења, а врло је мало зависио од намјера, жеља и памћења онога ко је ту творевину смислио и саставио. Овдје, према томе, појединац без учешћа заједнице не може ништа да протури, јер колектив неће да прима и одржава у животу оно што му се не допада, што не одговара његовом укусу, схватању, потребама, жељама и надама. И с те се стране, дакле, чини да је кривотворење у усменој књижевности онемогућено у коријену и то самом природом тог стварања, његовог живота и трајања.

У писаној се књижевности, међутим, кривотвори на разне начине, али се најлакше препознаје, очитује и осуђује онда када је изневјерено или покрадено штиво које је неко написао и потписао као своје, чиме је истовремено требало да буде завршен и озваничен стваралачки чин. У усменој књижевности ствари у том погледу стоје посве дрдукчијџ. Роман Јакобсон исправно закључује да „као час рађања неког књижевног дела важи тренутак његове фиксације на папиру посредством аутора“, док се за неко дјело усмене књижевности као час његовог рођења не може узети „тренутак у коме такво дело аутор износи пред друге“, пошто оно „постаје чињеница фолклора тек онда када га прихвати заједница“. И даље у истом духу: „Постојање неке фолклорне творевине као такве почиње тек пошто је прихвати одређена заједница; а од те творевине постоји само оно што та заједница присвоји“. А у усменој књижевности оно што заједница, то јест народ прихвати као своје, памти га и стваралачки његује, нико и нема право да означава као кривотворење и фалсификат.

Ако ствари тако стоје, а очигледно оне су или такве или томе сличне, онда се изнова морамо запитати каквог смисла има кривотворење у народној књижевности и гдје се крију могућности његовог настанка и опстанка. На први поглед се чини да за такво

нешто у овој сфери нема ни могућности ни оправдања, па ипак у нашој новијој науци о усменој књижевности, поготову кад се освјетљавају и одмјеравају зборници појединих сакупљача народних умотворина, ваљаност њиховог метода, а поготову стваралачки удио пјевача и казивача на које су се они ослањали, врло се често све то скупа квалификује појмовима *фалсификат* и *фалсификатор*.

Зна се поуздано да је иза једног врсног научника, надареног писца и познатог састављача антологија народних умотворина, остала у рукопису и антологија такозваних фалсификатора епских народних пјесама. С разлогом се може претпоставити да тај рукопис садржи и покушај теоријског разматрања овога питања, па је права штета што ова занимљива замисао није до краја остварена. Колико нам је познато други нико и није постављао себи у задатак да се превасходно теоријски позабави овом појавом у нашој усменој књижевности. Онако узгред, међутим, изречено је доста занимљивих мисли и корисних запажања из којих се прилично разговијетно може разабрати најмање толико због чега се неком скупљачу, пјевачу или приповиједачу ставља на душу тако тешка оптужба као што је *фалсификатор* и *фалсификат*.

Ваљало би, према томе, најприје испитати да ли је ова појава, с обзиром на све оно што смо казали, начелно збиља могућа и спојива с усменом књижевношћу, па ако се покаже да јесте, тек онда расправљати о облицима њеног испољавања, те околностима под којима се јавља и које јој посебно погодују.

Нема разлога да сумњамо у истинитост наведеног Вуковог запажања да је он на почетку свог скупљачког рада примијетио како у Србији и Војводини у народу нико није држао „за какву мајсторију или славу нову пјесму спјевати“, па чак ни у то да је и онај који је неку пјесму одиста саставио свима говорио како ју је он, у ствари, „чуо од другога“. У недостатку подеснијег поређења, можда би се све могло поредити са смишљањем и причањем политичких вицева у одређеним режимима, које такође ниједан казивач неће признати за своју духотворину. Ова појава, међутим, заслужује посебан осврт, а ми ћемо се њоме на овом мјесту бавити онолико колико се она тиче наше теме.

Према Арнолду Хаузеру „јуначка песма дугује своје порекло жеђи племића ратника за славом“. Њен је главни задатак, вели он, „да толи ту жеђ — све њене остале вредности су у очима слушалаца од другостепене важности... Песници јуначких песама су дародавци хвале и славе; то је основа њиховог постојања и извор њиховог надахнућа“, закључује Хаузер. Питамо се сад с разлогом зашто су наши „дародавци хвале и славе“ по сваку цијену настојали да остану анонимни кад се пјесмом, држимо, није доносила хвала и слава само ономе о коме се пјева, него и себи самом, а уз то се могло заслужити и добити и штогод опип-

љивије? Јер, откада је свијета и вијека сви су моћници своје дародавце славе и хвале обилато награђивали и обасипали разним милоштама. Не треба нимало сумњати у то да је некада тако било и код нас, али кад је са историјске позорнице нестало домаће властеле, ствари су се и ту из основа измијениле. Наша јуначка народна пјесма наставила је кроз тамне вјекове робовања да слави и оплакује мртве племиће, банове и краљеве, и тек понеког хајдука и ускока. Међутим, они којима је у том времену припадала власт, богатство и моћ не само да нису имали интереса да подржавају и награђују такве дародавце епске славе већ су их жестоко прогонили и сурово кажњавали. Отада је јуначка пјесма по насељеним мјестима готово пресахла, оглашавала се једино под стражом, „опрезно и скровито, далеко од турског ува, у затвореним кућама, по славама“, или, пак, „по далеким пландиштима где турска нога не ступа ни једном у години, и где човек, по цену самоће и сиромаштва у дивљини, живи како хоће и пева шта хоће“, како то добро примјећује и лијепо каже Андрић у роману *На Дрини ћуприја*.

По нама је то прави разлог што се пјевачи у вријеме робовања нашега народа под Турцима не само нису спорили око ауторства појединих пјесама него је „и онај који јест“ њен творац то порицао и свима говорио да је пјесму „чуо од другог“. Кад је Вук, након што је прошла и друга деценија његовог скупљачког рада, дошао на срећну мисао да „због много узрока“, а особито због ђекојих разлика у језику“, саопшти имена својих пјевача, он је ту правио један изузетак. — Имена оних пјевача који су долазили из крајева у којима су још владали Турци, и коју су се због послова и породице морали тамо враћати и живјети, није хтио да открије. Не треба нимало сумњати у то да су и сами пјевачи жељели да остану анонимни.

С друге стране, у Црној Гори и тада се надалеко знало за свакога доброг „пјесмосназавца“ и „пјесмотворца“, па су се тако пред Вуков први долазак у те крајеве били огласили неки поп Јован и поп Васо. „Они се код нас“, пише Његош Вуку, „славе својим гласом како Зонтах и Каталини у Европи“. Па ипак, чини се да тада чак ни у Црној Гори није било упутно превише и предалеко се огласити као пјесник и пјевач епских пјесама о домаћим јунацима и владарима. Није узалуд речено да славуја глас може и у ропство довести. Управо то као и да потврђује једно од наредних Његошевих писама Вуку, у коме га обавјештава да „пјесмосназавца и пјесмотворца Јована Ковача“ није „могао добавит, јербо је он у турске руке“. Овдје од једног човјека и из једног времена имамо несумњив доказ да су се пјесници и пјевачи јуначких пјесама и код нас и те како славили, али да су они опрезнији готово увијек и свуда имали разлога да за ширу јавност остану непознати.

С овим свакако не треба бркати једну другу појаву која је у Вуково вријеме била особито видна међу нашим живљем у Војводини, па чак и у неким крајевима Србије, поготову у одређеним друштвеним срединама и слојевима. Народна пјесма је, наиме, за тај свијет била знак за распознавање оне чељади „која су по шумама код оваца и код коза одрасла“. Знамо колико се исти Вук у једном тренутку побојао таквога нарока, а да се тог свог страха још једно вријеме није био сасвим ослободио, најбоље нам свједочи то што је свога оца Стефана, од кога је забиљежио неколико изванредних епских народних пјесама, на сваки начин хтио да представи као човјека који не само што не спјевава народне пјесме већ их и памти „готово нехотице“, јер, по богу, он је, како рече његов син, „као побожан и збиљски (ernsthaft) човјек врло мало марио за пјесме“.

Није, према томе, пјесник-пјевач „одбијао од себе“ оно што му је припадало зато што је био незаинтересован за пјесму, или зато што је баш вјеровао да то његовом душом и његовом главом буквално осјећа и мисли, то јест пјева колектив, него зато што је заједно са славом и дивљењем, од неко доба, дакле, углавном „празним аферимима“, ваљало на себе преузети и одређене одговорности. Из доцнијег периода Вуковог скупљачког рада имамо цио низ, уз то и врло убједљивих доказа за то да су пјевачи били и те како заинтересовани, па чак и да су изричито тражили од Вука да их јавно спомене и назначи као творце пјесама које су му слали, или које је он сам забиљежио од њих. За то је сваки пјевач, поред оних општих, имао и само своје разлоге. Неки су, на примјер, у својим пјесмама без увијања хвалили и славили династију Петровића како би јој се додворили и заслужили милост. Познат је случај онога човјека који се обраћао књазу с молбом за мало жита, па да би својој молби обезбиједио што сигурнији успјех, навео је и то како су он и његов син јавно и гласно пјесмом славили књаза и престолонаследника, пркосећи тиме и некаквим Турцима. Књаз је молбу ријешио овако: „За пјесму, аферим! — а жито да плати“.

Имао је, дакле, наш човјек у прошлости и потребу и жељу да сам спјева понеку пјесму, или да у наслијеђену унесе и нека своја схватања и своје погледе, а то, у начелу, значи и потребу и могућност да буде друкчији од колективног начина пјевања и мишљења. Имао је он и сасвим природну жељу да се пјесмом и пјевањем истакне, да буде чувенији и успјешнији мајстор од осталих. До кривотворења је, међутим, долазило у случајевима кад је пјевач посједовао само жељу да надрасне колектив, да се друкчије и успјешније изрази, али не и истинску стваралачку снагу и вјештину да то оствари.

Један Вуков пјевач, веома плодан уосталом, од кога је записано око тридесетак хиљада стихова, бијаше се још у Црној Гори начином свога живота донекле издвојио од осталог народа

коме је припадао, а доцније се као политички емигрант нашао у Задру одакле је Вуку и слао пјесме. Једном приликом јављао је Вуку да је кроз Задар „минуо за Србију“ неки његов земљак, па каже да га је поради народнијех пјесама упутио на Вуксвог сина Димитрија у Београду. О том пјевачу он, између осталог, каже: „За кратко сам се ш њим видио и почео ми приповиједати због пјесама... и тако сам разумио да добро знаде сочинити пјесму за Црну Гору... али у томе не зна инострана срца дирнути да се пробуде, нако за домаћу ствар“.

На страну то што Саво Матов Мартиновић, о том пјевачу је ријеч, не осјећа да се и домаћа и инострана срца могу дирнути само истински вриједним умјетничким остварењима, али цитирани дио његовог писма Вуку свједочи о пјевачевом свјесном настојању да се у епском обликовању догађаја и личности из прошлости и савремености свога краја издвоји из колективног начина расуђивања и схватања, као и укупности пјесничких изражајних средстава заједнице којој је припадао. Међутим, управо је то издвајање лишавало његове пјесме онога што је неопходно умотворинама које настају усменим путем и траже свој животни простор у памћењу и преношењу колектива. Вријеме и народно памћење и у овом случају су оно „мајсторско решето“ и неумитни судија.

Треба, међутим, рећи да није било само недаровитих и таштих пјевача који кваре и кривотворе мислећи да пјевају не само друкчије него и боље од осталих, већ је било, а и данас их има, и слушалаца који нису разумијевали и осјећали истински умјетнички израз, па су тако доприносили његовању и ширењу сурогата и фалсификата у усменој поезији. Да народ не воли своје пјесме „не би их могао ни имати“, исправно је примијетио Вук Караџић, али је исто толико мудар његов закључак да „се по томе опет не може рећи да он познаје и њихову праву вриједност“.

Међутим, до кривотворења и кварења народних пјесама, па и других облика усменог стварања, могло је доћи, и често је долазило, и уз потпуно одсуство свјесног хтјења и настојања да се у пјесму унесе било што своје, без жеље да се буде бољи и друкчији. Понекад се то дешавало једноставно као посљедица непоузданог и погрешног запамћења. Лично сам имао прилику да слушам једнога старијег сељака, за кога су сви вјерозали и говорили, па и он сам, разумије се, да зна напамет *Горски вијенац* (који га је, збиља, казивао коректно, осим на мјестима која су му била нејасна) како чувене стихове игумана Стефана овако изговара:

Славио сам Божић у вите јеле; (умјесто — у Витлејем)
славио га у атомску гору... (умјесто — у атонску).

Појединац је, било да је остајао незнан, било да је био чувен и слављен, стварао, поправљао или кварео усмену творевину

увијек у непосредној и врло сложеној сарадњи са заједницом у којој је живио. Добре пјесме, успјели умјетнички изрази били су дуговјеки и лаких крила те су се могли чути посвуда, разумије се, у несагледивом богатству свог појединачног јављања. Ово, још више и прије свега, важи за народне приповијетке и епске пјесме, док су, нарочито неке врсте народне лирике (обредне пјесме, на примјер) понекад и вјековима остајале неизмијењене. Улога заједнице у таквим случајевима кад је неко пјесничко дјело уздигнуто до „неприкосновеног канона“ састоји се у његовом чувању, и ту, према Јакобсону, „више не постоји стваралачка цензура, никаква импровизација, нити било какво колективно стварање“. Овдје заправо такозвана превентивна цензура заједнице није дозвољавала никакву индивидуалну импровизацију, па чак ни стваралачку.

Што се, пак, тиче односа заједнице према усменој кривој творини, чини се да је и то најбоље сагледао и најбистрије изразио Вук Караџић. „Рђав пјевач“, вели он, „и добру пјесму рђаво упамти и покварено је другоме пјева и казује, а добар пјевач и рђаву пјесму поправи према осталим пјесмама које он зна.“ Пошто је за њега, а и за многе друге, оличење идеалног епског народног пјевача био Тешан Подруговић, то Вук наставља: „Тако, ја мислим да какав Подруговић данас чује најгору пјесму, он би је послјије неколико дана казао онако лијепо као што су и остале његове пјесме, или је не би никако ни упамтио, него би казао да је то будалаштина која није за памћење ни за казивање“.

Дакле, рђаве, луде или покварене народне пјесме, како их је Вук називао, добри пјевачи поправљају према осталим пјесмама које они знају, или их одбацују као лошу сировину од које ништа не може бити. — Из сваког се дрвета светац не може истесати, вели народ. Тај посао поправљања често не тече ни лако ни брзо, поготову ако је онај који је својим начином пјевања одступио од колективног духа и сам јака стваралачка индивидуалност. Говорећи о пјесмама које је, према његовој оцјени, „начинио“ црногорски митрополит Петар I Петровић Његош, Вук каже да су оне брзо „ушле у народ“, те да су, „идући од уста до уста, колико се могло, догоњене према народним пјесмама“. Овдје, несумњиво, имамо једну сложenu и замршену ситуацију о којој Вук, и поред јавног обећања, није стигао или није хтио да говори. Но, о овом питању говорили су многи послјије Вука и, чини се, најисправније поступали они који су ове пјесме сматрали више индивидуалном творевином, него народном. Колико нам је познато, неке од ових пјесама биле су одабране и за ону планирану антологију фалсификата епских народних пјесама. Тешкоће у расвјетљавању овога случаја проистичу из потребе да се на основу онога што је до нас дошло процијени колико је, поред новог и друкчијег, у тим пјесмама народног непосредног од њиховог првог творца, колико су оне у том правцу поправљене

идући деценију-двје „од уста до уста“. Ту, судећи по свему, није учињено ни много, ни најбоље, колико би, и како би, рецимо, било учињено да се којом срећом тим послом стваралачки позабавио пјевач епског знања и творачке снаге једнога Тешана Подруговића.

Тако је то бивало док је у том процесу учествовала и могла одлучивати заједница, док је од ње зависио живот народне умотворине, али долази вријеме кад она заувјек измиче ћудима укуса, намјерном и ненамјерном вљепшавању и кварењу од стране колектива. То је тренутак кад народна умотворина прелази из сфере чисте усмености у чврстину и непомјерљивост записаног текста. Тада престају могућности њеног даљег поправљања, прилагођавања и, што је такође значајно, њеног заборављања, изрицања достојанствене, али неопозиве осуде ономе што није ни „за памћење ни за казивање“. Запис неке народне умотворине, према Јакобсону, „већ по себи и за себе неминовно унакарајује то дело, преносећи га у другу категорију“. Ми не сматрамо да је то унакарађивање баш неминовност, али је стварно доста чест случај и понекад има чак и непоправљиве посљедице. У јеку усменог цвата неке народне умотворине често је узбрат лош, искрзан и унакарађен примјерак, луда и покварена, како би рекао Вук, а јесен њиховог живота у усменом преношењу неумољиво се приближавала, а за многе облике одавно је већ завладала и студена зима.

То су те околности када заједница није могла учинити ништа, или готово ништа против кривотворина и кривотворитеља својих умотворина. Заправо, могла је она ипак нешто чинити, и најчешће је и чинила, опет преко својих надарених и расположених појединаца, и то на тај начин што су одређену пјесму или причу казивали у стилу *опет то само друкчије*, односно, *опет то, али друкчије*, или ако је према њиховој оцјени кривотворење било незнатно, *опет то само мало друкчије*. Помоћи се, међутим, могло само онда ако је нека од успјелијих иначица неке народне умотворине такође била записана, у противном, намјерна или нехотична кривотворина добијала је незаслужену улогу да представља народну умотворину.

Но свака кривотворина није то у истом степену ни по духу и схватању које заступа, нити по изразу којим се хтјело закорачити, или се чак закорачило на ниво умјетности. Има кривотворина које представљају таква огрјешења о колективну етику и укупност изражајних конвенција да се ни под којим условима нису могле примити и живјети усмено, али су, по несрећи, записане, па тако трају под кривим и незаслуженим именом народне умотворине. Тако, на примјер, ни колектив у Црној Гори, гдје је дуго времена један вид отимања и пљачке уживао и друштвено признање, није могао прихватити и његовати као своју пјесму Сава Матова Мартиновића *Ударац на кулу капетана*

Адама Илића у којој се велича разбојнички напад на кулу и дрска пљачка самохраног старца. Оваквим приказом овога догађаја пјевач се врло грубо огријешио о животну, а поготову епску етику свога краја, а ми бисмо се огријешили још и више ако бисмо ову и њој сличне пјесме узимали као народне, без обзира на то што се ова нашла чак у зборнику једног тако славног сакупљача и познаваоца народних умотворина какав је био Вук Караџић.

С друге стране, нека рјешења и схватања, иако нетипична за клективно мишљење и осјећање, поготову за устаничко вријеме, продирала су у народне пјесме и у њима се каткада и дуже задржавала зато што их је протурао и његовао не само појединац него одређени друштвени сталеж. Тако је, према нашој оцјени, једна врста кривотворења осмишљавање и објашњење пораза на Косову у пјесми *Пропаст царства српског* тобожњим драговољним одређењем кнеза Лазара за небеско царство. Нека он гине и нека иде на небеса, али без општенородног пораза (сва ће твоја изгинути војска) и петвјековног робовања — јер је то тешка и страшна цијена па макар била плаћена и за светачки ореол. Као што је познато, према пјесми се у то царство могло закорачити само преко општенородне жртве, пораза и понижења. Ма колико да је Лазарево одређење мотивисано примамљивим поетско-религиозним разлозима,

Земаљско је за малено царство,
а небеско увек и до века,

обични народ га, у ствари, никада није прихватио као своје одређење, односно као залог за неки заумни успјех и спас, па у истој пјесми оплакује погибију кнеза Лазара и његове војске, а са свега срца проклиње Вука Бранковића, који је, у ствари, својим поступком само помогао кнезу да се домогне толико жељеног небеског царства.

Према тачном суду Вука Караџића, у епској народној пјесми „не треба тражити истините историје“, па се стога, на примјер, и не може узети као кривотворење то што је она прогласила Вука Бранковића издајником, али је кривотворење кад се у пјесму уносе таква схватања и виђења догађаја и личности која су „противна здравоме народном и у пјесмама обичном разуму“. Као примјер такве, „рђаве и луде“ пјесме Вук је навео ону из прве књиге Стејићевих *Забава* према којој је Марко Краљевић „носио пушку кад се тукао с вилом“, упркос чињеници што се из свих народних пјесама и причања о овоме јунаку, недвосмислено може закључити да „народ наш зна да у вријеме“ његово „није било пушака“.

У нашој новијој науци, рекосмо, често се као о фалсификаторима говори или кад су у питању пјевачи, односно приповиједачи, или пак сакупљачи, односно записивачи, при чему се,

кад су у питању ови посљедњи, сматра довољним за такву оцјену то ако су се они уплitalи у посао првих, то јест, ако су на било који начин и у било којој мјери мијењали оно што су чули, односно записали, или пак добили записано од својих сарадника. Колико је такав став у начелу погрешан вјерујемо да ће бити не само јасно већ и потпуно излишно даље доказивати ако кажемо да би према том критерију Вук Караџић такође био проглашен за фалсификатора, и то не само зато што је *писао* или поправљао народне приповијетке, које није ни сматрао „готовим књижеством“ него што је то чинио и с народним пјесмама знатно чешће него што се мисли и зна. Хоће ли се неко одлучити да нешто поправља и преправља зависи од многих околности. Прво, од сопствене процјене да ли је нешто покварено и да ли захтијева поправљање, а затим и од тога да ли је он сам расположен и способан да ту поправку изврши. Вук је, на примјер, више пута говорио да он није пјесник и да стога пјесме не умије ни спјевати ни поправљати и ова је процјена била корисна за његов скупљачки рад.

Вука Врчевића Караџић је стално и с разлогом сумњичио да пјесме, приче и остале облике усменог народног стварања, које му је неуморно слао у Беч, не записује вјерно. Тиме се може објаснити и чињеница да за живота није одабрао ни штампао ниједну епску пјесму коју му је послао Врчевић, али је зато његове приповијетке и неке врсте лирских пјесама веома цијенио и радо их штампао. Врчевић се у свим случајевима, увјерени смо, подједнако односио према ономе што је слушао и биљежио од пјевача и казивача из народа у погледу спремности да мијења и преправља, али у погледу стваралачког досега народног духа у схватањима, осјећањима и изражајним конвенцијама са потпуно различитим успјехом од једнога до другога облика усменог стварања.

Дајући Караџићу податке о чувеној тужбалици за попом Марком Комненићем Самарџићем његове сестре Марије, о оној истој тужбалици којој се онако егзалтирано дивио Вељко Петровић, Врчевић не одриче сасвим могућност да је ово мало ремек-дјело „штогод и пољепшао“ морињски парох Нико Берберовић, који је, поменимо узгред, један од првих и веома вјештих подражавалаца Његошевог стиха, али сматра да поп Нико у томе „није ни најмање одступио од начина вјеште тужбарице“. Под *начином вјеште тужбарице* Врчевић свакако подразумијева ону укупност композиционо-стилских и језичких конвенција карактеристичних за ову врсту лирске народне поезије које поп својим *пољепшавањем* нигдје није нарушио. Истина, можда баш и сасвим и не стоји Врчевићев суд да поп од „начина вјеште тужбарице ни најмање није одступио“, али је тачно то да та одступања нису лутања и посртања, већ стваралачки продор у нове изражајне просторе, а то су у изузетно срећним и посебно надахнутим

тренуцима остваривали и даровити појединци из колектива. За нас се, дакле, поставља питање може ли или не може сакупљач и записивач народних умотворина, најприје, осјетити и разликовати истински и непатворени дух усменог стварања од муцања и кривотворења, а потом, умије ли или не умије, уколико је то потребно, штогод и „пољепшати“, наслутити и воспоставити тај дух и тамо гдје га је рђав пјевач, или пјевач „средње руке“ покварио, односно нарушио.

И кад су у питању такозвани фалсификатори пјевачи и приповиједачи, такође немамо разговијетно издвојених и чврсто формулисаних критерија на основу којих их за тако нешто оптужујемо. Најчешће се, на примјер, узима као околност која малтене сама по себи условљава кривотворење то ако је таква особа писмена, а поготову ако јој је то омогућило да сазна понешто више од оних са којима живи и за које ствара.

Тако је Новак Килибарда у својој студији *Богољуб Петрановић као сакупљач народних песама* отворено назвао главног Петрановићевог пјевача Илију Дивјановића испод Јахорине фалсификатором, а као доказ за то, уз остало, наведен је и податак да је Дивјановић био писмен и да га је наручилац пјесама обскрбљивао одређеном литературом, а прије свега оном која је могла „подстицајно деловати на певача да испева нове песме“. Прије Килибарде овим питањем се бавио, између осталих, и Војислав М. Јовановић, па је у његовим хартијама аутор поменуте студије нашао драгоцену помоћ. Јовановић је запазио да је Илија Дивјановић „импровизовао десетерачке песме с великом лакоћом“, те да је „располагао изузетним богатством готових слика и стихова, живих и речитих израза, узбудљивих парола које су хватале за срце“.

То је несумњиво тако, али се ми питамо по чему се онда и у ком степену разликује пјевач Илија Дивјановић од других знаних и незнаних пјевача епских народних пјесама, нарочито с обзиром на Јовановићево запажање, које, увјерени смо, стоји, да су се Дивјановићеве пјесме „хватале за срце“ онима који су их слушали. Другим ријечима, то значи да су се оне слушаоцима допадале својим одређеним особинама и квалитетима, да су, дакле, умјеле да нађу пут до њихових срца. Ми се и на овом мјесту морамо подсетити да су народне пјесме и у даљој прошлости, у доба њиховог најприроднијег и искључиво усменог живота и рађања, стварали даровити појединци, а да је први услов да оне опстану у простору колективне усмености био да се другима допадну, да онима са којима пјевач живи освоје срце и разум. Настанак народне песме је, очигледно, био индивидуалног карактера, али је њен одгој зависио од колектива који ју је или квариио, или дотјеривао, или више-мање вјерно преносио — односно чино све то у исти мах.

Народну пјесму њени корисници сматрају заједничким добром, па, према томе, и сви имају право, а многи то и чине, да је мијењају према своме нахођењу и осјећању. Најбоље наше народне епске пјесме носе у својој структури изразит печат стваралачке индивидуалности својих посљедњих казивача, односно пјевача, а Филип Вишњић је, на примјер, пјесме о првом српском устанку, које су записане из његових уста, сам испјевао. Ми све те пјесме данас сматрамо народним и оне то јесу.

Поголемом броју стихова па и цјелим пјесмама Дивјановићевог пјесниковања с правом се оспорава статус народности, или се он доводи у питање. Треба, међутим, јасно казати да то није зато што је он био писмен. То, у принципу, усуђујемо се рећи, и није морало да му смета. Није то ни зато што је он неке ствари боље или чак друкчије видио и осјећао од већине чланова колектива коме је припадао. То је, зацијело, био случај и са Старцем Милијом, Тешаном Подруговићем или Филипом Вишњићем. Ко би, уосталом, имао воље и стрпљења да слуша и памти разна неинвентивна наклапања, оно што сви могу смислити и складити? Памти се и преноси само оно што је изузетно лијепо и што изузетно добро погађа колективне мисли, схватања и осјећања, а то могу да остваре само надарени и ријетки појединци.

До кривотворења у Дивјановићевим пјесмама дошло је преваходно стога што је он одређене идеје и преокупације једног релативно танког друштвеног слоја истакао у први план, ширио их брзо и нападно, а све друго подредио њима. За све то главни инспиратор и учитељ био му је управо Петрановић. Међутим, чак да је и овакве пјесме њихов творац оставио на милост и немилост колективног памћења и преношења, вршио би се процес који је мање-више био карактеристичан за настанак и живот народне пјесме и у даљој прошлости. Наиме, много тога би се изгубило и заборавило као нешто што није „за памћење ни за казивање“, у простору колективног памћења за њега не би било услова за живот; неке би појединости биле поправљене и прилагођене народном духу и изразу, а неке би се примиле и онакве какве су дате као свјеж поетски израз и нов глас; глас који би колективу постајао све ближи и све разумљивији док му не би постао близак и разумљив као његов сопствени. Дивјановићеве пјесме, међутим, нису издржале „превентивну цензурну заједницу“, а он сам, и поред свесрдне помоћи Богољуба Петрановића, понекад, можда, управо због ње, није увијек могао да их гради или дограђује по мјери традиционалног укуса и схватања заједнице.

Надаље, вјерује се да, као и свако друго кривотворење, тако и ово у сфери епске усмене поезије мора имати неку посебну намјеру, програм и сврху, што понекад и није тешко доказати, па ни у случају Богољуба Петрановића и његовог пјевача Илије Дивјановића. Нема, међутим, људске работе, па ни оне која је

по својој природи превасходно стваралачка, која свјесно или макар несвјесно није усмјерена према некоме и нечему, којом се не жели нешто да постигне или достигне, па што би у том погледу био изузетак усмено стваралаштво. Ствар је само у томе, и сад се ту као повољан или неповољан чинилац може јавити писменост и образовање пјевача, односно приповиједача, да ли то што хоће да се умјетнички изрази и саопшти, и како је то остварено, долази у раскорак са оним што о тим појавама, догађајима и личностима мисли и осјећа, пјева и приповиједа заједница. Баш тако: *долази у раскорак*, јер донекле друкчије, а поготову бистрије, умније и љепше од обичног човјека, рекли смо, неопходно је пјевати и приповиједати да би колектив то слушао, памтио и преносио.

Отуда нам се чини да као најприхватљивија тврдња остаје та да је у народној књижевности кривотворење оно што се својим умјетничким обликом, темом и значењем није примало, или се не би примило као усмени пјеснички израз колектива ни под каквим условима да му је пружена за то прилика. На тај се начин појам фалсификата у народној књижевности готово изједначава са оним што се према неписаној поетици усмене књижевности могло сматрати стваралачким промашајем, а то се најчешће подударало са здравим и нормалним осјећањем смисла и вриједности књижевног умјетничког израза уопште.

Мр ЉИЉАНА ЈУХАС (Београд)

СРЕДЊОВЕКОВНА КЊИЖЕВНОСТ
У „СРПСКО-ДАЛМАТИНСКОМ МАГАЗИНУ“
(1836—1873)

Међу периодичним публикацијама које су излазиле у прошлом веку код нас, „Српско-далматински магазин“ (1836—1873) заузима значајно место. Први број појавио се 1836. године у Карловцу, под насловом „Любитель просвѣщенія“ и с поднасловом „Србско-далматинскій алманахъ.“ На првим страницама штампан је календар, а на наредним прилози, сврстани у оквиру четири рубрике. Уредник је био Теодор (Божидар) Петрановић, „обой права Докторъ“. Друга књига изишла је 1837. године, с истим насловом и структуром. Значајне измене извршене су у трећој књизи, 1838. године — изостављен је део с календаром, па је часопис назван *магазином*¹ и у седамнаестој књизи, 1854—1859, у којој је поднаслов узет за главни наслов.² Претпоследњи број штампан је Вуковом азбуком, али је остало етимолошко писање. Фонетски Вуков принцип примењен је у последњем броју, али не у свим чланцима.

Поред Божидача Петрановића, који је приредио првих шест бројева, уредници су били: Георгије (Ђорђе) Николајевић, парох у Дубровнику а затим митрополит дабро-босански (VII—XX и XXVIII број), Герасим Петрановић, архимандрит манастира Драговић (XXI—XXVI и XXIX број), Љубомир Вујновић и Никодим Милаш, тада професор Богословије у Задру (XXX број).

Осим у Карловцу, „Магазин“ је штампан и у Задру, Загребу и Бечу. Највише сарадника имао је из Далмације, али их је било и из других наших крајева. Читан је како на ужем подручју, тако и на ширем.

¹ Пуни назив тада је гласио: Любитель просвѣщенія. Србско-далматинскій магазинъ.

² Магазинъ српско-далматинскій. Любитель просвѣте и народнѣгъ езика.

За 38 година, колико је излазио,³ објављен је велики број прилога из области књижевности, историје, географије, етнографије, црквене историје и др. У основи, часопис је имао национално-препородитељски програм, намењен Србима у Далмацији и у крајевима из којих су потицали његови сарадници.⁴ Читава његова делатност била је усмерена на буђење и развијање националне свести.⁵ У каснијем периоду залагао се за народни језик, подстицао писце да њиме пишу и пропагирао књигу.⁶

*

Уз рубрику Лѣтописъ православне цркве у Далмаци, 1836, године уредник Божићар Петрановић је нагласио да ће у њој бити објављивана грађа за историју православне цркве у Далмацији и затим је додао да је познато да манастири у Далмацији и Боки „довољно число старіе рукописа содржаваю“, па стога „Истраживати ове споменике, и нѣи средствомъ Штампаріе на свѣтъ издавати, то некъ намъ у наприѣдакъ браћо! света дужностъ буде.“⁷ Већ тада објављени прилози из пера уредника показали су каква ће физиономија овог дела „Магазина“ бити. Прва подрубрика *Исторја* била је посвећена историји Далмације;⁸ у оквиру друге, под називом *Библиографја*, објављен је опис штампаних књига и две рукописне књиге из манастира Крке, као и једне штампане књиге, нађене у парохијалном дому у Косову.⁹ У наредним бројевима, у оквиру ове рубрике објављивани су написи о градским општинама, манастирима, описи рукописа и штампаних књига, стара писма, повеље, синђелије, натписи и др.

Временом су уведене нове рубрике, намењене објављивању споменика — *Стара писма* (постојала само у два броја, 1961. и 1962), *Србске старине* (уведена 1963, последњи пут се појавила 1868) и *Старине* (само у претпоследњем броју).

Године 1865. тадашњи уредник „Магазина“ Герасим Петрановић упутио је позив свештеницима и осталим родољубима да „прилѣжно траже и вѣрно од слова до слова преписују старе србске листине, повелѣ, синђелије, надписе на старим

³ У *Огласу*, који је штампан у XXX књизи „Магазина“ 1873, на стр. 153—154, тадашњи његови уредници Љубомир Вујновић и Никодим Милаш истицали су да се свесрдно прихватају уређивања часописа и да ће са своје стране све учинити да он буде већи обимом. Напомињу да од броја претплатника зависи да ли ће се појавити наредни бројеви. Ипак, тридесети број је био последњи.

⁴ Јован Деретић, *Алманаси Вуковог доба*, Институт за књижевност и уметност — „Вук Караџић“, Београд, 1979, стр. 261.

⁵ Исто.

⁶ Исто, стр. 265.

⁷ Любитель просвѣщенія. Србско-Далматинскій магазинъ, 1836, I, стр. 93.

⁸ Исто, стр. 94—104.

⁹ Исто, стр. 104—105.

црквама, звоницима, иконама, посуђама црковнима, да билѣже старинске зрковне или свѣтовне рукописе, књиге и т.д.“¹⁰ Петрановић на истом месту напомиње да има „иош доста непобранога тога народнѣга блага по Далмацији, Бокки, а много више у Црној-гори, Херцеговини, Босни.“¹¹ На крају поручује: „Нека се дакле сваки по могућству о томе потруди, пославши свой рад подписаноме уреднику, који ће радо с похвалом имена соопштителя јавити“.¹² Петановићев позив наишао је на прилично добар одјек. И сам је допринео тој акцији.

На страницама „Магазина“ током времена објављена је значајна грађа — подаци о рукописима и штампаним књигама, сачуваним у манастирима, библиотекама појединих општина или код црквених старешина, текстови повеље владара, писма, натписи по црквама, на предметима који су употребљавани у цркви, итд.

И изван поменутих рубрика било је написа посвећених књижевности средњега века, језику старе књижевности, почецима словенске писмености.

Већ у првом броју, као први напис, појавио се чланак Божи-дара Петрановића, под насловом: *Књижество србаля у среднѣмъ вѣку*.¹³ О теми коју је истакао у наслову, аутор је говорио веома мало, тек на последњој страници. Он најпре констатује да су сачувани споменици српског језика у средњем веку „стиломъ . . . помѣшанымъ написани“.¹⁴ Даље напомиње да се најстарији споменици српске књижевности и језика — писма српских владара упућена Дубровачкој Републици и дипломе српских владара издате Дубровчанима — чувају, како је чуо, у архиву овога града. Петрановић додаје да би објављивање ових докумената расветлило многа питања: „многа бы мрачность књижевне и политичне исторіе србскогъ народа изчезла“.¹⁵ Од писаца помиње само архиепископа Данила и његов *Родословъ*. Каже да је Данило живео у време краљева Уроша, Драгутина, Милутина, Стефана Дечанског и Душана и да у *Родослову* „расказује дѣянiя“ ових владара. Петрановић помиње да „нѣки писателѣи суде да е исти Данилѣ и Крмчию књигу съ греческогъ на славенскій езыкѣ превео“. Као старији текст од Даниловог *Родослова* он помиње *Василiа Ексамеронъ* из 1267, затим *Апостолъ* у манастиру Шишатовцу, из 1342.¹⁶ Као савремен *Родослову* он бележи *Хилен-*

¹⁰ Србско-Далматински магазин. Любитель просвѣте и народнога езика. 1963, XXIV, стр. 173. У даљем тексту: СДМ.

¹¹ Исто.

¹² Исто.

¹³ СДМ, 1836, I, стр. 29—41, рубрика *Прозаическа сочиненiя и преводи*, подрубрика *Литература*.

¹⁴ Исто, стр. 41.

¹⁵ Исто, 41.

¹⁶ То је *Хексамерон* — *Шестоднев* бугарског егзарха Јована (с краја IX и почетка X века), који је 1262/63. у Хиландару преписивао Теодор Граматик, по жељи Доментијана. Шишатовачки апостол је из 1324. године.

нарскій лѣтописъ. Помиње још Законъ и Уставъ Душанов из 1342. и Цароставникъ.¹⁷ На крају бележи да постоје многе старе дипломе српских владара по манастирима у Србији, на Светој Гори и у Карловачкој библиотеци. Највећи део чланка иначе је посвећен излагању српске историје.

Треба напоменути да је слично о српској књижевности средњег века писао и Павле Јосиф Шафарик, 1826.¹⁸

Очигледно је да је Петрановићево познавање писаца и дела, мерено са данашњег становишта, слабо. Посматрано са становишта тог времена, његово знање није ни могло бити много веће. Подсетимо се само да је Лукијан Мушицки, почетком века, знао само за два писца — архиепископа Данила и Ђорђа Бранковића.¹⁹ Међу ретке написе спада чланак Константина Калајдовича о Шестодневу, у коме има података о Теодору Граматику и нешто мало о Доментијану.²⁰ У Бечу је 1794. године пакрачки епископ Кирило Живковић штампао извод из пуне и скраћене редакције Теодосијевог дела *Живот светог Саве*.²¹ Живковић је допуњавао текст, чинио измене и давао тумачења.²² Прво издање дела Саве Немањића и Стефана Првовенчаног појавило се 1851. године,

¹⁷ Душанов Законик је донет 1349. године, на сабору у Скопљу. Допуњен је 1354. године.

¹⁸ Paul Joseph Schaffarik, *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur, nach allen Mundarten*, Ofen, 1826, стр. 129—131, 207—211. Иво Тартаља је запазио да су споменици које наводи Петрановић забележени у поменутој Шафариковој књизи и да Петрановић још додаје, као најстарије, дипломе српских владара Дубровачкој Републици. Видети: Иво Тартаља: *Почеци историје опште књижевности код Срба*, Београд, 1964, стр. 37.

Треба напоменути да Шафарик даје више података о делима — *Хексамерону*, *Апостолу*, *Даниловом Родослову* и да су му подаци о години настанка дела тачни. Петрановићево мишљење се подудара са Шафариковим када је у питању ауторство *Крмчије*. Истим речима он карактерише *Цароставник*, даје исте податке о времену настанка *Летописа* и *Цароставника*. Шафарик помиње неколико повеља — Петрановић се на њима не задржава. Шафарик даје и пописе рукописа у фрушкогорским манастирима, у Бечу, Прагу, Модени, Болоњи, Берлину, Ватикану и др. Петрановић само констатује да постоје бројне дипломе српских владара по манастирима у Србији, на Светој Гори и у Карловачкој библиотеци. Може се закључити да је Петрановић имао пред собом Шафарикову књигу и да се њоме користио приликом припремања овог написа о средњовековној српској књижевности.

¹⁹ Лукијан Мушицки, *Списатели сербских по азбучному ряду* — 19. априла 805, Архив САНУ, бр. 9240/1.

²⁰ *Сочинение Шестоднева (најстаријегъ сербскогъ рукописа отъ год 1263)*, Сербска Лѣтописъ 1827, 11, стр. 51—76.

То је одломак преведен из књиге Константина Калајдовича *Јоаннъ Ексархъ Болгарскій* Москва, 1824, глава IV.

²¹

²² Видети: Н. Радојчић, *Прво издање Теодосијевог Житија Св. Саве*, Српски књижевни гласник, 1913, XXX, стр. 528—531; — В. Ђоровић, *Биографија Св. Саве од Кирила Живковића*, Јужнословенски филолог, 1921, II, стр. 122—123; — Ђ. Трифуновић, *Уз поновно издање Теодосијевог Живота светог Саве*. Предговор уз фототипско издање Теодосијевог дела. Београд, 1973, стр. 09+VII+221, на стр. 03.

а приредио га је Шафарик.²³ Теодосијево дело издао је Ђура Даничић, 1860. године.²⁴ Он је 1865. приредио издање оба Доментијанова дела, *Живота светог Саве* и *Живота светог Симеона*,²⁵ а 1866. издање *Живота краљева и архиепископа српских* од архиепископа Данила и његових настављача.²⁶ Уследиће и издања дела и других средњовековних писаца, преводи текстова на савремени језик и студије о писцима.

Петрановић је у напомени уз свој чланак забележио да је његов текст одломак из историје опште књижевности коју припрема.²⁷ Након две деценије, 1858. године, појавио се први том ове књиге.²⁸ Други и трећи том (у коме је, према позиву за претплату, требало да буде обрађена књижевност код Словена), нису се никад појавили.²⁹ Тако не знамо да ли је Петрановић допуњавао свој текст о средњовековној књижевности, вероватно да јесте, јер је у то доба већ могао да зна за још неке писце и дела.

Међу написима у „Магазину“, један је посвећен језику наше старе књижевности — чланак Ђорђа Срдића: *Нѣколико Примѣчанія на Предговоръ Г. Вука Ст. Караџића, у ПРИМѢРИМА СРБСКО-СЛАВЕНСКОГА ЄЗЫКА печатани у Бечу 1857 (1854—1859)*.³⁰

У неколико наврата писано је о старословенском језику и о Ђирилу и Методију (нпр. чланак у XXII књизи „Магазина“: *О КИРИЛУ И МЕТОДИЈУ (преводъ съ рускога по Гилѣфердингу)*).³¹

²³ *Život sv. Symeona od krále Štěpána. Z rukopisu XIII. století. Památky dřevního písemnictví Jihoslovaniiv. Serbal a vydal Pavel Joseph Šafařík. Праг, 1851, стр. IV+31; — Život sv. Symeona od sv. Sávy. Z rukopisu XVIII. století. Исто, стр. IV+15.*

²⁴ *Живот светог Саве*. Написао Доментијан. На свијет издало „Друштво сербске словесности“ трудом Ђ. Даничића. Београд, 1860, Београд, 1860, стр. VII+219.

²⁵ *Живот светог Симеона и светог Саве*. На свијет издао Ђ. Даничић, Београд, 1865, стр. XIX+345.

²⁶ *Животи краљева и архиепископа српских*. Написао архиепископ Данило и други. На свијет издао Ђ. Даничић. Загреб, 1866, стр. XV+386 (штампано у Београду).

²⁷ СДМ, 1836, I, стр. 29.

²⁸ Др Божидаръ Петрановић, *Исторія књижевности поглавитихъ на свѣту народа одъ најстариихъ времена до садашнѣга вѣка. Часть I*, Нови Сад, 1858.

²⁹ *Позив на пренумерацију* објављен је у Сербским народним новинама (Сербске Народне Новине), 1846. бр. 57, а затим и у Сербском летопису (Сербскій Лѣтопись), 1846, 74, стр. 145.

³⁰ СДМ, 1854—1859, XVII, стр. 145—148. Видети о томе: Ј. Деретић, *Алманаси*, стр. 303. — О старословенском језику расправља Б. Петрановић приказујући књигу Александра Стојачковића *Исторія восточно-славенскогъ Богослуженія и курілскогъ књижества кодъ славена западне цркве*, Нови Сад, 1847, стр. 153, СДМ, 1848, XIII, стр. 147—156.

³¹ Превод је начинио Г. Николајевић. Гилѣфердингова студија била је објављена у часопису „Денъ“ током 1862, године. Николајевић је, како сам каже, превео делове који су објављени у бројевима 29. и 30. ових новина, СДМ, 1863, XXII, стр. 3—17.

У овом раду посебна пажња биће посвећена описима рукописа. Они су објављени у тринаест књига „Магазина“, што је готово половина од укупног броја. У периоду између 1836. и 1839. налазимо их у оквиру рубрике *ЛѢТОПИСЪ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У ДАЛМАЦИИ*. У рубрици *ЛѢТОПИСЪ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У ДАЛМАЦИИ И ХЕРЦЕГОВИНИ* штампан је опис 1864. године. У бројевима из 1852—1853, 1864. и 1868. (један рукопис), описи се налазе у оквиру рубрике *ЛѢТОПИСЪ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У ДАЛМАЦИИ* (1868: *Летопис...*), затим 1861. у рубрици *ИСТОРИЈА ЦРКВЕНА*, а 1863, 1865, 1866. и 1868. у рубрици *СРБСКЕ СТАРИНЕ*.

Највише су описивани рукописи из збирки манастира — Крке, Драговића, Житомислића (два пута), Савине — затим рукописи из библиотека појединих општина и, коначно, рукописи које су поседовале поједине црквене личности.

Прве описе, у прва четири броја, дао је Божидар Петрановић, уредник „Магазина“ у том периоду.³² Најпре је, 1836, саопштио податке о два рукописа из манастира Крке, о *Октоиху* (*октоих*) и *Поученијима к јеванђељу* (*Поучениа къ Евангелію*).³³ За први је навео формат (*in Folio*), да је „безъ кустоса“ и да је „године ЗМД“.³⁴ За други је напоменуо да је „безъ титла и године“, па је изнео своју претпоставку да је писан у XVIII веку.³⁵ Следеће године је објавио опис осталих рукописа из Крке.³⁶ Значајно је да је овога пута давао и податке о писму — за неке рукописе. Тако је забележено да су *Поученија* „лѣпо минейски писана“ и да је *Минеј за август* (*Минеи мѣзъ августъ*) књига „лѣпо минейскимъ ... словима ... писана“.³⁷ За *Типик* (*Типикъ црѣвнаго послѣдованіа*) је навео да је „неукомъ рукомъ писанъ“ а за *Лествицу* (*Лѣствица*) да је „лѣпо написана“.³⁸ Скреће пажњу на вредност једног рукописа — *Патерик* (*Патерикъ*) из 1346.³⁹ Доноси два записа — из *Патерика* (Љ. Ст. бр. 1837) и *Акатиста* (Љ. Ст.

³² Петрановић је 1836, 1837. и 1839. објавио и описе старих штампаних књига, са занимљивим напоменама.

³³ СДМ, 1836, I, стр. 105.

³⁴ Исто, стр. 105.

³⁵ Исто, стр. 105.

³⁶ СДМ, 1837, II, стр. 122—123.

³⁷ Исто, стр. 123.

³⁸ Исто, стр. 123.

³⁹ Исто, стр. 122. Реч је о бугарском *Патерику* из 1346. године, писаном уставним писмом, с иницијалима урађеним у неовизантијском стилу и орнаментима. Писан је „в лавре бесплѣтнаго архистратига Михаила“. Запис из XVII века на предњим корицама показује да се тада рукопис налазио у Хиландару. Видети: Др Владимир Мошин и Милан Радека, *Ђирилски рукописи у сјеверној Далмацији*, Старине ЈАЗУ, књига 48, Загреб, стр. 189—215, бр. 4.

бр. 590).⁴⁰ Петрановић покушава да датира неке рукописе — данас можемо рећи да је један датирао сасвим добро — *Типик*, а други приближно — *Псалтир*.⁴¹

Описујући и два рукописа из Драговића, Петрановић је за оба навео писмо, а за један и податак да га је писало више руку.⁴²

У трећој књизи, 1838, Петрановић је писао о рукопису из библиотеке шибеничке општине.⁴³ Петрановић није сигуран о каквом рукопису је реч, каже да је то „стара една рукописна књижица, писана по свој прилици у 1600. стол. у којој се дѣянiя изъ црковне, римске, греческе и србске исторiе у кратко разказую.“⁴⁴ Забележио је податке о стању рукописа, а затим је дао и преглед садржаја.⁴⁵

Петрановић је објавио и свој опис рукописа из Савине и рукописа из Драговића, 1839. године.⁴⁶ У Савини је пронашао *Законик* (*Законикъ*) — позната савинска крмчија, *Шестоднев* (*Шестодневникъ*) и *Стихосиј* (*Стыхосiи*) — то је заправо рукопис који садржи синаксаре са стиховима.⁴⁷ О *Законику* даје податак да је „лѣпо и чисто минейски написанъ“ и да је то ретка књига. Установио је да је *Шестоднев* писало више руку и да је оштећен.

За сва три рукописа наводи формат (in Folio, in 4°, in 4°). Доноси два записа — један из *Законика*, а други из *Стихосија*, оба са погрешкама (Љ. Ст. бр. 919, 629).⁴⁸

Опис рукописа манастира Драговић садржи исту врсту података.⁴⁹

Године 1846. штампан је опис манастира Житомислића од Серафима Шолаје, и у оквиру њега попис рукописа и штампаних

⁴⁰ Љубомир Стојановић је, припремајући издање старих српских записа и натписа, консултовао и „Магазин“. Видети: *Стари српски записи и натписи*. Скупио их и средио Љуб. Стојановић, књ. I—VI; у књизи III, Београд, 1905, стр. 272—273 наводи се из којих књига „Магазина“ су преузимани одштампани записи.

⁴¹ За *Типик* се каже да је настао у XVI веку. Новији опис, у коме се датирање врши и на основу водених знакова, показује да је рукопис заиста из XVI века. — Видети: Др Владимир Мошин и Милан Радека, *Нав. дело*, бр. 26.

Псалтир је, према опису у „Магазину“ „по свој прилици писанъ у XVII ст“. Мошин и Радека у поменутом опису наводе да је настао у XVI/XVII веку (бр. 9).

⁴² Описани су *Требник* и *Октоих*, СДМ, 1837, II, стр. 128.

⁴³ СДМ, 1838, III, стр. 87—88.

⁴⁴ *Исто*, стр. 87.

⁴⁵ *Исто*, стр. 87—88. — Рукопис је, како опис показује, био прилично оштећен.

⁴⁶ СДМ, 1839, IV, стр. 134—135.

⁴⁷ Видети: Димитрије Богдановић: *Инвентар рукописа манастира У књизи Дејана Медаковића: Манастир Савина. Велика црква. Ризница. Рукописи*, Београд, 1978, стр. 92 (бр. 15) и стр. 93 (бр. 19).

⁴⁸ Петронијевић није објавио запис из *Стихосија* (тј. *Синаксари триода*) о повезивању рукописа — Љ. Ст. бр. 630.

⁴⁹ Описани су *Минеј за мај*, *Минеј за јуни* и *Јеванђеље (Јевгелiе)*, СДМ, 1839, IV, стр. 135.

књига у овом манастиру.⁵⁰ Забележено је 26 рукописа (црквених рукописних књига).

Шолаја је настојао да наведе *годину постанка* (уколико нема записа, он каже да је рукопис стар), да опише *спољашњи изглед* (*Апостол* — *Апостолъ* је „лѣпъ рукописъ“, *Јеванђеље* — *Евангелие велико* је „прелѣпъ рукописъ“ итд.). Записе није верно пре-нео, има погрешака (в. нпр. Лб. Ст. бр. 1287, бр. /1254/). Неке записе је донео у скраћеном облику, на пример уз опис *Минеја за децембар* (*М. Декемврій*) *Октоиха* (*Октоихъ*), *Лествице* (*Лѣс-твица*) и др.

Рукописе је описивао и Герасим Петрановић, такође један од уредника. Кратку белешку о рукопису манастира Савине, *Хиротонији* (*Хиеротоніа*), налазимо у оквиру његовог написа о манастиру Савина („Магазин“, 1852—1853). Петрановић је само констатовао да је *Хиротонија* „врло вѣшто минейски написана“, а затим је навео два записа из ње, први са једном погрешком (Лб. Ст. 1784), други у изводу, и са погрешкама (Лб. Ст. 1785).

Наредни Петрановићев прилог је из 1863. године. То је опис рукописа манастира Крке.⁵¹ У њему се дају два податка о рукописима — *наслов* и *запис*. Рукописи у којима није пронађен запис набројани су у једном низу. Записи су добро донети, осим једног у коме има мањих погрешака (у *Минеју за јули* — *Мѣсець Јулій*, Лб. Ст. бр. 4273). Један запис тајнописом Петрановић није могао да разреши, па га је преписао дословно.⁵² Није могао да прочита ни потпис у запису из једног рукописа — то је пошло за руком Љубомиру Стојановићу.⁵³

Доношење наслова и записа као најбитнијих елемената за идентификацију рукописа остаће и убудуће главна карактеристика Петрановићевог начина описивања. Тако је он углавном кроз ова два податка приказао рукописе из књижнице далматинског епископа Стефана (три рукописа)⁵⁴ и *Летопис манастира Грабовца* (*Лѣтописъ Ман. светоархангелскога Грабовца*), пронађен у манастиру Драговићу.⁵⁵ За један рукопис из књижнице (*Јеванђеље* — *евлиѣ*) навео је формат (32), за један (*Псалтир* — *Псалтиръ*), да је прекрасно исписан.⁵⁶ У вези са *Летописом* каже да је текст „*минеиски чисто*“ написан.⁵⁷ Записе доноси добро.⁵⁸

⁵⁰ С.(ерафим) Ш.(олаја), *Монастиръ Житоумслиће у Херцеговини*, или *Задубина Милорадовића*, СДМ, 1846, XI, стр. 134—145.

⁵¹ СДМ, 1863, XXII, стр. 169—171.

⁵² Запис у *Минеју за мај* (*мѣсець Май*), СДМ, 1863, XXII, стр. 170.

⁵³ Запис у *Минеју за новембар* (*мѣсець Новембаръ*), СДМ, 1863, XXII, стр. 170. (Лб. Ст. бр. 922).

⁵⁴ СДМ, 1864, XXIII, стр. 173—174.

⁵⁵ У оквиру чланка: *Цркве у новие време подигнуте у епархии далматинској. Светорожденственска црква ман. Драговића*, СДМ, 1868, XXVII, стр. 140—142.

⁵⁶ СДМ, XXIII, стр. 174.

⁵⁷ СДМ, 1868, XXIII, стр. 140.

⁵⁸ Из *Четворојеванђеља* (Лб. Ст. бр. 4435), из *Јеванђеља* (Лб. Ст. бр. 826).

Свој прилог упознавању са сачуваним рукописима дао је и Нићифор Дучић. Он је забележио рукописе у манастиру Житомислићу, у оквиру свог чланка о овом манастиру.⁵⁹ Као разлог да поново пише о Житомислићу, Дучић наводи то да је у њему боравио 1859. године, као учитељ предуготовничке школе и да се уверио да је први опис овог манастира углавном погрешан. Наводи главне погрешке Шолајине,⁶⁰ а затим даје свој опис Житомислића, који је исцрпнији од првог, подељен на поглавља: *Име и мјесто манастира, Основ и ктитор манастира, ћелије, Имање манастирско покретно и непокретно*, и др. Посебно поглавље посвећено је манастирској књижници⁶¹ и у њему се најпре говори о чувању књига. Дучић каже да за њих није одвојена просторија, да се држе у олтару, у преградама прислоњеним уз иконостас. Каже да се ту налази руска књига, која се користи у цркви и србуље, писане и штампане, које се такође употребљавају у цркви. О србуљама пише, како каже, најпре због тога што је пронашао и књиге које нису биле описане 1846, а и због тога што уз неке нису објављени записи.

Дучић је описао 36 „рукописнијех Србуљах“. Видљиво је његово настојање да пружи што више података. Неке рукописе је посебно детаљно приказао — *Минеј за март (Мјесечник Март)* и *Сабрање словах (Сабрање словах)*.⁶² Код њега се први пут појављује податак о илуминацији — запазио је једну минијатуру у *Минеју за Март*: „На листу, ће се почиње слово, изображен је св. Јован врло лијепо“⁶³ Бележи своја размишљања и недоумице када су у питању њему непознати манастири или имена личности која се помињу у записима.⁶⁴

На крају описа Дучић констатује: „Ово су рукописне Србуље све што се налазе у Житомишљичу. И ако нијесу старије од 16. вијека; опет је ово красна и богата благајница, Србуљах’. — Жељетије, да се одсад боље чувају; јер су досад доста прогњиле, ижигате и окрзате!“⁶⁵ — Дучић је овај опис поново објавио у

⁵⁹ Нићифор Дучић, *Опис манастира Житомишљича у Херцеговини*, СДМ, 1861, XIX, стр. 51—75.

⁶⁰ Највише му замера што је навео да је манастир саграђен 1585. године, а требало је да стоји 1563, затим што је нетачно писао о манастирским ћелијама и зиду подигнутом око манастира као и о удаљености манастира од Метковића, *Опис манастира...*, стр. 51.

⁶¹ Исто, стр. 63—75.

⁶² Исто, стр. 67 и 69.

⁶³ Исто, стр. 67.

⁶⁴ Нпр. у вези са *Лествицом (Љествица)* наводи извод из записа, који показује да је текст писао неки Петар, у манастиру „зовом возџа“, храм св. Николаја, па напомиње: „Ја за овај манастир, као и за Дреновицу, и за Вувац, и за Одрен прије нијесам ни чуо. Ће су ови манастири? и једа ли који од њих служи? — Кад би ми, ко за њих јавио било би ми мило, и био би му веома захвалан.“ *Опис манастира...*, стр. 67.

⁶⁵ Исто, стр. 69.

Књижевним радовима⁶⁶ и тада је начинио извесне исправке, нарочито у записима и употребио друге термине.⁶⁷

Године 1866. Дучић је у „Магазину“ објавио опис крмчије коју је пронашао у манастиру Морачи (Кормчија).⁶⁸ Полазећи од тога да је ово једна од најважнијих србуља, он детаљно говори о њој, на седам страница, што је до тада најопширнији опис. У њему се запажају три дела. У првом се говори о аутографу са кога је преписана крмчија — то је препис који је будимљански владика Теофило начинио „изъ архієпскплыхъ книгъ“, 1251. године. Дучић пише о владици Теофилу, Будимљу и Ђурђевим Стубовима.⁶⁹

У другом делу дају се подаци о *Морачкој крмчији*: о години постанка (1613), месту постанка (Морача), садржају („У препису је задржано и пренешено све, што се је у матици находило. У њу је најпошље пренешен и предговор прве књиге и првога писца“),⁷⁰ материјалу (дебела и глатка хартија), формату (највећи), броју листова (711), редакцији („чисто српска. Слова ж и њ у њој ниђе нема“)⁷¹ и писму (устав — „тако лијепо, да се једва од штампе разпознати може. Зато ја и рекох, да је из матице вјерно преписана; јер у XVII стољећу мало се је и ријетко уставом писало, почем се уставна форма писања до тога времена била измијенила; а до XIII. и у XIII. стољећу највише се је уставом писало.“⁷²

У трећем делу Дучић је објавио записе — Теофилов и морачкога писца. Почетно слово Теофиловог записа, како каже Дучић, у рукопису је исписано црвеним мастилом и украшено.⁷³

Занимљиво је да је Дучић поново и детаљно писао о овом рукопису у „Гласнику Српског ученог друштва“ 1877. и да је из њега објавио заглавље, записе Теофила и морачког писца, два

⁶⁶ Нићифор Дучић, *Манастир Житомишљих у Херцеговини. Књижевне старине. Приправна духовна школа у њему. Српске цркве у столачком округу. У књизи: Књижевни радови Нићифора Дучића, архимандрита*, књ. 1. Београд, 1892, стр. 54—99. Опис рукописа на стр. 74—80.

⁶⁷ Нпр. уместо „рукопис без подписа“ (СДМ, 1861, стр. 63 — *Пролог*), има „без године и пишчева имена“ (*Књиж. рад.*, I, стр. 74); запис у рукопису бр. 4 Житије св. Јована Златоуста — по читању (СДМ, 1861, стр. 74), даје старословенским слогом (*Књ. рад.*, I, стр. 74—75); изоставиће констатације о изгледу рукописа *Јефрем* — „прелијеп рукопис“ (СДМ, 1861, стр. 63), *Типикон* — „рукопис доста лијеп“ (СДМ, 1861, стр. 65); даје другачије ознаке за формат — ум. „у великом формату“ има „in folio“ и др.

⁶⁸ Објављен је као посебан чланак, под називом: *Опис једне старе србуље*, СДМ, 1866, XXV, стр. 181—187.

⁶⁹ Исто, стр. 182—185.

⁷⁰ Исто, стр. 185.

⁷¹ Исто.

⁷² Исто.

⁷³ Исто, стр. 186.

Фотијева предговора и *Градски зборник*.⁷⁴ Објављујући записе, Дучић је начинио исправке.⁷⁵

Године 1865. објављени су записи из јеванђеља (рукописно *Евангелие*) које је припадало црногорском митрополиту Илариону.⁷⁶ Записе је забележио Филип Радичевић, са Цетиња.

У броју из 1865. штампан је исцрпан опис јеванђеља из Вознесењског храма у парохији топалској (*Рукописно Евангелие*).⁷⁷ Дао га је протопрезвитер Лумбардић. У њему налазимо податак о броју листова (243), материјалу (пергамент, леп „као да е свилена карта“), детаљан опис повеза (корице дрвене, покривене „ламомъ сребрномъ“, „плећи су учинѣне на чивио као и запуче одъ сребра добро скованого“; листови се могу добро окретати). Лумбардић каже да су на корицама, на обе стране, угравирани ликови, читаве сцене и детаљно их описује. Бележи запис о окивању. Затим даје напомену о садржају (дата су сва четири јеванђеља). Говори о орнаментици (приказани су ликови јеванђелиста, веома добро „одъ валяне руке, вѣшто и византинскимъ штиломъ“). Лумбардић каже да се види старина живописа и примећује да су натписи око тих ликова написани грчким словима — заправо они су и дати на грчком језику: Мадајос, Маркос, о ас Лукас, о ас Иоан о Θεологос. Детаљно говори о записима — који су сви оштећени. Штампана те фрагменте. У опису се посебна пажња посвећује писму — бележи се да су сва слова једнаке величине, доста крупна, да су почетна већа и црвеним мастилом исписана — „може се читати као да е печатано“. Говорено је и о надредним знацима и напослетку о мастилу. У додатку забележено је народно предање о судбини рукописа.

У истој цркви Лумбардић је пронашао и један требник (велики Требникъ) и из њега је објавио запис из 1718. године (Љ. Ст. бр. 2357) и један кратак одломак из текста.⁷⁸

Ђорђе Николајевић дао је 1867. године један предлог — о хронографу (Трѡндик), који је чуван у манастиру Савини.⁷⁹ Он најпре говори о стању рукописа — доста добро очуван, затим о повезу (кожне корице). Доноси запис писара монаха Исаије (Љ. Ст. бр. 1504). Даје податке о писму (писано „минејскимъ словима прекрасно и чисто“). Николајевић се осврће и на садржај — постоји 101 поглавље. Констатује да је наслов исписан црвеним мастилом. Наводи наслове и понешто из садржаја, а на самом крају описа помиње и остале текстове у рукопису.

⁷⁴ *Крмчија морачка. Опис рукописа. — Фотијеви предговори. — Градски закон.* Описао и издао архимандрит Н. Дучић, Гласник Српског ученог друштва, 1877, друго одељење, књига VIII, стр. 1—134.

⁷⁵ СДМ, 1861, стр. 186—187. — Гласник СУД, 1877, стр. 27—28. Исправке су бројне (ортографија, облици речи и др.).

⁷⁶ СДМ, 1865, XXIV, стр. 175—176.

⁷⁷ СДМ, 1865, XXIV, стр. 176—179.

⁷⁸ СДМ, 1865, XXIV, стр. 179.

⁷⁹ СДМ, 1867, XXVI, стр. 157—168.

Гедеон Јуришић, игуман Савине, пописао је рукописе у овом манастиру. Његов опис објављен је у „Магазину“ 1868. године⁸⁰ и са њим ће се закључити објављивање описа рукописних књига. У наредним бројевима више их неће бити.

Јуришић искључује из свога списка три рукописа о којима је говорено у „Магазину“ из 1839. године — *Законик*, *Шестодневник* и *Стихосиј*.⁸¹ Пописао је још девет рукописа, укључујући *Хиротонију*, коју је помињао Герасим Петрановић 1852. године.

Он наводи формат (за све осим за једног рукопис — *Лествицу* — лѣствица), стање („добро сачуван“ или „без почетка“ „октоиџ“ итд.), записе. Уз опис *Октоиха* (*Октоихъ*) напоменуо је да је по свршетку шестог гласа стајало да је до тог места рукопис писао Марко Требињац.

Уз овај опис уредник Герасим Петрановић, објавио је своју напомену да 1852, када је описивао Савину, није могао да побележи те књиге „ер онда мучно е тко до манастирских књига доћи могао“,⁸²

Анализирајући описе објављене у „Магазину“, дошли смо до закључка да међу њима преовладавају они у којима су дата два или три податка о рукопису, и то углавном подаци о формату, писму и времену настанка. Описивачи нису на исти начин приказивали све рукописе — о неким су говорили опширније, истичући њихову старост, а о другима мање. Запажа се да има недоследности, чак и код истог описивача, у погледу начина обележавања формата рукописа, означавања времена у коме је настао и одређивања врсте писма. Осим тога, за неке се рукописе дају овакви подаци, а за друге се то не чини. На језик којим су писани рукописи мало је обраћана пажња. Тек у каснијим описима говори се о редакцији и о посебним карактеристикама — фонетским и морфолошким. Детаљно су описана само три рукописа — из Мораче, Савине и Вознесењског храма у парохији Топалској. Њима су посвећени засебни чланци. Више пута белешке о рукописима представљају део написа о манастиру у којем су сачувани. Па и тада се мало говорило о условима у којима се налазе, то чини само Нићифор Дучић.

У великој мери број података о рукопису зависио је од описивача. Укупно их је било осам, а разликовали су се и по занимању али и по томе колико су времена могли да посвете овом послу. Неки од њих, нарочито Нићифор Дучић и Ђорђе Николајевић и шире су се интересовали за старине.

Могли бисмо јасно да уочимо два периода — један од педесетих година, када су описи били углавном библиографске белешке и други, од педесетих година па до 1868, када имамо и веома добрих и исцрпних описа. У овом периоду више се обраћа

⁸⁰ Под насловом: Рукописне књиге у М. Савини, СДМ, 1868, XXVII, стр. 165.

⁸¹ Исто, стр. 165.

⁸² Исто, стр. 165.

пажња само тексту у рукопису, његовим карактеристикама и значају.

Први описи у „Магазину“ појавили су се у време када се посебно настоји да се пронађу старе рукописне књиге и да се оне региструју.

До тридесетих година XIX века већ је било објављених описа рукописа код нас и они су свакако послужили као узор и сарадницима „Магазина“ који су пописивали старе рукописе. Пре свега, описи Вука Ст. Караџића, нарочито његов опис Никољског јеванђеља (Почетак описанија српски наместира, Даница, 1826)⁸³ а затим описи објављени у Летопису Матице српске, посебно описи рукописа у манастирима Бођани, Ковиљу и Беочину, од Георгија Магарашевића (ЛМС, 11, 1827; 14, 1828; 15, 1828).⁸⁴

Прототип који је установио Вук — опис рукописа даје се у оквиру написа о манастиру, примењен је у Летопису а затим и у Магазину.

Подударност има и у терминологији — нарочито када је реч о означавању формата и врсте писма. Док Вук употребљава два термина „минејско“ и „рукописно“ писмо, у „Магазину“ срећемо само овај први.⁸⁵

Вуково начело да треба обавезно дати и запис, прилично је доследно примењивано и у „Магазину“.

Има и покушаја да се утврди писарска рука, на чему је и Вук инсистирао.

Први описи у „Магазину“ имају знатно мање података него код Вука и Магарашевића, нарочито када је у питању спољашњи изглед рукописа, илуминација и језик којим је писан. Овакве податке срећемо тек шездесетих година.

*

* * *

Објављени описи, без обзира на њихов неједнак квалитет, драгоцени су јер су први описи неких збирки и због тога што региструју рукописе који су касније нестали.

Свакако да су у своје доба имали и значај који им је придао и Петрановић у уводном напису.

Истраживања која су вршена по манастирима допринела су да се више пажње обрати на чување књига а истовремено да се у њих пажљивије загледа и тако откривају вредни текстови.

⁸³ На стр. 1—40; опис *Јеванђеља* на стр. 4—11.

⁸⁴ *Общезителный Св. Воведенский Монастырь Боданъ, у дицецезы Бачкой*, 1827, 11, стр. 5—28. *Монастырь Ковиль*, 1828, 14, стр. 10—27. *Монастырь Беочинъ, у Фрушкой Горы*, 1828, 15, стр. 1—18.

⁸⁵ Код Вука Караџића: „Писато је врло лијепим минејским словима“ (Почетак описанија ... стр. 4), „По том, на другом листу, стоји рукописним словима ситно написано“ (Почетак описанија ... стр. 7); „...“ но ја га сасвим нијесам могао прочитати...“ (Почетак описанија, стр. 12—13). У СДМ: „врло лѣпо минејскиписанъ“, 1837, II, стр. 123; „лѣпо и чисто минејски написанъ“, 1839, IV, стр. 134; „минејски врло лијепо написана“, 1861, XX, стр. 67.

Mr Ljiljana Juhas

MEDIEVAL LITERATURE IN THE SERBIAN—DALMATIAN MAGAZINE
(1836—1873)

Summary

Srpsko-dalmatinski magazin, a periodical which was published with us during the last century, brought a great number of supplements from the field of the medieval literature. Among them there were articles, descriptions of manuscripts and printed books, texts of the charters of rulers, letters, inscriptions in the churches, on things used in churches, etc.

This paper deals with the analysis of the article of Božidar Petranović on the Serbian medieval literature, published in the first issue. It is concluded that the author was poorly acquainted with the writers and works but that studying of this period in literature only started in the thirties of the 19th century when the article was written.

The greatest part of the paper is dedicated to numerous descriptions of manuscripts published in the *Magazine*. The majority of the manuscripts described pertained to the collections of the monasteries: Krka, Dragović, Žitomislić (twice), Savina; to the libraries of some communities and to the possessions of clerics. The descriptions vary from one another with respect to the number of data stated as well as to their reliability. The majority covers two or three data on the manuscript. It has been noted that the describers did not review all the manuscripts in the same way: some were dealt with more than the others. There were inconsistencies, even with the same describer, with regard to the manner of marking the format of a manuscript, noting the period of origin of the manuscript and determination of the type of alphabet. In the beginning, little attention was paid to the language in which the manuscripts had been written and only later on there were the data given on the editing and on the special characteristics — phonetical and morphological ones. Only three manuscript were described in the *Magazine* in detail — they were dedicated separate articles. It was pretty common that the supplements on the manuscripts represented parts of the articles on the monasteries in which such manuscripts had been preserved.

The number of data on the manuscript depended on the describer to a great extent. There were eight of them in total and they could be differentiated on the basis of their knowledge as well as on how much time they could spare for this work.

The author of this paper has noted two periods: one up to the fifties, when the descriptions were mainly bibliographical notes, and the other, from the fifties up to 1868, when very good and detailed descriptions appeared as well. In the latter period, major attention was paid to the text in the manuscript itself, its characteristics and significance.

Then it is said about possible models — there have been mentioned the descriptions by Vuk St. Karadžić, published in *Danica* in 1826, and the descriptions by Georgije Magarašević, published in *Letopis Matice srpske* in 1827 and 1828.

Finally, the paper points to the significance of this type of supplements in the *Magazine*. They made possible for the readers from that time to get acquainted with a part of own inheritance. They are valuable as the first descriptions of some collections also due to the fact that they noted the manuscripts which have later on disappeared. In addition to that, the researches carried out in the monasteries contributed to the realization that more attention should be paid to the preservation of books and at the same time, that they are more carefully inspected and thus valuable texts are discovered.

Мр ДУШАН ИВАНИЋ (Београд)

НАУКА О КЊИЖЕВНОСТИ У ЗАБАВНО-ПОУЧНО-
-КЊИЖЕВНИМ ГЛАСИЛИМА ЕПОХЕ СРПСКОГ РЕАЛИЗМА
(1874—1894)

1. Прије него што пређемо на излагање основне теме, потребно је утврдити шта се разумије под термином *забавно-поучно-књижевно гласило*. То је утолико сложеније што не располажемо разрађеном типологијом књижевне штампе, па овај термин не можемо потпуно диференцирати ни у подручју ознаке, ни у подручју означеног. Предлажући рачунамо на типизирание поднасловне доста великог броја листова — „за забаву, поуку и књижевност“, „за забаву и поуку“, „забавни и поучни“, „забавно-поучни“, „забавно-поучан“, „за забаву, поуку, уметност и књижевност“, „за уметност, забаву и поуку“ „за забаву и књижевност“ и сл. Истим поднасловима, обично с додатком „илустровани“ или уметцима („уметност“), обиљежаван је и посебан тип овог модела — илустровани листови. Заједничка им је, спољна, ознака: устаљен периодицитет — обично су излазили једном недељно, десетодневно, рјеђе два пута мјесечно, а сасвим ријетко једном мјесечно (обично илустровани листови). У истом овом периоду, као други модел књижевне штампе, издвајају се листови/часописи с поднасловима „књижевност, наука“, „књижевни и научни“, „за књижевност, науку и критику“, „књижевност, наука, друштвени живот“, „за науку, књижевност и забаву“, „за науку и књижевност“. Они су различитог периодицитета, али има тенденција да се појављују у свескама, мјесечно („Отаџбина“, „Стража“).

Иако је у ранијим периодима било такође оваквих подналова, њихова диференцијација управо с епохом реализма добива изразиту књижевноисторијску одређеност и значај. Наиме, с продором позитивистичке слике свијета и јачањем омладинског покрета (УОС) она гласила која су водили омладинци (нарочито „Матица“ и „Вила“, у политичкој штампи „Србија“) моделирана су у духу позитивистичких учења о јединству духа и материје, психичког и физичког, природних и духовних наука. Криза тра-

диционалне забавне (лијепе) књижевности, која се очитује не само разарањем традиционалних форми и опадањем броја написаних текстова већ свођењем њене функције на слушкињу науке, кулминирајући у тезама о „уништењу естетике“ и у проширивању поучних и критично-научних рубрика — општа је појава.

Полемика Лазе Костића са Светозарем Марковићем,¹ коментари естетичког учења Чернишевског,² као и прослава 25-годишњице Змајева пјевања,³ потврдили су да знатан број књижевних радника не прихвата утилитаризацију књижевности и радикализам Марковићевог револуционарног учења. Забавно-поучно-књижевна штампа (ради једноставности ћемо писати забавно-поучна) нагло се развија, већином заснована на овом отпору и на тежњи да се књижевни токови поново успоставе. Оснивање „Јавора“, „Србадије“, „Младе Србадије“ (у Бечу) и „Српске зоре“ током 1874, 1875/76. отвара нове просторе за књижевну радњу. Овдје треба посебно поменути „Отаџбину“, која је најзначајнији периодични подухват ових година, али је она у основи, садржином, обимом, односом појединих рубрика, надрасла забавно-поучни модел и, ма колико идеолошки далеко од Марковићевог покрета, у домену књижевности наставила Марковићеве идеје.

Забавно-поучна периодика је у епоси реализма задржала у основи и формалну блискост са књижевном штампом омладинског периода („Даница“, „Вила“, „Јавор“, „Матица“) и може се држати да су то само двије фазе истог модела. На ширем плану, овај модел је близак породичним листовима, нарочито оним који су од средине стољећа настајали у њемачкој периодици.⁴ Међутим, наши забавно-поучни листови су били веома отворени за резултате најновије научне мисли, настојали су допринијети њеном ширењу и популаризацији, иако нису запостављали чисту књижевност. У овим листовима, исто као и у оним који су били непосредно повезани са покретом Светозара Марковића, прихваћена је побједа реализма у Европи као несумњива чињеница (у некрологу оснивачу „Јавора“, Кости Трифковићу),⁵ а истицан је и велик значај дјеловања Светозара Марковића.⁶

У овој периодици је поука свођена на исти ниво са забавом и књижевношћу (тј. књижевном критиком и научним прилозима из књижевности, филологије и сл.), чиме је истицано њихово

¹ Одговор Светозару Марковићу на његов чланак „Реалност у поезији“, Матица, 1870, V, 18, 422—426.

² Лаза Костић, Примедбе на „Естетичке одношаје вештине к природи“, ЛМС, 1874, књ. 117, 66—71; књ. 118, 200—201.

³ Јавор, 1874, I, 31, 889.

⁴ О томе: Драгиша Живковић, „Familienblätter“ као часописни узор код Срба у XIX веку. — Европски оквири српске књижевности II, Београд 1977, 226—236. (Такође у: Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд 1976, 5, 149—158.)

⁵ Јавор, 1875, II, 8, 253—254.

⁶ Јавор, 1875, II, 16, 509—12.

функционално јединство и једнакоправност у структури листа. Постојаност овог модела упућивала је на дијалектичко јединство интереса читалаца, књижевних радника и издавача. Међутим, фаза јединства је трајала приближно једну деценију, до средине 80-их година, када је трочлана структура листа доприносила његовој дјелотворности; касније ће та иста структура, у другој фази, бити узрок све чешћих криза у односима уредништва и читалаца, односно издавача, и сметња развоју књижевне периодике. Нити ће се више књижевности постављати задаци поучавања, нити ће поука моћи да се одржи на дилетантском нивоу препричавања, нити ће критици и науци о књижевности одговарати подређен положај у односу на остале дијелове листа. Није случајно што ће се у то исто вријеме почети одбацити и неки од постулата позитивистичког приступа књижевности — биографизам, каузалност везе живот—дјело, јединство духовног и природнонаучног.

*

То би били само неки од, чини нам се најочигледнијих, спољних чинилаца модела забавно-поучно-књижевне штампе у епоси реализма. Њен настанак, да резимирамо, може се везати за отпор радикализму револуционарне концепције С. Марковића, за настављање традиција дотадашње, романтичарске и омладинске, забавно-поучне штампе, али с појачавањем научних и поучних рубрика у листу, а њен крај — за распад позитивистичког вриједносног система и, особито, за осамостаљење књижевнокритичких и књижевнонаучних дисциплина.

2. Забавно-поучна штампа епохе реализма отпочела је информативним рубрикама из различитих области културног и књижевног живота, мало остављајући за критичке опаске а готово за расправљања књижевнонаучних питања. Тако ће и прве општије теме око којих ће се окупити већи број сарадника бити ближе културно-књижевној политици и социологији књижевности. Тицаће се положаја књиге, писаца и читалаца, издавача и дистрибутера, свдећи се на, заправо, јединствену тему односа књиге према народу, изналажењу путева којима ће добра књига продријети у народ, захтјевима да буде писана према народним потребама, да буде корисна.

У овој штампи пробија се свијест о новој епоси у историји српске књиге, с масовном продукцијом за тржиште и за неодређеног читаоца (публика). На самом почетку излажења „Јавор“ се, нпр., критички одлучно разграничава са тзв. вашарском књижевношћу, залаже се за нов тип издавачке дјелатности и за систематско прикупљање и објављивање књижевног наслеђа.⁷

⁷ □ (Јован Бошковић), *Дјела Јакова Игњатовића књига прва*, Јавор, 1874, I, 1, 30—32.

Први такав посао је требало да буде издавање сабраних дјела Вука С. Караџића, према предлогу Ј. Бошковића и уз свесрдну подршку Стојана Новаковића.⁸ Иако ће од предлога до остварења протећи и читава епоха реализма, генерација филолога, Даничићевих ученика, чинило се да је то најпреча народна књига. Настављајући филолошке традиције, ова генерација ће (изузимајући донекле С. Новаковића) радити претежно на прибирању и објављивању књижевне грађе, дајући тиме главно обиљежје књижевнонаучној дјелатности у забавно-поучној штампи.

Међу забавно-поучним гласилима „Јавор“ (1874—1893) је највише био окренут регистрационо-дескриптивном виду књижевнонаучне праксе — склоност факту а не синтези и тумачењима, истраживање биографско-библиографских података, прикупљање грађе за животописе и некролошке чланке, библиографско праћење периодичних публикација, објављивање књижевних дјела из рукописних заоставштина, прикупљање усмених пјесама. (Један летимичан опит са Скерлићевим монографијама показује да се „Јавор“ и остали забавно-поучни листови цитирају по изворима, по издањима писама и сл. споменика, не по критичким идејама и оцјенама дјела.)

На маргинама великих синтеза Стојана Новаковића — *Српска библијографија*, 1869, *Историја српске књижевности*, 1871² — књижевни историчари допуњују библиографске прегледе, рјешавају питања ауторства, утврђују тачност података, објављују писма, а гдјекад покушају да уз помоћ појединачних чињеница оспоре неке од најважнијих Новаковићевих уопштавања.⁹

Једним дијелом је таква оријентација забавно-поучне књижевне штампе посљедица профила њених сарадника, а другим дијелом, њене унутарње структуре, мјеста науке о књижевности у односу на друге области и дисциплине. Наиме, иако су прва имена српске науке о књижевности и других наука сарадници забавно-поучних гласила (међу њима Стојан Новаковић, Иларион Руварац, Лаза Костић, Светислав Вуловић), они нису њени типични представници. Профил научнокњижевне праксе у „Јавору“, „Српској зори“, „Бршљану“, „Стражилову“, „Колу“ изграђују Јован Живановић, Ђорђе Рајковић, Јован Бошковић, Димитрије Руварац, Александар Сандић, Ђорђе Магарашевић, Да-

⁸ □ (Јован Бошковић), *К издавању Вукових дела*, Јавор, 1874, I, 4, 125—127; △ (Стојан Новаковић), *Београд*, 6. фебруара, Јавор, 1874, I, 6, 189—190. Касније се овим питањима враћао С. В. Поповић (*Српске илустроване новине*, 1881, I, 10, 155—157; Јавор, 1882, XII, 26, 823).

⁹ У том су смислу индикативни коментари Ђорђа Рајковића уз писма Јована Стејића Вуку Караџићу (Јавор, 1877, IV, 345—354) и Вићентија Ракића митрополиту Стратимировићу (Јавор, 1877, IV, 24, 763—770), те Рајковићева „књижевно-биографска слика“ *Сава Мркаљ* (Јавор, 1877, IV, бр. 29—32, стр. 907—916, 939—940, 969—976, 1005—1006); такође чланци Димитрија Руварца у Јавору, 1887.

нило Живаљевић, Стеван Павловић, Стеван В. Поповић, поред осталих. Једни више окренути језичким питањима, нормирању језика у књижевној употреби, с промјенљивим и другоразредним резултатима у лингвистици, други библиографско-биографским интересовањима за дјела и њихове творце, и издавању докумената.

Забавно-поучна штампа је налазила своје мјесто и у посредовању између научне штампе, највиших трагања у славистичким дисциплинама, и лаичке, широке публике. Помно је преносено, у изводима или у цјелини, готово све што је о нашој књижевности и култури писано у водећим европским и нашим научним публикацијама (нпр. у Јагићевом „Archivu”). У томе су се испољавале извјесне журналистичке склоности забавно-поучне штампе, омогућене њеним релативно учесталим периодичитетом и разноврсним рубрикама.

С друге стране, у забавно-поучним листовима врло брзо су, у оригиналним прилозима, налазиле одјека савремена становишта и теоријске иновације, ширећи могућности тумачења неких сложених питања (мотивика усмене књижевности, постанак народних пјесама — у чланцима Ђорђа Магарашевића).¹⁰ У исто вријеме је ова штампа и сама знала дати подстицајне материјале крупним књижевноисторијским и књижевнотеоријским проблемима какав је, нпр., однос усмене и писане књижевности (Бршљан — Archiv).¹¹

Међутим, иако се у забавно-поучним листовима објављују и обимније студије (Јован Живановић, Бранко Радичевић, српски песник;¹² Иларион Руварац, *О кнезу Лазару*¹³), њен прави домен су мале форме „прилога и грађе“, прије свега писма. Њих су ревносно објављивали Ђ. Рајковић, А. Сандић, Ђ. Магарашевић, С. Новаковић, М. Драговић, П. Ровински и многи други. Методолошки најпромишљеније је то радио Ђорђе Рајковић, развијајући коментаре уз писма до биографско-књижевних слика, а некад грађу из писама сажимајући и стварајући такође биографско-књижевне слике.¹⁴ Поред позитивистичке усмјерености на биографско, писма су била документи за рјешавање сложенијих питања новије историје српске књижевности: Вукова реформа правописа и језика, мјесто народног језика у предвуковском

¹⁰ Објављивани у Јавору, 1884—1885, те у Стражилову, 1885. и даље.

¹¹ *Прича о Алексији благодату светом*, Бршљан, 1886, II, 6, 44—45; 7, 53. О овом тексту у Archivu, В. Јагић (1886, IX, 523—526) и Стојан Новаковић (593—604).

¹² Објављивано у Јавору, 1883, X.

¹³ Објављивано у Стражилову, 1887, III.

¹⁴ Нпр.: *Јернеј Копитар. По његовим нештампаним писмима*, Српска зора, 1879, IV, 4, 68—70; 5, 86—87. Иако се то по поднасловима изричито не види, сличне су и друге Рајковићеве „биографско-књижевне слике“, о Мркаљу, Мушицком, Викентију Ракићу, такође обимни коментари уз писма, између осталих уз писмо Павла Берића Вуку Караџићу (Јавор, 1875, II, 16, 505—509) и из друга наведена писма.

периоду и неминовност кретања књижевног језика према народном језику. Иза позитивистичког односа према грађи испољавала се неизричита сумња у револуционарност Вукове борбе за језик и правопис, релативизовање те борбе.

На страницама забавно-поучне штампе објављена су, између осталих, писма Доситејева, Вукова, С. М. Сарајлије, Б. Радичевића, П. П. Његоша, Павла Шафарика, Ивана Тургењева, Ј. В. Гетеа (преписка са Талвјом), Ђуре Даничића, Јоакима Вујића, Лукијана Мушицког, Јакова Игњатовића, Ђуре Јакшића, Милице С. Српкиње, писма владика и митрополита, војника и војвода од времена сеоба у Угарску, преко Карађорђева устанка, до 1848/49. године. Међу њима, као група писама, књижевно су можда најзанимљивија она која Милица С. Српкиња пише Ђорђу Рајковићу, стишана, пуна поезије „опадајућег лишћа“ и чежње за идеалним драгим.¹⁵ Из тих писама ће Јован Скерлић направити своју „књижевну слику“ српске романтичарке,¹⁶ потврђујући неке континуитете у књижевнонаучним жанровима.

Кад се ономе што је објављено у „Јавору“ додају слични текстови у другим забавно-поучним гласилима („Србадија“, „Бршљан“, „Српске илустроване новине“, „Стражилово“, „Коло“, „Гласник за забаву и поуку“) види се да је, за двије деценије приближно, прибран огроман материјал за историчаре српске књижевности и културе. Значајан информациони потенцијал биће искоришћен у новим тумачењима, али ће изазвати и осјетну засићеност оваквим видовима истраживања.

3. Средина 80-их година у забавно-поучној књижевној периодици код Срба биће обиљежена примјетним растом информативних рубрика, у виду прегледа садржаја књижевне периодике,¹⁷ прегледима превода са словенских језика код нас,¹⁸ умножавањем написа о разним славистичким темама или преводима сличних написа у другим књижевним срединама.¹⁹ Особито се

¹⁵ Писма су објављена у Јавору, 1889.

¹⁶ Јован Скерлић, *Милица Стојадиновић-Српкиња. Књижевна слика*, ЛМС, 1905, 244, 6, 1—18. (Писци и књиге I, Београд, 1964, 329—349.)

¹⁷ Објављиван у Стражилову, 1886, као *Месечни преглед периодичне књижевности српске и хрватске*.

¹⁸ *Руско песништво у српској књижевности*, Стражилово, 1888, IV, бр. 11, 13—17, 19, стр. 174, 207, 222—223, 240, 255—256, 272, 304; *Пољско песништво у српској књижевности*, бр. 20, стр. 319.

¹⁹ И раније је било сличних покушаја, нпр. *Слике из културног живота словенског у Српској зори*, 1878—1880. У Јавору је 1884. уведена рубрика *Из словенских књижевности*, преведен је чланак А. Будиловича *О књижевном јединству Словена*; *Новија пољска књижевност*, Стражилово, 1885, I; Никола Шумоња, *Руски роман на западу и код нас*, Јавор, 1887, XIII, бр. 23—27; *Брандес о руским романистима*, Јавор, 1889, XV, 22, 347—349; Рајко (Никола Манојловић), *Најновије пољско песништво*, Коло, 1889, I, бр. 28—29, 30, 31, стр. 453—456, 472—474, 509—510; М. Шевић преводи *Историју руске књижевности Павла Висковатова*, Јавор, 1889, XV, бр. 3, 4, 7—10; Б. Нушић, *Најновија бугарска књижевност — кратак преглед*, Коло, 1889, I, бр. 5—6, 10, 12.

развија информисање о југословенским књижевностима, хрватској и словеначкој,²⁰ кад је ријеч о словеначкој књижевности, ово је интересовање по обиму и интензитету квалитативно нова појава. У оживљавању словенске узајамности повремено је било елемената панславизма, налазећи ослоња у нашим клерикално-конзервативним круговима, али одмах бивајући одбачени у науци (нпр. Будилловичеве тезе о општесловенском језику, које ће оспорити Пипин).²¹ Такође јача пажња за наше књижевности у другим језичким срединама и ма колико почетни резултати остали на дилетантском нивоу, они ће бити клица касније значајних подухвата.²²

Разумије се, овдје није могуће ни побројати све видове књижевнонаучне праксе у забавно-поучним гласилима. Скренућемо пажњу на допринос теорији превођења, истраживање усмене књижевности, отвореност према биљежењу фолклорних творевина, значајно отварање према грађанском, предвуковском књижевном наслеђу (грађанска лирика), као и према црквеној историји и историји црквене књижевности. Није запостављено ни истраживање новијих периода књижевности — особито значајна пажња пратила је дјело Вука Караџића, Бранка Радичевића, Буре Даничића, Симе Милутиновића Сарајлије, Петра Петровића Његоша. Аутори прилога неријетко су се појављивали у улози свједока (Рајковић, Новаковић) научно осмишљавајући мемоарско-биографски материјал.

4. И поред несумњиве ширине научних интересовања, остаје чињеница, међутим, да су се она исцрпљивала претежно у доприносу помоћним дисциплинама књижевне историје, односно науке о књижевности. Без разрађенијег теоријско-методолошког интересовања и истраживања нове чињенице нису могле бити уопштене и виђене на нивоу извјесних законитости, па дјелимично изгледа прихватљива оштра оцјена С. Вуловића, по којој код нас „још управо и нема науке о књижевности, како се још не излажу закони о књижевним појавама, већ само ти појави

²⁰ Никола Шумоња, *Књижевна писма из Загреба*. I. II, Јавор, 1884, XI, бр. 22—24; Андра Гавриловић, *Фрања Прешерн, словеначки песник*, Коло, 1889, I, бр. 3, 5, 7—10; А. Гавриловић, *Јанко Крсник. Слика из словеначке књижевности*, Јавор, 1893, XXII, 1, стр. 25—27.

²¹ Будилловичеве тезе је код нас одбацио А. Сандић, ослањајући се на Ст. Новаковића, в. Јавор, 1884, XI, 23, 729—734; критика Будилловичевих теза од А. Н. Пипина преведена је у Стражилову, 1892, V, 39, 607—608 (*Свеславенски језик*).

²² Никола С. Петровић, *Прилози за библијографију „Српство у француској књижевности“*, Стражилово, 1893, VI, 40, 636—8; Бранислав Станојевић, *Српство у страним књижевностима*, 34, стр. 540—543. Дјелимично се угледајући на те покушаје, дјелимично на сличну радњу Марка Драговића о црногорским темама, израдиће Војислав Јовановић капиталну *Енглеску библиографију о источном питању у Европи*, Београд, 1909. (II допуњено и исправљено издање приредила др Марта Фрајнд, Институт за књижевност и уметност, Београд 1978.)

ређају“.²³ Ово је мишљење у то вријеме дијелио и В. Јагић тврдећи да српска и хрватска књижевност „није вјеројатно ни у којем другом смјеру толико заостала за збиљским потребама, колико на подручју књижевноисторијских истраживања“.²⁴

Међутим, ваља издвојити двије мисли, изгледа обе Стојана Новаковића, које и данас имају методолошко-теоријску вриједност у науци о књижевности. Једном је оспоравао тенденције неких чланака Ђ. Рајковића да се умањи оригиналност Вукове идеје о правопису и о скупљању народних умотворина. „Кад се ствар промотри с погледом само на те појединости, без обзира на *цео систем* и на *целокупан карактер* радње помињатих радника (С. Мркаља и Л. Мушицкога — Д. И.), може се неким фактима и нехотице приписивати више вредности него што је имају.“²⁵ Друга мисао се тицала наглих промјена у словенским књижевностима, у односу на друге европске књижевности. „То је поглавито за то, што су Словени у свему, и у животу и у литератури, знатно изостали иза осталих народа јевропских, нарочито неких западних, па се сад у краћем року журе, да накнаде у чем су заостали.“²⁶

Општа, основна оцјена књижевнонаучних и књижевноисторијских прегнућа у епоси реализма, мора, међутим, полазити од још неких чинилаца. Снажан развитак ових дисциплина крајем 19. и почетком 20. вијека, ослоњен на резултате претходних деценија, потврђује да је познавање чињеница, премда далеко од основних циљева сазнања, несумњиво полазиште даљег сазнања.²⁷

²³ С. Вуловић, *Наука о књижевности и изучавање словенских књижевности*. — Целокупна дела, II, 90.

²⁴ В. Јагић, *Изабрани краћи списи*, 504 (Archiv, 1891, XIII).

²⁵ Стојан Новаковић, *Ђуро Даничић или филологија и књижевни језик српски 1847. и 1877*, Српска зора, 1878, III, 1, 3.

²⁶ Н. *Исторія славянскихъ литературъ А. Н. Пыпина и В. Д. Спасовича*, Српска зора, 1879, IV, 2, 35—36.

²⁷ Ф. Водичка, *Полазиште и предмет књижевне историје*, Књижевна критика, 1975, VI, 3, 54.

Мр Душан Иванић

НАУКА О ЛИТЕРАТУРЕ В РАЗВЛЕКАТЕЛЬНО-ПРАВООУЧИТЕЛЬНО-
ЛИТЕРАТУРНЫХ ОРГАНАХ ЭПОХИ СЕРБСКОГО РЕАЛИЗМА
(1874—1894)

Резюме

В первой части работы автор описывает модель развлекательно-нравоучительно-литературного органа (газеты, журнала) в ряду других моделей литературной печати эпохи реализма, останавливаясь в частности на местах литературоведения и литературной критики в этой модели. Исследуя в основном печатные органы "Јавор" (1874—1893), "Стражилово" (1885—1888, 1892—1894), "Српска зора" (1876—1881), "Српске илустрвоне новине" (1881—1882), "Бршљан" (1885—1886), "Коло" (1889) он видит основные характерные черты литературно-научного процесса в следующих общих определениях: 1) накопление документально-биографического и библиографического материала из области литературного и культурного прошлого; 2) издание литературных памятников — основных текстов, писем и т.д.; 3) развитие информационных рубрик — о южно-славянских и остальных славянских литературах и о наших литературах в других странах; 4) неразвитый теоретическо-методологический уровень изучения. Вывод состоит в том, что в аккумуляции фактографического материала в последние десятилетия XIX века следует видеть одну из основ великих литературно-историографических достижений первых десятилетий XX века (Скерлич, Павле Попович и др.).

Мр ВЕСНА МАТОВИЋ (Београд)

ЗОЛА И ТЕОРИЈА НАТУРАЛИЗМА У СРПСКОЈ СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ПЕРИОДИЦИ XIX ВЕКА

Продор Золе и његовог експерименталног романа на подручје српске књижевнотеоријске и критичке мисли догађа се осамдесетих година прошлог века. Главни „рецепијенти“ Золиног натурализма у Србији били су млади социјалисти, односно, како је то формулисао још доста раније Милош Савковић, „заслуга за натурализам у Београду припада ђацима Светозара Марковића“.¹

То и није необично ако се има у виду да је деценију раније, тј. седамдесетих година, са Светозаром Марковићем и његовим претходницима постављен темељ једном реалистички усмереном и изразито друштвено ангажованом критичком мишљењу.

Социјална литература, „друштвени роман“, књижевност као „средство“ и као „оружје“, њена „пропагандна функција“, књига и њено деловање на „масу народа“ — све су то одредбе и захтеви који се јављају још у Марковићевим разматрањима литературе и њене задаће. Они несумњиво означавају заметке једног новог схватања књижевности, тако да се седамдесете године XIX века и критичке идеје Светозара Марковића, подстакнуте и инспирисане у великој мери учењем руских социјал-демократа, могу означити као почеци новог раздобља српске књижевне критике, када се књижевно дело види и оцењује превасходно у сложеној историјској перспективи и у ширем друштвеном контексту.

Марковићеве идеје о друштвеној и социјалној функцији књижевности непосредно ће преузети и даље развијати Пера Тодоровић, који ће их у својим теоријским и критичким написима доста поједноставити и довести до опасних граница „уништења естетике“, а све у циљу остварења идеолошки и политички изразито ангажоване књижевне речи.

Крајем седамдесетих година, међутим, у оквиру социјалистичког покрета долази до приметне осеке у књижевно-критичким и теоријским размишљањима. Узроци томе су вишеструки.

¹ Милош Савковић, *Золин удео у српско-хрватском реализму*, Огледи, Београд, 1952.

Најпре, након Марковићеве смрти социјалистички покрет у Србији није више имао снагу и релативну кохерентност, коју је поседовао док му је Марковић био стожер. То се одражава и на подручју књижевнотеоријске и критичке мисли. Тодоровић, који на том пољу следи Марковића, као што је већ примећено, занемарује у великој мери чисто уметничку страну књижевног дела у корист њене идеолошке делотворности, а осамдесетих година и он сам, стицајем разних околности, све мање се бави књижевно-критичким и теоријским радом; неких других, знаменитијих критичких имена у оквиру социјалистичког покрета, у то време још није ни било.

Није, такође, неважно да ни сама критичка мисао није тада још нашла прави одјек у конкретном књижевном стваралаштву, односно, није имала пред собом бројнија и вреднија дела на којима би практично испробала ваљаност својих начела.

То су, могуће је, само неки од разлога што почетком осме деценије прошлог века долази у крилу младог социјалистичког покрета у Србији до стагнације књижевно-критичке и теоријске мисли.

Тој, тренутно посусталој критичкој мисли плодотворне импулсе и нове подстицаје дају управо осамдесетих година Зола и његова теорија експерименталног романа.

Наиме, млади српски социјалисти су са одушевљењем дочекали Зола и његов модерни роман. У питању је била генерација окренута у великој мери материјализму и природним наукама, а један од њених великих учитеља несумњиво је био и Дарвин — тако да је Зола, коме су многи пребацивали да хоће и дух да „дарвинизира“, био у Србији код младих социјалиста прихваћен са пуно симпатија. И остали Золини омиљени аутори — Бернар, Конт, Тен — били су, с обзиром на општу духовну климу и интересовања, такође, доста блиски генерацији српских социјалиста осамдесетих година.

Сем тога, Зола је на својеврстан начин даље настављао већ успостављену магистралу великог европског реалистичког романа која је ишла још од Балзака и Флобера (Зола је то повремено и сам истицао). У том смислу он је за српске критичаре социјалисте био легални настављач реалистичког поступка у књижевности, који је био прихваћен још од стране претходне генерације социјалиста. Тако се Зола и у том домену уклапао у оквире неких ширих критичких и теоријских стремљења и оријентација присутних код генерације наших социјалиста осме деценије прошлог века.

И Золин ангажован однос према друштву и његова потреба да, како се истиче у једном од социјалистичких часописа, „тражи узрока економском и друштвеном злу“,² односно да, по писању једног другог часописа „васпостави истину, као једини принцип,

² *Нана*, роман од Е. Золе, Преодница, 1883, бр. 14, стр. 224.

с којим литература може постићи свој циљ³ била су опредељења која су у великој мери инклинирала ка схватању књижевности и њене улоге својствене кругу српских социјалиста.

Да резимирамо: ако бисмо се послужили терминима теорије рецепције, могли бисмо рећи да су се Зола и неке од битнијих поставки натурализма доста добро уклапале у очекивања друге генерације српских социјалиста. Битне структуралне елементе овог хоризонта очекивања чинила су теоријска и критичка размишљања претходне генерације, особито критичке идеје Светозара Марковића. Са Золом и његовим експерименталним романом они су знатним својим делом били потврђени.

Подсетимо се: књижевност ангажовања превасходно у улози друштвеног аналитичара и критичара (а онда и коректора постојећих друштвених односа) — била је примарна одредба литературе и њене улоге седамдесетих година. Наиме, и Марковић, а потом и Тодоровић су били склони да писце виде као неку врсту аналитичара друштвених струјања и кретања, али и као визионаре који ће моћи још у заметку да осете и предвиде нова друштвена струјања и кретања. Књижевност је у сваком случају имала мисију перманентног тумачења, прочишћавања и усмеравања идеја које постоје и прожимају стварност датог времена.

Седамдесетих година се, такође, у српском социјалистичком кругу инсистирало и на тесној спрези науке и књижевности. „Песнички облик постао је нешто сасвим споредно а главно је пропаганда мисли што их је израдила данашња наука“⁴ писао је Светозар Марковић у свом тексту *Реалност у поезији*. Готово идентичне мисли о потреби да књижевност иде у корак са савременом јој научном мишљу понављао је и Тодоровић у својим критичким и теоријским списима.

И реалистички поступак је, као што је речено, седамдесетих година увелико био прихваћен код српских социјалиста (и не само код њих). На реализам је указивано као на једини прави и ваљани стваралачки поступак. Још 1868. године Марковић је као главни задатак књижевности означио да она „претреса и подиже сувремена питања, да представља истински живот народни са гледишта сувремене науке“⁵, а пет година касније у својим *Књижевним писмима* Тодоровић је, као прву одлику модела књижевности за коју се залаже, наводио „истинитост“, тј. треба да се као у чистом огледалу огледа право друштвено стање и живот, са свим његовим правцима, тежњама и струјама које га колебају“⁶. Несумњиво је, дакле, да је реализам највише одгова-

³ *Напад на воденицу*, од Е. Золе, Побратимство, 1881, бр. 1, стр. 30.

⁴ Светозар Марковић, *Реализам у поезији*, *О реализму*, Београд 1968, стр. 115.

⁵ С. Марковић, нав. дело, стр. 103.

⁶ Пера Тодоровић, *Књижевна писма*, Стража, 1873, септембар, стр. 19.

рао друштвеној функцији књижевности коју су млади Марковићеви социјалисти ангажовано заговарали.

Та опредељеност за реализам, за друштвено ангажовану књижевну реч, као и за активно праћење савремене научне мисли, постали су легитимна критичко-теоријска баштина и генерације српских социјалиста осме деценије прошлог века.

Међутим, ма како се чинило да је критичка мисао социјалистичког покрета континуирано настављена и осамдесетих година, евидентно је да је до одређених, не баш занемарљивих промена ипак дошло. Не малих заслуга за ове промене и померања имали су Зола и теорија натурализма.

Наиме, књижевнотеоријска и критичка мисао Марковићевог покрета била је у оквирима теоријских и критичких размишљања руских социјал-демократа, пре свега Чернишевског, а потом Доброљубова и Писарева. У тим оквирима, више или мање наглашено, књижевно дело је виђено и оцењивано према степену своје шире друштвене употребљивости, односно на овај или онај начин оно је било инструмент за постизање неких других, а не само естетичких циљева.

Генерација младих српских социјалиста осамдесетих година окреће се више западноевропској критичкој и теоријској мисли. Зола и његова теорија натурализма постају, између осталих, значајни извори нападања и угледања. Тако се 1886. године у социјалистички оријентисаним „Гуслама“, када се дефинише савремена књижевна продукција, односно када се чине покушаји да се успостави дистинкција према литератури претходног периода, позива управо на Зола и његову теорију романа као на почетак једне нове епохе у књижевности у којој се „по тачним принципима научног испитивања, чулног опажања и експериментисања подиже величанствена зграда експерименталног романа“.⁷ Литература је ту означена као важан вид спознаје друштвеног живота и света уопште и није у степену у коме је то раније била субординирана неким другим циљевима и задацима.

И сама критичка мисао је код српских социјалиста осамдесетих година умногоме у знаку појмова и категорија преузетих из Золиног експерименталног романа. Тако, приликом анализе једне преведене комедије, критичар као особиту вредност дела истиче како у њему читалац и публика могу да виде „конзеквентно изведене на позорници узроке и последице наслеђа и васпитања“.⁸

Сагласно разлици у књижевнотеоријским и критичким исходиштима, јављају се и разлике у избору узора у самој књижевној продукцији. Седамдесетих година се код српских социјалиста од великих европских писаца чешће помињу Гогољ, Тургенев и

⁷ Б. Сито и решето, хумористични и сатирични списи С. Јевтића, Гусле, 1886, бр. 1, стр. 8.

⁸ Исто, стр. 16.

Иго, док се осамдесетих година више говори о Балзаку, Флоберу, браћи Гонкур и пре свега — Золи.

Исто тако, у српској социјалистичкој периодици осамдесетих година тежиште се помера са општијих разматрања функције књижевности и усредсређивања на проблем романа. Сигурно је да је и у том померању имао значајног удела сам Зола и његов експериментални роман. 1882. године у социјалистичкој „Мисли“ је дата оваква „формулација“ романа: „Последња форма у којој се јавио људски ђеније јесте — наука и реални роман“.⁹

Прихватањем битнијих постулата Золиног експерименталног романа почиње да се у оквиру наше, не само социјалистички усмерене него и шире књижевнотеоријске и критичке мисли, опширније и са више познавања пише и о проблему форме и стваралачког поступка. Појмови *психолошка анализа, реалистичност, опсервација, друштвена студија, портрет и карактер, каузалност, мотивација*, јављају се и користе у приказима теоријског и критичког карактера. Ови елементи реалистичког романа постају својеврсни показатељи уметничке вредности дела.

У том смислу у социјалистичким „Гуслама“ анонимни критичар пише: „Основа ове, и по правилима драмске технике мајсторски изведене комедије лежи у озбиљној друштвеној штудији, која се пуно ослања на дарвинизам“.¹⁰

Са Золом и теоријом натурализма појмови ружног и негативног, такође, се уводе на велика врата у литературу. Наиме, у потрази за узроцима „економског и друштвеног зла“ Зола износи „ствари онакве какве су, без да им од облика одузме што... Све, па ма каквом одвратношћу дисало, постаје достојан предмет његовог анатомског посматрања“¹¹ стоји у једном приказу *Нана* штампаном у „Преодници“. Личности и области људског живота, достојни да постану објекат уметничког дела, према томе, не постоје више као заувек одређени.

Били су то све нови моменти у социјалистички оријентисаној књижевнотеоријској и критичкој мисли у Србији осамдесетих година прошлог века, које је несумњиво унео продор Золе и натуралистичког романа.

Али сам Золин продор и његов утицај на књижевнотеоријску и критичку мисао нашег социјалистичког круга осамдесетих година сложенији су и контрадикторнији по свом прихватању и деловању него што то на основу досадашњих анализа и закључака изгледа. Јер до сада је углавном било речи о елементима који су позитивно и на адекватан начин прихваћени у српској социјалистичкој периодици осме деценије прошлог века.

Зола је био прихваћен од стране младих српских социјалиста али не без одређене критичке дистанце.

⁹ *Експериментални роман*, Мисао, 1882, бр. 7, стр. 107.

¹⁰ *Самоубојство*, П. Ферари, Гусле, 1886, бр. 1.

¹¹ *Нана*, роман од Е. Золе, стр. 224.

Једно од најчешће оспораваних места у Золиној натуралистичкој теорији био је појам експеримента примењен у пишчевом књижевном поступку. Наиме, могућност експериментисања у роману, схваћена на начин на који се експеримент реализује у науци, озбиљно је и уз доста ваљаних аргумената, оспоравана. „Наука иде путем позитивним, почињући од факта, који у суштини постоје и који су ван сваког нагађања; док напротив, роман полази од царства идеала“, стоји управо у приказу *Нане*, а замерка се у тексту даље детаљније образлаже: „У науци позитивни лични осећаји немају места, они се ни у ком виду не јављају, док у роману личан осећај може да се уздигне до неке објективности, али та објективност ипак стоји на темељу субјективних погледа“.¹²

Овај тип замерки, који се заснива на евидентно различитим „природама“ уметничког и научног дела, стављали су Золи не само његови противници већ и поборници и у другим европским књижевностима, јер је то доиста било једно од најрањивијих места целе његове теорије.

Али, ако је овде критичка мисао српских социјалиста била сасвим на „нивоу“ европског критичког мњења, било је ипак замерки и оспоравања који су указивали на сопствено књижевно-теоријско незнање, критичку несигурност, па и оптерећеност већ анахроним елементима једне идеалистичке естетике.

Тако, иако је са Золом и експерименталним романом теоријски било прихваћено да све области људског живота „без обзира каквом одвратношћу дисале“ могу постати предмет пишчевог „анатомског посматрања“, ипак су се у „Гуслама“, које су претходно прихватиле и афирмисале Золу, могла прочитати и оваква теоријска размишљања: „Реализму није циљ да слика одвратности, да се служи тривијалношћу и грубошћу; и у реализму треба да влада избор догађаја из живота, студија лепоте у извођењу, естетика истине“.¹³

До збрке у теоријским и књижевноисторијским одређењима и судовима долазило је највише онда кад их је требало применити на конкретну литерарну продукцију. У токовима европске књижевности „реални правац“ представљали су, по нашим социјалистима, Балзак, Флобер, Дикенс, Доде, Зола, Мопасан, Достојевски, Тургенев, Ибзен. Међутим, у оквиру националне књижевности као претече реалиста означавају се Бранко Радичевић и Богобоје Атанацковић, а као реалисти, поред Јаше Игњатовића стављају се Змај и Стеван Поповић.

Пример који је наведен је екстреман, али је врло илустративан показатељ сложености, или, боље речено, повремене пометености настале рецепцијом Золе и његове теорије.

¹² Исто.

¹³ *Сито и решето...*, стр. 9.

Наиме, са Золом и експерименталним романом унете су у оквире постојеће књижевно-критичке и теоријске мисли значајне иновације и извршене важне корекције, али тиме неки од елемената, који су припадали претходним критичким системима, нису били укинати већ су периферно егзистирали, па су се неочекивано појављивали и уносили не малу конфузију у књижевнокритичка размишљања и судове. Ипак, Зола и теорија натурализма несумњиво су теоријски обогатили српску социјалистичку критичку мисао осамдесетих година, продубили и у знатној мери осавременили, односно постали важна етапа у њеном даљем развоју.

Mr Vesna Matović

ZOLA AND THE THEORY OF NATURALISM IN THE SERBIAN SOCIALIST
PERIODICALS OF THE 19th CENTURY

Summary

Introduction of Zola and his experimental novel in the field of the Serbian literary-theoretical and critic thought took place in the eighties of the last century. The major recipients of Zola's naturalism in Serbia were the younger socialists, successors of ideas of Svetozar Marković.

Zola's naturalistic trend, his social critique of the society and insisting on the achievements of the contemporary science (primarily of biology, medicine, physiology) suited to their affiliation with realism in the field of literature, with the socially engaged literary word as well as with the active follow-up of the contemporary scientific thought (particularly of the natural sciences).

There is no doubt that Zola with his pieces of work and his theory of naturalism introduced significant innovations in the Serbian-critic thought of the eighties and that he enriched it theoretically. However, the elements pertaining to the former literary-theoretical and critic systems (the elements of idealistical and national-romantic aesthetics) were not cancelled completely by the introduction of Zola and naturalism; they existed peripherally and unexpectedly re-appeared and caused pretty big confusion in the theoretical and critic thoughts and conclusions of that time.

ЂОРЂЕ С. КОСТИЋ (Београд)

ОСВЕТЉАВАЊЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ ПРВЕ
ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА У ПРИЛОЗИМА ЗА КЊИЖЕВНОСТ,
ЈЕЗИК, ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР (1921—1940)

Часопис који је предмет нашег интересовања, „Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор“, почео је да излази у Београду 1921, а оснивач и први уредник био је Павле Поповић. Иако су до данас угледале светлост дана четрдесет и три књиге, ми ћемо се задржати на бројевима објављеним да рата, на првих деветнаест књига, дакле на онима које је као уредник потписивао Павле Поповић. Период српске књижевности прве половине XIX века, о којој ће бити речи, наравно не треба схватити сувиограничено двема годинама, 1800. и 1848. У раду биће речи о књижевницима који су свој списатељски век започели у XVIII столећу (Доситеј, Ракић, Љуштина, С. Рајић), а завршили га, или заокружили своју делатност у првим деценијама наредног века. Позабавићемо се и књижевницима који су свој врхунац досегли у шестој и седмој деценији прошлог века, али су се јавили на књижевном обзорју пре Бранка Радичевића. Биће речи, дакле, о оним ствараоцима из „периода до Бранка Радичевића“ (С. Вуловић) или „предбранковске епохе“ (М. Лесковац).

*

У првој књизи „Прилога“ (1921) штампане су расправе о две личности без којих се не може ни замислити проучавање књижевности прве половине XIX века. Реч је, наравно, о Вуку и Стратимировићу.

Чланак Љубомира Стојановића *Млади Вук* (1921, I, 1—11) само је део, тачније, тринаеста глава, његове монументалне студије *Живот и рад Вука Стеф. Караџића* (Београд, 1924). Десет година касније Павле Поповић, у броју посвећеном Љуб. Стојановићу, истаћи ће да објављивање овог прилога редакција „сматра као високу част“ (1931, XI, стр. 39). С коликим се нестрпљењем очекивало дело о животу и раду Вуковом сведочи и

белешка у првој књизи нашег часописа. Б. Миљковић је пописао где су до тада објављени поједини делови студије и констатује да је Стојановић најбољи познавалац Вука Караџића“ (1921, I, стр. стр. 139).

Све до појаве Стојановићеве књиге, у „Прилозима“ нема чланака и краћих састава о Вуку. Исте године када је објавио књигу у сопственој режији („пошто издавача нисам могао наћи“, Љуб. Стојановић: *Живот и рад* . . . , стр. VII) Павле Поповић штампа свој приказ. Он је ставио одређене примедбе на дело, али је зато истакао да је књига „дуго рађена (дуго је материјал скупљан), и сва је прилика да ће дуго и живити“ (1924, IV, стр. 302). Поповићеве примедбе могу се укратко свести на три тачке. Стојановић у предговору није навео баш сву важнију литературу о Вуку. Изоставио је, на пример, написе Н. Петровског, М. Мурка, Ст. Новаковића итд. Друго, Стојановић је требао „да разради свој материјал, а не само да га сложи“ (исто, стр. 302). И треће, аутор „није увек давао праву оцену“ (исто, стр. 303). Од свих реферата, осврта, критика, објављених по разним часописима тих година, Поповић је дао праву оцену Стојановићевог рада. И са његовим овако укратко изнесеним примедбама морамо се сложити. Дајући оцену књиге П. Поповић је истовремено допуњава својим белешка. Овакав метод он ће примењивати у свакој књизи „Прилога“ а будућим истраживачима остављати драгоцене податке о ствараоцима и делима.

Ретко је која књига оставила толико трага у нашим часописима као дело Љубомира Стојановића. Зато слободно можемо рећи да су се и остали чланци у нашем часопису позивали на њу, кориговали је или допуњавали. Павле Поповић је, на пример, приказујући књиге *Архивске грађе* Алексе Ивића испитивао и указивао на нове податке о Вуку. У прилогу *Један заборављен чланак Вуков* (1940, XIX, стр. 1—7) допунио је Стојановићеву библиографију Вукових радова. Никола Радојчић је објавио два непозната Вукова писма (1925, V, стр. 223—225), а Момчило Селесковић је обелоданио непознате податке о Вуковој продаји књига и старих рукописа (1937, XVII, стр. 81—89). С. Матић указује на критику руског рецензента из 1824. године (1928, VIII, стр. 271—272).

Друга личност, споменули смо је на почетку рада, је Стеван Стратимировић, личност која је у тесној вези са Вуком и без које су Вуков живот и рад не могу у потпуности разумети. Чланак Димитрија Руварца *Нацрт живота и списак књижевних радова митрополита Стевана Стратимировића* (1921, I, стр. 71—85) део је књиге о митрополиту, али, за разлику од Стојановићеве, ова никада није објављена у целини. И док читамо биографију митрополитову, попис штампаних радова и рукописа, литературу о њему и белешке Д. Руварца, по ко зна који пут постављамо исто питање: Шта је у ствари био митрополит Стратимировић? Писац, филолог, историчар, теолог, политичар? Руварац, у свом позна-

том полемичком тону, указује на широко интересовање Стратимировићево за све области, али истовремено, с правом, пребацује митрополиту да се није трудио око напретка „свештенства, учитељства и народа“ (исто, стр. 84). „А какве је детиће — наставља Руварац — спремне дворске калуђере имао у своме двору, што се све није могло урадити на просветном пољу“ (исто, стр. 84). И кратак прилог Мите Костића, *Стратимировићево мишљење о св. Кирилу и постанку ћирилице* (1937, XVII, стр. 112—114), покушај је да се на рад митрополита баци више светлости.

Доситеју Обрадовићу посвећена је велика пажња у „Прилозима“. Од тринаест краћих и дужих радова о српском просветитељу задржаћемо се на прилозима Павла Поповића и Нићифора Вукадиновића. Као одлични познаваоци свега онога што је до тада написанс о Доситеју и ослањајући се на претходне истраживаче, Поповић и Вукадиновић објављују драгоцене податке о узорима и изворима Доситејевих књижевних радова. Нићифор Вукадиновић је у раду *Доситејева Христоутија и њени узорци* (1923, III, стр. 48—81) указао на Антонија Византијског, латински оригинал *Христоутије*, Димитрија Дарвара и Доситејев превод *Христоутије*. Поредиши оригинал и превод, Вукадиновић је још једном указао на метод рада Доситејев: „Често Доситеј сасвим изоставља оригинал; понекад просто парафразира дотично правило, репродукује само смисао и то проширује својим речима“ (исто, стр. 70). И у другом раду, *Ка проучавању Доситеја Обрадовића* (1933, XIII, стр. 107—106), Вукадиновић налази изворе и узорце за поједине Доситејеве радове, за поглавља *Мезимца*, *Ижице* и *Собранија*.

И Павле Поповић ће сличном методом указивати на неке Доситејеве извор у раду *Ка проучавању Доситеја Обрадовића* (1937, XVII, стр. 227—231), где је објавио „извесне стране текстове... који су нашим књижевним испитивачима сасвим неприступачни“ (исто, стр. 227). У питању су Кардонова приповетка, анегдота о доктору Виду и прича о пароху Арлоту.

Додајмо овоме да су у часопису објављени и краћи прилози о преводима Доситејевих дела на бугарски, румунски и грчки језик из пера У. Џонића, П. Поповића и М. Ласкариса, затим радови о Доситејевој слици, књизи из његове библиотеке и о неким његовим пријатељима, па ћемо добити једну заокружену целину о Доситеју у „Прилозима“.

У време док је био уредник „Прилога“ Павле Поповић је радио на студији о Миловану Видаковићу, а ово је вероватно један од разлога што је у часопису објављено доста краћих прилога о српском приповедачу. Васа Стајић је утврдио да је Видаковић 1801/1802. године у Гимназији у Новом Саду свршио „трећи разред граматике“ (*Милован Видаковић ученик Краљ. мале гимназије у Новом Саду* — 1927, VII, стр. 244—245), а исти аутор је обелоданио неколико писама која бацају више светлости на живот Видаковићев (*Прилог биографији Милована Видаковића*

— 1933, XIII, стр. 132—134). И радови Поповића, *Протина Елба* (1931, X, стр. 242—243), и Димитрија Кириловића, *Милован Видаковић и Парабућ у Бачкој* (1934, XIV, стр. 196), у тесној су вези са студијом Павла Поповића.

Ипак два чланка о Видаковићу привлаче посебну пажњу. Први је онај у којем је Младен Лесковац изнео интересантан податак о популарности Видаковићеве песме *Ах, престан'те невинне окол' мене птичице* и њеном присуству у бугарској књижевности (*Милован Видаковић и бугарска „народна“ песма* — 1936, XVI, стр. 313—315).

„Радећи своју расправу о Миловану Видаковићу, ја сам сâм скупио или од других добио нешто грађе која иде ка познавању овога писца, а која је наравно необјављена. Изгледало ми је да има разлога објавити је“ (Павле Поповић, Спасоје Васиљев: *Ка познавању Милована Видаковића* — 1932, XII, св. 2, 3, стр. 132—152. Цитат на страни 132). Захваљујући оваквом ставу Павла Поповића, данас смо богатији за многе белешке, литературу и библиографију Милована Видаковића.

Још један писац се налази у сфери интересовања Павла Поповића, реч је о Јоакиму Вујићу. Већина чланака бави се питањима из живота Вујићева, а на његовим књижевним делима задржао се више Нићифор Вукадиновић. У раду *Један мало познати спис Јоакима Вујића* (1932, XII, св. 2, 3, стр. 67—69) указао је на извор Вујићевог дела о повлачењу Француза из Русије, а у прилогу *О Француској граматизи Јоакима Вујића* (1935, XV, стр. 33—40) упућује на Вујићев избор, на граматику Мајдингера.

Мушицком и Стерији посвећена је пажња у три рада, а Сарајлији у четири, у свим књигама „Прилога“. Док Светозар Матић пореди неке преводе из Хорација код Рањине и Мушицког и утврђује да је други вернији оргиналу (*Хорације, Рањина, Мушицки* — 1921, I, стр. 254—255), Фрањо Францев сасвим разложно закључује да је администратор Горњокарловачке епархије, у педагошкој расправи између Мушицког и Аурелија Хоермана, изишао као морални победник, што само сведочи о напорима које је Лукијан улагао на просветном пољу (*Pedagoški boј između Lukijana Mušickog i Aurelija Hoertmana* — 1938, XVIII, стр. 88—98). Истраживања која је обавио у архивама и библиотекама Прага Владимир Францев је обелоданио у „Прилозима“ и тиме обогатио нашу науку подацима да су Ф. Палацки и В. А. Свобода преводили песничка дела Лукијана Мушицког. Подаци интересантни за расправу о Лукијановом делу, а и за будуће истраживаче српско-чешких веза (*Фн. Палацки и В. А. Свобода преводиоци ода* — 1932, XII, св. 2, 3, стр. 58—66).

Од радова о Сими Милутиновићу Сарајлији задржаћемо се, за сада, само на једном да бисмо истакли неке мисли аутора. Јулије Хајденрајх (*Сима Милутиновић и Његошева „Луча Микрокозма“*, — 1938, XVIII, стр. 122—139) изнео је опсервације о утицају Сарајлијине поезије на Његошево дело. „Али ипак је јасно

— закључује аутор — да се приликом тумачења Његошеве „Луче Микрокозма“ не сме заборављати Милутиновићева поезија. Из ње је генијални песник црпао прве импулсе и прву инспирацију“ (исто, стр. 139).

У раду Стеријина „Зла жена“ — извори и паралеле (1921, I, стр. 12—20), Павле Поповић је упоредио мотив о злој жени код Стерије и неколико европских писаца и утврдио да је дело нашег аутора боље „од оних ранијих по простоти, рељефу, плану и карактерима“ (исто, стр. 20). С правом тврдећи да је Стерија, при писању пошалица и досетки у *Тврдици*, морао неке детаље „скупљати и бележити са стране“ Ђорђе Живановић скреће пажњу на једну лакрдију из календара „Ружица“ за 1827. годину. „Стерија је могао само мало ствар дотерати и променити, да би учинио причу вероватнијом и згоднијом за његову ситуацију“, (*Нешто о Стеријином Тврдици* — 1936, XVI, стр. 315).

Задржали смо се нешто дуже на важнијим писцима прве половине XIX века, о некима ће бити још говора, али морамо напоменути да су „Прилози“ посветили велику пажњу и ствараоцима од којих неки једва и да се спомињу и у већим синтезама и историјама књижевности. Објављујући списак учитеља у Сент-Андреји, Вукосава Остојић-Гајић је историчарима књижевности открила податак да је Арон Јелинић боравио у овом граду 1800. године, (*О школским управитељима и учитељима у Сент-Андреји од г. 1788—1878* — 1934, XIV, стр. 188—189). Лекар Димитрије Неофитовић је један од оних културних посленика који се кретао у друштву књижевника, а своје литерарне амбиције испољио је, између осталог, и у песми Јану Колару (Др Виктор Новак, *Две српске песме у славу Јана Колара* — 1925, V, стр. 179—190; Људмила Михаиловић, *Димитрије Неофитовић* — 1926, VI, стр. 111—112). И Јован Миоковић се огледао на разним пољима, (Др Ристо Јеремић, *Јован Миоковић, учитељ, секретар и апотекар* — 1938, XVIII, стр. 81—87), а живот и дело осјечког пароха Стефана Рајића познатији су захваљујући прилогу Јеремије Живановића (*Неколико бележака о Стефану Рајићу* — 1938, XVIII, стр. 69—77).

Приказујући прву књигу *Архивске грађе о српским књижевним и културним радницима* Алексе Ивића, Павле Поповић је забележио: „Није пријатна за читање, али је пуна драгоцених података за онога који истражује“ (1929, IX, стр. 229), а другом приликом: „Ако се серија буде наставила, ми ћемо у њој имати збирку онакву од прилике по вредности као што је Вукова преписка“ (1933, XIII, стр. 162). Радећи и сам по архивама и познавајући вредност докумената који се тамо налазе, Павле Поповић је у „Прилозима“ широм отворио врата објављивању архивске грађе.

Некада су сарадници, међу њима се истиче Алекса Ивић, износили само документа не улазећи у анализу материјала са којима су располагали. Ивић је већ у првој књизи објавио ар-

хивску грађу у којој су за нас свакако најинтересантнија документа о Лукијану Мушицком из 1827. године, Вуку из 1841. и књигама Београдске штампарије (*Из Загребачких архива* — 1921, I, стр. 102—109). И Оливера Питовић износи белешке о Д. Дазидовићу и Стерији (*Архивске белешке* — 1936, XVI, стр. 324—325).

У оквиру овакве грађе објављивана су писма српских књижевника, Јоакима Вујића (1935, XV, стр. 206—207), Милице Стојадиновић-Српкиње (1933, XIII, стр. 126—130), Атанасија Стојковића и Саве Мркаља (1928, VIII, стр. 267—269).

Захваљујући оваквој грађи, коју су сарадници сами налазили по архивима и библиотекама, српска књижевност прве половине XIX века богатија је за преводе Јована Хаџића (1927, VII, стр. 137—146), поетска остварења Михаила Витковића (1927, VII, стр. 225—228), Јована Стејића (1934, XIV, стр. 182—184) и Никанора Грујића (1934, XIV, стр. 182).

„Прилози“ ће нарочито обрађати пажњу оценама књига и расправа. Ми бисмо желели пратити целокупно кретање наше науке“ (Павле Поповић, *Уводна реч* — 1921, I, стр. III). И ако само прелистамо свих деветнаест књига „Прилога“, видећемо да се уредништво трудило да прати свако ново издање књига и часописа, које је од интереса за науку. Тако ће се на страницама пратити и све оно што је у вези са српском књижевношћу прве половине XIX века.

Сарадници су пажљиво читали часописе и давали реферате о њима. Објављујући садржаје појединих бројева давали би, понегде, и врло кратак резиме чланка који им је привукао посебну пажњу. Тако су обрађени чланци Јована Грчића, *Млади Стерија као биограф* и Др Димитрија Кириловића, *Атанасије Влаховић. Жалосна историја једног српског црквеног писца*, објављени у „Гласнику Историског друштва у Новом Саду“ (1933, XIII, стр. 141, 143). Затим прилог Ђуре Шурмина у „Летопису Матице српске“ (1928, VIII, стр. 227) или Николе Радојчића у „Годишњици Николе Чупића“ (1930, X, стр. 98). „Прилози“ су истицали и значај часописа који су излазили ван познатијих културних центара, у овом случају реч је о часопису „Књижевни север“, који је у Суботици уређивао Миливоје В. Кнежевић (1936, XVI, стр. 336—338). Праћено је и писање страних часописа и често су истицани чланци сарадника „Прилога“ (видети, на пример, осврте на радове Карла Паула: 1926, VI, стр. 287; 1935, XV, стр. 232—233). Уредник и сарадници су понекад скретали пажњу само на поједине чланке из часописа или новина који су од посебног интереса (*Бошко Стрика, Карађорђева Топола* — 1926, VI, стр. 137; *Р. Врховац, Карактер и рад Ђуре Даничића* — 1924, IV, стр. 330; *Karel Paul, Vuk Stef. Karadžić a polaci* — 1925, V, стр. 289).

Трудећи се да увек буду објективни у оценама и приказима, сарадници су истицали добре особине студија и расправа, али су зато били бескомпромисни када је требало указати да неко дело

представља промашај. „Књига је права ругоба и срамота за писца, а неће бити од части и користи ни онима који је буду читали с вером у писца“ (Миливоје Башић, *Dr. J. Seifert, Literaturgeschichte der Čechoslowaken, Südslawen und Bulgaren...* — 1924, IV, стр. 291—300. Цитат на страни 300). Нису, наравно, све књиге биле овакве, а и оцене о њима, али су зато истицани основни недостаци. „Поједине важне и крупне теме расправљане су сумарно, не онако како оне заслужују“ (Милица Војиновић, Љубица Марковић, *Наша земља... II. Нови Сад и Војводина* — 1926, VI, стр. 289).

Наравно, оцене нису увек биле негативне и пуне су похвала за ауторе који су их заслужили. „Цела студија, још, добро је писана. У многим погледу, она може служити за пример неким нашим како треба да пишу.“ (П. П., *Hermann Wendel, Südslawische Silhouetten, Frankfurt, a. M. 1924, 8°. Стр. 219. На стр. 29—63: Vuk Stefanović Karadžić. Август Пирјавец, Из доба Вука Караџића, Браство XVII, 1923—1926, VI, стр. 298*). У сличном тону је и приказ Владимира Ђоровића, „... г. Ђорђевић је ванредно лепо одржао меру и дао свој корисни и занимљиви мозаик“ (Тих. Р. Ђорђевић, *Из Србије кнеза Милоша. Културне прилике од 1815 до 1839 године* — 1922, II, стр. 310—311).

У рефератима и оценама сарадници нису давали само позитиван или негативан суд, већ су се трудили да истовремено допуне радове својим истраживањима и тако њихове оцене за будуће истраживаче представљају извор важних података.

У закључку приказа студије Пере Слијепчевића *Шилер у Југославији* Смиља Мишић бележи: „... посао који је г. Слијепчевић узео на себе није израђен ни тачно ни исцрпно“ (1937, XVII, стр. 318). Зато се ауторка потрудила да врло детаљно допуни Слијепчевићеву студију. Смиља Мишић, на пример, указује на нека помињања Шилера у „Новинама Сербским“ за која Слијепчевић не зна. Затим скреће пажњу да аутор студије преводе Васе Живковића бележи у 1907. години иако су ови стихови преведени четрдесетих година XIX века. Најзад, важна је допуна Смиље Мишић у вези са библиографијом превода Шилера и чланака о њему.

У приказу књиге *Српска грађанска лирика XVIII века* Нићифор Вукадиновић је истакао вредност дела, али је ставио и оправдану замерку да је потребно и за световне песме утврдити када су прештамповане по календарима, алманасима и забавницима. Вукадиновић скреће пажњу на „Српског Славуја“ Атанасија Николића, исписује прве стихове песама и објављује две варијанте исте песме (1927, VII, стр. 274—279). И Павле Поповић је пошао трагом Н. Вукадиновића и указао на стихове из друге части „Српског Славуја“, на неке Вукове белешке, затим на поетска остварења Михаила Витковића, Димитрија Давидовића и осталих наших књижевника чија су се дела нашла у песмарицама с краја XVIII и прве половине XIX века (1927, VII, стр. 279—286).

Писати о првих деветнаест књига „Прилога“ значи писати о Павлу Поповићу. Оснивач и уредник часописа и један од најчешћих сарадника, Павле Поповић се трудио да часопис прати све области науке, да стално буде у токовима најновијих истраживања. Његове текстове срећемо у свим рубрикама, у расправама, краћим прилозима, а посебно у рефератима. Само летимичан поглед на библиографију радова о српској књижевности прве половине XIX века у „Прилозима“ уверава нас у велики број радова Павла Поповића. Већих расправа Поповићевих нема много у часопису, неке у вези са Стеријом и Вуком већ смо споменули, а додајмо овоме расправу о породици матере Бранка Радичевића (1923, III, стр. 1—43) и то би било све. Али зато су важни његови кратки прилози: *Никола Стаматовић и његова песма „Српском роду“* (1923, III, стр. 224—226), *Тодор Димић о представама Јоакима Вујића* (1926, VI, стр. 274) или *О Јевти Поповићу* (1930, X стр. 242), где је указивао на непознате податке, изванредно повезивао чињенице и крчио пут новим трагањима.

Посебно код Павла Поповића треба истаћи његове оцене и реферате. Врло широко познавање проблематике о којој је писао допринело је да помно прати сва збивања у науци и истовремено буде у токовима свега што се истражује и објављује. Једна од карактеристика његовог рада је у томе што је проверавао сваки податак и увек давао тачну оцену. Хвалећи рад Мираша Кићовића, *Јован Хаџић (Милош Светић)*, скренуо је пажњу да је у Бечу читао акта о Хаџићу“ . . . и поредећи садржину њихову с грађом коју је Кићовић употребио, видим да је он доиста употребио и нашао све ваљда што се могло наћи и употребити“ (1931, XI, стр. 184). Књиге *Архивске грађе* Алексе Ивића протудирао је од корица до корица и увек упозоравао на оно што је већ познато или истицао нову и непознату грађу (1929, IX, 228—238; 1932, XII, св. 2, 3. стр. 219—224; 1933, XIII, стр. 162—167; 1937, XVII, стр. 299—300). Поповић је имао обичај да стави и неку своју примедбу на текст сарадника или да допуни нечији приказ. Тако је настала допуна оцене књиге *Српска грађанска лирика XVIII и XIX века*. Поповић је „читајући — као уредник — његов приказ (Нићифора Вукадиновића) завео сам се за њим (. . .) почео сам и сам да трагам“ (1927, VII, стр. 279).

Исто тако трудио се да похвали рад младог аутора. „Свој задатак М(амузић) је врло лепо извео“ (*Dr Ilija Matuzić, Ilirizam i Srbi, Rad Jugoslovenske Akademije* 247, 1933, и засебно (стр. 1—91), — 1935, XV, стр. 258—261).

Један од најважнијих сарадника „Прилога“, што се тиче српске књижевности прве половине XIX века, био је и Нићифор Вукадиновић. Дугогодишњи боравак у Трсту (био је парох при цркви Св. Спиридона) омогућио је да се Вукадиновић посвети читавом кругу књижевника који су с краја XVIII и почетка XIX века

стварали и живели у овом трговачком центру: Доситеју Обрадовићу, Јоакиму Вујићу, Димитрију Дарвару, Димитрију Фрушићу и Вићентију Ракићу. О овом последњем је објавио и неколико важних расправа и тиме поново указао на његову обимну делатност (*О преводима Вићентија Ракића са грчког* — 1936, XVI, стр. 51—63, 255—262; *О преводима Вићентија Ракића с талијанског* — 1940, XIX, стр. 60—66). Вукадиновићеви прикази књига Јована Скерлића, *Српска књижевност у XVIII веку* (1925, V, стр. 281—289), и Светислава Стефановића, *Један заборављени рани латински превод (IX век) Хеладичеве приче* (1940, XIX, стр. 176—185), сведоче о ерудицији ауторској, широком познавању проблематике и спадају међу најбоље оцене у деветнаест књига „Прилога“.

*

Сваки научни часопис, сваки чланак објављен у њему, без обзира да ли је у питању расправа, кратак прилог или приказ књига мора да донесе нешто ново. То нешто ново је и најважнија особина научног часописа. То нешто ново је и непознати податак, или другачији поглед на периодизацију, или можда оправдана примедба на неку студију, допуна неког рада или нови оглед о писцу или... И ако нема тог нечет новог, часопис остаје да чами на полицама библиотека или се гомила по антикварницама.

Да бисмо се уверили у то ново у „Прилозима“, односно показали колики је допринос „Прилога“ развоју наше науке, скренућемо пажњу на чланке који су, већ по објављивању или неколико деценија касније, коришћени, а судови о писцима и делима усвајани, што је само допринело бољем упознавању српске књижевности прве половине XIX века.

Споменуто студију Нићифора Вукадиновића *О преводима Вићентија Ракића са грчког* користио је, још у рукопису, Драгољуб Павловић у расправи *Вићентије Ракић* (Гласник Историског друштва у Новом Саду, Нови Сад, 1936, књ. IX/2, стр. 140). И Вукадиновићеви радови о Доситеју послужили су приликом издавања сабраних дела српског просветитеља (Доситеј Обрадовић, *Сабрана дела I—III*, Београд, 1961; књ. I, стр. 756—757, 759—760; књ. II, стр. 555, 629; књ. III, 405—406, 418—419). Податке које је Вукадиновић расуо по својим прилозима о Фрушићу, Ј. Поповићу, Ј. Вујићу и В. Ракићу користио је и Љубомир Дурковић-Јакшић (*Прилог историји Српске православне црквене општине у Трсту, Богословље*, Београд, XIV (XXIX) 1970, св. I, II, стр. 79—143). Поменимо да ставове и закључке овог вредног сарадника „Прилога“ усвајају и користе и страни научни радници у расправама и студијама (Jean Tarnanides, *Traductions Serbes d'oeuvres Grecques au XVIIIe siecle*, Cyrillomethodianum, Thessalonique, 1971, I, стр. 80—106). Допуне у приказу књиге *Српска грађанска лирика XVIII века* употребио је Боривоје Маринковић припре-

мајући дело *Српска грађанска поезија I—II*, Београд, 1936. Рад Смиље Мишић *Гете у српској књижевности. Нацрт за библиографију* (1933, XIII, стр. 253—259) корисна је допуна студије М. Триунца *Гете у српској књижевности* (Београд, без године; Из Летописа Матице Српске књ. 332, св. 1—3).

*

Већ овакав један сажет преглед садржаја „Прилога“, који смо изнели, сведочи о труду Павла Поповића да се држи програмског начела објављеног у првој књизи. „Циљ овог часописа прост је и јасан. Као сви научни часописи, он ће, у својој области, неговати науку и чинити специјална научна истраживања“ (*Уводна реч*, 1921, стр. I). Радови које смо споменули у првом делу овог нашег чланка само су део тих специјалних научних истраживања. Прилози о Доситеју, Вуку, Мушицком, Стерији, али и они о мање познатим писцима, Д. Неофитовићу, Т. Димићу итд. одраз су широког програма који је Павле Поповић зацртао у *Уводној речи*. Велики број млађих сарадника и сарадника из иностранства (М. Костић, М. Војиновић, К. Паул, Ј. Хајденрајх) остварило је жељу уредника да „Прилози“ раде „на што јачем удруживању научних снага“. А захваљујући сарадницима разних профила и интересовања, и треће програмско начело - да часопис „буди што шири интерес за питања наше струке“ — такође је у потпуности остварено. Додајмо овоме да је и објављивање архивске грађе такође остваривано на подстицај уредника и оснивача. Свестан да је вихор рата однео у неповрат све оно што би било драгоцено за даља истраживања, Павле Поповић је, за објављивање овакве грађе, изнео разлог у закључку *Уводне речи*: „и где је пре рата било потребан минут два да се један закључак провери или који потребан податак нађе, данас треба огромно много времена, труда и врло често путовања и трошка“ (*исто*, стр. VI).

Пре неколико година, тачније 1971. године, на једном оваквом скупу проф. Димитрије Вученов је, говорећи о „Прилозима“, напоменуо „да је часопис прошао кроз три фазе своје. Прва фаза то је била она између два рата када је на челу часописа стајао Павле Поповић...“ (Др Димитрије Вученов, *Кратка информација о научним часописима из области књижевности и језика који излазе у Социјалистичкој Републици Србији*, Научни састанак слависта у Вукове дане 1971, Београд, (1972), књ. 1, стр. 107).

Ова „прва фаза“ у потпуности је била под утицајем Павла Поповића. Уредник се трудио да програмска начела спроведе од прве до последње књиге. И уредник и сарадници испуњавају странице часописа чланцима који су истраживачког карактера. На тај начин часопис је постао огледало стремљења у науци између два рата и методолошки је врло јасно одређен. Овакву кон-

цепцију Поповић је још једном врло лепо образложио. Скрећући пажњу студентима на часопис, уредник истовремено истиче зашто се држи поменуте концепције: „Они ће доћи до пуног познања како је детаљно, тешко и сувопарно испитивање увек основ оним занимљивим, јаким и књижевно добрим научним делима, која су с правом њихова претежна симпатија“ (*Уводна реч*, 1921, I, стр.).

Ова доследност Павла Поповића истовремено је и објашњење зашто у „Прилозима“ нема расправа и чланака друге врсте, наиме, оних који би посебну пажњу посветили периодизацији српске књижевности прве половине XIX века, или појединим епохама. Нема ни чланака који би више осветлили поједине стилске формације, књижевне појмове, ако, наравно, изузмемо рад Антуна Барца, или дали заокружену целину, широк поглед, на стваралаштво једног писца.

Иако нема чланака са поменутом садржином, они су ипак наговештени, и то у осамнаестој књизи, броју који је посвећен Павлу Поповићу. Прилози Антуна Барца и Исидоре Секулић предзнак су расправа и студија које ће у послератним бројевима добијати све више простора, проблемима којима ће научни радници посветити већу пажњу.

У раду *Књижевни појмови и српској књижевности прве половине 19 вијека* (1938, XVIII, стр. 197—204) Антун Барац ће се задржати на интересовањима и погледима српских књижевника за уметност.

У есеју какав је само она знала да напише, Исидора Секулић се позабавила Вуком, и не само њиме (*Белешка у Вуковој години* — 1938, стр. 149—153). У чланку посвећеном Вуку Исидора се задржала и на Доситеју. И чини нам се, док читамо редове о ова два српска књижевника, и не само српска, да је Исидора Секулић пажљиво ишчитавала прилоге о Доситеју и Вуку, које смо и ми забележили у овом раду, и резимирала на неколико страница оно што се дало само наслутити. „Доситеј је био пасиван дух, пасивна даровитост и стоји као вредност зависан, и захвалан разним факторима ван себе“ (*исто*, стр. 149). „Вук је активан дух и активна даровитост. Он је дубока, тамна, са инстинктима измешана гениалност, идентичан са земљом“ (*исто*, стр. 150).

Пре четрдесет година, 1939, преминуо је Павле Поповић. Опраштајући се од свога оснивача и уредника, професора и пријатеља, сарадници су, у некрологу, исписивали речи, то јест, дали праву оцену чланака, студија, краћих прилога и реферата, праву оцену „Прилога“ са којом се и данас морамо сложити: „Прилози су за све то дуго време остали строго научни часопис и садрже у себи толико материјала, научно обрађеног, да је данас, без позивања на њих тешко или немогуће написати иоле већу студију из наших националних наука“ (1940, XIX, стр. V—VI).

Dorđe S. Kostić

DAS BELEUCHTEN DER SERBISCHEN LITERATUR AUS DER ERSTEN
HÄLFTE DES XIX JAHRHUNDERTS IN „PRILOZI ZA KNJIŽEVNOST,
JEZIK, ISTORIJU I FOLKLOR (1921—1940)

Z u s a m m e n f a s s u n g

„Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor“, Begründer und Schriftleiter war Pavle Popović, erscheinen auch heute, jedoch behielt sich der Verfasser dieser Arbeit auf den ersten fünfzehn Büchern (1921—1940) und untersuchte was und auf welche Weise in der ersten Hälfte des XIX Jh. über die serbische Literatur geschrieben wurde.

In dem ersten Teil dieser Arbeit wurde die Aufmerksamkeit auf die bedeutenderen Schriftsteller dieses Zeitabschnittes Vuk Karadžić, Dositej Obradović, Lukijan Mušicki, Milovan Vidaković usw. gelenkt, aber auch auf jene die in vielen Literaturgeschichten nicht erwähnt sind. Es werden ferner die Arbeiten Nićifor Vukadinovićs und Pavle Popovićs hervorgehoben. Der erste hat in seinen Artikeln eine besondere Aufmerksamkeit den serbischen Schriftstellern gewidmet, die Ende des achtzehnten und im neunzehnten Jahrhundert in Triest weilten und schufen. Der Verfasser hebt hervor die Beurteilungen und Referate und die Darstellungen Pavle Popovićs. Sich behaltend auf den einzelnen Artikeln und Studien es wird auf die Benutzung und Annahme des Wissenschaftsstoffes aus „Prilozi“ hingewiesen. Die Entdeckungen zu welchen Popović, Vukadinović, S. Mišić, D. Ruvarac und die übrigen Mitarbeiter gelangt sind, werden auch heute benutzt und stellen einen kostbaren Stoff für die Erforschung der serbischen Literatur der ersten Hälfte des XIX Jh. dar.

Die Beiträge sämtlicher Mitarbeiter untersuchend hebt der Verfasser hervor deren Erforschungscharakter. In den Arbeiten suchten die Verfasser die Quellen und das Vorbild der Werke, ihre Aufmerksamkeit ist den Einzelheiten aus der Lebensbeschreibung der Schriftsteller gewidmet, geben dabei keine Bewertung der Schriftwerke. Deshalb erscheinen in „Prilozi“ weder Artikel über das Periodisationsproblem, Stilformationen, noch Arbeiten die ein abgerundetes Ganze über die Tätigkeit eines Schriftstellers geben würden.

Dr MIRKO ŽIVCOVIĆ (București)

ЈУГОСЛАВИСТИЧКЕ ТЕМЕ У ПУБЛИКАЦИЈАМА НА СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ У РУМУНИЈИ

Као што је познато, на територији Румуније штампани су, почев од 50-тих година прошлога века, разни листови и часописи на српскохрватском језику. Већи део излазио је у Темишвару, док су се поједина гласила на српскохрватском језику појављивала, истина ефемерно, и у другим местима.

У разним историјским и политичким приликама неки од тих листова и часописа били су носиоци стремљења српског живља наше земље, док су други, уживајући пријатељско гостопримство румунског народа, били намењени српском живљу који се налазио под Влашћу Отоманске империје, као и онима у оквиру Аустро-Угарске, или и једнима и другима. Касније, и самом српском народу у новообразованој независној држави — Србији.

Све те публикације до краја првог светског рата биле су, углавном, политичка гласила у којима се врло ретко појављивао неки чланак у вези са темом нашега реферата. Пошто смо о тим публикацијама већ говорили¹, а при припремању овога саопштења нисмо били у могућности да поново прегледамо све бројеве свих тих гласила, овом приликом говорићемо само о публикацијама на српскохрватском језику које су биле штампане у Румунији од 1930. до данас.

Из наведених разлога, а, по нашем мишљењу, и ради боље прегледности, нећемо изнети хронолошки шта се у сваком од тих часописа, новина или књига у овом раздобљу објавило у вези са темом нашега реферата (иначе то дајемо на крају као прилог нашем раду) већ ћемо поделити све расправе и чланке у две основне групе: 1. доприноси из области испитивања српскохрватског језика и 2. доприноси из домена историје српске и хрватске књижевности.

¹ Мирко Живковић, *Гласила...*, у књизи *Сведочанства*, Букурешт, 1976, стр. 173—270.

Из прве групе — језичка испитивања — издвајамо, као област са највећим бројем написа и суштинским доприносима, дијалектолошка испитивања.

Иако се често цитира да је испитивање српских и хрватских говора у румунском Банату почело још у XIX веку², мада би се проучавањем тих говора могли решити многи интересантни и важни проблеми српскохрватске дијалектологије, а неопходност њиховог проучавања је у више махова истицана, број дијалектолошких радова који се баве овим говорима био је, доскора, незнатан.

Заправо, у току првих пет деценија XX века објављено је само десет осврта о овим говорима, а и они више имају етнографски, а мање лингвистички, дијалектолошки карактер. (Видети на пример, радове Ј. Живојновића, А. Јагића, Ј. Ђосића и др.)³

Из овог временског раздобља, од 1930. до данас, цитирамо као први рад расправу професора Светозара Марковића *Српски језик у румунском делу Баната*, објављен као уводник напредног часописа „Живот“, 1936⁴. Професор С. Марковић, као и Б. Чиплић, Љ. Ајвас, Ж. Михајловић, након потписивања Конвенције између Румуније и Југославије у уређењу мањинских школа у Банату (Београд, 10. 3. 1933), дошао је у Темишвар 1935. за професора у српском одељењу Гимназије К. Д. Лога и Учитељске школе.

У цитираном чланку, професор С. Марковић говори о значају испитивања тих говора и износи неколико општих запажања о тим говорима, посебно она која су последица утицаја румунског језика (удвајање личних именица, толика енклитике, погрешна употреба неких падежа и др.). На крају чланка аутор тражи да се што пре приђе проучавању ових говора. У то време пак није било код нас, у Румунији, кадрова који би се могли посветити том послу.

Тек после другог светског рата и то након реорганизације више наставе у нашој земљи (1948), Факултет словенских језика у Букурешту, а нарочито српскохрватско одељење обратило је посебну пажњу проучавању српских и хрватских говора у Румунији. Пришло се систематској припреми младих истраживача дијалектолога. Пружили смо прилику нашим студентима да прате поред осталих предавања и специјални курс о српским и хрватским говорима у Румунији, као и предавања и упутства како се врше дијалектолошка испитивања. Најбољи студенти били су укључени у наша теренска дијалектолошка испитивања, док су остали своја испитивања изнели у семинарским, а неки и у дипломским радовима. Тако је до сада са радовима из дијалектоло-

² Видети и обимну библиографију из области испитивања српских и хрватских говора у румунском Банату — Виктор Веску, *Говор банатске Црне Горе*, Нови Сад, 1976, стр. 116—117.

³ Исто.

⁴ *Живот*, Темишвар, 1936, бр. 2, стр. 1—5.

гије дипломирало пет наших апсолвената⁵. И сада имамо четири студента који припремају материјале из тих говора за своје дипломске радове⁶. Последњих година добили смо и две докторске дисертације о овим говорима.⁷

Ми смо проучавање српских и хрватских говора у Банату почели у лето 1958. и наставили лета 1959—1960. На основу прикупљеног материјала, у колективном раду, *О српским и хрватским говорима у Банату*⁸, извршили смо први покушај класификације српских и хрватских говора у Румунији. Како, међутим, вредност и количина материјала нису за свако насеље исти (у неким селима смо се задржали само 2—3 часа, у неким смо добили одговоре на мали број питања и без фонетског бележења и означавања акцента), не сматрамо да је наш рад у овој области завршен. Због тога се у том раду и не дају дефинитивни закључци, он је само покушај да се одреде групе српских и хрватских говора у румунском Банату, њихова распрострањеност, однос ових говора према књижевном језику и према дијалектима српско-хрватског језика. Мада тај рад садржи релативно мало података, нарочито о фонетским особинама неких говора, до појаве другог рада, који ће користити више материјала и извршити на тој основи ригорознију класификацију, он остаје најобухватнији и најкомплетнији општи преглед српских и хрватских говора у СР Румунији.

То је свакако навело и професора др Асима Пеца да унесе у свој рад *Преглед српско-хрватских дијалеката* (Београда, 1977, стр. 196—199) закључке наше наведене расправе.

После објављивања овога рада појавило се још неколико интересантних дијалектолошких прилога, углавном из пера наших студената: Чедомир Чонка, *Поглед на данашњи говор Срба у Банатској клисури*⁹; М. Живковић, В. Веску, Б. Берић, *Нека запажања о свињичком говору*¹⁰; М. Живковић, *О придевским облицима у свињичком говору*¹¹; Миле Томић, *Подела српских и хрватских говора у Банату према „ч“—„ћ“ и „џ“—„ђ“*¹², *Употреба акузатива и локатива у српским и хрватским говорима*¹³ и други.

Посебно истичемо да је Славистичко одељење Букурештанског лингвистичког института организовало последњих година сакупљање дијалектолошког материјала српских и хрватских го-

⁵ Војислава Стојановић, *Белебрешћански говор*; Борица Чизмаш, *Фењски говор*; Михај Радан, *О крашованским говорима*; Душан Невренчан, *Варјашки говор*; Чока Мирјанић, *Семартонски говор*.

⁶ Даница Шароњев, *О дињашанском говору*; Октавија Кицуљаса, *О ченејском говору*; Милина Радин, *О говору Српског Семартона*; Михај Радан, (јун.), *Крашовански говори — лексика*.

⁷ Виктор Веску, *Говор села Петрово Село, Краљевац и Станчево*; Миле Томић, *Свињички говор*.

⁸ Нови живот, Темишвар, 1961, 2, стр. 77—84 и 1962, I, стр. 82—90.

⁹ Нови живот, Темишвар, 1958, 1, стр. 83—87.

¹⁰ Исто, 1960, 1, стр. 87—97.

¹¹ Исто, 1965, 2, стр. 77—84.

¹² Исто, 1967, 1, стр. 83—86.

вора наше земље, тако да сада располажемо са магнетофонским тракама на којима су снимљени говори свих насеља са српским и хрватским становништвом.

Први рад из области српско-румунске савремене лексикографије појавио се такође у Темишвару, 1935. године. Реч је о *Српско-румунском речнику* Милана Николића¹⁴. Претходно речник је био штампан, у наставцима, у часопису „Гласник“ (Темишвар), и то почев од трећег броја 1934. године, где се и објављује напомена редакције у којој између осталог пише: „Сваки грађани Румуније треба да зна државни румунски језик. Изучавање уопште, па и румунског је немогуће без доброг речника... Срби у Румунији доста добро познају румунски језик, али га не знају правилно и говоре некњижевним језиком банатског наречја. Да бисмо пружили помоћ у правилном изучавању румунског језика, издајемо у „Гласнику“ овај речник...“¹⁵

Тај први српско-румунски речник био је намењен онима који не знају српскохрватски, па је на почетку имао кратку граматику српскохрватског језика на румунском, али су се исто тако њиме могли послужити и они који нису знали румунски језик. Речник је рађен аматерски, са доста пропуста, како у одабирању речи, тако и у преводу тих речи на румунски.

Године 1940. излази у Темишвару *Румунско-српски речник* са преко 15.000 речи, чији је аутор др Јосиф Френцију. Ни овај речник није рађен стручно: критериј одабирања румунских речи је неуједначен са пуно некњижевних дијалектолошких лексема, са доста порешних тумачења и неразликовања примарних од секундарних значења.

Са свим наведеним и другим ненаведеним слабостима, ова прва два речника представљају почетак српскохрватско-румунске савремене лексикографије и као „прва помоћ“ задовољили су наше културне потребе из тог раздобља и допринели јачању веза између румунског и српског народа.

У много повољнијим условима за лексикографски рад, у организацији два издавачка предузећа, „Едитура Штинцифика“ из Букурешта и Новинског предузећа „Либертатја“ из Панчева, изашао је из штампе 1970. године у Букурешту *Српскохрватско-румунски речник* (Dictionar sirbocroato-român), чији су аутори Д.

¹³ Исто, 1968, 1, стр. 86—88.

¹⁴ Милан Николић (1888—1969), протојереј, био је између два светска рата свештеник у Кетфељу, Тимишка жупанија. Истицао се као високо образован и културан човек, напредно оријентисан. Много је допринео формирању прве генерације наших српских интелектуалаца, после формирање Румуније. Наиме, он је сваке године уписивао по неколико наших ученика у разне школе у Југославији, у првом реду у Учитељску школу у Сомбору, у Гимназију у Новом Саду и Богословију у Сремским Карловцима, а затим их припремао за испите претворивши свој дом у неку врсту гимназије без похађања. Изгледа да га је баш тај рад са ученицима разних разреда навео да изда наведени речник и да припреми Румунско-српски речник, који како је сам написао — „намеравам издати“.

¹⁵ Гласник, Темишвар, 1934, 3, стр. 63.

Гамулеску и М. Живковић. Речник је „прво веће дело из подручја румунске и српскохрватске лексикографије“, аутори су настојали да обухвате што обимнију српскохрватску лексику и да задовоље захтеве широког круга јавности. О овом речнику објављено је више приказа, у којима се износе и неки пропусти. Упркос похвалних оцена „да је ово значајно дело српскохрватске и румунске лексикографије, најбоље што смо га досад имали“¹⁶, ми смо трамо да и овај речник, за друго издање, треба још дорађивати и допуњавати, а у исто време, ваљало би прићи припреми великих академских речника који би одговарали културним и другим потребама румунског и југословенских народа.

И часопис „Књижевни живот“ и лист „Банатске новине“ објављују скоро редовно разне прилоге које имају као циљ негововање српскохрватског књижевног језика. У рубрици под заједничким насловом „Наш језик“ објављени су интересантни чланци, највећи број из пера Чедомира Чонке Клисурца (*Реч-две о новом правопису српскохрватског језика*¹⁷, *Компаратив неких придева*¹⁸, *Због и ради*¹⁹, *Неки „тежи“ глаголи*²⁰, *Значења неких речи*²¹, *Значења неких прилога*²², *Синоними*²³, *Прилошки изрази с цртицама*²⁴), а и из пера других сарадника, Чоке Мирјанића (*„Глас и слово x“*²⁵, *Трагом једне необичне речи*²⁶), Борислава Крстића²⁷, Војислава Ђирића²⁸ и других.

За студенте и наставнике српскохрватског језика средњих школа били су објављени уџбеници: *Савремени српскохрватски језик (Фонетика М. Живковић, Морфологија Г. Гамулеску)*. Колега В. Веску објавио је, као скрипта, *Историјску граматику српскохрватског језика* (1978) и *Историју српскохрватског књижевног језика* (1979).

У раздобљу о којем говоримо било је објављено доста прилога из историје српске и хрватске књижевности, из српскохрватског фолклора, као и о југословенско-румунским књижевним и културним односима.

Из ових области, између два светска рата, објављена је само једна расправа 1935. године, а такође рад нашег бившег профе-

¹⁶ Светозар Марковић, *Српскохрватско-румунски речници у прошлости и данас*, у Радовима симпозијума посвећеног румунско-југословенским културним, књижевним и лингвистичким везама, Букурешт, 1979, стр. 318.

¹⁷ Нови живот, Темишвар, 1964, 1, стр. 103—104.

¹⁸ Банатске новине, Темишвар, 12. I 1973, бр. 3224, стр. 12.

¹⁹ Исто, 26 X 1973, бр. 3208, стр. 13.

²⁰ Исто, 8. IX 1972, бр. 3206, стр. 12.

²¹ Исто, 11. I 1974, бр. 3279, стр. 12.

²² Исто, 1. XII 1978, бр. 3534, стр. 5.

²³ Исто, 5. IV 1979, бр. 3552, стр. 5.

²⁴ Исто, 18. VI 1976, бр. 3406, стр. 5.

²⁵ Исто, 26. III 1976, бр. 3394, стр. 5.

²⁶ Исто, 31. III 1972, бр. 3183, стр. 1.

²⁷ Исто, 21. IV 1972, бр. 3186, стр. 11.

²⁸ Исто.

сора Богдана Чипића *Наши народни обичаји*²⁹. После рата, излази наш чланак *Пријатељство према суседним народима у српским народним песмама*³⁰, а након тога солидна студија *О народним песмама* (предговор књизи *Народне песме*, Букурешт, 1957, стр. 5—26), коју потписује Живко Мирковић. Истакли бисмо овде још само расправу Виктора Јанкуа, професора Филолошког факултета у Темишвару, *Гете и српске народне песме*³¹.

Од посебног су значаја за фолоклористе и за све оне које интересује српскохрватски фолклор, две оригиналне, интересантне и занимљиве збирке српских народних умотворина из Румунског Баната. Реч је о књизи *Дашто, ми ти дашто?* (пословице, загонетке и питалице), Букурешт, 1972, које је сабрао учитељ Жива Пашић, и, нарочито, изврсна збирка народних песама из Дунавске клисуре *Ој, јаворе, јаворе...*, Букурешт, 1973, коју је сакупио професор Цветко Крстић.

Последњих 10—15 година објављени су интересантни књижевно-критички чланци и расправе Чедомира Миленовића, Ива Мунчана, Живка Милина, Небојше Поповића, Борица Лазарова, а највише и са оригиналним доприносима колегинице Војиславе Стојановић — о Десанки Максимовић, Милошу Црњанском, Мирославу Крлежи, Јовану Скерлићу, Бранку Радичевићу, Алекси Шантићу, Душану Васиљеву, и другим српским и хрватским књижевницима.

Нећемо сада говорити о предговорима и поговорима објављеним на српскохрватском језику у преко сто књига изабраних дела југословенских књижевника, о универзитетским и средњошколским уџбеницима историје српске и хрватске књижевности, па ни о књигама *Доситеј Обрадовић у контексту српско (југословенско) румунским културним односима* (1973), и *Сведочанства...* (1976), као ни о прилозима у *Зборнику Радова симпозијума посвећеног румунско-југословенским културним, књижевним и лингвистичким везама* (Букурешт, 1979).

Током последњих година у публикацијама на српскохрватском језику у Румунији све се чешће могу прочитати и расправе југословенских књижевних критичара и историчара књижевности: Предрага Палавестре, Драгана Јеремића, Драгољуба Влатковића и других. У последњем броју часописа „Књижевни живот“ Темишвар, 1979 бр. 1), штампан је интересантан и оригиналан рад проф. др Слободана Марковића *Присуство Вукове традиције у новијој српској књижевности*.

На крају треба истаћи да у Румунији из године у годину расте број написа у вези са темом нашега реферата, рекли бисмо сразмерно и са све већим бројем наших апсолвената, све већим бројем румунских југослависта (што ће се још боље видети из прилога овоме реферату).

²⁹ Термишварски весник Темишвар, 19. 4. 1936, бр. 157, стр. 1.

³⁰ Нови живот, Темишвар, 1957, бр. 1, стр. 74—81.

³¹ Исто, стр. 86—90.

Радује нас да су неки радови наших земљака познати југословенским колегама, и, у исто време, слажемо се у потпуности са једним југословенским рецензентом, који поводом приказа једне новообјављене књиге, у Румунији, између осталог, пише и следеће: „Поводом ове књиге, а не само у вези са њом, ваља приметити да је штета што се књиге српских аутора из Румуније не издају у заједници са неким од наших издавача, или што се бар откупом дела тиража оне не нађу и у нашим књижарама. То што се до ових књига не може доћи лако отежава рад и наших научника . . .”³²

НОВИ ЖИВОТ, ТЕМИШВАР³³

— 1957, бр. 1

1. Мирко Живковић, *Пријатељство према суседним народима у српским народним песмама*, стр. 74—81.
2. В. Живић, *Шишко Менчетић*, стр. 81—83.
3. Виктор Јанку, *Гете и српске народне песме*, стр. 86—89.

— 1958, бр. 1

1. Видослава Петровић, *Доситеј Обрадовић*, стр. 47—49.
2. Чедомир Чонка-Клисурац, *Поглед на данашњи говор Срба у Банатској клисури*, стр. 83—87.

— 1960, бр. 1

1. М. Живковић, В. Веску, Б. Берић, *Нека запажања о свињичком говору*, стр. 87—96.

— 1961, бр. 2

1. М. Живковић, В. Веску, Б. Берић, *О српским и хрватским говорима у Банату*, стр. 77—85.

— 1962, бр. 1

1. *Исто*, стр. 82—90.

— 1962, бр. 2

1. Мирко Живковић, *Јанко Веселиновић*, стр. 45—50.

— 1964, бр. 1

1. Чедомир Чонка, *Реч две о новом правопису српскохрватског језика*, стр. 103—104.

— бр. 2

1. Мирко Живковић, *Бранислав Нушић — хроничар свога доба*, стр. 44—52.

— 1965, бр. 1

1. Мирко Живковић, *О придевским облицима у свињичком говору*, стр. 66—71.

³² Лазар Чурчић, *Мирко Живковић, Сведочанства о српско-југословенско-румунским културним и књижевним односима* (Букурешт, Критерион, 1976), Зборник Матице српске за књижевност и језик, 1977, XXV, 2, стр. 414.

³³ При припремању овога реферата нисмо прегледали шта је све штампано у листу „Правда“, Темишвар, 1944—1969.

— 1966, бр. 2

1. Мирко Живковић, *Јанко Веселиновић — писац реалиста*, стр. 56—65.

— 1967, бр. 1

1. Миле Томић, *Подела српских и хрватских говора у Банату према изговарању сугласника „ч“ „ћ“, „џ“ „ђ“*, стр. 83—86.

„КЊИЖЕВНИ ЖИВОТ“, ТЕМИШВАР

— 1968, бр. 1

1. Чедомир Миленовић, *Милош Црњански*, стр. 33—36.
2. Миле Томић, *Употреба акузатива и локатива у српским и хрватским говорима у Банату*, стр. 86—88.

— 1969, бр. 1

1. Мирко Живковић, *Ћирило*, стр. 63—66.

— бр. 2

1. Вирџил Карјанопол, *Сусрети са Дучићем*, стр. 66—68.

— 1970, бр. 1

1. Лучија Џамо-Дијаконица и Златка Јуфу, *Ћирило и Методије творци словенског писма*, стр. 81—85.

— 1971, бр. 2

1. Драган Јеремић, *Књижевност и критика*, стр. 58—61.

— 1972, бр. 1

1. Октавијан Метја, *Хроника књиге Ј. Д. Сучуа, Историјат румунско-српских односа*, стр. 96—97.

— бр. 2

1. Миливој Павловић, *Иво Андрић, њим самим*, стр. 45—48.

— 1973, бр. 1

1. Н. Поповић, *Радоје Домановић*, стр. 29—32.
2. В. Ћирић, *Приказ књиге Доситеј Обрадовић..., М. Живковића*, стр. 84—86.

— бр. 2

1. Живко Милин, *Словенско-румунски рукописи у радовима југословенских филолога и историчара*, стр. 76—79.

— 1974, бр. 2

1. В. Ћирић, *Нечиста крв Б. Станковића*, стр. 92—94.
2. Чезар Апеотресеј, *Трећи југословенско-румунски симпозијум*, стр. 87—88.

— 1975, бр. 1

1. Предраг Палавестра, *Иво Андрић — пред лицем смрти*, стр. 31—34.
2. Војислав Ћирић, *Јама*, И. Г. Ковачића, стр. 92—93.
3. Чезар Апеотресеј, *Штампани радови изузетно значајног симпозијума*, стр. 94—95.

— бр. 2

1. Драган М. Јеремић, *Метаморфоза најновије српске приповетке*, стр. 39—44.
2. Јон Максим, *Сречко Косовел на румунском*, стр. 29.

3. Вишеслава Ђирић, *Одабране странице Стевана Сремца*, стр. 89—90.
 4. Теодор Трпча, *Топонимија и историја*, стр. 87—88.
 5. Живко Милин, *Допринос проучавању старих румунско-југословенских културних односа*, стр. 81—86.
- 1976, бр. 1
1. Драгољуб Влатковић, *Три карактеристична лика у делу Боре Станковића*, стр. 28—31.
 2. Драган М. Јеремић, *Запис о поезији*, стр. 74—76.
- бр. 2
1. Теодор Трпча, *Вук Стефановић Караџић*, (Поводом Вуковог сабора) стр. 44—46.
 2. Драгољуб Влатковић, *Песник поносног трпљења* (М. Ракић), стр. 50—53.
 3. Чезар Апреотесеј, *Југословенско-румунски симпозијум*, стр. 107—108.
- 1977, бр. 1
1. Војислава Стојановић, *Значајан прилог проучавању румунско-југословенских културних и књижевних веза* (приказ књиге Сведочанства М. Живковић) стр. 82—85.
- бр. 2
1. Мирко Живковић, *Човек који је надрастао своје време* (Јован Скерлић) стр. 52—55.
 2. Вишеслава Ђирић, *Звоните звуци*, В. Илић, стр. 95—96.
- 1978, бр. 1
1. Војислава Стојановић, *Милош Црњански — човек и дело*, стр. 36—40.
- бр. 2
1. Аркадија Живанов, *Вуков сабор 1978*, стр. 89—91.
 2. Мирко Живковић, *Жива реч свести* (М. Крлежа), стр. 45—49.
- 1979, бр. 1
1. Мирко Живковић, *Трагика бола и борбеност отпора* (Ђ. Јакшић), стр. 38—41.
 2. Слободан Ж. Марковић, *Присуство Вукове традиције у новијој српској књижевности*, стр. 81—85.

„БАНАТСКЕ НОВИНЕ“, ТЕМИШВАР

- 1969.
1. Чедомир Чонка Клисерац, *Још једно Крлежино дело на румунском*, 12. 09, бр. 3049, стр. 11.
 2. Мирча Шербанеску, *Збирка приповедака Б. Ђопића на румунском*, 7. 11, бр. 3057, стр. 9.
 3. М. Косанић, *Читајући између редова*, 31. 12, 3065, стр. 7.
- 1970.
1. Ж. Миланов, *Приказ романа Песма — О. Давича на румунском*, 13. 11, 3110, стр. 13.
 2. Драга Мирјанић, *Румунска књижевност наилази на топао пријем код југословенске читалачке публике — разговор са А. Пуслојићем*, 27. 3, 3077, стр. 10.
- 1971.
1. Чедомир Чонка Клисерац, *Једно солидно лексикографско дело* (Српскохрватско-румунски речник, Д. Гамилескуа и М. Живковића), 3123, 12. II, стр. 13—14.

— 1972.

1. Чедомир Чонка Клисерац, *Приказ романа Дервиш и смрт на румунском*, 28. I, 3174, стр. 11.
2. Б. Д. Крстић, „Гигант“ (Речник актуелних речи), 31. III, 3183, стр. 1.
3. Војислав Ђирић, *Обогаћење речника*, 21. IV, 3186, стр. 11.
4. Чедомир Чонка Клисерац, *Речничко благо*, 16. VII, 3194, стр. 11.
5. М. Косанић, *Ђопићев Пролом на румунском*, 11. VIII, 3202, стр. 12.
6. Чедомир Чонка Клисерац, *Неки „тежи“ глаголи*, 8. IX, 3206, стр. 12.
7. Иво Мунчан, *На ћуприји времена* (Иво Андрић), 20. X, 3212, стр. 8.

— 1973.

1. Чедомир Чонка Клисерац, *Компаратив неких придева*, 12. I, 3224, стр. 12.
2. Чедомир Чонка Клисерац, *Пролеће Ивана Галеба на румунском*, 19. I, 3225, стр. 7.
3. Чедомир Чонка Клисерац, *Вредан допринос проучавању Д. Обрадовића (приказ књиге Доситеј Обрадовић... М. Живковића)*, 23. II, 3230, стр. 9.
4. Светозар Марковић, *Два ријечника на релацији румунски- и српско-хрватски језик*, 3239, 3240, 3241, стр. 8—9.
5. Жива Поповић, *Ватра — поливалентан симбол у Лабишевој и Милковићевој поезији*, 23. III, 3234, стр. 13.
6. Борица Лазаров, *Сећање на једног песника: Д. Васиљев и његов боравак у Ченеју*, 3270, 3271, 3272, 3273, стр. 13.
7. Чедомир Чонка Клисерац, *Због и ради*, 26. X, 3268, стр. 13.
8. Чедомир Чонка Клисерац, *Како дозивати мачка и патка?* 31. VIII, 3260, стр. 12.
9. Чедомир Чонка Клисерац, *Деоба речи на слоге*, 29. VI, 3248, стр. 13.
10. М. Томуш, *О српском и хрватском песништву*, 23. XI, 3272, стр. 12.

— 1974.

1. Чедомир Чонка Клисерац, *Значења неких речи*, 11. I, 3279, стр. 12.
2. Војислава Стојановић, *Поезија у славу живота* (Б. Радићевић), 9. IV, 3293, стр. 14.
3. Иво Мунчан, *Јован Скерлић у Чакову*, 17. V, 3297, стр. 4.
4. Теодор Трпач, *Трећи југословенско-румунски симпозијум*, 25. X, 3320, стр. 1—2.
5. Војислава Стојановић, *Сведочанства о револуцији* (М. Лалић), 20. XII, 3328, стр. 1.

— 1975.

1. Иво Мунчан, *Значајан научни подухват — Пети скуп слависта*, 3. X, 3369, стр. 4.
2. Чедомир Чонка Клисерац, *Сво или све*, 14. II, 3336, стр. 5.
3. Чедомир Чонка Клисерац, *Промена неких презимена*, 25. IV, 3346, стр. 6.
4. Чедомир Чонка Клисерац, *Собом или са собом*, 27. VI, 3355, стр. 5.
5. Чедомир Чонка Клисерац, *Састављено или одвојено*, 15. VII, 3362, стр. 6.

— 1976.

1. Чедомир Чонка Клисерац, *Довежен или довозен*, 27. VIII, 3416, стр. 5.
2. Ђока Мирјанић, *Коларом (трагом једне необичне речи)* 26. III, 3394, стр. 5.
3. Ђока Мирјанић, *Глас и слово „х“*, 18. VI, 3406, стр. 5.

— 1977.

1. Чедомир Миленовић, *Милош Црњански*, 9. 12, 3483, стр. 5.
2. Чедомир Чонка Клисерац, *Именица за три рода*, 25. II, 3442, стр. 5.
3. Чедомир Чонка Клисерац, *О непослушним речима*, 24. VI, 3459, стр. 5.
4. Иво Мунчан, *Стих, пријатељ, живот* (О Струшким вечерима поезије) 16. IX, 3441, стр. 1.

5. Чедомир Чонка Клисерац, *О ланчаним променама*, 28. X, 3477, стр. 5.
6. Ђока Мирјанић, *Речи из народа*, 25. XI, 3481, стр. 5.

— 1978.

1. Душица Живанов, *У свету књига староставних*, 3. I, 3495, стр. 1.
2. Војислава Стојановић, *Поезија Десанке Максимовић*, 24. II, 3494, стр. 6.
3. Чедомир Чонка Клисерац, *Значење неких прилога*, 11. III, 3518, стр. 5.
4. Чедомир Чонка Клисерац, *Синоними*, 16. VI, 3510, стр. 5.
5. Чедомир Миленовић, *Живот кроз песму* (Десанка Максимовић), 26. V, 3507, стр. 5.
6. Душица Живанов, *На размеђу два лета* (Разговор с М. Живковићем о Петом Симпозијуму) 29. 12, 3538, стр. 1.

— 1979.

1. Чедомир Чонка Клисерац, *Прилошки изрази с цртицама*, 6. IV, 3552, стр. 4.
2. Чедомир Чонка Клисерац, *Наставци инструментала*, 1. VI, 3560, стр. 5.
3. Драга Мирјанић, *Мали допринос великом пријатељству*, (Дани културе СФР Југославије), 22. VI, 3563, стр. 4.

„ГЛАСНИК“, ТЕМИШВАР

1. Милан Николић, *Српско-румунски речник*, 1934, бр. 3, стр. 63—70, бр. 4, стр. 89—96, број 5, стр. 80—95.

„БИЛТЕН...“ ТЕМИШВАР

1. Жива Мартиновић, *Преглед културних и црквених односа између Румуније и Срба*, 1976, I, 1—2, стр. 5—21; 1976, II, 3—4, стр. 6—24.

„ТЕМИШВАРСКИ ВЕСНИК“, ТЕМИШВАР

1. Богдан Чиплић, *Наши народни обичаји*, 19. IV 1936, бр. 157, стр. 1.

УЏБЕНИЦИ И УНИВЕРЗИТЕТСКА СКРИПТА

1. Мирко Живковић, Миливој Георгијевић, *Српска и хрватска књижевност*, уџбеник за X разред, Букурешт 1972.
2. Мирко Живковић, *Српска и хрватска књижевност*, уџбеник за X разред, Букурешт 1968.
3. М. Живковић, *Српска и хрватска књижевност*, уџбеник за XI разред, Букурешт, 1967.
4. Мирко Живковић, Војислава Стојановић, Миливој Георгијевић, *Српска и хрватска књижевност*, уџбеник за XII разред Букурешт, 1979.
5. Мирко Живковић, *Практични курс за изучавање српскохрватског језика*, Букурешт, I, 1953, II, 1954.
6. Мирко Живковић, *Савремени српскохрватски језик*, I, фонетика, Букурешт, 1962.
7. Д. Гамулеску, *Савремени српскохрватски језик*, Морфологија, Букурешт, 1975.
8. М. Живковић, *Историја српске и хрватске књижевности (XX век)*, I, Букурешт, 1974.
9. Војислава Стојановић, *Историја српске књижевности — романтизам*.
10. Виктор Веску, *Историјска граматика српскохрватског језика*, Букурешт, 1978.
11. Виктор Веску, *Историја српскохрватског књижевног језика*, Букурешт, 1979.

КЊИГЕ

1. Жива Пешић, *Дашто, ми ти дашто?* (Пословице, загонетке и питалице), Букурешт, 1972.
2. Цветко Крстић, *О Јаворе, јаворе...*, (збирка народних песама из Дунавске клисуре), Букурешт, 1973.
3. Мирко Живковић, *Доситеј Обрадовић и контексту српско (југословенско) румунских и књижевних и културних односа*, Букурешт, 1973.
4. Мирко Живковић, *Сведочанства о српско (југословенско)-румунским културним и књижевним односима*, Букурешт, 1976.
5. Дорин Гамулеску, Мирко Живковић, *Српскохрватско-румунски речник*, Букурешт—Панчево, 1970.

ПРЕДГОВОРИ И ПОГОВОРИ*

1. Живко Мирковић, *О народним песмама*, предговор књизи *Народне песме*, Букурешт, 1953, стр. 5—26.
2. Слободан Глумац, *Уз ово издање*, поговор књизи *Шаљиве народне приповетке*, Букурешт, 1976, стр. 5—17.
3. * * *, *Аугуст Шеноа и његов роман Сељачка буна*, предговор књизи *Аугуст Шеноа, Сељачка буна*, Букурешт, стр. 3—14.
4. * * *, *Доситеј (Димитрије) Обрадовић*, предговор књизи *Доситеј Обрадовић, Изабрани списи*, Букурешт, 1955, стр. 3—15.
5. Цане Лацић, *Стеван Сремац (1855—1906)*, предговор књизи *Стеван Сремац, Поп Ђира и Поп Спира*, Букурешт, 1960, стр. 5—12.
6. Цане Лацић, *Иван Мажуранић*, предговор књизи *Иван Мажуранић, Смрт Смаил аге Ченгића*, Букурешт, 1960, стр. 5—17.
7. Славко Веснић, *Стјепан Митров Љубиша*, предговор књизи *Стјепан Митров Љубиша, Приповијести црногорске и приморске*, Букурешт, 1961, стр. 5—15.
8. Мирко Живковић, *Војислав Илић (1860—1899)*, предговор књизи *Војислав Илић, Одабране песме*, Букурешт, 1962, стр. 5—20.
9. Мирко Живковић, *Јанко Веселиновић*, предговор књизи *Јанко Веселиновић, Борци*, Букурешт, 1962, стр. 5—28.
10. Мирко Живковић, *Петар Петровић Његош*, предговор књизи *Петар Петровић Његош, Горски вијенац*, Букурешт, 1963, стр. V—XXI.
11. Славко Веснић, *Предговор*, предговор књизи *Приповетке српских класика*, Букурешт, 1961, стр. 5—11.
12. Мирко Живковић, *Доситеј Обрадовић*, предговор књизи *Доситеј Обрадовић, Изабрани списи*, Букурешт, 1961, стр. 5—26.
13. Слободан Глумац, *Симо Матавуљ*, предговор књизи *Симо Матавуљ, Бакоња вра Брне*, Букурешт, 1963, стр. 5—15.
14. Душан Симић, *Борисав Станковић*, предговор књизи *Борисав Станковић, Нечиста крв*, Букурешт, 1974, стр. 5—17.
15. Славко Веснић, *Бранко Радичевић*, Предговор књизи *Бранко Радичевић, На студенцу*, Букурешт, 1972, стр. 5—18.
16. Душан Симић, *Јован Скерлић*, предговор књизи *Јован Скерлић, Писци и књиге*, Букурешт, 1973, стр. 5—13.
17. Душан Симић, *Вук Стефановић Караџић*, предговор књизи *Вук Стефановић Караџић, Изабрани списи*, Букурешт, 1974, стр. 5—19.
18. В. Жарковић, *Лаза Костић*, предговор књизи *Лаза Костић, Међу јавом и међу сном*, Букурешт, 1974, стр. 5—15.
19. * * *, *Бранко Ћопић*, предговор књизи *Бранко Ћопић, Изабране приповетке*, Букурешт, 1975, стр. 5—12.
20. Слободан Глумац, *Живот и дело*, предговор књизи *Мирослав Крлежа, Новеле*, 1976, стр. 5—13.
21. Славко Веснић, *Јован Дучић*, предговор књизи *Јован Дучић, Слутње у самоћи*, Букурешт, 1978, стр. 5—15.
22. Слободан Глумац, *Аугуст Шеноа*, предговор књизи *Аугуст Шеноа, Барун Ивица*, Букурешт, 1979, стр. 5—13.

* Цитирамо само неке, углавном оне обимније.

Dr ROLF-DIETER KLUGE (Freiburg)

ПРИКАЗИВАЊЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ У ЛЕКСИКОНИМА И ПРИРУЧНИЦИМА НА НЕМАЧКОМ ЈЕЗИКУ

У савременој науци о књижевности очигледно расте интерес за рецепцију једне националне књижевности на подручју друге. У истраживању примања и деловања стране књижевности у властитом књижевноповесном процесу треба да се оријентишемо на какав начин и каквим материјалом је представљена и приказана страна литература, а то значи какве имамо опште информације о њој и какве оцене садрже, директно или индиректно, ове информације. То је основни материјал из којег се саставља — већином несвесно — општа, нејасна, али која временом постаје чврста представа о култури и литератури другог народа, често пуна предрасуда и лажних ирационалних клишеа. Другим речима, мање се ради овде о комуникацији међу стручњацима, о научним истраживањима, којима се стручњаци баве готово искључиво за себе, ради се пре свега о томе на какав начин и у каквој форми продире страна књижевност до широке читалачке публике и какву слику о њој може себи предочити обичан читалац и љубитељ књижевности.

У том смислу се овде предлаже кратак преглед приказивања српске књижевности у лексиконима и приручницима на немачком језику после другог светског рата. Наш материјал није потпун те због тога треба указати на привременост наших излагања и неопходност да се она исправе при откривању нових података. Осим тога, требало би диференцирати и анализирати количину превода из српске књижевности на немачки језик у разним раздобљима и у разним покрајинама немачког језичког подручја, тираж ових превода и учешће превођених књижевних дела у литерарном животу, а то значи: одјеци у критици, адаптације и извођења у медијумима (позориште, телевизија, филм, радио, рекордер), преузимање одређених мотива итд. Поред појединачних истраживања о утицају и узајамном деловању одређених књижевника или књижевних дела, имамо сада и вредну библиогра-

фију књижевности Југославије у немачким преводима од 1975. до 1977, коју су саставили Петер и Гунхилд Керше¹. Она садржи 130 српских аутора чија су дела превођена. Међу њима прво место заузима Иво Андрић (такође и у односу на критичку литературу о њему), што сведочи о преимућству савремене књижевности међу преводима. Наравно, препоручује се опрезност јер број и тираж особито савремених превођених књижевних дела често зависи од прође, тржишта и издавачке калкулације, а даје се предност међународним бестселерима. Чини ми се да се извођења у такозваним масовним медијумима (телевизија, телерекордер, радио, филм) примају мање или више само као разонода; дејство које они имају пролази брже и ретко можемо говорити о ширем и дуготрајнијем деловању. Зато мислим да као материјал за рецепцију далеко већу улогу имају штампани и раширени преводи и извођења на сцени него пролазни успеси који изазивају сензацију. Дакле, требало би изградити методе како се дефинира и оцењује статистички материјал по својој тежини и по свом значењу у процесу рецепције.

Таква проблематика не постоји у приказивањима српске књижевности у лексиконима и приручницима, где се читаоцу пружа или сугерира комплетна и готова слика. Та приказивања акцентирају или иманентне, национално-оригиналне црте, као карактеристичну појаву историјске и националне особености, или констелације, или — то је друга могућност — специфичан израз општег духа времена или друштвеног сазнања, као нов и оригиналан модел супранационалне светске књижевности и уметности.² Показало се да је српска књижевност у немачким енциклопедијским речницима у већини представљена по првом од наведена два принципа.

Године 1930. изишла је књига истакнутог слависте Герхарда Геземана *Serbokroatische Literatur* где се — у вези са стварањем прве југословенске државе — наглашава југословенски карактер „заједничке књижевности Хрвата и Срба“. Тако читамо у уводу Геземанове књиге: „Народ Срба и Хрвата је један народ са јединственим језиком и у једној држави, али раздвојен по религијама и конфесијама, азбукама, племенима, историјском и социјалном прошлости и битним културним сферама“.³ У процесу постепеног културног и националног приближавања српског и хрватског народа играла је и игра, по Геземану, књижевност, која је родила југословенску идеју, водећу улогу.

¹ Peter Kersche-Gunhild Kersche, *Bibliographie der Literaturen Jugoslaviens in deutscher Übersetzung 1775 bis 1977*, München 1978 (Schriftenreihe des österreichischen Ost- und Südosteuropa — Instituts, Band VI).

² Упор. и принципе рецепције које пружа Виктор Алнге у књизи *Weltliteratur und Volksliteratur*, München 1972, стр. 17—20. У следећем подразумевам под појмом „немачки“ изворе и публикације на немачком језику без обзира на то у каквој су држави они изашли.

³ Gerhard Gesemann, *Die serbokroatische Literatur*, Wildpark-Potsdam 1930 (Handbuch der Literaturwissenschaft, Band 21).

Ову мисао о јединственој српскохрватској књижевности на заједничком језику цитирају и понављају наши велики лексикони и енциклопедијски речници.⁴ Чланак *Српскохрватска књижевност у Brockhaus Enzyklopädie* приказује, на пример, следеће периоде: средњовековна књижевност на црквенословенском језику, народна књижевност; време турске окупације карактерише се као потпун застој, „тек у 15. столећу почиње у Далмацији под утицајем талијанског препорода процват уметничке књижевности на народном језику“, докле у унутрашњој Хрватској није могла да се развије књижевност „јер реформација није тамо продрла“. О српској књижевности читамо поново тек у вези с романтизмом, који је, захваљујући Вуковој успешној делатности, омогућио народни препород у југословенском духу... У реализму се констатује руски утицај, којег смењује француски у време „Модерне“. Мада у 16. издању *Brockhaus* читамо да се у послератној књижевности досад још неубедљиво покушава обликовати НОБ, у 17. издању читамо о „убедљивим резултатима у уметничком обликовању НОБ-е“. Подцртава се затим раскид са Коминформом 1948, после којег српскохрватска књижевност одустаје од методе социјалистичког реализма, а данас се карактерише књижевни живот слободним такмичењем конзервативног реализма, као крајности на једној, и експерименталног модернизма, на другој страни, што се такође одражава у необично живој теоријској дискусији.

По том узору се приказује „српскохрватска“ књижевност и у другим енциклопедијским лексиконима као заједничка литература, у којој упознајемо самосталан развитак у разним периодима прошлости искључиво по историјско-политичким условима (раздвајање цркве на православну и католичку хемисферу са културном и политичком оријентацијом према Византији односно Римској империји, турска окупација и припадање хрватских територија Млечима и Мађарској, односно Хабсбуршкој монархији). У XIX веку у време националног препорода оствариле су се идеје културног и националног приближавања, које су нашле свој видни израз у Бечком споразуму о заједничко кодифицираном књижевном језику, и у том смислу се цитира Новосадски договор од 1954.

Тек у најновијим издањима налазимо ново гледиште које узима у обзир самосталност хрватске и српске књижевности. Тако читамо у *Meyers Neues Lexikon* (НДР, Лајпциг, 1973): „Појам југословенске књижевности (или југословенских књижевности) употребљава се обично за литературе словенских народа Југос-

⁴ *Der große Brockhaus*, 16. издање, Tom 10, Wiesbaden, стр. 659. ф. *Brockhaus Enzyklopädie* (17. издање од *Der große Brockhaus*), 17. Tom, Wiesbaden, 1973, стр. *Der große Herder*, 5. издање од *Herders Konversations Lexikon*, 8. Tom, Freiburg и. Бр. стр. 457. *Der Neue Herder* (6. издање од *Herders Konversations Lexikon*), 5. Tom, Freiburg и. Бр. 1968, стр. 723. *Meyers Neues Lexikon*, VEB Bibliographisches Institut Leipzig, 4. Tom, 1962, стр. 576—579 (чл. Jugoslawien, Literatur, Serbokroatische Literatur).

лавије. При томе се разликује српска књижевност (укључујући црногорску и босанско-херцеговачку традицију) и хрватска књижевност...“.⁵ *Mayers Enzyklopädisches Lexikon* (Манхајм, Беч, Цирих, 1977) више не употребљава појам „српскохрватска књижевност“, а приказује српску литературу у већем и компетентном чланку, у којем се — за разлику од наведених приказивања — пре свега истичу и објашњавају самостална и оригинална достигнућа српске књижевности, међу њима средњовековне биографије владара световног карактера, развитак и процват народне епике и лирике као континуитет стваралачких сила у време турске окупације које су касније обликовале основу за нову књижевност у Вуково доба, просвета и барок код војвођанских Срба у XVIII веку на славеносрпском језику, приказ наглашава и самостални национални карактер српског романтизма, реализма и модерних покрета у XX веку, истиче И. Андрића као писца светског значаја („његова приповедачка уметност сједињава мајсторски источне и западне традиције“). У савременој српској књижевности доминира, по мишљењу тог приказа, авангардни и експериментали карактер.

У специјалним приручницима *Romanführer* (водич по романима) и *Schauspielführer* (водич по драмама), који приказују прозу и драме немачке и светске књижевности које су се афирмисале код немачког читаоца на основу статистичких података, представљено је десет приповедача, од којих само Лаза К. Лазаревић припада XIX веку.⁶ При томе *Schauspielführer* даје доста случајну и нетачну слику — приказује осим Нушића, Стерију Поповића, и Трифковића, Глишића и Малетића, који сигурно нису познати немачким посетиоцима позоришта.⁷

Стручни књижевни приручници и лексикони одражавају научна излагања и оцену српске књижевности пре свега наших, немачких, истраживача. Тако се, на пример, карактерише у лексикону *Die Weltliteratur* српска књижевност XVIII века као покушај присвајања и интеграције европског просветитељства под утицајем јозефинизма, као и руског рационалистичког западњаштва у доба Петра Великог.⁸ Овај процес национално-култур-

⁵ *Mayers Neues Lexikon*, VEB Bibliographisches Institut Leipzig, 7. Tom, 1973, стр. 189.

⁶ Wilhelm Olbricht, Johannes Beert, Alfred C. Baumgartner u. a., *Der Romanführer*, Stuttgart 1950—1971, Tom 1—15. Српски аутори су Иво Андрић, Миодраг Булатовић, Оскар Давичо, Хамзо Хумо, Лаза К. Лазаревић, Гроздана Олујић, Бранко Радичевић млађи, Јара Рибникар, Борисав Станковић и Дервиш Сушић.

⁷ Joseph Gregor, од седмог тома Margaret Dietrich, Sigfried Kienzle и Edith Marktl, *Der Schauspielführer*, Stuttgart, том 1—10, 1953—1976, 5. Tom, 1957. *Das Schauspiel der slavischen Völker: Polen, Tschechoslowakei, Kroatien, Dalmatien, Slowenien, Serbien*. Упореди такође *Schauspielführer in drei Bänden*, Берлин (ДДР), 1969, чланак о Југославији даје леп увод у историју казалишта код Срба, помиње Поповића и Трифковића, али приказане су само драме Нушића.

⁸ *Die Weltliteratur*, Hrg. E. Frauwallner, H. Giebisch und Heinzl, 3. том, Беч 1954, стр. 1603—1608: *Serbische Literatur*.

ног самоупознавања и образовања властитог културног и литерарног профила збива се у распону између европеизације и национализације, која је победила Вуковом делатношћу и достигла европско признање рецепцијом српског народног стваралаштва у свим већим културним нацијама и довела тамо до идентификације српске националне културе са народним стваралаштвом уопште. Услед тога није могла успевати српска уметничка књижевност у свом продирању до иностраног читаоца, када се оријентисала општефилозофском и друштвеном проблематиком, као на пример у доба реализма. С друге стране, савладала је српска књижевност свој затворени национални карактер присвајањем и учешћем у светским стилским и књижевним раздобљима, као што су романтизам, реализам, експресионизам итд. Такво гледиште о синтетичком карактеру књижевне традиције код Срба, где су се у прошлим вековима спајали источни и западни културни утицаји, заступа такође Алојз Шмаус у свом прегледу *Serbische Literatur* у *Kindlers Literatur lexikon*.⁹

Шмаус је такође истраживао југословенско-немачке књижевне односе у основном приручнику за наше германисте *Deutsche Philologie im Aufriß* (Преглед немачке филологије, 1962), где пре свега осветљава улогу Гетеа у превођењу, издвајању и пропагирању југословенских народних песама, при томе Гете говори искључиво о српском народном стваралаштву.¹⁰ Његов превод *Хасанагинице* није само редак пример трансформације дела народног песништва у савршено дело уметничке литературе, него је био и повод за рецепцију српске народне књижевности у другим европским литературама. Немачки читалац се може уверити у том чланку не само у огромно интересовање Гетеа за српску народну епику већ он упознаје и тачну хронологију Гетеових радова и изјава о српском народном песништву као плоду општељудских творачких духовних снага под специфичним историјским условима. Гете се свесно бавио и пропагирањем српског народног песништва, а 1828. године пише да је „српска поезија доста раширена у литературама Запада, тако да она више не треба даљих препорука“.¹¹

Шмаус информише и о достигнућима у истраживању српских народних песама оснивача модерне германистике, Јакоба Грима, описује сарадњу Грима са Вуком и даје преглед многобројних превода и преводилаца. Иако је и код романтичара био велики интерес за српско народно песништво, без обзира на Гетеове препеве, оно није продирало у немачки књижевни живот, његови јунаци и мотиви нису нашли одјека или прераде у немач-

⁹ *Kindlers Literatur Lexikon* (у 12 томова). Минхен 1970, том 1, стр. 425—430.

¹⁰ Alois Schmaus, *Südslavisch-deutsche Literaturbeziehungen*. У књизи: *Deutsche Philologie im Aufriß*, Берлин 1962 (друго издање), 3 том, стр. 482—502.

¹¹ Видети: цитрани рад А. Шмауса, стр. 489.

ким књижевним делима.¹² Интерес за српску народну као и уметничку књижевност се простире до најновијих времена поглавито на критичаре, научнике и историчаре књижевности, који су трагом Грима, Хумболта или Ранкеа донели вредне резултате.

Да се и сада још српска књижевност XIX века сматра код немачке широке публике као више или мање туђа и егзотична ствар, сведочи реакција на одличан превод *Горског вијенца*, са коментарима А. Шмауса из 1963, који се може упоредити са значајним преводима и препевима из Гетеовог и романтичарског доба. Али литерарна јавност, до сада, готово није приметила ово ремек-дело словенских књижевности. То је, можда, и последица запостављања југословенских књижевности у општим информацијама о словенским литературама код нас.¹³

Тек у последње време та се слика променила, мислимо на растуће интересовање за југословенске књижевности, додељивањем Нобелове награде Иви Андрићу (1962), а онда треба указати на туризам, неограничен међународни промет и потенцијално тоталну комуникацију, која открива нове могућности и димензије додира и контаката одређених литература. Уз помоћ медијума и масовних комуникационих средстава може данас брже и лакше ма какав књижевни текст прелазити границе своје националне литературе и улазити у другу, можда у општу светску књижевност новог типа. Чини ми се, да је тај развитак разлог за тај факат, да осећамо већи интерес код читалаца за савремену и сасвим актуелну књижевност, него за прошлу и класичну литературу. То потврђује и велика превага савремених књижевних дела међу преводима. Због тога имамо неколико специјалних стручних приказивања савремених југословенских књижевности, без обзира да ли у општим лексиконима савремених књижевности или специјално Југославији посвећеним приручницима.

Најновији такав преглед објавио је 1975. године Рајнхард Лауер, који приказује савремене књижевности Југославије као врло интересантно стваралачко поље за експерименте, које заслужује пажњу у европском оквиру.¹⁴

Прве послератне године српске књижевности обележене су баш револуционарним и борбеним инспирацијама и прожете заносом и вером у светлију будућност човечанства. Једна од карактеристика тих првих послератних година налази се у јаком утицају

¹² О (већином негативном) обликовању југословенских (хрватских) јунака у немачкој књижевности видети: Zdenko Škreb, *Name und Gestalt des Kroaten in der deutschen Dichtung*, у књизи: *Anzeiger für slavische Philologie* 9, Graz 1977, стр. 283—299; Zdenko Škreb, *Lik i ime Hrvata u njemačkoj književnosti*, Croatica, Загреб 1977, стр. 209—215.

¹³ Видети, као пример, Dmitrij Tschizewskij (Čiževski), *Vergleichende Geschichte der slavischen Literaturen*, Берлин, 1968, 2 тома.

¹⁴ *Südosteuropa-Handbuch. Tom 1: Jugoslawien. Hrg. Klaus-Detlef Grothusen, Göttingen 1975.* У тој књизи видети и: Rainhard Lauer, *(Jugoslavische) Literatur*, стр. 414—438.

совјетске теорије социјалистичког реализма. У српској књижевности то је време догматски усмерене књижевне продукције. После раскида са земљама Инфорбироа, српско књижевно стваралаштво, ослобођено схема и ограничења, проширује своје тематске видике, постаје индивидуалније и слободније, и процват свих књижевних родова је све бујнији и динамичнији. Томе процвату, поред већ раније афирмисаних писаца, нарочито су допринели они писци који су активно учествовали у НОБ-и, па им је она била непресушан извор мотива.

Присталице реалистичког поступка рашириле су, у часопису „Савременик“, свој стваралачки дијапазон модернијим акцентима, посматрајући савремени свет у споју трагичног и комичног и комичног, гротескног и стварног. Поред реалиста савремена српска књижевност има велики број писаца различитих уметничких и теоретских позиција, који су авангардни, модерни у структури и привржени тражењу нових метода и нових изражајних могућности. Готово сваки писац из тог таласа, окупљеног око часописа „Дело“ посведочава своју уметничку индивидуалност могућностима властите пројекције света у његовим променљивим облицима. Они уносе у савремену српску књижевност, сваки на свој начин, тежњу за универзалношћу, донесе делимично уметност поетског субјективисања реалног света и префињен артизам немирне интелектуалности. Овакав развитак очигледан је у поезији. Од песника познати су и широким круговима немачких читалаца Бранко Миљковић, Миодраг Павловић и Васко Попа. Његову књигу *Споредно небо* оцењује Лауеров чланак „у сугестивној својој лепоти као једно из најбољих сведочанстава европске савремене поезије“. Булатовић, Бора Ђосић, Гроздана Олујић познати су као представници такозване „младе прозе“ по примеру Франсоаз Саган. У српској прози нашег времена доминира авангардизам што се показује објективизацијом приповедачке структуре, то је раскид са консеквентним развитком фабуле и карактеристике књижевних јунака у прилог јачег наглашавања субјективно лирске стилизације.

И у другим приказивањима српске књижевности¹⁵ истичу уз утицаје англоамеричке и француске књижевности, њезин модернистички карактер, тако да се савремена српска књижевност представља као оригинална варијанта авангардних токова у светској књижевности.

Што се тиче историографије српске књижевности на немачком језику, можемо указати на *Нов приручник науке о књижевности (Neues Handbuch der Literaturwissenschaft)*, који још није завршен, и где пишу о словенским књижевностима у светском

¹⁵ *Lexikon der Weltliteratur im 20. Jahrhundert, 1 Tom.* Фраибург, Басел, Беч 1960. — *Modern Weltliteratur, Die Gegenwartsliteraturen Europas und Amerikas*, Hrg. Gero von Wilpert i Ivar Ivask, Stuttgart 1972.

контексту, укључујући и српску књижевност, Александар Флакер и Рајнхард Лауер.¹⁶

Хтео бих, најзад, да скренем пажњу на наш прерађени превод Барчеве *Југословенске књижевности* са допунама које су написали југословенске колеге Бошко Новаковић, Мирослав Шицел и Јоже Погачник и која заузима готово трећину читавог тома.¹⁷

После књиге Герхарда Геземана *Serbokroatische Literatur*, која је објављена готово пре педесет година, ово је први преглед историје српске, хрватске, словеначке и македонске књижевности на немачком језику. У предговору те књиге обраћа се пажња немачком читаоцу на самосталност и националну особеност појединих народних књижевности, а у поговору заступамо мисао да су југословенске књижевности, као и српска, извршиле у XX веку прескрет према западноевропским књижевним процесима и превазишле националне и регионалне особености. Садржај проблематика, стил и формални експеримент јесу занимљиви и блиски немачком читаоцу, што потпомаже рецепцији и признању савремене књижевности Срба и интегрира је у међународни књижевни контекст као самосталан, индивидуалан и равноправан саставни део.

¹⁶ *Neues Handbuch der Literaturwissenschaft*, Hrg. Klaus von See, Frankfurt am Main, Tom 10, 1972; Reinhard Lauer, *Renaissance und Barock bei den Slaven*, стр. 202—215, 18. Tom, 1976; Aleksandar Flaker, *Die slavischen Literaturen 1870—1900*, стр. 311—359; 19. Tom, 1976; Aleksandar Flaker, *Die slavischen Literaturen zur Zeit Modernismus, Das Auftreten der Avantgarde und des Expressinismus*, стр. 391—428.

¹⁷ Antun Barac, *Geschichte der jugoslavischen Literaturen von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Unter Mitwirkung von Miodrag Vukić aus dem Serbokroatischen übertragen, bearbeitet und herausgegeben von Rolf-Dieter Kluge, Wiesbaden, 1977.

Dr Rolf-Dieter Kluge

Zusammenfassung

In der vorliegenden Skizze werden erste Überlegungen angestellt für eine Untersuchung der Rezeption der serbischen Literatur im deutschen Sprachraum. Da unter Rezeption die Aufnahme und Lektüre serbischer literarischer Texte in breiteren Leserkreisen und ihre (vermutliche) Verstellung von der anderen Nationalliteratur verstanden wird, dient als Material deren Darstellung und Bewertung in den großen Konversationslexika und populären Literaturhandbüchern sowie in literarischen Fachlexika und Nachschlagewerken; erfaßt werden nur Quellen seit 1945. Ein methodischer Ansatz bildet die Beobachtung, daß sich das Interesse an einer fremden Literatur entweder an ihren nationalen Eigenarten und spezifischen, andersartigen Traditionen oder an der originellen Varietät und Modellierung weltliterarischer ideeller und stilistischer Prozesse orientiert.

In den 50er und 60er Jahren dominiert noch das erstgenannte Rezeptionskriterium, die serbische Literatur wurde in der Regel als organischer Bestandteil einer gemeinsamen *serbokroatischen* Sprachtradition angesehen, deren Spezifika in einer in Stil, Thematik und Geistesart von der Folklore bestimmten „hereischen Lebensform“ beruhten. Dieses einseitige Bild, das aus der Goethezeit und Romantik überliefert wird, ist in den Fachlexika durch differenzierte Darstellungen der historischen Entwicklung der serbischen Literatur im Spannungsfeld zwischen Ost und West modifiziert worden. Erst in letzter Zeit — und wohl unter dem Einfluß der unbedingten Kommunikationsmöglichkeiten mit Hilfe der Medien — wandelt sich das Rezeptionsmodell: die zeitgenössische serbische Literatur, der ein ungleich größeres Interesse des deutschsprachigen Lesers heute gilt als den Texten vergangener Epochen einschließlich der Volksliteratur, wird als selbständige, individuelle und gleichwertige Variante weltliterarischer Stilphänomene und als Ausdruck allgemeiner gesellschaftlicher und geistiger Probleme und Reflexe verstanden.

Др ВОЈИСЛАВА СТОЈАНОВИЋ ((București)

ИЗУЧАВАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКИХ КЊИЖЕВНОСТИ У САВРЕМЕНИМ РУМУНСКИМ ЧАСОПИСИМА И НЕКИМ ЗБОРНИЦИМА

У савременом (подразумевамо: послератном) развоју румунске славистике и југославистике, синтетски прегледи проучавања словенских и југословенских књижевности (као и језика, историје, филолологије) предузимани су најчешће поводом неких конгреса, симпозијума, јубилеја итд.¹ Прегледи проучавања и упознавања југословенских књижевности објављени у послератном периоду односе се претежно на 19. и прву половину 20. века,² па, колико нам је познато, засад и немамо неки систематски осврт на оно што је урађено од рата наопако.

У овом напису, фатално временски и просторно ограниченом, покушаћемо да утврдимо главне правце којима се кретало проучавање југословенских књижевности у последње три деценије у Румунији, и то углавном у стручној штампи. Разуме се да је у исто време проучавање књижевности југословенских народа добијало и други облике, исто тако важне, ако не и важније, као што су објављене и одбрањене докторске тезе³, уводне студије и предговори у појединим преведеним књижевним делима,

¹ Као што су: Gh. Mihăilă, I. C. Chițimia, Lucia Djamo, Gh. Barbă, V. Șoptoreanu, E. Vrabie, *Slavjanskaja filologija v Buharestskom Universitete*, *Romanislavica*, XII, s. 259—281. Gh. Mihăilă, *Principales étapes de l'histoire des études slaves en Roumanie et leurs rapport avec les études slaves internationales*, *Romanoslavica*, XVI, 1968, s. 193—225; Gh. Mihăilă, *Slavistica românească în anii 1944—1974*, *Analele Universității București*, XXV, 1976, s. 63—82.

² Уп. Војислава Стојановић, *Југословенске књижевности у Румунији*, Радови Симпозијума посвећеном српско(југословенско)-румунским везама, Панчево, 1971, с. 383—397; Victoria Frâncu, *Momente din activitatea de prezentare și traducere a folclorului sîrbocroat în România*, Радови Симпозијума посвећеном југословенско-румунским узајамностима у домену народне књижевности, Панчево, 1972, с. 223—242. итд.

³ Mirko Živković, *Dositej Obradović u kontekstu rumunsko srpskih odnosa*, Букурешт, 1972. Vojislava Stojanović, *Romanul iugoslav contemporan*. Одбрањен 1972, 351 с.; Victoria Frâncu, *Sibinjanin Janko u balkanskom folkloru*, одбрањен 1979.

студије о румунско-југословенским културним везама⁴, универзитетски и школски уџбеници и предавања и др. Сви ти радови изискују такође стручну и критичку процену у једном обухватнијем осврту.

Истичемо још и то да се овде бавимо само радовима објављеним у часописима на румунском језику, јер се други аутори баве радовима објављиваним у штампи на српскохрватском језику у Румунији. Треба такође напоменути да се поред периодичне стручне штампе у последњим годинама појавило и неколико зборника са искључиво славистичком (дакле и југославистичком) тематиком⁵.

Главни стручни филолошки и књижевни часописи и ревије у којима су слависти и југослависти у назначеном периоду објављивали своје радове и из области југословенских књижевности, од фолклора па до савремених литература, јесу: *Romanoslavica*, од које је, између 1958—1976. изашло 18 томова, а орган је Удружења слависта у СР Румунији; *Limbă și literatură*, (Језик и књижевност) орган Удружења филолошких наука; *Studii de literatură universală*, (Студије из светске књижевности) и орган Удружења филолошких наука; *Revista de istorie și teorie literară*, (Часопис за књижевну историју и теорију) орган Института за историју и теорију књижевности Академије СР Румуније; *Анали Букурешког универзитета*; *Revista de etnografie și folclor*; *Revue des études sud-est européennes*, орган Института за југоисточноевропска истраживања и друге.

Као најистакнутији истраживачи југословенског, првенствено српскохрватског фолклора у овом периоду истичу се: од старије генерације *Anton Valotă* и *Jon C. Chițimia*. Њихов је приступ фолклорној грађи у понечему различит, мада се обојица углавном баве компаративним фолклором из балканске перспективе.

⁴ На пример, књига Милоша Тривунца *Гете у српскохрватској студије у преведеним делима из југословенских литература од рата наовамо*. Од објављених књига на теме румунско-југословенских културних веза, истичемо као најзначајнију, књигу Мирка Живковића, *Svedočanstva*, Bukurešt, Kriterion, 1976, 328 с.+23 с. илустрација.

⁵ То су: *Studii de slavistică*, I, Editura Acad. RSR., Bukurešt, 1969; *Studii de slavistică*, II, Editura Acad. RSR. Bukurešt, 1971; *Raporturi literare româno-slave*. Universitatea din București, 1976, 407 стр., уредили *Corneliu Barborică* и *Војислава Стојановић*. Од 21 прилога, 6 су из југославистике, претежно литерарне проблематике; *Studii literare româno-slave*. București, 1978, 330 стр., уредила *Војислава Стојановић*, где су, од 19 прилога 5 у целини а 2 делимично посвећени југословенским литературама. Први пут се појављују две студије из македонских књижевности, једна *Томе Саздова* о асимилацији фолклора у македонској књижевности 19. и 20. века, друга *Александра Спасова* о македонском роману. Овим зборницима треба додати и радове *Симпозијума посвећених југословенско-румунским културним, књижевним и лингвистичким везама*, од којих су се три тома појавила у Југославији, у *Панчеву*, 1971, 1972, 1976 и један у Румунији, *Букурешт*, 1979.

А. Balotă, који је у међуратном периоду радио на превођењу, изучавању и популаризовању југословенских књижевности, у послератним годинама посвећује се проучавању неких интересантних и суптилних аспеката балканског и југословенског фолклора. Тако је у *Romanoslavici* II, 1958, броју посвећеном IV славистичком конгресу, објавио студију: *Izvoare istorice (XII—XIV) despre vechimea și originea cîntecului sud-slav*⁶. Највећи део грађе у овом прилогу посвећен је југословенском фолклору и историјским документима од XII до XIV века, у којима се налазе подаци о епској поезији. Крајњи ауторов закључак је да се главни аргументи о пореклу и старости народних умотворина морају тражити у њима самима, а да историјски документи или нису довољни, или су непотпуни или нису веродостојни. Као и други радови, Балотин чланак одише ерудицијом и дубљим познавањем ствари. У *Romanoslavici* III, Балота објављује још један интересантан прилог, *Despre genetica și tehnica epicei orale sud-slave (О генези и техници јужнословенске усмене епике)*.⁷

Други истакнути румунски фолклориста, Ion Chițimia, бави се како теоријским аспектима народног стваралаштва, тако и румунским и југоисточноевропским компаративним фолклорним темама. Поред многобројних радова у којима има података и о српскохрватском фолклору у часопису *Limbă și literatură* (Језик и књижевност) објавио је 1972. године упоредну студију: *Cîntecul lui Doicin Bolnavi și substratul comun sud-est european de cultură și creație populară (Песма о Боланом Дојчину и заједнички југоисточноевропски супстрат у култури и народном стваралаштву)*.⁸ Аутор сматра да, по стилу и атмосфери, постоје три издвојене европске фолклорне зоне: северна, јужномедитеранска и југоисточноевропска, засноване на старим зонским супстратима. И југоисточна зона има дакле такав прастари супстрат, који одређује заједничке теме и тенденције, а оне се затим обликују у националном духу. На том заједништву почива специфични југоисточноевропски хуманизам, настао на крају средњег века, на темељима византијске културе и зоналног фолклорног фонда (с. 707). „Тај хуманизам, изражен на старословенском, као заједничком језику, пандан је западном хуманизму, израженом другим заједничким језиком, латинским“.⁹ Даље, аутор подржава постојање заједничке балканске фолклорне арее, са неким познатим темама и мотивима, који се различито обликују код појединих народа и с времена на време обнављају. Затим се назначавају, бројно, албанске, бугарске, српске и румунске варијанте песме о Боланом Дојчину и стилски анализују румунске из разних зона. Аутор

⁶ Anton Balotă, *Izvoare istorice (XII—XIV) despre vechimea și originea cîntecului epic sud-slav*, *Romanoslavica*, II, 1958, с. 273.

⁷ Исто, *Despre genetica și tehnica epicei orale sud-slave*, *Romanoslavica*, III, с. 159—182.

⁸ *Limbă și literatură*, Букурешт, 1972, с. 707—714.

⁹ Исто, с. 708.

одбацује тезу да би румунске варијанте могле бити калкови јужнословенских. Доказе њихове самосвојности и националне специфичности налази у многобројним структурним елементима локалне традиције. „У овом случају Македонија, која у модерном фолклорном истраживању игра изузетно значајну улогу, представља само конзерваторско огњиште на широкој балканској платформи“¹⁰. Српскохрватске варијанте сматра превасходно епским, са елементима феудалног господства у њима, док румунске карактерише: јунак из народа у борби против, често, натприродног непријатеља; велики удео лирског елемента; иронија и гротеска у току радње; локална боја и нека стална места у портретисању непријатеља, присуство чаробног коња итд.

Једина ствар која би се могла пребацити Chițimijinim разматрањима је недовољна аргументација изложених теоретских теза.

Jon Chițimia је и један од најпризнатијих данашњих ауторитета у погледу популарних романа и приповедака и њиховог оптицаја у истој, југоисточноевропској зони. Тако је, поред других радова из те тематике, објавио у *Romanoslavici XIII* студију: *Romanex populare românești pătrunse prin filiera slavă — Alexandria (Румунски популарни романи продрли словенским посредством — Александрида)*.¹¹ У том чланку он истиче: „Заслуга је Н. Цартојана да је (. . .) доказао, фундаменталним истраживањима, словенски извор српскохрватске редакције за румунску Александриду“¹². После веома исцрпног излагања о настајању и путу Александриде и анализе особености румунске верзије, аутор закључује да она није превод већ прерада, адаптација словенског оригинала.

Спорадично је писао о фолклору и Мирко Живковић, као у *Romanoslavici I*, на тему пријатељства српског народа према суседима израженом у неким епским песмама.¹³ Такође треба споменути фолклорне прекупације Oktava Răuna, али су се оне више реализовале у Југославији, затим Gh. Cardașa, који је 1977. издао избор из српских јуначких песама у румунским преводима из XIX века и написао доста информативну уводну реч о Вуку Караџићу и фолклору¹⁴. Као пригодно остварење може се сматрати и студија В. Стојановић: „Српскохрватска народна балада Хасанагиница и њене румунске верзије“¹⁵ написана поводом двестагодишњег јубилеја Хасанагинице, где је синтетизиран познати

¹⁰ Исто, с 710—712.

¹¹ *Romanoslavica*, XIII, Букурешт, 1966, с. 93—104.

¹² Исто, с. 104.

¹³ М. Živković, *Družba serbskogo naroda s sosednimi narodami vyražena v serbskih narodnih pesnjah*, Rsl. I, 1958, с. 257—270.

¹⁴ Vuk. St. Karagić, *Cîntece populare sîrbești*. Ед. Минерва, Букурешт, 1977, 401 с., предговор, издање и напомене Gh. Cardaș.

¹⁵ Vojislava Stojanović, *Balada Populară sîrbocroată Hasanaginita și versiunile ei românești*, *Raporturi literare romano-slave*, Букурешт, 1976, с. 244—272.

материјал о њеној историји и проучавању, а лични допринос састоји се у анализи и оцени румунских препева баладе.

Од млађих румунских слависта доследније се бавила проучавањем фолклора, углавном са компаративног становишта, Victoria Frâncu. Поред реферата о превођењу и приказивању српско-хрватског фолклора код Румуна на Симпозијуму 1972. године у Панчеву, објавила је и рад *Despre eposul sîrbocroat și La Chanson de Roland* у зборнику Института за литературу „Probleme de literatură comparată și sociologie literatură“ (București, 1970, с. 349—359) и *Cognomenul sîrbocroat al lui Iancu de Hunedoara*,¹⁶ а недавно (1979) одбранила је докторску тезу о Сибињанин Јанку у балканском фолклору.

Морали су се дотицати неких проблема српскохрватског или југословенског фолклора и многи румунски слависти који су писали о Вуку Караџићу. Спомињемо неколицину њих: I. Taloș, Al. Biștriteanu, Gh. Mihăilă, I. C. Chițimia итд. Веома исцрпну и изгледа занимљиву студију о Боланом Дојчину написао је Adrian Fochi¹⁷, али пошто нам је на немачком била неприступачна, не можемо је коментарисати.

О старој српској књижевности и њеним везама са румунском књижевношћу, поред већ спомињаних, А. Valote, J. Chițimie и још неких, најзначајније радове остварио је слависта средње генерације, Gheorghe Mihăilă. Имајући веома солидну традиционалну филолошку културу и оријентацију, он је велики део своје научне делатности посветио старој румунској култури и литератури, нарочито на словенском језику, и њеним преплитањима и везама са суседним словенским културама, међу којима и српском. Списак његових радова је дуг, па ћемо се задржати само на неким од њих. Споменули смо на почетку неколико његових синтеза о савременој румунској славистици, у којима је одговарајуће место добио и развој југославистике.

Један од веома занимљивих Mihăilinih радова је: *Sintagma (Pravila) lui Matei Vlastaris și începuturile lexicografiei românești (secolele XV—XVII)*¹⁸. За нас најинтересантнији је први део овог написа, јер исцрпно прати кретање Властарисовог законика по румунским крајевима, у српским преводима, као и настанак *Душановог законика*, његово приспеће у румунске кнежевине и укрштање његове судбине са Властарисовим синтагматом. *Душанов законик* познат је доста рано у румунским кнежевинама „као што се може утврдити на основу словенскорумунског преписа из

¹⁶ U Raportur literare româno-slave, Букурешт, 1976, с. 54—78.

¹⁷ *Das Doitschin (-Doicin- Dojčin- Дојчин-) lied in der südosteuropäischen Volksüberlieferung*, Revue des études sud-est européennes III. 1965, nr. 1—2, s. 229—268; nr. 3—4, s. 465—511.

¹⁸ Gheorghe Mihăilă, *Sintagma (Pravila) lui Matei Vlastaris și începuturile lexicografiei românești (secolele XV—XVII)*, Studii de slavistică, I, Editura Academiei SRR, București, 1969, s. 10—44.

средине XV века — (...) и из једног старог румунског превода, сачуваног у препису из 1776. године¹⁹.

Даље аутор наводи податке о постојећим српским преводима *Синтагме*, о монографији Троицког, о Новаковићевој и другим едицијама тога дела. Један део рада посвећен је подацима о радовима Ст. Новаковића, Ђ. Сп. Радојичића, Мошина о *Душановом законнику*. Затим се подробније описује рукопис из манастира Бистрице, копија на српскословенском, коју је на почетку XVI века манастиру подарила Деспина Бранковић Басараб, жена Неагоја Басараба (данас у Библиотеци Академије СРР, рукопис бр. 286). У вези са тим рукописом каже се да су српски законодавци скраћивали текст, задржавајући нарочито његов лаички део (с. 18). У вези са *Душановим закоником* Gh. Mihăilă истиче још неке интересантне ствари: „Зборник Стефана Душана садржи један интересантан елемент за историју наше земље, а наиме у једном рукопису, и то у оном из Ракова, писаном 1700, налази се на крају аутобиографски царев говор“,²⁰ у коме је реч о бици на Велбужду и о учешћу против Душана влашког владара Иоана (Иванка) Басараба и „Јашког господства“, дакле молдавских владара. Бистрички рукопис међутим садржи записе (глосе) румунског књижевника и великодостојника Udriște Năsturela, рођака румунске владарке из XVII века, Елене Басараб, за коју Милорад Павић везује почетке српског барока. Иначе, о српским рукописима нађеним шездесетих година прошлог века у олтенском манастиру Bistrița, Gh. Mihăilă је више пута писао веома документовано и исцрпно, нарочито у вези са интелектуалним формирањем владара Неагоја Басараба и настанком његовог монументалног дела *Поученија Неагоја Басараба своме сину Теодосију* (*Invățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*). Српски елементи у том, као и у другим Басарабиним записима, један су од основних аргумената о ауторству Н. Басарабе и о словенском оригиналу ове књиге, које неки оспоравају. Mihăilă је иначе пронашао, у Народној библиотеци у Србији два фрагмента, од 6 до 7 листова, словенског оригинала овог веома значајног дела за румунску стару књижевност и објавио их у препису, преводу и факсимилу у *Romanoslavici* 1967, XIV, с. 357—375). И у низу других дела која се тичу старе румунске књижевности, историје, лексикографије, налази се доста елемената о румунско-српским везама у прошлости.

Посебан осврт заслуживали би написи о Вуку Стефановићу Караџићу. Ми смо раније већ споменули главне ауторе који су се у овом периоду бавили Вуковом личношћу, његовим радом и везама са Румунима. Скоро потпуни подаци о томе налазе се у прилогу *Dorina Gămulesca*²¹. Овом приликом истакли бисмо само чла-

¹⁹ Исто, с. 10.

²⁰ Исто, с. 19—20.

²¹ Др Дорин Гамулеску, *Присуство Вукових дела у румунској филологији и фолклористици II половине XIX и почетка XX века*, Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд, 1973, 3, с. 391—403.

нак Миливоја Георгијевића, Вук Стефановић Караџић и Румуни²². из два разлога: прво, јер сажето и скоро комплетно даје главне аспекте Вукове делатности и важне карактеристике његове епохе и, друго што користи архивску грађу Државног архива у Темишвару за периоде Вуковог боравка у Банату. Даље су такође исцрпно анализирани Вукове везе са Румунима и аутор се, неизбежно, морао дотаћи познатог и спорног питања да ли је Вук сакупљао или није румунски фолклор, како је то тврдио половином прошлог века румунски књижевник Г. Асаки. Георгијевић прихвата ову тврдњу као неоспорну, јер сматра да Асаки не би смео два пута јавно да пише о томе за Вукова живота, уколико читава ствар не би имала реалну подлогу. Иначе, за разлику од других „вуколога“, Георгијевић сматра да није вероватно да би се Вук могао бавити сакупљањем фолклора за боравка у Кладову, јер онда још није имао таквих преокупација, него је вероватно то радио 1819, док је боравио неко време у Кишињевицу, и наставио 1822—1823, док је боравио у Темишвару и Пањевицу (с. 58). Д. Гамулеску иначе сврстава у четири категорије истраживаче према томе какав став имају према овом питању Вукових веза са Асакијем: а) прихватају, као истиниту, тврдњу Г. Асакија (N. Iorga, Л. Павловић, L. Demetrius, Г. Добрашиновић, М. Гергијевић, В. Карановић, М. Anghelescu); б) изражавају извесне сумње, али до краја је прихватају као истину (Al. Bistriceanu, R. Flora); в) сматрају питање нерешеним (N. A. Ursu, I. Taloş, D. Gămulescu); г) одбацује је као неистину (Gh. Mihăilă).

Значајан научни рад обавља у овом периоду Мирко Живковић. Он је свакако најауторитативнији „доситејолог“ и са тог подручја објавио је, поред већ споменуте књиге, и неколико чланака, на румунском и српскохрватском²³. Такође се бавио и другим српским и југословенским писцима који су имали неке везе са Румунима, а већина тих радова обухваћена је у цитираној књизи *Сведочанство*. Главна одлика Живковићевих радова је истраживање непознатих докумената и непознатих чињеница, чиме доприноси и развоју историје југословенских књижевности и расветљавању румунско-југословенских књижевних веза.

Претежно из савремених књижевности, објављивала је у овом периоду радове Војислава Стојановић. Ту су радови у којима се даје општији приказ послератних југословенских или српске

²² Milivoj Georgijević, *Vuk Stefanović Karadžić și românii*, *Limbași literatură*, XIII, Букурешт, 1967, с. 55—61.

²³ *Доситеј Обрадовић и Румуни*, Радови Симпозијума посвећеном српско(југословенско)-румунским везама, Панчево, 1971, с. 464—489; *Dositej Obradović în Banat*, *Analii U.B., Limbi slave*, Букурешт, 1973, с. 25—37; *Из Доситејевог детињства*, Ковчежић, 1973, с. 15—31; *Sobranije raznih naravno-učitelnih vešteja a lui D. Obradović în limba română*, *Studii literare româno-slave*, Букурешт, 1978, с. 131—142, итд.

књижевности²⁴, (нарочито романа), приказују личност и погледи из дела једног писца (на румунском то је, углавном, био Иво Андрић)²⁵, истражују компаративне теме (о раду два врхунска савремена писца Михаила Садовенауа и Иве Андрића.²⁶ Већи број радова о другим југословенским писцима аутор је објавио у штампи на српскохрватском језику или у зборницима југословенско-румунских симпозијума, Научног састанка слависта у Вукове дане²⁷ и сл.

Овај рад није исцрпао све облике и резултате проучавања југословенских књижевности у Румунији у послератном периоду, а то није ни намеравао нити могао. Главни закључци произилазе из изложеног материјала и показују да су се, што је било и предвидљиво, истраживањем југословенских литература бавили слависти и југослависти и да је главни метод био компаративно истраживање на подручју румунско-југословенских књижевних веза у даљој и ближој прошлости. Велике празнине осећају се у глобалном и систематском приказивању развоја југословенских књижевности, другим речима, њихове историје, што је само делимично надокнађено универзитетским или гимназијским уџбеницима, који су уз то углавном на српскохрватском језику, дакле недоступни румунском читаоцу.

²⁴ *Coordonate ale literaturii iugoslave*, Luceafărul, 16 (207), 16. IV 1966; *Romanul iugoslav contemporan în context european*, Studii de literatură comparată și sociologie literară, Издање Академије, Букурешт, 1970, с. 437—445; *Aspecte ale romanului sîrb contemporan*, Studii de literatură universală, 1969, vol. XIV, с. 169—181; *Romanul iugoslav contemporan*, резиме докторске тезе, СМУВ, Букурешт, 1972, 36 с. и др.

²⁵ *Mesajul umanist al operei lui Ivo Andrić*, Studii literare româno-slave, TUB, Букурешт, 1978, с. 267—275; *Ivo Andrić*, предговор књизи *Povestea cu elefantul vitirului*, ELU, 1966, 20р. итд.

²⁶ *Observatii asupra romanelor istorice ale lui M. Sadoveanu și I. Andrić*, Raporturi literare româno-slave, TUB, 1976, с. 230—243. *Folklorni elementi u delu Ive Andrića i Mihaila Sadoveanua*, Analele Universității din București, XXVI, с. II, 1977, с. 93—99.

²⁷ *Мотив хајдучије у модерној румунској, српској, и македонској књижевности*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 6, II, Београд, 1977, с. 447—456.

Мр МИРКА ЗОГОВИЋ (Београд)
Мр ГОРДАНА ТЕРИЋ (Београд)

ЈУГОСЛАВИСТИКА У ИТАЛИЈАНСКОМ ЧАСОПИСУ „RICERCHE SLAVISTICHE”

Часопис „Ricerche slavistiche“, као годишњак Института за словенску филологију Универзитета у Риму, почео је да излази 1952. године и отада, упоредо с другим славистичким часописом у Италији „Annali — sezione slava“, издање Оријенталног института Универзитета у Напуљу, представља веома значајно гласило међународне славистике. Појава тих часописа обележава важну фазу у оквиру општег развоја италијанске славистике и један је од њених најрепрезентативнијих израза.

Као и у неким другим земљама Западне Европе, и у Италији се живо интересовање за словенске народе, за „mondo slavo“, јавља по свршетку првог светског рата, добрим делом као резултат стварања нових националних држава и победе Октобарске револуције. Настанак италијанске славистике као самосталне научне дисциплине тесно је везан за имена двојице научника: Ђованија Мавера (Giovanni Maver)¹ и Етора Ло Гата (Ettore Lo

¹ Ђовани Мавер (1890—1970), претежно се бавио топонимиком, продирањем италијанске лексике у јужнословенске језике и утицајем италијанске књижевности на словенске. Између осталог, од 1929. до 1948. године био је уредник за стране књижевности и лингвистику у *Enciclopedia Italiana*. Најзначајнији радови из југославистике, дати хронолошки: *Parole serbocroate o slovene di origine italiana (dalmatica)*, *Slavia*, II, 1923, стр. 32—43; *Ivo Vojnović*, *L'Europa Orientale*, III, 1923, стр. 286—294; *Intorno alla penetrazione del lessico italiano nelserbocroato della Dalmazia e dei territori vicini: criteri metodologici*, *Atti dell'Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti*, LXXXIV, 1924—1925, стр. 749—770; *Leopardi presso i Croati e i Serbi*, *Rivista di Letterature Slave*, IV, 1929, 2—3, март—јуни, стр. 69; *La pronuncia della ζ latina nei riflessi slavi meridionali*, *Archivio Glottologico Italiano*, XXIV, стр. 1—18; *Dal Tirreno all'Adriatico: considerazioni intorno ad alcuni termini marinareschi*, *Mélanges Roques*, III, стр. 149—157 (прештампано 1959. у: *Bollettino dell'Atlante linguistico Mediterraneo*, I, 1959, стр. 185—196); *Letteratura serbocroata*, у: *Storia delle letterature moderne d'Europa e di America*, vol. VI, Милано 1960, стр. 99—176; *Letteratura slovena*, *ibid.*, стр. 59—96.

Gatto)². Првих послератних година они делују упоредо у два италијанска универзитетска центра: Мавер у Падови, где је предавао српскохрватски језик, а од 1926. године почео да води и, прву у Италији, тек основану катедру за словенску филологију; Ло Гато у Риму, где покреће прве славистичке часописе: „Russia“, 1920³, „L'Europa orientale“, 1921⁴, и Rivista di Letterature Slave“, 1926. године⁵.

Неуморно прегалаштво ове двојице пионирских радника од суштинског је значаја не само за осамостаљивање младе научне гране — славистике у Италији, већ и за развој италијанске културе у ширим оквирима. С једне стране, путем превода и оригиналних радова, италијанска јавност могла је ближе упознавати словенске земље и њихову богату књижевну и општекултурну традицију, па тако и проширивати своја сазнања о дотад за њу далеком и понекад егзотичном свету, а с друге, та су сазнања у исто време деловала и на матичну културу, на ширење њених видика, њену „европеизацију“, на прекидање с дотадањом затвореношћу, с конзервативизмом и вским националним схватањима. Почетком века, а поглавито у две деценије фашизма, та су схватања држала земљу, упркос авангардним покретима у Европи, па и у самој Италији, у некој врсти културне изолованости, и претила да је претворе малтене у европску провинцију.

Чињеница да изучавање словенских језика и књижевности у Италији није имало готово никакве традиције условила је претежно информативни и популаризаторски карактер почетне фазе италијанске славистике. Италијанску публику, жељну знања из ове области, ваљало је првенствено широко обавештавати. И први италијански слависти, било их је свега неколицина, морају су истовремено да се баве неколиким гранама, неколиким словенским језицима и књижевностима. Професор Мавер, на пример, држи курс опште словенске филологије, интензивно се бави полонистиком, а да при том не занемарује ни српскохрватски језик и књижевност, ни одређене књижевне везе између нашег и италијанског народа, па ни чешку књижевност. Еторе Ло Гато, први италијански русиста, упоредо се бавио и украјинском, белоруском, чешком, словачком и књижевношћу Лужичких Срба.

Унутар италијанске славистике испрва је готово искључиво наглашено интересовање за општу словенску филологију, русистику и полонистику, што је из одређених разлога донекле и

² Еторе Ло Гато (1890—) професор словенске филологије у Падови (1931—1941), а затим руског језика и књижевности у Риму. Најзначајније радове оставио из области русистике: *Grammatica della lingua russa*, Фиренца 1950; *Storia del teatro russo*, Фиренца 1952; *Storia della letteratura russa contemporanea*, Милано 1958; *Storia della letteratura russa moderna*, Милано 1960. Није се непосредно бавио југославистиком.

³ Часопис за књижевност, уметност, историју. Излазио од 1920. до 1926. године.

⁴ Орган истоименог института основаног у Риму.

⁵ Излазио од 1926. до 1932. године.

разумљиво. Касније међутим, особито од 1940. године, када је отворена и прва катедра србокроатистике на челу са професором Артуром Кронијом (Arturo Cronia), такође једним од пионира италијанске славистике⁶, почиње да се развија и постепено све више афирмише и југославистика.

Од почетне фазе које је, како смо већ поменули, била готово превасходно фаза популарисања словенских језика и књижевности, полако се прелази на наредну, у чијем су средишту научна истраживања. Тако италијанска славистика, особито њена римска школа (професор Мавер је од 1929. године на Универзитету у Риму) заузима све истакнутије место у оквиру светске науке о славистици. Научни часопис „Ricerche slavistiche“ потврда је и илустрација новог приступа и, што је за нас од посебног значаја, допринос развоју југославистике. Додуше, она је у часопису још увек заступљена углавном фрагментарним емпиријским чињеницама. Као што је познато, славистика је као наука израсла у крилу генетичке и историјске лингвистике, па су ученици „бечке школе“, Мавер и Ло Гато, и италијанску славистику градили компаративним и индуктивним методом. Тако часопис, особито у првим бројевима, осветљава културно-историјску позадину појединих етапа у развоју Јужних Словена, и то не само у односу на језик и књижевност, већ и у односу на друге дисциплине југославистике у најширем смислу, нпр. историје фолклора, етнологије, па и историје.

До данас су изашла 23 броја часописа „Ricerche slavistiche“ (последњи, за 1978—79. годину управо је у штампи и, како смо обавештени, касни из уобичајених, материјалних разлога). У почетку је часопис, како је и поменуто, излазио сваке године, а потом, од 1968—69, сваке друге. Часопис је покренуо и од 1952. до 1969. године водио професор Мавер, и за све то време осећа се снажни печат ове личности како у избору научног материјала, тако и у сталној непосредној сарадњи, чланцима и рецензијама, а пре свега у целокупној научној оријентацији часописа. Од године 1970, односно после смрти Ђованија Мавера, часопис уређују истакнути слависти Санте Грачоти (Sante Gracioti), Еторе Ло Гато и Рикардо Пикјо (Riccardo Picchio). Последња двојица су од самог почетка били Маверови сарадници у уређивању часописа. Уз неминовне модификације и знатне новине, нарочито у изучавању језика, часопис задржава линију коју је Мавер поставио. Часопис „Ricerche slavistiche“, уз основни део, који чине научни прилози италијанских и страних слависта, има и неколике стране рубрике. То су, пре свега, *Recensioni* (осврти на најважније публикације из међународне славистике, поред информативне улоге

⁶ Артуро Кронија (1896—1967). Као србокроатиста остаће познат пре свега по основним приручницима: *Storia della letteratura serbocroata* (Милано, 1956) и *Grammatica della lingua serbocroata* (Милано, VII изд., 1959), затим као уређивач књиге *Teatro serbocroato* (Милано, 1955) и писац бројних чланака од којих су многи објављени и у часопису „Ricerche slavistiche“.

оне су и од значајне научне вредности). Највећи је број рецензија из пера Ђованија Мавера, у првим свескама, и Енрика Дамијанија (Enciro Damiani), а данас све више и Рикарда Пикја⁷. Неки од прилога у овој рубрици, а нарочито они Маверови, представљају праве бисере ерудиције и критичког мишљења. Потом *Segnalazioni* (кратке библиографско-информативне белешке о свему што је на пољу славистике штампано у Италији и ван њених граница). Од године 1960, појављује се нова рубрика — *Lecture* (исцрпнија обавештења о публикацијама из славистике које стижу редакцији часописа; за разлику од рецензија, искључиво су информативног карактера, без критичког приступа). Иако знатно мање него русистика, на страницама часописа у обиљу научног материјала значајно место заузима југославистика. Додуше, било би готово тачније говорити о србокроатистици, јер осим информација у оквиру сталних рубрика, о македонском језику говори се само у једном прилогу⁸ а о македонској књижевности ни у једном, док о словеначкој књижевности постоје два прилога⁹, а о словеначком језику, и то успутно, има речи једино када Сречко Ренко, аутор чланка *Поново о Старогорском рукопису*¹⁰, наводи лингвистичке карактеристике језика у овом документу.

Часопис је уопште више окренут изучавању књижевности него језика, што је у једном раздобљу одраз стварног стања италијанске југославистике.

У прилозима који се односе на изучавање југословенске књижевности пада у очи изразит несразмер у изучавању наше старе и новије књижевности, док о југословенској уметничкој књижевности XX века нема ниједног рада. Међутим, велик број тема из стваралаштва савремене руске совјетске књижевности говори нам да није реч о таквој општој оријентацији часописа.

Читав материјал „*Ricerche slavistiche*“ из науке о југословенској књижевности могли бисмо, грубо, поделити у две групе: прва, теме упоредног проучавања књижевности, и друга: теме тзв. чисте југославистике. Компаративистички радови, који су и бројнији, обухватају пре свега, што је и природно, упоредно проучавање италијанске и наше књижевности, односно, шире, југословенско-италијанских културних веза (нпр. рад Јосипа Бадалића о првим штампаријама у Венецији и о нашим, чувеним

⁷ Рикардо Пикјо (1923), професор словенске филологије и пољске књижевности на Универзитету у Риму (1961—1968), а од 1968. професор словенских језика и књижевности на Јелском универзитету. Веома значајно име славистике, познат по бројним књигама и расправама из области словенске филологије, русистике и полонистике.

⁸ Giuseppe Dell'Agata, *О грчким и турским позајмицама у словенским језицима Балкана*, „*Ricerche slavistiche*“ (даље: „*R. S.*“), XIV, 1966, стр. 15—28.

⁹ Алојз Ребула, *La Divina Commedia nelle traduzioni slovene*, „*R. S.*“, VIII, 1960, стр. 199—252; Јоже Погачник, *Riflessi dei movimenti letterari europei nella letteratura slovena antica*, „*R. S.*“, IX, 1961, стр. 3—38.

¹⁰ „*R. S.*“, XXII—XXIII, 1975—1976, стр. 123—135.

првим штампарима¹¹), а само ретко баве се узајамним односима словенских књижевности или, још ређе, односима између наше и неке од других светских књижевности (нпр. Молијер — дубровачка књижевност¹²).

Када је реч о изучавању веза између италијанске и наше књижевности, онда су то или радови о утицају италијанске на нашу књижевност, или радови о месту великих италијанских писаца — Дантеа, Манцонија и других у нас. У вези с првом врстом компаративистичких радова могло би се начелно приметити да их карактерише већ превазиђени позитивистички метод у упоредном проучавању књижевности, тј. инсистирање на механичким односима *утицаја* одређене (италијанске) књижевности на књижевност неког малог народа, којима се та књижевност, односно култура, у датом случају нашег малог народа, ставља у подређен положај. Одатле и поставке (нпр. у неким радовима Кроније и Марана) које сасвим оповргавају изворност и значај одређених раздобља у развоју наше књижевности. И у тим упоредним проучавањима италијанске и наше књижевности, као и у онима из „чисте“ југославистике, област која највише заокупља италијанске србокroatисте, па и наше научнике-сараднике часописа „*Ricerche slavistiche*“, јесте стара књижевност Дубровника и Далмације, односно књижевност доба ренесансе и барока, с највећим бројем прилога о Марину Држићу и Марку Марулићу¹³. Одмах затим долази област изучавања српскохрватске народне поезије, што је и разумљиво, ако се подсетимо откад датира и колико је живо било интересовање Италијана за нашу народну поезију (од Фортиса преко романтизма, Томазеа, Теце и других): „*Ricerche slavistiche*“ доносе неколико радова из ове области, па чак и прилог о новијој, односно о нашој народној ратној и поратној поезији, као покушају успостављања континуитета у нашем народном песничком стваралаштву¹⁴.

Занимљив део италијанске југославистике без сумње представља изучавање тзв. глагољске књижевности, најчешће на основу архивске грађе. Неколике радове професора Кроније, који се овом облашћу много бавио, врло оригинално смеле, с оштрим критичким али и спорним судовима (потпуно обезвређивање ове књижевности, порицање сваке литерарне вредности глагољских

¹¹ J. Бадалић, *Le prime stamperie in terra jugoslava e Venezia*, „R. S.“, III, 1954, стр. 133—138.

¹² Мирко Деановић, *Molière a Ragusa nel Settecento*, „R. S.“, XVII—XIX, 1970—1972, стр. 119—127.

¹³ A. Cronia, *Della cosiddetta letteratura glagolitica e del periodo della sua maggiore floridezza*, „R. S.“, III, 1954, стр. 123—132, и G. Maran, *Influssi italiani nelle „Pjesme spjevane na narodnu“ del „Canzoniere raguseo“ del 1507*, *ibid.*, IV, 1955—1956, стр. 88—108.

¹⁴ A. Cronia, *Ascendenze della „Tirena“ di Marino Darsa nella „Dubravka“ di Giovanni Gondola*, „R. S.“, IX, 1961, стр. 39—66; L. Košuta, *Il mondo vero e il mondo rovescio in „Dundo Maroje“*, *ibid.*, XII, 1964, стр. 67—122; C. Verdiani, *Prose e versi inediti di Marco Marulo*, *ib.*, VI, 1958, стр. 119—149.

рукописа којима, према мишљењу Кроније, не треба ни да се бави историја књижевности већ искључиво палеографија и лингвистика, библиографија и слично) налазимо управо на страницама овог часописа. Кронијине ставове коренито оповргава врло запажена књига Едуарда Херцигоња, *Средњовековна књижевност*¹⁵.

У језичким истраживањима средишње место заузима проблем односима лексика-култура, питање реконструкције појединих фаза црквенословенског језика и филолошко испитивање писаних докумената.

Прилози из историјске лексикологије, дијалектологије и топономастике,¹⁶ које срећемо у првим бројевима часописа, поједног прилога нашег научника, професора Мирка Деановића (*Voci slave nell'istrioto*), остали се прилози искључиво баве испитивањем позајмица италијанског порекла у појединим нашим говорима, што одражава уобичајену слику у проучавању романско-словенског адстрата уопште, а посебно на нашем и италијанском тлу.

Ова регионална језичка истраживања, која су данас — у већ поменутом правцу, углавном — живља него икад, своје место налазе на страницама других италијанских и наших језичких часописа и зборника, док се у „*Ricerche slavistiche*“, осим у оквиру библиографских рубрика, од V броја па на даље више не срећу. Све је већи, међутим, број прилога који се баве испитивањем архивске грађе, и то првенствено старим глагољским рукописима. У проучавању се полази од генезе рукописа, да би се затим највише пажње посветило графији и лексичким проблемима, а у неким случајевима и морфолошко-синтактичким питањима. Најзначајнији прилог егзегетског рада италијанских слависта, и то не само у оквиру часописа, представља рад Карла Вердијанија (*Carlo Verdiani*) посвећен тзв. Далматинско-лауренцијанском зборнику.¹⁷ Вердијани је у Лауренцијанској библиотеци у Фиренци пронашао овај хрватски рукопис с краја XV и почетка XVI века, написан чакавско-икавским дијалектом, и покушао да докаже да је његов аутор, једним делом, Марко Марулић, мада питање оставља отвореним.

Као трећу групу питања, у овој условно хронолошкој поставци језичке проблематике у часопису, могли бисмо издвојити чланке који се баве питањем стварања националних словенских

¹⁵ J. Marchiori, *Attualità della poesia popolare serbocroata*, „R. S.“, IV, 1955—1956, стр. 136—146.

¹⁶ Liber, Загреб, 1975.

¹⁷ A. Budrovich, *Il nome del grappino di mare in Malmazia*, „R. S.“, I, 1952, стр. 144—147 и *Etimologia del serbocroato „patule“*, *ibid.*, III, 1954, стр. 69—71; M. Deanović, *Voci slave nell'istrioto*, *ib.*, стр. 51—68; I. Popović, *Una influenza sintattica italiana sui dialetti croati istriani*, *ib.*, IV, 1955—1956, стр. 68—71.

¹⁸ C. Verdiani, *Il codice Dalmatico-Laurenziano*, „R. S.“, V, 1957, стр. 29—141.

језика и њихове афирмације. Веома су занимљива и донекле иноваторска излагања Рикарда Пикја у већем броју његових излагања о православној црквено-језичкој заједници и о односима националних језика у средњем веку са литургијским, односно палеословенским језиком. Питањем положаја народног језика у Хрватској XVIII века бави се Санте Грачоти, а о језичком питању у Србији, у оквиру студија о славеносрпском језику, пише Лионело Костантини (Lionello Costantini). Овај аутор настоји да један вештачки књижевни језик уздигне на ниво језика који се може нормирати, а такве ставове настоји да афирмише улазећи у отворену полемику са гледањима наших научника на ово питање, којима замера методолошку ограниченост, а да при том и сам пренагласи вредност језичке структуре славеносрпског. Његови чланци, међутим, осветљавају нам понеке теоријске поставке Стратимировића, Мушицког и других представника културне традиције црквенословенске инспирације.

Ово окретање националним филологијама представља свакако корак даље од питања моногенезе словенских језика, темеља славистике чврсто постављених у прошлом веку. На савремени југословенски језици и даље су реткост, што одговара и стању у изучавању југословенских књижевности. До сада је заправо објављена само једна студија о савременом српскохрватском књижевном језику, и сама местимично на дијахроном плану, рад Роберта Орландија, *Дуга и кратка множина у савременом српскохрватском књижевном језику*, који, међутим, не заслужује да се помене само као куриозитет.¹⁹

Како се савремена наука о језику све више удаљује од генетичке лингвистике и све више богата достигнућима из хијерархијски више, језичке типологије, и када су у питању упоредна истраживања, ваља очекивати да ће се на страницама овог часописа све више сретати радови који се баве осветљавањем природе југословенских језика, било на синхронном или дијахроном плану.

Пуно оправдање за ово наше очекивање пружају нам неки прилози из других славистичких дисциплина, пре свега из русистике и полонистике, који се ослобађају историјско-упоредне димензије и давно превазиђеног појма „Славије“, па питања језика и књижевности осветљавају полазећи од најсавременијих достигнућа науке о језику и науке о књижевности.

¹⁹ R. Orlandi, *Il plurale breve e lungo in serbocroato*, „R. S.“, XI, 1963, стр. 3—33.

Mr Mirka Zogović

Mr Gordana Terić

YUGOSLAVISTICS IN THE ITALIAN REVIEW "RICERCHE
SLAVISTICHE"

Summary

The Italian review "Ricerche slavistiche", the annual publication of the Institute of Slavic Philology in Rome, was founded in 1952 by the eminent Slavist Giovanni Maver, who edited it in the collaboration with his colleague, Ettore Lo Gatto. Thanks to their laborious activity initiated in the early Twenties, Slavistics had ceased to be a novelty in the Italian scientific circles by the time of the appearance of „Ricerche slavistiche“. Unfortunately, the same cannot be said form Yugoslavistics, and the volumes of "Ricerche slavistiche" have since contributed very considerably to its development, not only within synthetic studies in comparative and historical Slavistics, but also as regards monographic and specialistic studies in Yugoslavistics. In the last ten years these latter works have begun to dominate, as the area of inquiry of Italian and foreign Slavists — collaborators of the review, becomes more specific, moving from the original multilateral approach towards problems of national philologies. The studies in other Slavic contemporary languages and literatures indicate that studies in Yugoslavistics could concentrate more on contemporary Yugoslav languages and literatures, which has been a real rarity so far.

Др МАРТА ФРАЈНД (Београд)

ПРЕГЛЕД ДОСАДАШЊИХ ПРОУЧАВАЊА ИСТОРИЈЕ ДРАМЕ У СРБА

Покушавајући да сачиним што краћи и садржајнији преглед досадашњих проучавања историје српске драме наша сам се на самом почетку пред дилемом око избора поступка којим би овакав преглед требало уобличити. Постојале су две могућности: 1. да изложим критички опис најважнијих библиографских јединица написаних о историји наше драме и позоришта; 2. да укажем на извесне групе написа и студија, на поједине облике проучавања драме, на смерове у којима је то проучавање до сада текло, а који се сви могу уочити у мноштву радова из ове области.

Разлози због којих сам се одлучила за овај други приступ материји били су вишеструки. Пре свега, обим материје онемогућавао је да се у оквиру оваквог саопштења опишу сви они прилози нашој историји драме који заслужују пуну пажњу. Било би неопходно начинити строг избор јединица о којима би се могло говорити у саопштењу. А то би имало за последицу да слика која би се добила о досадашњем изучавању српске драме буде фрагментарна и непотпуна, а у целини можда и нетачна. С друге стране, општи поглед на постојеће студије и прилоге о историји драме у Срба омогућавао је да се уоче неке основне линије у овом процесу, неке опште карактеристике односа критике и историографије према нашој драми и позоришту, карактеристике које би могле да послуже и као занимљив материјал за даље изучавање места које је театар имао у нашој култури у целости. Наводећи, опет, извесне студије као истакнуте примере појединих група у постојећем материјалу, добила сам прилику да поименце споменем бар неке од значајнијих радова у овој области.

Материја на којој се заснива мој преглед веома је богата и сложена, и то више због специфичне природе драмске уметности него због тога што су се критичари и истраживачи посебно интересовали за драму. Наиме, јединство драме и позоришта као различитих видова једног ширег феномена — театра и стално двојство у посматрању драмског текста, као књижевног текста и органског дела позоришне представе, обавезују нас да при разматра-

њу онога што је досад написано о нашој драми и позоришту подједнаку пажњу обратимо радовима о књижевној и сценској страни живота драме. Тим пре што и најповршнији поглед на оно што је код нас писано о овој теми јасно указује на доминацију оних радова који се баве позориштем, извођењем, над онима који су посвећени драми као књижевном делу. А најмањи је, на жалост, број оних радова који успевају драмско дело посматрају у његовој свеукупности, као књижевни и позоришни производ у исто време.

Узети заједно, постојећи написи о драми и позоришту у Срба представљају импресивну скупину и показују какав су замашан посао обавили досада истраживачи театра у нас. Међутим, рашчлањавањем ове скупине на две основне — на радове о позоришту и на радове о драми — или издвајањем радова о појединим врхунским драмским писцима (Стерија, Нушић, Трифковић, Костић, Јакшић), откривамо да у овој области остаје још много тога да се уради, од основних истраживачких послова, као што су обрада архивске грађе и анализа периодике, преко издавања текстова драма и сачињавања библиографија, до писања синтетских студија о појединим ауторима, периодима, или о историји драме у Срба у целини. Откривамо такође да постоје велике неуједначености у броју и квалитету радова који се односе на различите писце или појаве у драми и позоришту. Тако се неки аспекти наше драмске традиције обрађују чешће од других, јављају се синтезе о темама за које нису урађена ни нека фундаментална истраживања, а извесне личности и дела остају сасвим у сенци.

Нека ми буде допуштено да у илустровању ових појава идем даље управо од прегледа који излажем. За његово састављање било би потребно да постоје потпуне, класификоване, ауторитативне библиографије свих издања драма, библиографије и пописи рукописне грађе, библиографије свих књига, написа и збирки написа о драми и позоришту у нас. А оне не постоје. Постоје само њихови *фрагменти*: библиографије о појединим драмским писцима, делима и појавама, расуте по часописима, у библиографским додацима студија, докторских дисертација, објављених и необјављених; библиографски материјал делимично сакупљен и не увек доступан, по нашим установама које се овом проблематиком баве; опште библиографије и личне белешке и исписи појединаца¹. Тако да се и овај мој покушај прегледа досадашњим изучавања српске драме, силом прилика, добрим делом ослања на скуп библиографских фрагмената.

¹ Од покушаја да се целовитије прикаже ова материја треба истаћи напор В. А. Дивковића да окупи, под насловом *Theatrolgia iugoslavica*, наслове књига и брошура „о драмској књижевности, позоришној умјетности и другим радовима театрологије“, у часопису Позориште (Тузла), VIII, бр. 1, 2. и 4—5 (јануар—фебруар, март—април и јули—октобар 1966) и IX, бр. 3. (мај—јуни 1967).

Ако бисмо покушали да извршимо неко најгрубље разврставање онога што је досада обрађено и написано о српској драми и позоришту у неколико основних група (БИБЛИОГРАФИЈЕ И ГРАЂА; ИСТОРИЈЕ ДРАМЕ И ПОЗОРИШТА СА ИСТОРИЈАМА КЊИЖЕВНОСТИ УОПШТЕ; ВЕЋЕ СТУДИЈЕ О ПОЈЕДИНИМ ПИСЦИМА, ПОЈАВАМА, ПОЗОРИШТИМА ИЛИ ПЕРИОДИМА; СИТНИЈИ ПРИЛОЗИ, ОДНОСНО ЧЛАНЦИ И ПОЗОРИШНЕ И КЊИЖЕВНЕ КРИТИКЕ), сусрели бисмо се, дакле, већ на првом кораку, код заглавља БИБЛИОГРАФИЈЕ И ГРАЂА, са великим празнинама. Не само да не постоји потпуна библиографија књига и написа о драми и позоришту, већ не постоји ни библиографија драмских дела, будући да је покушај В.М. Јовановића да ову начини, још 1907. године, остао једини и не нарочито потпун ни успео напор на овом послу². Тако да се истраживач драмских текстова мора ослањати на низ других извора — на репертоаре позоришта, на савремену периодику и на архивску грађу — не би ли докучио које су све драме у нас написане. И не само то — и онда када утврди којим све текстовима располаже, истраживач не може лако до њих да дође. Известан део наше драмске баштине (као дела Ј. Вујића и А. Николића, да споменемо само нешто крупнија имена) још увек је у рукопису, или по одељењима ретке књиге у библиотекама. Уосталом, довољно је рећи да Лаза Костић још нема модерно, потпуно издање својих драмских радова, а да смо драме Ђуре Јакшића добили у целовитој и научној обради текста тек прошле године³.

На срећу, обраде репертоара и објављивање грађе о позоришту помаже да се попуне извесне празнине у нашим знањима о драмама и писцима, те су радови оних посленика који су се њиховим сакупљањем и објављивањем бавили, од Ђ. Малетића до Г. Ковијанића⁴, драгоцени извори информација и упутница за даља истраживања и закључивања у области историје драме. Корисна пракса наших већих позоришта, нарочито оних у Београду и Новом Саду, да издају годишњаке и споменице, такође је допринела бољем познавању и разумевању драме и њене историје на сцени.

Можда ни у једној групи радова о историји нашег театра нема тако изразитих индикација о особености схватања драме у нашој критици и историографији, као у групи коју смо назвали ИСТОРИЈЕ ДРАМЕ И ПОЗОРИШТА, СА ИСТОРИЈАМА КЊИЖЕВНОСТИ УОПШТЕ. Довољно је побројати само наслове пос-

² В. М. Јовановић, „Библиографија српско-хрватске драмске књижевности“, Споменик СКА, XLV. II. 38, Београд, 1907.

³ *Сабрана дела Ђуре Јакшића*, I—VII, Београд, 1978. Приредио, предговор и напомене написао Д. Иванић. Сликарство приредили Н. Кусовац, М. Јовановић и Г. Петровић. Дrame се налазе у другом тому.

⁴ Ђ. Малетић, *Грађа за историју Српског народног позоришта у Београду*, Београд, 1884; Г. Ковијанић, *Грађа Архива Србије о Народном позоришту у Београду, 1835—1914*, Београд, 1971.

тојећих историја театра у нас, па да нам неке од њих падну у очи: Frank Wollman, *Srbochorvatské drama* (Братислава, 1924) и *Dramatika Slovanského Jihu* (Праг, 1930), Боривоје Стојковић, *Историја српског позоришта* (Ниш, 1936), Светислав Шумаревић, *Позориште код Срба*, (Београд, 1939), Arturo Cronia, *Teatro Serbo-Croato* (Милано, 1955), Pavao Cindrić, *Hrvatski i srpski teatar* (Загреб, 1960) и Боривоје Стојковић, *Историја српског позоришта од средњег века до модерног доба* (Београд, 1979). Три наслова из овог низа су дело страних аутора, слависта — Волмана и Кроње. Друга Волманова књига, из 1930, заправо је разрада и допуна прве, с тим што је у другој акценат још више стављен на драмска дела, а у обзир су узете не само српска и хрватска драмска традиција, него и бугарска. Осим тога, прва књига, из 1924, обрађивала је драму новијег доба код Срба и Хрвата, а у делу *Dramatika Slovanského Jihu* прво је поглавље посвећено старој хрватској драми — „Renesančné barokní dramatika dalmatsko-dubrovnická“.

Оно што нас овде занима јесте да Волманове студије, у чије вредновање овде не желимо да улазимо, као ни у вредновање осталих радова из ове области о којима говоримо, истичу у наслову речи *драма*, *драматика* и да посвећују много више пажње тексту драме и његовом аутору него детаљима позоришне историје, а најмање говоре о извођачима и чисто позоришним проблемима. Преглед српскохрватске драме у књизи Артура Кроње много је краћи и површнији, а опет узима у обзир више драмску књижевност него позориште. Четири студије остале тројице аутора, и то домаћих аутора, посвећене су превасходно театру. Од њих, Циндрићева књига обухвата и хрватско и српско позориште, док обе верзије Стојковићеве *Историје* и Шумаревић говоре искључиво о српском позоришту. По обиму и ширини захвата у материју можда би само најновија Стојковићева књига заслуживала назив „историја“. Први његов рад, и Шумарићев, заправо су кратки прегледи историје српског позоришта, збир имена и података, а не покушај анализе историјског тока живота театра. Најновија Стојковићева студија је опсежна компилација података, у којој се јавља и тежња да се овима дају смисао и целовитост. У њој такође налазимо и покушај да се уз историју позоришта изложе и кратке скице драмског стваралаштва у одређеним периодима развоја позоришта. Међутим, оне се своде на изношење неколико основних података о ауторима и извођењима, на неколико речи о садржају драма, неколико дефиниција ликова, и на најопштије одреднице типа дате драме.

Ове историје позоришта допуњене су и читавим низом студија о појединим позориштима, или позориштима у извесним регионима, а међу њима и бројем и квалитетом воде студије о Српском народном позоришту у Новом Саду. Иако су оне по својој природи усмерене ка изучавању позоришта а не драме, неке од њих, као *Историја српског позоришта у Војводини, 1736—1919*.

М. Томандла⁵, могу бити и користан извор обавештења о једном периоду развоја драме.

Међутим, из свега што смо досад рекли јасно је да, строго говорећи, немамо уопште једну основну, аналитичку, целовиту историју драме која би обухватала развој ове форме од њених почетака до данас, односно једну историју драме и позоришта заједно. Ова друга — историја која би обједињавала оба аспекта уметности театра, књижевни и сценски — била би заправо оно што нам је потребно. Само би она, допуњавајући податке и оцене о једном, подацима и оценама о другом, могла дати праву слику о развоју наше драмске традиције.

Доминација позоришта у поменутих историјама, и непостојање једне живе, употребљиве историје драме, могли би нас навести да се понадамо како је драма нашла своје место и заслужену анализу у општим историјама књижевности⁶. Али и у њима налазимо став сличан ономе који смо сретали у историјама позоришта, став по коме је драмски текст и у књижевности, као и на сцени, „грађанин другог реда“. Општи утисак о начину на који се драма презентира и оцењује у историјама неких наших најврснијих историчара књижевности говори далеко више о њиховом ставу према драми уопште, него о самом драмском стваралаштву у Срба. Иако свако уопштавање носи у себи опасност да занемари часне изузетке, можемо рећи да је, у целини узев, став наших историчара књижевности према драмском стваралаштву углавном негативан, а да често открива и неразумевање специфичности овог књижевног рода.

У XIX веку, у историјама књижевности о драми се већином говори мало, кратко, скоро као узгред, обично уз негативне оцене рада појединих стваралаца (а ове се јављају чак и када је у питању Стеријино дело), често са благо покровитељским тоном, као да је драма нека врста нужног зла, нешто што је неопходно значајној народној институцији — позоришту, али нема онај значај који имају поезија и проза, а нарочито народно стваралаштво. На жалост, већина производа наше драме и није заслуживала нарочито похвална мишљења, али је постојање Стеријиних текстова захтевало да се о драми поведе мало више рачуна. Тако, рецимо, С. Новаковић, пошто је са неколико кратких реченица, расутих по тексту, изнео незаинтересоване и не нарочито похвалне судове о српским драматичарима (од Рајићевог издања Козачинског до својих савременика — Суботића, Малетића, Бана), даје општи негативан суд о целокупној драмској продукцији који се, чини ми се, може узети као карактеристичан за наше историчаре књижевности у XIX веку:

⁵ Нови Сад, I-1953, II-1954.

⁶ Користим прилику да се овде захвалим мр Ненаду Љубинковићу који ми је љубазно ставио на располагање своју збирку историја књижевности и грађу коју је о њима прикупио за свој рад *Критичка библиографија историја српске књижевности* што га припрема за Институт за књижевност и уметност у Београду.

„Свима скоро нашим драматичарима недостатак је један исти. У њима су слике људи или карактера што су у радњу уплетени, ледене и неизрађене, драматски склоп без округлина, сам састав усиљен и без оне лакости и животне пуноће, која нам вешт драматски производ чини верном сликом онога што се у њему представља. Узрок је томе међу многим другим и то, што у народу ни позоришта није било, него су наше драме састављане понајвише по угледима познатим из читања, и што ни стање књижевности и књижевника, ни околина самога живота нису давале прилике оним студијама које су потребне за драматски рад. Немоћ, као последица ових прилика, види се добро по оскудном броју и писаца и дела“.⁷

Са двадесетим веком ставови према драми су се ублажили и развили, али је све до данашњих дана у историјама књижевности присутан један методолошки поступак који открива колико аутори слабо схватају узајамну везаност драме и сцене, која захтева њихово заједничко и свестрано разматрање. То је схема распореда материје у *Историји нове српске књижевности* Ј. Скерлића⁸, која се понавља и у његовим студијама *Омладина и њена књижевност*⁹ и *XVIII век*¹⁰. Наиме, о позоришту се говори посебно, у самосталном одељку, а о драмском раду појединих важнијих писаца говори се у оквиру њиховог стваралаштва уопште. Односно, гради се дистанца између књижевног, драмског стваралаштва и развоја позоришта као уметничког и националног центра, а тиме се несвесно, а можда и свесно, умањује значај и једног и другог. Овакав поступак може нарочито да штети слици развоја српске драмске традиције, управо због тога што ова није нарочито богата (упркос неколицине изврских писаца), а велики број својих добрих и рђавих страна поседује управо захваљујући позоришту и публици за које је писана.

Занимљиво је да овакав распоред материјала налазимо у историјама књижевности и у најновије време. У драгоцену студију М. Поповића о српском романтизму¹¹ драме Костића, Јакшића и Суботића обрађују се у поглављима о овим ауторима, а о позоришту се говори посебно, кратко, у оквиру опште слике позадине на којој израста књижевност српског романтизма. М. Павић, опет, у *Историји српске књижевности барокног доба (XVII и XVIII век)*¹², говори о барокној драми у Срба јединствено, о текстовима и извођењима заједно, да би се у својој најновијој студији, *Историја српске књижевности класицизма и предромантизма (класицизам)*¹³, поново послужио двама поглављима како

⁷ С. Новаковић, *Историја српске књижевности*, II издање, Београд, 1871, стр. 250—251.

⁸ Београд, 1914.

⁹ Београд, 1906.

¹⁰ Београд, 1909.

¹¹ М. Поповић, *Историја српске књижевности. Романтизам*, I—III, Београд, 1968. и 1972.

¹² Београд, 1970. В. део други: „Српска барокна драма“, стр. 233—282.

¹³ Београд, 1979. В. поглавља: „Позоришни живот 1778—1848“, стр. 167—179. и „Класицизам и псеудокласицизам на сцени“, стр. 409—429.

би посебно оцртао позоришну активност у једном, а драмске форме у другом.

Уопште узев, чини се да драмска књижевност није имала много среће у досада писаним историјама позоришта или историјама књижевности. Иако саздана и од књижевног и од сценског елемента, изгледа да у анализама и једног и другог она није успела да нађе своје место. Али зато у групи ВЕЋЕ СТУДИЈЕ О ПОЈЕДИНИМ ПИСЦИМА, ПОЈАВАМА, ПОЗОРИШТИМА ИЛИ ПЕРИОДИМА налазимо низ радова који драму осветљавају са разних аспекта. Једну од првих међу њима написао је управо историчар књижевности, Павле Поповић, за кога ми се чини да је међу нашим старијим историчарима књижевности имао можда највише слуха за драму. Ово кажем не само због већег броја радова што их је Поповић написао на ову тему, него још више због начина на који је он драму представио у књижици *Југословенска књижевност*, изашлој у Кембриџу 1917. године. У овом кратком, информативном прегледу књижевности Срба, Хрвата и Словенаца, у максимално ограниченом простору, веома сажето, Поповић успева да са неколико реченица оцрта поједине личности, тренутке и особености у етапама развоја српске драме, а да се његова скица не претвори у сувопарно набрајање. Анализа српске комедије коју је Поповић дао у раду *Српска драма XIX века. Комедија*¹⁴ стоји на почетку века, и скоро на почетку низа обимнијих расправа о драми у нас уопште. Пре Поповића, међу њима бисмо издвојили само рад Милана Јовановића *Поглед на драмску литературу о Косову*¹⁵.

Од Поповићеве студије до данас настао је већи број обимнијих или краћих радова који су знатно допринели изучавању и познавању српске драме и позоришта. Теме којима су те обимније студије посвећене могле би се, најуопштеније, сврстати у три велике групе: а) студије о појединим фазама развоја наших позоришта, које покушавају да уз позоришну обраду и драмску проблематику; б) студије о драмским писцима и позоришним посленицима и в) студије о појединим појавама, токовима и правцима у развоју нашег театра.

Издвојену групу чинили би, опет, многобројни *компаративни радови* из области драме — анализе присуства стране драме на нашим позорницама, анализе утицаја великана стране драме на наше ауторе и слично. Иако је тежиште ових радова померено даље од историје српске драме, они често откривају поједине занимљиве аспекте кретања и усмеравања домаће драме¹⁶.

¹⁴ П. Поповић, *Српска драма у XIX веку. Комедија*, Српски књижевни гласник, V, бр. 3, 4, 5, 6, 7, 8. и VI, бр. 1, 3, 4, 5. (1902).

¹⁵ Београд, 1890.

¹⁶ Највише таквих радова написано је, вероватно, о Шекспиру. Тако се, на пример, тренутно на београдском Универзитету припрема дисертација Д. Михајловића о *Утицају Шекспира на српску драму XIX века*, а недавно је одбрањена докторска теза В. Милановића *Шекспир у југославенској књижевној критици од првих југославенских спомена Шекспира до 1918* (Београд, 1978).

Навела бих неколико примера новијих студија из поменуте три групе: за прву, књигу Петра Марјановића, *Уметнички развој Српског народног позоришта, 1861—1868*¹⁷; за другу, студију Васа Милинчевића *Коста Трифковић — живот и дело*¹⁸; за трећу, дело Властимира Ерчића, *Историјска драма у Срба од 1736—1860*¹⁹. Избор примера је намеран, јер њиме желим да истакнем читаву једну линију у изучавању српске драме, за коју мислим да у последње две деценије има важну улогу. Наиме, сви ови радови настали су као докторске дисертације. Радова о драми и позоришту који настају у овом облику има све више и њихов допринос историји српске драме веома је велик. Они су учинили много за квантитативно и квалитативно повећање броја и озбиљности студија из ове области у времену после другог светског рата.

И на крају, да споменемо најбројнију, временски најтрајнију и по резултатима веома богату групу радова о српској драми и позоришту коју смо, у недостатку бољег термина, дефинисали као СИТНИЈИ ПРИЛОЗИ, мада се придев „ситнији“ у њиховом случају може односити само на број страница, а никако на вредност. У њу спадају чланци, позоришне и књижевне критике, све оно што је о позоришту и драми објављивано у дневним листовима и часописима током целе наше новије културне историје.

Од свих видова праћења и изучавања српског театра, *периодика* је од самог почетка играла можда најважнију улогу. Од кратких бележака о извођењима драма до надахнутих позоришних приказа какви су они што их је Лаза Костић писао за „Матицу“, од анализа позоришних извођења до коментара о представама који прерастају у критичке оцене дела и аутора, какве су писали В. Глигорић или М. Богдановић, периодика је преносила текућу критику, нове податке, оцене. У њој су објављиване релевантна грађа, преписка и библиографије. Па и сами текстови драма не ретко су у њој објављивани први пут. Ту налазимо изврсне анализе драмских дела, драматичара, позоришних проблема, појава и целина у историји драме. Листа имена аутора и наслова значајних прилога проучавању српске драме и позоришта у нашој периодици тако је велика да је немогуће споменути један наслов или једно име а не нанети неправду десетини других.

Растурени по часописима и новинама, ови прилози, на жалост, захтевају време и труд да се до њих дође. Отуда можда и честа појава тематски организованих зборника постојећих или нових чланака, о ауторима, појединим делима или периодима, који покушавају да на једном месту окупе избор најбољих радова на дату тему. Ови зборници су део општег напора, све виднијег у последње време, да се у изучавању и презентирању на-

¹⁷ Нови Сад, 1974 (настала 1973).

¹⁸ Београд, 1968 (настала 1965).

¹⁹ Београд, 1973 (настала 1963).

ше драмске баштине и позоришне традиције превазиђе, бар делимично и привремено, један од њихових основних недостатака — фрагментарност.

Заједно са недовољним повезивањем позоришног и књижевног аспекта драмске традиције у истраживањима, и са немарним односом према издавању текстова наше драмске баштине, ова фрагментарност досадашњих проучавања историје драме и позоришта у Срба представља највећу кочницу живљем и садржајнијем изучавању српског театра. Превазилажењем ових недостатака, рад на истраживању, анализи и оцени историје српске драме и позоришта моћи ће да постигне целовитије и обухватније резултате. Досадашња истраживања обезбедила су таквом раду почетну, корисну и богату основу, на којој треба даље градити.

Dr Marta Frajnd

A SURVEY OF THE STUDIES IN THE HISTORY OF SERBIAN DRAMA

Summary

Serbian literary and theatrical criticism has so far produced a considerable number of studies in the texts, history and evaluation of Serbian drama. This is an attempt to present them in a short and systematic survey.

Drama research in Serbian literature and theatre took several forms: a) bibliographies; b) histories of drama and theatre and general histories of literature; c) studies about particular theatres, authors, works or periods; d) essays, articles and theatre criticism. All these forms of approaching Serbian drama have some general characteristics: a lack of unity between literary and theatrical approach, a lack of interest in editing dramatic works (especially those from earlier periods) and a lack of comprehensive surveys. Therefore, although much has been done in this field, history of Serbian drama still remains in fragments. But the work done so far is a rich and helpful foundation for further research and criticism.

Мр СЛОБОДАНКА ПЕКОВИЋ (Београд)

НЕКИ ПРОБЛЕМИ ДОМАЋЕ ТРАДИЦИЈЕ И ИСПИТИВАЊА СТРАНИХ КЊИЖЕВНОСТИ

Посебан печат проучавању домаће књижевне традиције и њеном односу према страним књижевностима дали су представници такозване универзитетске критике, који су у својим тумачењима дела и књижевних феномена полазили пре свега од једноставне идеје о просвећивању народа, о потреби да се широка читалачка публика упозна са најновијим кретањима у страним, нарочито европским књижевностима. С друге стране, мада знатно умереније, трудили су се да у европске оквире сместе и правилно оцене вредности националне креативности. У домаћим научним круговима компаративистика се развијала првенствено под утицајем француских теоретичара¹ и углавном се две или више књижевности. Таква проучавања условљавала су и две или више књижевности. Таква проучавања услољавала су и посебан однос према мањим литературама које су посматране као огранци културе и књижевности великих народа. У паралелним истраживањима, трагање за узорима и утицајима, за мотивском и тематском оригиналношћу, готово увек се објашњавало теоријом о миграцији мотива. При томе се није водило довољно рачуна о чињеници да се мотиви, теме и типови у сусрету на новом структуром културе мењају и постају оригинални и различити од узора².

И овај летимичан приказ компаративистичких изучавања књижевности у нас може да покаже како се савремена компаративистика све јасније одриче уског интересовања за фактицистичко испитивање појединачних веза и утицаја, које нужно за-

¹ Тек у новије време дошло је до већег уплива америчке (Рене Велек, Хари Левин), а нешто доцније и совјетске компаративистичке школе (Жирмунски, Неупокојева).

² У својој књизи *Европски оквири српске књижевности*, Београд, 1970, Драгиша Живковић трага за местом наше књижевности у европским романтичарским оквирима и покушава да у општим токовима романтизма сагледа нашу књижевност као оригиналну целину, која, свакако, зависи од других књижевности, али се не развија само под утицајем неке велике литературе.

немарује промене настале у узајамним утицајима двеју културних средина. Француска компаративистика свакако је извршила највећи утицај на наше компаративисте старијег нараштаја. Они су уважавали и примењивали методолошке поставке француске школе, изучавали су и тражили узор и утицаје, формулисали хипотезе о разноврсним контактима који су били пресудни при стварању неког дела. Упоредна књижевност се за њих помало стапала са Гетеовом визијом књижевности без националних граница, насталом зближавањем разних литература и премошћавањем друштвених, политичких и језичких препрека. Тако, на пример, Никола Банашевић, у обимним компаративистичким истраживањима о међусобним утицајима француске и наше књижевности, покушава да разјасни проблеме ширења књижевних идеја и мотива и препознавање преузетих мотива који су се дубоко укоренили у некој другој књижевности. Пратио је велика културна и историјска померања у прошлости, изучавао искуства која су у народној имагинацији остала као сећање на историјска збивања, проучавао је сусрете и велике војне походе, сматрајући да су мобилна времена изузетно погодна за измену и прихватање нових идеја и нових културних мерила. У таквим општим комешањима, примањима и давањима, посебну пажњу посветио је питању традиције и књижевних позајмица. Слично Милошу Тривунцу и Александру Белићу, Банашевић традицију не сматра затвореном и недељивом својином једног народа, већ заједничким идејним добром свега човечанства, добром које може да живи само у општем прожимању култура.

Присуство професора компаративиста у српској књижевној критици могло би се пратити у неколико основних токова. Први, и свакако најважнији је вид испитивања традиције, и то широко схваћене. Пре свега испитивање класичне, грчке и римске, затим европске и најзад наше домаће, народне традиције. Посебну пажњу посвећивали су испитивању узајамних утицаја античке и страних књижевности на домаћу. Компаративисти су, полазећи од различитих почетних поставки (афирмативних или критичких) испитивали и обогаћивали новим научним методама све ове видове изучавања традиције³. С друге стране, увели су нову методологију — неку врсту доцније много коришћене текстуалне критике у којој су покушали да разреше питање проблема књижевних позајмица служећи се тековинама позитивистичке, психолошке и културолошке науке о заједничкој, колективној свести и теорије о архетипима. Ова испитивања неки од њих су покушали да прошире и поткрепе доказима из језичке историје и лингвистике (А. Белић, М. Тривунац), и помоћних историјских наука (С. Петровић, Н. Банашевић). Овакав про-

³ Милош Тривунац, на пример, упоредном критиком текста, Александар Белић анализом стила и језика, Љубомир Петровић анализом стила.

ширен приступ довео је до промене односа према литерарном делу које се тумачи као извор нових значења и вреднује према резултатима које открива пажљива анализа. У преиспитивању националних и традиционалних вредности компаративисти су имали значајан удео. Милош Тривунац, Александар Белић, Миодраг Ибровац, Никола Банашевић и Владета Поповић с посебном страшћу су обрађивали теме које представљају основу националне традиције: народну поезију, дело Вука Караџића и Његоша. Народна поезија, народни језик, Вук и Његош као природни и врхунски наставци исте линије у књижевном стварању, представљали су прави изазов да се докажу тезе о узајамној блискости и сродности разних националних књижевности. Била је то, такође, и могућност да се наша дела и писци поставе на одговарајуће место међу сличним делима и писцима других народа. Нов начин методолошког испитивања, извођење до тада непознатих паралела⁴ и проналажење нових вредности у добро познатим и раније већ проученим делима, биле су одлике приступа којим су успели да на нов начин осветле домаће теме. Проналажење корена и даље је у жижи интересовања, али су испитивања тако заснована да више није довољно објашњавати националну заоставштину већ је довести у везу са другим националним баштинама, испитивати везе, пронаћи сличности, докучити којим су се путевима сличности оствариле.

Сви су се ови научници, компаративисти, још на студијама упознавали са европском књижевном мишљу. Знања стечена код најбољих професора и неуморни рад омогућили су им да формирају нове приступе домаћој књижевности. Доцније су лична искуства и сазнања преносили ђацима Университета. Разумљиво је што су годинама остајали верни првим открићењима научних метода и поступака. Широког образовања, били су у могућности да искажу своја гледишта добро проучивши проблеме страних књижевности на самим изворима. У предмет интересовања и проучавања уносили су акрибичну озбиљност, а класичну традицију и даље су сматрали обавезним полазиштем. Из тог споја темељитог и опсежног упознавања са самим изворима и закључивања на основу чињеница, формирана је методологија која је свој смисао налазила у свеобухватном разматрању књижевних веза и сродности. Националну традицију посматрали су и оцењивали као део опште књижевности, и то део који треба да се уклопи у европске и светске оквире. Како су били у могућности да одмеравају и упоређују разне вредности, они су не само превазишли национално прецењивање, него су успели да заобиђу и традиционално национално потцењивање сопствених вредности. Већ најстарији предавач опште књижевности на Бе-

⁴ Никола Банашевић је тражио и налазио паралеле између француског јуначког епског песништва и наших народних песама о Краљевићу Марку, Владета Поповић између Милтона и Његоша, Љубомир Петровић између Молијера и Јована Стерије Поповића.

оградском универзитету (Великој школи), један од првих који се школовао у иностранству, Светомир Николајевић, долази са чврсто формираним схватањем о духовном јединству европске и светске књижевности и о континуитету који не дозвољава да се стварање једног народа посматра издвојено. Он верује да је књижевност опште добро свих народа и да уметничко дело својом естетском вредношћу прераста оквире једног народа и прелази границе. Мада дела Светомира Николајевића нису била трајније вредности, у њима се налазе зачеци оних великих те-и интересовања којима ће се доцније много успешније бавити други компаративисти. Био је један од првих који је обратио пажњу и осетио вредности и особености малих и недовољно познатих књижевности. Књигом *Приповетка у Грка* (1904) Николајевић је пуну пажњу обратио и на једну, у том тренутку, мало познату књижевност. Говорећи о сувременој грчкој приповеци као да је хтео да докаже да нема литература које су значајније само зато што припадају великим народима, већ да постоје само дела о којима се може судити истим мерилима.

Многи од наших компаративиста су учинили и корак даље: покушали су да објасне смисао књижевног стваралаштва ослањајући се углавном на античко философско искуство (С. Николајевић, В. Поповић), или на француске теоретичаре литературе (М. Ибровац, Љ. Петровић), док су други књижевност посматрали као део традиционално схваћене културе уметности и образовања (Н. Банашевић, С. Петровић, А. Белић). Бавећи се врхунским достигнућима светске књижевности, ови професори су стекли осећање космополитизма и научили да се истим мерилима морају мерити сличне појаве. На тај начин они су засновали неку врсту једнакости естетичког просуђивања књижевних дела, а у многим компаративистичким радовима и практично су доказали оправданост те естетичке нивелације⁵. Израженом схватању да је вредно свако дело које има објективне квалитете, без обзира одакле долазило, допринело је и драматично развијање свести о могућностима националних књижевности, као и срећна околност да су сви ови писци били поштоваоци античких и римских аутора, код којих се проблем националне припадности није постављао. Већ на самом почетку рада стекли су свест о значају проучавања којима су се бавили, и свест о величини „мисије“ коју треба да обаве. Као ученици и савременици Јована Скерлића и Богдана и Павла Поповића и сами су разрађивали концепт упоредног изучавања књижевности и прихватили и наставили широко засноване просветитељске идеје *Српског књи-*

⁵ Естетичка нивелација примењена је у готово свим упоредним радовима ових компаративиста. Тако, нпр. Милош Тривунац употребљава иста критичко-естетичка мерила при поређењу стихова Јована Јовановића Змаја и Хофмана фон Фалерслебена или Валтера фон дер Фогелваједеа.

жевног гласника. Поред идеје о формирању националне науке, истакли су и потребу остваривања ширег идејног и културног проучавања и зближавања народа преко науке и уметности. У то име су оснивали разна друштва међународних пријатељстава и часописе у којима су окупљали сараднике из разних земаља; писали су дела попут *Француско-немачког духовног зближења*, и по страним градовима држали предавања о нашем књижевном благу. Тако настају студије у којима се испитују међусобни утицаји пронађени у делима разних књижевности, прате се мотиви и типови, испитују књижевни облици и стилови. Брижљиво припремана упоредна проучавања текстова открила су овим научницима — специјалистима, широке могућности тумачења дела на бази сталног супротстављања општег и посебног, националног и светског⁶. У обимним студијама све се чешће испитују односи, утицаји и одједи уз пажљиво праћење текста самог књижевног дела⁷. Тако настају разни прегледи и библиографије за које би се пре могло рећи да су историје а не приручници и уџбеници књижевности⁸. Развили су и дотада недовољно коришћен метод упоређивања текстова, делова текстова, мотива и сижеа. И као када се неки предмет изненада осветли са дотада невидљиве стране, па се открију сасвим неслућене визуре, тако су и компаративисти, потпуно свесни могућности овога метода, померили границе сазнања, окушавајући се на управо највише проучаваним и најбољим националним вредностима, било домаћим или страним.

Рад на приближавању духовних вредности различитих култура био је веома важан. Књижевност није искључива својина појединих народа, већ се мора приближити свима којима су обухваћени зрачењем једне културе или цивилизације. Већина ових компаративиста сматрала је општу књижевност универзалне вредности одређеним циљем компаративних изучавања. Универзалне вредности проналазили су после дугих испитивања и вредновања међу сличним остварењима разних народа. Били су прожети мишљу о интегралном књижевном прожимању и о праву свих људи да уживају и познају оно што је најбоље у литератури без обзира на националне или језичке баријере. Они су готово једнодушно делили Гетеово интегралистичко схватање опште књижевности и све више се приближавали модерној текстуалној критици, покушавајући да испитају корене и место традиције, и да полазећи од појединачног (једног мотива, песника или феномена) дођу до општег. Испитивање традиције заузимало је

⁶ О томе у књизи Иве Тартаље *Почеци рада на историји опште књижевности код Срба*, Београд, 1964, стр. 7—19.

⁷ На пример, књига и Млоша Тривунца *Гете у српскохрватској књижевности*, Београд, 1932. или Владете Поповића *Shakespeare in Serbia*, Лондон, 1928.

⁸ На пример, *Преглед француске књижевности од постања до данас*, Београд, 1929, Љубомира Петровића.

важно место у њиховом схватању књижевних вредности. Традиција једног народа није затворена и недељива својина, већ је заједничко идејно добро свега човечанства и може да опстане само у свеопштем мешању култура.

У кругу питања о прожимању и потреби понављања идеја и мотива, постављало се и питање оригиналности песничких позајмица. Решавајући тај проблем на разне начине и служећи се различитим примерима, дошли су до готово истих ставова: преузимање је оправдано — чак и када сличности нису случајне — уколико постоји естетска оправданост и уметничка сврсисходност.

Својим тумачењима књижевних феномена померили су границе компаративистике и опште књижевности и променили схватање улоге и места наше књижевне традиције у оквирима европског и светског наслеђа. Са интензивнијим утицајем лингвистике на књижевну мисао, компаративисти су више пажње почели да посвећују проблемима стила и језика уопште. Александар Белић је у језику видео средство културног и духовног препорођаја једног народа, а промене у језику је тумачио оним историјским процесима који условљавају промене у култури. На нов начин интерпретирају се књижевне позајмице које су најочигледнији примери узора и утицаја и које по новом схватању имају статус оригиналног дела. Утицаји и рецепција појединих дела у новој духовној и културној клими посматрају се са жељом да се открије прави извор надахнућа неког песника, настајак дела или порекло мотива, али не само ради фактографског бележења, већ и да се на основу тог испитивања установе промене у погледу на свет и неминовни преображаји у осећању живота.

Мр ИВАНКА УДОВИЧКИ (Београд)

ПЕВАЊЕ НА НЕМАТЕРЊЕМ ЈЕЗИКУ И О ИЗБОРУ ПРЕВОДА

Терминологија се мења, али и живот.

Певање и мишљење — добро је насловио везу Светозар Марковић. Али некада певање претходи мишљењу, а некада се они поклапају.

Песници имају антене којима слуте будуће, или хватају сувремено из разних области животних спознаја. Песници чак и пренесу термин, а понекад читаћу изреку, да би једном утврђеном формом ограниченог значења рекли нешто ново, или обухватније. Тако је шведски песник БЕЛМАН КАРЛ МИКАЕЛ, „један од најбољих лиричара света“ узео израз *nota bene*, и певао, под истим насловом, ову песму:

Преда мном је флаша течна злата.
Нота бене: с Рајне донесена!
Уз то жена лепа, умиљата —
Нота бене: то је моја жена!
Весео сам ко Епикур што је,
Нота бене: само данас — то је!

Данас! Сутра већ бриге ће бити
Нота бене: том ко бринут знаде.
Новца немам, морам позајмити,
Нота бене: ако ми ко даде.
Сретним чине нас: љубав и вино,
Нота бене: само то једино!

Са судбином немој трговати.
Нота бене! — Бирај речи благе!
Само не смеш страшилом назвати
Ни умилност ни стас своје драге.
Хлеб насушни за ме је лепота —
Нота бене до краја живота!¹

¹ Karl Mikael Belman, *NOTA BENE!* из књиге: Трифун Ђукић, *Поезија векова*, Култура, Београд, стр. 245.

За овог песника XVIII века ми бисмо рекли да је савремен и по својој лакоћи казивања, и по том убацивању страних речи, јер су те особине очигледне у савременој поезији, а у нас нарочито у словеначкој. Међутим, нећемо расправљати да ли је то Микаел савремен, или нама одговара понешто и из живота XVIII века, јер постоји толико добрих радова о савремености, трајности и иновацији у поезији, и сублимних опажања о додиривању сензибилитета у разним вековима². Нас овде занима сасвим друго: закономерност у певању, и како песник користи нематерњи језик, да би јаче ангажовао слух читалаца.

Нису случајно у Белмановој песми и наслов и сви рефрени дати латински. Разрешење песничке поруке је ту, у рефренском *nota bene*, а рецимо, успут, да рефрен може бити један од сигурних мерила у суђењу о вредности песме. То спомињемо јер још увек се расправља — подлеже ли естетско објективним мерилима вредновања, или не подлеже. У Белмановом тако инвентивно нађеном рефренском *nota bene*, и још у разрешењима тог самоупутног: ПАЗИ ДОБРО, разрешењима као што су: „са судбином немој трговати“, или пази добро „то је моја жена“, или самоупозорење да никада не треба туговати — дат је његов поглед на свет, на епикурејство, на однос према животу уопште.

*

Има још и много других песничких себеисказивања на нематерњем језику. Неки узроци тој појави су већ објашњени, као и зашто долази до тог феномена, али сви узроци одређеног песничког чина и начини његовог исказивања нису још објашњени, нити ће бити објашњени једном за свагда, јер живот намеће песничке измене.

Од објашњених узрока, давно познатих у науци о књижевности, су, на пример, певање на језику учених — на латинском — у Италији и у нас на Приморју, или у Јапану певање на старокинеском.

Позната је и употреба речи из разних језика у једној песми, да би се и на тај начин доказало једнокоренство људскога доживљавања као што је у *Ламенту над Београдом Црњанског*³.

Постоји и разлог обраћања песничког нематерњем језику, разлог који није довољно запажен у науци, а можда ни децидирано изложен. Реч је о *спонтанитету који мора да се објави*, и то на нарочит начин.

Када постоји неодољива потреба песника да искаже нешто најдубље интимно, или кад у његовој осећајности ради нека провокативна тачка, било које врсте, од анималног до астралног, он

² Исидора Секулић, *Изохимене у књижевностима*. У књизи: *Аналитички тренутци*, Сабрана дела И. С., књ. IX, Нови Сад, Матица српска, 1966, стр. 224—234.

³ Милош Црњански, *Сабране песме*, Београд, 1978, СКЗ, књ. 474, стр. 140—147.

јој нађе нарочит пут одушка. Песник проговара необичним за њега језиком, или, страним језиком. За потврду о овом разлогу изнећу два аргумента. Прво, аргумент из личног искуства, а затим из туђег.

У Паризу, пре три године, завршавајући једну збирку⁴, писала сам песму, која је негде у средини збирке, под насловом *Metro-memento*.⁵

У тај прелид унето је: доживљај многољудног Париза; жаргона у њему; игре светла и таме у метроу доведене у везу са светлоснотамним играма у глави Дантеа; музика брзина и сећање на неке моје пријатеље. Одједном, финале тог момента издиктиран ми је у духу на француском, што ме је запањило, јер француски разумем, али слабо говорим. Покушала сам касније да преведем на свој језик те стихове, међутим у томе нисам успела. Не

⁴ Иванка Удовички *Не чујем обичне наредбе* — прелиди. Збирка делимично објављена у *Летопису Матице српске*, 1977, св. 6, књ. 419, стр. 721—733.

⁵ Одломак песме испеван на француском гласи:

Mouton-duvernet
à nos moutons.
Métro.
Dante
ily en avai t un
dans son âme
mais l'électricité
de son cerveau
et la clarté de son ciel
comme le visage aiment
de Beatrisse,
n'ont pas été souffisants
pour passer
son métro de souffrance.
Et s'est, pour quoi lui donna
la main un poète classique
qui ne conait pas l'hésitation.

Étoile
Shangeons.
Métro à Paris
tantôt francé
tantôt doux-noir
toujours avec sa musique
des jargons.
Ca fait bien
descendre
les esqualliers blancs
Sacré-Coeur
tout noir.

Métro
ma bien aimée muzique,
mais trop est difcil,
partir sans luth!
Je vois bien
ma direction:
La porte
dernière.

зато што би лексика српскохрватскога језика била сиромашна, већ вероватно зато што не могу да изазовем у духу и чулима такво стање, које би, као у оном тренутку, дало спојеве у смислу и динамици, који су се на француском тако добро слили.

*

Рајнер Марија Рилке је, у том истом Паризу, доживео нешто, не идентично, али ипак мало аналогно, доживео је *немоћ на свом језику* и могућност да на француском искаже нешто што га је мучило. Песник познат широм света, осетио је да је као болесник нем, док је бирао речи за обожаваног Родена. Није могао да нађе ништа што би му одговарало за израз свог комплексног осећања у богатој ризници језика чувеног по песничкој филозофској традицији и трајно великих музичара.

Доказ о том чуду, које се десило песнику, да му се оно што није могао да искаже на немачком објавило само на француском, имамо у Рилкеовом писму, упућеном Родену, 11. IX 1902, уз песму, такође на француском, испевану за овог великог скулптора. Ево једног малог извода из писма који све то лепо објашњава:

Mon cher maître,

Il vous semble sans doute assez étrange que je me mets à vous écrire, ainsi comme vous (dans la grandeur de votre bonté) m'avez donné la possibilité de vous voir si souvent. Mais toujours devant vous je sens l'imperfection de ma langue comme une maladie, qui me sépare de vous, même dans le moment où je suis tout près.

Ainsi dans la solitude de ma chambre je m'occupe à préparer les mots, que je veux vous dire le lendemain, mais puis, le temps venu, ils son morts et attaqués des sensations nouvelles, je perds tout moyen de m'exprimer.

Quelqefois je sens l'esprit de la langed française, et un soir, me promenant dans le jardin du Luxembourg, j'ai inventé les vers suivants, qui ne sont pas traduits de l'allemand, et qui me sont venus je ne sais pas sur quel chemin secret, dans cette forme-là: /.../.⁶

Рилке наглашава да стихови нису преведени са немачког, и сад, ако песник разуме што казује, а не може, понекад ни сам да преведе себе, да ли може ко други да му преведе мисли осећања, хтења људска и артистичка, поруке? Или, како превести један опус, рецимо Шекспиров, када се још расправља о семантици његових спрегова и о оправданости његових каламбура? (Да ли је тај трагед следио аристотеловски захтев: спојити трагично и хуморно; или је страшни зналац живота, људске психе и нарави времена, знао из себе, без Аристотела, да црно никад није сасвим црно, па је спајао речи како год је хтео, односно мислио да тако треба да их споји? (Истражује се још Шекспир, и

⁶ *Rodin et les écrivains de son temps*, Musée Rodin, Paris, 1976, p. 121.

врсних шекспиролога има у Југославији, а рано се започела, и у међуратном периоду заострила кавга ко је добро преводио Шекспира, а ко није, и, нарочито, како у том погледу стоји преводац Лаза Костић.⁷ Велика научна дискусија свела се на закључак да су његови преводи, ипак, доста добри. (Ја употребљавам реч *поуздан*, и за превод, и за преводиоца). Али кад већ говоримо о Шекспиру и о творцу велике поеме *Santa Maria della Salute*, који је Шекспира преводио са двадесетак година, и, затим, кад говоримо о певању и језику, споменимо још и ово: мишљење југословенских научника је да је Шекспир негативно утицао на младога Лазу, јер се овај пелцовао од Шекспира каламбурима, а, и иначе склон играма речима, заволео је да „засењује“ каламбурима људе, односно околину, па је и у поезији постао необуздан, и чинио недопустиве спојеве.

Кад се данас размотри та лудост Костићева и анализирани примери који би у најмању руку требало да буду доказ необузданости, или чак манитости једне личности, или доказ песничког бенављења, слободно се може рећи да је такво мишљење наивно. Песник не мора слагати речи ни логички, ни граматички савршено правилно, односно у редоследу научничког излагања мисли. Затим, ако је песнику допуштено да створи успеле метафоре, зашто му је забрањено да се игра језиком, односно да се вежба у комбинаторици комуникације. И, ко је још музичару забранио дисхармоничан акорд, шум и моментални тресак?

Тешко је разумети песничке замрсе, и не чудим се податку који је изнео колега из Немачке да у Немачкој још није реципиран Његош, јер и Едгара Алана Поа прво је разумео песник, и то са другог континента, Бодлер, па тек онда научници, и сви други. Ко зна да неће неки сличан случај бити и са Лазом Костићем? И вратимо се нашем закључку: не може се свака песма сасвим добро превести, или апсолутно верно. Заиста, је ли разрешио ко у свету смисао епитафа који је Рилке певао за свој надгробни споменик? Наши познаваоци Рилкеа преводе тај епитаф различито.⁸

Иако је тешко превести песника у неком стиху, или у целини његова стваралаштва, преводити се мора.

Зближавање људи превођењем књижевности насушна је потреба данашњице, и никада нису сувишне расправе о томе шта је добар превод. А тих расправа, и савета о томе како треба преводити, има у свету толико, па и у нас. Између осталих искрених саветодаваца, ја ћу споменути само Исидору Секулић, јер нам је она оставила велико искуство о томе како ратовати с језиком, било да се ствара, било да се преводи, а успешно је преводила са скандинавских језика, са енглеског, руског, немачког, латинског,

⁷ На пр. Богдан Поповић, *Шекспир и др. Лаза Костић*, у књизи *Лаза Костић*, приредио Младен Лесковац, Београд, 1960, СКЗ, књ. 359, стр. 202—210.

⁸ Рајнер Марија Рилке, зборник радова, Београд, 1978, стр. 20.

и читала грчки у основној школи, и Леопардија у оригиналу још у раном детињству.

Овај, за мене поуздани преводац, имао је обичај да примере који су му служили за анализу о томе шта је то поезија, шта морални чин, шта идеал, сврховитост итд., да пример за тумачење даје у оригиналу, како би барем они који могу доживели лепоту оригинала, а онда, иза оригинала је следио превод.

Тај метод напоредног штампања оригинала и превода уобичајио се у нас⁹, а некада се доноси и графија песникове, мада то поскупљује штампање. Спомињем графију, јер на основу ње може истраживач да нађе у неком архиву, тобож изгубљени текст, и тако допринесе југославистици, а може и Југословен на основу неког писма, записа, расправе да открије податке корисне за германистику, хунгарологију, или, чак, лингвистику, етнографију, социологију уопште. Ми још увек и не слутимо довољно какве значајне могу бити везе између наука.

У нас се од давнина доста преводило (чули смо јуче о преводилаштву на двору Деспота Стефана Лазаревића), из класичних и европских књижевности. Преводили су универзитетски професори, стручни преводиоци и песници.

У међуратном периоду превођена је и поезија најудаљенијих народа, јер је први светски рат већ учинио да схватимо да нам сваки човек може бити брат. Данас је преводилаштво још интензивније и преводи се чак изнова литература из разних епоха, наша и страна, од руских формалиста и футуриста, до савремене поезије далекоисточних народа. Но како да раде истраживачи, којима је, на пример, задатак да проучавају међуратну књижевност, као што је то мој задатак, или да проучавају рецепцију југославистике у свим временима, и то на основу изучавања архивске грађе, што ми је, такође, годинама био задатак, ако нису имали ту срећу да науче *више* језика да би могли проучавати разнородне утицаје, дотицаје, прелазе и подстицаје? Затим, намећу се још и следећа питања: ко да изабере најбољи превод из више њих, ради неког проучавања писца, и како се оријентисати у избору? Одговарамо врло одлучно: *истраживач ће да бира*. Јер он мора сам себи све да припреми за анализу, па мора и одабрати један или више превода од више њих које ће уважавати.

Добро би било на овом скупу чути научнике из разних земаља како они раде тумачећи песништво, а ја ћу нешто саопштити из свог искуства.

За једну анализу ја користим увек цео арсенал знања који имам из југословенских књижевности, од изворног познавања текстова — јер често ми један текст много каже о другом, или писац о писцу; затим користим знања о књижевности уопште, од методике научног рада, до развитка књижевних теорија и развитка критичких метода. Даље, много су ми помогла дуго-

⁹ Такво је напоредно штампање поеме *Слово љубве*, Деспота Стефана Лазаревића, Београд 1979, „Слово љубве“.

трајна и темељна проучавања појединих писаца, јер, на пример, од Исидоре Секулић и Милана Кашанина, које сам проучавала по десет година сваког од њих, добила сам безброј корисних информација и, проучавајући их, практично увежбавала најразноврснија срањивања књижевног материјала. Од Исидоре Секулић, великог путника, сазнала сам много о другим земљама, културама, о духу појединих језика, пословницама, мудростима и поезији разних народа. Милан Кашанин ми је био добар водич кроз културу Европе, и нашу међуратну духовну климу, о којој је оставио бројна сведочанства, као и опширне записе о сусретима са нашим и страним великим ствараоцима. Затим, његов опус обухвата неколика подручја: архитектуру Европе и нашу; ликовно стварање наше и стране; старо и ново; књижевну историју и књижевну критику, и оригиналну књижевну продукцију. Но не консултујем ја само књиге, и примарну и секундарну литературу о неком писцу, или предмету испитивања, већ консултујем, кад год ми се укаже прилика, живе стручњаке из најразноврснијих духовних области. Тако вишеструко проверавам себе, односно своје налазе о грађи коју ћу употребити, и ваљаност свога избора превода, и то ми све користи да стекнем *осећање сигурности* да ми је материјал за анализе поуздан и добро припремљен за рад. Тад почињем рад на тексту и одређена истраживања. Испитујем како је изражен духовномисаоноосећајни свет ауторов, какви су његови односи у координатама времена и према људској заједници којој припада, где су елементи које зовемо универзалним, и у чему је специфичност магије његовог говора. Понекад, пак, вршим сасвим уска и специфична истраживања, али која су, такође, неизводива без околних сваковрсних испитивања. Но то је рад на тексту једног писца, или на опусу једног ствараоца, али за широка испитивања суштина и стилова епоха, књижевних праваца, укрштаја и подстицаја стваралаштва разних народа најбоље би било знати, ако не све језике света, а оно барем понеки језик севера и југа, истока и запада, или, могла би се пожелети и друга комбинација, да на пример знамо добро све индоевропске језике, ми југослависти, да бисмо изворно могли сазнавати шта је из чега произишло, шта је слично, а шта различно и зашто, а од неиндоевропских језика, на пример да знамо неки суседни језик, на пример мађарски, јер, познато је: блискости у начину живљења резултирају неким блискостима у уметничком продуковању, што је утврђено на усменом стваралаштву, обичајима, мелодијама, али, што се да утврдити и на индивидуалној, или уметничкој књижевности. Једног *Буњу Вељка Петровића*, или *Српско чобанче Ђуре Јакшића*, могао је написати и Мађар, мислим по тематици, садржини, обликовању ликова и опису обичаја. Но оставимо се сањарења о полиглотици. Ми морамо радити са знањима која имамо, и уз помоћ преводаца, односно на основу превода писаних, јер ако бисмо и користили компјутере, на пример у раз-

лагању лексичког материјала, разврставања рима, итд. ипак не бисмо добили све од жичаног мозга. Он не зна да прави хипотезе, да смисаоно користи разноврсну класификацију, односно у свим могућностима које открива човек, а не машина, нити зна да преведе осећајне импулсе, изненадне, и ретке, какви су били, на пример у Рилкеа, о чему смо већ говорили. Компјутер не може сам ни изазвати смисаоно варничење, нити владати њим. А компјутерска поезија је крахирала пред човековом, знамо врло добро.

*

После тумачења неких разлога певања на нематерњем језику, и после истицања неминовности истраживача да се ослоне на бескрајно користан рад преводилаца, дају примере мога суђења о поузданости неког превода.

Судићу о преводима из старокинеске и јапанске књижевности. Намерно су изабрани примери из песничког говора минулих векова, да бисмо видели да ли ти далеки и стари језици кроз своје текстове што говоре о вечно људској трагици и вечно лепом у мудрости живљења одговарају сензибилитету и мисаоности модерног човека.

Ли-Тај-По, велики кинески песник из прве половине VIII века, превођен је и цењен у нас. Црњански је у своју *Антологију кинеске лирике*, 1923, унео дванаест његових песама, од којих се не зна која је дивотнија, почев од песме о девојкама из Јуена, па преко песме о чапљи-пахуљи снега, и све до последње: *Вечна слова*.

За упоређење смо узели песму која није најуспелији превод Црњанског из Ли-Тај-Поа, али је, по мом осећању, далеко успелији од новијег превода који је дао Милан Николић, у антологији *Кинеска класична поезија*, објављеној 1972. године.

Николић је, са искреним дивљењем, написао да је Ли-Тај-По један од „највећих мајстора стиха свих времена“ и да ће он свакако утицати и даље на развој кинеске лирике, међутим, он је мање успео у свом преводу од Црњанског зато што није пренео дух и карактеристике кинеске песме, него је оригиналу наметнуо начин мишљења и калуп наше народне песме, користећи руидментарну словенску антитезу. Ово би било веома чудно, чак бизарно, да не претпостављамо да је Николић то извео зато што је схватио (читамо то из Николићевог тумачења песничког животаписа) да се Ли-Тај-По највише инспирисао кинеским народним песмама, па је онда, ваљда зато, у преводу имао на понароднавања, односно посрбљивање оригинала. То је моја претпоставка преводиоачеве интенције, али никаква добра намера не оправдава неадекватан превод. Затим, Николић је запазио да је Ли-Тај-По постао светски познат баш по необичној концизности и једноставности својих песама, а у преводу је четири

кратка кинеска стиха дао у осам развучених, убацујући речи и питања којих у оригиналу уопште нема. Тако његов превод гласи:

Мисли тихе ноћи

Крај саме моје постеље
пао месеца путељак

или је то можда иње?
Или ноћног Сунца зрак?

Тад подижем главу и гледам
кроз прозор, у даљину.

Затим је поново спуштам
и мислим на домовину.

Стихови: Или је то можда иње (или ноћног Сунца зрак) су рудиментарна словенска антитеза, а речи: *путељак, ноћног Сунца, зрак* уопште нема у оригиналу. Николић је, ваљда, хтео тим „ноћним сунцем“ да каже реч *месечина*, јер Месец се помиње у оригиналу. Затим римовање: у даљину — домовину не одговара оригиналу, јер старе кинеске песме, као и ова, немају риму. Најзад, „мислити на домовину“ — Црњански је такве домовинске екскламације исмејао још 1923, опомињући да многи енглески и француски преводиоци уопште не осећају колико су већ стари Кинези правили *дистинкцију између појма завичаја и класне државе*, или државе као институције. А цела песма Ли-Тај-Поа је у ствари чежња за старим завичајем, док песник гледа у месец. Та чежња није изражена у Николићевом преводу.

Црњански је једино у наслову одступио од оригинала, ако се гледа буквално значење кинеских карактера. Наслов кинеске песме гласи *ЈИНГ ЈЕ ШИ (JING YE SHI)* што значи: *жудња тихе ноћи*, односно *жудња у тихој ноћи*. Црњански је наслов превео са две речи: *На преноћишту*. Иначе четири стиха Ли-Тај-Поа превео је са четири реда поетске прозе, ритмички нижући речи оригинала овако:

„Месечина пада по асури и, кад се пробудих,
учини ми се, да је пало иње...
Подижем главу и загледам се у месец;
полако ми клоне... мислим на свој завичај.“

Црњански се плашио да кинески текст упропасти баналним објашњењима у стиху, па је упозоравао и друге:

„Треба гледати хиљаде натписа, исте по сто пута; са приложеним, чудним, сићушно кратким, кинеским текстом, читати хиљаде превода, написаних по кинеском реду речи; (...) при сваком имену застајати дуго, јер оно често, протумачено, даје речима нове боје и значења.“ Том савету ја не бих додала ништа, и он је добро упутство, како ће неко ко зна савремени српскохрват-

ски језик моћи да, читајући, доживи сву лепоту наше књижевности писане на старословенском. Средњовековно песништо и друге књижевне текстове боље ћемо схватити ако добро упознамо не само оригиналност нашега фреско сликарства већ и старе натписе и записе, ако доживимо стару црквену музику, и уопште упознамо читаву духовну и културну климу у којој је та уметност настала. Но треба знати оригиналност и неких наизглед неважних детаља на средњовековним текстовима, а који су, у ствари, исто толико важни колико и цртежи, калиграфија, на кинеском, или јапанском свитку. На нашем тексту такође треба разазнати и доживети врсту и лепоту цртаних слова, затим илуминације, титле и друго.

*

Завршни пример упоређења превода је из јапанске књижевности. Песникиња Кага Но Џио (рођена 1703.) после смрти свога малог сина испевала је чувени хаику, који је Црњански превео овако:

Да хваташ лептире,
ала отрча далеко
далеко.

Загребачки професор математике, Девиде, исту песму је превео сасвим на други начин:

О, куда ми је
данас отишао
тај ловац либела.

Очигледно, већ и речи су друге, а да не говоримо о смислу. О томе ко је по себи могао боље превести песму, или, за ког преводиоца се унапред одредити, тешко је судити. Јер Црњански није знао јапански, као ни кинески, али је био одани и дугогодишњи проучавалац јапанске уметности. Као и кинеске. Пре но што је приступио самом избору песама из старе јапанске лирике, избору за превођење, по сопственом сведочењу, провео је у музеју кинеске и јапанске уметности у Паризу, три године, да би ту уметност могао непосредно примити, уз сталне студије. Затим, упоређивао је преводе са разних језика, удубљивао се у философију, религије и мудрости ових народа, писао касније о *јангу* и *јину*, о симболу трешње и шљиве, тражио од Кинеза и Јапанаца да му тумаче карактере и смислове њихових спојева.

Девиде је, пак, живео у Јапану, вилики је поштовалац јапанске уметности, зна јапански, и скоро се специјализовао, ако се тако сме рећи, за схватање хаику поезије, па чак и сам пише ту врсту лирике.

Упоредимо сад преводе са оригиналом, који у редоследу ни-
зања јапанских карактера, дословце гласи:

Вилинских коњица хватање
данас, докле си отишао
питај.

Ако се пође од тога да је песникиња изразила болно дожив-
љавање све већег удаљавања њеног умрлог дечака, како то ја
претпостављам на основу познате биографске чињенице, и, нарочито
на основу употребљених карактера које смо горе превели,
и, најзад, на основу питања: „докле си отишао“ — онда је Црњан-
ски дао и лексички и суштински ближи превод оригиналу, дакле
успелији, или поузданији. Он је дао слику — да хваташ лептире
— и глаголску одредбу, односно прецизирање збивања, са: *дале-*
ко, далеко, док је Девиде дао тврд превод, у којем се не дочарава
никакво удаљавање дечака, већ, песникиња пита: КУДА. Тог ка-
рактера нема у оригиналу. Затим у Девидеовом преводу и споју:
ловац либела, и сама реч ловац је неадекватна за малог дечака
који иде тек за вилинским коњицима, како у оригиналу стоји.

*

Говорили смо о две теме: о узроцима певања на нематерњем
језику, и о избору поузданог превода, више са жељом да подстак-
немо на размишљање о њима, и чујемо у дискусији још неко ис-
куство о овој значајној материји, него ли са намером да развијемо
сваку у свим оним правцима у којима би се дала развити.

Mr Ivanka Udovački

COMPOSING POETRY IN A LANGUAGE OTHER THAN ONE'S MOTHER TONGUE, AND ABOUT THE CHOICE OF TRANSLATION

Summary

The author in this report undertook to speak about two themes, more with the intention of provoking thoughts and inviting discussion about them, rather than to expound both themes exhaustively in all those directions in which these themes could be developed.

Speaking about the first theme: *composing poetry in a language other than mother tongue*, the author did not dwell too long on the well known causes of this phenomenon, such as: composing poetry in the language of the erudites in Italy, or at the Yugoslav seaside, in latin, or in Japan, composing poetry in classical Chinese, etc. etc. but he sought the laws of this phenomenon in the individual examples and more of individual nature.

So the author explained how Belman Carl Michael composed an entire poem starting from a widely known *unpoetical* term *NOTA BENE*, and gave it a title from this expression and introduced it into refrains of many meanings, in which is expressed his philosophy of life and his messages to people about happiness, fate and respect of womanhood.

Searching for other causes, of law-giving nature, for composing poetry in a language other than mother tongue, the author spoke of *spontaneous expression of profoundly hidden intimacies*, which are expressed always in a special way, so it is no wonder that they reach even for a foreign language. As a proof the author put forward two examples:

1. Creation of his poem *Metro-memento* (the excerpt composed in French — and which the author has not succeeded in giving in her own Serbocroatian language — is given with comments).

2. The entire confession of Reiner Maria Rilke, given in a letter of 11. IX. 1902 (in the report is also a report from the letter) addressed to Rodin, in which Rilke explains his inability to express himself in his mother tongue before Rodin, and his long inability to express himself, whilst a miracle happened to him one day, when he spoke in French, and then in this language he explained also his relation to Rodin and he composed a poem to him.

After describing some difficulties of poets in expressing themselves, the author speaks of difficulties of translators.

Having pointed out the inevitability of researches to use the noble works of translators, as well as the need for *themselves* to choose one of a number of existing translations, the author mentions his own experience in what factors were important to him in selecting the translation which he calls *reliable*.

In two examples he demonstrated his criteriums, explaining why to him Crnjanski's translation of the poem *Jing ye si* by Li Tai Po is more reliable than the translation of the same poem by Milan Nikolić. M. Nikolić extended the poem by twofold, using poetic images and ideas which do not exist in the original, and even composed his translation in a rudimentary Slavic antithesis.

The second example is a *haiku* by a Japanese poetess Kaga no Čio. In the author's opinion, this poem is also better translated by Crnjanski than by Devide', which the author shows by his comparative analysis of the two translations.

Др НАДА МИЛОШЕВИЋ-ЂОРЂЕВИЋ (Београд)

ТЕОРИЈЕ О НАСТАНКУ НАРОДНИХ ПРИПОВЕДАКА У НАШОЈ НАУЦИ ДЕВЕТНАЕСТОГ ВЕКА

Уобичајили смо да сматрамо 19. век веком рађања фолклористике као науке о материји којом се фолклор бави — о грађи која обухвата народне обичаје и веровања, сујеверја и предања, песме и приповетке, ликовне форме и покрете — речју све што обухвата народну уметност речи, обликовања, покрета, музике. При том се ставови В. Грима из Предговора немачким дечјим и домаћим бајкама,¹ делови Немачке митологије Ј. Грима², одломци из *Kleinere Schriften*³, узимају и као исказивања теорије која ће се назвати митолошком или теоријом о индоевропском пореклу бајки, а која означава и почетак научног истраживања народне приповедачке грађе. Као што је познато, према њој се сличност чак и у најситнијим појединостима коју показују приповетке из најудаљенијих области (а В. Грим посебно наводи Индију, Грчку, Србију, нпр.) — тумачи заједничким пореклом народа из индоевропске заједнице која је и сама своје место у историји постојања извојевала путем компаративне филологије. Сматрајући приповетке комадима некадашњих митова, чији се елементи могу упоредити са ситним деловима полумљеног накита разасутог по земљи, В. Грим говори о њиховом давно изгубљеном значењу, које омогућује уживање у чудесном. Пратећи трансформације првобитно видљивог митолошког елемента као „јединог субјекта старијих прича“ он уочава помаљање уметничко естетичке перцепције „уметничке привлачности бајке“. Оно што је међутим посебно значајно, митолошка теорија не пориче могућност појаве ситуација у бајкама које су тако „једноставне и природне“ да су свеприсутне те се могу употребити са ономотопејским речима које су у свим народима имитације природних звукова. Исто тако, се први пут указује на могућност преласка приповетке из једног народа у други где се она може потпуно одомаћити уколико наиђе на погодно тле.

¹ J. und W. Grimm, *Kinder und Hausmärchen*, I 1812; II 1815. — В. посебно Предговор В. Грима трећем издању бајки из 1856.

² J. Grimm, *Deutsche Mythologie*, Göttingen 1835.

³ J. Grimm, *Kleinere Schriften*, 1—8, Berlin 1964—1890.

Пренебрегавајући ове две тако значајне могућности које пружа митолошка теорија, њени следбеници инсистирају само на основној поставци браће Грим о анимизму као битном схватању примитивног човека, из кога мит и проистиче и дају искључиво људска и ментална својства неорганском свету и животињама или пак стварају посебну, астралну митологију, налазећи митолошко значење свим појавама. (Georges Cox, *Mythology of the Aryon Nations*, London 1870 i Angelo de Gubernatis, *Zoological Mythologie*, Лондон 1872, и да наведемо само неко од имена чија дела представљају продужетак митолошке концепције — М. Müllera, А. Kuhna, А. Афанасева итд.

1859. Theodor Benfey у свом предговору немачком преводу Панча тантри,⁴ излаже основне ставове миграционе теорије, и међународну сличност приповедака тумачи њиховим заједничким пореклом у индијској књижевности први уцртавајући путеве њиховог ширења — пре свега десетог века искључиво усменим путем, а после десетог века превасходно путем литерарне традиције, уз стално живо усмено преношење „нарочито у словенским земљама“. Преко Кине, у блиском контакту са будистичком Индијом, Тибета и Монголије, приповетке су стизале са Монголима до Европе. Преводи на персијски, арапски, хебрејски омогућили су ширење прозне књижевности Индије ка пространим подручјима Исламита у Азији, у Африци и Европи — све до хришћанског истока и запада — Византије, Италије и Шпаније. Дајући богате компаративне белешке уз Панчатантру, Бенфај је отворио широке путеве модерној фолклористици. Његови следбеници Рајнхолд Келер⁵, вредни посленик који је многе европске збирке приповедака пропратио компаративним напоменама, показао је да нису сви путеви водили ка Индији; а Емануел Коцкен⁶ пронашавши египатске збирке одузео Индији почасно место изворишта, али јој оставио важност ризнице мотива.

Бенфајова идеја о миграцији, о могућности адаптирања различитим нацијама, о променљивим и непроменљивим елементима прича, постала је, може се рећи, основ читавој школи каснијих компаративних истраживача, историјско-географској методи, испитивању праформе и основних облика приче. Митолошка теорија браће Грим је пак, не само основном својом концепцијом о приповеткама као разореним митовима, омогућила истраживања предања са једне стране, а приповедака с друге, користила

⁴ Theodor Benfey, *Pantschatantra, Fünd Bücher indischer Fabeln, Märchen und Erzählungen*, I, II, Leipzig, 1959.

⁵ Reinhold Köhler, *Aufsätze über Märchen und Volkslieder*, Berlin 1894 (ed. J. Bolte) и *Kleinere Schriften* (ed. J. Bolte) I—III, Weimar 1898—1900.

⁶ Emmanuel Cosquin, *Contes populaires de Lorraine I—II*, Paris 1887; В. и многобројне чланке у *Revue des traditions populaires*, почев од 1890. својим секундарним поставкама о могућности појављивања сличних прича у разним народима „зато што има околности које су тако једноставне и природне да се појављују свуда“, те је за-

филозофима, естетичарима, истраживачима религије, него је једничко могло да се развије независно једно од другог указала пут теорији о полигенези или антрополошкој школи, док је поставком о могућности прелажења приповести из једног народа у други, отворила миграционој теорији широко поље истраживања.

Готово у исто време са појавом ових теорија у Европи, појављују се разматрања о приповеткама из пера наших научника. Вукова, чак нешто и раније — али се у овом погледу ограничавају на помоћ у сакупљању грађе са нашег терена која је потребна браћи Грим и на превасходно опредељење ка бајци.

Ако бисмо покушали да установимо начине и путеве прихватања митолошке теорије међу нашим народима, могли бисмо рећи да се деле на непосредне (преко Браће Грим) и посредне (преко њихових следбеника, разрађивањем појединих дела (Ореста Милера⁷, нпр.) или превођењем оних студија која су митолошку теорију усвојила (књиге Љ. Штура, нпр.).

Не бавећи се посебно приповетком, већ испитивањем српских јуначких песама и односом: предање-песма, Иларион Руварац⁸ порекло епике види у јуначкој, индоевропској митолошкој скаски управо полазећи од разматрања В. Грима о немачкој „Heldensage“.

Када је Јован Бошковић 1857. превео књигу Људевита Штура О народним песамама и приповеткама словенским⁹, у њој се на неколико страница посвећеним приповеткама могло посебно уочити трагање за одјецима старе прасловенске митологије, задржавање на примитивном погледу на свет који „јесте обожавање природе и вечито премењивање у њеним сликама и приликама а притом свагда потпуно јединство“ или анимистичко посматрање „природних твари и сила“ у „обличју особа“.

Матија Ваљавец¹⁰ 1858. у својој збирци приповјести нарочиту пажњу обраћа на демонолошка предања, да би у чланку „О ројеницах и сујеницах“ објављеном у Књижевнику 1865 — покушао да реконструише читаво словенско „бајословље“ помоћу народних приповедака, обичаја и песама. У својој опсежној студији са много више научних аргумената, веома запаженој у овоје време, хваљеној и кућеној — О религији Срба и Хрвата — Натко Нодило¹¹ покушава да установи првобитну паганску

⁷ Орест Миллер, *Хрестоматія къ опыту историческаго обозрѣнія русской словесности*, Санктпетербург, 1866.

⁸ Иларион Руварац, *Прилог к испитивању српских јуначких песама*, Две студентске расправе, Нови Сад 1884 (Прештампано из „Седмице“ листа за науку и забаву за г. 1856. и 1857).

⁹ *Људевита Штура књига о народнимъ песамама и приповедкама словенскимъ*, съ ческаго превео Јован Бошковић, Нови Сад, 1857, стр. 174—181.

¹⁰ Matija Valjavec, *Narodne pripovijesti u Varaždinu i okolici*, Zagreb 1858.

¹¹ Natko Nodilo, *Religija Srba i Hrvata na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora narodnog*, RAD Jugoslavenske akademije — 77, 1885, 79 и 81, 1886; 84 и 85, 1887; 94, 1889; 99 и 101, 1890.

религију Срба и Хрвата, да наиме „оштрим оком откривајући“ ситне делове поломљеног накита разасутог по земљи и свег обраслог у траву у цвеће“, како би рекао Грим — састави у једну целину.

Обрнутим процесом тече истраживање Грегора Крека који у оба своја опширна дела „Über die Wichtigkeit der Slawischen traditionellen Literatur als Quelle der Mythologie“ и у „Einleitung in die Slawische Literaturgeschichte“ (1887) — посвећује приповеткама неколико стотина страница. Разрађујући тезе Ореста Милера, он прати развој бајке као врсте усмене књижевности, засноване на миту од њених првобитних представа и поистовећивања веровања са стварношћу, преко антропоморфизирања, зооморфизирања, християнизовања, све до излагања естетичким литерарним утицајима. Проналазећи у сижејима бајки борбу добра и зла, светлости и мрака, он сваки догађај објашњава природном појавом.

Слично Креку, Иван Радетић заборављени сењски професор теологије и класичне филологије наглашава да „народне бајке носе на себи још увек трагове поступног митологичког развитака“ и трага за њиховим првобитним обликом — који је „предисторични (бајословни)“. Облик који га следи је „помлађени, хисторизовани митус“ који се може мешати са мотивима из друштвеног живота. Други правац подмлађивања мита је његова християнизација („Narodno pripoviedanje“ Vienac zabavi i pouci, Загреб 1875). У свом прегледу хрватске традиционалне књижевности, нешто касније (1879) он преко Јагића усваја и неке од поставки миграционе теорије — говорећи о путевима литерарног преносења приче и додирима са источњачком причом.

Најјачи утицај на каснија истраживања народних приповедака показују две значајне историје књижевности: Новаковићева и Јагићева (1867).

Прихватајући из митолошке и миграционе теорије оне ставове који одговарају његовим историјско-компаративним истраживањима, Стојан Новаковић,¹² посматрајући и живу приповедачку материју, налази јој извор како у „заједничкој митологичкој ризници аријских народа, која је послуживала за грађу толиким митолошким и народним причама јевропским“ — тако и у приповеткама старе санскритске индијске књижевности (одакле су потекле и познате арапске приповетке из 1001 ноћи). Извор трећима налази у хришћанској-легендарној књижевности, да би најзад нагласио постојање оних приповедака које су настале „непосредно у животу народном“.

Ретроспективно описујући развојни историјско географски пут приповедака до једне одређене тачке додира страних мотива са нашом средином, Ватрослав Јагић¹³ у ствари не расправља

¹² Стојан Новаковић, *Историја српске књижевности*, Београд 1867.

¹³ Vatroslav Jagić, *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga*, I, Zagreb, 1867.

о првобитном пореклу приповетке уопште. Он трага за непосредним исходиштима наших приповедака — и тако ствара и једну нову компаративну школу истовремено и паралелно са њеном појавом у Европи. При том, међутим, веома фино сагледава и читаве токове миграција којима је наше подручје бивало увек на путу. Издвајајући приповетке „које су прешле у средовјечну источну и западну Европу преко литературе бизантинске“ или оне које су пренели Турци као преносиоци оријенталног народног блага — Јагић се везује за Бенфајове ставове о улози Исламита, за његове идеје о путевима и начинима додира индијске, оријенталне и хришћанске културе. Давањем посебног значаја литерарној традицији — библијским легендама нпр., он открива широко подручје истраживања односа усмене и писане литературе, исто као што то са своје стране чини Стојан Новаковић. Настаје, у ствари, период богатих изналажења паралела народним причама, који представља и главно обележје науке о народној прози у потоњем временском распону. Генетички прилаз проучавању прозе убрзо се употпуњује дескриптивно компаративним — на мотивско садржинском нивоу.

Читав 19. век у нашој науци о приповеткама, уопштено речено, претежено је изучавање историје идеја, трагање за уобличавањем људских представа, праћење и тумачење развоја људске мисли која се у приповеткама и предањима огледа. При том наративна форма у којој се те мисли метафорички обликују представља само оквире за садржину. Постојање приповедног облика је сам по себи разумљив факт који се констатује. Истиче се само примарна форма, а друге се уочавају само уколико се мења садржина коју обухватају, или уколико представљају чисто практичну, класификациону категорију.

Вредно је нагласити да у том погледу наша наука 19. века иде укорак са европском науком, или тачније речено, верно је прати. Све теорије о настанку приповедака почевши од митолошке, преко миграционе и антрополошке тада представљају и код нас главне правце изучавања приповедака, па самим тим и њихових облика. Бавећи се пореклом приповедака, њиховим значењем и путевима распрострања, природом њихове различитости по садржини и форми, али и самониклошћу облика — оне су током читавог деветнаестог века (па добрим делом и двадесетог) готово најусвојенији вид сагледавања усмене прозе. Наративна форма као усмена уметност речи остала је, међутим, изван видокруга интересовања.

Ниједна од ових теорија не пресађује се директно и у сасвим чистом облику већ се у радовима наших научника најчешће могу открити делови теорије који најбоље одговарају националној грађи, или синтезе свих теорија, које омогућују да се читава грађа обухвати једним замахом. При том се прати развитак људске свести, од митолошке, мађијске, религиозне до рационално-логичке кроз садржину приповедака, кроз преобраћање и по-

човечење носилаца радње. Приповедачки облици се посматрају у ствари као временске фазе једног равномерног тока историјског развика, као савремене садржине, унутар ње саме, али и под утицајем спољашњих прилива идеја, путем спољашњих догађаја, културног развика, писане, најчешће религиозне литературе. Наглашавање утицаја источњачке приче, њеног распрострања ка западу усменим преношењем, а затим истицање путева ширења исламског утицаја управо преко Византије и наших земаља, које произилази из Бенфајове теорије о миграцији мотива, оживљено проучавање односа са византијском књижевношћу, апокрифном и хагиографском литературом, писаном литературом запада — посебног је значаја управо за наш терен. Зато није случајно што се миграциона теорија тако брзо, готово одмах, у радовима попут историје књижевности Ватрослава Јагића и Стојана Новаковића, спојила са митолошком теоријом. Бајка се, с друге стране, продужава посматрати као разорени мит (управо по Гриму), трага се за њеним првобитним обликом, „одтрањују додаци“, тумаче ликови у њој као персонификоване космичке појаве, догађаји као борба добра и зла. Јуначка прича (Heroic Tale) сматра се историзованим митом, легендарна (Religions Tale) христијанизованим митом (у радовима Грегора Крека, Ивана Радетића). Порекло приче о животињама се објашњава зооморфним схватањем света, постанак предања (Legends-Sage) везује се опет за бајку за оне тренутке када је заборављено првобитно митолошко тумачење природе, било потребно заменити новим рационалнијим објашњењима.

Као последица оваквог начина посматрања фолклора, појављују се студије у областима других сродних наука, док се изучавање појединих облика усмене уметности речи потпуно запоставља. Карактеристичан је пример шаљиве приче тог „отпатка златне традиције“, која је занемарена само зато што не доприноси идеји о еволуцији митолошке садржине. Једини изузетак у том погледу чини рад Вука Врчевића који објављује неколико збирки шаљивих прича и посвећује посебну пажњу чак и њеној класификацији.¹⁴ Са друге стране бајка, легендарна прича, предање служе за реконструкцију „читавог словенског бајословља“ и религије нешто касније користе се у антропогеографији, етнографији и етнологији. Већ крајем 19. века, али пре свега почетком двадесетог генетички прилаз у проучавању прозе употпуњује се дестриптивно-компаративним, који се махом своди на трагања за паралелама неких од приповедака у страним књижевностима на мотивском и садржинском нивоу.

¹⁴ Вук Врчевић, *Српске народне приповијетке, понајвише кратке и шаљиве* I, Дубровник 1882, II Београд 1886.

Вук Врчевић, *Народне хумористичке гаталице и варалице*, Дубровник 1885.

Вук Врчевић, *Народне сатирично-занимљиве подругачице*, Дубровник 1888.

ХРОНИКА МСЦ-а

АКТИВНОСТ МЕЂУНАРОДНОГ СЛАВИСТИЧКОГ ЦЕНТРА У 1979. ГОДИНИ

Рад Међународног славистичког центра у 1979. години одвијао се у програмским целинама које су већ унеколико постале традиционалне. Тај делокруг није спутавао Савет и Управу МСЦ-а да програмски садржаји и начини рада добију нове и свежије видове. Устаљеност се испољавала утолико што је МСЦ због досадашњих резултата рада прихваћен у СР Србији као носилац значајних друштвених активности у сарадњи са иностранством у области језика, књижевности и културе. Садржаји МСЦ-а су прихваћени као вид основне делатности Филолошког факултета, који у сарадњи са другим факултетима — оснивачима МСЦ-а (Филозофски факултет у Новом саду и Филозофски факултет у Приштини), сарађује на развијању интересовања за српскохрватски језик у свету, ради на практичном учењу језика, доприноси сарадњи са страним научницима. Основни облици рада и програма МСЦ-а нашли су своје место у програмима културне, научне и образовне сарадње наше земље са другим земљама — 27 земаља — што је знак друштвеног признања али и велика стручна обавеза. Истовремено, то је и основа за устаљеније финансирање програма Међународног славистичког центра.

Програм и деловање МСЦ-а у 1979. години имао је пет садржајних целина: IX скуп слависта, IX међународни научни састанак слависта у Вукове дане, помагање лектората нашег језика и куповина и одашиљање поклон књига за библиотеке лектората у иностранству, учешће у припреми, организацији и извођењу програма наставно-научне екскурзије студентата и наставника славистичких катедри у оквиру предмета Цивилизација Југославије, прихватање и помоћ у стварању и остваривању програма појединих југослависта приликом студијског боравка у СР Србији и рад на публикацијама МСЦ-а, првенствено Зборницима.

Филолошки факултет је прихватио и постао домаћин Југословенског семинара за стране слависте за наредне три године и ту своју улогу поверио је МСЦ-у, који је са проширеном управом организовао рад по програму који је донео Савет Југословенског семинара за стране слависте. Осим тога, МСЦ је учествовао у организовању симпозијума *Нолит и страни писци у српској књижевности између два рата (1929—1941)* на Филолошком факултету од 11. до 14. јануара 1979. године, а у оквиру прославе педесетогодишњице Нолита, а такође помагао Одбору за симпозијум о југословенско-румунским културним везама. Све је ово чинило рад МСЦ-а у овој години врло сложеним, али и врло богатим.

Припреме и извођење свих програма одвијали су се у специфичним околностима промене статуса МСЦ-а у складу са Законом о удруженом раду. МСЦ је постао Центар Филолошког факултета, који је требало да са Филозофским факултетом у Приштини и Филозофским факултетом у Новом Саду склопи самоуправни споразум о сарадњи и да ови факултети делегирају своје представнике у Савет МСЦ-а. Административна процедура око статуса МСЦ-а предуго је трајала те сви послови нису завршени. То је донекле отежавало рад. Но и поред тога, у остваривању програма

учествовао је велики број чланова колектива Филолошког факултета у Београду, Филозофског факултета у Новом Саду, Филозофског факултета у Приштини и сарадња са овим факултетима је настављена као у претходним годинама. У финансирању програма учествовали су СИЗ усмереног образовања СР Србије, СИЗ за научни рад СР Србије, Културно-просветна заједница СР Србије, СИЗ за науку САП Војводине, СИЗ за науку САП Косова. Битно је истаћи да је МСЦ имао у раду пуну подршку РИВ-а СР Србије, Републичког завода за међународну научну, културну, техничку и просветну сарадњу. Посебно треба истаћи подршку, сарадњу и помоћ Одбора Вуковог сабора и Културно-просветне заједнице СР Србије у свим програмима, а нарочито у централним делатностима МСЦ-а — одржавања Скупа слависта и Међународног научног састанка слависта у Вукове дане.

ДЕВЕТИ СКУП СЛАВИСТА

Време и место одржавања

Девети скуп слависта одржан је од 1. до 20. септембра 1979. године, и то:

- У Београду од 1. до 10. септембра,
- у Новом Саду од 11. до 14. септембра,
- у Ковиљачи и Тршићу од 15. до 16. септембра,
- екскурзија по Шумадији и Поморављу (Бела Црква, Ваљево, Аранђеловац, Топола, Крагујевац, Жича, Краљево, Љубостиња, Крушевац, Каленић, Манасија, Смедеревска Паланка) од 17. до 19. септембра
- у Београду 20. септембра

Учесници

Деветом скупу слависта присуствовало је 97 учесника из 17 земаља:

1. Аустралија	1	10. Норвешка	2
2. Аустрија	3	11. Пољска	3
3. Бугарска	2	12. Румунија	9
4. Велика Британија	5	13. СССР	27
5. Италија	3	14. СР Немачка	11
6. Јапан	1	15. САД	6
7. Канада	1	16. Француска	4
8. Мађарска	10	17. ЧССР	6
9. Немачка ДР	3		

Настава

На деветом скупу слависта настава је била организована у следећим облицима:

- а) предавања из лингвистике
- б) предавања из историје књижевности
- в) предавања из културне историје и друштвене стварности Југославије
- г) лекторска вежбања и вежбања у фонетској лабораторији
- д) четири факултативна курса, и то: курс историје српскохрватског језика, курс народне књижевности, курс савремене књижевности југословенских народа

ђ) факултативни курс народних песама и игара

Типичан дневни програм изгледао је овако:

I Пре подне

- а) један час факултативних курсева (по избору)
- б) два часа предавања из језика или из књижевности (по избору)
- в) два часа лекторских вежби или вежби у лабораторији
- г) једночасовно предавање из културне историје или друштвене стварности Југославије

II После подне

- д) културнозабавни програм или слободно поподне
- ђ) курс народних песама и игара (факултативно).

Бројчани преглед часова

На Скупу је одржано:

- двочасовних предавања из језика — 9
- двочасовних предавања из историје књижевности — 11 (два заједничка за све учеснике)
- једночасовних предавања из културне историје или друштвене стварности Југославије — 6
- краћих предавања приликом обилазака музеја и културно-историјских споменика — 7
- лекторских вежбања — 242 часа и то на 7 група по 22 часа и на две почетне групе по 44 часа
- акценатских вежбања у лабораторији — 14 часова
- предавања на факултативним курсевима — 24 (по 8 предавања на сваком курсу)
- учење народних песама и игара — 18 часова (шест састанака по 3 часа).

а) На Деветом скупу слависта одржана су следећа предавања из лингвистике и савременог српскохрватског језика:

Проф. др Асим Пецо: „О неким хипокристицима у српскохрватском језику“

Проф. др Душан Јовић: „Социјалне основе неких промена у српскохрватском језику“

Проф. др Живојин Станојчић: „Из синонимике падежа за исказивање просторних односа“

Проф. др Радоје Симић: „Употреба глаголских облика“

Проф. др Бранислав Милановић: „Глаголи с дублетним облицима у промени“

Проф. др Славко Вукомановић: „Развитак фрикативних сугласника у српскохрватском језику“

Доц. др Љубомир Поповић: „Распоређивање енклитика у српскохрватском језику“

Проф. др Вера Јерковић: „О српскословенском језику“

Проф. др Драгољуб Петровић: „Општекарпатски лингвистички атлас и српскохрватски дијалекти“

б) У оквиру циклуса из књижевности одржана су следећа предавања:

Проф. др Слободан Марковић: „Књижевни програми у југословенским књижевностима између два рата“

Проф. др Димитрије Вученов: „Јаков Игњатовић и модел српског романа“

Проф. др Радмила Пешић: „Епско певање о Марку Краљевићу“

Проф. др Јован Деретић: „Поезија Владислава Петковића Диса“

Проф. др Радмила Маринковић: „Нови токови у српској књижевности крајем XIV и почетком XV века“

Проф. др Тоде Чолак: „Песнички профил Добрише Цесарића“

Доц. др Злата Бојовић: „Марин Држић — комедиограф“

Др Христо Георгијевски: „Развојне тенденције македонског романа (1952—1972)“

Проф. др Бошко Новаковић: „Генерације и судбине српских писаца“

Проф. др Мирослав Егерић: „Карактер и судбина у делу ТРЕН Антонија Исаковића“

Проф. др Радомир Ивановић: „Роман о спатридима Милоша Црњанског (Роман о Лондону)“

в) Предавања из културне историје и друштвене стварности

У оквиру овог циклуса одржана су следећа предавања:

Милан Драговић, потпредседник Извршног већа СР Србије: „Самоуправни систем СФРЈ и место науке, културе и образовања у њему“

Нада Комненовић, виши кустос Народног музеја: „Уметност моравске Србије“ — предавање одржано у Галерији фресака

Никола Кусовац, виши кустос Народног музеја: „Проблеми сликарства у српском романтизму“ — предавање одржано у Народном музеју

Мр Дамјан Петровић: „Културне прилике на тлу данашње Југославије до краја XVII века“

Проф. др Богдан Брукнер: „Улога палеобалканских супстрата у формирању материјалне културе југословенских народа“

Др Ђорђе Бајић: „Сремски Карловци у XVIII и XIX веку“

Краћа пригодна предавања одржана су приликом посета следећих институција, музеја, споменика: 1. у Народној библиотеци СР Србије, 2. у Вуковом и Доситејевом музеју, 3. у Етнографском музеју, 4. у Сремско-карловачком архиву, 5. на Бранковом гробу на Стражилову, 6. у Матици српској у Новом Саду, 7. у Музеју Срема у Сремској Митровици. Предавачи су били кустоси или сарадници наведених институција, а на Стражилову је предавање одржао проф. др Јован Кашић. Сем тога, приликом посете сваког историјског споменика добијена су објашњења од стручних водича. Др Димитрије Стефановић приказао је учесницима документарне филмове о Хиландару и Сент Андреји.

г) Лекторска и акценатска вежбања

На основу знања српскохрватског језика учесници Деветог скупа слависта били су подељени у 9 група.

У првој групи били су они учесници који српскохрватским језиком владају веома солидно. Ту су углавном били наставници српскохрватског језика и југословенских књижевности на страним универзитетима. Са овом групом у Београду је радио доц. др Милорад Дешић, а у Новом Саду мр Југослава Арсовић.

У следећих пет група били су разврстани учесници са средњим познавањем српскохрватског језика и са њима су лекторске вежбе изводили: мр Драгана Мршевић, др Божо Ђорић, мр Милан Стакић, мр Алек-

сандар Терзић, Мирко Радојчић, а у Новом Саду су уместо Драгане Мршевић и Божа Ђорића радиле мр Вера Васић и Зоја Карановић.

Следеће две групе обухватале су учеснике са слабијим знањем српскохрватског језика. Уместо теоријских предавања у овим двама групама се изводила додатна лекторска настава. Са овим полазницима радили су: мр Љиљана Јухас, мр Томислав Јовановић, мр Милана Дугоњић, мр Александар Терзић и мр Јелица Јокановић.

Ученици семинара из Мађарске, са српскохрватским као матерњим језиком, имали су вежбе у посебној групи код проф. др Милије Николића и мр Жарка Бабића.

Акценатска вежбања у Фонетској лабораторији изводила је мр Јелица Јокановић.

Настава је извођена по унапред утврђеном наставном програму. Као главни уџбеници за лекторска вежбања била су скрипта (на шапирографу умножен избор прозних текстова и песама) и „Акценатска читанка“ А. Пеце. Сем тога, коришћена је дневна штампа, а за рад са почетницима коришћене су слике за учење страних језика. Акценатска вежбања заснивала су се на снимљеним тракама.

Предвиђени програмски садржаји су у потпуности пређени, а лектори су у својим извештајима констатовали уредно похађање и заинтересованост за наставу, као и брзо напредовање у овладавању српскохрватским језиком.

д) Факултативни курсеви

Сем обавезних курсева из језика и књижевности била су организована и четири факултативна курса на којима је учествовало више од половине учесника Семинара. Факултативне курсеве су водили следећи предавачи:

- а) курс историје српскохрватског језика — проф. др Славко Вукмановић
- б) курс акцентологије српскохрватског језика — мр Јелица Јокановић
- в) курс народне књижевности — проф. др Радмила Пешић и доц. др Нада Милошевић-Ђорђевић
- г) курс савремене књижевности југословенских народа — проф. др Мирослав Егерић.

ђ) Курс учења народних песама и игара

На овом курсу учествовало је око две трећине полазника Семинара. Курсом су руководили Андреј Тарсјев и Мирјана Николић уз активно учешће бројних студената Филолошког факултета и целог хора. Резултати овог курса су се убрзо могли сагледати кроз учешће полазника у игри и песми у свакој погодној ситуацији за игру и песму.

Посете и обиласци

Сем изложених наставних садржаја програмом су биле предвиђене и бројне посете музејима и научним институцијама, посете културних приредби и обиласци културноисторијских споменика.

Београд

Учесници Деветог скупа слависта су већ другог дана боравка организовано, у пратњи стручних водича, обишли Београд и Авалу. Током боравка у Београду учесници семинара су посетили: Народну библиотеку СР Србије, Вуков и Доситејев музеј, Етнографски музеј, Галерију фреса-

ка, Народни музеј, Коларчев народни универзитет и Дом културе студентског града „Вељко Влаховић“.

Учесници семинара су присуствовали на три приредбе: концерту хора студената Филолошког факултета, концерту извођача на народним инструментима у Етнографском музеју и представи фолклорног ансамбла „Коло“.

За време боравка у Београду организован је и једнодневни излет до Вршца и том приликом су учесници семинара у Вршцу посетили вршачко позориште, у којем је приказан један чин из Стеријине комедије „Тврдица“, затим библиотеку и стару апотеку а обиласком знаменитости града и куле на вршачком брегу успешно је окончан излет.

Нови Сад

За време одласка у Нови Сад, боравка у њему и одласка из Новог Сада, учесници Семинара су упознали бројне знаменитости Новог Сада и Војводине.

У Новом Саду су посетили Петроварадинску тврђаву, Музеј Новог Сада и Матицу српску. Био је организован полудневни излет на Фрушку гору и том приликом учесници су обишли Сремске Карловце, Стражилово, манастир Крушедол и Иришки венац.

Приликом одласка из Новог Сада учесници Семинара су се упознали са фрушкогорским партизанским спомен-обележјима (Иришки венац, Јабучка, Летенка) и са археолошким налазиштима римског Сирмијума у Сремској Митровици.

Боравак на Вуковом сабору

Као и ранијих година и овај Скуп слависта је био саставни део манифестација у оквиру Вукових дана. Учесници Девог скупа слависта боравили су с тим у вези два дана у Вуковом крају и обишли Ковиљачу, Лозницу, манастир Трношу, Вукову родну кућу у Тршићу и присуствовали Вуковом сабору.

Студијска екскурзија

После учешћа на Вуковом сабору учесници Девог скупа слависта су кренули на тродневну екскурзију по Шумадији, Левчу и Поморављу. На овој екскурзији од Ковиљаче преко Крагујевца, Крушевца, до Београда учесници Семинара су посетили бројна места и споменике из наше даље и ближе прошлости. На путу до Крагујевца посетили су Белу Цркву, споменик Стевану Филиповићу у Ваљеву, парк у Буковичкој бањи, Маузолеј на Опленцу. У Крагујевцу су посетили Музеј Крагујевачког октобра и Спомен-парк „Крагујевачки октобар“. На путу од Крагујевца до Крушевца посећени су манастири Жича и Љубостиња, а у Крушевцу су учесници разгледали Лазарев град, Лазарицу и Слободиште. Трећег дана екскурзије посећени су манастири Каленић и Манасија.

Смештај и превоз учесника Скупа

Као и претходних година учесници Скупа су и ове године у Београду били смештени у хотелу „Топлице“. У Новом Саду семинаристи су ноћили у хотелу „Сајам“, а током екскурзије у следећим хотелима: у Бањи Ковиљачи у хотелу „Гучево“, у Крагујевцу у хотелу „Крагујевац“ и у Крушевцу у хотелу „Рубин“.

Превоз учесника Скупа вршен је у аранжману туристичке агенције „Београд-турс“ и то у Београду и од Новог Сада до Београда приликом екскурзионог дела Скупа, а у аранжману туристичке агенције „Војводинатурист“ од Београда до Новог Сада и приликом обиласка Сремских Карловаца, Стражилова и Иришког венца.

Поклони учесницима Скупа

Свим учесницима Скупа поклоњене су следеће књиге: др Митар Пебић: „Наш књижевни језик на сто година послје Вука“, др Душан Јовић: „Лингвистичке анализе“, „Нови записи народног песништва“. Сем тога, представницима катедри за славистику из Берлина, Лајпцига, Кијева, Москве, Варшаве и Клагенфурта уручени су и комплети трака и уџбеника за почетни и средњи течај српско-словенског језика које је израдио Институт за стране језике из Београда. Такође, учесницима факултативног курса из савремене југословенске књижевности поклоњене су књиге: Иван Горан Ковачић: „Јама“, Јован Дучић: „Песме“, Никола Милошевић: „Андрић и Крлежа као антиподи“ и Милан Ракић: „Песме“.

На крају Скупа учесницима су додељена сведочанства о похађању наставе и вежби на Семинару.

Однос према Скупу

Приликом организовања Девог скупа слависта Управа МСЦ имала је пуну подршку Републичког секретаријата за образовање и науку, Покрајинског секретаријата за образовање и науку САП Војводине, Републичке и покрајинске заједнице за образовање и науку СР Србије и САП Војводине, Ректората Београдског универзитета, Филолошког факултета у Београду и Филозофског факултета у Новом Саду.

Отварање Скупа поздравили су: подсекретар Секретаријата за образовање и науку Светислав Ивановић, академик Војислав Петровић, про ректор Београдског универзитета, проф. др Гани Љуботени, заменик директора Семинара албанске културе за странце, проф. др Јелка Матијашевић, декан Филозофског факултета у Приштини, проф. др Слободан Марковић, директор Међународног славистичког центра, проф. др Драгутин Мирковић, председника Савета МСЦ, проф. др Мирко Кривокапић, продекан Филолошког факултета у Београду и у име свих семинара за стране слависте у СФРЈ академик проф. др Асим Пецо.

У Новом Саду учеснике Скупа поздравили су помоћник покрајинског секретара за образовање и науку Геза Гулка и продекан Филозофског факултета проф. др Даниел Дудок, а у Матици српској секретар Душан Попов.

Осврт на рад IX скупа слависта

а) Програм овогодишњег скупа слависта остварен је у целини, изузев планираног сусрета са Павлом Поповићем, књижевником из Новог Сада. Овај сусрет је морао бити отказан због немогућности да се учесници Скупа благовремено превезу до нове зграде Филозофског факултета.

б) Екскурзиони део програма био је испланиран тако да се са краћим путовањима у току дана посети и обиђе већи број културноисторијских споменика, места и институција. Од стране учесника веома је добро примљена, а са великом заинтересованошћу праћена су пригодна предавања и информације које су пружане током пута и приликом посета.

в) Ове године Скуп слависта се одвијао у нешто отежаним условима. Наиме, у Новом Саду се радило у новој згради до које су учесници превожени посебно изнајмљеним аутобусима градског саобраћаја. Међу-

тим, неколико пута су са закашњењем долазили по учеснике семинара што је реметило утврђен програм рада. Сем тога, на Филозофском факултету, и поред изузетног залагања домаћина — посебно др Јована Кашића — није увек било могућно започињање наставе на време јер технички услови и усељавање у зграду то нису омогућивали. Но, уколико се и идуће године буде радило у Новом Саду, услови ће бити повољни.

г) На крају, сматрамо да треба истаћи чињеницу да је састав учесника Скупа (према знању српскохрватског језика и познавању књижевности, историје и друштвене проблематике) био изузетан, што је омогућило предавачима, лекторима и водитељима факултативних курсева да са великим успехом и лепим резултатима обаве своје радне задатке.

Adrese učesnika IX skupa slavista

Australija

1. Helen de Bray — 74, Endeavour St. Red Hill, A.C.T. 2603, Australia

Austrija

2. Herbert Reich — Amperegasse 11/107/3, A—1210 Wien XXI, Austria
3. Theodor Hofko — Karwendelstr. 9e, 6020 Innsbruck, Austria
4. Dagmar Landgrebe — Fürstenweg 7, A—6020 Innsbruck, Austria

Bugarska

5. Antonina Afanasijeva — Sofia, ul. Iskar br. 24^b, B'lgarija
6. Katja Dimitrova Jordanova — Sofia, ul. Krivolak 13, B'lgarija

Velika Britanija

7. Jacqueline Rudman — 5A, Upton Close, Littlemore, Oxford,
8. Jonathan Alexander Charles Still — 56, Highfield Road, Moordown Bournemouth, Dorset, BH9 2SG, England
9. Dawn Anita Wakefield — 1, High Street, Cheddington, Leighton Bazzard, Beds. England
10. Eva Pinkava — 90 Berechurch Hall Rd. Colchester, Essex, England
11. Roger Metcalfe — Staff End, Icehouse Wood, Oxted, Surrey, England

Italija

12. Sofia Zani — 35100 Padova, Via A. Grassi 8/137, Italia
13. Neva Godini — 34019 Trieste, Sistiana 25/c, Italia
14. Giovanni Bassani —

Japan

15. Ken Miyamoto — 3—43—28 Mutsukawa, Minami-ku, Yokohama, 232 Japan

Kanada

16. Lana Stermac — 39 Kingsgarden Rd. Toronto, Ont. Canada

Mađarska

17. Ernő Barios — 7632 Pécs, Julia u. 5 III/12, Hungaria
18. Ilona Kis Kollar — 7967 Dravakeresztur, Petöfi S. 101, Hungaria

19. Dusica Zority — 5830 Bationya, Hunyadi u. 103, Hungaria
20. Maria Malus — 2309 Lorev, Dundity a. 45, Hungaria
21. Ibolya Radics — 7762 Pecsudvard, Felszabadvlas u. Hungaria
22. Cveta Vukovics — 7712 Dunaszekcső, Szecueni u. 3, Hungaria
23. Maria Vujkov — 7632 Pécs, Krisztina ter 15, Hungaria
24. Anna Orovicza — 7632 Pécs, Jokai M. u. 34, Hungaria
25. Adrien Sibalin — 7632 Pécs, Julia u. 15, Hungaria
26. Adamne Anderle — Segedin, Zöldfa u. 4, I, 4, Hungaria

Nemačka DR

27. Urlike Wiedemann — 69, Jena, Tatzendpromenade 4, DDR
28. Monika August — 1125 Berlin, Leninallee 237, DDR
29. Otto Pondorf — 69 Jena, Erich-Weinert-Str. 2, DDR

Norveška

30. Dagfrid Hjorthol — 7000 Trondheim, Erik Jarls gt. 3, Norvege
31. Hanne Lene Ckaaden — Havna Allé 12, Oslo 3, Norvege

Poljska

32. Ewa Płowuszanka — 34—350 Wegierska Gorka, Sloneczna 10, Waj. Bielsko-Biala, Polska
33. Krzysztof Wrocławski — ul. Solec 79 m 98, 00—402 Warszawa
34. Aleksander Naumov — Kraków, Odrzanska 2/46, Polska

Rumunija

35. Mirko Živković — 71221 Braziliei 11 A, București — I, Romania
36. Ljubica Živković — 71221 Braziliei 11 A, București — I, Romania
37. Vojislava Stojanović — B-dul 1 Mai 138, ap. 7, 78302 București, Romania
38. Gheorghe Mihaila — Aleea Valea Prahovei 1 A, bl. 325, scara 1, ap. 13, București, Romania
39. Victor Vescu — Str. Grigore Moisil 2, Bl. 6 A, et. VII, ap. 23, sect. II, București, Romania
40. Corneliu Barborica — Str. J. C. Frimu 10, sc. 1, București
41. Milivoj Georgijević — 78032 București, B-dul 1 Mai 138, ap. 7
42. Victoria Elena Frâncu — Aleea Stanica nr. 2, Bl. H 12, Sc. 3, ap. 13, Sect 4, București, Romania
43. Catalina Ioana Vatasescu — Str. J. C. Frimu 9, sc. I, București, Romania

S S S R

44. Oljga Kirilova — Moskva 117421, Novatorov d. 40, korp. 9, kv. 103
45. Nikolai Semenovič Koval'ev — 153037 Ivanovo, F. Engel'sa 72 „A” 105
46. Vladimir Andreevič Motorn'i — 290013 L'vov, Kotl'arevskogo 12, kv. 5
47. Irina Bondar — Kiev, Lomonosova 30/2, st. 10
48. Natal'ja Ivašina — Minsk 220030, ul. Ja. Kupany 7, kv. 17
49. Elena Eliseeva — Moskva, Novo-Horoševskii pr. d. 22, korp. 2
50. Juriš Lisenko — Kiev, ul. Beloruskaja d. 5, stan 13
51. Aleksandr Sergejevič Gl'ebov — Leningrad 197061, ul. Divenska 2, d. 14, kv. 26
52. Vladimir Mihailovič Gubenko — Leningrad, B-Ohtinski pr. 37, s. 83
53. Artur Rafaelovič Bagdasarov — Leningrad, ul. Povarovskoi per. d. II, kv. 2
54. Tat'jana Aleksandrovna Višn'akova — Leningrad, Ligovskii pr. d. 194, kv. 5

55. Nina Gennadievna Devet'jarova — Leningradskaja obl. Agaltovo 128
56. Marina Viktorovna Kazačenko — Leningrad, ul. Leni Jolikova d. 15, kv. 24
57. Vitalie Klima Manušev — Leningrad, Tramvajni pr. 26, st. 21
58. Natalija Viktorovna Stupčina — Leningradskaja obl. Kuzmolovo, ul. Molo-
dežnaja d. 6, kv. 22
59. Tat'jana Vasil'evna Provotorova — Leningrad, ul. Morskoj Pehota d. 4,
kv. 31
60. Marija Georgievna Kurbatova — Leningrad, Serebristij buljvar d. 24,
korp. 4, kv. 138
61. Rina Pavlovna Usikova — Moskva 117331, ul. Marii Ul'anovoi 11, kv. 54
62. Elena Ageeva — Moskva, ul. Krasnoprudnaja d. 22/24, kv. 64
63. Ol'ga Renoldovna Iovčeva — Moskva 105215, Siren'evyj buljvar, d. 43^a,
kv. 3
64. Natal'ja Igorevna Muhorkina — Moskva 117415, pr. Vernadskogo 37, k.
1010—2
65. Vasilij Vasil'evič Kalugin — Moskva-Solncevo, ul. Kievskaja d. 14, kv. 89
66. Valentina Pavlovna Kostenkova — Moskva, pr. Vernadskogo d. 37, kv. 902
67. Anna Valentinovna Vomperskaja — Moskva 121099, smolenskaja nab. d.
2 „A“, kv. 168
68. L'udmila Ivanova Sudakova — Moskva 109378, ul. Akamedika Skrja-
bina, d. 28, korp. 2, kv. 14
69. Anna Iosifovna Tjukavina — Moskva 113127, nab. M. Gorkogo, d. 46/50,
kv. 147
70. Jurii Bagl'evskii — Moskva, ul. Petrozavodskoja d. 6, kv. 397

SR Nemačka

71. Thomas Geiseler — 2125 Salzhausen, Hossberg 19, B R D
72. Hans Siegfried Oldenburg — 5 Köln 91, In der Kreuzau 1, B R D
73. František Prerovsky — 6602 Saarbrücken-Dudweiler, Beim Weisenstein
11, B R D
74. Robert Kraus — 8460 Schwandorf 4, Hammerstrasse 16, B R D
75. Thomas Luks — D — 4600 Dortmund 1, Hoerigestrasse 4, B R D
76. Helena Roll — 6000 Frankfurt/Main, Sophienstrasse 107, B R D
77. Katharina Wolf — 4630 Bochum, Bongardstr. 2, B R D
78. Petra Hesse — 2 Hamburg 76, Hofweg 7, B R D
79. Elisabeth Dobringer — 800 München 40, Amalienstr. 71, B R D
80. Karl Lohner — D — 5330 Königswinter 41, Hardtweg 3, B R D
81. Friedrich Finke —

S A D

82. Mark William Dorcy — 15 East Grant 680, Minneapolis, Minnesota 55403,
U. S. A.
83. Deborah Maclean — 438^{1/2} North Stanley Avenue, Los Angeles, California
90272, U. S. A.
84. Alan Fogelquist — 326 Mt. Holyoke Ave, Pacific Palisades, California
90272, U. S. A.
85. Marianne Muskin — 2453 Keyston Ave, Greensburg Pa. U. S. A.
86. Naomi Berkowitz — 2421 East Lynn Street, Seattle, Washington 98112,
U. S. A.
87. James Haywood Satterwhite — 5010 Ravenna Ave, NE, Seattle, Wash.
98105

Francuska

88. Catterine de Leobardy — 750 Paris, 100, avenue Denfert-Rochereau,
France

89. Nathalie Arnaud — 9 et 11 rue Ernest Renan, 92130 Issy les Moulineaux, France
90. Mominique Girardot —
91. Christine Colpin — 78430 Louvecieunes, 4a des Vauvenards, France

Č S S R

92. Šimon Ondruš — 81600 Bratislava, Pupavova 39
93. Lenka Fritschová — 460 10 Liberec, S. Švermy 253
94. Magdalena Šoltsová — Poprad, Banicka 802
95. Ludmila Hrebačková — 63600 Brno, Belohorska 50
96. Ivana Masariková — Praha 6, Leninova 44
97. Katarina Veselá — Brno, Neumanova 48

Лектори на IX скупу слависта

1. др Милија Николић — 11000 Београд, Филолошки факултет, Студентски трг 3
2. др Милорад Дешић — 11000 Београд, Филолошки факултет, Студентски трг 3
3. др Божо Ђорић — 11000 Београд, Филолошки факултет, Студентски трг 3
4. мр Драгана Мршевић — 11000 Београд, Филолошки факултет, Студентски трг 3
5. мр Јелица Јокановић — 11000 Београд, Филолошки факултет, Студентски трг 3
6. мр Александар Терзић — 11000 Београд, Филолошки факултет, Студентски трг 3
7. мр Милан Стакић — 11000 Београд, Филолошки факултет, Студентски трг 3
8. мр Љиљана Јухас — 11000 Београд, Филолошки факултет, Студентски трг 3
9. мр Милана Дугоњић — 11000 Београд, Филолошки факултет, Студентски трг 3
10. мр Томислав Јовановић — 11000 Београд, Филолошки факултет, Студентски трг 3
11. мр Жарко Бабић — 11000 Београд, Филолошки факултет, Студентски трг 3
12. мр Зоја Карановић — 21000 Нови Сад, Филозофски факултет, Стевана Мусића бб
13. мр Вера Васић — 21000 Нови Сад, Филозофски факултет, Стевана Мусића бб
14. мр Југослава Арсовић — 21000 Нови Сад, Филозофски факултет, Стевана Мусића бб
15. Мирко Радојчић — 21000 Нови Сад

ИЗВЕШТАЈ О РАДУ IX МЕЂУНАРОДНОГ НАУЧНОГ САСТАНКА СЛАВИСТА У ВУКОВЕ ДАНЕ

Девети међународни научни састанак слависта у Вукове дане одржан је у времену од 12. до 16. септембра 1979. године на Филолошком факултету у Београду, на Филозофском факултету у Новом Саду и у Тршићу. У његовом раду учествовало је преко 90 научника из 12 земаља Европе, Северне Америке и Аустралије и из готово свих југословенских универзитетских центара.

— Бројчани преглед учесника по земљама:

Аустралија	1	Пољска	4
Аустрија	2	Румунија	5
Бугарска	1	СН	3
ДДР	3	СССР	3
Енглеска	1	УСА	3
Мађарска	1	Француска	1

— Бројчани преглед учесника из југословенских универзитетских центара:

Загреб	2	Приштина	5
Љубљана	3	Скопље	3
Сарајево	2	Нови Сад	11
Задар	3	Београд	35

Девети међународни научни састанак слависта у Вукове дане био је посвећен теми: **МЕТОДОЛОШКИ И ТЕОРИЈСКИ ОСНОВИ НАШЕ НАУКЕ О ЈЕЗИКУ И КЊИЖЕВНОСТИ**. Ова тема се уклапа у предстојећи рад на изузетно значајном и широко замишљеном пројекту, чији резултат треба да буде историја наше науке о језику и књижевности.

Овогодишњим рефератима била је обухваћена следећа област: *Наука о српскохрватском језику и књижевностима на српскохрватском језику*. Тежиште већег броја реферата и саопштења било је на утврђивању методолошких и теоријских основа на којима су се темељила и из којих су проистицала проучавања језика и књижевности у прошлом и у овом веку. Неки од њих су донели драгоцене прилоге о појединим лингвистима и књижевним историчарима, о унутрашњој повезаности југославистике, о њеној повезаности са сродним језицима и књижевностима и о резултатима изучавања југославистике у славистичким центрима ван наше земље.

Са око двадесет реферата била је заступљена специјална тема: *Научни часописи*. У тим рефератима су сагледани научни методи који су се у одређеним часописима формирали, њихов профил и њихов удео у развоју наше науке о језику и књижевности (дијалектолошки часописи, „Прилози проучавању народне поезије“, „Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор“, „Радови Филозофског факултета у Задру“ и др.), као и југославистичке теме у италијанским, румунским и немачким гласилима.

Овогодишњи Научни састанак слависта започео је рад у Београду 12. септембра свечаним отварањем у присуству истакнутих представника друштвено-политичког и културног живота Републике и града, представника Београдског универзитета, других југословенских семинара за стране слависте, представника факултета домаћина, учесника Научног састанка и већег броја културних и научних радника.

Девети међународни научни састанак слависта отворио је председник Савета МСЦ-а проф. др Драгутин Мирковић. Учеснике и госте поздравио је проф. др Слободан Марковић, директор МСЦ-а. Присутне је затим поздравио Милутин Милошевић, председник Друштвено-политичког већа Скупштине СР Србије, проф. др Јован Јовичић, проректор Београдског универзитета, проф. др Томе Саздов у име Македонског семинара за стране слависте, проф. др Мирослав Шицел у име Загребачке славистичке школе, проф. др Ватрослав Каленић у име Семинара за словеначки језик, литературу и културу и вршилац дужности декана Филолошког факултета проф. др Миодраг Сибиновић, као домаћин. Примљено је и прочитано више телеграма институција и појединаца, у којима се учесницима Деветог међународног научног састанка слависта у Вукове дане жели успешан и плодносан рад.

Након свечаног отварања и кратке паузе радни део Састанка почео је пленумом седнице на којој је поднето пет научних реферата.

Поподневни рад Састанка одвијао се у две секције, у којима је поднесено петнаест реферата: седам из области језика и осам из области историје књижевности.

Другог дана, 13. септембра, рад Научног састанка настављен је на Филозофском факултету у Новом Саду. У свечаном делу седнице, којој су присуствовале значајне личности из друштвено-политичког и културног живота Војводине, као и чланови Филозофског факултета у Новом Саду, учеснике је поздравио председник Секретаријата за образовање и науку САН Војводине и Мића Николајевић, председник Матице српске. После свечаног дела и кратке паузе рад је настављен пленарном седницом, на којој је поднесено пет реферата. Научни састанак се укључио у свечани почетак рада Филозофског факултета у Новом Саду у новој згради. Истог поподнева, после разгледања Петроварадинске тврђаве, учесници Састанка су се вратили у Београд.

Рад је настављен у Београду 14. и 15. септембра у две секције. Последња, пленарна седница одржана је 15. септембра после подне. На крају, учеснике Састанка поздравио је проф. др Слободан Марковић и том приликом сумирао прве утиске о раду током протеклих дана, рефератима, саопштењима и дискусијама, о плодним међусобним разговорима и контактима најистакнутијих југослависта и слависта из страних и домаћих центара и о њиховим предлозима о раду и планирању будућих послова и састанака.

На основу око шездесет поднетих реферата и саопштења и на основу плодних и конструктивних дискусија може се извући закључак о успешном раду Састанка. Основна тема овогодишњег Научног састанка слависта пружала је широке могућности за анализе и сагледавања методолошких и теоријских основа проучавања језика и књижевности. Она је подстакла многе од учесника Састанка да у том правцу приђу истраживању и оцењивању одређених књижевноисторијских и језичких појава. Резултати њиховог рада, теоријских разматрања и научних истраживања откриће се у пуном светлу тек у Зборнику реферата и саопштења са Деветог међународног научног састанка слависта, који је у припреми.

У петак, 14. септембра, организована је за учеснике Састанка поподневна посета једном од најзначајнијих споменика наше средњовековне уметности, манастиру Манасији. Шире информације о времену у ком је настала задужбина деспота Стевана Лазаревића почетком петнаестог века учесницима Састанка су, још током пута, дали професори средњовековне књижевности др Радмила Маринковић и мр Дамњан Петровић. У самој Манасији (Ресави) о њеној архитектури и сликарству говорио је мр Иван Ђорђевић, асистент Филозофског факултета у Београду. На крају,

о књижевном животу Манасије говорила је, у амбијенту књижнице Константина Филозофа проф. др Радмила Маринковић и прочитала одломке из дела деспота Стевана Лазаревића и Константина Филозофа.

Научни састанак слависта завршен је 16. септембра 1979. године учешћем на традиционалном Вуковом сабору у Тршићу.

И овај, Девети међународни научни састанак слависта у Вукове дане био је значајан сусрет слависта и југослависта из бројних страних и домаћих југославистичких центара. Током његовог петодневног рада настављена је дугогодишња значајна сарадња. Вредност и успех овог рада моћи ће да се сагледа тек у Зборнику реферата и саопштења, који треба да покаже колики је целокупни допринос овогодишњег Научног састанка проучавању југославистике.

Посебно треба истаћи да су својом сарадњом, бригом и материјалном помоћи извођење овогодишњег програма Научног састанка омогућиле Самоуправне интересне заједнице науке СР Србије, САН Косова и САН Војводине, Републички завод за међународну научну, културну и техничку сарадњу Србије и, посебно, Културно-просветна заједница СР Србије. Посебно су помогли у остваривању програма Деветог међународног научног састанка слависта у Вукове дане чланови колектива Филолошког факултета у Београду и Филозофског факултета у Новом Саду, као и Организациони одбор Вуковог сабора.

ПОДНЕТИ РЕФЕРАТИ И САОПШТЕЊА НА IX МЕЂУНАРОДНОМ НАУЧНОМ САСТАНКУ СЛАВИСТА У ВУКОВЕ ДАНЕ

1. Проф. др Димитрије Вученов (Београд), *Савковићев књижевно-историјски метод у односу на Скерлићев*
2. Prof. dr László Dezsö (Debrecen), *Теоријска контрастивна граматика и типолошка карактеристика српскохрватског језика*
3. Проф. др Љубомир Михаиловић (Београд), *Белићев погледи на природу и улогу језичког осећања*
4. Проф. др Мирослав Кравар (Задар), *Аугуст Мусић као истраживач глаголске синтаксе хрватско-српског језика*
5. Проф. др Јован Јерковић (Нови Сад), *Путеви стабилизације књижевно-језичке норме у књижевном делу Љубомира П. Ненадовића*
6. Проф. др Александар Младеновић (Нови Сад), *Из историје проучавања српскохрватског језика. (Заборављена „Историја српског језика“ А. А. Мајкова, штампана у Москви 1857. године)*
7. Prof. dr Hilmar Walter (Leipzig), *Студије и промоција Александра Белића на Лајпцишком универзитету у оквиру развоја србокroatистике*
8. Доц. др Љубомир Поповић (Београд), *Адјунктски и синтагматски приступ структури просте реченице у граматикама српскохрватског језика*
9. Prof. dr Rado L. Lenček (New York), *О социолингвистичким функцијама стандардних језика*
10. Dr Rudolf Kattein (Hamburg), *О модалитету у српскохрватском језику*
11. Доц. др Олга Мишеска-Томић (Скопље), *Методолошки и теоријски основи анализе српскохрватског језика у издањима Енглеско српскохрватског контрастивног пројекта.*
12. Проф. др Радмила Маринковић (Београд), *Репертоар средњевековне књижевности у уџбеницима и општим прегледима књижевности*
13. Др Предраг Палавестра (Београд), *Павле Поповић и историјска критика у српској књижевности*
14. Проф. др Слободан Марковић (Београд), *Методолошки приступ П. Поповића и Ј. Скерлића делу Јована Ст. Поповића*

15. Проф. др Зоран Константиновић (Инсбрук), *Скерлић и немачка наука о књижевности*
16. Ненад Љубинковић (Београд), *Концепција и методи историја књижевности српскохрватског језичког подручја насталих у XIX веку (од Л. Бојича до Ђ. Шурмина)*
17. Проф. др Мирослав Шицел (Загреб), *Методологија хрватско-српске књижевне историографије Бранка Водника*
18. Prof. dr Rolf Diter Kluge (Frajburg), *Приказивање југословенских књижевности у немачким лексиконима и у поговорима немачких превода*
19. Проф. др Ђорђе Живановић (Београд), *Словенски програм Теодора Павловића у „Сербском народном листу“*
20. Проф. др Милосава Стојнић (Београд), *Књижевност народа Југославије у „Историјској поетици“ А. Н. Веселовског*
21. Проф. др Рина П. Усикова (Москва), *Допринос југословенских слависта решавању проблема глагола у македонском језику*
22. Dr Peter Herrity (Nottingham), *Рад војвођанског филолога Јована Живановића*
23. Prof. dr Aleksandar Albijanić (Los Angeles), *Теоријски став појединих наших старијих писаца из Војводине према славеносербском језику*
24. Проф. др Асим Пецо (Београд), *Дијалектолошки часописи на српскохрватском језику*
25. Проф. др Далибор Брозовић (Задар), *О Славистичким претпоставкама за сербокroatистичка језична истраживања*
26. Prof. dr Gerhard Neweklovsky (Wien), *Допринос аустријске славистике српскохрватској дијалектологији*
27. Др Драгомир Вујичић (Сарајево), *Назив језика и употреба писама у Босни и Херцеговини у вријеме аустроугарске окупације*
28. Доц. др Гордана Јовановић (Београд), *Српскохрватска лексика у „Речнику пољског језика“ Самуела Богумила Линдеа*
29. Др Лили Лашкова (Софија), *Српскохрватски језик у бугарским лексикографским приручницима*
30. Prof. Jean Kudela (Pariz), *Проблематика француских „лажних пријатеља“ у српскохрватском језику са гледишта лексикографије*
31. Проф. др Бошко Новаковић (Нови Сад), *Исидора Секулић — између критике и интерпретације (приступ књижевном делу)*
32. Проф. др Владимир Бован (Приштина), *Проучавање улоге народних певача у српскохрватској народној епизи*
33. Доц. др Нада Милошевић-Ђорђевић (Београд), *Теорије о настанку народних приповедака у нашој науци 19. века*
34. Проф. др Љубомир Зуковић (Сарајево), *Појам и начин фалсификовања у народној књижевности*
35. Др Миодраг Матицки (Београд), *Прилози проучавању народне поезије (1934—1939)*
36. Др Марта Фрајнд (Београд), *Преглед досадашњих проучавања историје драме у Срба*
37. Проф. др Манфред Јахнихен (Берлин), *Јагић у Берлину*
38. Prof. dr George Mihăilă (Bukurešt), *Научна југославистичка истраживања Емила Петровића*
39. Проф. др Војислава Стојановић (Букурешт), *Изучавање југословенских књижевности у савременим румунским стручним часописима*
40. Мр Мирка Зоговић и мр Гордана Терић (Београд), *Југославистика у италијанском часопису „Ricerche slavistiche“*
41. Мр Светлана Слапшек (Београд), *„Revue internationale des études balkaniques“*
42. Мр Иванка Удовички (Београд), *Поезија на матерњем и страном језику (стварање и превођење)*
43. Гојко Тешић (Београд), *Винаверово схватање поезије*
44. Проф. др Мирко Живковић (Букурешт), *Југославистичке теме у публикацијама на српскохрватском језику у Румунији*

45. Проф. др Никола Иванишин (Задар), *Научно разматрање југославенских књижевности у „Радовима“ Филозофског факултета у Задру*
46. Мр Љиљана Јухас (Београд), *Средњовековна књижевност у „Српско-далматинском магазину“ (1836—1873)*
47. Ђорђе С. Костић (Београд), *Осветљавање српске књижевности прве половине XIX века у „Прилозима за књижевност, језик, историју и фолклор“ (1921—1940)*
48. Мр Душан Иванић (Београд), *Књижевна критика и наука о књижевности у забавно-поучно-књижевним гласилима епохе реализма*
49. Мр Симха Кабиљо-Шутић (Београд), *Енглеска књижевна, научна и филозофска мисао у српској периодици 1865—1870 — присуство и утицаји енглеског позитивизма*
50. Мр Слободанка Пековић (Београд), *Неки проблеми домаће традиције и испитивања страних књижевности*
51. Prof. dr Marijan Jakubjes (Wrocław), *Неки методолошки проблеми историје књижевности на српскохрватском језику намењеној Пољацима*
52. Doc. dr Vlodimjež Kot (Краков), *Рад Тадеуша Станислава Грабовског на проучавању српске и хрватске књижевности*
53. Проф. др Ватрослав Каленић (Љубљана), *Фран Курелац — између утопије и стварности*
54. Проф. др Тоде Чолак (Београд), *„Зора далматинска“*
55. Мр Весна Матовић (Београд), *Зола и теорија натурализма у српској социјалистичкој периодици XIX века*

СПИСАК IX МЕЂУНАРОДНОГ НАУЧНОГ САСТАНКА СЛАВИСТА У ВУКОВЕ ДАНЕ

Београд, Нови Сад и Тршић
12—16. септембар 1979. године

1. Проф. др Идриз АЈЕТИ, директор Семинара албанске културе за странце, Филозофски факултет, 38000 ПРИШТИНА, Маршала Тита б.б., Југославија
2. Prof. dr Aleksandar ALBIJANIĆ, University of California, Department of Slavic Languages, 405 Hilgrad Avenue, LOS ANGELES, California 90 024, USA
3. Проф. др Милосав БАБОВИЋ, Филолошки факултет, Одсек за славистику, Студентски трг 3, 11000 БЕОГРАД, Југославија
4. Юрий БОГЛЕВСКИЙ, Москва ул. Петрозаводская, дом 6, кн 397, СССР
5. Проф. др Владимир БОВАН, Филозофски факултет, Маршала Тита б.б., 38000 ПРИШТИНА, Југославија
6. Доц. др Злата БОЈОВИЋ, Филолошки факултет, Одсек за југословенске књижевности, Студентски трг 3, 11000 БЕОГРАД, Југославија
7. Татјана БРАНЧИЋ, Мјународни славистички центар, Филолошки факултет, Студентски трг 3, 11000 БЕОГРАД, Југославија
8. Проф. др Далибор БРОЗОВИЋ, Филозофски факултет, Обала Маршала Тита 2, 57000 ЗАДАР, Југославија
9. Dr Hilmar WALTER, Dr Kurt-Fischer-Str. 54, LEIPZIG, DDR
10. Prof. dr Ervin WEDEL, Universität Regensburg, Fachbereich Sprach- und Literaturwissenschaften, 8400 REGENSBURG, Universitätsstrasse 31
11. Dr Ulrike WIEDMANN, 108 Berlin, Unter den Linden 8, Humboldt Universität, SEKTION SLAWISTIK, NDR
12. Проф. др Божо ВИДОЕСКИ, Филозофски факултет, 91000 СКОПЈЕ, Југославија
13. Prof. Krzysztof WROCLAWSKI, Solec 79 m 98, 00-402 WARSZAWA, Polska

14. Др Драгомир ВУЈИЧИЋ, Обала 27. јула 71, 71000 САРАЈЕВО, Југославија
15. Проф. др Димитрије ВУЧЕНОВ, Филолошки факултет, Одсек за југословенске књижевности, Студентски трг 3, 11000 БЕОГРАД, Југославија
16. Проф. др Фрањо ГРЧЕВИЋ, Филозофски факултет, Буре Салаја 3, 41000 ЗАГРЕБ, Југославија
17. Доц. Владимир П. ГУДКОВ, Москва В-234, Ленинские горы, МГУ, ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ, СССР
18. Dr László DEZSO, Kossuth University, Department of Linguistics, H-4010 DEBRECEN, Hungary
19. Проф. др Јован ДЕРЕТИЋ, Филолошки факултет, Одсек за југословенске књижевности, Студентски трг 3, 11000 БЕОГРАД, Југославија
20. Проф. др Ђорђе ЖИВАНОВИЋ, Филолошки факултет, Одсек за славистику, Студентски трг 3, 11000 БЕОГРАД, Југославија
21. Проф. др Драгиша ЖИВКОВИЋ, Филозофски факултет, Његошева 1, 21000 НОВИ САД, Југославија
22. Мр Мирка ЗОГОВИЋ, Филолошки факултет, Одсек за италијанистику Студентски трг 3, 11000 БЕОГРАД, Југославија
23. Проф. др Љубомир ЗУКОВИЋ, Филозофски факултет, Рачкога 1, 71000 САРАЈЕВО, Југославија
24. Мр Душан ИВАНИЋ, Институт за књижевност, Бушина 7/III, 11000 БЕОГРАД, Југославија
25. Проф. др Никола ИВАНИШИН, Филозофски факултет, 57000 ЗАДАР, Југославија
26. Проф. др Павле ИВИЋ, Охридска 7/IV, 11000 БЕОГРАД, Југославија
27. Проф. др Милош ИЛИЋ, Филолошки факултет, Семинар за друштвене науке, Студентски трг 3, 11000 БЕОГРАД, Југославија
28. Prof. dr Per JACOBSEN, Kobenhavns Universitets, SLAVINSKE INSTITUT, DANMARK
29. Prof. dr Marian JAKÓBIEC, ul. Solskiego 34, 52—416 WROCLAW, POLSKA
30. Prof. dr Manfred JÄHNICHEN, HUMBOLDT-UNIVERSITÄT, Sektion für Slavistika, Unter den Linden 6, 108 Berlin, DDR
31. Проф. др Јован ЈЕРКОВИЋ, Филозофски факултет, Његошева 1, 21000 НОВИ САД, Југославија
32. Prof. dr Mirko JIVCOVICI, Universitatea din Bucuresti, Facultatea de limbi Slave, Str. Pitar Mos nr. 7—13, BUCURESTI, ROMANIA
33. Доц. др Гордана ЈОВАНОВИЋ, Институт за српскохрватски језик, Кнез-Михаилова 35, 11000 БЕОГРАД, Југославија
34. Мр Љиљана ЈУХАС, Филолошки факултет, Одсек за југословенске књижевности, Студентски трг 3, 11000 БЕОГРАД, Југославија
34. Мр Љиљана ЈУХАС, Филолошки факултет, Одсек за југословенске књижевности, Студентски трг 3, 11000 БЕОГРАД, Југославија
35. Мр Симха КАБИЉО-ШУТИЋ, Институт за књижевност, Бушина 7/III, 11000 БЕОГРАД, Југославија
36. Проф. др Ватрослав КАЛЕНИЋ, Филозофска факултета, Ашкерчева 12/II, 61000 ЉУБЉАНА, Југославија
37. Проф. др Јован КАСИЋ, Филозофски факултет, Његошева 1, 21000 НОВИ САД, Југославија
38. Dr Rudolf KATTEIN, Slavisches Seminar der Universität Hamburg, Von-Melle-Park 6, 2000 HAMBURG 13, BRD
39. Ольга КИРИЛЛОВА, Москва 117421 Новаторов, д. 40 корпус 9 кв. 109, СССР
40. Dr Rolf Dieter KLUGE, Römenweg 12, 7815 KIRSCHZARTEN BRD
41. Проф. др Зоран КОНСТАНТИНОВИЋ, Institut für Vergleichende Literaturwissenschaft Universität-Innsbruck, A-6020 INSBROCK, Innerein 52, AUSTRIA
42. Ђорђе С. КОСТИЋ, Сплитска 15, 11080 ЗЕМУН, Југославија
43. Doc. dr Wlodzimierz KOT, Rusznikarska 6, 31-261 KRAKOW, POLJSKA

44. Проф. др Мирослав КРАВАР, Филозофски факултет, Обала Маршала Тита 2, 57000 ЗАДАР, Југославија
45. Dr Žan KUDELA, 26, Rue Dagorno, 75012 PARIS, Francuska
46. Др Лили ЛАШКОВА, ул. „Асен Златаров“ 24, СОФИЈА, Българија
47. Prof. dr Rado L. LENČEK, 560 Riverside Drive-NEW YORK, NEW YORK — 10027, U.S.A.
48. Ненад ЉУБИНКОВИЋ, Институт за књижевност, Бушина 7/III, БЕОГРАД, Југославија
49. Проф. др Радмила МАРИНКОВИЋ, Филолошки факултет, Одсек за југословенске књижевности, Студентски трг 3, 11000 БЕОГРАД, Југославија
50. Проф. др Слободан МАРКОВИЋ, Филолошки факултет, Одсек за југословенске књижевности, Студентски трг 3, 11000 БЕОГРАД, Југославија
51. Др Миодраг МАТИЦКИ, Институт за књижевност, Бушина 7/III, 11000 БЕОГРАД, Југославија
52. Драгутин МИЛЕНКОВИЋ, Меѓународни славистички центар, Филолошки факултет, Студентски трг 3, 11000 БЕОГРАД, Југославија
53. Доц. др Нада МИЛОШЕВИЋ-ЂОРЂЕВИЋ, Филолошки факултет, Одсек за југословенске књижевности, Студентски трг 3, 11000 БЕОГРАД, Југославија
54. Проф. др Драгутин МИРКОВИЋ, Филолошки факултет, Одсек за славистику, Студентски трг 3, 11000 БЕОГРАД, Југославија
55. Prof. dr Georg MIHAILĂ, Str. Valea Prahovei, 1 A Bloc 825, sca-a 1, et. III, ap. 13, 77347 BUCUREȘTI, Romania
56. Проф. др Љубомир МИХАИЛОВИЋ, Филолошки факултет, Одсек за англистику, Студентски трг 3, 11000 БЕОГРАД, Југославија
57. Доц. др Олга МИШЕСКА-ТОМИЋ, Филолошки факултет, Кеј 13, ноември бр. 10, 91000 СКОПЈЕ, Југославија
58. Проф. др Александар МЛАДЕНОВИЋ, Филозофски факултет, Његошева 1, НОВИ САД, Југославија
59. Мр Драгана МРШЕВИЋ, Одсек за јужнословенске језике и општу лингвистику, Филолошки факултет, Студентски трг 3, 11000 БЕОГРАД, Југославија
60. ALEKSANDAR NAUMOV, Kraków Odrzańska 2/46, POLJSKA
61. Prof. dr Gerhard NEWEKLOWSKY, Institut für Slavische Philologie und Altertumskunde der Universität Wien, A 1010 — WIEN, Liebiggasse 5, AUSTRIA
62. Проф. др Светозар НИКОЛИЋ, Одсек за јужнословенске језике и општу лингвистику, Филолошки факултет, Студентски трг 3, 11000 БЕОГРАД, Југославија
63. Проф. др Бошко НОВАКОВИЋ, Трг Незнаног јунака 4, спрат IV, стан 8, 21000 НОВИ САД, Југославија
64. Проф. др Мартина ОРОЖЕН, Филозофска факултета, Ашкерчева 12/III, 61000 ЉУБЉАНА, Југославија
65. Проф. др Бранислав ОСТОЈИЋ, Педагошка академија, Никшић, Југославија
66. Др Предраг ПАЛАВЕСТРА, Институт за књижевност, Бушина 7/III, 11000 БЕОГРАД, Југославија
67. Мр Слободанка ПЕКОВИЋ, Институт за књижевност, Бушина 7/III, 11000 БЕОГРАД, Југославија
68. Проф. др Асим ПЕЦО, Филолошки факултет, Одсек за јужнословенске језике и општу лингвистику, Студентски трг 3, 11000 БЕОГРАД, Југославија
69. Проф. др Радмила ПЕШИЋ, Филолошки факултет, Одсек за југословенску књижевност, Студентски трг 3, 11000 БЕОГРАД, Југославија
70. Проф. др Бреда ПОГОРЕЛАЦ, Филозофска факултета, Ашкерчева 12/II, 61000 ЉУБЉАНА, Југославија
71. Dr Wanda ROMIANOWSKA, 27—124 PANKÓW KOŁO, Wierzbnika, WieśRadkowice (Woj. Rielce), Polska

72. Проф. др Томе САЗДОВ, директор Семинара за македонски језик, литература и култура, Универзитет „Кирил и Методиј“, Партизанска б.б., 91000 СКОПЈЕ, Југославија
73. Проф. др Миодраг СИБИНОВИЋ, Одсек за славистику, Филолошки факултет, Студентски трг 3, 11000 БЕОГРАД, Југославија
74. Проф. др Радоје СИМИЋ, Одсек за југословенске језике и општу лингвистику, Филолошки факултет, Студентски трг 3, 11000 БЕОГРАД, Југославија
75. Мр Светлана СЛАПШАК, Институт за књижевност, Бушина 7/III, 11000 БЕОГРАД, Југославија
76. Доц. др Љубомир ПОПОВИЋ, Одсек за јужнословенске језике и општу лингвистику, Филолошки факултет, Студентски трг 3, 11000 БЕОГРАД, Југославија
77. Светислав СПАСИЋ, Међународни славистички центар, Филолошки факултет, Студентски трг 3, 11000 БЕОГРАД, Југославија
78. Доц. др Богољуб СТАНКОВИЋ, Одсек за славистику, Филолошки факултет, Студентски трг 3, 11000 БЕОГРАД, Југославија
79. Prof. dr Vojislava STOJANOVIC, Univerzitatea din Bucuresti, Facultatea de limbi Slave, Str. Pitar Mos nr. 7—13 BUCURESTI, Romania
80. Проф. др Милосава СТОЈНИЋ, Филолошки факултет, Студентски трг 3, Одсек за славистику, 11000 БЕОГРАД, Југославија
81. Богдан ТЕРЗИЋ, виши предавач, Филолошки факултет, Одсек за славистику, Студентски трг 3, 11000 БЕОГРАД, Југославија
82. Мр Гордана ТЕРИЋ, Филолошки факултет, Одсек за италијанистику, Студентски трг 3, 11000 БЕОГРАД, Југославија
83. Гојко ТЕШИЋ, Институт за књижевност, Бушина 7/III, 11000 БЕОГРАД, Југославија
84. Проф. др Божо ЂОРИЋ, Одсек за јужнословенске језике и општу лингвистику, Филолошки факултет, Студентски трг 3, 11000 БЕОГРАД, Југославија
85. Мр Иванка УДОВИЧКИ, Институт за књижевност, Бушина 7/III, 11000 БЕОГРАД, Југославија
86. Доц. Рина Павловна УСИКОВА, Москва, Филологически факултет МГУ, 139—76—12
87. Др Марта ФРАЈНД, Институт за књижевност, Бушина 7/III, 11000 11000 БЕОГРАД, Југославија
88. Dr Peter HERRITY, Lecturer in Slavonic Studies Department of Slavonic Studies, NOTTINGHAM NG 7 2RD, Great Britain
89. Проф. др Тоде ЧОЛАК, Филолошки факултет, Одсек за југословенске књижевности, Студентски трг 3, 11000 БЕОГРАД, Југославија
90. Проф. др Мирослав ШИЦЕЛ, Илица 173/II, 41000 ЗАГРЕБ, Југославија

ИЗВЕШТАЈ

о слању књига славистичким катедрама и лекторатима српскохрватског језика у иностранству у периоду од октобра 1978. године до септембра 1979. године

I Списак катедри и лектората којима су послате књиге

1. Humboldt Universität — Berlin, DDR
2. Karl-Marx Universität — Leipzig, DDR
3. Georg-August-Universität — Göttingen, BRD
4. Universität München — München, BRD
5. Universität Regensburg — Regensburg, BRD
6. Institut für slavische Philologie... — Wien, Austrija
7. Institut für Slavistik — Graz, Austrija
8. Københavns Universitæt — København, Danska
9. Filozofická fakulta — Praha, ČSSR
10. Filozofická fakulta — Bratislava, ČSSR
11. Univesität Hamburg — Hamburg, BRD
12. Uniwersytet Warszawski — Warszawa, Poljska
13. Uniwersytet Jagiellónski — Kraków, Poljska
14. Facolta di lettere e lingue — Padova, Italija
15. Софијски универзитет — Софија, Бугарска
16. University of Nottingham — Nottingham, Engleska
17. Ecole Nationale des Langues Orientales Vivantes — Paris, Francuska
18. Université de Paris — Sorbonne — Paris, Francuska
19. Uppsala Universitet — Uppsala, Švedska
20. Kungl. Universitet I Stockholm — Stockholm, Švedska
21. University of London — London, England
22. Philosophische Fakultät — Zürich, Švajcarska
23. Киевский государствени универзитет — Киев, СССР
24. Филологически факултет — Ленинград, СССР
25. Филологически факултет — Москва, СССР
26. Université de Poitiers — Poitiers, Francuska
27. Универзитет у Пекингу — Пекинг, Кина (преко Савезног завода за међународну научну, културно-просветну и техничку сарадњу)
28. Facuté des lettres — Strasbourg, Francuska
29. Eötvös Loránd Tudományegyetem — Budapest, Mađarska
30. Tanárképző Főiskola — Pécs, Mađarska

II Списак књига које су послате славистичким катедрама и лекторима

1. М. Стевановић: Граматика — 1
2. М. Стевановић: Савремени српскохрватски језик I—II — 1
3. М. Ђорац: Стилистика српскохрватског књижевног језика — 1

4. Р. Димитријевић: Читанка за II разред гимназије — 1
5. Р. Димитријевић: Читанка за III разред гимназије — 1
6. М. Павић: Историја српске књижевности барокног доба — 1
7. Д. Живковић: Европски оквири српске књижевности I—II — 1
8. Антологија народних јуначких песама — 1
9. М. Поповић: Романтизам I—III — 1
10. М. Лалић: Свадба — 1
11. Д. Максимовић: Избор из поезије — 1
12. С. Раичковић: Песме — 1
13. А. Исаковић: Папрат и ватра — 1
14. Б. Станковић: Нечиста крв — 1
15. М. Бенсон: Српскохрватско-енглески речник — 1
16. М. Павловић: Антологија српског песништва — 1
17. М. Кашанин: Српска књижевност у средњем веку — 1
18. Историја Југославије — 1
19. М. Ђурић: Византијске фреске — 1
20. И. Андрић: Сабрана дела I—VI — 1
21. А. Пецо: Преглед српскохрватских дијалеката — 1
22. А. Пецо: Основи акцентологије српскохрватског језика — 1
23. Д. Ђосић: Далеко је сунце — 1
24. Д. Ђосић: Корени — 1
25. А. Пецо: Акценатска читанка — 3
26. Речник српскохрватског књижевног језика I—VI — 1

Свим катедрама и лекторатима српскохрватског језика, чији је списак приложен у Извештају, упућени су пакети са књигама које су наведене. Међутим, Речник српскохрватског књижевног језика упућен је само следећим лекторатима: у Лондону, Цириху, Кијеву, Пекингу и Печују.

III *Слање магнетофонских трака за учење српскохрватског језика*

Међународни славистички центар је од Института за стране језике у Београду откупио изванредан број комплета трака и уџбеника почетног и средњег курса српскохрватског језика за странце и доставио их следећим катедрама и лекторима:

1. Кијев
2. Клагенфурт
3. Москва
4. Париз (Сорбона)
5. Гренобл
6. Варшава

У плану је слање магнетофонских трака и уџбеника следећим катедрама и лекторима: у Берлину, Лајпцигу и Бордоу.

ПОСЕТА ПРОФЕСОРА, САРАДНИКА И СТУДЕНАТА ИНСТИТУТА ЗА СЛАВИСТИКУ УНИВЕРЗИТЕТА У ГЕТИНГЕНУ

У времену од 2. до 14. октобра 1979. године боравила је у СР Србији група од 11 професора, сарадника и студената југославистике са Гетингенског универзитета, са шефом Института проф. др Рајнхардом као вођом групе.

Програм боравка, који је сачињен у сарадњи са Управом МСЦ-а, обухватио је poste и разговоре у културним институцијама Београда, Новог Пазара, Приштине и Новог Сада и обилазак културно-историјских споменика у СР Србији, САП Косову и САП Војводини. Организацију и реализацију програма боравка извршила је Управа МСЦ-а.

Посете, разговори, позоришне представе

У Београду госте су на Филолошком факултету поздравили проф. др Слободан Марковић, декан, проф. др Драгутин Мирковић, продекан и проф. др Радоје Симић, заменик управника Међународног славистичког центра. том приликом разговарало се о могућностима шире сарадње између Филолошког факултета и Института за славистику Универзитета у Гетингену. Гости су показали и велико интересовање за систем студирања на нашем факултету.

Такође, гости су посетили Вуков и Доситејева музеј (стручне информације о културно-историјским приликама у Србији XVIII и XIX века добили су од др Јелене Шаулић, управника Музеја). Народну библиотеку СР Србије (где им је Нада Гајић, стручни сарадник Библиотеке, говорила о историјату и садашњим књижним фондовима ове културне институције) и Музеј савремене уметности на Ушћу.

По природи свог стручног интересовања, гости из Гетингена су изразили жељу да посете нека београдска издавачка предузећа и редакције књижевних часописа. Управа МСЦ-а организовала им је посету „Просвети“ (примио их је Милан Комненић, вршилац дужности главног уредника), Нолиту (Никола Бертолино, уредник), редакцијама „Дела“ (Јован Христић) и „Савременика“ (Слободан Ракитић, уредник) и Удружењу књижевника Србије (Милисав Савић). Приликом свих ових посета вођени су врло занимљиви и исцрпни разговори о савременом тренутку српске и уопште југословенске књижевности, тако да су се ови разговори претворили у права предавања из књижевности и језика, а од чега ће наши гости имати и те како користи у свом даљем раду на југославици.

У Новом Пазару професори и студенти су посетили Дом културе и присуствовали пројекцији филма „Долином Рашке — културно-историјска баштина“. Затим су посетили Завичајни музеј где им је шире информације из историје Новог Пазара и околине дао др Ејуп Мушовић, управник Музеја.

На Филозофском факултету у Приштини госте су примили проф. др Јелка Матијашевић декан, проф. др Владимир Бован, проректор Универзитета у Приштини и проф. др Зоран Чановић, управник Одсека за југословенске књижевности.

У Новом Саду на Филозофском факултету професоре, сараднике и студенте из Гетингена примили су и са њима разговарали проф. др Чеда Попов, декан, проф. др Јелка Ређеп, управник Института за књижевност и проф. др Јован Јерковић, управник Института за српскохрватски језик Филозофског факултета. Разговор је вођен о могућностима сарадње два факултета, о реформи високог школства и о проблемима на које наилазе у изучавању српскохрватског језика и књижевности студенти у иностранству.

За време посете Матици српској домаћини су били Душко Попов, секретар Матице и Лазар Чурчић, библиотекар Библиотеке Матице српске. Они су упознали госте са историјатом, садашњом организацијом и издавачком делатношћу ове знамените културне институције.

Професори и студенти из Гетингена изразили су жељу да посете неко место у САП Војводини где живе нека од националних мањина. Управи МСЦ-а учинио се погодним за такву посету Руски Крстур. Гости су обишли образовни школски центар „Петро Кузмјак“, где су им домаћини били директор Владимир Малацко и Ђуро Варга, секретар Културно-просветне заједнице Новог Сада. Гости су показали интересовање за услове живота и рада Украјинаца у Руском Крстур и присуствовали једном школском часу на матерњем језику.

У Новом Саду професори и студенти из Гетингена обишли су још Петроварадин и војне лагуме и посетили Галерију Павла Бељанског.

У Сремским Карловцима домаћин је био Богдан Поповић, професор историје, који је говорио о културно-историјском развоју Карловца. Гости су посетили Гимназију у Карловцу и обишли Стражилово и гроб Бранка Радичевића.

Професори, студенти и сарадници из Гетингена присуствовали су концерту народних игара ансамбла „Коло“, балету „Охридска легенда“ и позоришној представи „Луминације“ Душана Ковачевића.

Предавања

За професоре и студенте из Гетингена Управа МСЦ-а је организовала неколико предавања из језика и књижевности наших еминентних стручњака:

- Доц. др Љубомир Поповић (Београд), *Распоређивање енклитика у српскохрватском језику*
- Проф. др Владимир Бован (Приштина), *Народне усмене творевине на Косову*
- Проф. Милосав Вукићевић (Приштина), *Особине језика на Косову и у Метохији средином XIX века*
- Проф. др Петар Милосављевић (Нови Сад), *Композиција „Моста на Жепи“ Иве Андрића*
- Проф. др Вера Јерковић (Нови Сад), *О српскословенском језику*

Истовремено, и проф. др Рајнхард Лауер одржао је предавање за професоре и студенте Филолошког факултета у Београду („Српска и хрватска књижевност на немачком језику“) и Филозофског факултета у Приштини („Хајнрих Хајне у југословенским књижевностима“).

Екскурзија

У току деветодневне екскурзије гости су посетили велики број културно-историјских споменика у СР Србији:

а) на територији уже Србије посетили су: Калемегдан, манастире Жичу, Студеницу, Сопођане, Манасију, Петрову цркву у Новом Пазару, ископине Пазаришта, Рас, цркву Св. Николе у Куршумлији;

б) приликом боравка у САН Косово обишли су манастире Грачаницу, Дечане, Пећку патријаршију; посетили Призрен, Пећ, Синан-пашину џамију, цркву Богородице Љевишке, остатке манастира Свети Арханђели крај Призрена; споменик из Народноослободилачке борбе Бори и Рамизу;

в) у САН Војводини, поред Сремских Карловаца, Стражилова и Руског Крстура, наши гости су обишли Фрушку Гору, Иришки венац, манастир Хопово, и Споменик сремским партизанима.

Стручне информације о културно-историјским споменицима професори и студенти из Гетингена добили од др Ејупа Мушовића и проф. Дамњана Петровића.

Поклон књиге

За време боравка у СР Србији наши гости из Гетингена добили су од Међународног славистичког центра Филолошког факултета и од културних институција већи број књига за библиотеку Института и за себе лично:

- *Нови записи народног песништва*
- *Мозаик знања — српскохрватски језик*
- *Нови Пазар и околина*
- *Владимир Бован, Народне песме на Косову*
- *Нолит 1928—1978.*
- *Косово*
- *Миљисав Савић, Ујак наше вароши*
- *Слободан Ракитић, Песме*
- *Војводина*
- *Зборник за лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду*
- *„Савременик“*
- *Бранко Радичевић, Песме*

Општи осврт

Програм боравка студената, сарадника и професора Института за славистику из Гетингена, иако доста обиман и напоран, остварен је у потпуности.

Успешном остварењу програма допринели су, поред солидне организације од стране Управе МСЦ-а, и сами учесници који су показали изузетну марљивост приликом посета, предавања и разговора и велику заинтересованост за културно-историјске споменике наше даље и ближе прошлости. Овоме је свакако допринела и припрема од два семестра (коју су имали у Гетингену), а коју су водили проф. др Рајнхард Лауер и Мирослав Николић, лектор за српскохрватски језик.

Потребно је истаћи и изузетну предусретљивост и љубазност на које су наши гости наилазили како приликом посета културним институцијама, тако и приликом обиласка културно-историјских споменика.

*Списак студената, сарадника и професора Института за славистику из
Гетингена — учесника двонедељног боравка у Србији*

Prof. Reinhard Lauer

Brigitte Schultze

Dr Hans Schultze

Ulrike Kraus

Heike Riek

Fridrich Behnsen

Dirk Strunk

Dr Ulrike Jekutch

Kristen Blanck

Edit Gottowik

Gudrun Rodekuho

РАД НА ИЗДАВАЊУ ПУБЛИКАЦИЈА МСЦ-а У 1979. ГОДИНИ

У току године Управа МСЦ-а чинила је велике напоре да изда зборнике радова са 7. и 8. међународног научног састанка слависта у Букове дане: прикупљени су сви рукописи, редактори су завршили свој део посла, рукописи су технички припремљени за штампу. Међутим, нешто због недостатка материјалних средстава а више због непоштовања уговора од стране штампарије, МСЦ-у је пошло за руком да изда само Зборник радова број 7/2.

По новим уговорима, који су у међувремену склопљени са штампаријом „Просвета“ у Београду, рок за излазак из штампе Зборника радова бр. 8/2 је 31. децембар ове године, док Зборници 7/1 и 8/1 (лингвистика) треба да се појаве до 31. марта 1980. године, а затим би се одмах приступило штампи Зборника 9/1 и 9/2.

Такође су током године припремани и објављивани програмски материјали за IX скуп слависта, IX међународни научни састанак слависта и XXX југословенски семинар (плакат, проспекти, програми).

БЕЗДЕВИЗНА РАЗМЕНА СТУДЕНАТА БЕОГРАДСКОГ УНИВЕРЗИТЕТА И МОСКОВСКОГ ОДНОСНО ЛЕЊИНГРАДСКОГ УНИВЕРЗИТЕТА

У јулу месецу група од 20 студената Филолошког факултета из Београда и Филозофских факултета из Новог Сада и Приштине боравила је у СССР-у: једна група од 10 студената у Москви, друга половина у Лењинграду.

Међународни славистички центар организовао је ову размену и сносио део материјалних трошкова потребних за пут студената.

ИЗВЕШТАЈ О НАУЧНОМ СКУПУ *НОЛИТ* И СТРАНИ ПИСЦИ У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ ИЗМЕЂУ ДВА РАТА (1929—1941)

Научни скуп *Нолит и страни писци у српској књижевности између два рата (1929—1941)* одржан је од 11. до 14. јануара 1979. године на Филолошком факултету у Београду. У новембру месецу 1978. године Одбор за припрему научног скупа Савета Филолошког факултета одлучио је да организацију скупа повери Међународном славистичком центру, а што је Центар прихватио и одмах започео са свим потребним припремама.

Скуп је почео у четвртак 11. јануара свечаним отварањем коме су присуствовали, поред референата и чланова радног колектива Филолошког факултета, угледне личности друштвеног, политичког и културног живота Београда и Републике. Присутне су поздравили: проф. др Мирослав Печујлић, ректор Београдског универзитета, друг Мирко Милорадовић, члан РИВ-а СР Србије и проф. др Радослав Јосимовић, декан Филолошког факултета.

Након свечаног отварања, Научни скуп је започео радном седницом која је, после подневне паузе, настављена и у поподневним часовима. У петак 12. јануара и у суботу 13. јануара радне седнице су одржаване пре и после подне, док је у недељу 14. јануара преподневном радном седницом Научни скуп завршен. Током четвородневног рада Скупа прочитан је 41 реферат.

Иза сваке сесије вођена је жива и плодна дискусија, која је употпунила тематику излагања и користила како референтима тако и учесницима. Радним седницама присуствовало је од 80 до 100 учесника, док је на свечаном отварању Скупа, у Сали хероја Филолошког факултета, било преко 600 учесника.

ИЗВЕШТАЈ О ПРИПРЕМАМА ЗА ОДРЖАВАЊЕ V ЈУГОСЛОВЕНСКО-РУМУНСКОГ СИМПОЗИЈУМА

Филолошки факултет у Београду, у сарадњи са Друштвом за румунски језик САН Војводине, организатор је V ЈУГОСЛОВЕНСКО-РУМУНСКОГ СИМПОЗИЈУМА са темом: „Југословенско-румунске културно-књижевне везе“.

Међународном славистичком центру поверени су задаци техничке реализације и практичне организације Симпозијума.

Одржавање Симпозијума је планирано најпре за март месец 1979. године, затим за мај, а најновији предлог је да се одржи у марту или у другој половини априла месеца 1980. године. До овако великог померања термина дошло је искључиво због румунске стране.

Позиви за учешће на Симпозијуму референата из Румуније упућени су преко Савезног завода за међународну научну, културно-просветну и техничку сарадњу Министарству културе СР Румуније. Из СФРЈ је 42 референта пријавило своје учешће и дало наслове својих реферата.

Симпозијум ће трајати четири дана, а рад ће се одвијати на пленарној седници и двама секцијама: за језик и за књижевност.

С обзиром на то да је ова манифестација југословенског карактера, израђен је предрачун трошкова и учешћа република и покрајина на основу којег су и одобрена средства.

САДРЖАЈ

Dr Lászlo Dezső (Debrecen)			
Контрастивна граматика и типолошка карактеристика српско-хрватског језика: теоријски и методолошки основи — — —			5
Др Љубомир Михаиловић (Београд)			
Белићеви погледи на природу и улогу језичког осећања — —			13
Др Мирослав Кравар (Задар)			
Аугуст Мусић као истраживач глаголске синтаксе хрватско-српскога језика — — — — — — — — — — —			21
Др Јован Јерковић (Нови Сад)			
Путеви стабилизације књижевнојезичке норме у књижевном делу Љубомира П. Ненадовића — — — — — — — — —			35
Др Александар Младеновић (Нови Сад)			
Из историје проучавања српскохрватског језика. (Заборављена „Историја српског језика“ А. А. Мајкова, штампана у Москви 1857. године) — — — — — — — — — — —			51
Dr Hilmar Walter (Leipzig)			
Студије и промоција Александра Белића на Лајпцишком универзитету у оквиру развоја србокроатистике — — — — —			65
Dr Rado L. Lencek (New York)			
О социолингвистичким функцијама стандардних језика — —			75
Dr Rudolf Kattein (Hamburg)			
Приступ модалитету у српскохрватском језику — — — —			91
Др Олга Мишеска Томић (Скопје)			
Методолошки и теоријски основи анализе српскохрватског језика у издањима енглеско-српскохрватског контрастивног пројекта — — — — — — — — — — —			101
Др Рина П. Усикова (Москва)			
Допринос југословенских слависта решавању проблема глаголских категорија у македонском књижевном језику — — —			107
Dr Peter Herrity (Nottingham)			
Рад српског филолога Јована Живановића — — — — —			115

Др Александар Албијанић (Los Angeles)		
Мишљења појединих аутора у XVIII и првој половини XIX века о српском књижевном језику пре Вукове стандардизације	— — — — —	131
Др Асим Пецо (Београд)		
Дијалектологија у часописима на српскохрватском језичком подручју	— — — — —	141
Др Далибор Брозовић (Задар)		
О славистичким претпоставкама за сербокроатистичка језична истраживања	— — — — —	165
Dr Gerhard Neweklowsky (Klagenfurt)		
Допринос аустријске славистике српскохрватској дијалектологији	— — — — —	173
Др Драгомир Вујичић (Сарајево)		
Назив језика и употреба писама у Босни и Херцеговини у вријеме аустроугарске окупације	— — — — —	181
Др Гордана Јовановић (Београд)		
Српскохрватски извори и лексика у „Речнику пољског језика“ Самуела Богумила Линдеа	— — — — —	189
Др Мартина Орожен (Љубљана)		
Типолошка компаративистика и развој словенистике у XIX веку	— — — — —	195
Dr George Mihăilă (București)		
Научна југославистичка истраживања Емила Петровића (Emil Petrovici)	— — — — —	205
Mr Светлана Слапшак (Београд)		
Revue internationale des études balkaniques	— — — — —	211
Mr Ненад Љубинковић (Београд)		
Концепције историја књижевности српскохрватског језичког подручја у деветнаестом веку (од Лазара Бојича до Ђуре Шурмина)	— — — — —	217
Др Мирослав Шицел (Загреб)		
„Методологија хрватско-српске књижевне историографије“ Бранка Водника	— — — — —	227
Др Предраг Палавестра (Београд)		
Павле Поповић и историјска критика у српској књижевности (Методолошка размишљања)	— — — — —	235
Др Зоран Константиновић (Innsbruck)		
Скерлић и немачка наука о књижевности	— — — — —	253
Dr Manfred Jähnichen (Berlin — DDR)		
Јагић у Берлину (Прилози историји југославистике)	— — —	265
Др Ђорђе Живановић (Београд)		
Словенски програм Теодора Павловића у „Србском народном листу“	— — — — —	260

Др Ватрослав Каленић (Љубљана)	
Фран Курелац — између утопије и стварности — — — — —	283
Dr Marian Jakóbiс (Wrocław)	
Неки методолошки проблеми историје књижевности на српско-хрватском језику намењеној Пољацима — — — — —	293
Dr Erwin Wedel (Regensburg)	
Методолошки приступ проф. Шмауса изучавању србокroatистике	301
Dr Włodzimierz Kot (Kraków)	
Рад Тадеуша Станислава Грабовског на проучавању српске и хрватске књижевности — — — — —	311
Mr Симха Кабиљо-Шутић (Београд)	
Уједињена омладина српска и енглески позитивизам — — —	316
Др Владимир Бован (Приштина)	
Проучавање улоге народних певача у српскохрватској народној епици — — — — —	333
Др Мила Стојнић (Београд)	
Примери из наше народне поезије у „Историјској поетици“ А. Н. Веселовског — — — — —	351
Др Миодраг Матицки (Београд)	
Прилози проучавању народне поезије (1934—1939) — — —	361
Др Љубомир Зуковић (Сарајево)	
Кривотворење у народној књижевности — начин и смисао —	369
Mr Љиљана Јухас (Београд)	
Средњовековна књижевност у „Српско-далматинском магазину“ (1836—1873) — — — — —	383
Mr Душан Иванић (Београд)	
Наука о књижевности у забавно-поучно-књижевним гласилима епохе српског реализма (1874—1894) — — — — —	399
Mr Весна Матовић (Београд)	
Зола и теорија натурализма у српској социјалистичкој периодици XIX века — — — — —	409
Ђорђе С. Костић (Београд)	
Осветљавање српске књижевности прве половине XIX века у „Прилозима за књижевност, језик, историју и фолклор“ (1921—1940) — — — — —	417
Dr Mirko Jivcoviс (București)	
Југославистичке теме у публикацијама на српскохрватском језику у Румунији — — — — —	429
Dr Rolf-Dieter Kluge (FRAINBURG)	
Приказивање српске књижевности у лексиконима и приручницима на немачком језику — — — — —	441
Др Војислава Стојановић (București)	
Изучавање југословенских књижевности у савременим румунским часописима и неким зборницима — — — — —	451

Мр Мирка Зоговић (Београд) и мр Гордана Терић (Београд)	
Југославистика у италијанском часопису „Ricerche Slavistiche”	459
Др Марта Фрајнд (Београд)	
Преглед досадашњих проучавања историје драме у Срба —	467
Мр Слободанка Пековић (Београд)	
Неки проблеми домаће традиције и испитивања страних књи- жевности — — — — — — — — — — — — — — — —	477
Мр Иванка Удовички (Београд)	
Певање на нематерњем језику и о избору превода — — —	483
Др Нада Милошевић-Ђорђевић (Београд)	
Теорије о настанку народних приповедака у нашој науци девет- наестог века — — — — — — — — — — — — — — — —	495
Активност Међународног славистичког центра у 1979. години — —	503

За издавача:

проф. др *Слободан Ж. Марковић*

Редактори:

проф. др *Светозар Николић*
доц. др *Злата Бојовић*

Коректор:

Јелена Стојановић

Ликовна опрема:

Ново Чогурић

Овај Зборник се штампа уз помоћ:
Републичке заједнице науке Србије и
Покрајинске заједнице науке Војводине

Издаје Међународни славистички центар,
Филолошки факултет
11000 Београд, Студентски трг 3

